

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TURKISH STUDIES

International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic

DEDE KORKUT DOSYASI

Editors

Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALIN

Dr. Mehmet Dursun ERDEM

Turkish Studies

Türkoloji Araştırmaları

International Periodical For The Languages, Literature and History
of Turkish or Turkic

DEDE KORKUT DOSYASI

Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları Dergisi, üç ayda bir yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları Dergisi*'nde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukuki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları **www.turkishstudies.net**'e aittir. Yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Gönderilen yazılar iade edilmez.

ISSN: 1308-2140

Volume 3/1 Winter 2008

Turkish Studies
Türkoloji Araştırmaları

Bu sayının baskısını üstlenen
ERZİNCAN ÜNİVERSİTE VAKFI'na
teşekkür ederiz.

Guest Editor

Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALIN

Editor

Mehmet Dursun ERDEM

Associate Editor

Sibel ÜST

General Coordinator

Yavuz ÜNAL

Correspondence Coordinator

Yavuz BAYRAM

Owner

Mehmet Dursun ERDEM

Manager

Selçuk ÇIKLA

Associate Manager

Fikret USLUCAN

Board of Managers

Mehmet Dursun ERDEM - Sibel ÜST - Şeyma B. KURAN - Münteha GÜL -
Ahmet DEMİRTAŞ - Nurettin SAVAŞ

Consulting Board

Marcel ERDAL - Astrid MENZ - Gürer GÜLSEVİN - Leylâ KARAHAN-
Necati DEMİR - Atabey KILIÇ - Mehmet AYDIN-
Musa DUMAN - Nurettin DEMİR - Emine YILMAZ - A. Fuat BİLKAN
Bahaeddin YEDİYILDIZ - Ali AKAR

Editorial Board

Şaban SAĞLIK - Mehmet AYDIN - D. Ali TÖKEL - Şahin KÖKTÜRK

Printmaker

Can KÖZ

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

General Coordinator of Foreign Editors

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN

Representative of Foreign Country

USA	Robert DANKOFF
Germany	Marcel ERDAL-Zeki KARAKAYA
Greece	Fatih KEMİK
Austria	İbrahim ÖZBAKIR
Switzerland	İbrahim ÖZBAKIR
Japan	Yuu KURIBAYASHI
Norway-Swedish	Mehmet Dursun ERDEM
England	Sibel ÜST
Albania	Xhemile ABDÛ
Kazakhstan	Gülnar KOKUBASOVA
Kyrgyzstan	Ulanbek ALİMOV-Osman KÖSE
Azerbaijan	Eşref ORUCOV
Uzbekistan	Cabbar İŞANKUL
Halab-Aleppo (Syria)	Ahmet DEMİRTAŞ
Hungary	Bülent BAYRAM
Poland	Öztürk EMİROĞLU

Referees and Advisory Board

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALIN	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Marcel ERDAL	Frankfurt University
Prof. Dr. Han-woo CHOİ	Eurasia University
Prof. Dr. Bernt BRENDAMOEN	Oslo University
Prof. Dr. Robert DANKOFF	University Of Chicago
Ass. Prof. Yuu KURIBAYASHI	Okayama University
Prof. Dr. Walter ANDREVS	Washington University
Prof. Dr. Emine YILMAZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Fikret TURAN	Manchester University
Prof. Dr. Ahmet BURAN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Atabey KILIÇ	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Abdurrahman GÜZEL	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Hayati DEVELİ	İstanbul Kültür Üniversitesi
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Leyla KARAHAN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ	TOOB Ekonomi Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ALPARGU	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Metin EKİCİ	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mukim SAĞIR	Erzincan Üniversitesi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Prof. Dr. Nedim İPEK	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Nurettin DEMİR	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan KILIÇ	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Saadettin GÖMEÇ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Sadettin ÖZÇELİK	Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Zikri TURAN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. İ. Hakkı AKSOYAK	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Musa DUMAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Âbide DOĞAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Bilge ERCİLASUN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Emel KEFELİ	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan AKAY	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail ÇETİŞLİ	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa APAYDIN	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÖZBALCI	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Nâzım Hikmet POLAT	Niğde Üniversitesi
Prof. Dr. Nurullah ÇETİN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Nüket ESEN	Boğaziçi Üniversitesi
Prof. Dr. Songül TAŞ	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Şerif AKTAŞ	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Şerif Ali BOZKAPLAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Fuat BİLKAN	TOBB Ekonomi Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan GENÇ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Yavuz ASLAN	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Adem BAŞIBÜYÜK	Erzincan Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet AKÇATAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet GÜNŞEN	Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Alâattin KARACA	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Alev SINAR UĞURLU	Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Ali AKAR	Muğla Üniversitesi
Doç. Dr. Ali İhsan KOLCU	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Ali Sinan BİLGİLİ	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Âlim GÜR	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Alimcan İNAYET	Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Alparslan CEYLAN	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Arif BİLGİN	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Cabbar İŞANKUL	Özbekistan Bilimler Akademisi
Doç. Dr. Enis ŞAHİN	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Enver TÖRE	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Erdoğan BOZ	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Fazıl GÖKÇEK	Ege Üniversitesi
Doç. Dr. G. Gonca GÖKALP-ALPASLAN	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Hanifi VURAL	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim TELLİOĞLU	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. İsmet EMRE	İnönü Üniversitesi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Doç. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA
Doç. Dr. Kezban ACAR
Doç. Dr. Mehmet AYDIN
Doç. Dr. Mehmet BEŞİRLİ
Doç. Dr. Mehmet KARA
Doç. Dr. Menderes COŞKUN
Doç. Dr. Mustafa GENCER
Doç. Dr. Müzeyyen BUTTANRI
Doç. Dr. Nesrin T. KARACA
Doç. Dr. Nurcan TOKSOY
Doç. Dr. Nurettin ÖZTÜRK
Doç. Dr. O. Kemal TAVUKÇU
Doç. Dr. Osman GÜNDÜZ
Doç. Dr. Osman KÖSE
Doç. Dr. Osman YILDIZ
Doç. Dr. Rahim TARIM
Doç. Dr. Ramazan GÜLENDAM
Doç. Dr. S. Dilek YALÇIN-ÇELİK
Doç. Dr. Şaban SAĞLIK
Doç. Dr. Yakup ÇELİK
Doç. Dr. Yaşar AYDEMİR
Doç. Dr. Yaşar ŞENLER
Doç. Dr. Yunus BALCI
Doç. Dr. Zeki KARAKAYA
Doç. Dr. Ziya AVŞAR

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Cüneyt ISSI
Yrd. Doç. Dr. Ahmet DEMİRTAŞ
Yrd. Doç. Dr. Ahmet TOKSOY
Yrd. Doç. Dr. Ali YILDIZ
Yrd. Doç. Dr. Aydın KIRMAN
Yrd. Doç. Dr. Bekir ÇINAR
Yrd. Doç. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Dursun Ali TÖKEL
Yrd. Doç. Dr. Ercan ALKAYA
Yrd. Doç. Dr. Erol KÖROĞLU
Yrd. Doç. Dr. Ertuğrul AYDIN
Yrd. Doç. Dr. Fikret USLUCAN
Dr. Filiz KIRAL
Yrd. Doç. Dr. Gıyasettin AYTAŞ
Yrd. Doç. Dr. Hasan KOLCU
Yrd. Doç. Dr. Hikmet KORAS
Yrd. Doç. Dr. M. Kayahan ÖZGÜL
Yrd. Doç. Dr. Mahmut SARIKAYA
Yrd. Doç. Dr. Mehmet NARLI
Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÖNAL
Yrd. Doç. Dr. Mehmet TEMİZKAN
Yrd. Doç. Dr. Mesut TEKŞAN

Uludağ Üniversitesi
Celal Bayar Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Fatih Üniversitesi
Süleyman Demirel Üniv.
Abant İzzet Baysal Üniv.
Eskişehir Osmangazi Üniv.
Başkent Üniversitesi
Erzincan Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Süleyman Demirel Üniv.
Mimar Sinan Üniversitesi
Süleyman Demirel Üniv.
Hacettepe Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Başkent Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Goethe University
Bozok Üniversitesi

Muğla Üniversitesi
Gaziantep Üniversitesi
Erzincan Üniversitesi
Fatih Üniversitesi
Ordu Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Boğaziçi Üniversitesi
Doğu Akdeniz Üniversitesi
Erzincan Üniversitesi
Orient Institut-İstanbul
Gazi Üniversitesi
Kocaeli Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Ahi Evran Üniversitesi
Balıkesir Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Ege Üniversitesi
Çanakkale Onsekiz Mart Ü.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Yrd. Doç. Dr. Metin ARIKAN	Ege Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mevlüt GÜLTEKİN	Niğde Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Muharrem DAYANÇ	Eskişehir Osmangazi Üniv.
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ALTUN	Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ASLAN	Girne Amerikan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa TANÇ	Ege Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Muvaffak DURANLI	Ege Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mümtaz SARIÇİÇEK	Erciyes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Münteha GÜL	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nesime CEYHAN	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nesrin SİS	İnönü Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nuri SAĞLAM	İstanbul Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ömer ÇAKIR	Çanakkale Onsekiz Mart Ü.
Yrd. Doç. Dr. Öztürk EMİROĞLU	Varşova Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Rıza OĞRAŞ	Mehmet Akif Ersoy Üniv.
Yrd. Doç. Dr. Selçuk ÇIKLA	Erzincan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Seyit Battal UĞURLU	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Sezai COŞKUN	Fatih Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Şahin KÖKTÜRK	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Şeyma B. KURAN	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Şevkiye KAZAN	Mehmet Akif Ersoy Üniv.
Yrd. Doç. Dr. Tacettin ŞİMŞEK	Atatürk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Tarık ÖZCAN	Fırat Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yasemin AY	Adnan Menderes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yavuz BAYRAM	Hitit Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yunus AYATA	Cumhuriyet Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Zehra GÖRE	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Zeki ÇEVİK	Balıkesir Üniversitesi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

EDİTÖRDEN...

Değerli okuyucu,

Dergimiz 7. sayısında Dedem Korkud dosyası ile görücüye çıkıyor. Bu sayımızda konu ile ilgili 12, dosya arkasında 19, tanıtımda 3 toplam 34 yazı ile karşınızdayız.

"Artık çalışılacak bir yeri kalmadı ki." dedirtecek kadar üzerinde kalem oynatılmış, çeşitli seviyedeki yazıların yayımlandığı bir konuda yazı yazmak lütufkârlığını gösterenlerin ilgilerini teşekkürle, emeklerini takdirle karşılıyoruz. Yola çıkan olmazsa yolculuk olmaz. Misafirlikte misafirlğe gelenle kapısını misafire açan karşılaştırıldığında misafirlğe gelen üstündür. Bilim yolculuğuna çıkanlardan dergimizdeki bilime katkı davetine katılanlara bizlere hoşluk getirdiniz bizleri hoş ettiniz elimizi uzatıyoruz. El ele vermeyince el ele gider. Daha nice sayılara.

İlmî sorumluluk imza sahiplerinde olmak kaydıyla yakın alanlardaki yazıların bir arada bulundurulmasına gayret edilmiştir. Bunda Dedem Korkud başta olmak üzere tarihi, dili, edebî örgüyü merkez edinen çeşitli dairelerin kesiştiği görülecektir.

Bu satırları, emeği geçenlere teşekkür sunmak, sayıyı bekleyenleri bir selamlamak olarak kısa tutmak yerinde olacaktır. Her bir yazarın ve yazısının adını bir kez daha burada zikretmek, özetlerinin bir özetini bir kez daha burada kaydetmek yerine okuyucuyu bir an önce onlarla buluşturmak bizden beklenen olsa gerektir.

İstanbul, 01 Nisan 2008

Mustafa S. KAÇALIN

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

DEDE KORKUT DOSYASI

AKAR ALİ

DEDE KORKUT KİTABI'NDA TUR- FİİLİ
VERB OF TUR- IN DEDE KORKUT BOOK
1-5

BAŞDAŞ CAHİT

TÜRKÇEDE İYELİK-YÜKLEME SORUNU
DEDE KORKUT ÖRNEĞİ
THE PROBLEM OF POSSESSIVE-ACCUSATIVE SUFFIX IN TURKISH
A CASE OF THE DEDE KORKUT
6-13

DEMİRTAŞ AHMET

DEDE KORKUT HİKÂYELERİNDE “GEREK” KELİMESİ
İLE KURULU CÜMLELER
SENTENCES CONSTRUCTED WITH THE WORD “GEREK”
IN DEDE KORKUT NARRATIVES
14-21

HAZAR MEHMET

ARTUKOĞULLARI ZAMANINDA
DEDEKORKUT KİTABI'NDAKİ KİŞİ ADLARI
PERSONAL NAMES IN KİTAB-I DEDE QORQUT
AT THE TIME OF ARTUQ
22-33

KAZAN ŞEVKİYE

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE
“SOLDURAN SOP” İLE “DOLDURAN TOPLAR”
“SOLDURAN SOPS” AND “DOLDURAN TOPS”
IN CLASSICAL TURKISH POEM
34-58

KERİMOĞLU CANER

DEDE KORKUT HİKÂYELERİNDE ZARF-FİİLLİ BİRİMLER
ADVERBIAL COMPLEMENTS FORMED
BY GERUNDS IN THE DEDE KORKUT STORIES
59-71

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

KOÇ KESKİN NESLİHAN

DEDE KORKUD'UN KOPUZUNDAN
OSMANLI ŞİİRİNDEKİ AŞKIN KOPUZUNA
FROM DEDE KORKUD'S KOPUZ TO LOVE'S KOPUZ IN OTTOMAN POETRY
72-88

SARITAŞ SÜHEYL

DEDE KORKUT HİKAYELERİ VE ÂŞIK GARİP HİKAYESİ'NDE
YER ALAN MADDİ KÜLTÜR ÜRÜNLERİ
MATERIAL CULTURE OBJECTS
İN THE EPICS OF DEDE KORKUT AND ÂŞIK GARİP FOLK ROMANCE
89-95

TAFLI HÜLYA

NUMBER, COLOUR AND ANIMAL MYSTICISM IN BEOWULF AND
THE BOOK OF DEDEM KORKUT
96-120

TOKSOY AHMET

DEDE KORKUT DESTANLARINDA
TAV-ELİ VE ÇEVRESİ
TAV-ELİ AND ITS SURROUNDINGS IN DEDE KORKUT'S EPICS
121-128

UĞURLU MUSTAFA

DEDE KORKUT'U OKUMAK İSTİYORUM, AMA...
I WANT TO READ DEDE KORKUT, BUT...
129-137

ÜSTÜNOVA KERİME

DEDE KORKUT KİTABINI OLUŞTURAN DESTANLARDAKİ
ORTAK ÖZELLİKLER
COMMON QUALITIES IN STORIES THAT MAKE UP DEDE KORKUT EPIC
138-144

DOSYA ARKASI

ADİLOĞLU ADİLHAN

KARAÇAY-MALKAR TÜRKLERİNİN RUS HAKİMİYETİNE GİRİŞİ
THE ENTERING TO RUSSIAN'S DOMINATION OF KARAÇAY-MALKAR TURKS
145-201

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*
Volume 3/1 Winter 2008

AYDIN ERHAN

ŞİNE USU YAZITINDA HAYVAN ADLARIYLA KURULMUŞ
YER ADLARI ÜZERİNE İNCELEMELER
*NOTES ON THE PLACE NAMES DERIVED FROM ANIMAL NAMES
IN THE ŞİNE USU INSCRIPTION*
202-208

BATİSLAM H. DİLEK

DİVANLARDAKİ MANZUM ‘ARZ-I HÂLLER
VERSE PETITIONS IN DİVAN POETRY
209-218

BATMAZ ŞAKİR

ILLEGAL JEWISH-IMMIGRATION POLICY IN PALESTINE
(PERIODS OF 1ST AND 2ND CONSTITUTIONAL MONARCHY)
219-229

BAYRAKTAR ZÜLFİKAR

NASREDDİN HOCA FIKRALARINDA İDEOLOJİK YAKLAŞIMLAR
SONUCUNDA MEYDANA GELEN DEĞİŞİMLER
*CHANGES ACCURRED BY RESULT OF IDEOLOGIC APPROOCHES
IN NASREDDİN HODJA ANEKDOTS*
230-235

BOZ ERDOĞAN

DİVÂNU LÜĞÂTİ’T-TÜRK’TE
BELİRLİ VE BELİRSİZ NESNE YAPILARI
*STRUCTURE OF DETERMİNEED AND UNDETERMİNEED OBJECT
IN DİVÂNU LÜĞÂTİ’T-TÜRK*
236-241

ÇALKA MEHMET SAİT

SAFÎ MUSTAFA EFENDİ’NİN “GÜLŞEN-İ PEND” MESNEVİSİNDE
DİN GÖREVLİLERİNE NASHİHATLERİ
*SUGGESTION VERSES OF MUSTAFA EFENDİ’S İN
THE “MESNEVİ OF GÜLŞEN-İ PEND” TO RELİGİON SERVANTS*
242-250

DURAK NESLİHAN

ÇİNGİZLİ HATUNLARI I: SORGAKTANI BEKİ
WOMAN FROM ÇİNGİZ I: SORGAKTANI BEKİ
251-258

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

İLHAN NADİR – ŞENEL MUSTAFA

DİVÂNÜ LUGAT'IT TÜRK'E GÖRE AV, AVCILIK VE HAYVANCILIKLA
İLGİLİ KELİMELER VE KAVRAM ALANLARI
*HUNTING AND CATTLE-DEALING CONNECTED WITH WORDS AND
THEIR CONCEPT LINE, IN DİVÂNÜ LUGAT'IT TÜRK*
259-277

İNAYET ALİMCAN

HANYU WAILAICI CİDİAN'A (HWC) GÖRE ÇİNCEYE GEÇEN
TÜRKÇE KELİMELER ÜZERİNE
*ACCORDING TO HWC ON TURKISH WORDS ADOPTED
FROM CHINESE LANGUAGE*
278-295

KAYA EROL

MİLLİ MÜCADELE'DE İZMİR'E DOĞRU GAZETESİ
THE NEWSPAPER TO İZMİR" IN THE NATIONAL STRUGGLE
296-314

KOKYBASOVA GÜLNAR

KAZAK ŞAİRİ SAKEN SEYFULLİN VE ESERLERİ ÜZERİNE
A STUDY ABOUT KAZAK POET SAKEN SEYFULLIN AND HIS WORKS
315-325

ÖZTÜRK FURKAN

İŞLEVSEL SÖZLÜK VE OSMANLI ŞİİRİNDE BAĞLAM
FUNCTIONAL GLOSSARY AND IN OTTOMAN POETRY CONTEXT
326-334

TABAKOĞLU HÜSEYİN SERDAR

THE IMPACT OF THE FRENCH REVOLUTION
ON THE OTTOMAN-SPANISH RELATIONS
335-354

TAŞ İBRAHİM

ANA ALTAYCA GÖVDESONU ÜNLÜLERİNİN
KUTADGU BİLİĞ'DEKİ İZLERİ
*THE TRACES OF PROTO-ALTAIC STEM-FINAL VOWELS
İN QUTADGU BİLİĞ*
355-366

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

TERES ERSİN

ERTÜT ~ BELEK SÖZCÜKLERİ ÜZERİNE
ON THE WORDS OF ERTÜT~BELEK
367-370

TONGA NECATİ

“HİKÂYE”YE TERMİNOLOJİK BİR YAKLAŞIM
A TERMINOLOGICAL APPROACH TO STORY
371-379

TÜMER CEM ŞEMS

19. YÜZYIL METİNLERİNDE GENEL BİR TERCİH:
“YAHUT”LU BAŞLIK KALIPLAŞMASI
A COMMON PREFERENCE IN THE TEXTS OF THE 19TH CENTURY:
THE TITLE CASTING WITH “YAHUT”
380-398

ÜŞENMEZ EMEK

TÜN SÖZÜ ÜZERİNE
ABOUT THE WORD TÜN WHICH EXISTS
IN THE WORKS OF KARAHANLI
399-404

TANITMA/REVIEW

AVCI İSMAİL

CEYHAN, ÂDEM (2006). TÜRK EDEBİYATI’NDA HAZRET-İ ALİ VECİZELERİ, ÖNCÜ
KİTAP, ANKARA, 559 S.
405-408

DAĞLAR ABDÜLKADİR

KILIÇ ATABEY (2005). MÜRİDİ VE PEND-İ RİCÂL MESNEVİSİ (İNCELEME-
TENKİTLİ METİN-DİZİN), AKADEMİ KİTABEVİ, İZMİR.
409-411

DAŞDEMİR ÖZKAN

YILDIZ, OSMAN (2008). YÜSUF U ZELİHÂ (DESTÂN-I YÜSUF) GİRİŞ-İNCELEME-
METİN-DİZİNLER, AKÇAĞ YAYINLARI, ANKARA.
412-413

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

DEDE KORKUT KİTABI'NDA *tur-* FİİLİ

Ali AKAR*

ÖZET

Batı Oğuzcasının en önemli ortak metinlerinden sayılan *Dede Korkut Kitabı*, pek çok yönüyle Türk dili, edebiyatı ve kültürünün kaynak kitabı olma özelliğine sahiptir. Eserde dikkat çeken dil öğelerinden biri de *tur-* fiilidir. *Dede Korkut Kitabı*'nda *tur-* fiili, esas fiil olarak üç değişik anlamda, tasvir fiili olarak da dört ayrı biçimde kullanılmıştır. Bu kullanımlarda, *tur-* fiilinin çağdaş Oğuz lehçelerindeki korunan anlamları ile bunun yerine oluşan yeni formların karşılaştırılması yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut Kitabı – Eski Anadolu Türkçesi - Tarihi Oğuz Türkçesi – Fiiller – *tur-* Fiili

VERB OF *tur-* in DEDE KORKUT BOOK

ABSTRACT

Considered one of the most important anonymous texts written in the Western Oghuz language, *Dede Korkut Book*, is characterized as the source book of Turkish Language and Literature from many aspects. One of the important elements of the language used in the text is the verb *tur-*. The verb *tur-* is used as a main verb in three different meanings, and in four different forms as a verb of description in *Dede Korkut Book*. In these different usages, the meanings of the verb *-tur* as it is used in contemporary Oghuz dialects are compared with the meanings of new forms replacing it.

Key Words: Dede Korkut Book– Old Anatolian Turkish – Historical Oghuz Turkish – Verbs – the Verb – *tur-*

Türkçenin en eski ve yaygın kullanıma sahip fiillerinden biri olan *tur-* fiilinin kökeni ile ilgili bilgilerimiz sınırlıdır. Bang, *tu-* kökünü, Kâşgarlı'nın *tumak* fiili için verdiği “yolu kapatmak, tıkamak, doldurmak” anlamıyla birleştirmiştir (Kaup, 1980 : 93)¹. Hacıeminoğlu, fiili, itibarı bir **tu-* köküne dayandırıp *tuş-* “durmak”, *tut-* “tutmak, yakalamak”, *tuy-* “duymak”, *tuz-* “tutmak, yakalamak” ve *tuzak* “tutan, yakalayan âlet” kelimeleri ile aynı aileye dâhil etmiştir (Hacıeminoğlu, 1991 : 28).

tur-, tarihi ve çağdaş lehçelerde esas fiil ve yardımcı fiil olarak kullanılan geçişsiz bir fiildir. Bu fiilin isimleşme örneklerine de rastlamaktayız (Clauson, 1972 : 529).

Tarihi Batı Oğuzcasının en önemli yazılı metinlerinden *Dede Korkut Kitabı* [DKK]'nda da *tur-* fiili, çeşitli anlam, görev ve biçimlerde geçmektedir. Günümüz Oğuz lehçelerinde *dur-* / *tur-* biçimleriyle görülen bu fiilin, farklı anlam ve şekillerinin gelişme sürecini anlamak için Batı Oğuzcasının âdeta ortak metni olan *Dede Korkut Kitabı*'na art zamanlı olarak bakmak uygun olacaktır.

Fiilin ilk sesi Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçelerinde tonlulaşarak /d-/ye dönüşürken, Türkmen Türkçesinde /t-/li biçim korunmuştur.

DKK'nda *tur-* fiili, bütün biçimleriyle 124 kere geçmektedir. Bunları, esas fiil ve tasvir fiili olarak iki ana bölüme ayırıp inceledik. Çalışmada ERGİN yayınındaki Dresden [DRS] nüshasını esas aldık.

* Doç. Dr., Muğla Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi. Muğla / TÜRKİYE. akar@mu.edu.tr

¹ Kâşgarlı'nın anlamları verdiği “kapamak, tıkamak”, *tu-* fiilinin yalnızca bir yahut ilk anlamıdır. Fiilin bu anlamının üzerine *-t* ettirgenliği gelerek *tu-t-* “kaplamak; işgâl etmek; bürümek; yakalamak” anlamında yeni bir fiil yaparken, *tu-r-* biçiminde de “ayağa kalkmak; beklemek” anlamına gelen başka bir şekil meydana gelmiş olmalıdır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

1) Esas fiil olarak tur-

tur- fiili esas fiil olarak çeşitli anlamlarda kullanılmıştır.

a) ayağa kalkmak

tur- “ayağa kalkmak” şekli yalnız kullanıldığı gibi, *yerinden tur-*, *turı gel-* gibi birleşik yapılarla da karşımıza çıkmaktadır. Burada hareket, anlık olarak gerçekleşmekte ve yalnızca “ayakları üzerinde yükselerek kalkmak”ı ifade etmektedir. Fiil, bu anlamıyla günümüz Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır (Akalin, 2005 : 577). Bunun yerini mecazî bir ifadeden kalıplaşarak kısalan *ayağa kalkmak* [<* *ayağ üzerine kalkmak*] şekli gelişmiştir. Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerinde fiilin bu anlamı yaşamaktadır (Altaylı, 1994 : 324; Tekin, 1995 : 637).

*Mere Kısırça Yinge **tur** sen oyna* (DRS/112-13)

*Alan sabah **turmuşsun*** (DRS/110-7)

*Boz aygır dahı Beyregi görüp tanıdı, iki ayagınıñ üzerine **turdı** kişnedi* (DRS/99-5)

Fiilin “ayağa kalkmak” anlamıyla kullanılan bir başka kalıbı da *yerinden tur-* şeklidir. Bu yapı DKK’nda 14 kez geçmektedir. Burada çıkma hâli eki almış yer ismiyle *tur-* fiili kalıplaşmıştır.

*Han kız **yirümden turayım-mı*** (DRS/13-10)

*Ķalkubanı Han Bayındır **yirinden turmuş**, bir yire ağ otağ bir yire kızıl otağ bir yire Ķara otağ dıkdürmüş* (DRS/12-12)

*Ere varan **yirinden tura*** (DRS/114-4)

*Ķalkubanı **yirümden turam** dir-idüm* (DRS/139-12)

Fiilin, “ayağa kalkmak” anlamıyla kullanılan bir diğer şekli ise *turı gel-*, birleşik fiilinde görülür. Bu yapıda *tur-* fiili asıl fiil görevi ve “ayağa kalkmak” anlamıyla, *gel-* ise tasvir fiili olarak kullanılmaktadır.

*Ala tañ-ile yirüñden **turı geldüñ*** (DRS/194-9)

*Basağ Ķağıyup yirinden **turı geldi*** (DRS/233-13)

*Yaradan ĶaĶkı-y-içün **turı gelgil*** (DRS/267-12)

*Ķara Ķoyun yaĶnısından öñine getürüñ, yir-ise yisün yimez-ise **tursun** Ķitsün dimiş-idi.* (DRS/10-10)

*Yir-ise yisün, yimez-ise **tursun** Ķitsün* (DRS/13-3)

Günümüz Türkiye Türkçesinin yazı dilinde fiilin bu anlamı yoktur (Akalin, 2005 : 577). Azerbaycan Türkçesinde *durmag* [2] “ayağa kalkmak, yerinden oturduğu yerden kalkmak” (Altaylı, 1994 : 323), Türkmen Türkçesinde *tur-* “yerinden kalkmak” biçimi anlamıyla kullanılmaktadır (Tekin, 1995 : 637).

b) beklemek, bir yerde durmak

tur- fiilinin bu anlamda kullanılışına metinde yedi defa rastlamaktayız. Bu anlam, Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde yaşamaktadır (Akalin, 2005 : 577; Altaylı, 1994 : 324).

*Yarımasun yarçımasun bu çoban bizüm hepümüz Ķırar ola-mı didiler, dahı **turmayup** Ķaçdılar* (DRS/42-3)

*Üç yüz yigid-ilen oğlum Uruz menüm ivüm üstine **tursun** didi.* (DRS37-6)

*Dede ĶorĶut köstegi üzdü, **turmadı** Ķaçdı.* (DRS/83-3)

*Meni seven yigitlerüm ne **turursız*** (DRS/133-3)

Bir örnekte de zarf-fiil ekli kullanılmıştır:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

*Yata yata yanumuz ağrıdı, **tura tura** bilümüz kırıldı* (DRS/36-11)

c) birikmek, yığılmak

DKK'nda iki örnekte *tur-* fiili bu anlamda kullanılmıştır. Oğuz lehçelerinin yazı dillerinde bu anlam yer almamaktadır (Akalın, 2005 : 577; Altaylı, 1994 : 324; Tekin, 1995 : 637).

*İki talusunı üstine buğanın köpük **turdu**. Ne oğlan yeñer, ne buğa yeñer* (DRS/16-13)

*Yüce tağları tuman **tursa*** (DRS/278-4)

2) Tasvir fiili olarak tur-

a) -I tur- Bu şekil yalnızca *örü tur-*'ta görülür. *örü tur-* "ayağa kalkmak" biçimi DKK'de toplam 22 kere kullanılmıştır.

*Depidinçe yirinden **örü turdu**, elin yüzün yumadın obanın ol uçından bu uçına bu uçından ol uçına çarpışdurdı* (DRS/8-7, 8)

*Kañlı Koca sevini kıvanı **örü turdu*** (DRS/172-7, 8)

*Hanum oğul kalķubanı yiründen **örü turgıl*** (DRS/30-12)

ör-, Eski Uygur metinlerinde *ün-* fiili ile sinonim olarak "kalkmak, yükselmek" (Hamilton, 1998 : 157), *DLT*'de ise "yükselmek" anlamlarıyla kullanılmaktadır. (Dankoff, 1982 : 231).

Bu şekil günümüz Türkmen Türkçesinde *ör-* "ayağa kalkmak" şekli ve anlamıyla yaşamaktadır (Tekin : 1995 : 306).

Fiilin, *-ü* zarf-fiil eki ile kalıplaşarak oluşan *örü* ("ayakta durma; dik, düşey") şekline Mersin, Konya, İzmir illerinden alınan sözlerde rastlanılmaktadır (DS, 1977 : 3351).

Tarihi ve çağdaş Oğuz lehçelerinde rastlanan ve hemen hemen aynı anlama gelen *ör-* / *ör-* ("yükselmek; ayağa kalkmak") ve *tur-* ("ayağa kalkmak") esas fiilleri, zarf-fiil eki *{-ü}* vasıtasıyla *örü tur-* "yükselerek kalkmak" şeklinde kalıplaşmış yeni ve geçici bir yapı oluşturmuştur. Birinci fiil, *{-ü}* zarf-fiil yapma ekiyle isim görevini üstlenmiştir. Bu şekle Eski Türkiye Türkçesinin başka metinlerinde de rastlanılmaktadır. Türkiye Türkçesi metinlerinde XVI. yüzyıl sonrasında meydana gelen dil ölçünlüleşmesi ile yerini mecazi bir ifade olan *ayağa kalkmak*'a bırakmıştır.

b) -Ip tur-

Bu yapıda süreklilik tasvir fiili göreviyle kullanılan *tur-* fiili, esas fiile *{-Ip}* zarf-fiili ekiyle bağlanmıştır. Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde yaygın olarak kullanılmaktadır (Akalın, 2005 : 577; Kara, 2005 : 166).

*Kara Göne oğlu Kara Budaķ yay tayanup **turmuş-idi*** (DRS/67-5)

*Baķdı gördi kendünüñ deñiz ķulunı boz ayğır bunda **otlanup turur*** (DRS/99-3)

*Uruz ķarşusunda yay **söykenüp turır-idi***. (DRS/123-7)

c) -A tur-

Bu şekil de süreklilik bildiren *tur-* fiili, *{-A}* zarf-fiil ekiyle esas fiile bağlanmıştır.

*Haķ yanduran cırağın **yana tursun*** (DRS/35-9)

*ķazanın başına buñlar gelsün, tayısı Aruz'ı dāyim **aña tursun*** (DRS/293-8)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

ç) -dı tur-

{-dı} bitimli zaman eki, kendi görevinin dışında zarf-fiili eki göreviyle de kullanılmıştır. Bu tip cümlelerde, *tur-* fiili, kendi anlamıyla değil, {-dı} ile biten fiilin hareketini tasvir göreviyle bulunmaktadır.

*Hanun oğlanı kaçmadı, ağ meydanın ortasında **bağdı turdı**. Buğa dağı oğlana sürdi geldi* (DRS/16-6)

*Uruz gın yakadan sünsün **şançdı turdı**.* (DRS/132-2)

Bir örnekte de şahıs ekli çekimde *tur-*, tasvir fiili görevi ile kullanılmıştır.

*Bir tama direk ururlar, ol tama tayağ olur, ben bunun alına niye tayağ **olurın tururın** didi.* (DRS/17-2)

SONUÇ

tur- fiili, Dede Korkut Kitabı'nda dört değişik anlamda, kalkmak; beklemek, durmak; yığılmak, birikmek anlamlarıyla ve *-I tur-*, *İp tur-*, *-A tur-*, *dI tur-* şekillerinde ise tasvir fiili göreviyle kullanılmıştır. Fiilin, bu anlam ve görevlerinin bazıları günümüz Oğuz yazı dillerinde yaşarken, bazıları da yerlerini başka yapılarla terk etmişlerdir.

Fiilin, asıl anlamı olan *tur-* “ayağa kalkmak” biçimi Türkiye Türkçesinin yazı dilinde ve ağızlarında kaybolmuştur. XIV ve XV. yüzyıl metinlerinde *tur-* yanında bir başka şekil olan *ayagın turmak* “ayağa kalkmak” yapısı gelişmiştir (Korkmaz, 1973 : 244; Karahan, 1994 : 297; Yavuz, 1991 : 84; Demir, 2004 : 219). Bu yapıda, *ayak* sözü, vasıta hâli ekiyle *tur-* fiiline bağlanarak birleşik bir şekil oluşturmuştur. Daha sonraki yüzyıllarda *kalkmak* fiiliyle *ayak* sözünün birleşmesi günümüzdeki yapıyı meydana getirmiştir.

KAYNAKÇA

- AKALIN, Ş. Haluk ve diğ., (2005), *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 549, Ankara.
- CLAUSON, S. Gerard, (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University Press.
- DANKOFF, Robert ve KELLY, James, (1982), *Mahmūd al -Kāşgarī: Compendium of the Turkic Dialects (Diwān Lugāt at-Turk) I- III*, Washington: Harvard University Printing Office.
- DEMİR, Necati, (2004), *Dânişmend-nâme*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ERDAL, Marcel, (1991), *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon*, Vol. I-II, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- ERGİN, Muharrem (1989), *Dede Korkut Kitabı-I, Giriş-Metin-Faksimile*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 169, Ankara.
- ERGİN, Muharrem (1991), *Dede Korkut Kitabı-II, İndeks-Gramer*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 219, Ankara.
- HACİEMİNOĞLU, Necmettin (1991), *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Kültür Bakanlığı, Kaynak Eserler Dizisi: 47, Ankara.
- HAMILTON, J. Russell, (1998), *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, (Çev. Vedat Köken), Türk Dil Kurumu Yayınları: 682, Ankara.
- KARA, Mehmet (2005), *Türkmen Türkçesi Grameri*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- KARAHAN, Leyla, (1994), *Kıssa-i Yusuf, Yusuf u Züleyha*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 564, Ankara.
- KAUP, Willi Bang (1980), *Berlindeki Macar Enstitüsünden Türkoloji Mektupları* (Çev. Şinasi Tekin), Atatürk Üniversitesi Yayınları: 408, Erzurum.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

- KORKMAZ, Zeynep, (1973), *Marzubannâme Tercümesi, İnceleme- Metin- Sözlük- Tıpkıbasım*, DTCF Yayınları, Ankara.
- TEKİN, Talat ve diğ., (1995), *Türkmençe-Türkçe Sözlük*, Simurg Yayınları, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 18, Ankara.
- TEKİN, Talat, (2004), *İrk Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı*, Öncü Kitap, Ankara.
- TEZCAN, Semih-, BOESCHOTEN, Hendrik, (2001), *Dede Korkut Oğuznameleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- [DS] *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, (1977), Türk Dil Kurumu, Ankara.
- YAVUZ, Kemal, (1991), *Şeyhoğlu Mustafa, Kenzül Kübera ve Mahakkül-Ulema, İnceleme – Metin - İndex*, Ankara Atatürk Kültür Merkezi Yayınları: 39, Ankara.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/ 1 Winter 2008*

TÜRKÇEDE İYELİK-YÜKLEME SORUNU DEDE KORKUT ÖRNEĞİ

Cahit BAŞDAŞ*

ÖZET

Üçüncü teklik şahıs iyelik eki ve yükleme hâli, Türk gramerinin temel sorunlarından biridir. İyelik ekiyle hâl ekleri arasında kullanılan *n* ünsüzü, tarihî metinlerde bazen doğrudan iyelik eki üzerinde de görülmektedir. Üçüncü teklik şahıs iyelik eki ve yükleme hâlinin şekli, bu ünsüzün göreviyle bağlantılı olarak tartışma konusu olmuştur.

Sorunun çözümüne katkıda bulunmak amacıyla önemli tarihi metinlerden biri olan Dede Korkut Kitabında *+(s)In* eki almış isimleri inceledik. Özellikle manzum parçalarda tespit ettiğimiz örneklerin çoğu geçişli fiillerle kullanılmış ve belirli nesne durumundadır. Ek bu hâliyle üçüncü teklik şahıs iyelik eki görünümündedir.

Anahtar kelimeler: Dede Korkut, iyelik eki, yükleme hâli.

THE PROBLEM OF POSSESSIVE-ACCUSATIVE SUFFIX IN TURKISH A CASE OF THE DEDE QORKUT

ABSTRACT

The third person possessive-accusative suffix is one of the main problems of Turkish grammar. A consonant e.g. /n/ there is used between the possessive suffixes and case ending can be directly attached to possessive suffixes especially in the historical texts. The last mentioned form of the third person possessive and accusative suffix has been argued regarding the consonant function in Turcology for a long time.

The proposal of this study is to solve the problem by examining nouns that take on suffix the *+(s)In* in the Dede Qorqut. The majority samples that I collected from Dede Qorqut are being used with transitive verbs and direct object especially in the verses. It seems that this form of the suffix functions as the third person possessive suffix.

Keywords: Dede Qorqut, accusative, possessive suffix.

Canlı, cansız hemen bütün nesne ve kavramların mülkiyetini ifade eden, aynı zamanda Türkçede tamlanan/belirtilen görevi üstlenen üçüncü şahıs iyelik eki, doğal olarak diğer iyelik eklerine göre daha geniş bir kullanım alanına sahiptir. Üçüncü teklik şahıs iyelik ekinin çeşitli ve sık kullanılışı (özellikle yükleme hâli) ile bağlantılı olarak ortaya çıkan şekil sorunu, henüz giderilemeyen bazı tereddütlere yol açmıştır.

Ek, kendisinden sonra başka bir çekim eki yoksa genellikle *+(s)I* biçimindedir. Ancak hâl eki almış iyelikli isimlerde, iyelik ekiyle hâl ekleri arasında, işlevi henüz tam olarak anlaşılamayan, bir *n* ünsüzü ortaya çıkmaktadır. Söz konusu ünsüz, Çağatay Türkçesi ve bu yazı dilinin devamı olan Özbek, Uygur lehçeleri dışındaki hemen bütün tarihî ve modern Türk lehçelerinde, aynı şartlarda düzenli olarak *+(s)I+n+ hâl eki* kullanılmaktadır. Ayrıca, özellikle manzum tarihî metinlerde, kendisinden sonra başka bir çekim ekinin bulunmadığı durumlarda da üçüncü teklik şahıs iyelik ekine doğrudan *n* eklendiği *+(s)I+n* görülür. *+(s)I+n* biçimine, daha çok geçişli fiillerle kullanılan belirli nesne durumundaki isimler üzerinde rastlanır.

* Yrd. Doç. Dr., Dicle Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Leh. Bölümü
cbasdas@dicle.edu.tr DİYARBAKIR.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

İyelik ekiyle hâl ekleri arasında ve bazen de doğrudan iyelik eki üzerinde kullanılan bu ünsüzün üçüncü teklik şahıs iyelik ekinin bir parçası mı, yükleme hâli eki mi olduğu veya başka bir görev üstlenip üstlenmediği tam olarak anlaşılamamıştır.

Tarihi metinlerde yükleme hâlinin başlıca +*Ig* ve +*nI* ekleriyle ifade edildiği görüşü, genel kabul görmüştür. Orhun Kitabelerinde isim tabanları üzerinde kullanılan yükleme hâli eki +*Ig*, güneybatıda Eski Anadolu Türkçesinden itibaren yerini +*Iya* bırakmıştır. Eski Uygurcada tercih edilen yükleme hâlinin +*nI* şekli ise, doğu ve kuzey lehçelerinde kullanılmaya devam etmiştir. Günümüzde Türkiye Türkçesi dışında kalan hemen bütün lehçelerde yükleme hâli +(n)*I* biçimiyle kullanılmaktadır. Bu iki tarihi şekil dışında yükleme hâli için başka bir ek kullanılıp kullanılmadığı kesin olarak bilinmemektedir. Diğer bir deyişle, yükleme hâlinin belirli nesne durumunda bulunan iyelikli isimler üzerinde özel olarak +(I)*n* eki ile temsil edilip edilmediği konusunda tereddütler vardır.

Bu sorun, değerli bilim adamları tarafından doğrudan veya dolaylı olarak birçok kere ele alınmış ve başlıca iki farklı görüş ileri sürülmüştür. Sorunun temelini oluşturan üçüncü teklik şahıs iyelik ekinin şekliyle ilgili görüşler özetle şöyledir¹:

1. +(s)*I* : (A. Von Gabain, M. Ergin, Z. Korkmaz, A. B. Ercilasun, vd.)

2. +(s)*I*(n) : (O. N. Tuna, T. Tekin, G. Gülsevin, A. Buran vd.)

Konunun daha iyi anlaşılması için bu görüşleri, teorik olarak “*kapı*” örneği üzerinde değerlendirelim:

sınıfın kapı+sr: İyelik ekinin bu kullanılışı ile ilgili dikkate değer görüş ayrılığı yoktur.

sınıfın kapısında: Bazı tereddütler bulunmakla birlikte, yaygın kanaate göre iyelik ekiyle hâl eki arasında kullanılan /n/, zamir n’si (*pronominal n*)’dir.

Sınıfın kapısını açtı:

Birinci görüş : *kapı+sr+n+ı*; +*sr*: iyelik eki; +*n*: zamir n’si (*pronominal n*)’dir. Aynı görüşü benimseyenlerin bir bölümü, /n/ ünsüzünün aynı zamanda yardımcı ses veya koruyucu ünsüz olduğunu savunur.

İkinci görüş : (Türkiye Türkçesine göre) *kapı+sın+ı* iyelik eki +*sın*’dır. Diğer lehçelerde (*kapı+sı+nı*), +*sr*: iyelik eki; yükleme hâli +*nı*’dır

**Sınıfın kapısını açtı*² (=kapısını açtı):

Birinci görüş : *kapı+sr+n* +*sr*: iyelik eki; +*n*: yükleme hâli eki.

İkinci görüş : *kapı+sın+Ø* +*sın*: iyelik eki; yükleme hâli eksiz (Ø)’dir.

Örneklerden anlaşıldığı üzere, iki görüş arasındaki temel ayrılık noktasını iyelik eki üzerinde belirli şartlarda kullanılan /n/ ünsüzü oluşturmaktadır. Bilinen en eski yazılı belgelerden itibaren iyelik eki ile hâl ekleri arasında düzenli olarak bir /n/ ünsüzünün kullanıldığı görülmektedir. Bu ünsüz, Çağatay döneminden itibaren doğu (Özbek, Uygur) lehçelerinde önemli ölçüde kullanımdan düşmüştür. Yükleme hâli, iyelikli isimler üzerinde de +*nI* biçimiyle kullanıldığından, buradaki /n/ ünsüzünün hâl ekine ait olduğu düşünülmektedir (krş. (Eckmann 1988: 60-71).

İkinci ve üçüncü örneklerdeki /n/, birinci görüşe göre zamir n’si; ikinci görüşe göre üçüncü teklik şahıs iyelik ekinin bir parçasıdır. Son örnekte ise

¹ Türkçede üçüncü teklik şahıs iyelik ekinin sadece +*I* olduğu, s ünsüzünün ise yardımcı ses ya da koruyucu ünsüz olduğu görüşü de bazı kaynaklarda yer almıştır. Ancak bu görüş, bilimsel dayanaktan yoksundur. Konuyla ilgili fazla bilgi için bk. Ercilasun 2000: 129-130.

² Dede Korkut metninden benzer örneklerini verdiğimiz bu kullanılış biçimi, özellikle tarihi manzum metinlerde rastlanan ifadenin Türkiye Türkçesinde olması beklenen teorik şeklidir krş. Gülsevin, 1997: 14.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

geçişli fiil tarafından doğrudan etkilenen iyelikli ismin belirtme durumunda bulunduğu dikkate alınarak, iyelik üzerinde yükleme hâli eki aranmıştır.

Üçüncü teklik şahıs iyelik ekinin her durumda +sI olduğunu kabul edenler, son örnekteki /n/ ünsüzünü çoğunlukla yükleme hâli eki olarak değerlendirmiştir. İkinci görüşü benimseyenler, iki ve üçüncü örneklerdeki gibi, /n/ ünsüzünün iyelik ekine ait olduğunu; belirme hâlinin ise eksiz (Ø) olduğunu savunmaktadır. İyelik ekinin +sI olduğunu savunanlar, söz konusu /n/ ünsüzünü *kapısını* ve *kapısında* örneklerinde, zamir *n*'si ya da yardımcı ses/koruyucu ünsüz olarak; Tkm. *gapısını* örneğinde yükleme hâlinin (+nI) bir parçası; *kapısın* örneğinde ise yükleme hâli eki olarak değerlendirmektedir. Bu görüşe göre eğer *n*'den sonra bilinen ayrı bir hâl eki varsa /n/, zamir *n*'si, yoksa kendisi yükleme hâli ekidir.

Söz konusu *n* ünsüzü, H. W. Choi'ye göre, *Ana Altaycada iyelik zamiri*; E. Gemalmaz'a göre, *üçüncü şahsı temsil eden iyelik sıfatının kalıntısı*; C. Alyılmaz'a göre ise *üçüncü şahıs eklerini karşılamaktadır* (Alyılmaz 1999: 403-415); Eraslan 1999: 341).

Konuyla ilgili ihtilafın genel çerçevesini belirlemek amacıyla Türkiye Türkçesinden seçtiğimiz bu örnekler, sorunun çözümü için yeterli değildir. Aynı örnekleri Türkiye Türkçesi dışındaki bir lehçede, mesela Türkmen Türkçesi ile düşündüğümüzde, üçüncü örnekteki (=Tkm. *klasın gapı+sı+nı*) *n* ünsüzünün *ı* ile birleştirilip (+nı) yükleme hâli eki olarak değerlendirilmesi mümkündür. Türkiye Türkçesi dışındaki pek çok lehçede, tarihi yükleme hâli eklerinden biri olan +nI şeklinin tercih edildiği bilinmektedir.

Sadece bir lehçedeki örnekler ayrı ayrı değerlendirildiğinde, her örnekte *n* ünsüzünün farklı bir görev üstlendiği kanaati oluşmaktadır. İlgili kaynaklarda da genellikle bir lehçedeki benzer örnekler birbirinden ayrı olarak ele alındığından, her iddia kendi içinde mantıklı görünmektedir. Halbuki bütün lehçelerdeki benzer örnekler bir arada düşünüldüğünde, tartışmanın odağında bulunan *n* ünsüzünün iyelik ekinin bir parçası mı, yoksa yükleme hâli eki mi olduğu veya başka bir görev üstlenmişse, bu görevin ne olduğu daha iyi anlaşılabilir.

Orhun Kitabelerinde birinci ve ikinci şahıs iyelik eklerini almış belirli nesne durumundaki isimler üzerinde kullanılan +In, yükleme hâli görünümündedir (krş. Tekin 2000: 109).

Mening *sabım+ın* sımadı. “Benim sözümü kırmadı” (KT/G-11)

İling+in törüng+in kim artatı udaçı erti. “İlini töreni kim bozabilirdi.” (KT/D-22)

Aşağıdaki örnekte, üzerinde *n* bulunan üçüncü teklik şahıs iyelik eki almış kelime de benzer bir durum söz konusudur.

Kırkız kagan+ın ölürtümüz. “Kırkız kağanını öldürdük.” (KT/D-36)

Ancak yine Orhun Abidelerinden alınan şu cümlelerde üzerinde *n* bulunan üçüncü teklik şahıs iyelik eki almış kelime, yükleme hâlinde değildir.

Anda kirse inisi eçi+sin teg kılınmaduk erinç, oğlu kangın teg kılınmaduk erinç “ondan sonra kardeşleri ağabeyleri gibi yaratılmadığı için şüphesiz ...” (KT/D-5)

beglik urı ogl+ın kul boldı, işilik kız ogl+ın küng boldı. “beylik erkek çocuğu kul oldu, hanımlık kız çocuğu carıye oldu”. (KT/D-7)

Diğer tarihi metinlerde de benzer örneklerle rastlanır:

kiming elgi bolsa bodunka uzun

silig bolgu kıl+ın kılınç+ın söz+ün (KB/C 22-9)

“kim halka hakim olursa, (onun) huyu, davranışları, sözü temiz olacak.”

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

aliyi resûlün *pehlivan+ın* kıldı “Ali’yi Resulün *pehlivanı* kıldı.” (Gülsevin 1997: 14/Behc. 2:42-B)³

Bu konuda bir fikir vermesi ve yapılacak daha kapsamlı çalışmalara zemin oluşturması bakımından Dede Korkut Kitabından alınan ilgili örnekler aşağıda sıralanmıştır.⁴

ag <i>bileg+in</i> açdı	(59b-5)
ag <i>eller+in</i> ardına bağla-	(16-12; 17a-1; 17a-10)
agz+ın köpüklendürdi	(43b-3)
ak <i>süd+in</i> emdügüm	(16a-4)
<i>alınlar+ın</i> yere kodılar	(33b-2; 62a-3)
at+ın çekdürdi	(20b-6)
at+ın mahmuzladı	(24a-2)
at+ın oynattı	(19a-4)
ata <i>ad+ın</i> yörit-	(4a-10)
<i>baha+sın</i> getürem	(52b-1)
<i>baş+ın</i> kaldırdı	(16a-2)
<i>baş+ın</i> kes-	(34a-4; 66b-8; 88b-3; 100b-5)
<i>baş+ın</i> yardı	(58a-2)
başuñ <i>agrı+sın</i>	(4b-7)
bedevi <i>geyig+in</i> al-	(70a-5)
<i>bil+in</i> bükmiş	(95b-2)
<i>boyn+ın</i> urdı	(19a-6)
boz <i>aygır+ın</i> çekdürdi	(40a-1)
can <i>tatlu+sın</i> ... bildür-	(8b-13)
<i>cıda+sın</i> eline aldı	(17b-4)
<i>çemenler+ın</i> ... bil-	(4b-3)
dere <i>kohular+ın</i>	(4b-4)
<i>devlet+in</i> depti	(57b-4)
<i>diz+in</i> basup	(5a-12)
<i>döl+in</i> almakdan	(31b-6)
<i>el+in</i> çıkardı	(59b-6)
<i>el+in</i> çözdü	(78b-4)
<i>el+in</i> öpdi	(39a-5; 39a-9; 89a-5)
<i>el+in yüz+ın</i> yumadın	(5b-12)
<i>eller+ın</i> çözdü	(27a-13)
<i>emcüg+ın</i> bir sıkdı	(16b-1)
erüñ <i>agır+ın yiyni+sın</i>	(4b-5)
<i>geldüg+ın</i> gördü	(73a-6)
<i>geleceg+ın</i> bil-	(59a-8)
<i>göñl+ın</i> yüce tut-	(3b-4)
<i>göz+ın</i> açdı	(16a-2; 98b-98b-3)
<i>haber+ın</i> getir-	(48b-5; 49a-13; 52b-11)
Hanuñ <i>yagı+sın</i> basan	(20b-9; 32a-12)
<i>ıs+sın</i> görüp	(12b-6)
<i>iki+sın üç+ın</i> yıkdı	(22b-10)
<i>kaçan+ın</i> kovmadı	(99a-3)
kâfirüñ <i>iz+ın</i> izledi	(72b-12)
<i>kafta+ın</i> giydi	(59a-10)
<i>kamu+sın</i> buldı	(72b-9)
<i>kan+ın</i> ... dökdi	(34a-5)

³ Bildiğimiz kadarıyla bu tip örnekler, ilk defa G. Gülsevin tarafından tespit edilmiştir. (Gülsevin 1997: 14).

⁴ Örnekler, Dresten nüshasının iki yüz sayfası taranarak seçildi.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

<i>kan+ın</i> almaga git-	(26b-9)
<i>kan+ın</i> siler	(99b-8)
karınuñ <i>saç+ın</i> yoldı	(11b-6)
<i>karn+ın</i> toyur-	(54b-11; 57b-7)
Kazanuñ <i>kız+ın</i> ... alan	(32a-7)
kervan <i>göçdüg+ın</i>	(4b-4)
<i>kılıc+ın</i> biline kuşandı	(17b-3)
<i>kılıc+ın</i> çıkardı	(97a-1)
<i>kılıc+ın</i> eline aldı	(44a-8)
kırk <i>yigid+ın</i> ... aldı	(11a-10; 12b-11); 17b-5; 19a-5)
<i>kız+ın</i> aldı	(42a-13; 62b-6)
kimden <i>oldug+ın</i>	(4b-5)
<i>kopuz+ın</i> eline verdiler	(18a-1)
Mardin <i>kal'a+sın</i> ... yık-	(32a-6)
<i>begler+ın</i> konuklarıdı	(7a-5)
<i>oglancug+ın</i> görür	(16b-11)
Oguz <i>begler+ın</i> toyla-	(13b-7)
<i>ok atış+ın</i> göreyim	(13a-2)
<i>ölü+sin diri+sin</i> bilme-	(48a-13)
<i>sag+ın sol+ın</i> çevürdiler	(69a-1)
<i>sargı+sın</i> ... dönderür	(6b-9)
<i>sarıklar+ın</i> götördüler	(50b-9)
<i>semüz+ın</i> al-	(25a-2; 46a-1)
<i>söz+ın</i> sımadı	(17b-2; 67b-11)
<i>söz+ın</i> tutup	(3a-11)
<i>süd+ın</i> toya emzürse	(5a-13)
<i>sünü+sin</i> eline aldı	(97b-11)
<i>sünü+sin</i> sançdı	(68a-2)
<i>yaka+sın</i> yırtıdı	(47b-5)
<i>yanag+ın</i> ... yırtıdı	(29a-6)
<i>yara+sın</i> eliyle sıgadı	(15a-12)
yigidüñ <i>can+ın</i> aldı	(80a-5)
yirüñ <i>otlaklar+ın</i> ... bil-	(4b-2)
<i>yoldaşlar+ın</i> ańdı	(56b-1)
yollar <i>izi+ın</i> ... bil-	(4b-3)
yükler <i>zahm+ın</i> ... bil-	(4b-6)
<i>yüz+ın</i> yire sürdi	(75b-12)
<i>yüz+ın</i> görme-	(97a-5); (88b-9)

Üçüncü teklik şahıs iyelik ekinin diğer tarihî metinlerde de rastlanan bu kullanılışı, kısmen manzum olan Dede Korkut metinlerinde oldukça fazladır⁵.

Dede Korkut metinlerinde, birinci ve ikinci teklik şahıs iyelik eklerinin benzer kullanılışlarına rastlanmaktadır. Ancak bu örnekler, nispeten daha azdır.

Birinci teklik şahıs:

koçla <i>kopuz+um</i> çaluñ	(96a-4)
<i>kopuz+um</i> elüme virüñ	(17b-12)
menüm <i>can+ım</i> alasın	(85a-5)
menüm <i>savaşdug+um</i> menüm <i>dögüşdüg+üm</i> menüm <i>çekışdüg+üm</i>	
menüm <i>kılıçlaşdug+um</i> görgil	(67b-9)
<i>ün+üm</i> ańla <i>söz+üm</i> diñle	(25b-6; 39b-3; 49b-7; 57a-6; 64a-1)
<i>yigid+üm</i> öldürmesünler	(97b-8)

⁵ Bu çalışma için yeterli olduğu kanaati olduğundan eserin geriye kalan (yaklaşık 1/3) kısmı taranmadı.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

İkinci teklik şahıs:

<i>baş+uñ kesdüresin</i>	(73b-7; 95b-7)
<i>göz+uñ açgıl</i>	(98a-6)
<i>sen ev+uñ almaga giderisen</i>	(26b-8)
<i>kan+uñ yir yüzine dökeyin mi</i>	8b-13
<i>katı yay+ıñ virgil</i>	(26b-2)
<i>seksen ok+uñ virgil</i>	(26b-1)

Örneklerden anlaşılacağı gibi, birinci ve ikinci şahıs iyelik eklerinin ünlüleri, genel temayül doğrultusunda yuvarlaklaştığı hâlde üçüncü teklik şahıs iyelik ekinin ünlüsü daima düzdür. Hemen bütün örneklerde geçişli fiiller kullanıldığından iyelikli tabanlar, çoğunlukla belirli nesne durumundadır.

Birinci ve ikinci şahıs iyelik eklerinin benzer kullanılışları dikkate alınmazsa, yukarıdaki örneklerde belirli nesne durumundaki isimler üzerinde kullanılan üçüncü teklik şahıs iyelik ekinin +(s)I olduğu ve ekin sonunda bulunan *n* ünsüzünün de yükleme hâli eki olduğu söylenebilir. Ancak örneklerde görüldüğü gibi birinci ve ikinci teklik şahıs iyelik eki alan isimler, yükleme hâli eki almadan geçişli fiillere eksiz (Ø) biçimde bağlanmıştır. Dede Korkut metinlerinde örnekleri az olmakla birlikte, birinci ve ikinci şahıs iyelik eklerini almış isimler, geçişli fiillere eksiz bağlanabildiğine göre, üçüncü şahıs iyelik ekinin yükleme hâli eki almadan geçişli fiillerle kullanılmaması için bir sebep yoktur.

Çeşitli kaynaklarda *yükleme hâli* yerine *belirli nesne* ya da *belirtme* terimleri kullanılmaktadır. Ancak bu terimlerle ifade edilen kavramlar, birbirine yakın ve ilişkili olmakla birlikte, tam olarak aynı değildir. *Yükleme ve belirtme terimleri ayrı ayrı kavramları karşılamaktadır* (Boz 2007: 105). Bir isim, yükleme hâli eki almadan da belirtilebilir. İlgi eki ve üçüncü teklik şahıs iyelik eki kullanılarak belirli hâle getirilen ve belirtili/belirli isim tamlaması olarak adlandırılan kelime grupları, her zaman yükleme hâlinde bulunmayabilir. Mesela “*sınıfın kapısı*” tamlamasında “*kapı*” yükleme hâlinde bulunmamasına rağmen belirli durumdadır. Çünkü *belirtme bir durum ulamı değildir* (Boz 2007: 105). Örnekten anlaşılacağı gibi, Türkçede ismi belirli kılan asıl unsur, yükleme hâli değil üçüncü teklik şahıs iyelik ekidir.

K. Grönbech, “*harf-i tarif*” olarak değerlendirdiği iyelik ekinin asli görevinin *adların belirli şeklini yapmak* olduğunu savunmuştur (Grönbech 1995: 84). *Bir şeyin ona sahip olanla münasebeti, ekin sadece, mümkün kullanılışlarından biridir. O hâlde 1. ve 2. şahıs iyelik ekleri, sadece harf-i tarifin özel şekilleri olarak görülmelidir* (Grönbech 1995: 84). Türkçede Arapçadakine benzer özel bir harf-i tarif (belirlilik takısı) bulunduğu dair kesin kanıtlar yoktur. Ancak Grönbech’in görüşü, üçüncü şahıs iyelik ekinin şekli, kullanılışı ve yükleme hâliyle olan ilişkisinin belirlenmesi açısından dikkate alınmalıdır.

Birinci ve ikinci teklik şahıs iyelik eki alan isimler, sadece ilgili zamirlerle kullanılabildikleri hâlde üçüncü şahıs iyelik eki alan isimler, hem zamirle hem de şahıs ve nesne adlarıyla kullanılabilmektedir:

benim kapım	(Ali’nin/sınıfın kapım değil)
senin kapın	(Ali’nin/sınıfın kapın değil)
onun kapısı	(Ali’nin/sınıfın kapısı)

Zamirle kurulan “*onun kapısında*” kelime grubunda iyelik ekiyle hâl eki arasında bulunan /n/ ünsüzünün *zamir n’si/iyelik zamiri* olduğunu kabul edelim. Ancak tamlayanın isim olması durumunda (*sınıf/bahçe kapısında*), kullanılmayan bir zaminin n’sinden söz etmek pek mantıklı görünmemektedir. Aynı mantıktan hareketle, *benim kapımda*, *senin kapıda* örneklerinde, söz konusu /n/ ile benzer konumda bulunan /m/, /n/ ünsüzlerini de *zamir m’si/n’si* veya *iyelik zamiri* olarak değerlendirmek mümkün müdür. Tamlayan

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

görevi üstlenen birinci ve ikinci şahıs zamirleri yerine başka bir isim kullanılamamasına rağmen, söz konusu /m/, /n/ ünsüzleri hiç kimse tarafından bu şekilde adlandırılmamıştır. Anlam bakımından birbiriyle ilişkili olmakla birlikte zamirle iyelik farklı kavramlardır. Bilindiği gibi zamir, şahsın ya da nesnenin kendisi, iyelik eki ise kişinin sahip olduğu nesne veya kavramı gösterir.

SONUÇ

İyelik, zamir, ilgi, belirlilik ve yükleme hâli, birbiriyle ilişkili kavramlardır. Belirli şartlarda üçüncü şahıs iyelik eki üzerinde görülen ihtiyarî *n* ünsüzünün işlevi, bu ilişkiden kaynaklanan sebeplerle tartışma konusu olmuştur.

İlgili eklerin Ana Altaycadaki teorik şekilleri üzerinde fikir yürütmeden önce, başta Kutadgu Bilig, DLT gibi tarihi manzum metinler olmak üzere bütün lehçelerdeki örneklerin incelenmesinin sorunun çözümü açısından daha yararlı olacağı kanaatindeyim. Bu düşünceden hareketle incelediğimiz Dede Korkut metinlerinde şu sonuçlara ulaştık:

Özellikle manzum parçalarda, üçüncü teklik şahıs iyelik eki almış isimler, yükleme hâli ekinin olması beklenen şeklini (+I) almadan geçişli fiillerle sıkça kullanılmıştır. Bütün örneklerde iyelik ekinin sonunda *n* bulunmaktadır.

Nispeten az sayıdaki örnekte birinci ve ikinci teklik şahıs iyelik eki alan isimler de benzer şartlarda yükleme hâli eki almadan kullanılmıştır.

Sadece Dede Korkut metinlerine dayanarak bu konuda kesin bir yargıya varılamamakla birlikte, yükleme hâlinin mevcut iyelikli isimler üzerinde Ø; üçüncü teklik şahıs iyelik ekinin +(s)I(n) olduğunu ihtiyatla söyleyebiliriz. Buna göre:

isim+iyelik [(+I)m/(+I)n/(+s)I(n)]+yükleme hâli (+ Ø)'dir.

KAYNAKLAR

- ALİYEVA H. (2004), "Türkiye Türkçesinde İsim Hâlleri ve Nesnenin İfade Vasıtaları", *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, Ankara, s.157-164.
- ALYILMAZ, Cengiz (1999), "Zamir n'si Eski Bir İyelik Ekinin Kalıntısı Olabilir mi?", *Türk Gramerinin Sorunları II*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara, s. 403-415.
- BANGUOGLU Tahsin (1990), *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- BOZ, Erdoğan (2007), "Adın Yüklem (Nesne) Durumu ve Tümcenin Nesne Ögesi Üzerine" *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları* Volume 2/2 Spring, s. 102-108.
- BURAN, Ahmet, (1996), *Anadolu Ağzlarında İsim Çekim Ekleri*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- CANPOLAT, Mustafa (1992), "Eski Anadolu Türkçesindeki Belirtme Durumu (Accusativus) Ekinin Kökeni Üzerine", *Türkoloji Dergisi*, Cilt X, Ankara, s. 9-13.
- CHOİ, H. W. (1991), "Ana Altayca İyelik Zamiri *n", *Türk Dilleri Araştırmaları*, Ankara, s. 191-196.
- DENY Jean, (1941) *Türk Dili Grameri* (Çev. Ali Ulvi Elöve), Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- ECKMANN, Jannos (1988), *Çağatayca El Kitabı* (Çev. Günay Karaağaç), İ.Ü. Edebiyat Fakültesi yayınları, İstanbul.
- ERASLAN, Kemal (1999), "Zamirler" *Türk Gramerinin Sorunları II*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara, s.335-344.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

- ERCİLASUN, A. B. (2000), “Türkiye Türkçesinde Yardımcı Ses”, *Hasan Eren Armağanı*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara, s. 128-135.
- ERGİN, Muharrem (1993), *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak yayınları, İstanbul.
- GEMALMAZ, Efrasiyap (1996), “Türkçede İsim Tamlamalarının Derin Yapısı”, *Atatürk Üni. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı 4, Erzurum, s. 165-172.
- GRÖNBECH K. (1995), *Türkçenin Yapısı*, (Çev. Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- GÜLSEVİN, Gürer (1990), “Eski Anadolu (Türkiye) Türkçesinde 3. Kişi İyelik Ekinin Özel Kullanılışı”, *Türk Dili*, S. 466 (Ekim), Ankara, s. 187-190.
- (1997), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- KARAHAN Leyla, (1997) “Fiil-Tamlayıcı İlişkisi Üzerine” , *Türk Dili*, S. 549, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara, s. 209-213.
- (1999), “Yükleme (Accusative) ve İlgi (Genetive) hâli Ekleri Üzerine Bazı Düşünceler”, 3. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, Ankara, 605-611.
- KERİMOĞLU, Caner (2007), “Orhun Abidelerinde 3. Kişi İyelik Ekinden Sonra Yüklem Hâli Eki Kullanıldı mı?” *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları* Volume 2/3 Summer, s. 322-331.
- ÖZÇELİK, Sadettin (2005), *Dede Korkut-Araştırmalar, Notlar / Dizin / Metin*, Gazi yayınları, Ankara.
- TEKİN, Şinasi (1992), “Eski Türkçe”, *Türk Dünyası El Kitabı*, C.II, Ankara, s. 69-120.
- TEKİN, Talât (1983), “Üçüncü Kişi İyelik Eki Üzerine”, *Genel Dilbilim Dergisi*, C. II., S. 7-8, Ankara, s. 10-17.
- (2000), “Türkçede Kaynaştırma Sesleri”, *XII. Dilbilim Kurultay Bildirileri*, İstanbul, s. 109-112.
- (2000), *Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- TUNA, O. N. (1986), *Türk Dilbilgisi (Fonetik, Morfoloji)*, Malatya.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

DEDE KORKUT HİKÂYELERİNDE “GEREK” KELİMESİ İLE KURULU CÜMLELER

Ahmet DEMİRTAŞ*

ÖZET

Türkçenin gereklilik ifade etme konusunda zenginliğinin bir yönünü “gerek” kelimesi ile kurulu cümleler göstermektedir. Türk edebiyatının eşsiz nitelikli eserlerinden biri olan Dede Korkut hikâyelerinde “gerek” kelimesi ile kurulu cümleler ifade özellikleri bakımından incelendiğinde, bu cümlelerde genel olarak bir gereklilik ifadesi bulunmakla birlikte, cümlelerin kullanılış biçimleri ve taşıdıkları ana yargıdan bağımsız olmayan bazı farklı anlam ayrılıkları görülmüştür. Bu anlam ayrılıkları, mutlak / kesin gereklilik, gelecek zaman, şarta bağlı gereklilik, ihtimal / tahmin niteliğinde gereklilik, istek niteliğinde gereklilik, uyarı niteliğinde gereklilik ve telkin niteliğinde gereklilik şeklinde tespit edilmiştir. Yapılan bu çalışmayla, Türkçenin dil yapısının daha ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmasına katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut, gerek, gereklilik, Eski Anadolu Türkçesi, dil bilgisi.

SENTENCES CONSTRUCTED WITH THE WORD “GEREK” IN DEDE KORKUT NARRATIVES

ABSTRACT

Sentences that are constructed with the word “gerek” demonstrate the power of Turkish in explaining necessity. When sentences that are constructed with “gerek” in Dede Korkut narratives, which are among the best works in Turkish, are analysed, although such sentences generally express necessity, some diverse meanings that are not independent of the main theme that they carry were observed. These meaning differences were identified as absolute necessity, future, condition-dependent necessity, necessity that demonstrates probability, necessity that expresses a wish, necessity that shows a warning and necessity that stands for persuasion. This study aims to facilitate the analysis of the structure of Turkish in more detail.

Key Words: Dede Korkut, gerek, necessity, Old Anatolian Turkish, grammar.

1. Giriş

Eski Anadolu Türkçesine gelinceye kadar daha önceki dönemlerde gereklilik ifadesi için “gerek” kelimesinden yararlanılmakta, Eski Anadolu Türkçesinde gereklilik kipi için kullanılan özel bir ek bulunmamaktaydı. Başlangıçta gelecek zaman sıfat-fiili işleviyle kullanılan “-meli/-malı” gereklilik eki, Eski Anadolu Türkçesinin sonlarında teşekkül edip kullanılış sahasına çıkan bir ektir. Eski Anadolu Türkçesinde, gereklilik ifadesini karşılamak için daha çok, “-a/-e” istek eki veya şart ekiyle birlikte “gerek” kelimesinin oluşturduğu yapılardan yararlanılırdı (Ergin: 2004, 313).

Bir morfem, kendisinden sonra gelen başka bir kelimeyle ilişkiye girerek, cümle içinde asıl kendi görevinin dışında, başka görevler de üstlenebilir ve başka anlamlar ortaya çıkarabilir (Ahmed: 2003, 87). Gerekliliğin ifadesi için de Eski Türkçeden beri pek çok ek, biçim ve kelime grubu kullanılmıştır (Demir: 2006, 412). Eski Türkçe döneminden beri “gerek” kelimesi, hem tek başına hem de değişik eklerle birlikte kullanılarak içinde bulunduğu cümleye gereklilik anlamı yüklemiştir. “gerek” kelimesi, Eski Türkçe döneminde *-mİş kergek*, *-gU kergek*, *-sAr kergek*, *mAk kergek*; Karahanlı Türkçesinde *-gU kerek*, *kerek ...-sA*; Harezmi Türkçesinde *-mAk kerek*, *-mAkıñ kerek*, *-sA kerek / kerek ...-sA*; Kıpçak Türkçesinde *-mAk kerek*; Çağatay Türkçesinde *-sA kerek*; Eski Anadolu Türkçesinde *gerek*, *-sA gerek*, *-mAk gerek*, *-A gerek*, *-Up gerek*, *-mİş gerek* biçimlerinde kullanılmıştır (Özmen: 2003,181).

“gerek” kelimesinin değişik eklerle oluşturduğu bu yapılar, genel olarak gerekliliği karşılasa da aralarında bazı anlam farklılıkları bulunabilmektedir. Türkiye Türkçesinde gereklilik kipinin, tasarlanan hareketin yapılmasının gerekli olduğunu ifade eden ana işlevi yanında, “dilek-istek, mecburiyet, tahmin-ihtimal-olabilirlik, emir, şart, tereddüt, önemsememe-umursamama,

* Yrd. Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Muallim Rifat Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi.
ahmet_demirtas@yahoo.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

kendi kendine telkin, alay etme-ikaz, nasihat-öğüt verme-tavsiye, uyarı, hayret-şaşkınlık, kızgınlık-hiddet, kesinlik” gibi işlevlerinin de bulunduğu yönünde düşünceler vardır (Türkyılmaz: 1999, 106). Bununla birlikte gereklilik kipinin, “öğüt verme-tavsiye, kızgınlık bildirme, şart, alay, uyarı, hayret, şaşkınlık bildirme” işlevlerinin pek zayıf olduğunu belirten Zeynep Korkmaz (Korkmaz: 2003, 700-701), öteki tasarlama kipleri gibi, gereklilik kipinin de dildeki ve cümledeki kullanılış biçimlerine bağlı olarak işlev kayması yolu ile bazı farklı işlevler kazanabildiğini, gereklilik dışındaki diğer işlevlerin “tahmin, kararsızlık, şart, hayret bildirme” şeklinde gösterilebileceğini söyler.¹ Gereklilik kipinin farklı işlevleri tespit edilirken, elbette cümlelerin taşıdıkları genel anlam da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu farklı işlevler, cümlelerin kullanılış biçimlerinden ve taşıdıkları ana yargıdan bağımsız olamaz.

Tasarlanan bir eylemin gerekliliğini gösteren gereklilik kipi önemli bir dil unsurudur. Bu yüzden dil bilgisi kitabı yazan hemen her dil araştırmacısının bu konu üzerinde durduğu görülür.² Gereklilik, yalnızca fiillere “-malı/-meli” eki getirilerek yapılmamaktadır. Gereklilik ifade etme konusunda Türkçe çok büyük bir zenginliğe sahiptir (Demir: 2006, 411). Bu zenginliğin bir yönünü de “gerek” kelimesi ile kurulu cümleler ortaya koymaktadır.

“gerek” kelimesinin kökeni ve “gereklilik” anlamı üzerinde değerli çalışmalar yapılmıştır. Bazı araştırmacılar “gerek” kelimesinin sadece bazı dönemlerde ve bazı eserlerde var olduğunu belirtmiş, bazıları da hangi biçimlerde kullanıldığını incelemiştir.³ “-sa gerek” yapısının taşıdığı “gelecek zaman” kavramı dışında, bugüne kadar “gerek” kelimesinin ifade özellikleri veya “gerek” kelimesinin ya tek başına ya da farklı eklerle dil yapıları oluşturarak, “gereklilik” genel anlamı yanında cümleye kattığı anlamlar üzerinde durulmamıştır. Bu kullanımlar arasında anlam ayrımları bulunabileceğine dikkat çekenler olmuştur.⁴

Morfemlerin ya da dil birliklerinin işlevleri, tarihi metinlere dayalı ayrıntılı dil incelemeleri sayesinde ortaya çıkarılabilir. Dede Korkut hikâyeleri, gramer şekilleri ve kelime hazinesi bakımından hemen hemen XIV. ve XV. yüzyılın belirli sanatkarları veya yazarları elinden çıkmış üstün seviyedeki bütün eserlerle birleşen bir dil yapısına sahip olması sebebiyle diğer Eski Anadolu Türkçesi metinleriyle kıyaslanamayacak derecede eşsiz bir eserdir. Sadece sesler arası benzerlik ve uyumla ilgili olmayan üslup mükemmeliyeti ve söyleyiş güzelliği yanında, morfolojik uyumla perçinlenmiş aynı gramer şekillerinin tekrarı gibi görünen cümle örgüsü ile destâni bir nitelik taşıyan Dede Korkut hikâyeleri, Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış eserler arasında apayrı bir yere sahiptir (Korkmaz: 1995, 509), (Tezcan: 2001, 13).

Bu yazıda, Türk kültürünün ana kaynaklarından biri olan Dede Korkut hikâyelerinde “gerek” kelimesi ile kurulan cümlelerdeki ifade özellikleri ele alınacaktır. Veri tabanını teşkil eden “gerek” kelimesi ile kurulu cümleler, Dresden nüshası esas alınarak, “Dede Korkut Oğuznameleri” (Tezcan-Boeschoten: 2001) adlı eserden alınmış, bu cümlelerin hemen yanında sayfa numaraları gösterilmiştir.

2. “gerek” Kelimesi İle Kurulu Cümlelerdeki Anlam Farklılıkları

Dede Korkut hikâyelerinde “gerek” kelimesi ile kurulan cümleler ifade özellikleri bakımından ele alındığında bu cümlelerde, genelde “gereklilik” ifadesinin bulunduğu, özelde ise işlevsel nitelikli olarak aralarında bazı anlam ayrımlıklarının olduğu dikkati çekmektedir. Bu cümlelerdeki anlam ayrımlıklarını, mutlak / kesin gereklilik, gelecek zaman, şarta bağlı gereklilik, ihtimal / tahmin niteliğinde gereklilik, istek niteliğinde gereklilik, uyarı niteliğinde gereklilik ve telkin niteliğinde gereklilik şeklinde sınıflandırmak mümkündür.

¹ Korkmaz, Türkiye Türkçesi (Şekil Bilgisi) adlı eserinde gereklilik kipinin işlevlerini üç başlık altında örneklendirir: Gereklilik bildirme, güçlendirme, tahmin / ihtimal (Korkmaz: 2003, 695-702).

² (Deny, 1941), (Hatipoğlu, 1972), (Gencan, 1972), (Banguoğlu, 1974), (Bilgegil, 1984), (Hacıeminoğlu, 1992), (Korkmaz, 1992), (Türkyılmaz, 1999), (Özkan, 2000), (Korkmaz, 2003), (Korkmaz, 2003), (Ergin, 2004)... gibi eserlere bakılabilir.

³ (Korkmaz: 1973, 170-171), (Karahan: 1994, 103), (Akkuş: 1995, 250), (Gülsevin: 1997, S.103), (Gülsevin : 1999, 3), (Türkyılmaz: 1999, 105-106), (Duman: 2000, 51), (Özmen: 2001, 339), (Özmen: 2003,181), (Demir :2005, 58), (Koraz: 2006/1, 131-141), (Akkuş: 2007, 67)... gibi çalışmalara bakılabilir.

⁴ Mehmet Özmen, “gerek” kelimesinin Türkçenin değişik dönemlerinde ve sahalarında birbirinden farklı karakterdeki eklerle birleşerek gereklilik anlamı ifade ettiğini, bu kullanımlar arasında anlam farkı olup olmadığı üzerinde durulmadığını dile getirmektedir (Özmen: 2003,188).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

2.1. Mutlak / Kesin Gereklilik

Dede Korkut hikâyelerinde “gerek” kelimesi ile kurulan cümlelerden bir kısmı kesin veya mutlak gereklilik şeklinde adlandırabileceğimiz türdendir ve bunlar zorunluluk ifadesine sahip “olmalı” anlamı taşırlar. Bu cümleler “-mAk gerek” yapısı ile oluşturulmuştur ve cümleye gereklilik anlamını sadece “gerek” kelimesi veriyor gibi görünse de aslında, “-mAk” isim-fiil eki ile isim olan “gerek” kelimesi bir bütün hâlinde “-mAİ” anlamı taşırlar. (Özmen: 2003,182) Olumsuzluk ise “-mAk” isim-fiil ekinden hemen önce getirilen “-mA” olumsuzluk eki ile sağlanır.

Bu tür cümlelerin bir kısmı, şahıssız genel kullanımlardır. Bu cümleler, gereklilik kipinin üçüncü teklik kişi kullanımındaki öznesiz genel kullanımı karşılamaktadır (Korkmaz: 1973, 170-171), (Özmen: 2003,182-183). Dede Korkut hikâyelerinde bu duruma örnek teşkil eden cümleler şunlardır:

- Kız eydür: <<Çün böyle oldı, *hemân emdi ilerü tırmağ gerek, beg oğlı*>> dedi. (s.73)
- Babası eydür: <<Oğul, *yâ seni evertmahmı gerek?*>> (s.73)
- <<Belî pes aq şakallu *‘azîz baba, evertmah gerek?*>> dedi. (s.73)
- Tekür eydür: <<Yâ nece *eylemek gerek?* Varuñ ol tutsağ yigidi çıkaruñ getiruñ. ... (s.172)
- Eydür: <<Begler bilürmisiz Kazana nece *hayf eylemek gerek?* Boyı uzun Borla Hâtünüñ getirüb *şagrağ sürdürmek gerek?*>> dedi. (s.58)

Üçüncü teklik kişinin vurgulandığı öznesiz genel kullanımı karşılayan ifadeler dışında, kişi ifadesi bazen kişi eki verilmeden özne durumundaki zamirler aracılığı ile de anlatılabilmektedir. Bu tür cümlelerde “-mAk gerek” yapısı her ne kadar şahıssız genel kullanım izlenimi verse de, özne durumundaki zamirler cümlelerin gerçek kişilerini göstermektedir. Dede Korkut hikâyelerinde, üçüncü teklik şahıs “ol” zamiri bu şekilde üç yerde kullanılmaktadır:

- Beyrek eydür: <<Baba, maña bir kız alı vër kim *men yerümden tırmadın ol tırmağ gerek, men kazağuç atuma binmedin ol binmah gerek, men karîmüme varmadın ol maña baş getürmek gerek.* Bunun gibi kız alı vër, baba maña>> dedi. (s.73)

Kişi ifadesi taşıyan bu tür cümlelere örnek teşkil eden ikinci teklik şahıs “sen” zamirinin kullanıldığı sadece bir cümle bulunmakta, bu cümlede “-mAk” isim-fiil ekinden hemen önce getirilen “-mA” olumsuzluk eki ile olumsuz anlamda bir mutlak / kesin gereklilik bildirilmektedir. Ayrıca bu cümlede, asıl kişinin ikinci teklik kişi olduğunu gösteren “sen” ikinci teklik şahıs zamiri yanında, “-mAk gerek” yapısı ile birleşerek bir birleşik fiil teşkil eden “i-” cevher fiili ile beraber oluşturulan yüklem, ikinci teklik şahıs eki almıştır:

- Kan Turalı eydür: <<Baba, bu sözi sen maña *démemek gerek idüñ.* ... (s.125)

2.2. Gelecek Zaman

Gerekliliğin ifadesi için farklı biçimler kullanılabilir. Gereklilik anlatmak için oluşturulan bu farklı biçimler bazen “gelecek zaman” anlamı taşırlar.⁵ Eski Anadolu Türkçesinde gereklilik ifadesi için “gerek, -sA gerek, -mAk gerek, -A gerek, -Up gerek, -mİş gerek” şekilleri kullanılmaktaydı. Bunlar içerisinde “-sA gerek” yapısını diğerlerinden farklı kılan, “-sA gerek” yapısının gelecek zaman anlamı taşımasıdır. “-sA gerek”li yapılar, gereklilik anlamı yanında, hem Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde hem de Osmanlı Türkçesi metinlerinde, “gelecek zaman” ifade etmek için de kullanılmıştır. “-sA gerek” yapısının Eski Anadolu Türkçesinde “gelecek zaman” ifade etme göreviyle kullanıldığını dile getiren çeşitli çalışmalar bulunmaktadır.⁶

⁵ Türkiye Türkçesinde gereklilik kipi, ifadesi ve çekimleri için genelleşmiş çekimlerinin dışında pek çok biçimin ve gereklilik kipinin çok sayıda anlamdaşının bulunduğu belirtilen Demir (DEMİR: 2006, 415), Trabzon ve Yöresi Ağzları adlı eserinde lazım, gerek, zorunda, kelimeleri ve icap et- birleşik fiilinin bu amaçla kullanımlarına bol bol örnek verir. Demir, bunlar içerisinde, Trabzon ağzının I. ağız yöresinde “fiil+(-ma)+şahıs eki+lazım” (Demir: 2006, 416) ve II. ağız yöresinde “fiil + (-mak)+zorunda +şahıs eki” (Demir: 2006, 419) kalıbıyla yapılan kurallı çekimlerin geleceğe yönelik bir niyeti ifade ettiği için gelecek zaman anlamı da taşıdığını söyler.

⁶ Bunu ilk kez ifade eden Bergamalı Kadri’dir. Bergamalı Kadri’ye göre “-sA gerek”, Eski Türkiye Türkçesinde gelecek zaman için kullanılan bir yapıdır (Bergamalı Kadri: 1946, 20-21).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

Muharrem Ergin, “Dede Korkut Kitabı”nda “-sA gerek”li yapıları da diğer gereklilik örnekleriyle birlikte “gereklik şekli” başlığı altında, gereklilik örnekleri içerisinde gösterir (Ergin: 1997b, 465). Dede Korkut hikâyelerinde “-sA” şart eki ve “gerek” kelimesi ile “-sA gerek” şeklinde bir yapı ile kurulan cümlelerin hepsi de, gereklilik ifadesiyle birlikte bir “gelecek zaman” ifadesi taşımaktadır:

- *Şu kaçan haber verse gerek?* (s.55)
- *Kurd kaçan haber verse gerek?* (s.55)
- *Köpek kaçan haber verse gerek?* (s.55)
- *Haberî yok ki alacağı ala gözli kızuñ otağı olsa gerek.* (s.72)
- ... Ağ бүрçклү анаñ yanına varduñ, cân vèrmedi. *Dahı kim verse gerek?*>> dedi. (s.120)
- Beyrek eydür: <<Mere kâfir, *kimüñ nesi olsa gerek*, begümüz Qazanuñ oğlu-dur>> dedi. (s.185)

Üç cümle dışında diğer cümlelerde bir şahıs eki kullanılmamıştır. Bu üç cümlelerin birinde”-vuz” birinci çokluk, diğer ikisinde ise “-m” birinci teklik şahıs eki kullanılmıştır. Bu şahıs ekleri, “gerek” kelimesinden önce gelen fiil unsuruna eklenmiştir:

- Bâzîrgânlar eyitdiler: <<Ne çoğ olsun? Ammâ bizüm bir begümüz oğlu vardır, *bu üç nesneyi aña armağan aparsavuz gerek idi*>> dediler. (s.70)
- ...Çünki *dedüñ elbetde varsam gerek*. Başuma kaçınç, yüzüme tohınç olmasun. Kadun ana, beg baba, esen çaluñ>> dedi. (s.125)
- Qan Turalı eydür: <<*Yok, elbetde öldürsem gerek-dür*>> dedi. (s.137)

Bu cümlelerden bir tanesinde, “-Dİr” bildirme eki ile anlamı pekiştirilen bir durumun ifadesi vardır. Böyle ifadeleri, gereklilik kipinin “güçlendirme işlevi” (Korkmaz: 2003, 697) ya da “pekiştirilmiş gereklilik” (Türkyılmaz: 1999, 110) şeklinde adlandıranlar da vardır. Şüphesiz,

Gülsevin, “-sA gerek” yapısının, Bergamalı Kadri’nin mürekkep yapı olarak verdiği bir gelecek zaman şekli olduğunu, Eski Anadolu Türkçesi ile ilgili pek çok incelemede “gereklilik” bildiren şekillerle karıştırıldığını, aslında, gereklilik bildiren örneklerinden çok, gelecek zaman bildiren kullanılışlarına rastlandığını söyler (Gülsevin: 1997, 103), (Gülsevin: 1999, 8). Gülsevin’e göre, “Eski Türkiye Türkçesinde ‘Gelecek Zaman’ için “-(y)A; -(y)AsI; -(y)IsAr; -(y)AcAK; -dAÇI; -sA gerek” olmak üzere beş ayrı ek kullanılmıştır (Gülsevin: 1999, 3).

Ayrıca Gülsevin, “-sA gerek” şeklinin “gelecek zaman” bildirdiğinin ilk kez Timurtaş tarafından tespit edilmediğini de dile getirir (Gülsevin: 1990: 212).

Bergamalı Kadri’nin 16. yüzyılda yazdığı Müyessiretü’l-‘Ulum adlı eseri ve bu eserde belirttiği “-sA gerek” yapısının gelecek zaman işlevi, Timurtaş’ın dikkatinden kaçmıştır. Bu yüzden, “-sA gerek” şeklinin “gelecek zaman” bildirdiğine ilk kez kendisinin işaret ettiğini belirtir. Timurtaş, “Vücubî (Gereklilik, Necessisatif)” başlığı altında, “Gereklilik sıgası için metnimizde ayrı bir ek yoktur. Bu şekil umumiyetle dilek-şart sıgasına ‘gerek’ kelimesi eklenmek suretiyle yapılmaktadır. Bunlardan bir kısmı gelecek zaman mânası da vermektedir.” diyerek “Bâkî’nin Kanunî Mersiyesi” üzerine yaptığı dil incelemesine kadar Eski Anadolu Türkçesinde “-sA+gerek” şeklinin gelecek zaman ifade ettiğine kendisinden önce hiç kimsenin işaret etmediğini belirtir (Timurtaş:1994, 132).

Bergamalı Kadri’nin Müyessiretü’l-‘Ulum adlı eseri Akkuş’un da dikkatinden kaçmıştır. Bu yüzden Akkuş, gerekliliğin zaman zaman gelecek zaman anlamında kullanıldığını ve bu konuya ilk temas eden kişinin Timurtaş olduğunu belirte, “Biz ise taramış olduğumuz metinlerde Timurtaş’ın bu görüşüne uygun bir çok örnek tespit ettik. Araştırdığımız bir çok ilmî makale ve kitapta hocamızın bu isabetli görüşü doğrultusunda bir fikir ve düşünceye rastlamadığımız gibi, ne Hüseyin Cahit, Ahmet Cevat Emre, Tahsin Banguoğlu gibi gramercilerimizin eserlerinde, ne de Jean Deny, Räsänen, Kononov vb. gibi yabancı bilgilerin gramer kitaplarında da bu hususta bir kayıt olmadığı gibi, gereklilik ekinin meydana gelişi ve fonksiyonu hakkında da yeterli bilgiye rastlayamadık. Hatta Dede Korkut üzerinde çalışan Muharrem Ergin bile bu yapının gelecek zaman ifade ettiğinin farkına varamayarak sadece gereklilik örnekleri içerisinde göstermeye çalışmıştır.”diyerek, Ahmet Paşa Divânı, Dede Korkut Kitabı, Kitab-ı Gunya, Bedri Dilşad, Muradnâme, Nedim Divânı, Sinan Paşa-Maârifnâme, Yunus Emre Divânı gibi eserlerden gelecek zaman ifade eden “-sA gerek” yapısı ile kurulu bazı cümle örnekleri verir (Akkuş: 2007, 69).

Deny, “-sA gerek” yapısıyla kurulmuş cümlelerin mecburiyet ve lüzum yanında istikbal kavramını da karşıladığını belirtir (Deny:1941, 810).

Develi’ye göre de “-sA gerek” yapısıyla kurulan cümleler ihtimal ve gereklilik anlatmakta, gelecek zamanı teşkil etmektedir (Develi:1995, 115-152).

Özmen’e göre, “-sA” ile kurulan dilek şart cümlesiyle, yüklem ismi “gerek” olan isim cümlesinin oluşturduğu şartlı birleşik cümlede, “-sA” ile “gerek”, zamanla kalıplaşarak “-sA gerek” biçimiyle gereklilik eki durumuna gelmiştir ve bu “-sA gerek”li yapılar, gereklilik anlamında kullanılmakla birlikte, gerek eski Anadolu Türkçesi döneminde gerekse Osmanlı Türkçesi döneminde, gelecek zamanda anlamında kullanılmıştır (Özmen: 2003, 185).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

böyle ifadelerdeki “güçlendirme işlevi”, “-Dir” kuvvetlendirme eki sebebiyledir (Ergin: 2004, 330).

2.3. Şarta Bağlı Gereklilik

Dede Korkut hikâyelerindeki “gerek” kelimesi ile kurulan bazı cümlelerde şarta bağlı bir gereklilik ifadesi vardır. Bu cümlelere şarta bağlı gereklilik ifadesi veren, üzerine şart eki almış olan “i-“ cevher fiili ile “gerek” kelimesinin oluşturduğu “gerekise” şeklindeki yapıdır. Bu cümlelerde “gerek” kelimesi gereklilik ifade ederken, “-se” şart eki bu gereklilik ifadesini şarta bağlamaktadır:

- *Karşu yatan kara tağum gerekise* / Söyle gelsün, ‘Azrâyîlün yaylası olsun! (s.119)
- *Şovuk şovuk bıñarlarum gerekise* / Aña içit olsun! (s.119)
- *Tavla tavla şehbâz atlarum gerekise* / Aña binit olsun! (s.119)
- *Çatâr çatâr develerüm gerekise* / Aña yüklet olsun! (s.119)
- *Ağa yılda ağca koyunum gerekise* / Kara mudbağ altında anuñ şöleni olsun! (s.119)
- *Altun gümüş pül gerekise* / Aña harchık olsun! (s.119)

2.4. İhtimal / Tahmin Niteliğinde Gereklilik

“ol-” yardımcı fiili ile kurulan gereklilik kipi, başka bir fiilin öğrenilen geçmiş veya şimdiki zaman kipi ya da bir isim ile birlikte kullanılarak, gereklilik kipine bir “tahmin / ihtimal” işlevi de kazandırabilmektedir (Korkmaz: 2003, 699), (Türkyılmaz: 1999, 114).

Dede Korkut hikâyelerinde, “gerek” ismi ile “ol-” yardımcı fiilinin teşkil ettiği “gerek ol-” şeklinde birleşik fiille kurulu iki cümle vardır. Üçüncü teklik şahıs geniş zaman eki ile çekimlenen “gerek ol-” şeklinde birleşik fiille kurulu bu cümlelerde dikkati çeken, gereklilik genel ifadesi yanında ihtimal ifadesi bulunmasıdır. “gerek olur” biçimi, bu cümlelere “olabilirlik” anlamı katmaktadır:

- ... *Oh atduğum yerleri, kılıç çalub baş kesdiğüm yerleri göstereyim. Kâfir ser-haddına Cızığlara, Ağlağana, Gökçe Tağa aluban çıkayın. Şoñra oğlana gerek olur*, a begler!>> dedi. (s.98)
- Eydür: <<Aķıncıların terkisi bağı, üzengüsü kayışı üzilür, dikmege gerek olur>> dedi. (s.132)

Bir cümlede kullanılan “gerek” kelimesi ise, Dresden nüshasında “gerekliüdür”, Vatikan nüshasında “gerek olur” şeklinde yazılmıştır. Dresden nüshasının esas alınarak, nüsha farklarının da gösterildiği “Dede Korkut Kitabı I” (Ergin: 1997a, 160) adlı eserde Muharrem Ergin, metni oluştururken Vatikan nüshasındaki “gerek olur” biçimini tercih etmiştir.

Her iki durumda da “gerek” kelimesi ile kurulu bu cümlelerin bir ihtimal anlamı taşıdığını söyleyebiliriz:

- ... *Kılıç çalub baş kesdiğüm görgil ögrengil, / Kara başuñ [iş] düşende gerekliüdür>>* dedi. (s.100)

2.5. İstek Niteliğinde Gereklilik

Gereklilik kipinin ana işlevi, yapılması tasarlanan bir işin gerekliliğini bildirmektir. Bu gereklilik, emir biçiminde bir gereklilik olmayıp daha çok içten gelen, konuşana bağlı bir gerekliliğin ifadesidir (Korkmaz: 2003, 695). Bu durumda, gereklilik kipinin bazen “istek” anlamı ifade etmek için de kullanılması mümkündür.

Dede Korkut hikâyelerinde bu türden bir cümle bulunmaktadır. Bu cümlede “gerek” ismi, görülen geçmiş zaman eki ve ikinci teklik şahıs eki alan “i-“ cevher fiili birleşerek yüklem görevinde kullanılmaktadır. Bu cümledeki anlam gereklilik yanında, belki daha ziyade, istek olarak düşünmek gerekir:⁷

⁷ Tezcan’ın bu cümleyle ilgili, “sen bizim memlekette olsaydın ağaç,...” anlamında, “Belki de: Bizüm elde gerek [ola] idün ağaç, biçiminde ekleme ile okumak daha iyi olacaktır.” şeklindeki açıklaması, bu cümledeki istek ifadesi düşüncesini desteklemektedir (Tezcan: 2001, 135).

- *Bizüm elde gerek idüñ ağaç*, (s.109)

2.6. Uyarı Niteliğinde Gereklik

Dede Korkut hikâyelerinde “gerek” kelimesi ile kurulan cümlelerin bazılarında, “uyarı” niteliği taşıyan gereklik ifadeleri de bulunmaktadır. Cümlelerin genel anlamları da göz önünde bulundurularak bakıldığında, “gerek” kelimesi ile kurulan bu cümlelerde, gereklik ifadesiyle birlikte aynı zamanda bir uyarı anlamı da bulunduğu dikkati çekmektedir.

- ... Bayındır Hân seni çağıra, saña katı kazâb eyleye. *Böyle oğul senüñ neñe gerek?* Böyle oğul olmakdan olmamak yegdür, öldürseñe!>> dediler. (s.39)

- ... Bayındır Hânun katında saña kazab ola. *Böyle oğul neñe gerek?* Öldürseñe!>> dediler. (s.40)

Dede Korkut hikâyelerindeki bu tür cümlelerden sadece bir tanesi, “gerek-” fiilinin geniş zaman olumsuzluk eki almış biçimiyle “gerekmez” şeklinde bulunmaktadır. Bu cümledeki “gerekmez”, açık bir şekilde olumsuz anlamda bir gereklik ifadesiyle birlikte bir hiddet, bir kızgınlık ifadesi de taşımaktadır. Dolayısıyla, cümlelerin taşıdığı genel yargıyla birlikte bu cümlede bir “hiddet işlevi” düşünülebileceği gibi, kişinin kendisine yönelik bir “uyarı” da düşünülebilir.

- Dirse Hân eydür: <<Varuñ getürüñ, öldüreyim. *Böyle oğul maña gerekmez*>> dedi. (s.40)

2.7. Telkin Niteliğinde Gereklik

Dede Korkut hikâyelerinde, “gerek” kelimesi ile kurulan ve iki farklı yerde tekrar edilen bir cümlede ise, gereklik ifadesini aynı zamanda bir tür “telkin” olarak kabul etmek mümkündür. Bu cümledeki gereklik ifadesi, bir durumun kişinin “kendi kendisine telkin”i şeklinde de değerlendirilebilir. Dolayısıyla “gerek” kelimesi ile kurulu bu cümlede bir “telkin” işlevinden söz edilebilir.

- <<Çalma ozan, eytme ozan! / *Karaluca men kızuñ nesine gerek, ozan?* ... (s.84)

- Çalma ozan, eytme ozan! / *Karaluca men kızuñ nesine gerek, ozan?* ... (s.85-86)

2.8. Bağlama Edatı

Bir cümlede ise “gerek” kelimesi, “gerek gerek” şeklinde bağlama edatı göreviyle kullanılmıştır. Bu cümlede “gerek” kelimesinin herhangi bir gereklik ifadesi söz konusu değildir.

- ... Bu yigidi gözüm gördi, gönüm sevdi. *Gerek tursun, gerek gêtsün*>> dedi. (s.130)

3. Sonuç

Türkçe, gereklik ifade etme konusunda zengin bir dildir. Bu zenginliğin bir yönünü de “gerek” kelimesi ile kurulu cümleler göstermektedir.

Türk edebiyatının eşsiz nitelikli eserlerinden biri olan Dede korkut hikâyelerinde, “gerek” kelimesi ile kurulu cümleler ifade özellikleri bakımından incelendiğinde, bu cümlelerin genel olarak gereklik ifadesine sahip olduğu, bununla birlikte bazı farklı anlam ayrılıkları taşıdığı görülmüştür. Bu anlam ayrılıkları, cümlelerin kullanılış biçimlerine ve taşıdıkları ana yargıya da bağlı olarak, Dede Korkut hikâyelerinde “gerek” kelimesi ile kurulan ve “gerek” kelimesinin hem tek başına hem de değişik eklerle birlikte kullanıldığı cümlelerde, mutlak / kesin gereklik, gelecek zaman, şarta bağlı gereklik, ihtimal / tahmin niteliğinde gereklik, istek niteliğinde gereklik, uyarı niteliğinde gereklik ve telkin niteliğinde gereklik şeklinde tespit edilmiştir. Bunlar içerisinde mutlak / kesin gereklik ve gelecek zaman ön plana çıkmaktadır. Dede Korkut hikâyelerinde “gerek” kelimesi ile kurulu 35 cümle içerisinde 10 cümle mutlak / kesin gereklik, 9 cümle ise gereklikle birlikte gelecek zaman ifade etmektedir. Hatta “-sa gerek” yapısını gereklikten ziyade gelecek zaman şekli olarak kabul etmek mümkündür.

Bu konuda Eski Anadolu Türkçesinin tamamını kapsayan ya da Türkçenin değişik dönemlerini içine alan çalışmalar yapılabilir. Yapılacak bu türden çalışmalar, Türkçenin dil yapısının daha ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmasına katkı sağlayacaktır. Morfemlerin ya da dil birliklerinin işlevleri, tarihi metinlere dayalı ayrıntılı dil incelemeleri sayesinde ortaya çıkarılabilir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

KAYNAKÇA

- AHMED, Oktay (2003/2). Türkçede Morfosentaktik Çözümleme (Sistemleştirme Denemesi), **Hikmet**, Yıl 1, Kasım, Sayı 2, ADEKSAM, Gostivar (Macedonia).
- AKKUŞ, Muzaffer (1995). **Kitab-ı Gunya**, TDK Yayınları, Ankara.
- AKKUŞ, Muzaffer (2007). (Eski Anadolu Türkçesinde Kullanılan) Gereklik Eki Üzerine Bir İnceleme, **IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I (2000)**, TDK Yayınları, Ankara.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1974). **Türkçenin Grameri**, Baha Matbaası, İstanbul.
- BERGAMALI KADRİ. Yayımlayan: Besim Atalay (1946), **Müessiretü'l-'Ulum**, TDK Yayınları, İstanbul.
- BİLGEGİL, Kaya (1984). **Türkçe Dil Bilgisi**, Dergah Yayınları, İstanbul.
- DEMİR, Necati (2005). Abdülazîz b. Mahmûd el-İsfahanî, **Sıfâtü'l Haremeyn (Dil Özellikleri-Metin-Dizin)**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- DEMİR, Necati (2006). **Trabzon Ve Yöresi Ağzları**, Cilt I (Tarih-Etnik Yapı-Dil İncelemesi) - Cilt II (Metinler) - Cilt III (Sözlük), Gazi Kitabevi, Ankara.
- DENY, Jean (1941). **Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)**, Çeviren: Ali Ulvi Elöve, İstanbul, Maarif Matbaası.
- DEVELİ, Hayati (1997). {sA} Morfemli Yardımcı Cümleler Ve Bunlarla Kurulan Birleşik Cümleler Üzerinde Bir İnceleme, **TDAY Belleten 1995**, Ankara.
- DUMAN, Musa (2000). **Birgili Muhammed Efendi Vasiyet-name**, R Yayınları, İstanbul.
- ERGİN, Muharrem (1997a). **Dede Korkut Kitabı I (Giriş-Metin-Faksimile)**, TDK Yayınları, Ankara.
- ERGİN, Muharrem (1997b). **Dede Korkut Kitabı II (İndeks-Gramer)**, TDK Yayınları, Ankara.
- ERGİN, Muharrem (2004). **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Basım Yayım, İstanbul.
- GÜLSEVİN, Gürer (1990/I). Bergamalı Kadri ve Eseri Üzerine, **Türk Dili**, Sayı: 461, Mayıs, TDK Yayınları, Ankara.
- Yıl 1, Kasım, Sayı 2, ADEKSAM, Gostivar (Macedonia).
- GÜLSEVİN, Gürer (1997). **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, TDK Yayınları, Ankara.
- GÜLSEVİN, Gürer (1999). Eski Türkiye Türkçesinde “İstek Kipi” Üzerine, TDK, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, **Osmanlı Türkçesi Öncesi: Eski Türkiye Türkçesi Toplantısı**, Aralık, İstanbul.
- GENCAN, Tahir Nejat (1972). **Dilbilgisi**, TDK Yayınları, Ankara.
- HACİEMİNOĞLU, Necmettin (1992). **Yapı Bakımından Türk Dilinde Fiiller**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Eskişehir.
- HATİPOĞLU, Vecihe (1972). **Dilbilgisi Terimler Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara.
- KARAHAN, Leyla (1994). **Erzurumlu Darîr- Kıssa-i Yûsuf**, TDK Yayınları, Ankara.
- KORAŞ, Hikmet (2006/1). Günümüz Türk Lehçelerinde Gereklik, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı : 20, Niğde.
- KORKMAZ, Zeynep (1973). **Saddre'd-din Şeyhoğlu-Marzuban-nâme Tercümesi, İnceleme-Metin Sözlük-Tıpkıbasım**, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (1995). Dede Korkut Hikâyelerinin Eski Osmanlı Metinleri Arasındaki Yeri, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, Birinci cilt, TDK Yayınları, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (2003). **Türkiye Türkçesi (Şekil Bilgisi)**, TDK Yayınları, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (1992). **Gramer Terimleri Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara.
- ÖZKAN, Mustafa (2000). **Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi**, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- ÖZMEN, Mehmet (2001). **Ahmed-i Dâî Divanı**, TDK Yayınları, Ankara.
- ÖZMEN, Mehmet (2003). Gerek Gerekme Ve Gereklik Çekimleri Üzerine, **Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu 2003**, Mustafa CANPOLAT Armağanı (Aysu Ata-Mehmet Ölmez) Ankara.
- TEZCAN, Semih (2001). **Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar**, YKY, İstanbul.
- TEZCAN, Semih-BOESCHOTEN, Hendrik (2001). **Dede Korkut Oğuznameleri**, YKY, İstanbul.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

- TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1994). **Eski Türkiye Türkçesi, XV. Yüzyıl, Gramer-Metin-Sözlük**, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- TÜRKYILMAZ, Fatma (1999). **Tasarlama Kiplerinin İşlevleri**, TDK Yayınları, Ankara.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/ 1 Winter 2008*

ARTUKOĞULLARI ZAMANINDA DEDEKORKUT KİTABI'NDAKİ KİŞİ ADLARI

Mehmet HAZAR*

ÖZET

Dede Korkut Hikâyeleri'nin yaşandığı coğrafyada Mardin de vardır. Dede Korkut'taki kişi adları bölgede hâlâ yaşatılmaktadır. Bu çalışmada, bu adlar tasniflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Artuk, Dede Korkut, Mardin, Oğuz, kişi adları.

PERSONAL NAMES IN KİTAB-I DEDE QORQUT AT THE TIME OF ARTUQ

ABSTRACT

There is also Mardin in the area which existed Dede Qorqut Stories. Personal names in Dede Qorqut have been giving to children in this region. These names are classified in this study

Keywords: Artuq, Dede Qorkut, Mardin, Oğuz, personal names.

0. Giriş

Türk dilinin yadigârı olan abidelerde ve destanlarda tarihi belgeler aracılığıyla günümüze ulaşan kişi adları ses ve şekil bilgisi açısından çok önemlidir. Ulusları oluşturmuş öğeleri araştıran tarihçiler Türk adlarından yararlanabilirler.¹

Dede Korkut Kitabı'ndaki İç Oğuz Beylerinden Kara Budak'ın² Mardin³ / Merdin kalesine kadar dayanması,⁴ Dede Korkut hikâyelerinin sınırlarını Türkistan'tan Suriye sınırlarına kadar olan bir coğrafyaya yayar. Artukoğulları⁵ zamanında Karakıpçaklar, Kaylar (Kıyat) gibi kalabalık Türk boyları Sırderya kuzeyindeki yurtlarını (Türkistan'ı) terk ederek Ön Asya'ya yerleşmeye başlamışlar ve Amid Suyu (Dicle nehri) boylarına kadar gelmişlerdir.

XV. yüzyılda yazıya geçirildiği düşünülen Dede Korkut Hikâyeleri'nde Doğu Anadolu'da geçen olayların gerçekte VI-XI yüzyılda Oğuzeli denilen yerde geçtiği tahmin edilmektedir. Çünkü Oğuz Destanı'ndaki İnalsır Yavkuy Han'ın vezirleri arasında Bayat boyundan Dede Korkut da vardır.⁶ Oryantalistlerin Orta Asya dediği Türkistan Eski Oğuzeli (Guzeli),⁷ VIII-IX yüzyılda Maverâünnehir ve

* Dr., Dicle Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü öğretim görevlisi.

¹ (Amanoğlu 2000 ve 1998), (Rasonyi 1963: 66), Kişi adları üzerine araştırma yapmak isteyenler için kaynakçamız bir başlangıç olabilir.

² Bugün Mardin Kızıltepe'de (Kurt 2006: 430) ve Diyarbakır'da kişi ve aşiret adı olarak Budak gibi eski Türk isimleri halen kullanılmaktadır.

³ Dresten Nüshası 60-6: "Hemid-ilen Merdin kal'asın depüp yıkan, demür yaylu Kapçak Melike kan kusturan, gelüben Kazanuç kızın erlik-ile alan, Oğuzun ak şakallu kocaları görende ol yiğidi tahsinleyen al mahmûzî şalvarlu, atı bahri hozatlu Kara Göne oğlu Kara Budak çapar yetti." (Ergin 1989: 112).

⁴ Kızıltepe Ulucami'i'nin kubbesinin kasnağında yaptırılan olarak II. Kılıçarslan'ın adı geçmektedir.

⁵ "Zahirüddavle Artuk'un Anadolu fetihleri *Danışmend-nâme*'de *Artûhî* adı ile destani bir mahiyet aldığı Amasya'da *Artuk-ova* veya *Artuk-abad* adları ile de bu memlekette bazı tarihi hâtıralar bırakmıştır." (Turan 1993: 134).

⁶ (Togan 1972: 140)

⁷ Bugünkü Türkiye, Azerbaycan, Gagauzeli (Guzlar), Türkmenistan, İran, Irak, Suriye Türklerinin ataları olan Oğuzların yeni yurtları olan Anadolu'daki Türkçesine 'Eski Anadolu Oğuzcası veya Eski Oğuzca' denir (Gülsevin 2004: 29). "Araştırmacıların büyük bir kısmı *Gagavuz* // *Gagauz* adında, bir *Oğuz* // *Guz* // *Uz* kelimesinin varlığını tespit etmektedirler." (Özkan 1996: 7). *Şehnâme*'de "Alanân u Guz" şekli (mısra 1193) geçer. Buna göre Oğuzlar Alan ve Aslar ile komşu idi (Togan 1972: 150).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Kazı-kurt civarı (ve Mardin ile Amid ‘Diyarbakır’)⁸ Yeni Oğuzeli’dir.⁹ Yeni Oğuzeli de doğu ve batı Oğuzcası olarak ikiye ayrılır. Dede Korkut doğu Oğuzcasının (Azerî Türkçesinin, hatta Terekeme¹⁰ ağzının) mahsulüdür. “Doğu ve batı Oğuzcaları arasındaki saha farkları gerçi sonradan genişlemiş ve anacak 16. hatta tam olarak 17. asırdan sonra iyice belirli doğu ve batı Oğuzca dairelerini meydana getirmiştir”.¹¹

XVI. yüzyılın ikinci yarısında¹² nüfus ve arazi sayım defterlerinde “fillerle yapılan kişi adlarını”¹³ ve Mardin gibi bir bölgede Arapça isimler atılırken *Eslemes, Korkmaz, Sevindik* gibi isimlerin konulmuş olması dikkat çekicidir.¹⁴ Bu geleneğin Artuklular¹⁵ döneminde¹⁶ yaşayan Dede Korkut Kitabı’na kadar uzanmış olması ve hatta ondan önceye dayanmış olması kültür ve dil tarihimiz açısından önemlidir. Hanedanın atası ve isim babası olan, Oğuzların [Dede Korkut hikâyelerinde geçen] Döğer¹⁷ boyuna mensup bulunan Eksük oğlu Artuk,¹⁸ Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan’ın kumandanlarındanıdır.

1. Dede Korkut Kitabı’ndaki Kişi Adları

Dede Korkut Kitabı’ndaki kişi adlarının sınıflandırılması daha önce “makro metnin oluşmasını sağlayan koşullar” başlığı altında kişi adlarında kullanılan paralel ifadeler incelenmiş ayrıca tablolar halinde verilmiştir (Üstünoğlu 1988: 237). Ancak bu bilgiler “cümleden büyük birlikler” ile ilgili olduğu için konunun daha ayrıntılı incelenmesini gerektirir, biz de bu yazımızda böyle bir inceleme yaptık.

İlk dikkati çeken isim hikâyenin anlatımında *tematik değeri* olan Dirse Han’dır. Dirse Han’ın ve oğlunun adının önüne başka bir lakap veya sıfat getirilmemiştir. Çünkü önceden oğlu kızı yoktu. Yine hikâyenin anlatımında *karşıt değer* olan Dirse Han’ın oğlu Boğaç,¹⁹ on beş yaşına gelip kahramanlık gösterinceye kadar Dirse Han’ın ordusu Oğuz ordusuna katılamamıştır. Bayındır Han bir otoritedir. Bu otoriteden menfaatlenen *kırk namert* “ben” olma bilincine

⁸ “Hristiyan Kireyit Han’ı Ong Han’ın 1145’de gönderip Papa’nın eline geçmiş olan mektubunda ‘cedleri olan üç kıralın batıya seferleri’ şeklinde geçmiştir (H. Yule, *Makro Polo*’ya notlar, I, 231). Orada *Hemedan* demek olan *Ekbatan* ve *Dicle* nehri zikrediliyor.” (Togan 1972: 123).

⁹ (Durmaz 2007: 489).

¹⁰ “Dede Korkut’un dili Terekeme ağzı arasında büyük yakınlık görülür.” (Ergin 1997: 355). Latif Şah ve Telli Mehriban Hikâyesi’ni okurken Dede Korkut’un üslubunu hissederiz: “Şevketlim, keremet beni insandadı. Heş kimse bilmez ki kimdedi. Tekkeler aç aıları doyurur, çılpahları geyindir, vergilerini ef eyle, inşallah cenabı Allah bol hazinasınan bir evlet verir.” (Caferoğlu 1995: 20.).

¹¹ (Ergin 1997: 351)

¹² 15-16 yüzyılda yazıldığı tahmin edilen, Dresten Kral Kütüphanesi’nde bulunan *Kitâb-ı Dedem Korkud ‘Alâ Lisân-ı Tâ’ife-i Oğuzân* 1815 yılında Heinrich Friedrich Von Diez tarafından keşfedilmiş ve 1831 yılında H. O. Fleischer tarafından 12 destan olarak bilim dünyasına tanıtılmıştır. Vatikan Kral Kütüphanesinde 1950 yılında Ettore Rossi tarafından 6 destanlı *OğuznÂme-i Kazan Beg ve Gayrı* bulunup bilim dünyasına takdim edilmiştir.

¹³ (Hazar 2007: 249).

¹⁴ (Kurt 2006: 429). “Artuklularda vezirlik makamına askeriye beylerin getirilmesi de Türkçe adları ile göze çarpar.” (Turan 1993: 202).

¹⁵ Artukluk “fazilet, kemal, üstünlük, rüçhan” (Tarama Sözlüğü CI 1995: 239).

¹⁶ Mardin Artukoğulları (1106-1409), Mardin Artukoğulları İlgezileri; İlki Necmeddin Birinci İlğazi (1106-1122) ve sonuncusu Şihabeddin İkinci Ahmed (1406-1408) (Turan 1993: 138).

¹⁷ “İbnül-Esir’e göre Musul beyleri arasında Zahirüddin bin Belengeri el-Döğeri adlı biri olup 1198 (594) senesinde ölmüştür.” (Turan 1993: 138).

¹⁸ “Zahirüddeve Artuk ölünce pek çok oğlu kaldı. İbnül-Azrak’a göre bunlar, Sokman, İl-gazi, Behram, Abdulcebbâr, Siyâvüş, İnâl, Alp-yaruk, Beg-taş ve Ala-taş adlarını taşıyorlardı.” (Turan 1993: 139). “Artuk Arslan, otuz beş yıl Mardin tahtında oturmuş ve 1239 (636) yılında ölmüştür.” (Turan 1993: 182).

¹⁹ Oğuz Destanı’ndaki *Padişahlığın Uladmur Yavqu Han Uruğu Elinden Çıkması ve Kara Han Oğlu Buğra Han’ın Padişahlığa Başlaması ve Memleket Tahtına Çıkması*’nda Buğra Han’ın doksan yıldan sonra üç oğlu olur. Beyliğe Ortanca oğlu Qorı-Tekin seçilir. Burada da baba oğul çatışması av süreci içerisinde cereyan eder (Togan 1972: 64).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

ulaşan ve ad aldıktan sonra başarılar alamaya devam eden Boğaç Han'ı bina edilen trajik gerilim içerisinde ortadan kaldırmak isterler. Hikâyenin anlatıcısı Dede Korkut simgesel değer olan *kara çadır* ile yapılan yergiyi (*kargamayı*) yenilikçi tipi temsil eden Boğaç Han'dan taraf olarak ortandan kaldırmak ister.²⁰ Dirse ile Boğaç önlerine sıfat getirilmeyen, bununla dikkat çekilmek istenen, bir birey oldukları vurgulanan iki Oğuz beyinin adıdır ve han olarak yiğitlerinin başındadırlar.

Doğsun oğlu *Rüstem* ile Düzen oğlu *Rüstem*, lakapları Türkçe olup adları Türkçe olmayan iki kahramandır.

Dede Korkut Kitabı'nda kişi adlarında geçen renkler de dikkate değerdir.²¹ Renkler bazı duygu ve düşünceleri ifade ederler. Ayrıca renklerin yön de bildirdiği malumdur. Sarı merkezi, mavi ve yeşil için kullanılan gök(çe) doğuyu, ak (beyaz) batıyı, kırmızı (kızıl) güneyi, kara da kuzeyi gösterir.²²

Uruz, Kazılık Koca Oğlu (Yegenek), Segrek ve Ermen genç kahramanların isimleridir.

Seciyesi bozuk, alışılmadık, seciyesine uygun olsun diye destancı tarafından adı aliterasyon içinde uydurulan kahraman Yalancı Oğlu Yaltacuk'tur.

Halktan gelen kişiler ise ahçı olan Yapağılı Koca ve Yünlü Koca'dır.

1.1. Dede Korkut Kitabı'ndaki Kişi Adlarının Sınıflandırılması

Dede Korkut Kitabı'nda geçen kişi adlarını önce aşağıdaki gibi alfabetik ve azdan çoğa doğru dizilecek şekilde başlıklar altında topladık sonra da gerekli yerlerde dip notlarla açıklamalar yaparak yanlarında da referanslarını verdik.

1.1.1.1. Oğlı sözcüğü ile yapılan adlar: Arşun Oğlu Direk Tekür, Aruz Oğlu Basat, Begil Oğlu Ermen, Düzen Oğlu Alp Rüstem, Duha Koca Oğlu Deli Dumrul, Eñse Koca Oğlu Okçı [Kozan], Eylik Koca Oğlu Alp Eren / Eylik Koca Oğlu (Dönebilmez) Dölek Evren, Eylik Koca Oğlu Saru Kumlaş, Ğaflet Koca Oğlu Şer Şemse'd-din, Kam²³ Böri Oğlu Bamis Bōrik, Kağılı Koca Oğlu Kan Turalı, Kazan Oğlu Uruz Bey, Kazılık Koca Oğlu Yigenek, Koca Oğlu Eñse, Koşur Koca [Oğlu] Sarı Çoban, 'Osman Oğlu 'Affan, Toğsun Oğlu Rüstem, Ulaş Oğlu Salu Kazan, Yağırınçı-oğlu İlalmış, Yalancı Oğlu Yaltacuk, Yayhan Keşiş Oğlu.

1.1.1.2. Hâkimiyet düşüncesi veren adlar: **Alp Eren** (Alplar Başı, Alpanlar),²⁴ **Dede**,²⁵ **Delü**²⁶ (Delü Dumrul, Delü Dundar, Delü **Evren**, Delü Karçar, **Düzen**, **İlalmış**, Ağ **Melik**, Arşun Oğlu Direk **Tekür**, At Ağızlı Aruz **Koca**, Hanlar Hanı Bayındır **Han**, Burla **Hatun**, **Demür** Güci, **Duharlı**, Eylik **Koca** Oğlu **Alp Eren**, **Dölek**, Düzen Oğlu **Alp** Rüstem, Ğaflet **Koca**, Kazan Oğlu Uruz **Bey**, Korkut **Ata**, Kutlu **Melik**, Salur **Bigi**, **A(r)slan**, **Şir** Şemseddin, **Tekür**,²⁷ **Kam** Böri Oğlu Bamis Bōrik.

²⁰ (Arslan 2007: 5004)

²¹ (Özçelik 2005: 71-83)

²² Bir yöreye yerleşen ilk Oğuz Türklerine göre kızıl (Kızıltepe, Kızıldeniz) güneyi, kara (Karadeniz, Karacadağ) kuzeyi, yeşil ve mavi (Gökçe Dağ / Deniz, Göktürler) doğuyu, Ak (Akdeniz, Ak Sıka kalesi) batıyı gösterir.

²³ "Kam/ozanlık, biliciliği, deış söyleyip kopuz çalmayı, toplum katlarında saygın bir yer tutmayı, yerine göre yiğitlik göstermeyi gerektirir." (Binyazar 2002: 13).

²⁴ **Alpanlar** <*al-ıp er+en+ler.

²⁵ Dedelik (Alevi cemaatini düşünüldüğünde) bugün Türk toplumunda hâlen bir otorirelik ifadesi taşımaktadır. Türküstanda ise dede 'baba' anlamındadır. Dede Korku Uluğ Türk 'Ulu Türk'tür.

²⁶ Delü / deli, 'Zorlu, azgın, korkunç surette', 'Yiğitin delüsi makbul olur' (Tarama Sözlüğü: 1066).

²⁷ Erm tekür: 'Hristiyanların elindeki bir şehrin hükümdarı' (Tezcan 2001: 419).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

1.1.1.3. Kadın Adları:²⁸ Ağ Melik Çeşme Kızı, Ayna Melik,²⁹ ‘Âyişe, Banu Çiçek,³⁰ Boğazca Fatma, Burla Hatun (Kazan’ın karısı), Çan-kız, Çan Paşa (Vatikan 6: Çan Kız Çanpaşa), Kutlu Melik,³¹ Ürüveyde, Zeliha, Zübeyde.

1.1.1.4. Dini adlar: Oşman Affan Oğlu, Adem, Ebû Bekir Sıdık, Fir’avun, Hâsan, Hüseyn, Hızır, İbrahim, Kârun, Muḥmmmed Muştafa Resûl ‘aleyhi’s-selâm, Mûsa Kelîm, Nemrud, Nuḥ, ‘Osman Oğlu ‘Affan, Şah-ı merdan.

1.1.1.5. Renklerle yapılan adlar: Ağ, Kara (Kara Arslan Melik, Kara Budak- Kara Çekür, Kara Çekür, Kara Dervend, Kara Göne, Kara Göne Oğlu Kara Budak, Kara Tekür, Kara Tüken Melik, Karacuk Çoban, Karaça), Kongur, Saru, Tura³², Kazan.³³

1.1.1.6. Düşman kahramanların (şövalyelerin)³⁴ adları: Mardin Kalesi’nin demir yaylı Kapçak Melik’i, Kara Arslan Melik, Arşun Oğlu Direk Tekür, Yayhan Keşiş Oğlu’dır.

1.1.1.7. Organ adları: Baş (Alplar Baş, Tokuz Koca Başları Aruz), ağız (At ağzlu Aruz Koca), boğaz (boğazca), göz (Depe Göz).

1.1.1.8. Fiillerle yapılan adlar: Çekür,³⁵ Döger, Dönebilmez, Duharlı,³⁶ Düzen, Göne,³⁷ Uzamış, Toğsun,³⁸ Ulaş,³⁹ İlalmış.

1.1.1.9. Renklerle yapılan adlar:

1.1.1.9.1. Kara: Kara Arslan Melik, Kara Budak, Kara Çekür, Kara Dervend, Kara Göne, Kara Göne Oğlu Kara Budak, Kara Tekür, Kara Tüken Melik ve Karacuk Çoban.

1.1.1.9.2. Sarı: Eylik Koca Oğlu Saru Kumlaş, Kongur Koca Saru Çoban, Saru Tonlu Selcen Hatun.

1.1.1.9.3. Kahverengi (kızıl): Koca Koşur, Kongur Koca Saru Çoban.

1.1.1.9.4. Ağ: Ağ Melik Çeşme Kızı.

1.1.1.10. Hayvanlarla ilgili sözcüklerle yapılan adlar:⁴⁰ Arslan (şir), at (ılkı, yılkı), aygır, boğa (buğa), pire.

²⁸ “Kadın adlarını kapsıyan kaynakların bibliyografyası epeyce kısadır.”, “DLT’te 52 erkek adı yanında 4 kadın adını (As, Kaz, Kaçaç, Kümüş) bulmaktayız. ... Oğuz efsanesinde de kadın adının bulunmaması göze çarpmaktadır. Dede Korkut Kitabı’nda da ancak 8 kadın adı geçmektedir. ... Genel karakteristik olarak kadın adları seçiminde tasarsız davranıldığını söyleyebiliriz” (Rasonyi 1963: 66-71), ayrıca Türkçede kadın adları erkek adlarına göre daha azdır, [bk. TDK kişi adları sözlüğü, 3612 kız adı, 7230 erkek adı]. Altay Türkçesinde kız çocuğu için kullanılan *keregi çok* ‘gereği yok’ ifadesi şüphesiz olumsuz bir yaklaşımın göstergesidir.” (Hazar 2006: 251).

²⁹ Ayna Melik <adna <Ar. âdine أدینه ‘cuma’, Ar. melik ملك ‘Çuv. *erne* ‘cumartesi’ [ET’deki gibi ayak <adak> ura, y <d/> r].

³⁰ Edebi hava taşıyan kadın adları tercih edilir (Rasonyi 1963: 67), Şecere-i Terakime’de Ayna Hân ‘Avşar halkının hanı’ (Ölmez 1996: 332).

³¹ Elini yüzünü yıkamadan komşu komşu gezen ve eve (çadıra) döndüğünde hırsız köpeğin evi bir birine kattığını gördüğünde komşularına sitem ederken saydığı isimler. Öyle anlaşılıyor ki İslami kadın isimleri artık yaygınlaşmaya başlamıştır..

³² Teslim sırasında ‘oldu’ [Far. باشک ‘bâşkû’] anlamına gelir (Tar. Söz: 3855).

³³ Kaz-gan ‘elde eden’, -gAn: Sıfat-fiil eki; ET bazgan <bas-ğan ‘basan’ gibi. “Ulaş oğlu Salur (<sal+ğur) Kazan adındaki Kazan (<Ar. ḥasan)’dan gelmeli. Tü.’de iki Kazan var: Biri Tü. Kökenli Kâzân (<Kâzgan <*kar+ğan < kâ+r < kâ ‘kap’.” (Kaçalın 2006: 108).

³⁴ Türk Dünyasında şövalye isimleri de vardır. Düşman şövalyelere tekür ‘Rum’, noyan ‘Moğol’; Türk şövalyelere batır, batur <baga+tor>bahadır, alp <al-ıp, gâzi, yiğit gibi unvanlar verilir.

³⁵ -(A/U)r: “Önlerindeki adların atılması ve sıfatın yalnız başına yalnız başına o adı karşılama yoluyla bir takım kalıcı adlar oluşmuştur” (Korkmaz 2003: 104). Kara Çekür, bura baştaki kelime henüz atılmamıştır.

³⁶ Bk. Döger / Duharlı dip not:: Dohar+la- ‘ihtiyarlamak’, Duha+er+le-y-ü ‘Duha er gibi’

³⁷ göne <*gön-e [-e+; kalıplaşmış ünlü zar-fiil] <ET kön-, köy- ‘yanmak, kararmak’.

³⁸ Doğsun <toğ-sun, -sun <ET -zun II. teklik kişi emir eki.

³⁹ Ula-ş ‘elde etme’, -(y/I)ş kalıcı isimler yapan -ma gibi hafif mastar eki.

⁴⁰ “Dede Korkut Hikâyeleri’nde ‘tülü kuşun yavrusu’, ‘Amıt suyunun aslanı’, ‘Karacugun kaplanı’, ‘At ağzlı Uruz Koca’ gibi ifadelerle hayvanlarla insanlar arasında fiziki güç bakımından kurulan paralelliğin aynen Manas Destanı’nda da yer aldığını görmekteyiz. ... Manas ile ilgili bu benzetmeler Mehmet Kaplan’ın ‘hayvanların sadece bir geçim vasıtası olmayıp sosyal hayatın sahalarına da etki

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

1.1.1.11. Yer ve kavimlerle ilgili sözcüklerle yapılan adlar: Dervend,⁴¹ Kaşlı, Kapçak (Kıpçak), Kazılık, Salur, Şökli, Yayhan.

1.1.1.12. Yabancı adlar: Ermen <Gür. Amiran, Ğaflet <Ar. غفلت, Rüstem <Far. Rüstem.⁴²

1.1.1.13. +lu ekiyle yapılan adlar: Yapağılu Koca, Koca Yunlu, Şaru Tonlu Selcen.

1.1.1.14. Sayılarla ilgili sözcüklerle yapılan adlar:⁴³ Altmış, biñ, elli sekiz, otuz, tokuz.

1.1.1.15. Meslek adları: Çopan, yağrınçı,⁴⁴ yolkıcı.

1.1.1.16. +cı ekiyle yapılan adlar: Yağrınçı-oğlu İlalmış, Yalançı Oğlu Yaltacuk

1.1.1.17. Mitolojik ad: Depe Göz.

2. Dede Korkut Kitabı'nda Geçen Kişi Adlarının Listesi

Dede Korku Kitabı'nda geçen unvan, lakap, makam ve sıfatlar da kişi adlarına eklenerek liste oluşturuldu ve alfabetik olarak sıralandı. Bu kişi adlarının yanlarına değişik okunuşları ve adları da verildi.

Âdem⁴⁵ (Ergin 1997: 2),

Ağ Melik Çeşme Kızı⁴⁶ (Ergin 1997: 72),

Arşun⁴⁷ Oğlu Direk⁴⁸ Tekür (Ergin 1997: 19) /

Aruz⁴⁹ Oğlu Basat⁵⁰ / Basat (Ergin 1997: 44),

'Âyişe⁵¹ (Ergin 1997: 30),

Ayna Melik (Kaçalın) / Ayna Melek⁵² (Ergin 1997: 30),

ettiği' (Kaplan 1976: 55) şeklindeki görüşüne de örnek teşkil etmektedir." (Yıldız 1995: 139). Amit Suyı: <Ar. âmid 'dolu gemi', (-m-d) Diyarbakır (86s), Dicle nehri. (Kaçalın 2006: 3008).

⁴¹ Far. derbend 'dağ geçidi'.

⁴² İnaniş'a göre "Zaloglu Rüstem Hz. Aliden önce yaşamıştır. Zaloglu devlere karsi savaş vermiş ve onları cezalandırmıştır. Hz. Ali sonraları doğmuş ve Zaloglu'ndan bilgiler edinmiş, bizzat mezarına giderek, ya Zaloglu kalk yüzünü göreyim demis, Zaloglu mezardan kalkmış ve Hz. Ali'ye doğru yürümüş, Zaloglu yürürken ayağı dizine kadar toprağa çakılıyormuş ve Hz. Ali'ye demis ki 'Ya Ali eskiden toprak sertti, şimdi toprak gevsemis sana ulaşmakta zorluk çekiyorum. Hz.Ali, o zaman kabrine dön demis. Zaloglu Rüstem zamanında devleri Kaf dağına sürmüş" (http://nedir.antoloji.com/zal-oglu-rustem/). Şehname'de "Efrasyab İran'ı ele geçirmek için yeni bir savaşı açtı. İran'ın yetiştirdiği en büyük kahramanlardan Zal oğlu Rüstem Efrasyab'ın üzerine yürüdü. Efrasyab ile Zal oğlu Rüstem arasında bitmez tükenmez savaşılar yapıldı. İran tahtında bulunan Keykâvus, hem oğlu Siyavuş'u hem de Zal oğlu Rüstem'i darılttı. Siyavuş Efrasyap'a sığındı. Siyavuş'un Turan'da bulunduğu sırada evlendiği Türk beyi Piran'ın kızıdan bir oğlu oldu. Siyavuş oğluna babası Keyhusrev'in adını verdi. Efrasyab uzun yıllar Turan'da hükümdarlık etti. İranlılar Siyavuş'un oğlu Keyhusrev'i kaçıracak İran tahtına oturtular. Keyhusrev Zaloglu Rüstem'le işbirliği yaptı ve Turan ordularını yendi. Keyhusrev ile Efrasyab defalarca savaştılar. Sonunda ordusuz kalan Efrasyab Keyhusrev'in adamları tarafından öldürüldü." (http://www.ozturkler.com).

⁴³ "Sayı Grubu" başlığı altında Dede Korkut'taki sayı adlarına dikkat çekilmiştir (Cemiloğlu 2001: 41). Biñ biñ 'milyon', üç otuz on '3x30: 90, 90+10: 100' [Sayı Sistemleri (Tuna 1986: 12), ayrıca bk. Türklerde Sayı Sistemleri (Kaymaz 2002: 419)]. Kazak Türkleri kötü ruhları savuşturmak için kişi adlarında sayıları kullanmışlardır: *Ceti-köt* 'yedi göt', *Üs-kempir* 'üş ihtiyar', *Tört-aba* 'dört abla' vb., XIII. Türkleri ise *Yedi Kurkta* 'yedi ihtiyar kadın' adını iki prenesse vermişlerdir (Rasonyi 1963: 72).

⁴⁴ Yağrın 'kürek kemiği' <*yağır² 'sırtın iki yanı', [Kıp. T yargın 'hayvanın sırtındaki yara]. "Kavrulmuş kürek kemiğinin okunmasıyla kehanette bulunma anlamına gelen omoplatoskopi veya iskapülomanti, kışkusuz Türk-Moğol kehanet yöntemlerinin en eskisi ve en sürekli uygulananıdır." (Roux 2002: 96).

⁴⁵ Hazreti Âdem.

⁴⁶ Eylik Koca Oğlu Alp Eren'in nikahlısı.

⁴⁷ Arşun, yazmada Arşuvan (Kaçalın 2006:266).

⁴⁸ "Direk: Bir Hristiyan adının Tü.'ye uyarlaması değilse Ar. 'imâd adının çevirisi olmalıdır. Ayrıca krş. Ar. 'imâdu'd-davla' = Tü. Êl Direk." (Kaçalın 2006: 266).

⁴⁹ Aruz / *Oraz <Far. roze, [*Oruç] <O. Far. roçe veya Far. roz> Kıp. T oroz 'talih, baht, kader' (?).

⁵⁰ Aruz tarafından beslendiği için bu adı almıştır. "Tahrani'nin Kitab-ı Diyarbekiriyesi'nde 'Bisüt Han' adını almıştır." (Gökyay 1973: CXLV).

⁵¹ 'Âyişe <'Âişa' 'geçimli' (Kaçalın 2006: 135).

⁵² Vatikan nühasında ملك "Melik" (Sertkaya 2006: 145).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

Banu Çiçek / Banı⁵³ (Ergin 1997: 37) / Pây Biçen kıızı Bâni Çiçek (Kaçalın 2006: 193),
 Bayındır⁵⁴ Han (Ergin 1997: 177),
 Begil⁵⁵ (Ergin 1997: 42), Emren⁵⁶ / Begil Oğlu Emren (Ergin 1997: 105),
 Boğazca Fatma⁵⁷ (Ergin 1997: 55),
 Burla Hatun (Ergin 1997: 62) / (Boyu uzun) Borla Hâtûn (Tezcan 2001: 403),
 Bügdüz (Ergin 1997: 64) / Bügdüz Emen⁵⁸ (Ergin 1997: 105) / Bin Bügdüz
 Başları Emen / Bıyığı Kanlı Bügdüz Emen (Özçelik 2005: 200),
 Çan-kız (Ergin 1997: 70) Çan-paşa (Ergin 1997: 70),
 Delü Dumrul⁵⁹ (Ergin 1997: 81) / Duha Koca Oğlu Deli Domrul (Tezcan 2001: 298),
 Delü Dunder⁶⁰ / Delü Tunder (Ergin 1997: 81),
 Delü Evren (Ergin 1997: 108),
 Delü Karçar⁶¹ (Ergin 1997: 170-81),
 Demür Güçü⁶² (Ergin 1997: 81),
 Demür Donlu Mamak⁶³ (Ergin 1997: 211),
 Depe Göz (Ergin 1997: 82),
 Dirse Han⁶⁴ (Ergin 1997: 93),
 Dirse Han Oğlu Buğaç / Buğaç⁶⁵ (Ergin 1997: 60),
 Döğer⁶⁶ (Ergin 1997: 94) / Duharlı⁶⁷ (Ergin 1997: 97) / Bin Kavum Başları
 Döğer (Özçelik 2005: 200),
 Düzen Oğlu Alp Rüstem (Ergin 1997: 253) / Dozan Oğlu Alp Rüstem (Tezcan 2001: 303),
 Ebû Bekir (Ergin 1997: 102) / Ebû Bekir Sıdık (Ergin 1997: 266) / Bekir (Ergin 1997: 42),
 Egrek (Ergin 1997: 102),⁶⁸

⁵³ Far. Bânû “Kadın, hâtun, hanım; bânû-yî maşrik ‘1. güneş, 2. gelin, 3. şarap ve gülsuyu gibi şeylerin şişesi’; Bânû-yî Mısır ‘Zeliha.’ (Devellioğlu 1997: 70).

⁵⁴ Kök Han’ın büyük oğlunun ve Oğuzların Üçok koluna bağlı boyun adı (Ölmez 1996: 341). Bayındır’ın müteradifi Bayandır ise Kıpçak Türkçesinde sonantlardan sonra +lAr eki ünsüz uyumuna göre +dAr olur, o zaman Bayan’ın çokluk şeklinin Bayandar olması beklenen şekildir. Ayrıca bk. (Gökyay 1973: CXI) ve Vayandar (Gökyay 1973: CXII).

⁵⁵ Begil, genç kahraman Emre’nin babasıdır, yurdun kurtarıcısıdır, müteradifi Bükil / Bügil’dır (Gökyay 1973: CXLIX).

⁵⁶ <Gürcüce Amiran / Armam (Gökyay 1973: CLX).

⁵⁷ Fâtıma < Fâtıma’ “sütten kesen” (Kaçalın 2006: 135).

⁵⁸ Künyesi değişik şekilde geçer: Kıyan Uzun Oğlu Emen Bey, Bin Bügdüz Başları Emen, Bügdüz ‘daima iyilik işleyen’ (Gökyay 1973: CLV). Peygamberi gördüğü için Oğuz sahabelisidir (Ergin 1989: 27).

⁵⁹ Duha Koca-oğlu Delü Dumrul, Dumrul / Tuğrul (Gökyay 1973: LVII), Dumrul <Toğrul <Toğrul / Toğrul / Tuğrul ‘doğan’ <AT Tokuş (Tezcan 2001: 234).

⁶⁰ Aruz’un torunu Kıyan Selçuk Oğlu Delü Dunder (Gökyay 1973: CLVIII); Tunder, Dunder <Far. dumdâr ‘arkayı gözetleyen, artçı’ (Tezcan 2001: 138), Elli Sekiz Salcuğun Ulusu Dunder Beg (Binyazar 2002: 33). “Dundârı: Yazmada Dundârı.” (Kaçalın 2006: 271).

⁶¹ Karçar’ın müteradifleri: Karuçar / Kaçar / Goçar (Gökyay 1973: CLXVI).

⁶² Salur Kazan’ın Evinin Yağmalanması hikâyesinde şehit düşen iki kardeşten biri (Gökyay 1973: LVI).

⁶³ Sıfatı Demir Donlu’dur (Gökyay 1973: CLXVIII).

⁶⁴ Müteradifi, Derse Han (Gökyay 1973: LVI). Dirse <Far. tarsâ ‘başka dinden, Far. tarsidan ‘korkan’ (?) (Kaçalın 2006: 147). Dirse <*dê-r i-se> Derse şekli düşünülebilir mi?

⁶⁵ Hasan b. Mahmut Bayatî’nin Câm-ı Cemâyîn’de Can Boğa, Baş Boğa, Kızıl Boğa diye üç kahraman geçer. Baş Boğa Boğaç Han olmalıdır (Gökyay 1973: CLIII). Boğa <buka, buka+tor ‘rürbe’> batır / batur / bator / bahadır.

⁶⁶ “Öteki adlarıyla Düğer’ler dir ki Karakıpçaklarla birlikte Musul civarına yerleşmişlerdi.” (Gökyay 1973: CXIII).

⁶⁷ Duharlı ‘Akkoyunlular’ın bir boyu (?), Talat Tekin: “Türkmencede ‘yaşlı, yaşça büyük’ anlamında bir tokar kelimesi vardır.” Dohar+la- ‘ihtiyarlamak’, O. Fikri Sertkaya: Duha+er+le-y-ü ‘Duha er gibi’, Faruk Sümer: Duharlı ‘Aşiret adı’ (Özçelik 2005: 163-164).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 3/1 Winter 2008*

Eylik Koca Oğlu Saru Kulmaş⁶⁹ (Ergin 1997: 194),
 Eylik Koca Oğlu (Dönebilmez) Dölek Evren (Tezcan 2001: 298), Dönebilmez Dölek
 Evren (Ergin 1997: 96) / Dölek Evren (Ergin 1997: 98) / Eylik Koca
 (Ergin 1997: 109) / Koca Eylik (Ergin 1997: 187), Eylik Koca Oğlu Alp
 Eren / Alp Eren⁷⁰ (Ergin 1997: 14) / Eylik Koca Oğlu Alp Eren / Alp
 Eren (Ergin 1997: 106), Dölek⁷¹ Evren,
 Fir'avun (Ergin 1997: 110),
 Ğaflet Koca (Ergin 1997: 132),
 Hasan⁷² (Gökyay 1973: CIX),
 Hızır⁷³ (Ergin 1997: 139),
 Hüseyin⁷⁴ (Ergin 1997: 141),
 İbrahim (Ergin 1997: 147),
 Kam Böri Oğlu Bamsı Börük (Yıldırım 2001: 129) / Kam Püre⁷⁵ / Kam Gan (Ergin
 1997: 164) / Pay Püre oğlu (Ergin 1997: 252) / Bamsı⁷⁶ Beyrek⁷⁷ (Ergin
 1997: 44) / Bamsa (Ergin 1997: 37) / Boz Aygırlı Bamsı Beyrek (Öçelik
 2005: 140) / Bamsı Baryık (Tezcan 2000: 308) / Baryek Tezcan 2000:
 315),⁷⁸
 Kan Abkaza (Ergin 1997: 165),
 Kan Kapak (Ergin 1997: 165) / Kapak Kan (Ergin 1997: 165),
 Kan Turalı (Ergin 1997: 165), Kaşlı⁷⁹ Koca Oğlu Kan Turalı (Ergin 1997: 296),
 Kaşlı Koca (Ergin 1997: 166) / Kan Turalı (Ergin 1997: 165),
 Kapçak Melik⁸⁰ (Ergin 1997: 165),
 Kara Arşlan Melik (Ergin 1997: 19),
 Kara Budak (Ergin 1997: 168),
 Kara Çekür⁸¹ (Ergin 1997: 168),
 Kara Dervend (Ergin 1997: 168),
 Kara Göne⁸² (Ergin 1997: 168),

⁶⁸ Eğrek ve Segrek, Bamsı Beyrek hikâyesinde Barak adları köpek (it) adının kişileri küçültmek için kullanıldıkları düşünülmektedir. "Emdi Egrege Segrek yaraşur" (Tezcan 2001: 342), bk. Dip not 68 Marcel Erdal.

⁶⁹ Dölek Evren'in kardeşidir. Vatikan yazmasının XII. Hikâyesinde Kılbaş diye geçer (Gökyay 1973: CLXVI).

⁷⁰ Müteradifleri: Dölek Evren, Eylik Koca-oğlu Dönebilmez, Eylek Koca-oğlu Dönebilmez Dölek Evren; Dölek 'sakin', Dönebilmez 'düşman karşısında çekilmez' (Gökyay 1973: LVI) / Alp Eren Eylik Koca-oğlu; Eylek / İlek / İlak / Eylük (Gökyay 1973: CLXI)

⁷¹ Dölek Evren (Ergin 1997: 108), Dölek <tölek 'sabit, dürüst, sakin, temkinli, uygun, usta' (Tar. Söz: 1232), Kıp. T töleklik 'ağı başlılık' <ET tölük 'kuvvet'.

⁷² Hazreti Hasan.

⁷³ Hızır peygamber.

⁷⁴ Hazreti İbrahim.

⁷⁵ Zeki Velidi Togan 'Bay Börü' diye okumuş (Gökyay 1973: CXLVI), pire <püre / büre. "Bay Bora: (D. 6611)'deki Kam Bora da bu okuyuşa denk olarak düşünülmeli." (Kaçalın 2006: 180).

⁷⁶ Bam bam 'dik dik, bir yürüme şekli': Beyrek gidelik bam bam tepe başına çıktın mı kız (D 115-8), "Sen oğlunu **Bamsam** déyü ohşarsun" (D 39-10). Baş kesip kan döktüğü için Dede Korkut Pay Püre'nin çocuğuna Bamsı Beyrek adını verir.

⁷⁷ Otuz Dokuz Yiğitli Beyrek, Kara Çöğür Oğlu Kırk Konuk Boz Aygırlı Beyrek (Defne 2002: 33), Beyrek Salur Kazan'ın güveyisidir (Gökyay 1973: CXXI), beyrek <ET bağ+rāk 'bey', +rek 'oldukça' anlamını veren sıfat eki.

⁷⁸ 'Sevişdüğüm Bamsı Baryek!' déyü ağladuğum çok

Sevişdüğüm Bamsı Baryık sen degil-sin (V 82a 1-2), "... Baryegünj ..." (V 74a 13).

⁷⁹ Kaşlı <Kaşlı <Kanglı 'Buhara ile Talas arasında günümüz Özbekistan'ında da halen var olan Türk boyu'.

⁸⁰ Mardin kalesinin demir yaylı Kapçak Melik'i (Dresten 60-6).

⁸¹ Kırk-kınuk'un babası Kara Çekür Nikapla gezen dört yiğitten biridir (Gökyay 1973: CLXV).

⁸² Kazan Bey'in kardeşi Kara Güne / Kara Konuk (Gökyay 1973: CXLVI), Göne: 1. 'Küçük kardeş', 2. 'çocuk'; güne+m 'kardeş' birinci kişi iyelik eki kaynaşmış; 'Ah benim sevgili günemim!' (Tezcan 2001: 111). Kara Göne: * k̄ara (<kar+a) <kar 'kaba gön'; göne: (<*gön+e 'gönlü' <gön 1. 'hayvan derisi, 2. 'çocuk' (Kaçalın 2006: 181).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 3/1 Winter 2008

Kara Göne Oğlu Kara Budak / Budağ⁸³ (Ergin 1997: 60),
 Kara Tekür (Ergin 1997: 168),
 Kara Tüken Melik (Ergin 1997: 168),
 Karacuk Çoban⁸⁴ (Ergin 1997: 169) / Karaçuk Çoban (Ergin 1997: 75) / Karaça
 (Ergin 1997: 75),
 Kârun⁸⁵ (Ergin 1997: 173),
 Kazan Oğlu Uruz Bey⁸⁶ (Ergin 1997: 303) / Arüz / Urüz (Kaçalın 2006: 192-
 253),
 Kazılık Koca⁸⁷ (Ergin 1997: 169),
 Kazılık Koca Oğlu Yigenek (Ergin 1997: 331) / Kulağı Altun Küpeli Oğuz Beyi:
 Beg Yegenek (Öçelik 2005: 200),
 Kılbaş⁸⁸ (Ergin 1997: 180),
 Kırk Kınuk⁸⁹ (Ergin 1997: 182),
 Kısırça Yenge / Kısırça Yinge (Ergin 1997: 182),
 Kıyan Güçü⁹⁰ / Demür Güçü (Ergin 1997: 129),
 Kıyan⁹¹ Selçük⁹² (Ergin 1997: 183) / Kıyan Selçük (Kaçalın 2006: 211),
 Koca Aruz (Ergin 1997: 187) / Tokuz Koca Başları Aruz (Öçelik 2005: 200) / At
 Ağızlı Aruz Koca⁹³ (Ergin 1997: 20),
 Koca Duha (Ergin 1997: 187),
 Koca Eñse (Ergin 1997: 187),
 Koca Kazılık (Ergin 1997: 187),
 Koca Koñur (Ergin 1997: 187),
 Koca Oğlu Eñse (Ergin 1997: 187) / Eñse Koca Oğlu Okçı⁹⁴ (Ergin 1997: 230) /
 Eñse Koca Oğlu Okçı [Koca] (Tezcan 2001: 298),
 Koca Uşun (Ergin 1997: 187),
 Koca Yapağulu⁹⁵ (Ergin 1997: 187) / Yapağulu Koca (Ergin 1997: 320),
 Koca Yunlu⁹⁶ (Ergin 1997: 187) / Yunlu Koca (Ergin 1997: 341),
 Kongur Koca Saru Çoban⁹⁷ (Ergin 1997: 75) / Koñur Koca [Oğlu] Şarı Çoban
 (Tezcan 2001: 298),
 Korkut⁹⁸ Ata⁹⁹ / Dede¹⁰⁰ Korkut¹⁰¹ (Ergin 1997: 24-79) / Dedem Korkut¹⁰²
 (Yıldırım 2004: 443),

⁸³ Budak, [Türkmençe: *pūdak*] <DLT butak <ET butık, budhihk (Gabain 1998: 271).

⁸⁴ Otuz Çobanın Ulusu KARACUK Çoban (Binyazar 2002: 33), "Karacuk sıradağlarından Çolpan Dağı'nda kâfirlerle savaştan bir zat." (Gökyay 1973: CX), Gara / Garaca / Karaçık / Karacuk (Gökyay 1973: CLXIV).

⁸⁵ قارون Kārūn 'İsrail kavminde zenginliği ile meşhur olan insan'.

⁸⁶ Altmış Kırkıl Sakallı Kocanın Ulusu Uruz Koca (Binyazar 2002: 33), Altıncı Han Kazan Han'ın Oğlu Otgözlü Uruz Bey. Oğuz hanları: Oğuz Han, Tağ Han, Salur, Temür, Ender, Enkeş, ve Kazan Alp (Gökyay 1973: CLXXVIII), Ötküzli Orıs (Ölmez 1996: 2007).

⁸⁷ Yegenek (Kazılık Koca-oğlu) (Gökyay 1973: CLXXIX).

⁸⁸ Eskiden ölüye "Kılbaş" derlerdi (Gökyay 1973: CXLVI), bk. Eylik Koca Oğlu Saru *Kulmaş*.

⁸⁹ Babası Kara Çekür gibi yüzü nikaplı bir yiğittir. Bk. Dresten nüshası: 180-1/4.

⁹⁰ Kıyan Gücü, Karacuk Çoban'ın kardeşidir (Gökyay 1973: CLXVII).

⁹¹ Kıyan: 'Dağdan akan azgın sel' (Tezcan 2001: 413), Selçük: 'Sel' (Tezcan 2001: 418).

⁹² "Taşkent'in Kuzeyinde Kazıkurt bölgesinde yaşayan bir Oğuz beyi idi.", "Kıyan, Kay isminin müfredidir." (Gökyay 1973: CX).

⁹³ Efrasiyaboğlu Alp Arız Bey Dış Oğuz beylerinden olup Salur Kazan'ın dayısıdır (Gökyay 1973: CXL).

⁹⁴ Kozan / Kuzan, Eñse Koca Oğlu / Eksi Kocaoglu Okçı Kuran / Eksek Koca Oğlu Okçı (Gökyay 1973: CLXVIII).

⁹⁵ Yapağı: 'Sık, bir birine girmiş' (Tar. Söz: 4294), 'koyunun ilkbaharda kırılan tüyü'. "Yapağı: kesafetli. Veled İzbudak, *Duygu* gazetesi nr. 346. *Dede Korkut*, Orhan Şaik Gökyay, s. 158 (Defne 2002: 49).

⁹⁶ Yünlü Koca (Gökyay 1973: CLXXIX).

⁹⁷ Koñur> konur 'kahverengi atlar için kullanılan bir renk adıdır', Çoban <Far. şubân.

⁹⁸ "Korkut, Şamanlara kopuz çalmayı ve Türkü söylemeyi öğreten ilk şamandır." (Binyazar 2002: 21), "Yazmada *Korkut*" (Kaçalın 2006: 112).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 3/1 Winter 2008*

Kutlu Melik (Ergin 1997: 212),
 Muḥmmmed Muştafā (Ergin 1997: 216-217) / Resūl 'aleyḥi's-selām (Ergin 1997: 253),
 Mūsa Kelīm (Ergin 1997: 199),
 Nemrud (Ergin 1997: 221),
 Nuḥ (Ergin 1997: 223),
 Oğuz Hānuḡ İlkıcsı (Özçelik 2005: 235),
 'Osmān [nesli] (Sertkaya 2006: 50)¹⁰³ / 'Osmān Affan Oğlu (Ergin 1997: 237) /
 'Osman Oğlu 'Affan (Ergin 1997: 3),
 Pay Bıçān Beg (Özçelik 2005: 150) / Pay Piçen Big (Ergin 1989: 130) / Pāy Biçen
 (Kaçalın 2006: 193),
 Şaru Ṭonlu Selcen¹⁰⁴ Hatun (Özkan 1995: 907),
 Şofı Şāndal Melik (Ergin 1997: 259),
 Şoğan Şaru (Ergin 1997: 260) / V₄: Şoğan Ar(ş)lanı (Ergin 1989: 201),
 Şāh-ı merdan¹⁰⁵ (Ergin 1997: 277) / Şir-i Merdān Ḥāzret-i 'Alī (Tezcan 2000: 286),
 Şemseddin / Şer Şemseddin (Ergin 1997: 279) / Şir Şemseddin (Ergin 1997: 279) / Koca Ğaflet¹⁰⁶ (Ergin 1997: 187) / Ğaflet Koca Oğlu Şer Şemse'd-
 dīn (Tezcan 2001: 298),
 Şökli Melik (Ergin 1997: 280),
 Tatar¹⁰⁷ Oğlu (Tezcan 2001: 222),
 Ters Uzamış¹⁰⁸ (Ergin 1997: 288),
 Ṭoğsun Oğlu Rüstēm¹⁰⁹ (Ergin 1997: 253),
 Ulaş¹¹⁰ Oğlu Salur¹¹¹ Kazan¹¹² / Kazan Bey (Ergin 1997: 177) / Salur Kazan¹¹³
 (Ergin 1997: 258), Alpanlar¹¹⁴ Kazan (Özçelik 2005: 181) / Alplar Başı
 Kazan¹¹⁵ (Tezcan 2000: 148),

⁹⁹ Türkistanda ata ve dede 'baba' anlamında kullanılır. Halen Özbekler babalarına 'dedecanım' diye hitap ederler.

¹⁰⁰ Dede: <*tata 'baba' <ata atası (Kaçalın 2006: 113).

¹⁰¹ Reşidüddin Tabib (1305) Cāmi'ü't-Tevarih'te Dede Korkut'un Bayat boyundan Kara Hoca'nın oğlu olduğu ve İnal Han Sır Yavkuy'un çağında ortaya çıktığı ve 295 yıl yaşadığı belirtilir. "Dede Korkut, Kam/Ozan-Halk aşığı zincirinin orta halkasını oluşturmaktadır." (Binyazar 2002: 14); bk. dip not: 1.

¹⁰² "Dede Korkut, bir tarftan Türkistan'ın Kazıkurt mıntıkasında ve Sırderya Boylarında, bir tarftan da yine İslam devirlerine ait olan Semek Ayyar kıssasında ise, Hind hududunda yaşayan bir hakim ve diplomat bey olarak tavsif olunmuştur." (Togan 1972: 124.).

¹⁰³ "Yakub Mahmudlu'ya göre Dede Korku'ta geçen 'Osman' adı ile Uzun Hasan Bey'in büyük babası olan Akkoyunlu hükümdarı 'Kara Yülük Osman Bey' kastedilmektedir." (Sertkaya 2006: 50).

¹⁰⁴ Selcen: Trabzon tekürünün kızıdır.

¹⁰⁵ Far.: Şāh-ı merdān 'yiğitler şahı', Hazreti Ali'nin unvanı.

¹⁰⁶ Şir Şemsetti (Ğaflet Koca-oğlu), Terekemeler arasında Şemsettinli diye bir boy yaşamaktadır (Gökyay 1973: CLXXVII).

¹⁰⁷ Tatar 'zalim' anlamındadır.

¹⁰⁸ Uşun Koca Oğlu Segrek Boyı hikâyesinde Ters Uzamış denen yiğidin Orhun Abideleri'nden beri bilinen 'aç doyurmak yalınca donatmak' şeklindeki beylik geleneğine vurgu yaptığı görülmektedir. Çünkü Bilge Kağan "Türk milletinin acıkirsa tokluğu, doyar sada açlığı düşünmeyeceğini" abidelerde ifade etmiştir (KTG 8).

¹⁰⁹ Kazıklık Koca Oğlu Yeğenek hikâyesinde bir yerde geçen (206-1) Oğur beyi (Gökyay 1973: CLXIX).

¹¹⁰ Ulaş: Kişi adı, "Salur ilindin Ulaş atlı tidiler." (Zühal Kargı Ölmez 1996: 164), Kazan Alp'in babası Engeş (Gökyay 1973: CIX) [Göyay CVII ile CXII numaralı sayfaları arasında Zeki Velidi Togan'ın görüşlerine yer vermiştir].

¹¹¹ Salur: Kavim adı, bir Türkmen boyu. "Karapapaklar komşuları Arsaklılarla dostça geçinemezlerdi. Zaman zaman sınırı geçerek komşularına yağma akınları düzenlerlerdi. Dede Korkut hikayelerinden bazıları konularını bu iki Türk toplumu arasındaki savaşlardan almıştır. Örneğin "Salur Kazan" hikâyesinin bas kahramanı Ulas oğlu Salur Kazan Arsaklı hükümdar sülalesindendir. Arsaklılarla Karapapaklar arasında izleyebildiğimiz ilk savaş M.S. 200 yılında cereyan etmiştir. Karapapaklar Surhan isimlik bir başbuğun idaresinde Kür Irmağını geçerek Arsaklı ülkesini yağmaladılar. Durumu öğrenen Arsak hükümdarı Ulas onları takip ederek Derbent Geçidi'nde (Demirkapı) yakaladı. Bu iki Türk toplumu arasında yapılan çetin ve kanlı savaşta Karapapaklar, büyük kayıplar vermelerine karşın Arsak hükümdarı, Ulası'da okla vurarak öldürdüler. Karapapaklar üslerine

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 3/1 Winter 2008*

Uşun Koca¹¹⁶ (Ergin 1997: 169) / Uşun Koca-oğlu Egrek (Gökyay 1973: CLIX).
 Uşun Koca Oğlu Segrek (Tezcan 2001: 298) / Segrek¹¹⁷ (Ergin 1997: 262),
 Ürüveyde¹¹⁸ (Ergin 1997: 307),
 Yağrıncı-oğlu İlalmış¹¹⁹ (Ergin 1997: 102) / İlalmış (Ergin 1997: 150),
 Yalançı Oğlu Yaltacuk¹²⁰ (Ergin 1997: 318) Yalançı Oğlu Yartacuk (Tezcan 2001: 422),
 Yayhan Keşiş (Üstünova 1998: 237) Oğlu (Ergin 1997: 325),
 Zeliha¹²¹ (Ergin 1997: 345),
 Zübeyde (Ergin 1997: 346),

Sonuç

Bir kültür şehri olan ve değişik milletlerin izlerini taşıyan Mardin'in Dede Korkut Kitabı'nda yer aldığını vurgulamak ve ulu Türk Dede Korkut'un diliyle bize ulaşan kişi adlarının bazılarının bölgede hâlen kullanılmasından yola çıkarak bu destansı hikâyelerdeki yüz kadar (97) kişi adını tasniflemek amacıyla yukarıdaki çalışma yapılmıştır.

17 başlık altında kişi adları tasnif edilmiştir. Bu adların anlamları, etimolojileri ve varyantları üzerinde durulmuştur. Umarız bu çalışma kişi adları sözlüklerine bir nebze de olsa katkıda bulunur. Kişilere sadece adlarıyla değil, zaman içerisinde kişiliklerinin getirdikleri vasıfları da ekleyerek hitap etmemiz ne kadar nazik bir millet olduğumuzu gösterir.

Coğrafyamızdaki temel kültür taşı Oğuzlardır. Yeni neslin Oğuzları her yönüyle tanınması gerekir. İnsan bilmediğini ve tanımadığını sevmeyiz. Eğer kültürümüzün küllenmiş bu cevherinin ışığını yansıtmaya nefesimiz bir katkıda bulunmuşsa kendimizi bahtiyar sayarız.

Kısaltma ve İşaretler:

<: İşaretin açık tarafı, sözcüğün geldiği şekli gösterir.

+: Addan ad yapma ekini gösterir.

-. Fiil kökünü gösterir.

/: Sözcüğün değişik yazılışını gösterir.

O.: Orta.

Far.: Farsça.

Gür.: Gürcüce

dönerken hükümdarları ölen Arsaklılar'da onları takip edemediler." (www.terekemeler.com/default.asp?id=28).

¹¹² Kazan / Gazan Türkmenlerden Salur boyunun parolasıdır. (Gökyay 1973: CLXXV), Konjur Atlu Kazan (D 37-11).

¹¹³ Ulaş Oğlu, erenler arslanı, yırtıcı kuşun yavrusu, çaresizin umudu, **Amit Suyu**'nun aslanı, Karacuk'un kaplanı, yağız al atın sahibi, Han Uruz'un babası, Bayındır Han'ın güveyisi, kutretli Oğuz'un devleti, yiğitlerin arkası Salur Kazan (Ergin 2006: 33), Amit <Amed (Diyâr-ı bekr bölgesi) Diyarbakır'ın eski adı, Amit Suyu 'Dicle nehri'. "Amit: Halk ağzı, Ar. Âmid olmalı." (Kaçalın 2006: 222).

¹¹⁴ Alpanlar'ın başka Türk lehçelerinde bu şekilde bulunmaması nedeniyle 'alplar' olarak düzeltilmesini doğru bulunuyor (Tezcan 2001: 2007).

¹¹⁵ "Alplar başı Kazana zarb urdı, dünyâ başına tar oldu." (D 111a-7).

¹¹⁶ Müteradifi Uşun Hoca (Gökyay 1973: CX) / Uşun Koca-oğlu Egrek, Uşun / Uysun / Huyşın / Honaşın / Han Uşın; Eğrek / İgrek / İgrik (Gökyay 1973: CLIX).

¹¹⁷ "Uşun Hoca'nın oğulları Segrek ve Egrek Çu havzasında ve Ferğana dağlarında yaşamışlardır." (Gökyay 1973: CX); Segrek / Çegrek / Çigrik / Çerik (Gökyay 1973: CLIX).

¹¹⁸ Ürüveyde <Ar. Rüveyda, İramazan gibi başta ünlü türemesi olmuştur.

¹¹⁹ Yağrıncı-oğlu El-almış / İğrıncı-oğlu (Gökyay 1973: CLX). Kzk. jağrın 'fal bakmada kullanılan kürek kemiği' <yağ(l)rın < yağır+ın <* yağ+ır².

¹²⁰ Yaltacuk: <yalt+a+çuk, yalt 'sert' ama yaltakçuk 'lâmânî, mütemellik, müdahin' olması daha doğrudur. (Kaçalın 2006: 193).

¹²¹ Zeliha: Halk ağzı, zeliha sözcüğünün Ar.'da Zulayhâ Fa.'da kullanılan biçimidir, kökün anlamları arasında 'ayağı sürçmek, kapıyı mandallamak' geçer." (Kaçalın 2006: 140).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Ar.: Arapça
T: Türkçe.

KAYNAKÇA

- Amanoğlu, Ebulfez Kulu (1998), "Dede Korkut Ve Göktürk Yazıtları: Adlar İnançlar vee Gelenekler", *IV. Türk Dünyası Yazarlar Kurultayı- Bildiriler*, İlesam Yayınları, Ankara.
- Amanoğlu, Ebulfez Kulu (2000), "Divanü Lugat-it-Türkıdeki Kişi Adları Üzerine", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. Sayı: 15, "Divanü Lugat-it-Türkıdeki Kişi Adları Üzerine", s.5-14.
- Arslan, Fatih (2007), "Bireyselleşme Sürecinde Dirse Han Oğlu Buğaç", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, TDK yayınları: Cilt: XCIII, Sayı: 666 6/2007, Ankara: s. 498-505.
- Binyazar, Adnan (2002), *Dede Korkut*, YKY, İstanbul: 309 s.
- Bozyiğit, A. Esat (1995), *Türk Adbilimi Bibliyografyası (Türkiye'de Yayımlanan Çalışmalar) (Deneme)*, Ankara: Ayyıldız Yayınları, 190 s.
- Caferoğlu, Ahmet (1995), *Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*, Türk Dil Kurumu yayınları: 62, Ankara: 296 s.
- Cemiloğlu, İsmet (2001), *Dede Korkut Hikâyeleri Üzerine Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme*, TDK yayınları: 790, Ankara: 127 s.
- Defne, Zeki Ömer (1988), *Dede Korkut Hikâyeleri Üzerinde Edebî Sanatlar Bakımından Bir Araştırma*, TDK yayınları: 548, Ankara: 122.
- Durmaz, Ramazan (2007), "Dede Korkut Hikâyeleri'nde Geçen Bazı Sözcüklerin Karakoyunlu Yörüklerinde Kullanımı", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, TDK yayınları: Cilt: XCIII, Sayı: 666 6/2007, Ankara: s. 487-497.
- Ergun, Pervin (2006), *Dede Korkut Hikâyeleri*, Akçağ yayınları, Ankara: 200 s.
- Gabain, A. von (1998), *Eski Türkçenin Grameri*, (Çeviren: Mehmet Akalın), TDK yayınları, Ankara: 313 s.
- Gökyay, Orhan Şaik (1973), *Dedem Korkudun Kitabı*, MEB yayınları: Türk Dünyasından Seçmeler, İstanbul: s. DCLXXI.
- Gülsevin, Gürer ve Boz, Erdoğan (2004), *Eski Anadolu Türkçesi*, Gazi Kitabevi, Ankara: 278 s.
- Hazar, Mehmet (2006), "Türk Dilinde Çocuk ve Genç", *II. Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu*, 04-06 Ekim 2006, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, Ankara: 249-279 s.
- Kaçalin, S. Mustafa (2006), *Dedem Korkut'un Kazan Bey Oğuznâmesi*, Kitabevi yayınları, 406 s.
- Kaplan, Mehmet (1976), "Dedekorkut Kitabında Hayvanlar", *Edebiyat Araştırmaları I*, Dergâh yayınları, İstanbul: s. 55.
- Kaymaz, Zeki (2002), "Türklerde Sayı Sistemleri", *Türkler*, C. 3, (Editör: H. C. Güzel vd.), Yeni Türkiye yayınları, Ankara: 419-426.
- Korkmaz, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK yayınları, Ankara: s. 104.
- Kurt, Yılmaz (2006), "Mardin Sancağı Kişi Adları", *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu*, Editör: İbrahim Özcoşar ve Hüzeyin H. Güneş, İmakofset, İstanbul: 427-446.
- Ölmez, Zühal Kargı (1996), *Ebulgazi Bahadır Han Şecere-i Terâkime (Türklerin Soy Kütüğü)*, Simurg Yayıncılık, Ankara: 559 s.
- Özçelik, Sadettin (2005), *Dedekorkut Araştırmalar, Notlar / Dizin / Metin*, Gazi Kitabevi, Ankara: 931 s.
- Özkan, Fatma (1995), "Selcen Adı Hakkında", *Türk Dili*, 524, Ağustos 1995, s. 907-914.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

- Özkan, Nevzat (1996), *Gagavuz Türkçesi Grameri*, TDK yayınları: 657, Ankara: 349 s.
- Rasonyi, Laszlo (1963), "Türklükte Kadın Adları", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı BELLETEN*, TDK yayınları: 234, 1988 (2. baskı), Ankara: s. 63-87.
- Roux, Jean-Paul (2002), *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Kabalcı Yayınevi, İnceleme Dizisi:37, İstanbul: 381 s.
- Sakaoğlu, Saim (2001), *Türk Ad Bilimi (I Giriş)*, Ankara: TDK yayınları.
- Sariyew, Berdi ve Sariyeva, Gülalek, *Şahıs Adları Destanı I, II, III, IV*; <http://www.turkmens.com/Dersat/Ozelisim.htm>.
- Sümer, Faruk (1999), *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları I-II*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yayını.
- Tezcan, Semih (2001), *Dedekorkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*, YKY, İstanbul: 424 s.
- Tezcan, Semih ve Boeschoten (2000), *Dedekorkut Oğuznameleri*, Kâzım Taşken Klasik Yapıtlar Dizisi, YKY, İstanbul: 316 s.
- Togan, A. Zeki Velidî (1972), *Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul: 164 s.
- Tuna, Osman Nedim (1986), *Türk Dil Bilgisi (Fonetik ve Morfoloji)*, İnönü Üniversitesi Ders Notları, Malatya: 12-13.
- Turan, Osman (1993), *Doğu Anadolu Türk Devletleri Târihi*, Boğaziçi yayınları, İstanbul, 280 s.
- Üstünova, Kerime (1998), *Dede Korkut Destanları ve Cümleden Büyük Birlikler*, Alfa Basım Yayım ve Dağıtım, İstanbul: 380.
- Yıldırım, Dursun (2001), "Qam Böri Oğlu Bamıs Börik [Qam Böre Oğlu Bamıs Börek] Boyunda Sorunlar ve Çözümlemeler", *Türkbilig, Türkoloji Araştırmaları*, Ankara: 2001/2, s. 129-167.
- Yıldırım, Dursun (2004), "Kitâb-ı Dedem Qorqut Metinleri' Hangi Yaratıcılık Ortamlarından Geliyor?", *Zeynep Korkmaz Armağanı*, TDK yayınları: 853, Ankara: s. 443-496.
- Yıldız, Naciye (1995), *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit ve Tahliller*, TDK yayınları: 623, Ankara: 956 s.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

KLÂSİK TÜRK ŞİİRİNDE “SOLDURAN SOP” İLE “DOLDURAN TOPLAR”

Şevkiye KAZAN*

ÖZET

Klâsik şiirimizde sevgili her yönüyle idealize edilmiş olmakla birlikte, zaman zaman bu ölçülerin dışında, gerçek hayattan alınmış sevgililere de rastlanılmıştır. XVIII. yüzyıldan itibaren edebiyatımızda, özellikle Nedim sonrası dönemde, gelenekselleşmiş “sevgili” tipi değişmiş; *Dede Korkut Hikâyeleri*’nde sözü edilen “solduran sop”, “dolduran top” ve “denildiğinden de bayağı” olumsuz kadın tipleriyle karşılaşmıştır.

Bu çalışmamızda özellikle son dönem şairlerin eserleri taranmış; şairlerin kadın hakkındaki düşünceleri veya onlardan beklentileri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Dede Korkut Hikâyeleri*, klâsik Türk edebiyatı, divan şairi, olumsuz kadın tipleri (Solduran sop, dolduran top).

“SOLDURAN SOPS” AND “DOLDURAN TOPS” IN CLASSICAL TURKISH POEM

ABSTRACT

Beloved, in Classical Turkish Poem, is a character which is idealized at all points. However, except for these criteria, it has been possible to come across the beloved from the proper life. The traditional character of beloved has changed since the 18th century, especially in the post-Nedim period; the negative woman characters which are stated in *Dede Korkut Stories* have been come across.

In this study, the works of last period poets have been scanned and the attitudes of the poets towards the woman or their expectations of the woman has been tried to be ascertained.

Key Words: *Dede Korkut Stories*, classical Turkish literature, Divan poet, negative woman typies.

GİRİŞ

Asıl adı “Kitâb-ı Dede Korkud Alâ Lisân-ı Tâife-i Oğuzân” olan ve *Dede Korkut Hikâyeleri* olarak bilinen eserde¹ anlatılan kadın; topuklara kadar uzanan siyah saçları, dar ağzı, ince beli, kara gözü, kar üstüne kan damlamış gibi kırmızı yanakları, bileklerinden kınalı elleri ile erkeğin bahtı ve evinin tahtıdır. Erkek, başı sıkışınca karısına sığınır. Buradaki kadınlar; evin direği, dayanağıdır.

Bayındır Han’ın toyundan dönen Dirse Han, eşine şöyle seslenir:

Beri gel, başımın tahtı, evimin tahtı
Evden çıkıp yürüyende servi boylum
Topuğunda sarmaşanda kara saçlım
Kurulu yay benzer çatma kaşlım
Çift badem sığmayan dar ağızlım
Kavunum, yemişim, düvleğim
Görüyor musun neler oldu²

*Yrd.Doç.Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Eğitim Fak. Türkçe Eğitimi Böl. Burdur (sevkazan@yahoo.com)

¹Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul: Boğaziçi Yay., 1984; Semih Tezcan-Boeschoten, Hendrik, *Dede Korkut Oğuznameleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001; Semih Tezcan, *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.

²Ergin, a.g.e., s.22-23.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

Kadınlar, eşlerine sadık ve vefalıdır. Onlara sevgilerini, bağlılıklarını zaman zaman şu kalıplaşmış ifadelerle dile getirirler:

*Başımın bahtı, evimin tahtı
Han babamın güveyisi
Kadın anamın sevgisi
Babamın anamın verdiği
Göz açıp da gördüğüm
Gönül verip sevdiğim
Bey yiğidim³*

....

*Al duvağımın sahibi
Alnımın başımın umudu
Şah yiğidim, şahbaz yiğidim⁴*

....

*Koç yiğidim, şah yiğidim
Tatlı damak verip öpüştüğüm
Bir yastıkta baş koyup emiştüğüm⁵*

Bütün bu ifadelerden eşlerin, sonsuz bir sevgi ve muhabbetle bir birlerine bağlılıklarını ve hayranlıklarını görmekteyiz.

“*Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Destanı*”nda Deli Dumrul’un eşi, ideal eş ve annenin simgesidir. Türk kadınının canı pahasına da olsa eşi için ne kadar fedakâr olabileceğini göstermektedir.⁶

“*Salur Kazanın Evinin Yağmalandığı Destanı*”nda Burla Hatun, asil bir eş ve iyi bir anne olarak dikkati çeker. Çok zor bir durumla karşı karşıya kalan Burla Hatun iffetini koruyarak örnek bir kadın olduğunu gösterir.⁷

“*Kazan Bey Oğlu Uruz Bey’in Esir Olduğu Destanı*”nda Burla Hatun; kılıç kuşanan, ata binen ve korkusuzca düşmana karşı duran cesur bir anne ve eş olarak dikkati çeker.⁸

³Ergin, *a.g.e.*, s.103.

⁴Ergin, *a.g.e.*, s.73.

⁵Ergin, *a.g.e.*, s.126

⁶Deli Dumrul, annesi ile babasından can ister, ancak onlar canlarını vermezler. Çaresiz Deli Dumrul, son bir kez eşinin yanına gidip durumunu anlatmak ve eşiyle vedalaşmak ister. Eşi duydukları karşısında ona “ Benim canım senin canına kurban olsun” diyerek canını feda etmek ister. Oysaki Deli Dumrul, eşinden can istemeye gitmemiştir. Tanrı tarafından Dumrul ve eşine yüz kırk yıl ömür verilir. Dumrul’un ana ve babasının canlarının alınmasıyla hikâye son bulur. Eşin yaptığı fedakârlık nedeniyle, ailenin devamı için Tanrı tarafından yüz kırk yıl ömür verilir (bkz. Ergin, *a.g.e.*, s.117-127).

⁷Salur Kazan’ın yiğitleriyle birlikte ava gidişini fırsat bilen kâfirler, baskın düzenleyip onların sürülerini, hazinelerini alırlar. Kırk ince belli kız ile boyu uzun Burla Hatun ve oğlu Uruz’u esir ederler. Kazan, olanları haber alıp oraya giderken, kâfirler “Beyler biliyor musunuz, Kazan’a nasıl kahrelemek gerek? Boyu uzun Burla Hatun’u getirip kadeh sundurmak gerek.” der. Burla Hatun bu sözleri işitir. Bu duruma bir çare bulmak için kırk ince belli kızın içine girerek onlara: “Kazan’ın hatunu hanginizdir diyerek hanginize yapıştırlarsa, kırk yerden ses veresiniz.” der. Kâfirler, Burla Hatun’u bulmak için kırk ince belli kızın yanına giderek Kazan Bey’in hanımı hangisidir, diye sorduklarında kırk yerden ses gelir. Burla Hatun’u bulamayınca, Kazan’ın oğlu Uruz’u öldürmekle tehdit ederler. Burla Hatun bu durum karşısında çaresiz kalır. Oğluna durumu anlatır. Oğlu, annesinden namusunu korumasını ister. Bir yanda oğlu Uruz’u kaybetmek vardır, ana yüreği bu duruma nasıl dayanır? Öte tarafta kâfire sakilik etmek vardır; ki Burla Hatun eşinin ve Oğuz’un namusunu nasıl lekeler? Çaresiz kadın, iffetini korumayı tercih eder, eşinin namusuna gölge düşürmektense, oğlunun ölümünü tercih etmek zorunda kalır. Bu sırada Oğuz Beyleri yetişir ve onlar da bu durumdan kurtulurlar (bkz. Ergin, *a.g.e.*, s.40-58).

⁸On altı yaşına gelen Uruz, babası Salur Kazanla beraber ilk kez kâfirle savaşmaya gider. Ancak, savaş sırasında düşmana esir düşer. Salur Kazan oğlunun bu durumundan habersiz, evine yalnız döner. Eve tek başına dönen eşini gören Burla Hatun, oğlunu kurtarması için eşini zorlar. Kazan, oğlunu düşman elinde esir edilmiş bulur. Eşi de gidip geri dönmeyince Burla Hatun, kırk ince belli kızı da yanına alarak eşini ve oğlunu kurtarmaya gider (bkz. Ergin, *a.g.e.*, s.95-116).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

"Kam Püre'nin Oğlu Bamsı Beyrek Destanı"nda kadınlar güçlü ve kahramandır. Tıpkı erkekler gibi ata biner, kılıç kuşanırlar. Evleneceği erkeğin güçlü olması Türk kadını için önem taşımaktadır Banu Çiçek hem cesaret ve güç timsali, hem de nişanlısına sadık, vefalı bir sevgilidir.⁹

"Kanglı Koca Oğlu Kan Turalı Destanı"nda Selcen Hatun; cesur, aktif, seçici, sadık, hünerli ve güzel kadındır. Selcen Hatun ile Banu Çiçek aynı karakterdedirler.¹⁰

Dede Korkut Hikâyeleri'nde, kadının aile içindeki önemi vurgulanmış; ailenin devamı için kadın, her türlü fedakârlığı göze alan hem ideal bir eş hem de sevgi dolu anne karakteri olarak dikkate sunulmuştur.¹¹

Eserin "mukaddime" başlığı altında verilen "ön söz"de kadınlar, dört gruba ayrılır. Bunlar "solduran sop"¹², "dolduran top"¹³, "evin dayaağı"¹⁴(desteği, direği), "denildiğinden de bayağı"¹⁵ olan kadınlardır. Sınıflandırmada iyiler bir maddede; kötüler üç maddede toplanmıştır. Hikâyelerde "solduran sop", "dolduran top", "denildiğinden de bayağı olan" kadınlara benzer kötü kadınlarla değil, genellikle "evin direği" olan kadınlarla karşılaşılır. Bu kadınlar; erdemli ve soyludur, kocanın sığındığı eştir, kahramandır, namustur, annedir.

⁹Bamsı Beyrek ile Banu Çiçek 'beşik kertme' nişanlıdır. Banu Çiçek, gelenek ve göreneklere uygun bir şekilde yetiştirilmiştir. Ok atmada ve at binmede ustadır. Av sırasında Banu Çiçek ile karşılaşan Beyrek onunla ok atar, at koşturur, güreş tutar. Banu Çiçek'in, evleneceği erkeği seçerken güce önem vermesi ve onunla yarışabilecek kadar güçlülüğü, cesurluğu oldukça dikkat çekicidir. Bamsı Beyrek, babasına giderek evlenme isteğini bildirir ve istediği kızın özelliklerini sıralar: "Baba bana öyle bir kız al ki ben yerimden kalkmadan o kalksın, ben kara koç atıma binmeden o binsin, ben hasmıma varmadan o bana baş getirsin." der. Babası da bu kızın Banu Çiçek olduğunu söyler. Hikâyenin devamında dikkati çeken diğer bir nokta da, Banu Çiçek'in esir edilen nişanlısı Beyrek'i on altı yıl beklemesidir. Banu Çiçek, nişanlısının ölüm haberi gelince kaderine razı olur. Hikâyenin sonunda esir düşen Beyrek, kıyafet değiştirip Banu Çiçek'in karşısına çıkar. Banu Çiçek, ozan kıyafetiyle gelen nişanlısını tanır (bkz. Ergin, a.g.e.,s.59-93).

¹⁰Kan Turalı, evlenmek için yiğit bir kız ister. İsteddiği özelliklere sahip Trabzon tekfurunun bir kızı vardır. Kızın özellikleri hikâyede şöyle anlatılır. "Meğer Trabzon tekfurunun fevkalâde güzel bir dilber kızı vardı. Sağına soluna iki çift yay çekirdi. Attığı ok yere düşmezdi." Selcen Hatun da, tıpkı Banu Çiçek gibi, cesur ve maharetlidir. Kan Turalı, Selcen Hatun'u alabilmek için türlü zor sınavlardan geçer. Boğayla, aslanla, deveyle savaşı ve hepsini alt eder. Hikâyede, Selcen Hatun, gerektiğinde nişanlısını kendi ailesine karşı savunmuştur (bkz. Ergin, a.g.e.,s.129-148).

¹¹Bkz.Metin Ekici, "Dede Korkut Kitabı'nda Kadın Tipleri", *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şoleni Bildirileri* (19-21 Ekim 1999, Ankara), s.123-138.; Alev Kahya Birgül, "Dede Korkut Hikâyelerinde Kadının Konumu", *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şoleni Bildirileri* (19-21 Ekim 1999, Ankara), s.229-244.

¹²**Solduran sop:** "Sabahleyin yerinden kalkar. Elini yüzünü yıkamadan dokuz bazlama ile bir külek (tahta kova) yoğurt gözler. Doyuncaya kadar tıka basa yer. Elini böğrüne koyar ve "Bu evi yıkılası kocaya varalıdan beri daha karnım doymadı, yüzüm gülmedi, ayağım pabuç, yüzüm yaşmak görmedi. Ah nolaydı, bu öleydi, birine daha varaydım, umduğumdan daha uygun olaydı" der. Onun gibisinin, bebekleri yetişmesin; ocağına bunun gibi kadın gelmesin (bkz. Ergün, a.g.e.,s.18).

¹³**Dolduran top:** "Dürtükleyince yerinden kalkan, elini yüzünü yıkamadan obanın o ucundan bu ucuna, bu ucundan o ucuna gezip tozan, dedikodu yapan, kapı dinleyen, öğleye kadar gezen, öğleden sonra evine gelendir. Gördü ki hırsız köpek, büyük dana, evini birbirine katmış, tavuk kümesi sığır damına dönmüş. Komşularına "Kız Zeliha, Zübeyde, Ürüveyde, Çan Kız, Çan Paşa, Ayna Melek, Kutlu Melek ölmeğe, yitmeğe gitmemiştim, yatacak yerim gene bu yıkılasıydı, nolaydı benim evime birazcık bakaydınız." diye söylenir. Bunun gibisinin Han'ım, bebekleri yetişmesin, ocağına bunun gibi kadın gelmesin (bkz. Ergün, a.g.e.,s.18).

¹⁴**Evin dayanağı (desteği, direği) olan kadın:** Yazıdan yabandan eve bir konuk gelse, kocası evde olmasa onu yedirir içirir, ağırlar, saygı gösterir, gönderir. O Âyişe, Fâtıma soyundandır. Onun bebekleri yetişsin. Han'ın ocağına bunun gibi kadın gelsin" (bkz. Ergün, a.g.e., s.18).

¹⁵**Denildiğinden de bayağı olan kadın:** Evine yazıdan yabandan bir edepli konuk gelse, kocası evde olsa, ona "Kalk ekmek getir, yiyelim, bu da yesin! Pişmiş ekmeğin kalanı olmaz, yemek gerektir." dese, kadın "Neyleyeyim, bu yıkılası evde un yok, elek yok, deve değirmenden gelmedi. Ne gelirse benim kalçama gelsin!" der ve elini arkasına vurur, yönünü öteye, kalçasını kocasına çevirir. Bin öğütün birini tutmaz, kocasının sözünü kulağına koymaz. O, Nuh peygamberin eşiğinin soyundandır. Onlardan da ocağını Allah saklasın! Ocağına bunun gibi kadın gelmesin" (bkz. Ergin, a.g.e.,s.18-19).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

Hikâyelerin kalıplaşmış dua bölümlerinde annenin özel bir yeri vardır. Çocuk doğuran kadınlar makbuldür. “Ak bürçekli ananın yeri cennet olsun” denilir.¹⁶

Kadınlar, hayatın içinde aktif; erkeğin yerini doldurabilen, her zaman onun yanında olan; tembel, uyuşuk, korkak, obur, nankör, gözü dışarıda olmayan; her durumda konuk ağırlayabilen, herkese saygılı ve konuksever olan; namuslu ve evinin sorumluluğunu taşıyan; çok gezmeyen; dedikodu ve haksızlık yapmayan; eşinin sözünü dinleyenlerdir. Kadınlar; erken kalkmalı, evini ocağını düşünmeli, çocuklarına iyi örnek olmalı, kişilikli, dürüst bireyler yetiştirmelidir. Tutumlu olmalı, savurgan ve dağınık olmamalı, elindeki imkânların kıymetini bilmeli, vatansever olmalı, ata binmeli ve kılıç kuşanmalıdır. Bu özellikleri taşımayan kadınlar “solduran sop”, “dolduran top”, “denildiğinden de bayağı”dır.

Halk anlatılarında bu olumsuz kadın tiplerinin adı “çepelimürt kadın” ve “zavratızort kadın”dır.¹⁷ Bu kadınlar akşama kadar iş görmez; çadırda çene çalarlar. Öteki beriki ile kavga eder; yalancı pehlivan gibi adam aldatırlar. Bu kadınların evine tavuk pisliğinden girilmez:

*Üfürür üfürür yanmaz ocağı
Kanaralar gibi kokar bucağı
Tavuk boklarıyla dolar kucağı
Ben yandım Çepelimürt’ün elinden
Allah kurtar beni onun dilinden*¹⁸

İşin nereden geldiğini, nereye gittiğini, nasıl olup bittiğini bilmeyen kadınlardır. Bu kadınların hesabı kitabı olmaz. Onların sözüyle kuyuya inilmez. Eşlerine yardım eder gibi görünürler ama aslında öyle değildir. Misafir ağırlarım derler; ama misafiri kovarlar:

*Kötü olur avradın kötüsü kötü
Çengelde kokutur aldığın eti
Bir ilden bir ile yayılır methi
Ben yandım zavratızortun elinden
Kurtar Allah bizi kötü dilinden*¹⁹

Klâsik Türk Şiirinde Güzel

Klâsik şiirimizde anlatılan güzeller, mübalağa ile idealize edilerek uç noktalara götürülür. Sevgili, güzel değil, en güzeldir. Güzeller; bir türlü kavuşulamayan, cefakâr, vefasız, kahramanlık ve analık duygularından habersiz, sadece aşk konusu haline gelmiş hayali varlıklardır.

Şair, sevgilinin yolundaki tek âşık olmak ister. Sevgilinin ilgisinin azalmaması için ölümü bile göze alır ve aşk ıstırapının bitmesini istemez. Çoğu zaman aşk derdinin kendini olgunlaştırdığını düşünür. Sevgili; ince, narin, servi boyu, uzun kirpikleri ve nergis bakışlarıyla âşığına zulmedendir. Şairler, bu güzellik unsurlarını kullanarak orijinal şiirler kurmaya çalışmışlardır. Kadının bütün uzuvları şairlerin ilgisini çekmiş ve onu gönüllerinin en güzel yerine oturtmuşlardır.

*O gül endâm bir al şâle bürünsün yürüsün
Ucu gönlüm gibi ardınca sürünsün yürüsün*²⁰
(Enderûnlu Vâsıf)

¹⁶Ergün, *a.g.e.*, s.37, 58, 93, 222.

¹⁷Şükrü Günbulut, *Halk Şiirinde Kadın*, İstanbul:Berfin Yay., Ocak, 2002, s.240-241.

¹⁸Günbulut, *a.g.e.*, s.240-241.

¹⁹Günbulut, *a.g.e.*, s.241.

²⁰Rahşan Gürel, *Enderunlu Osman Vasıf Bey ve Divanı*, İstanbul: Kitabevi Yay. 1999.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Sevgilinin dudağı olmadan şarap içilse, şarabın harareti yoktur. Onun sözü olmaksızın şeker yenilse, tatlılığı yoktur.

*İçilse bâde lebünsüz harâreti yoktur
Şeker yenilse sözünsüz halâveti yoktur²¹*

(Bâki)

Gazellerde sevgili, güzeldir; ama onun bu güzelliğine ulaşılmaz. Acı çekmez; ama âşıklarını usandırır ve onlara acı çektirir.

Şair, cihanda sevgilinin dert ve belasını çeker gider. Ölürse, dünyada sevgiliden rahatı yoktur:

*Cihânda derd ü belânı çeker gider Bakî
Ölürse dünyâda senden ferâgatı yokdur²²*

(Bâki)

Güzeller, huri gibidir. Onlar, “anber saçlı, hilâl kaşlı, kara gözlü, güneş yüzlü, şirin sözlü, işveli, nazlı, inci dişli, mercan dudaklı, gül yanaklı, servi boylu, güzel yüzlü, gülden taze, bakire kızıdır.”

Lâmi’î, aşağıdaki gazelle bir güzelin vasıflarını bir araya toplamıştır:

*Şunda bir bîkr kız oğlan bulunur mu dellâl
Yanağı gül sözi şîrîn dili şekker lebi bâl*

*Beñi Hindû gözi cādû kaşı yâ kirpügi ok
Zülfî ‘anber nefesi müşk ü teni penbe-misâl*

*Deheni hokkâ-i mercân lebi la’l ü dişi dūr
Alnı ay u yüzi gün saçları şeb kaşı hilâl*

*Sâ’id ü sâkı yogun ince beli kaddi uzun
Hârekât u sekenâtı kamu pür-şîve vü âl*

*Ola burnı gibi her parmağı bir sîm elif
Turrâsı lâmu gibi saçı ola fitneye dâl*

*Yürise fitne ola tursa kıyâmet kopara
Söylese sihr ide baksa komaya tende mecâl*

*Gül gibi hâr u hâs ilmemiş ola dâmenine
Gonceveş dürcini açmamış ola dest-i hayâl*

*Ruhı bâgını hayâ her dem ide gark-ı ‘arak
Gülse yüz şerm ile bin lutf ile ya eylese kâl*

*Çâr-deh sâle ola hüsn ile bedr ay gibi
Arta gün gün boyı servi nite kim tâze nihâl*

*Eline yapışacak vecde gele ins ü melek
Göricek nûr-ı cemâlin diyeler Celle Celâl*

*Lebi câmunduz ide sohbeti ‘uşşâka harâm
Dilini depredicek eyleye bin sihr-i halâl*

*Bâdenün kaynaya kanı lebini yâd idicek
Güş iderse sözini cûşa gele âb-ı zülâl*

*Taleb it şehri yûri bul bu sıfatlu güzeli
Lâmi’î’den ne bahâ ister isen gel berü al²³*

(Lâmi’î)

²¹Sabahattin Küçük, *Bâki Divânı (Tenkitli Basım)*, Ankara: TDK Yay., 1994, s.206.

²²Küçük, *a.g.e.*, s.206.

²³Gönül Ayan, *Lâmi’î Vâmık u Azrâ (İnceleme-Metin)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1998, s.143-144.

Klâsik şiirde, tüm yönleriyle idealize edilen sevgilinin yanı sıra, gerçek hayattan alınmış sevgililere de rastlanır. Bunlar klâsik şiirin belli çizgisi dışındaki sevgililerdir.²⁴

Şair; sevgili için boşuna gözyaşı akıtmamasını, gözyaşının habbe kadar değerinin olmadığını, güzellerin parayla avlandığını söylerken; bir diğer şair de aynı duyguları paylaşmakta ve sevgili için ağlamanın kendi gözüne ziyan olacağını söylemektedir:

Harc eyleme ki habbeye değmez gözyaşı

Şimdi güzeller avlanur oldu nukûd ile²⁵

(Necâtî)

Göremezsün yârî yanunda sözüm tut ebsem ol

Ey gözüm sana ziyândur yine giryân olduğun²⁶

(Behiştî)

Etine, canına dolgun güzelleri kucaklamak mümkün olabilirdi; ama Hayâlî, kırk yılda böyle bir işe kalkıştığında cüzdan tamtakırdır:

Etine cânına dolu güzeller koçmak olurdu

Hayâlî n'eylesün cür'et deminde kîse arıkdur²⁷

(Hayâlî)

Aşığa göre sevgilinin birisini sevmesi doğal karşılanmaz; ancak aşağıdaki beyitte bunun tersi söz konusudur:

Cevr itme bana sen de seversin birin sakın

Bugün n'ola banayise yarın sana olur²⁸

(Behiştî)

Klâsik Türk Şiirinde Kadın

XVIII. yüzyıldan itibaren klâsik şiirimizde, gelenekselleşmiş “sevgili” tipi değişime uğramış; Nâbî, Nedim ve Şeyh Galib’in etkisi ağır bastığı için kendilerini pek fazla gösteremeyen diğer şairler, sade; fakat laubali şiir örnekleri vermişlerdir. Özellikle Nedim sonrası dönemde, Enderunlu Fâzıl ve Sünbülzâde Vehbî’de kalıplaşmış ifadelerin ve mazmunların dışına çıkıldığı görülmüştür.²⁹

Eserlerinde hayatını, çevresini ve bu çevrede gördüklerini dile getiren Enderunlu Fâzıl, *Zenânnâme*’sinin³⁰ başında Âdem’le Havva’yı yaratan ve sonra insan soyunu kadınlı erkekli çift kılan Allah’a şükreder ve “Kadınlar, tıpkı yeryüzü gibi, insanlığın ürettiği, ekilip biçilen bir tarladır. İnsanlığın bir çeşit çekirdeğidir. Onlar insan soyunun çoğalmasını sağlarlar. Allah, kadın cinsinin tümünü ilgi çekici ve süslü yaratmıştır. Kadınlar, erkeklerin sevmesi ve gönül olarak onları arzu edebilmesi için erkeklerden daha farklı, daha temiz bir beden yapısında yaratılmıştır. Allah, dünyanın düzeni devam etsin diye, her canlıya şehvet duygusu vermiştir” der ve “*zîkr-i mukaddime-i manzûme*” başlığı altında kadınları şöyle anlatır: Kadın taze fidan gibi olmalı; vücuduna insan vücudu değmemiş olmalı; kara gözlü, kara saçlı, uzun boylu, ince yapılı ve on beş yaşında olmalı; iri yarı olmamalı; yürüyüşü, sözü, nazik ve işveli olmalıdır:

²⁴Bkz. Cemal Kurnaz, “Çizgi Dışı Güzeller” *Divan Dünyası*, Ankara: Gazi Kitabevi, Ocak 2005, s.28-37.

²⁵*Necâtî Beg Divânı*, Hzl. Ali Nihat Tarlan, İstanbul, 1963, s.483.

²⁶Yaşar Aydemir, *Behiştî Divânı*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2000, s.371.

²⁷Cemal Kurnaz, *a.g.e.*, s.31; *Hayalî Bey Divânı*, (Hzl. Ali Nihat Tarlan) İstanbul, 1945, s.173.

²⁸Aydemir, *a.g.e.*, s.278.

²⁹bkz. Bahadır Sürelli, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Şiirinde Değişim ve Sünbülzâde Vehbî’nin Şevk-Engiz’i*, Bilkent Üniversitesi, Türk Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Mayıs 2007.

³⁰Nebiye Öztürk, *Zenânnâme, Enderunlu Fazıl*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2002; *Zenannâme/Kadınlar Kitabı: The Book on Women, Enderunlu Fazıl* (Hzl. Filiz Bingölce, çev.Kevser Demir), Ankara: Altüst Yay., 2006.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Zenne oldur ki ola tâze fidân
Değmemiş cismine cism-i insân

Ya'ni on beş ola ancak yaşı
Siyeh olsun iki çeşm ü kaşı

Kaddi amma ki nihâli olsun
Ne kadar istese 'âlî olsun

Nâzenîn ola vücûd-ı pâki
Olmıya Anadolu etrâki

Ola şâyeste-i âgûş-ı hayâl
Olmıya cism-i mûlahham battâl

Tavr-ı refâtârı hırâmı nâzik
Ola güftârı kelâmı nâzik
Ola bir tâze zebân-ı hoş-gû
Demiye bir iki sözde âbû

Olmaya tavrı vakûrâne gibi
Ya'ni etvârı kadîmâne gibi

Karının sahte vakarı beddir
Onlara şîve henüz lâbüddir³¹

(Enderunlu Fâzıl)

Kadınlarda üç özellik aranmalıdır. Kadın, ağır ve cüsseli değil, ince ve nazik olmalı; gözleri kıskançlarıinki gibi olmamalı; cinselliğe istekli, işveli olmalıdır:

Anda üç nesne gerekdir evvel
Üçü de anda olursa ne güzel

Tenin ola dest-i hasîsân gibi
Olmaya vüs'at ile hân gibi

Huşk ola meşreb-i zühhâd-âsâ
Olmaya dîde-i hussâd-âsâ

Germ ola pûte gibi âteşnâk
Sanki âlet olacak anda helâk³²

(Enderunlu Fâzıl)

Erzurumlu İbrahim Hakkı, “Mârifetnâme”³³ adlı eserinde kadının güzelliğini belirten otuz iki delilin olduğunu söyler. Kadının saç, kaşı, kirpiği ve gözü siyah; cildinin rengi, dişi, tırnağı ve gözünün akı beyaz; yanağı, dudağı, dişi eti ve dili kırmızı; sine ve göbeği geniş; ağzı küçük; sesi ve beli ince; huyu güzel; vücudu kılız; eti dolgun olmalıdır:

Hüsn-i zenân-ı delil
Otuz iki resm bil

Dört yeri lâzım siyâh
Saç kaş u kirpik göz âh

Dört yeri ak ola zeyn
Levn ü diş ü zafr ü 'ayn

³¹Öztürk, a.g.t., s.79.

³²Öztürk, a.g.t., s.80.

³³Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*, İstanbul: Bedir Yay., 1999, 1166 s.

*Dört yeri lâzım kızıl
Hadd ü leb ü vech ü dil*

*Dört yeri vâsi' gerek
Kaş göz ü sine göbek*

*Dördü küçük olmalı
Enf ü ağız ayak eli*

*Savtı beli ince hem
Şekli de bir nice hem*

*Lahmı semîn ü târi
Olmalı kıldan beri*

*Böyle kuyâfetli zen
Olsa güzeldir özen*

*Böyle ki zen hûb olur
Hulku da mahbûb olur³⁴*

(Erzurumlu İbrahim Hakkı)

Burada anlatılan kadın ile klâsik şiirimizdeki güzelin vasıfları aynıdır. Ancak, burada anlatılan kadın, klâsik şairlerin beyitlerindeki daha realist ve somuttur.

İdeal Eş ve Evlilik

Enderûnlu Fâzıl, güzel ve namuslu kadınlardan söz eder. Kadınları güzellikleri ölçüsünde kabullenir ve evinin hanımı olan kadınları şöyle anlatır:

*Değmemiş turesine bâd-ı sabâ
Görmemiş rüyunu hurşid asla*

*Sâhib-i gayret ü nâmus u vekâr
Hânesinde oturur leyl ü nehâr³⁵*

(Enderûnlu Fâzıl)

Kadın, dırdır yapmamalıdır:

Şair, evini geçindirmek üzere gece gündüz çalışmaktadır; ancak karısını bir türlü memnun edememektedir. Onun dırdırı akrep gibi sokmaktadır:

*Masraf-ı beyt- ejderiyle uğraşırken rûz u şeb
Akreb-i banu da bir yan sokmadadır nişteri³⁶*

(Ref 'i Kâlâyî)

Kadın, hilebaz, düzenbaz ve kötü olmamalıdır:

Kadında erkeğin düşünemeyeceği kadar hile vardır. Düzenbaz kadınlardan kaçınmak, onlara kanmamak, böylelerin semtlerine bile uğramamak gerekir:

*Mekr-i mekkâreden eyle hazeri
İtme ol semte ihâle nazarı³⁷*

(Sünbülzâde Vehbî)

Kadınların dış görünüşlerine aldanma, onların içleri kötülüktür. Düzenbazlık, uyduruculuk, kışkırtıcılık ve sahtekârlık onlara sanat olarak miras kalmıştır

³⁴Durali Yılmaz, *Marifetname- Erzurumlu İbrahim Hakkı*, İstanbul: Çelik Yay., 2003

<http://kitap.mollacami.com/marifetname;www.muslumanlar.com/marifetname/20.htm> - 79k

³⁵Öztürk, *a.g.t.*, s.112-113.

³⁶Bilal Alpaydın, *Ref'i Kâlâyî Divânı*, (<http://groups.yahoo.com/group/metinbankasi>, Dec.14.2007 versiyonu)

³⁷Süreyya A. Beyzadeoğlu, *Sünbülzâde Vehbî: Lutfiyye*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2004, s.149.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Zenlerün dışlarına aldanma
İçleri toptolu habâsetdür

Mekr ü tezvîr ü fitne vü te'bîs
Bunlara san'at ü verâsetdür³⁸

(Lâmi'i)

Kadın, kötülüğü ile itibarlı erkeği bile eşeğe çevirir, onu hakir görür, hile ile onun fikrini yaralar. Kadınlara inanmamak gerekir; çünkü onlar peygamberlere bile hile yapmışlardır.

Keyd ile zen azîzi hâr eyler
Mekr ile fikrini figâr eyler

Er isen avrete inanma ahi
Avret âl etti enbiyâya dahi³⁹

(Hamdullah Hamdi)

Burada Hz. Yusuf ile Züleyha kıssasına telmih vardır. Bir gün evde kimse yokken Züleyhâ, Yusuf'a visal teklif etti. Yusuf bu ahlâksızlığı kabul etmeyerek kaçmak istedi. Züleyha, onun arkasından koştu ve kapıdan çıkmak üzere olan Yusuf'un eteğini tuttu:

Ruhun şevkıyla dîl kim zülf-i müşk-efşâna el sunmuş
Züleyhâ'dur ki dâmân-ı meh-i Ken'ân'a el sunmuş⁴⁰

(Nâilî)

Yusuf, kurtulmak için silkindi. Eteği yırtıldı, Züleyhâ'nın elinde kaldı. Züleyhâ, Yusuf'un kendisine tecavüzde bulunmak istediğini söyledi. Yusuf, uğradığı iftiradan dolayı zindana atıldı:

Hüsnün ol şâhid-i 'ismet-şiken-i Yûsûf'dur
Ki Züleyhâ göremez hâbda dâmânı ucın⁴¹

(Nâilî-i Kadîm)

Bin şivesi vardur bu Züleyhâ-yı cihânın
Ey Yûsuf-ı hüsn eyleme zindânı ferâmuş⁴²

(İzzet Mollâ)

Şiirlerde “çâh-ı Babil” diye bir kuyudan bahsedilir. Kuyu, çağrışımları zengin bir metafordur. Örneğin “kadınlığı, kadının erkeği mahkûm eden karanlık cinsel cazibesini” temsil eder.⁴³ Şair, nefs kadınına uyma, Hârût'un başına gelenleri hatırla⁴⁴ diyerek, nefsi kadına benzetmektedir:

³⁸Hikmet Feridun Güven, *Klasik Türk Şiirinde Hiciv*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1997, s.244)

³⁹Zehra Öztürk, *Hamdullah Hamdi'nin Yusuf ve Zeliha Mesnevisi'nde Tipler ve Motifler*, İstanbul Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1993, 2.cilt-Metin.

⁴⁰Haluk İpekten, *Nâilî - Hayatı Sanatı Eserleri*, Ankara: Akçağ Yay. 1991.1990, s.232.

⁴¹Haluk İpekten, *Nâilî-i Kadîm Divanı*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 1970. (<http://groups.yahoo.com/group/metinbankasi>, Oct.27.2007 versiyonu)

⁴²Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, (Hzl. Cemal Kurnaz) İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay.,1996, s.504.

⁴³Mustafa Zeki Çıraklı, *Zühre Hikâyesini Yeniden Yazmak*, (<http://mzekicirakli.blogspot.com/2007/12/ayla-kutluda-mitoljinin-yapbozumu.html>)

⁴⁴Mitolojiye göre Hârût ve Mârût Bâbillere sihir ve büyü öğreten iki melektir. Rivayete göre melekler, insanların yeryüzünde putlara taptıklarına, bir birlerini öldürdüklerine şaşarlarmış. Allah da onlara “siz de onların yerinde olsaydınız öyle yapardınız” der. Melekler sözlerinde ısrar edince “öyle ise aranızdan iki meleği seçip dünyaya gönderin, ne yapacaklarını görelim” der. Melekler, Hârût ve Mârût adlı iki meleği seçip yeryüzüne gönderir. Allah bunlara ibadet, adalet ve insaf etmelerini ve şirkten, zinadan, şaraptan, kan dökmekten sakınmalarını buyurur. Bu melekler, Bâbil'de gündüzleri çeşitli işlerle meşgul olurlar; geceleri ise “ism-i a'zam” duasını okuyarak göğe çekilirler. Allah, onları sınamak için karşlarına Zühre adlı çok güzel bir kadın çıkarır. Kadının güzelliği karşısında büyülenen Hârût ve Mârût, onunla beraber olmak isterler. Kadın, bazı şartlarını yerine getirilirse onlarla birlikte olabileceğini söyler. Bu şartlar; onların başka tanrıların da var olduğunu kabul etmeleri, şarap içmeleri ve haksız yere kan dökmeleridir. Melekler kabul etmez. Kadın bir gün şarapla gelir. Melekler şarabı içerler ve hem Allah'ı inkâr eder

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

*Sakın uyma zen-i nefse işit evsâf-ı Hârûtî
Bügüsine Çeh-i Bâbil anuñ olur degül çölmek⁴⁵*

(Zâtî)

İnsanları erdemli kılan, yücelten birtakım değerler kaybolmuş. Onların yerini, kendilerine güven duyulmayan kadın tabiatlı kişiler almıştır.

*Kalmış ser-i meydân-ı mahabbet tek ü tenhâ
Zen tab'lar almış yiri merdân unutulmuş⁴⁶*

(Nâbi)

Dönmesi, dönecliği bakımından dünya, kadına benzetilir. Bu dünyaya aldanmamak gerekir. Erkek olan bunlara inanmaz:

*Virme dünyâyâ Behiştî hazer it gönlini kim
Zen-i mekkâreye merdâneler aldanmadılar⁴⁷*

(Behiştî)

*Zen-i dünyâyâ virme dil merd ol
Aldamasun seni bu köhne karı⁴⁸*

(Lâmekanî Hüseyin)

Kadın, vefasız olmamalıdır:

Kadın vefasızdır; ondan vefa ummak boşunadır. Kadın, çoğu zaman, erkeğe eza etmekten hoşlanan bir varlıktır. Eğer mert isen onların yüzüne bakma.

*Sakın aldanma avretin sözüne
Merd isen bakma anların yüzüne⁴⁹*

(Râsih)

*Zen-i felekde vefâdan eser olaydı eger
Bu denlû hüsn ile 'ömri anun geçer midî tûl⁵⁰*

(Behiştî)

*Olmaz üç nesnede vefâ hergiz
Birisi zen ikisi esb ile tîğ⁵¹*

(Feyzî-i Kefevî)

“Hüründe de cariyesinde de vefa yoktur” diyen şair, cariyede hiç safa bulamamış; ne konuşmasında bir tat ne de edasında bir nezaket var diye onlardan şikâyet etmiştir:

*Gerçi yok hür ü kenîzinde vefâ
Bulmadum câriyede lik safâ*

Ne lisânında letâfet bulunur

hem de çocuğu öldürürler. Böylece Allah, meleklerin de yeryüzündeki insanlar gibi davranacaklarını göstermiş olur. Bu olay üzerine Allah, meleklerle cezalarını dünyada mı ahirette mi görmek istediklerini sorar. Onlar, dünyayı yeğlerler. O zaman Babil’de bir çukura baş aşağı asılırlar. Kuyunun suyu ağızlarına dört parmak yakınsa da kıyamete kadar bir damla içemeyeceklerdir. Rivayete göre, bu kuyuya yaklaşanlara sihir ve büyü öğretirler. Zühre adlı kadın da Hârût ile Mârût’tan öğrendiği “ism-i a’zam” duasıyla göğe çıkar ve orada Allah tarafından yıldız haline getirilir.(bkz.Dursun Ali Tökel, *Divan Şirinde Mitolojik Unsurlar*, Ankara:Akçağ Yay., 2000, s.354-361)

⁴⁵M.Ali Tanyeri -Mehmet Çavuşoğlu, *Zatî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı II-III*. Cilt, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1987. (<http://groups.yahoo.com/group/metinbankasi>, Oct.27.2007 versiyonu)

⁴⁶Ali Fuat Bilkan, *Nâbî Divanı I-II*, İstanbul: Milli Eğitim Yayınları, 1997, s.714.

⁴⁷Aydemir, a.g.e., s.283)

⁴⁸İbrahim Halil Tuğluk, *Lâmekânî Şeyh Hüseyin Efendi- Hayatı ve Eserleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2000.(<http://groups.yahoo.com/group/metinbankasi>, Dec.30.2004 versiyonu)

⁴⁹Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1980, s.583.

⁵⁰Aydemir, a.g.e., s.393.

⁵¹Muvaffak Elatun, *Feyzî-i Kefevî Divanı: Tahlil-Metin*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi) Ankara, 2003, s.576.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

*Ne edâsında nezâket bulunur*⁵²

(Sünbülzâde Vehbî)

Evlenilecek kadın, genç ve güzel olmalıdır:

Şair, evini bir viraneye, oraya gelecek kadını da baykuşa benzetmektedir. Eve gelen kadın, hem çirkin hem de yaşlıdır. Bu tip kadınlar, kaşık düşmanıdır:

Bir pîre-zen-i zîşt kaşık düşmanı al kim

*Vîrângede-i hânede baykuş görünsün*⁵³

(Hevâî)

Malı mülkü var diye yaşlı kadınla evlenip onun derdini çekmemek gerekir. Bilindiği gibi kışın en çok kocakarı soğukları üşütür. Üstelik yaşlı kadınların ağızları kötü kokar. Ağzı kötü kokan yaşlı kadını "öldürücü zehir" diye tanımlarlar:

Çekme germiyyet ile derd-i 'acûz

Pek sovuksur bilesin berd-i 'acûz

Semm-i kâtil didiler pîre-zeni

*Öyle mekrûhe-i bed-bû-deheni*⁵⁴

(Sünbülzâde Vehbî)

Evlenilecek kadın, hiç evlenmemiş olmalı ve çocuklu dul olmamalıdır:

Şebnemlerle örtülü yeşil renkli gül yaprağı, üzerine inciler işlenmiş yeşil tül den bir cibinliktir. Altında uyuyan gonca gül, henüz bâkir, dokunulmamış bir kız gibidir:

Yeşil dîbâdan incüli cibinlik berg-i şeb-nem pûş

*Derûnunda 'arûs-ı gonca bir pâkîze duhterdür*⁵⁵

(Sâmî)

Antepli Ali Efendi, çocuklu dul bir kadınla evlenmiş ve ondan da çocuğundan da hep şikâyet etmiştir:

Akılân pendim kabul etsin dul avrat almasın

Rûz u şeb bin âh ile başın belâya salmasın

Kendi tıflı var ise gül gibi sokar başına

Kimsenin etfâli dul avrat eline kalmasın

Nâzenîn ömrü hebâya bir dul avrattır sebep

Kimse zerrîn-kâsesin seng-i kazaya çalmasın

Râhatım gitsin der isen yürü var dul avrat al

Ben değil a'dâ-yı dînin avradı dul olmasın

Mahremîyem yandı bağrım bive-zenlerden müdâm

*Böylesi Hakk'ın belâsı âdem üzre gelmesin*⁵⁶

(Ali Efendi)

Enderûnlu Fâzıl da aynı fikirdedir. Güzel bile olsa çocuk sahibi olan kadını istememektedir:

âkire olmaz ise nâfiledür

Çünkü revnak beli hep kâfiledür

Ola yâhût ki henüz üşküfte

⁵²Beyzadeoğlu, a.g.e., s.146.

⁵³Zehra Vildan Çakır, *Hevâyî (Abdurrahman, Kuburî-zâde) Divanı'nın Tenkitli Metni ve İncelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne, Trakya Üniversitesi, 1998.

⁵⁴Beyzadeoğlu, a.g.e., s.148-149.

⁵⁵Fatma Sabiha Kutlar, *Arpaemini-zâde Mustafa Sâmî, Divan*, Ankara, 2004; (<http://groups.yahoo.com/group/metinbankasi>, Oct.30.2004 versiyonu)

⁵⁶Abdulkerim Abdulkadiroğlu-Ayla Güçlü, *Gaziantep Meşhurları*, Ankara: Anıl Matbaa ve Ciltevi, 2.Baskı Mayıs 2005, s.24-25.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Olmaya oynaşı çok âşüfte
 Olmamış hâmile hiç ömründe
 Olmaya bir iki piç ardında
 Ben de bilmem ki gürûh-ı zâni
 Nice âgûşa alurlar ânu
 Bir iki def'a toğurmuş 'avrat
 Tutam olma dahi hoş-sûret⁵⁷

(Enderûnlu Fâzıl)

Sünbülzâde Vehbî de oğluna “dul kadın, her yönüyle güzel olsa da sen hiç evlenmemiş kız al. Şüphesiz en güzeli delinmemiş inci gibi olanıdır” demektedir ve “babam bîkr-i mana ararken sakın sen dul kadın alma” diye nasihatler etmektedir:

Seyyibât olsa dahi ma'mûre
 Alagör bâkire-i bâkûre
 Şüphesiz bâkiredür müstahsen
 Dürr-i nâ-süftedür elbet ahsen
 Bîkr ararken pederün ma'nâda
 Seyyib alma koca şâ'ir-zâde⁵⁸

(Sünbülzâde Vehbî)

Kadın, namuslu olmalıdır. Orta malı kadınla evlenilmez:

Kadının malına, güzelliğine önem vermemek gerekir. Esas olan onun namusu ve dinidir:

Mâlina hüsnine itme ragbet
 'İrzina dînine eyle dikkat⁵⁹

(Sünbülzâde Vehbî)

Kötü kadınla birlikte evliliği sürdürmek kabul edilecek bir şey değildir. Seni boyunca altına da gark etse de kahpeyi evinde tutma. Ona da, malına da lanet olsun:

Merd isen evde kahbeyi tutma
 Ger boyunca batursa altuna
 La'net olsun ana vü mâline de
 Mâlî mel'ûn vü kendi mel'ûne⁶⁰

(Lâmi'î Çelebi)

“Kahpe”lik, kadına özgü olarak düşünülmüş ve ahlâksız kadın anlamında kullanılmıştır.⁶¹

Hırsızlık, başkasından aşırma, kahpeliktir:
 Ugurluk kahbe-zenlikdür Behiştî merd şâ'irsin
 Fikirsiz bîkr-i ma'nâlar düzersin kendü kendünden⁶²

⁵⁷Öztürk, a.g.t., s.80.

⁵⁸Beyzadeoğlu, a.g.e., s.148.

⁵⁹Beyzadeoğlu, a.g.e., s.148.

⁶⁰Dilâver Cebeci, *Divan Şiiri ve Kadın*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2001, s.67.

⁶¹Namusa yönelik hicivlerde, hicvedilen kişinin eşine de saldırılmıştır. Keşî'nin karısı için Zâtî ve Mahremî'nin; Emri'nin karısı için Bâkî'nin söylediği çok çirkin hicivler bulunmaktadır(Bkz. Hikmet Feridun Güven, *Klasik Türk Şiirinde Hiciv*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1997). Sünbülzâde Vehbî'nin kadınlar hakkında ileri geri konuşması üzerine Sürûrî de onun karısını hicveder:

*Toğrı hâtuna da tarılsan orusı dîrsün
 Vehbîyâ biz de senün karına kulı takalım*

Didüğün olsa 'uyâl-i diyerân farzâ kim

'Avretün kahbe kadar olabilür mi bakalım (Güven, a.g.t., s.157)

(Behiştî)

Örtülü ve namuslu görünen bazı kadınlar, aslında aşüftelerdir. Kocaları işte güçte çalışırken onlar dostlarıyla birlikte gezmektedir:

O meşakkat ile dükkândadır

*Bu da dostu ile seyrândadır*⁶³

(Enderûnlu Fâzıl)

Çimen tazeliğinde bir güzel olsa da orta malı kadına rağbet etme:

Olma hâhişger-i “hazrâ-yı dimen”

*Hüsn ile olsa dahi tâze çemen*⁶⁴

(Sünbülzâde Vehbî)

Elden ele dolaşmış, utanç perdesini yırtmış, gül gibi solmuş olan kadınlar vardır ki bunlar esir pazarlarında dolaştırılmaktadırlar. Bunların nazı, edası makbul olsa da temiz tabiatlı kişiler onlarla evlenmeyi kabul etmezler:

Bâ-husûs elden ele gezmiş ola

Açıla perdesi gül gibi sola

Dolaşup ya’ni esîr bâzârın

Vire dellâle metâ’-ı ‘ârın

Olsa da nâz u edâsı makbûl

*Pâk-tâb’ eyleyemez anı kabûl*⁶⁵

(Sünbülzâde Vehbî)

Gayret ehli; hanımları hakkında konuşmazlar. Onun bunun diline düşmek iyi değildir:

İrtikâb eylemez ehl-i gayret

Ki ide ehline dâ’ir sohbət

Sonra lâayık mı lisâna süşmek

*Nî’met-i ‘ırza köpekler üşmek*⁶⁶

(Sünbülzâde Vehbî)

Kadına benzeyen dünya, nice erkeklerle birlikte olmuş ve onlardan boşanmış bir kahpedir. Kahbe kadın gibi olan dünyadan vefa gelmez.

Zen-i dünyâ nice erden boşanmış kahbedür sen de

*Er iseñ kâseyi pür kîse-i dînârı boş eyle*⁶⁷

(Nev’î)

Nice bir âlûde-dâmân olasın dünyâ ile

*Kahbe-zenden hod bilirsin kim vefa gelmez sana*⁶⁸

(Usûlî)

Rahîmî kahbe-zen dünyâda her nâ-merde dil virme

*Tuz etmek bilmeyenden ara zahmet ara zahm irmiş*⁶⁹

(Rahîmî)

“Orta malı” diye tabir edilen şuh, hafif, “şâhid-i bâzâr” güzelleridir. Dünya, orta malı kadına benzetilir:

⁶²Aydemir, *a.g.e.*, s.457.

⁶³Öztürk, *a.g.t.*, s.115.

⁶⁴Beyzadeoğlu, *a.g.e.*, s.149.

⁶⁵Beyzadeoğlu, *a.g.e.*, s.146-147.

⁶⁶Beyzadeoğlu, *a.g.e.*, s.150.

⁶⁷Nev’î Divanı, (Hazırlayanlar: Mertol Tulum, M. Ali Tanrıyar), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2160, İstanbul, 1977. (<http://groups.yahoo.com/group/metinbankasi>, Oct.27.2007 versiyonu)

⁶⁸Usûlî Divanı, (Hzl. Mustafa İsen), Ankara: Akçağ Yay., 1990; (<http://groups.yahoo.com/group/metinbankasi>, Dec.30.2004 versiyonu)

⁶⁹Kütahyalı Rahîmî ve Dîvânı, (Hzl. Ahmet Mermer) İstanbul: Sahhafar Kitap Sarayı, 2004, s.205. (<http://groups.yahoo.com/group/metinbankasi>, Dec.30.2004 versiyonu)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

*Şimdi bildüm nev-arûs-ı dehr bir sehâr imiş
Niçe erden arta kalmış bir zen-i bâzâr imiş*⁷⁰

(Rahîmî)

Felek (dünya), dönekliği yüzünden kahpedir. Daima, namert olanlar mutlu; mert olanlar da acı çeker. Er olan, bu kahpe dünyaya inanmamalıdır:

*Felek fark eylemez bir kahbe-zendür merdi nâ-merdi
Hemişe şâd ider nâ-merdi her dem agladur merdi*⁷¹

(Rahîmî)

*İnanmaz sana gerçek er olan ey kahbe-zen dünyâ
Bu gün mesrûr-ı rûşen itmedün mihrünle bir ferdi*⁷²

(Rahîmî)

Kadın, eşine itaat etmelidir:

Bazı âlimler, Cehennem ateşinin azabını anlatırken, itaatsiz kadının ateşte yanacağını söylemişlerdir. Şair, “Mademki Allah, erkekleri güçlü kıldı; öyleyse böyle kadınlara mağlup olmamak gerekir.” demektedir:

*Ba’zılar yazdı ‘azâb-ı nârı
Nâşize âteşe benzer kârı*

*Çün Hudâ kıldı ricâli kavvâm
Olma maglûb-ı zen-i bed-fercâm*⁷³

(Sünbülzâde Vehbî)

Kadın; hanımefendi, kadın kadıncık olmalıdır:

Kadın, sokak süpürgesi gibi oradan oraya dolaşıp durmamalıdır. “Sokak süpürgesi”, mecaz yoluyla daima gezen dolaşan, “sürtük” yerine kullanılan bir tabirdir.⁷⁴

Enderunlu Vâsîf’ın Divan’ında,⁷⁵ bir anne ağzından kızına öğüt ve kızının cevabı olarak yazılmış iki muhammes vardır. Her ne kadar bu şiirler, klâsik şiir açısından fazla değerli görülme de mahalle kadını olan annenin ve kızının hayattan beklentilerini, halkın gelenek ve göreneklerini, o günkü toplum anlayışını yansıtmaları bakımından güzeldir.

Kadın, becerikli olmalı, yemek pişirmeyi bilmelidir:

*Hâsılsız olma ol hamarat evde iş başlar
Fakîr börekci sonra seni her alan boşar*

(Enderunlu Vâsîf)

Evdeki imkânları kullanmak gerekirken iki de bir konu komşuya muhtaç olan, yemek pişirmeyi bilmeyen kadın; hem komşuları tarafından kınanır hem de kocası tarafından dayak yiyebilir. Kadın, Besmeleyle mutfağa girmeli ve akşama birkaç kap yemek hazırlamalıdır:

*Sana düşer mi komşudan et ekmek istemek
Duyar herif de sonra çeker bir eyi kötek
Gir besmeleyle aş evine sen de çek emek
Oturla akşama birkaç sahan yemek
Olma sokak süpürgesi kadın kadıncık ol*

(Enderunlu Vâsîf)

Kadın, kayınpederine saygı duymalı ve onun rızasını kazanmalıdır:
Kız dinle nush ü pendimi kavline sâdık ol

⁷⁰Mermer, a.g.e., s.202.

⁷¹Mermer, a.g.e., s.348.

⁷²Mermer, a.g.e., s.349.

⁷³Beyzadeoğlu, a.g.e., s.150.

⁷⁴Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.3, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yay. 1993, s.653

⁷⁵Rahşan Gürel, *Enderunlu Osman Vasîf Bey ve Divanı*, İstanbul: Kitabevi Yay. 1999.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Gözle rızâ-yı kaynanayı kul halâyık ol

(Enderunlu Vâsıf)

Kadın, ne ibadetine çok düşkün ne de açık saçık olmalıdır:

“Kadınların çok dindarı, şeytanın maskarası olur”⁷⁶ derler. Açıklık sadece giyim olarak değil, davranışlarda açıklık olarak da düşünülmelidir. Kadın ağırbaşlı, evinin kadını olmalı; sokak sokak dolaşan “sürtük” olmamalıdır:

Ne kesret ile zâhîde ne pek de açık ol

Olma sokak süpürgesi kadın kadıncık ol

(Enderunlu Vâsıf)

Kadın, evinde oturmalıdır. Dikiş dikmek, nakış işlemek gibi bazı şeyler küçükten alıştırılmalıdır:

Vakti ile işle iş

Öğren edeb hem nakış

Gâhice de dik dikiş

Olmaya vaktiñ hebâ⁷⁷

(Şeref Hanım)

Erlerle etme pencerelerden alış veriş

Dadına gâhi yardım edüp sen de gör ki iş

Yağ bağlasun yüreği ninenin karış karış

Dek dur küçükden evde oturmaklığa alış

Olma sokak süpürgesi kadın kadıncık ol

(Enderunlu Vâsıf)

Şair Âhî de evden eve, elden ele dolaşan güneşe benzeyen sevgiliden dert yanmaktadır. Sevgilinin hercai olması; onun elden ele gezmesi, herkesle birlikte olması demektir. Şair, böyle bir sevgiliyi ne dostlarının ne de düşmanlarının sevmesini istemektedir. Aşığın beklediği sevgilinin vefalı olması, başkalarına meyilli olmamasıdır. Sevgili, eller ile dolaşmakta, yiyip içmektedir. Aşığı zavallı bülbüle benzeten şair, bülbülün elden ele gezen güllere gönül vermemesini; kimsenin su gibi her yana akan bir sevgiliyi sevmemesini dilemektedir.

Dostlar düşmân dahi hercâyî dilber sevmesün

Hâne hâne seyr idici şâh-ı hâver sevmesün

Gonca göstermez yüzün zülf ile örter rûz u şeb

Mü'min olup bir kişi çâk başlu kâfir sevmesün

Yâdlar ile devr idici ‘ayş u ‘işretde müdâm

Âşinâ kanun içen bu dehre beñzer sevmesün

Gül gibi mahbûb olup hercâyilik ‘âdetciği

Bülbül-i bîçâreler hercâyî güller sevmesün

Taşlar ile döğünüp ırmağves Âhî yine

Su gibi her yana akar kimse dilber sevmesün⁷⁸

(Âhî)

Çocuk doğuramayan kadın, işe yaramaz:

Şair; taze mana, işitilmemiş ve duyulmamış yeni anlam doğurmayan kalemi, çocuktan kesilmiş, artık çocuk doğuramayan kadına benzettir.

Tıfıdan münkatı’ olmuş zene benzer gûyâ

Ma ‘nî-i tâze togurmazsa eger şakk-ı kalem⁷⁹

⁷⁶Abdulkerim Abdulkadiroğlu, “Nikâh Meselesi ve Son Olaylar” *Güncel Yazılar*, Ankara:Anıl Matbaa, 1997, s.50.

⁷⁷ Şeref Hanım Divanı (Hzl. Mehmet Arslan), İstanbul, 2003.

⁷⁸Coşkun Ağra, *Âhî Divânı Üstüne Bir Yorum Denemesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003, s.376-377.

(Nabî)

Annelik önemlidir. Cennet annelerin ayakları altındadır:*Var imiş cennet-i a'lâ yerde**Ya'ni taht-ı kadem-i mâderde⁸⁰*

(Sünbülzâde Vehbî)

Anne, çocuk terbiyesinden sorumludur:

Evlenip çoluk çocuğa karıştıktan sonra da kadının dikkat etmesi gereken hususlar vardır. Zaten bu nasihatlerin bir anne ağzından verilmiş olması, çocuk terbiyesinde onun ne derece önemli biri olduğunu da göstermektedir:

*Dik çocuğun başına çörekotu sarmısak**Süsenle uyhu nüshası alup beşiğe tak**Söndür kömür ki kötü nazardan ola ırak**Gezmek senin nene keferet otur işine bak**Olma sokak süpürgesi kadın kadıncık ol⁸¹*

(Enderunlu Vâsıf)

Bekârlık Sultanlık mıdır?

Klâsik Türk şiirinde kadın, genellikle baş tacı edilmiş; çoğu zaman ona ulaşmak çok zor olmuştur. Ancak, bazı şairler, gerçek dünyalarındaki kadınlardan veya eşlerinden o kadar çok çekmişler ki zaman zaman şikâyet etmişler ve onları horlamışlardır.

Evlilikten yüreği yanan şair, evlilik dediğin cigere vurulmuş dağdır; yani yürek yakıcıdır. Sakın hileye aldanma, demektedir.

*Te'ehhül dediğin keyddir cigerde**Bahârî key sakın aldanma keyde⁸²*

(Bahârî)

Bazıları, kadınlardan çok korkmuşlar ve çekinmişlerdir. Bunlardan birisi de şair Refî Efendi'dir. Refî Efendi Kur'an-ı Kerim'i hatm etse, Nisâ sûresini okumadan geçer gider:

*Zenden remîde öyle Refî Efendi kim**Hatm itse mushâfı okumaz Sûre-i Nisâ⁸³*

(Hâmî)

Evlenmek zordur ve bunda birçok sakınca vardır. Birçok kişi, cariyeye almayı yeğler:

*'Ukalâ anda taharrî eyler**Ekseri meyl-i teserrî eyler⁸⁴*

(Sünbülzâde Vehbî)

Şair, o günün şartlarında, belki de görüşmeden evlilik yapıldığı için, evlilik konusunda titizlenir. Evlenilecek kadının geçimsiz çıkma ihtimalinden dolayı oğlunun cariyeye almasını tavsiye eder:

*İzdivâcında taharrî eyle**Sakın evlenme teserrî eyle**Hüsn-i hulk ehli çıkarsa ne güzel**Eyü çıkmazsa olur başa 'amel**Ne belâ bir zene mahsûr kalmak**Tâze zevk eylemeden dûr olmak⁸⁵*⁷⁹Bilkan, *a.g.e.*, s.837.⁸⁰Beyzadeoğlu, *a.g.e.*, s.99.⁸¹Gürel, *a.g.e.*⁸²Onay, *a.g.e.*, s.476.⁸³Levend, *a.g.e.*, s.586.⁸⁴Beyzadeoğlu, *a.g.e.*, s.146.**Turkish Studies**

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

(Nâbî)

Enderunla Fâzıl’a göre evlilik heveslisi olmamak gerekir. Evlilik, insanların nesillerini devam ettirmek amacıyla edindikleri bir âdettir. Dünyada bekâr olup da bunun tadını çıkarmak, her bahçede bir yuva, her yerde bir ev bulmak ne güzeldir. Zavallı evli erkeklerin öyle göründükleri gibi rahatları yoktur:

*Ne belâ bir zenne mahsûr olmak
Tâze zevk eylemeden dûr olmak*

*Sen dahı meh gibi tahvîl eyle
Her gice menzili tebdîl eyle*

*Ola her bâğçede bir lâne sana
Her mahalde dahı bir hâne sana*

*Olasın dâr-ı cihân içre bekâr
Olma ammâ ki hemîşe bîkâr*

*Ben de bilmem ba’zı hayvân
Ola bir ‘avrata mahsûs her ân⁸⁶*

(Enderunlu Fâzıl)

Rasih’e göre bir kadının aşkına düşmekle cehennem ateşine düşmek arasında bir fark yoktur. “Rabbimiz bizi cehennem azabından koru” anlamına gelen “Ve kına azâbennâr” duasıyla şair, Allah’a sevgilinin aşkına esir etmemesi için dua etmektedir:

*Ey Kerîm ü Rahîm ü ey Gaffâr
Ey Muîn ü Zâhir ü ey Settâr
Benî itme esîr-i aşk-ı nigâr
Ve kına Rabbenâ azâbennâr⁸⁷*

(Râsîh)

Son dönemde, mahallileşme dönemini takip eden zamanda, cinsellik içeren beyitler oldukça fazladır. Bunların bir kısmı mazmunlarla anlatılmıştır.⁸⁸ Gazellerde çoğu zaman, açıkça anlatılan veya cinsellik düşüncesiyle ele alınan, kadını aşağılayan beyitleri burada anmak istemiyoruz. Burada anlatılan kadınlar, sığınılan eş veya yüceltilen sevgili değildir. Şairler, duygularını ifade ederken çoğu zaman edebî zevkten uzaklaşmış ve bayağılaşmışlardır.

Sünbülzâde Vehbî, *Şevk-Engiz*⁸⁹ adlı eseriyle, cinselliği mesnevi türü içinde bir tartışma konusu durumuna getirmiş; kadınların mı yoksa oğlanların mı cinsellik nesnesi olarak daha uygun olduğunu tartışmıştır. Cinsel tercih bugün olduğu gibi o devirde de vardır:

*Ne kadar nâzik ü nerm olsa nigârı sevemem
Ne kadar âfet-i cân olsa civânı severim*

*Merd olan eyliye merde ragbet
Şahs-ı nâmerde sezâdur ‘avret⁹⁰*

(Enderûnlu Fâzıl)

⁸⁵Mahmut Kaplan, *Hayriyye-Nâbî (İnceleme-Metin)*, Ankara Üniversitesi Doktora Tezi, Ankara, 1990, s.363.; *Hayriye-i Nâbî, İnceleme-Metin* (Hzl. Mahmut Kaplan) Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay. 1995.

⁸⁶Öztürk, *a.g.e.*, s.135.

⁸⁷Levend, *a.g.e.*, s.585.

⁸⁸

Gör be gözün ayırma delikden ki karının
Hırsız sıçan dadanmaya tâ mum dolâbına (Hevâî)

⁸⁹bkz. Bahadır, Sürelli. *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Şiirinde Değişim ve Sünbülzâde Vehbî’nin Şevk Engiz’i*, Bilkent Üniversitesi, Türk Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

⁹⁰Sürelli, *a.g.t.*, s.111.

Kadınların saçları uzun, aklı kısadır:

Kadınlara aldanmamalı, güvenmemeli; onların saçları uzun, aklı kısadır:

*Saçına bağlanup aldanma zenânın sözüne
Sevdiğim akl-ı nisâ geh uzanır geh kısılır⁹¹*

(Enderunlu Fâzıl)

*Sevme anın gibi zen-i rehzeni
Nâkisa tûl aklî denî kevdeni⁹²*

(Taşlıcalı Yahya)

Kadın noksan akıllıdır.

Aklı başında olan erkek, kadınla ahabpılık etmez; dostluk kurmaz:

*'Acûz-ı dehr ile ülfet ider mi 'âkıl olan
Bakar mı nâkısâtü'l-'akla merd-i kâmil olan⁹³*

(Nahifi)

Erkek işine (elinin hamuruyla) karışmamalıdır:

Kadın, erkek işine karışmamalıdır:

*Merd işine karışursa nisvân
Çâresin görmelidür böyle hemân⁹⁴*

(Sünbülzâde Vehbî)

Kadınların çoğu fırsatçıdır. Bu yüzden, onlara yüz vermemek ve onları erkeklerin gizli işlerine karıştırmamak gerekir:

*'Avrete vîrme hazer kıl ruhsat
Ki anın çoğu esîr-i fırsat*

*Anları itme 'umûra mahrem
Çıkmasun taşraya hiç savt-ı harem⁹⁵*

(Sünbülzâde Vehbî)

Kadın, yüzüzdür:

Kadını kapıdan kovsan bacadan iner:

*Olar ay ile avret bir boyudan
Ki iner bacadan kovsan kapudan⁹⁶*

(Şeyhî)

Kadın, cadıdır:

Kadınlar bir yemeni için hemen tavır değiştiren, vefasız, kendisine hâkim olamayan, erkekleri kendi çıkarları için kullanan cadılardır:

*Ne açık göz o pür-efsûnlardur
Ne başı örtülü mel'ûnlardır⁹⁷*

(Sünbülzâde Vehbî)

Kadın yalancıdır ve yalandan ağlar:

*Zen çerâğ-ı dîrûgu virse fîrûg
Revganı olur anın eşk-i dîrûg⁹⁸*

(Hamdullah Hamdi)

Kadın mundardır:

*Görmek senün müyesser iken pâk çihreni
Dünyâ zeni didükleri murdâra kim bakar⁹⁹*

⁹¹Levend, a.g.e., 582.

⁹²Levend, a.g.e., 582.

⁹³İrfan, Aypay, Nahîfî Süleyman Efendi: Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992, s.723.

⁹⁴Beyzadeoğlu, a.g.e., s.150.

⁹⁵Beyzadeoğlu, a.g.e., s.149-150.

⁹⁶Levend, a.g.e., s.583.

⁹⁷Sürelli, a.g.t., s.129.

⁹⁸Zehra Öztürk, Hamdullah Hamdi'nin Yusuf ve Zeliha Mesnevisi'nde Tipler ve Motifler, İstanbul Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1993, 2.cilt-Metin.

⁹⁹Aydemir, a.g.e., s.318.

(Behiştî)

Kadın, aslında korkaktır:

Eğer, şarap tortusu üzerine müselles içse arslan tutan bir yiğit gibi olur.

*Eger dürd üstüne içse müselles**Olur bir şîrgîr-i ner müennes*¹⁰⁰

(Antepli Aynî)

Kadın ile erkek eşit değildir:

Kadınla erkekte hangisinin daha güzel olduğu konusunda kadın daha az şanslıdır. Kadınla erkek bir değildir:

*Hüsn-i civân nisâyâ ne mümkün k'ola nasîb**Her hissede zükûra nisâdan füzûn düşer*¹⁰¹

(Nâbî)

*Er olan bir ola mı kancık ile**Anılır mu keçi kıvırcık ile*¹⁰²

(Enderûnlı Fâzıl)

Dünya bir kocakarı; hilede şeytana rahmet okutan acüzedir:Divan şairlerimizin dünyayı kocakarıya, hilede şeytana rahmet okutan acüzeye benzetmelerinde iki anlam vardır. Biri kadına veya kocakarıya benzetilen dünya, ikincisi dünya yüzündeki kadınlardır.¹⁰³*'Arûs-ı nev dirilme ey felek zâl-i kühensin sen**Nice dâmâda kendin râm kulmuş pîre-zensin sen*¹⁰⁴

(Riyâzî-i Üskübî)

Pîre-zen ve acüz, yaşlı kadın, kocakarı anlamlarındadır. Felek, gümüş sırmalı aya; anber kokulu saçlarıyla gece, bir zamane gelinine dönmüş kocakarıya benzetilir.

Biz dünyanın nakışlı hilelerine vurgun değiliz. Kadın düzenbazlığını biliriz, deli değiliz. Kadına benzeyen dünyaya bağlanmamak ve aldanmamak gerekir. Bunlardan elini çekersen rahat edersin:

*Gel ey gönül zen-i dünyâyâ pâymâl olma**Olup mücerred-i gül beste-i ayâl olma*¹⁰⁵

(Nâ'î-i Kadîm)

*Çekdüm zen ü mahbûba ta'allukdan eli ben**İtdüm bir uyardan bu iki râhdan ikrâh*¹⁰⁶

(Feyzî-i Kefevî)

Gökyüzü doğudan batıya doğru döner. Dönerken de diğer gökleri bu yönde döndürür. Bu yüzden gerdün denilmiştir. Bu dönüş hareketi sürekli olarak gezegenlerin burçlara, yıldızlara ve birbirlerine olan uzaklıklarının

¹⁰⁰Antepli Aynî Divanı, (Hzl. Mehmet Arslan) İstanbul: Kitabevi, 2004. (<http://groups.yahoo.com/group/metinbankasi>, Jan.07.2008 versiyonu)¹⁰¹Bilkan, a.g.e., s.601.¹⁰²Nebiye Öztürk, *Zenânnâme, Enderûnlı Fazıl*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2002; Levend, a.g.e., s.584.¹⁰³Onay, a.g.e. s.227.

Çokdan isterdüm zen-i dünyâyâ ben vermek talâk

Himmet-i 'ışk irdi oldu sözümün bugün eri

(Âşık Çelebi)

Hiledür kârî zen-i dehrün ezelden herkese

Söz hemân ol sâhîrün şeydâsı olan erdedür

(Feyzî-i Kefevî)

Zen-i gerdûna benzer hile-perver görmedüm ey dil

Eğerçi kahbe dünyâda niçe muhtaleler gördüm

(Feyzî-i Kefevî)

¹⁰⁴Onay, a.g.e., s.294.¹⁰⁵Haluk İpekten, *Naili-i Kadîm Divanı*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 1970. (<http://groups.yahoo.com/group/metinbankasi>, Oct.27.2007 versiyonu)¹⁰⁶Eflatun, a.g.t., s.524.**Turkish Studies**

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

değişmesine yol açar. Bunun sonucunda da insanların hayatında iyi ve kötü çeşitli olayların meydana geldiğine inanılır. İnsanların felekten yakınmasının ardındaki inanış budur.

*Zen-i gerdün görünürse sana mahrem yerine
Sakın aldanma ki sem sunsa gerek em yerine¹⁰⁷*

(Behiştî)

Feleğin kadın olarak hayali, kadınların başlarına çember bağlamaları; “zen-i bazar”ın (kahpe) ikiye bölünmüşlüğü, bazan karanlık bazan ışık göstermek şeklinde ifade edilen karakteri ile gece gündüz arasında kurulan ilgiye dayanır:

*Gösterüp zulmet dönüp yine idersin ‘arz-ı nur
İki yüzlü bir zen-i bâzâr imişsin ey felek¹⁰⁸*

(Nev’î)

*Hevâ-yı tâc u kemer terkin eyleyüp düşmen
Zen-i felek gibi devründe bağlanur çenber¹⁰⁹*

(Nev’î)

*Eger kim merd iseñ anuñ vefâsın umma sıdk itme
Bu dehr-i pîre-zen ‘ahdi yalan ey gerçek er gerçek¹¹⁰*

(Zâtî)

*Zen-i dünyâya meyli ko er iseñ
Merd olan anlara çepel didiler¹¹¹*

(Yakinî)

Kadınlar, giyim-kuşama, süse düşkündür:

Allah, kadınların tümünü nazikâne ve ilgi çekecek özellikte süslü; erkeklerin sevmesi ve arzulaması için erkeklerden daha farklı ve daha temiz bir beden yapısında yaratmıştır:

*Ol sebep virdi hakîm-i kudret
Fırka-i cins-i zenâne zînet*

*Kıldı hatdan ruh-ı zibâsını pâk
Mûydan eyledi a’zâsını pâk*

*Tâ ki meyl eyleye nefis-i gılmân
Münkarız olmaya nev’-i insân¹¹²*

(Enderunlu Fâzıl)

*Dünya malları, süsleri kadınları aldatır:
Böyledir ittîfâk-ı ehl-i dilân
Aldadır zenleri metâ‘-ı cihân¹¹³*

(Na‘tî)

Kadınlar altından yapılmış elbiseler giyerler, dış görünüşe önem verirler. Dış görünüşlerini onarmaya önem verenler, içlerini yıkarlar. Erkeksen, kadın gibi altın elbiselerle donanma:

*Zâhirin mâmûr idenler bâtınun eyler harâb
Merd isen zerrîn libâs ile tonanma zen gibi¹¹⁴*

¹⁰⁷Aydemir, a.g.e., s.469.

¹⁰⁸Nejat Sefercioğlu, *Nev’î Divanı’nın Tahlili*, Ankara: Akçağ Yay., 2001, s.352.

¹⁰⁹Sefercioğlu, a.g.e., s.352.

¹¹⁰Tanyeri, M.Ali-Mehmet Çavuşoğlu, *Zatî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı II-III*. Cilt, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1987. (<http://groups.yahoo.com/group/metinbankasi>, Oct.27.2007 versiyonu)

¹¹¹Ömer Zülfe, *Yakinî Divân, Tenkitli Metin-Tetkik-Dizin* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi) İstanbul 2004. (<http://groups.yahoo.com/group/metinbankasi>, Dec.30.2004 versiyonu).

¹¹²Öztürk, a.g.t., s.72.

¹¹³Levend, a.g.e., s.584.

¹¹⁴*Yahya Bey Divanından Örnekler*, (Hzl.Mehmet Çavuşoğlu) Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1983, s.262.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

(Yahya Bey)

Altın, süs; kadınlara yakışır. Erkek, erkekler gibi giyinir:

*Zer ü zîver yakışur nisvâne**Câme-i merd gerek merdâne*¹¹⁵

(Sünbülzâde Vehbî)

Kadınlar; ellerine kına sürer, ayaklarına halhal takarlar:

*Şafak u mâhî gören şöyle sanur ki zen-i dehr**Pâyına yakdı hınâ sâkına dakdı halhâl*¹¹⁶

(Necâtî)

Bazı kadınlar yaşlı olmalarına rağmen, güzel görünmek için yüzlerini boyar, kaşlarına rastık çekerler. Çarşıya pazara bu şekilde çıkarlar. Onların güzellikleri yüzlerine sürdükleri boyalardan ibarettir:

*Koya envâ‘-ı ilâcî hamre**Tâ kızılık bula ol bed çehre*¹¹⁷

(Enderûnlu Fâzıl)

Dünya vefalı davranmaz ve gerçek yüzünü kimseye göstermez. Kadın gibi allanıp pullanmasaydı bu kocakarıya benzeyen dünyanın yüzüne kimse bakmazdı:

*Ey Muhibbî dâr-ı dünyâ kimseye kılma vefâ**Gösterir kendüyi evvel zînet ile zen gibi*¹¹⁸

(Muhibbî)

*Kimse bakmazdı cihân pîre-zeninün yüzüne**Adlünün masitası virmese lûtf ile bezek*¹¹⁹

(Necâtî)

*Pîre-zen dehrün Rahîmî âline aldanmadı**Böyle olmakdur münâsib rind ü merdân ey gönül*¹²⁰

(Rahîmî)

XV. yüzyıl kadın şairlerinden Zeynep Hatun, şiirlerinde kadınların yadırgayacağı çeşitli düşünceleri barındırır. Kadının isteklerini açgözlülük olarak nitelendirir ve döneminin kadınının aşağılık konumundan sıyrılma isteğini sık sık dile getirir. Zeynep Hatun, bir şair olarak kabul görebilmek için, arzularının “merdane” (erkeğe yakışan, mertçe) olmasını ister. Tıpkı alçakgönüllü bir erkek gibi, bilge olmak isteğini vurgular. Yumuşaklık, sevecenlik gibi kadına özgü bazı değerleri, zayıflık ve ruhsal eksiklik diye nitelendirir:

*Zeynep ko meyli zînet-i dünyaya zen gibi**Merdâne var sâde olup terk-i ziver it*¹²¹

(Zeynep Hatun)

Birden fazla kadınla evlilik

Şair Hâzık, “felek kocakarısı bir kimseye hile etmek isterse onu ağır nikâh ile iki kadının ayağı bağlı kölesi eder” diyerek iki evlilikten şikâyet etmektedir:

*Bir şahsa eylese felek-i pîrezen düzen**Eyler girân nikâhla pâ-beste-i dü zen*¹²²

(Hâzık)

Hâzık, bu beyti Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın ikinci evliliği üzerine söylerken, Erzurumlu İbrahim Hakkı da şu beyitle karşılık verir:

¹¹⁵ Beyzadeoğlu, a.g.e., s.92.¹¹⁶ Necati Beg Divanı (Hzl. Ali Nihat Tarlan), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 1997, s.64.¹¹⁷ Öztürk, a.g.e., s.115.¹¹⁸ Mustafa İsen- A.Fuat Bilkan, *Sultan Şairler*, Ankara: Akçağ Yay., 1997, s.135.¹¹⁹ Necati Beg Divanı, s.54.¹²⁰ Mermer, a.g.e., s.238.¹²¹ Nazan Bekiroğlu, *Osmanlıda Kadın Şairler*, (www.nazanbekiroglu.net)¹²² Onay, a.g.e., s.294.**Turkish Studies**

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

*Emvâc-ı kesret içre yem-i vahdet sezen
Deryâ dil erdir ol ne keder alsa da se zen*¹²³

(Erzurumlu İbrahim Hakkı)

Bazı erkeklerin güzel kadınlara düşkünlükleri vardır. Kadın onlar için olmazsa olmazlardandır ve sadece bir kadınla olan birlikteliği kabul etmemişlerdir. Enderunlu Fâzıl'a göre bir kadına bağlanmak yanlış ve gereksizdir:

*Olma bir avrata ammâ mahsûs
Sana olsun zen-i dünyâ mahsûs*¹²⁴

(Enderunlu Fâzıl)

Bazı şairler şiirlerinde, geleneksel çift kahramanlı aşk mesnevi kahramanlarını alaya almışlar ve kadın düşkünü olarak tabir etmişlerdir:

*Zen-perest olduğün tîşe ser-i Ferhâd'a
Husrevâ kûh-ı fenâ Şîrîn'inün dışıdır*¹²⁵

(Behiştî)

*Eylemen Ferhâd u Mecnûn'ı Behiştî'ye kıyas
Merd-i râh-ı 'ışka olmaz hem-kadem zen-pâreler*¹²⁶

(Behiştî)

Becerikli bir kadın, beceriksiz bin erkekten; zihni açık bir kadın, anlayışsız bin erkekten iyidir:

Kadın şairlerden Mîhrî Hanım, "kadınlar eksik akıllı olur; onların her sözünü boş saymak gerekir derler." sözleriyle kadınlar hakkındaki çoğu düşüncelere katılmaktadır. Ancak, "olgun kişiler şöyle derler: Becerikli bir kadın, beceriksiz bin erkekten, zihni açık bir kadın anlayışsız bin erkekten iyidir." sözleriyle kadınları, erkeklerden daha değerli kılmaktadır:

*Çünkü nâkıs 'akl olur dirler nisâ
Her sözün ma'zûr tutmakdur revâ*

*Lîk Mîhrî dâ'inüñ zannı budur
Bu sözi dir ol ki kâmil usludur*

*Bir mü'ennes yeg durur kim ehl ola
Biñ müzekkerden ki ol nâ-ehl ola*

*Bir mü'ennes yeg ki zihni pâk ola
Biñ müzekkerden ki bî-idrâk ola*¹²⁷

(Mîhrî)

SONUÇ

Tarihimize baktığımızda, Türk kadınının geçmişte çok önemli ve saygın bir yere sahip olduğunu görürüz. Erkeklerle daima eşit haklara sahip olan kadınlarımız, devlet yönetiminde de hakanların yanında yer almışlardır. Daha sonraki yüzyıllarda toplum yapısının değişimi sonucunda ahlâk ve kültür değerleriyle birlikte kadına bakış ve onu ele alış şekli de değişmiştir.

XVIII. yüzyıla kadar, klâsik şiirde, sevgili her yönüyle idealize edilirken, bu yüzyıldan itibaren mahallileşme akımıyla birlikte edebiyatımızda gelenekselleşmiş "sevgili" tipi değişmiş ve Nedim sonrası dönemde kalıplaşmış ifadelerin tamamen dışına çıkmıştır. Kadın, sevgili olmaktan çıkmış, "kaşık

¹²³Onay, a.g.e., s.294.

¹²⁴Öztürk, a.g.t., s.84.

¹²⁵Aydemir, a.g.e., s.311.

¹²⁶Aydemir, a.g.e., s.302.

¹²⁷Mîhrî Hâtun Divanı (Hzl. Mehmet Arslan) Amasya Valiliği Kültür Yay., Ankara, 2007.

düşmanı”, “baykuş”, “akrep”, “yalancı”, “vefasız”, “şeytanın ipi”, “süse düşkün”, “lanet” vb. olarak kabul edilmiş ve horlanmıştır.

Soylu Türk kadını, Türk anası; her zaman evin dayanağı, direği olmuştur. Biz, bu şekilde küçümsenen kadınların *Dede Korkut Kitabı*’nın mukaddime bölümünde sözü edilen solduran sop, dolduran top, denildiğinden de bayağı olan kadınlar olduğunu düşünüyoruz.

KAYNAKÇA

- ABDULKADİROĞLU, Abdulkerim -Ayla Güçlü, *Gaziantep Meşhurları*, Ankara: Anıl Matbaa ve Ciltevi, 2.Baskı Mayıs 2005.
- ABDULKADİROĞLU, Abdulkerim. “Nikâh Meselesi ve Son Olaylar” *Güncel Yazılar*, Ankara: Anıl Matbaa, 1997, s.45-51.
- AĞRA, Coşkun. *Âhî Divânı Üstüne Bir Yorum Denemesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2003.
- ALPAYDIN, Bilal. *Ref’i Kâlâyî Divânı*, (<http://groups.yahoo.com/group/metinbankasi>, Dec.14.2007 versiyonu)
- ARSLAN, Mehmet. *Antepli Aynî Divanı*, İstanbul: Kitabevi, 2004.
- ARSLAN, Mehmet. *Mihri Hâtun Divanı*, Amasya Valiliği Kültür Yay., Ankara, 2007.
- ARSLAN, Mehmet. *Şeref Hanım Divanı*, İstanbul, 2003.
- AYAN, Gönül. *Lâmi’i Vâmık u Azrâ (İnceleme-Metin)* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1998.
- AYDEMİR, Yaşar. *Behişt Divânı*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2000.
- AYPAY, İrfan. *Nahîfî Süleyman Efendi: Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992.
- AYVAZOĞLU, Beşir. *Aşk Estetiği*, İstanbul: Ötüken, 2002.
- BARDAKÇI, Murat. *Osmanlı’da Seks*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2005.
- BEKİROĞLU, Nazan. *Osmanlıda Kadın Şairler*, (www.nazanbekiroglu.net)
- BEYZADEOĞLU, Süreyya A. *Sünbülzâde Vehbî: Lutfiyye*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2004.
- BEYZADEOĞLU, Süreyya A. *Sünbülzâde Vehbî: Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri ve Divanından Seçmeler*. İstanbul: İklim Yayınları, 1993.
- BİLKAN, Ali Fuat. *Nâbî Divanı I-II*, İstanbul: Milli Eğitim Yayınları, 1997.
- BİNYAZAR, Adnan. *Dede Korkut*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- BİRGÜL, Alev Kahya. “Dede Korkut Hikâyelerinde Kadının Konumu”, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri* (19-21 Ekim 1999, Ankara), s.229-244.
- BULUT, Hülya. *Yenilikle Dolu Yüzyıldan İki Yeni İsim Nedim-Levnî ve Eserlerindeki Sevgili Figürleri*, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2001.
- CEBECİ, Dilâver. *Divan Şiirinde Kadın*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., 2001.
- CHMIELOWSKA, Danuta. Nabî, Vehbî ve Vâsıf’ın Eserlerinde Türk Kadını, *Erdem: Aydın Sayılı Özel Sayısı II* 9, S.26(1996):505-583.
- ÇAKIR, Zehra Vildan. *Hevâyî (Abdurrahman, Kuburî-zâde) Divanı’nın Tenkitli Metni ve İncelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne, Trakya Üniversitesi, 1998.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet. *Yahya Bey Divanından Örnekler*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1983.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

- ÇIRAKLI, Mustafa Zeki. *Zühre Hikâyesini Yeniden Yazmak*, (<http://mzekicirakli.blogspot.com/2007/12/ayla-kutluda-mitoljinin-yapbozumu.html>)
- DURALI, Yılmaz. *Marifetname- Erzurumlu İbrahim Hakkı*, İstanbul: Çelik Yay., 2003.
- EFLATUN, Muvaffak. *Feyzî-i Kefevî Divanı: Tahlil-Metin*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi) Ankara, 2003.
- EKİCİ, Metin. "Dede Korkut Kitabı'nda Kadın Tipleri", *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri* (19-21 Ekim 1999, Ankara), s.123-138.
- ERGİN, Muharrem. *Dede Korkut Kitabı*, Boğaziçi Yay. İstanbul, 1984.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*, İstanbul: Bedir Yay., 1999. <http://kitap.mollacami.com/marifetname;www.muslumanlar.com/marifetname/20.htm> - 79k
- GÜNBULUT, Şükrü. *Halk Şiirinde Kadın*, İstanbul: Berfin Yay., Ocak, 2002.
- GÜREL, Rahşan. *Enderunlu Osman Vasıf Bey ve Divanı*, İstanbul: Kitabevi Yay. 1999.
- GÜVEN, Hikmet Feridun. *Klâsik Türk Şiirinde Hiciv*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1997.
- İÇEN, Saliha. *Hubannâme ve Zenânnâme'de Metin Resim İlişkisi*, Hacettepe Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2001.
- İPEKTEN, Haluk. *Nâilî - Hayatı Sanatı Eserleri*, Ankara: Akçağ Yay. 1991.
- İPEKTEN, Haluk. *Nailî-i Kadim Divanı*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 1970.
- İSEN, Mustafa - A.Fuat Bilkan, *Sultan Şairler*, Ankara: Akçağ Yay., 1997.
- İSEN, Mustafa. *Usûlî Divanı*, Ankara: Akçağ Yay., 1990.
- KAPLAN, Mahmut. *Hayriye-i Nâbî, İnceleme-Metin*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay. 1995.
- KURNAZ, Cemal. "Çizgi Dışı Güzeller" *Divan Dünyası*, Ankara: Gazi Kitabevi, Ocak 2005, s.28-37.
- KUTLAR, Fatma Sabiha. *Arpaemini-zâde Mustafa Sâmî, Divan*, Ankara, 2004.
- KÜÇÜK, Sabahattin. *Bâkî Dîvânı (Tenkitli Basım)*, Ankara: TDK Yay., 1994.
- LEVEND, Ağâh Sırrı. *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1980.
- MENGİ, Mine. *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Akçağ Yay., 2002.
- MERMER, Ahmet. *Kütahyalı Rahîmî ve Dîvânı*, İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı, 2004.
- Muallim Naci Osmanlı Şairleri* (Hzl. Cemal Kurnaz) Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986.
- ONAY, Ahmet Talât. *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, (Hzl. Cemal Kurnaz) İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 1996.
- ÖZTÜRK, Nebiye. *Zenânnâme, Enderunlu Fâzıl*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 2002.
- ÖZTÜRK, Zehra. *Hamdullah Hamdi'nin Yusuf ve Zeliha Mesnevisi'nde Tipler ve Motifler*, İstanbul Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1993.
- PALA, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yay., 1995.
- SEFERCİOĞLU, Nejat. *Nev'î Divanı'nın Tahlili*, Ankara: Akçağ Yay., 2001.
- SÜRELLİ, Bahadır. *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Şiirinde Değişim ve Sünbülzâde Vehbî'nin Şevk Engiz'i*, Bilkent Üniversitesi, Türk Edebiyatı Bölümü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara, 2007.
- ŞEN, Semra. "Oğuz Kağan Destanı'nda ve Dede Korkut Hikâyelerinde Kadın", *A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Yıl 10, S.21(2003):123-128.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

- TANYERİ, M.Ali - Mehmet Çavuşoğlu. *Zatî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı II-III. Cilt*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1987.
- TARLAN, Ali Nihat. *Necâtî Beg Divânı*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 1997.
- TARLAN, Ali Nihat. *Hayalî Bey Divanı*, İstanbul, 1945; *Hayalî Bey Divanı (Hızl. Ali Nihat Tarlan)*, Ankara: Akçağ Yay., 1992.
- TEZCAN, Nuran. “Lâmi’î’nin Bazı Eserlerinde Kadın Tipleri ve Kadınla İlgili Düşünceler” *Journal of Turkish Studies:Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Essays in Honour of Barbara Flemming: Barbara Flemming Armağanı II 26, S.2 (2002): 281-294.
- TEZCAN, Semih. *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.
- TEZCAN, Semih-Boeschoten, Hendrik. *Dede Korkut Oğuznameleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.
- TÖKEL, Dursun Ali. *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar*, Ankara: Akçağ Yay., 2000.
- TUĞLUK, İbrahim Halil. *Lâmekânî Şeyh Hüseyin Hüseyin Efendi- Hayatı ve Eserleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2000.
- TULUM, Mertol - M. Ali Tanrıyar. *Nev’î Divanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2160, İstanbul, 1977.
- ZÜLFE, Ömer. *Yakînî Divân, Tenkitli Metin-Tetkik-Dizin*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi) İstanbul 2004.

DEDE KORKUT HİKAYELERİNDE ZARF-FİİLLİ BİRİMLER

Caner KERİMOĞLU*

ÖZET

Bu makalede, Türk dili tarihinin en önemli eserlerinden biri olan Dede Korkut Hikayelerindeki zarf-fiilli birimler incelenmiştir. İlk olarak zarf-fiil kavramı üzerinde durulmuş, daha sonra hikayelerdeki zarf-fiilli yapılar farklı açılardan değerlendirilmiştir. Son bölümde ise hikayeler ve Türkiye Türkçesi arasındaki farklı kullanımlar vurgulanmıştır.

Anahtar kelimeler: Dede Korkut Hikayeleri, Zarf-fiil, Zarf-fiilli birimler.

ADVERBIAL COMPLEMENTS FORMED BY GERUNDS IN THE DEDE KORKUT STORIES

ABSTRACT

In this article, the adverbial complements formed by gerunds in the Dede Korkut Stories, which is one of the most important works in the history of Turkish language, are studied. Firstly the concept of “gerund” is mentioned. After that adverbial complements formed by gerunds in these stories are evaluated according to their various characteristics. In the last section, different usages between the stories and Turkey Turkish are emphasized.

Key words: Dede Korkut Stories, Gerunds, Adverbial Complements Formed By Gerunds.

Giriş

Önemini hiç kaybetmeyen, gerek edebiyat gerekse de dil araştırmaları için vazgeçilmez bir kaynak olma özelliğini koruyan Dede Korkut Hikayeleri Türk dili tarihinin önemli dönemeçlerinden biridir. Barındırdığı kelimeler, deyimler, özgün ifadeler dilcilerin dikkatini çekmiş ve pek çok araştırmaya konu olmuştur. Biz Dede Korkut Hikayelerindeki zarf-fiilli birimleri inceleyerek bu araştırmalara küçük bir katkı yapmayı amaçlıyoruz. Çalışmamızda ilk olarak “zarf-fiil” ve “zarf-fiilli birim” kavramları üzerinde kısaca duracağız.

Zarf-fiil ve Zarf-fiilli Birim

Zarf-fiil, “Cümlede yüklemın anlamını çeşitli yönlerden etkileyen, fiilden bazı eklerle yapılmış, şahıs ve zaman belirtmeyen zarf görevindeki kelime” şeklinde tanımlanır. (Korkmaz 1992, 178)

Bu tanımda da “bazı ekler” ifadesiyle belirtilen zarf-fiil ekleri dilciler arasında tartışmalara yol açmıştır. Türkçedeki zarf-fiil eklerinin neler olduğu ile ilgili pek çok yayın yapılmıştır. (Yüce 1999; Yücel 2000; Tiken 2003; Bayraktar 2004;). Farklı görüşlerin birkaç nokta üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Özellikle “birleşik zarf-fiil” olarak adlandırılan yapılar (-masına rağmen, dışından dolayı, -dığında vb) ile ilgili farklı kabuller dikkat çekmektedir. (Gülsevin 2001; Boz 2005; Özçelik 2007; Kahraman 2007). Kimi dilciler bu yapıları zarf-fiil kavramı içerisinde değerlendirirken, kimi dilciler “edat grubu” adı altında inceler. Bir diğer tartışma -sa eki ile ilgilidir. Bu ekin kip eki mi, zarf-fiil eki mi olduğu, özellikle G. Gülsevin’in

* Yard.Doç.Dr. Caner Kerimoğlu, Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, caner.kerimoglu@deu.edu.tr

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

makalesinden sonra sıklıkla tartışılan konulardan birisi hâline gelmiştir. (Gülsevin 1990; Develi 1998; Karahan 1999)

Zarf-fiilli birim kavramı ise gramerlerde genellikle “zarf-fiil grubu” adı altında incelenir. M. Uğurlu çalışmasında “Zarf-fiilli parça” terimini kullanır ve bunu “merkezinde bir zarf-fiil bulunan ve fiil tabanının istemine göre mecburî veya ihtiyarî olarak getirilen, fiilin anlamını tamlayan unsurlardan oluşan dil birliği” olarak tanımlar. (Uğurlu 1999, 20-21)

Bilindiği gibi bu yapılar, yönetici olan fiilin özelliklerine göre farklı öğeleri içerisinde bulundurabilmektedir. Cümledeki yüklem gibi, öğeleri yöneten zarf-fiil ekli fiil, bu yönüyle çekimli bir fiile yaklaşılmaktadır. Bazı dilciler bu nedenle bu birimleri “cümlemsi”, “yan cümle” gibi terimlerle yargı bildiren yapılar olarak incelerler. (Deny 1941; Banguoğlu 1998 ; Gencan 2001; Ediskun 1999; Dizdaroğlu 1976; Hatipoğlu 1972; Şimşek 1987; Kükey 1976; Delice 2003; Akbayır 2003; Yörük 1985; Burdurlu 1967; Sağlam 1977; Beserek 1991)

Fiilin çekimli olmaması, yani kip ve kişi eki gibi fiil çekim eklerini almaması nedeniyle bu birimler cümleden ayrılırlar. Bu özelliklerinden yola çıkarak, bazı dilciler bu birimleri “zarf-fiil grubu” adı altında yargısız unsurlar olarak inceler. (Ergin 1993; Karahan 2004; Cemiloğlu 1994; Cemiloğlu 2001; Karaörs 1993; Yaman 2000)

Biz çalışmamızda zarf-fiil eki olarak M. Ergin’in Dede Korkut Kitabı adlı yayınında yer verdiği ekleri kabul ettik ve bu eklerle oluşturulmuş zarf-fiilli birimleri ele aldık. Tamlayıcıları olmayan tek bir zarf-fiilli de değerlendirdiğimiz için bu dizilişteki yapıları “grup” değil, “birim” olarak adlandırdık. Zarf-fiil eki olarak kabul ettiğimiz ekler şunlardır : -A ; -I ; -U ; -ArAK ; -Up ; -UbAn ; -UbAnI ; -geç ; -IçAK ; -mAdIn ; -InçA ; -AndA ; -dUKçA ; -dUKdA ; -AlI ; -ken. (Ergin 1991, 468-469)

Dede Korkut Hikayelerindeki Zarf-fiilli Birimlerin Diziliş Özellikleri

Zarf-fiilli birim olarak, hem yukarıdaki eklerden birini alan ve herhangi bir tamlayıcısı olmayan tek bir zarf-fiilli hem de bu eklerden birini alan ve kendisine bağlı tamlayıcıları olan zarf-fiilli dizileri değerlendirdik.

Biz bu yapıların hikayelerdeki kullanımlarını birkaç başlık altında inceledik. Sahip oldukları öge sayısı, yer aldıkları cümleyle ilişkileri, yargı bildirmeyen diğer fiil şekillerine bağlanışları ve yan yana kullanılışları yönünden dikkat çeken bazı yapı özelliklerini tespit etmeye çalıştık.¹

1. Zarf-fiilli Birimlerin Öge Sayısı

1.1. Tek Ögeden Oluşan Birimler

Herhangi bir tamlayıcı ögesi olmayan birimlerdir. Birimin tek ögesi zarf-fiil eki almış fiildir.

¹ Bilindiği üzere Dede Korkut Hikayeleri sırasıyla Kilisli Rifat (1916), Orhan Şaik Gökyay (1938), Ettore Rossi (1952), Muharrem Ergin (1958), Semih Tezcan-Hendrik Boeschoten (2001) tarafından yayımlanmıştır. Bu çalışmada Ergin 1994 kullanılmış, örnek cümleler bu eserden alınmıştır. Sayfa ve satır numaraları Dresden (D) nüshasına göre Ergin’in kullandığı numaralardır. M. Ergin’in yayınında Dresden nüshası esas alınmış, Vatikan nüshasına göre yeri geldiğinde düzeltmeler yapılmıştır. S. Tezcan ve H. Boeschoten iki nüsha arasında büyük farklılıklar olması nedeniyle bu yöntemi doğru bulmaz ve çalışmalarında iki nüshayı ayrı ayrı yayımlarlar. (S. Tezcan-H. Boeschoten (2001))

Dede Korkut Hikayelerinde tek ögeli zarf-fiilli birimler çoklukla cümlelerin başında yer almaktadır. Dikkat çeken noktalardan birisi, -geç ve -Al eklerinin tamlayıcı almadan kullanılmamasıdır. -geç eki yalnızca *di-* “demek” fiiliyle kullanılmıştır ve çoklukla *böyle diğec* şeklinde kalıp bir ifadeyle karşımıza çıkar.

- A (23) *Döne döne* wavaşayın *döne döne* çekişeyin. (D130, 11)²
- I (2) *Süriyi süriyi* mağara kapusına geldi. (D234, 2)
- U (4) *Karşulayı* ol ere vardum. (D207, 3)
- ArAK (6) *Bakarak* kendüzin unuttı. (D229, 5)
- Up (148) *Çağırıp* ağaca woylamış. (D55, 6)
- UbAn (41) *Urulaşuban* wular taşsa deñiz tölmez. (D3, 3)
- UbAnI (54) *wançubanu* yire waldı, depretmedin başın kesdi. (D 152, 13)
- geç (0)
- IçAK (3) *Kaldurıçak* buynuz deri-y-ile elinde kaldı. (D228, 4)
- mAdIn (16) *Depretmedin* başın kesdi. (D153, 1)
- InçA (8) *Depidinçe* yirinden örü urdı. (D8, 6)
- AndA (7) *Çalışanda* kara polat öz kılıcuñ gedilmesün. (D35, 6)
- dUKÇA (2) *Urduka* böyüdi. (D216, 3)
- dUKdA (1) *Gitdukde* yirün otlaqların geyik bilür. (D4, 2)
- AlI (0)
- ken. (12) *Çapar-iken* ağ boz atun büdrimesün. (D35, 5)

1.2. En Az İki Ögeden Oluşan Birimler

Zarf-fiil eki almış bir fiil ve ona bağlı ögelerden oluşan söz dizileridir. Bu birimlerde fiilin ihtiyaçlarına göre çeşitli tamlayıcılar yer alır. Hikayelerde, -dUKÇA dışında, bütün zarf-fiil eklerinin tamlayıcı ögeler olarak kullanıldığını görmekteyiz.

Türkiye Türkçesinde daha çok ikilemelerde kullanılan ünlü zarf-fiilleri (-A, -U, -I) hikayelerde daha geniş bir kullanıma sahiptir. Bu ekleri alan fiillerin tamlayıcılarıyla birlikte kullanılabildiği görülür.

Diğer bir dikkat çeken nokta -AlI ekinin -bir örnek dışında- sadece *git-* fiili ile kullanılmasıdır. Hikayelerde bu ek *git-* fiili ile 12, *var-* fiiliyle de 1 olmak üzere toplam 13 kere kullanılmıştır. Bu yönüyle *di-* fiili ve -geç ekinin kullanımına benzer bir kullanıma sahiptir.

-InçA zarf-fiil eki de Türkiye Türkçesine göre farklı bir kullanıma sahiptir. Bu ek Türkiye Türkçesinde “-dığı zaman, -dığında” anlamında “an” diyebileceğimiz bir zaman dilimi için kullanılırken, hikayelerde “-ıncaya kadar” anlamında belli bir sürecin sonunu vurgulamak için de kullanılır. Aşağıdaki örnek cümlede -InçA eki “-ıncaya kadar” anlamında kullanılmıştır.

- A (2) *Dedeyi kova kova* Delü Karçar on beleñ yir aşurdı. (D84, 5)

² Çalışmamızda herhangi bir tamlayıcısı olmayan zarf-fiil ekli tekrarlar “tek ögeli” kabul edilmiştir. (*Döne döne, koşa koşa* vb.) Ayrıca kalıplaşmış ve zarf-fiil olduğu hissedilmeyen yapılar (edat ve birleşik fiiller vb) inceleme dışı bırakılmıştır. Eklerin yanındaki rakamlar tespit edilen benzer kullanımların sayısını göstermektedir.

- I (5) *Kan derledi* çapdurayım senün için. (D245, 10)
- U (7) Men *senün dostluğun düşmenliğün winayu* geldüm. (D294, 1)
- ArAK (2) *İli günü köçerek* toköz tümen Gürcistana gidelüm. (D240, 1)
- Up (275) *Oğlanı hekimlere wmarlayup* Dirse Handan waqladılar. (D29, 5)
- UbAn (31) *Ağ boz atlar binuben* yortışdılar. (D234, 4)
- UbAnI (9) *Oğul oğul diyubeni* buzlayayın-mı (D139, 5)
- geç (30) *Böyle digeç* hanum ol nāmerdlerün yigirmisi dahı çıka geldi. (D19, 13)
- IçAK (13) *Destmalı gözine silicek* Allah TaK ālanuñ kudreti-y-ile gözi açıldı. (D118 13)
- mAdIn (35) Baba maña bir kız alı vir kim *men yirümden tırmağın* ol tırmağ gerek. (D81, 1)
- InçA (35) *Ağ etinden kan çıkınça* dögdiler. (D134, 5)
- AndA (53) *Ata adın yordanda* devletlü oğul yig. (D4, 10)
- dUKçA (0)
- dUKdA (6) *Oğlan anda yıkıldukda* boz atlu Hızır oğlana hazır oldu. (D26, 11)
- AlI (13) *Ağam Beyrek gideli* yaylarum yok. (D103, 8)
- ken. (38) *Av avlar-iken* babasınıuñ tavlası üzerine geldi. (D70, 8)

2. Zarf-fiilli Birimlerin Cümledeki Yerleri

2.1. Yükleme Göre Yerleri

Bilindiği gibi Türkçe söz diziminde ana öge sonda bulunur. Cümlede de ana öge olan yüklem cümle sonundadır. Zarf-fiilli birimler de bu kurala uygun olarak ana cümlelerin yükleminden önce gelir. Hikayelerde de bu kural çok fazla değişmez. Ancak -Up (1) ve -InçA (3) eklerinin birkaç farklı kullanımı göze çarpar.

Kayıya dege, kimsene ellerinden almaya, *ağır zaman olup kıyamat kopınça*. (D2, 5)

Qanda gitdüñ *beni yaluñuz koyup* canum yigit. (D92, 5)

2.2. Özneye Göre Yerleri

Hikayelerde zarf-fiilli birimlerin ana cümlelerin öznesinden önce de sonra da kullanılabildiğini görmekteyiz. Türkçenin Özne + Tümleçler + Yüklem dizilişine sahip bir dil olduğu bilinmektedir. Bu diziliş hikayelerde de sıklıkla kullanılan diziliştir. Ancak hikayelerde yüklemi tamamlayan bir tümleç olan zarf-fiilli birimlerin bu dizilişin dışında, yani öznenin önce, sık sık kullanılması dikkat çekicidir. Hemen her zarf-fiil eki bu tür kullanımlarla karşımıza çıkar.

-Up ekli zarf-fiilli birimlerin de öznenin önce gelebildiği görülmektedir. Türkiye Türkçesinde bu eki alan zarf-fiilli birimlerin çoklukla öznenin sonra kullanıldığını dikkate alacak olursak, bu diziliş önemli bir kullanım farklılığına işaret etmektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

Özneden önce

- A (5) *Dedeyi kova kova* Delü Karçar on beleñ yir aşurdı. (D84, 5)
- U (1) *Karplığa kardaşuñ isteyü* sen-mi geldüñ kardaş. (D270, 1)
- Up (17) *Bunu işidüp* Kıyan Selçük oğlu Delü Dunder ağ çıkardı kara geydi. (D92, 9)
- UbAn (2) *Urlaşuban* wular taşsa deñiz tolma. (D3, 3)
- UbAnI (6) *Şöklı Meliki böğürdübeni* Kazan Big atdan yire waldı. (D120,7)
- geç (30) *Böyle digeç* hanum ol nāmerdlerüñ yigirmisi dañı çıka geldi. (D19, 13)
- IçAK (16) *Böyle idicek* kalın Oğuz arkası, Bayındır Hanuñ güyegüsi Salur Kazan kaba dizinüñ üzerine çökdi. (D67, 11)
- mAdIn (19) *waru yılan woğmadın* ağça tenüm kalkup şişer. (D24, 9)
- InçA (6) *Allah Allah dimeyince* işler oñmaz. (D2, 11)
- AndA (23) *Ata adın yoridanda* devletlü oğul yig. (D4, 10)
- dUKdA (4) *Oğlan anda yıkıldukda* boz atlu Hızır oğlana haZır oldu. (D26, 11)
- AlI (7) *Ağam Beyrek gideli* içerüm yok. (D103, 10)
- ken. (19) *Gider-iken* Kazanuñ karangulu gözini uyhu aldı. (D272, 8)

Özneden sonra

- A (4) Ol gün cılasun erenler *döne döne* wavaşdı. (D132, 8)
- I (1) *Kazan köpegi kovalayı* Karaça Çobanuñ üzerine geldi. (D47,3)
- U (1) *Men senün dostluğun düşmenliğün wınyu* geldüm. (D294, 1)
- ArAK (2) Kāfirler wağ olanları *kaçarak* teküre geldiler. (D264, 9)
- Up (41) Oğuz bigleri *gelüp* oğlan üstine yıgnak oldılar. (D17, 6)
- UbAn (1) Babası-y-ile Yigenek gizlü *yağa tutuban* yilişdiler. (D212, 5)
- InçA (4) *Kız anadan görmeyince* öğüt almaz. (D3, 11)
- ken. (2) Bu kez oğlan şarab *içer-iken* içmez oldu. (D71, 12)

2.3. Nesneye Göre Yerleri

Hikayelerde zarf-fiilli birimlerin genellikle nesneden önce geldiğini görmekteyiz. Nesneden sonra gelen zarf-fiilli birimler daha çok -Up ekini almıştır.

Nesneden önce

- A (3) Kiçmeyeninden *döge döge* kırk aqça alur-idi. (D155, 3)
- ArAK (1) *Bakarak* kendüzin unıtdı. (D229, 5)
- Up (81) *Hanlar hanı Han Bayındır yılda bir kere toy idüp* Oğuz biglerin konuklar-idi. (D10, 4)
- UbAn (14) *...ka hşaduban* alça kanın yir yüzine dökdi. (D64, 5)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

- UbAnI (4) *Altun akça güçine walubanı* seni kurtara-y-idüm oğul. (D165, 6)
 -geç (3) Böyle *digeç* kırk yigidi kaba sarukların götürdiler (D97, 9)
 -mAdIn (2) *Elin yüzün yumadın* tokuz bazlammaç ilen bir külek yoğurd gözler. (D7, 12)
 -InçA (2) *Kız anadan görmeyince* öğüt almaz. (D3, 11)
 -AndA (6) *Birin atanda* ikisin için yıodı. (D41, 9)
 -dUKdA (1) *Gitdükde* yirün otlakların geyik bilür. (D4, 2)
 -ken. (16) *Sen var iken* av avladı. (D20, 3)

Nesneden sonra

- A (2) Çobanı bir ağaca *wara wara* möhkem bağladı. (D50, 3)
 -Up (20) Beni *bunda gelüp* halallığa alur-mısın. (D98, 8)
 -UbAn (1) Ağ sakallu banasını ağ pürçeklü anasını *ağladuban* buzladur mı olur. (D267, 7)
 -UbAnI (3) Şökli Meliki *böğürdübeni* atdan yire waldı. (D64, 3)

2.4. Tümleçlere Göre Yerleri

Hikayelerde zarf-fiilli birimler çoklukla tümleçlerden önce gelir. Özellikle de durum eki almış tümleçlerden önce geldikleri görülmektedir.

Tümleçlerden önce

- A (8) *Döne döne* bir zaman yahşı wavaş eyledi. (D148, 2)
 -I (1) *Qazan köpegi kovalayı* Karaça Çobanuñ üzerine geldi. (D47,3)
 -U (3) *Qarşılayu* ol ere vardum. (D207, 3)
 -ArAK (4) *Kiçisi kaçarak* Oğuzı geldi. (D71, 1)
 -Up (11) *Çağurup* hatunına woylar. (D12, 7)
 -UbAn (18) *Qarcaşuban uğraşuban* tağdan indi. (D192, 11)
 -UbAnI (21) *Alubanı* ordusına gitdiler. (D29, 4)
 -geç (8) Böyle *digeç* Dirse Han hatunına cavab virmedi. (D25, 11)
 -IçAK (11) *Mere men bu devenün burnına yapışacak* ol kız sözi-y-ile yapışdı dirler. (D188, 2)
 -mAdIn (13) *Öyle olmadın* yurdum üstine varuram. (D43, 12)
 -InçA (9) *Depidine* yirinden örü tırdı. (D8, 6)
 -AndA (2) *Qalabalık kăfire girende* Allah Ta'ala senün oğluña fursat virsün. (D75, 8)
 -dUKdA (3) *Oğlan anda yıkıldukda* boz atlu Hızır oğlana hazır oldu. (D26, 11)
 -AlI (2) Beyrek *gideli* bam bam depe başına çıkdun-mı kız. (D115, 8)
 -ken. (16) *Oğlan geyiği kovar-iken* babasınıñ öninden gelip gider idi. (D22, 10)

Tümleçlerden sonra

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 3/1 Winter 2008

- A (5) Kiçmeyeninden *döge döge* kırk akça alur-idi. (D155, 4)
- Up (42) Babasına *çağırur* woylar. (D124, 1)
- UbAn (2) Cızığlara, Ağlağana, Gökçe Tağa *aluban* çıkayın. (D126, 6)

3. Zarf-fiilli Birimlerin Ana Cümleyle Öge Ortaklığı

Zarf-fiilli birim içinde yer aldığı cümleyle ortak tamlayıcılara sahip olabilmektedir. Aynı öznenin farklı fiilleri tamlaması ve zarf-fiil eklerinin bağlayıcı bir unsur gibi fiilleri bağlaması Türkçe öge dizilişinde kelime tekrarını önleyen, en az çaba yarasınca tasarruf sağlayan bir özelliktir.

3.1. Özne Ortaklığı

Hikayelerde ana cümlelerin öznesiyle zarf-fiilli birimin öznesinin ortak olduğu pek çok örnek vardır.

Ortak özne

- A (19) Çobanı bir ağaca *wara wara* möhkem bağladı. (D50, 4)
- I (7) Kazan *köpegi kovalayı* Karaça Çobanuñ üzerine geldi. (D47, 3)
- U (7) Bidevi ata binüp oğlançuğın *isteyü* gitdi. (D26, 4)
- ArAK (4) Delü Karçar *segirderek vardı* wuya düşdi. (D89, 2)
- Up (283) Hanlar hanı Han Bayındır yılda bir kere *ıoy idüp* Oğuz biglerin konuklar-idi. (D10, 4)
- UbAn (49) Burla Hatun *ağlayuban* şundan kiçdi. (D47, 12)
- UbAnI (32) Bu yañadan dahı bazirganlar *gelübeni* Kara Dervend ağzına konmuşlar-idi. (D70, 10)
- IçAK (7) Oğuz bigleri bunu *görücek* el ele çaldılar gülüşdiler. (D109, 9)
- mAdIn (11) *Depretmedin* başın kesdi. (D152, 13)
- InçA (15) Yoldaşlarımı *çıkarmayınça* hisarı *almayınça* murada irmezem. (D120, 12)
- AndA (6) Birin *atanda* ikisin için yıkdı, ikisini *atanda* için dördin yıkdı. (D41, 9)
- ken. (9) Gice *yatur-iken* Karaçuk Çoban kara kaygulu vakıKa gördi. (D39, 10)

Özne ortaklığının yanında, zarf-fiilli birimle ana cümlelerin öznelere farklı olduğu örnekler de vardır. Öznelerin farklı olduğu örneklerde dikkat çeken bir diziliş vardır. Türkiye Türkçesinde -Up ekli zarf-fiilli birimlerle ana cümlelerin öznesi -edilgen fiiller dışında- aynı olmaktadır. (Korkmaz 2003, 1000; Demir 2006 : 467) (*Ateşler yakılıp yemekler pişirildi* vb.) Ancak hikayelerde -Up ekli zarf-fiilli birimler ana cümlelerin öznesinden farklı bir özne alabilmektedir.

Ortak olmayan özne

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

- A (3) *Yata yata* yanımız ağrıdı. (D36, 11)
 -Up (7) *Üç olan birin virüp* iki kaldı. (D220, 8)
 -geç (30) *Anlar eyle digeç* at ağızlu Aruz Koca iki dizinün üstine çökdi. (D37, 3)
 -İçAK (8) *Ben varçak* gelübeni karşıladılar. (D13, 5)
 -mAdIn (16) *Avazum gedilmedin ünüm yoğulmadın* bir atdur elüme girdi. (D101, 2)
 -InçA (5) *Allah Allah dimeyinçe* işler oñmaz. (D2, 11)
 -AndA (9) *Kulak urup dinleyende* ümmet görklü. (D6, 11)
 -dUKdA (2) *Oğlan anda yıkıldukda* boz atlu Hızır oğlana hazır oldu. (D26, 11)
 -AlI (8) *Ağam Beyrek gideli* yükledüm yok. (D103, 13)
 -ken. (17) *İlde yağı yoğ-iken* senün babañuñ üstine yağı geldi. (D30, 8)

3.2. Nesne Ortaklığı

Zarf-fiilli birimlerle ana cümlelerin nesneleri genellikle farklıdır. Çoğu örnekte zarf-fiilli birimle ana cümlelerin yüklemi farklı nitelikler göstermektedir. Zarf-fiil ekli birim geçişsiz bir fiilken, ana cümlelerin yüklemi geçişli olabilmektedir. Bu durumda herhangi bir ortaklık olmamaktadır. Tespit ettiğimiz ortak nesne kullanımlarından bazıları şunlardır:

- A (1) Çobanı bir ağaca *wara wara* möhkem bağladı. (D50, 3)
 -Up (12) Oğlanı hekimlere *ımarlayup* Dirse Handan waqladılar. (D29, 6)
 -UbAn (1) Ağ sakallı banasını ağ pürçeklü anasını *ağladuban* buzladur mı olur. (D267, 7)
 -UbAnI (3) Şökli Meliki *böğürdübeni* atdan yire waldı. (D64, 3)
 -İçAK (1) Aygırları *görücek* begendi. (D87, 10)
 -ken. (1) Bu kez oğlan şarab *içer-iken* içmez oldu. (D71, 12)

3.3. Tümleç Ortaklığı

Ana cümle ile zarf-fiilli birim çoklukla farklı tümleçleri alır. Tespit ettiğimiz ortak tümleç kullanımlarında -Up ekli zarf-fiilli birimler öne çıkmaktadır.

- A (2) ... oğlanları-y-ile *kuça kuça* görüşdi. (D271, 4)
 -Up (18) Anam menüm için gök *geyüp* kara warınsun. (D144, 11)
 Cümle bigler-ile yoldaş *olup* gitdiler. (D208, 9)
 Oğlançuğına karşı *varup* woylamış. (D30, 6)

4. Zarf-fiilli Birimlerin Fiilimsilere Bağlanışları

Zarf-fiilli birim her zaman ana cümlelerin yüklemine nitelememektedir. Cümle içerisinde yer alan başka bir yargısız fiil şekline

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 3/1 Winter 2008

bağlanabilmektedir. Bu kullanımda zarf-fiilli birim yüklemine doğrudan bir niteleyicisi değildir, başka bir fiil niteleyicisinin niteleyicisi görevindedir.

4.1. İsim-fiillere Bağlanışları

Hikayelerde zarf-fiilli birimlerin -mAk'lı isim-fiillere bağlandığı görülmektedir.

- A > -mAk (1) *Kese kese yimege* yaһnı yaһşı. (D208, 5)
- Up > -mAk (7) Boyı uzun Burla Hatunını *getürüp* wağrak *sürdürmek* gerek didi. (D51, 5)
- UbAn > -mAk (3) *Aldayuban* er *tutmak* Kavrat işidür. (D297, 6)
- UbAn > -İş (1) *Kaһnluban* bakısuһndan ... (D106, 9)
- UbAnI > -mAk (1) *Kalkubanı* yirümden *turmağum* yok. (D245, 7)
- InçA > -mAk (4) *Қanın almayınca* қалın Оғуз иline *gelmeğüm* yo һ. (D260, 2)
- ken > -mAk (1) Оғузı *görür-iken* seni *öğmeğüm* yok. (D281, 7)

4.2. Sıfat-fiillere Bağlanışları

Daha çok -Up ekli zarf-fiillerin sıfat-fiillere bağlandığı görülmektedir. -An ve -DUk sıfat-fiil ekleri bu dizilişte daha sık kullanılmıştır. Zarf-fiilli birimlerin sıfat-fiillere bağlanışında Türkiye Türkçesine göre farklı bir kullanım vardır. -Up ekli birimlerin -DUk sıfat-fiiline bağlandığı bazı örneklerde her iki birimin öznesi olan unsur ilgi eki almayabilmektedir. Aşağıda -Up > -DUk bölümünde yer alan örnekteki yapılar Türkiye Türkçesinde “Şahbaz atlar(in) gelüp içtiği su, kızıl develer(in) gelip geçtiği su” şeklinde karşımıza çıkar.

- U > -An (1) Hey oğul kız *dileyü varan* böyle varmaz. (D172, 2)
- Up > -An (36) Parawaruһ Bayburd Hiwarından *parlayup uçan* Beyrek boz aygırına bindi. (D37, 10)
- Up > -Ar (1) *Çalup keser* öz kılıcı muһannetler çalınça çalmasa yig. (D4, 5)
- Up > -DUk (26) Şahbaz atlar *gelüp içdügi* wu
Kızıl develer *gelüp kiçdügi* wu
Ordumuһ һaberin bilür-misin digil maһa. (D45, 6, 7)
- Up > -mAz (3) Ol kafirüһ üçin *atup* birin *yarmaz* oқcısı olur. (D130, 6)
- UbAn > -An (8) *Korkuduban* şamatası-y-ile *ürküden*
Ordumuһ һaberin bilür-misin digil baһa. (D46, 11)
- UbAn > -Ar (1) *Uzanuban* gözümi *örter* gördüm. (D43, 4)
- UbAn > -DUk (7) Göz *açuban* *gördüğü*
Köһül *virüp sevdüğü* (D96, 10)
- Ubanı > -An (7) *Kalkubanı* yirinden tırı *gelen* ... aduһ nedir digil maһa. (D288, 12)
- Ubanı > -DUk (5) *Binübeni* oazavata *varduğum* yok. (D113, 13)
- mAdIn > -An (2) Hay *dimeдин* başlar *kesen* celladı olur. (D130, 7)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

- InçA > -DUk (1) *Toyınça* yüzine *bakmaduğum* hanum yigit. (D92, 4)
 -AndA > -An (8) Acığı *tuğanda* kara taşı kül *eyleyen* ... Kara Göne yetdi. (D64, 11)
 -AndA > -DUk (1) On ay *diyende* dünyaya *getürdüğüm* oğul. (D52, 10)
 -AlI > -DUk (3) Beyrek *gideli* bam bam depe başına *çıkduğum* çok. (D115, 13)
 -ken > -An (2) Adağlusın ayruklar *alur-iken* tartup *alan*...(D286, 9)

4.3. Zarf-fiillere Bağlanışları

Bir zarf-fiilli birim başka bir zarf-fiile de bağlanabilir. İkinci zarf-fiil birim yöneticisi olur ve ilk zarf-fiilli birim niteleyici görevindedir. Hikayelerde bu dizilişteki cümlelerin çoğunda ilk zarf-fiil, -Up ekini almaktadır.

- U > -ken (1) Av *avlayu* *gezer-iken* öninden bir paralı geyik çıktı. (D240, 8)
 -Up > -mAdIn (2) Ağça yüzlü görklümi Aruz oğlu Basat *gelüp* *almadın*... (D299, 5)
 -Up > -IçAk (4) Yarınki gün zaman *dönüp* ben *ölüp* sen *kalıçak* tacum tahtum saña virmeyeler diyü soñumı añdum ağladum oğul didi. (D125, 6)
 -Up > -InçA (5) Oayıya dege, kimsene ellerinden almaya, ahır zaman *olup* kıyamat *kopınça*. (D2, 5)
 -Up > -Anda (5) Kulak *urup* *dinleyende* ümmet görklü... Dizin *basup* *oturanda* halal görklü. (D6, 11,12)
 -Up > -dUkdA (2) Bidevi atlar issini *görüp* ‘*oğradukda*...(D11, 5)
 -Up > -ken (11) Günlerde bir gün Yigenek *oturup* bigler ile wöñbet *ider-iken* Oara Göne oğlu Budağ-ile uz düşmedi. (D204, 5)
 -UbAn > -AndA (4) *Çağıruban* dad *virende* bol çavuşlu. (D205, 1)
 -ken > -Up (1) Taş Oğuz bigleri *oturur-iken* *girüp* selam viridi. (D296, 3)

5. Zarf-fiilli Birimlerin Bağımsız Sıralanışı

Zarf-fiilli iki birim herhangi bir yönetim ilişkisi olmadan cümle içerisinde eşit tamlayıcılar şeklinde sıralanabilir. Hikayelerde genellikle aynı eki alan iki birim bu şekilde sıralanır. Farklı ekleri alarak sıralanan zarf-fiilli birimlerin sayısı çok azdır.

- Up & -U (1) Bidevi ata *binüp* oğlançuğın *isteyü* gitdi. (D26, 3)
 -Up & -Up (32) Anlar dañı çeri *dirüp* borı *ağardup* Kazana karşı geldiler. (D301, 12)
 -Up & -UbAn (1) *İñüp* taş başuma *düşüben* ölem dir-idim. (233, 2)
 -Up & -Up & -Up Kuş *uçurup* av *avlayup* oğluñı *oñlayup* öldüre görgil. (D21, 2)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

- InçA & -A (1) *Toyınça tıka basa* yir. (D7, 13)
- UbAn & -UbAn (2) *Avlayuban kuşlayuban* aşmadun-mı (D181, 7)
- UbAnI & -UbAnI (1) *Ağlayubanı sıkılayubanı* ivine geldi. (D91, 9)
- mAdIn & -mAdIn (17) Avazum *gedilmedin* ünüm *yoğulmadın* bir atdur elüme girdi. (D101, 2)
- mAdIn & -Up (1) warı yılan *wokmadın* ağça tenüm *kalkup* şişer. (D24, 9)
- InçA & -InçA (4) *Çol buğ olup yir yüzine düşmeyinçe*
Yaluñuz oğul haberin *almayınça*
Kāfir yollarından dönmeyeyim. (D138, 13)
- IçAk & -UbAnı (1) Ben *varıçak gelübeni* karşıladılar. (D13, 5)
- ken & -ken (1) Mere çoban karnuñ *açıkması-iken* gözün *kararması-iken* bu ağacı koparı gör. (D50, 5)

SONUÇ

Dede Korkut Hikayelerindeki zarf-fiilli birimleri incelediğimiz çalışmamızın sonunda dikkatimizi çeken bazı kullanımları ve Türkiye Türkçesine göre farklı dizilişleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Öge sayısı : Dede Korkut Hikayelerinde hemen her zarf-fiil eki hem tamlayıcı hem tamlayıcısız kullanılmıştır. Üç ek bu kuralın dışındadır. -geç ve -AlI ekli zarf-fiiller sadece tamlayıcı olarak kullanılmıştır. -geç yalnızca *di-* “demek” fiiliyle kalıp bir ifade şeklinde karşımıza çıkar. Buna benzer bir kullanım -AlI eki için de geçerlidir. Hikayelerde 13 kere geçen bu ek *git-* fiiliyle 12, *var-* fiili ile de 1 kere kullanılmıştır. -dUKÇA ekli birimler ise sadece tamlayıcı almadan kullanılır.

Öge sayısı bakımından dikkat çeken farklı bir kullanım vardır. Türkiye Türkçesinde daha çok ikilemelerde kullanılan ünlü zarf-fiilleri (-A, -U, -I) hikayelerde tamlayıcı olarak da kullanılabilmektedir. (*Men senün dostluğın düşmenliğün winayü geldüm* vb.)

2. Cümledeki yerleri : Zarf-fiilli birimler hikayelerde çoklukla özne ve yüklem arasında kullanılmıştır. Yüklemden sonra gelen yalnızca 4 zarf-fiilli birim tespit ettik. Bu bakımdan Türkçe söz diziminin ana dizilişi (Özne + Tümleçler + Yüklem) korunmuştur. Ancak dikkat çeken bir kullanım vardır. Hikayelerde zarf-fiilli birimlerin sık sık öznenen önce kullanıldığı görülmektedir. Özellikle -Up ekli zarf-fiilli birimlerin öznenen önce gelebilmesi, Türkiye Türkçesine göre önemli bir kullanım farklılığına işaret eder.

3. Ana cümleyle öge ortaklığı : Hikayelerde zarf-fiilli birimlerin ana cümleyle özellikle özne ortaklığı kurduğu görülmektedir. Diğer öğelerin ortak kullanım sayısı özneye göre çok azdır. Özne ile ilgili olarak dikkat çeken bir kullanım vardır. -Up ekli zarf-fiilli birimlerin, sayısı az da olsa, ana cümlelerin öznesinden farklı bir özne alabildiği görülmektedir. Türkiye Türkçesinde birkaç kuruluş dışında (*Ateşler yakılıp yemekler pişirildi* vb) -up ekli birimle ana cümle ortak özne almaktadır.

4. Fiilimsilere bağlanışları : Hikayelerde zarf-fiilli birimler -bir örnek dışında- sadece -mAk ekli isim-fiillere bağlanmaktadır. Sıfat-fiil olarak da daha çok -An ve -DUK ekli sıfat-fiillere bağlanırlar. -Up ekli birimlerin -DUK sıfat-fiiline bağlandığı bazı örneklerde Türkiye Türkçesine göre farklı bir diziliş göze çarpar. Hikayelerde iki birimin öznesi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

olan unsur ilgi eki almayabilmektedir. (*Şahbaz atlar gelüp içdüğü wu / Kızıl develer gelüp içdüğü wu vb*)

Hikayelerde başka bir zarf-fiilli birime bağlanan ilk birim çoklukla -Up ekini almaktadır.

5. Bağımsız sıralanışları : Yönetim ilişkisine girmeden, cümlede yüklemi ayrı ayrı tamamlayan zarf-fiilli birimler genellikle aynı eki almaktadır. Bu bakımdan en sık kullanılan ekler -Up ve -mAdIn'dır. Farklı ekli birimlerin yan yana dizildiği de görülür. (-İçAk & -UbAnI, -mAdIn & -Up vb) Ancak bu tür kullanımların sayısı çok azdır.

KAYNAKÇA

- Akbayır**, Sıddık (2003), *Cümle ve Metin Bilgisi*, Deniz Kültür Yayınları, Ankara.
- Aydın**, Özgür (2004), "Türkçe Zarf Tümceciklerinde Özne Konumu", *Dil Dergisi*, sayı 124, s. 7-17.
- Banguoğlu**, Tahsin (1998), *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Bayraktar**, Nesrin (2004), *Türkçede Fiilimsiler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Beserek**, Ahmet (1991), *Türkçede Cümle Yapısı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Boz**, Erdoğan (2005), "Bir Birleşik Zarf-Fiil "Sıfat-Fiil Eki(+İyelik Eki)+Hal Eki" Yapısı Üzerine", *İlmi Araştırmalar*, İstanbul, sayı19, s. 29-36.
- Burdurlu**, Zeki (1967), *Uygulamalı Cümle Çözümlemeleri*, Karınca Matbaacılık Yayınları, İzmir
- Cemiloğlu**, İsmet (1994), *14. Yüzyıla Ait Bir Kısas-ı Enbiya Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- (2001), *Dede Korkut Hikayeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Delice**, İbrahim (2003), *Türkçe Sözdizimi*, Kitabevi Yayınevi, İstanbul.
- Demir**, Tufan, (2006), *Türkçe Dilbilgisi*, Kurmay Yayınları, Ankara.
- Develi**, Hayati (1998), "-sA Eki Nedir? Kip mi, Zarf-fiil mi?", *İlmi Araştırmalar Dergisi*, sayı 7, s. 91-94.
- Dizdaroğlu**, Hikmet (1976), *Tümcebilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ediskun**, Haydar (1999), *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi yay., İstanbul.
- Ergin**, Muharrem (1993), *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak yay., İstanbul.
- (1994), *Dede Korkut Kitabı I*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- (1991) *Dede Korkut Kitabı II*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Gencan**, T. N. (2001), *Dilbilgisi*, Ayraç Yayınları, Ankara.
- Gülsevin**, Gürer (1990), "Türkçede -sA Şart Gerundiumu Üzerine", *Türk Dili*, sayı 467, Kasım, s. 276-279.
- (2001), "Türkiye Türkçesindeki Birleşik Zarf-fiiller Üzerine", *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, c. II, sayı 2, Afyon, s. 122-143.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

- Hatipoğlu, Vecihe** (1972), *Türkçenin Sözdizimi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kahraman, Tahir** (2007) “Çağdaş Türkiye Türkçesinde Birleşik Ekler ve Bunların Oluşumları”, *I. Uluslar Arası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildirileri*, Ankara, c. III, s. 1171-1183
- Karahan, Leyla** (1999), “-SA/-SE Eki Hakkında”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, Türk Dil Kurumu Yayınları , s. 50-52
- (2004), *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yayınları, Ankara
- Karaörs, Metin** (1993), *Türkçenin Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.
- Korkmaz, Zeynep** (1992), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kükey, Mahzar** (1975), *Türkçe'nin Sözdizimi*, Ankara.
- Özçelik, Sadettin** (2007) “Zarf-Fiilin Tanımı, Sıfat-Fiiller Üzerine Kurulan Birleşik Zarf-Fiillerin Kişi ve Zaman Kavramı Taşımaları Üzerine” *I. Uluslar Arası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildirileri*, 2007, c.IV, s.1595-1603
- Sağlam, Sıtkı** (1977), *Türkçenin Sözdizimi*, Diyarbakır.
- Şimşek, Rasim** (1987), *Türkçe Sözdizimi*, Trabzon.
- Tezcan, S. - Boeschoten, H.** (2001), *Dede Korkut Oğuznameleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Tiken, Kamil** (2003) “Türkiye Türkçesinde Basit ve Birleşik Zarf-Fiillerin İfade ve İşlevleri”, *TDAY-Belleten 1999/I-II*, Ankara, s. 281-364.
- Uğurlu, Mustafa** (1999), *Memlûk Türkçesinde Zarf-fiilli Parçaların Dizimi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Yaman, Ertuğrul** (2000), *Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması*, Türk Dil Kurumu yay., Ankara.
- Yörük, Yaşar** (1985), *Örnekli Uygulamalı Tümce Bilgisi*, Eğitim Yayınları., Ankara
- Yüce, Nuri** (1999), *Gerundien im Türkischen*, Simurg Yayınları, İstanbul.
- Yücel, Bilâl** (2000), “Türkiye Türkçesinde Zarf-fiil Eklerinin Yapı Bakımından Sınıflandırılması Üzerine”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, sayı 9, Sivas, s. 75-114.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

DEDE KORKUD'UN KOPUZUNDAN OSMANLI ŞİİRİNDEKİ AŞKIN KOPUZUNA

Neslihan KOÇ KESKİN¹

ÖZET

Bir müzik âleti olmanın ötesinde kopuz, Türk toplumunda şaman, baksı ve ozana İslâmiyet'ten önce ve sonra arkadaş olmuş, birçok fonksiyonu üstlenmiştir. Türk Mitolojisi'nin temellerinden birini oluşturan kopuz, Dede Korkud'la özdeşleşmiş ve Hikâyelerde de yer almıştır. Bu yazımızda, kopuz redifli 12 gazel muhtevâ açısından incelenmiş, divan, mesnevî gibi müstakil eserlerden de örnek beyitler verilerek, kopuzun hangi özelliklere sahip olduğu, nerelerde çalındığı gibi konularda bilgi verilmiş, kopuzun Dede Korkud Hikâyelerindeki ve Osmanlı Şiirindeki özellikleri karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkud'un Kopuzu, Türk kültürü, Osmanlı Şiiri, gazel, kopuz, nazire

FROM DEDE KORKUD'S KOPUZ TO LOVE'S KOPUZ IN OTTOMAN POETRY

ABSTRACT

Beyond being a musical instrument, kopuz, has been a friend to shaman, baksı and singer in Turkish society before and after the Muslim world and undertaken many functions. Being one of the fundamentals of Turkish mythology, kopuz has been identified with Dede Korkud and also appeared in stories. In this paper, 12 kopuz repeated word lyrics have been analyzed in terms of content, information has been given about the characteristics of kopuz and where it was played with the help of the couplet samples from self-contained works like poems with rhymed couplets and the characteristics of kopuz in Dede Korkud Stories and Ottoman Poetry have been compared.

Key Words: Dede Korkud's Kopuz, Turkish Culture, Ottoman Poetry, gazel, kopuz, nazire

TÜRK KÜLTÜRÜNDE KOPUZ VE DEDE KORKUD'UN KOPUZU

“Her milletin ilk nağmelerini terennüme mahsus millî bir sazı vardır ki esâtirine girer ve hatırası asırlarca saklanır. İşte en eski Türk baskı-ozanlarının sagular destanlar okunurken yahut diğer yarı dinî âyînlerde kullandıkları en eski millî musîkî âleti kopuzdur.”²

Fuat Köprülü'nün “en eski millî musîkî âleti” olarak tanımladığı kopuzun Türk kültüründeki önemini Ahmet Caferoğlu benzer bir ifadeyle, “millî nağmeleri terennüm etmeğe mahsûs bir musîkî âleti” olarak ve şu şekilde ifade etmiştir:

“Hiç şüphe yoktur ki, her bir iptidâî kavimde olduğu gibi, kadim Türklerin de kendi millî ruh ve zevklerini tatmin, millî nağmelerini terennüm etmeğe mahsûs bir musîkî âletine mâlik olmaları lazım gelirdi. Hele iptidâî cemiyetlerde nazımla beraber, musîkinin de aynı derecede rağbet bulması nazarı dikkati alınır, Siberya yaylalarındaki göçebe Türkün, tabiat ilhamıyla vücûda getirdiği manzum mahsûlünü, ezici ve monoton

¹ Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Araştırma Görevlisi, neslihan@gaazi.edu.tr

² Fuat Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1986, s. 102.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

bozkırlarda, bir musîkî âletile okşaması ve terennüm etmesi kadar tabîi hiçbir şey olamaz.”³

Kopuz, Divânü Lügati't-Türk'te; *kubuz* “uda benzer bir çalgı”, *kubuzluğ* *kişi* “kopuz, ut çalan kişi”, *kubzadı* “kopuz, ut çaldı”, *kubuz kubzaldı* “kopuz, ut çalındı”, *kubzaşmak* “kopuz çalmakta yarış yapmak”, *bucı kubuz* “inleyen utlardan bir ut” gibi kullanım ve tanımlarıyla yer almıştır.⁴ Bununla birlikte kopuz en çok Dede Korkut’la özleşmiştir. Hikâyelerde kopuzun geçtiği bölümler şu şekildedir:

Kopuzu ozan çalar ve onunla gezer,

*Kolça kopuz götürüp ilden ile bigden bige ozan gezer.*⁵

Eğlence için çalınır, Bamsı Beyreg’i esir alan kâfirler ona kopuz çaldırmışlardır:

Begregi dahı getirüp kopuz çaldırırlardı. ⁶

Hikâye’nin devamında Bamsı Beyreg, Yalançı oğlu Yaltaçuk ile Banı Çiçek’in evleneceğini yolda karşısına çıkan bir ozandan öğrenir, ozandan, atının karşılığında kopuzunu şu şekilde ister:

“Mere ozan kopuzun mana virgil atımı sana vireyim, sakla gelem bahasın getürem alam didi. Ozan aydur:Avazum gedilmedin ünüm yoğulmadın bir atdur elüme girdi, iletayim saklayayım didi.”⁷

Kopuzu alan Bamsı Beyreg, Banı Çiçek’in düğün otağına gelerek onun kopuz eşliğinde oynamasını ister:

“Hanum maksudum oldur ki ere varan kız kalka kol saluban oynaya men kopuz çalam didim.”⁸

Hikâyelerde anlatımın akıcılaştığı lirik bölümlerde kopuz çalınır.

Dirse Han ile Boğaç Han’ın karşılaşmasında Dirse Han kolca kopuzunu ister:

“Kırk yoldaşım aman, Tanrı’nın birliğine yokdur güman, benüm elümi şişün, kolça kopuzum elüme virün didi.”⁹

Dirse Han Oğlu Bugaç Han Boyı

Kopuz güç verir. Kan Turalı Selcen Hanım ile evlenebilmek için boğa ile dövüşmek zorundadır. Boğanın Kan Turalı’yı öldüreceğini düşünen kırk yigitler ağlamaya başlamıştır. Kan Turalı, onlardan kendisini kopuzla övmelerini istemiştir ve bu şekilde deve ve aslanı da yenmiştir:

“Hey kırk işüm kırk yoldaşım niye ağlarsız, kolca kopuzum getirün öğün meni didi.”¹⁰

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyı

Kopuz Dede Korkut’a ait olduğu için çalan kişiye bu saygıdan ötürü dokunulmaz. Egreg, kardeşi olduğunu bilmeden uyuyan Segrek’in yanına gelmiş, belinde kopuzu olan Segrek’in kopuzunu çalarak onu uyandırmıştır. Segreg, uyanınca kılıcına uzanmış ama Egreg’in elinde kopuzu görünce şunları söylemiştir:

“Mere kafir Dede Korkut kopuzu hörmetine çalmadum didi, eger elünde kopuz olmasayidi, ağam başıyıcın seni iki para kılur idüm didi. Çekdi kopuzu elinden aldı.”¹¹

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyı

³ Ahmet Caferoğlu, “Cihan Edebiyatında Türk Kobuz’u I”, *Ülkü*, C.8, S.45, s. 203.

⁴ Besim Atalay, *Divânü Lügati't-Türk*, TDK Yay., Ankara 1998-1999. Sırasıyla c.1 s.365; c.1 s.495; c. 2 s. 283; c. 2 s. 235; C. 2, S. 220; c. 3, s. 173.

⁵ Muharrem Ergin, *Dede Korkud Kitabı, Metin-Sözlük*, Ankara 1964, s. 2.

⁶ Muharrem Ergin, *Dede Korkud Kitabı*, s. 43.

⁷ Muharrem Ergin, *Dede Korkud Kitabı*, s. 37.

⁸ Muharrem Ergin, *Dede Korkud Kitabı*, s. 42.

⁹ Muharrem Ergin, *Dede Korkud Kitabı*, s. 12.

¹⁰ Muharrem Ergin, *Dede Korkud Kitabı*, s. 71.

¹¹ Muharrem Ergin, *Dede Korkud Kitabı*, s. 106.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Kopuz övgü vasıtasıdır ama kâfirler kopuzla övülmez. “Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz’un Çıkardığı Boy”da kâfirler Kazan’ın kopuzla kendilerini övmesini istemişler ama o onları “*Seni ögmegüm yok*” diyerek övmemiştir.¹² Yine aynı hikâyede Uruz’un babası Kazan’ı esaretten kurtarıp Oğuz iline getirmiş, yedi gün yedi gece toy yapılmış, sonucunda Dede Korkut kopuz çalmış ve dua etmiştir.¹³

Dede Korkut Hikâyelerindeki kopuzun işlevi ile ilgili Bahaeddin Ögel şu tespitlerde bulunmuştur:

1. Velilik ve ululuk sembolü idi. Dede Korkut’ta görüldüğü gibi.
2. “Gazi erenlerin başına ne geldiğini” söyleyen bir sembol idi.
3. “Ulularla haberleşme”, medet ve yardım isteme sesiydi.
4. “Kopuzla öğülen yiğitlere güç veren” boğalar ile buğralar yenmelerine imkan veren, ilahî bir sestti. Kanturalı Hikâyesi’nde olduğu gibi...
5. Topluluğa haber veren, halkı uyaran kutlu ses de kopuzun kutlu sesidir. Beyrek’in yurduna dönüşünde, atını verip, bir kopuz alması gibi...
5. “İyi ruhları çağıran, kötü ruhları kovan kutlu ses de” kopuzun sesidir.¹⁴

Hikâyelerde kopuzun geçtiği yerleri ve bu yerlerde kopuzun işlevini belirttikten sonra, yazımızın devamında Osmanlı şiirinde kopuz nasıl ele alınmıştır, özellikleri nelerdir? sorularının cevapları aranmıştır.

OSMANLI ŞİİRİNDE KOPUZ

Osmanlı şiirinde kopuzla¹⁵ ilgili olarak bu yazımızda tespit ettiğimiz kopuz redifli 12 gazel¹⁶ ile birlikte divânlar ve mesnevilerden taranan kopuzun yer aldığı beyitler incelenmiştir. Bu gazeller Hâmizâde Celîlî¹⁷, Figânî¹⁸, Gedâyî, Hadîdî, Harîmî (Şehzâde Korkud)¹⁹ Edirneli Nazmî²⁰, Revânî²¹, Sabâyî, Şânî²², Sûzî, Vasfî²³ ve Zâ’îfî’ye²⁴ aittir. Şairler hakkında kısa bilgiler aşağıdaki tabloda belirtilmiştir:

¹² Muharrem Ergin, *Dede Korkud Kitabı*, s. 109-110.

¹³ Muharrem Ergin, *Dede Korkud Kitabı*, s. 115.

¹⁴ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Ankara 1991, c. 9, s. 5.

¹⁵ Kopuz’la ilgili olarak Meseret Dirîöz’ün de bir yazısı bulunmaktadır. Dirîöz nazire gazelleri makalesine dahil etmemiştir. “Kopuz ve Klasik Edebiyatımız”, *Türk Kültürü*, C. 14, Ankara 1976, s. 168.

¹⁶ Gazellerden, yayımlanmış veya tez olarak çalışılmış divanlarda olanlar bu eserlerden, diğerleri ise *Mecma’ü’n-Nezâ’ir*, (Fatih Köksal, *Edirneli Nazmî Mecma’ü’n-Nezâ’ir*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001, s. 1233-1237), ve *Pervâne Beg Mecmuası*’ndan (Erdoğan Taştan, *Pervâne Beg Nazire Mecmuası* (199b-230b) Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2001, s. 196-199) karşılaştırılarak alınmıştır. Her iki mecmuada aynı sırayla Vasfî, Revânî, Sûzî, Hadîdî, Gedâyî, Sabâyî, Harîmî’nin gazelleri; *Mecma’ü’n-Nezâ’ir*’de farklı olarak Harîmî’den sonra Edirneli Nazmî’nin gazeli de vardır. *Mecmû’atü’n-Nezâ’ir*’de (Mustafa Canpolat, *Ömer Bin Mezîd Mecmû’atü’n-Nezâ’ir*, TDK Yay., Ankara 1982.) ve *Camiü’n-Nezair*’de (Yasemin Ertek Morkoç, *Eğridirli Hacı Kemal’in Camiü’n-Nezair’i –Metin ve Mecmua Gelenegi Üzerine Bir İnceleme-*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir 2003.) kopuz redifli gazeller yer almamıştır.

¹⁷ Arzu Atik, *Celîlî Divânı (İnceleme-Metin)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi SBE, İstanbul 2003, s. 126, G138.

¹⁸ Mahmut R. Gazimihal, *Ülkelerde Kopuz ve Tezeneli Sazlarımız*, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara 2001, s. 57.

¹⁹ Filiz Kılıç, “Osmanlı Hânedânından Bir Şâir: Şehzâde Korkut”, *Bilgi*, 1996, s.211.

²⁰ Fatih Köksal, *Edirneli Nazmî Mecma’ü’n-Nezâ’ir*, s. 1237.

²¹ Ziya Avşar, *Revânî Divanı*, Konya 2007, G155.

²² Filiz Kılıç, *Meşâ’irü’-Şu’ârâ İnceleme Tenkitli Metin*, Gazi Üniversitesi SBÜ (Yayımlanmamış Doktora Tezi), C. 2, Ankara 1994, s. 789-790.

²³ Çavuşoğlu, Mehmed, *Vasfî Divânı*, İstanbul 1980, s.80.

²⁴ Kâmil Akarsu, *Rumelili Zâifî, Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Divanından Seçmeler*, MEB Yay., İstanbul 1993, s. 160.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

Celîlî	öl.1563-64	Bursa'da doğmuştur. Adı Abdülcelîl'dir. Hamse'si, Divân'ı, Şeh-nâme Tercümesi, Yusuf u Züleyha adlı eserleri vardır. ²⁵
Figânî ²⁶		
Gedâyî	16.yy.	Antakyalı'dır. Kâtiplik yapmıştır. Mevlevî dergâhına bağlanmış, Mesnevî talim etmiştir. ²⁷
Hadidî	öl.1533/34	Edirne yakınlarındaki Ferecik kasabasındandır. Kasabasında hatiplik yapmıştır. Tevârih-i Âl-i Osman adlı eseri vardır. ²⁸
Harimî	öl.1513	Şehzâde Korkud II. Beyazîd'in oğludur. Amasya'da doğmuştur. Amasya, Manisa, Antalya, Lazkiye'de idarî görevlerde bulunmuştur. Manisa'da boğularak vefat etmiştir. ²⁹
Nazmî	öl.16.yy.	Edirnelidir. Asıl adı Mehmed'dir. Dîvân, Mecma'ü'n-Nezâ'ir, Pend-nâme-i Atâr Çevirisi, Münşe'ât adlı eserleri vardır. ³⁰
Revânî	öl.1523/24	Asıl adı İlyas Şüca Çelebi'dir. Edirneli'dir. Yavuz Sultan Selim dönemi şairlerindendir. Dîvân'ı ve İşret-nâme adlı eserleri vardır. ³¹
Sabâyî	15.yy.	Edirneli'dir. Asıl adı Hayreddin'dir. Fatih Sultan Mehmed ve II. Beyazîd dönemlerinde yaşamıştır. Dîvân, Sırât-ı Müstakîm, Menâkıb-ı Üveyse'l-Karanî ve Gazavat-nâme eserleridir. ³²
Suzî	15.yy.	Prizrenli'dir. II. Beyazîd döneminde Prizren'de ölmüştür. Mihaloğlu Ali Bey Gazavatnâmesi vardır. ³³
Şanî	16.yy.	İstanbul Kuloğlu'dur. Yeniçeridir. Hezel tarzında şiirleri vardır. ³⁴
Vasfî	15.yy.	Sultan II. Bâyezîd devri şairlerindendir. Serezli'dir. ³⁵
Zâ'îfî	öl.1557.	Adı Pir Muhammed b.Evrenos b. Nûreddin olup bugün Yugoslavya topraklarında bulunan Kratova kasabasındandır. Dîvân, Kitâb-ı Bağ-ı Behîşt, Bostân-ı Nesâyih, Serfüzeşt, Münşe'ât gibi eserleri vardır. ³⁶

²⁵ Şevkiye Kazan, "Hâmi-zâde Celîlî ve Gazelleri", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, (Tunca Kortantamer Özel Sayısı-II) Volume 2/4 Fall 2007, s.466-494.

²⁶ Gazel, Abdülkadir Karahan'ın *Figânî ve Dîvânçesi* adlı eserinde yoktur. (Abdülkadir Karahan, *Figânî ve Dîvânçesi*, İstanbul 1966.) *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*'nde Karamanlı başka bir Figânî vardır, ölüm tarihi 1531/32 olan Figânî'nin *Dîvân'ı* ve *İskendernâme* adlı eserleri vardır. Bu şiir bu Figânî'ye ait olabilir. Haluk İpekten vd.; *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara 1988, s. 150.

²⁷ Fatih Köksal, *Edirneli Nazmî Mecma'ü'n-Nezâ'ir*, s. 202.

²⁸ Fatih Köksal, *Edirneli Nazmî Mecma'ü'n-Nezâ'ir*, s. 204-205.

²⁹ Filiz Kılıç, "Osmanlı Hânedânından Bir Şâir: Şehzâde Korkut", s. 211.

³⁰ Fatih Köksal, *Edirneli Nazmî Mecma'ü'n-Nezâ'ir*, s. 96-111.

³¹ Rıdvan Canım, *Türk Edebiyatında Sâkinâmeler ve İşretnâme*, Ankara 1998, s. 95-112.

³² Fatih Köksal, *Edirneli Nazmî Mecma'ü'n-Nezâ'ir*, s. 258.

³³ Fatih Köksal, *Edirneli Nazmî Mecma'ü'n-Nezâ'ir*, s. 270.

³⁴ Filiz Kılıç, *Meşâ'irü'-Şu'ârâ İnceleme Tenkitli Metin*, c. 2, s. 789-790.

³⁵ Mehmed Çavuşoğlu, *Vasfî Dîvân*, s.3.

³⁶ Kâmil Akarsu, *Rumelili Zâifî, Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Divanından Seçmeler*, s.11, 27-31.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Bu gazellere ek olarak eserlerinde kopuz yer alan şairler ve eserleri şunlardır:

Şairin adı	Yaşadığı yy.	Eseri
Ahmed Paşa	15.yy.	<i>Divân</i>
Âli (Gelibolulu)	16.yy.	<i>Divân</i>
Derviş Hayâlî	15.yy.	<i>Ravzatü'l-Envâr</i>
Fahri	14.yy.	<i>Hüsrev ü Şirin</i>
Fazlî	16.yy.	<i>Gül ü Bülbül</i>
Fuzûlî	16.yy.	<i>Divân</i>
Gülşehri	14.yy.	<i>Mantiku't-Tayr</i>
Hoca Mesud	14.yy.	<i>Süheyl ü Nevbahâr</i>
Kadı Burhaneddin	14.yy.	<i>Divân</i>
Lütfî	16.yy.	<i>Latîfî Tezkiresi</i>
Me'âlî	16.yy.	<i>Divân</i>
Mesîhî	16.yy.	<i>Divân</i>
Nev'î	16.yy.	<i>Divân</i>
Revânî	16.yy.	<i>İşretnâme</i>
Sun'î	16.yy.	<i>Divân</i>
Şeyh Gâlib	18.yy.	<i>Hüsn ü Aşk</i>
Şeyhî	15.yy.	<i>Hüsrev ü Şirin</i>
Usûlî	16.yy.	<i>Divân</i>
Zâtî	16.yy.	<i>Divân</i>
Ziyâî	16.yy.	<i>Divân</i>

Hem bu gazeller çerçevesinde hem de taranan beyitlerden hareketle, kopuzun çeşitli şekil özelliklerini başlıklar halinde ve teşbih unsurları bağlamında yazımızda vermeye çalıştık:

Kopuz: Sazların En Seçkinidir.

Revânî, 'İşret-nâme'sinin musiki aletlerine ayrılan bölümünde kopuzun sazların en seçkini olduğunu söyler:

Kopuz gibi kanı bir hûb âvâz

Ki sâzın cümlesinden ola mümtâz

Revânî, 'İşret-nâme, b439³⁷

³⁷ Rıdvan Canım, *Türk Edebiyatında Sâkinâmeler ve İşretnâme*, s.219.

KOPUZUN ŞEKİL ÖZELLİKLERİ

Boynu eğik ve damağı çatlak

Kopuzun boynu eğiktir. Zâtî'ye göre kopuz, sevgilinin güzelliğini ve sesini duyunca boynunu eğmiş, damağını çatlatmıştır:

*Gördi çün nakşun işitdi sözün ey rûh-efzâ
Egûben boynunu çatlatdı damagını kopuz
Zâtî, G526-4³⁸*

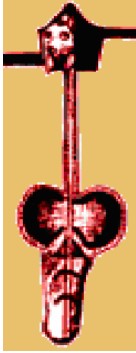
Sînesi Delik

Yandaki ve yukarıdaki resimde de görüldüğü üzere³⁹, kopuzun gövdesi oyuktur. bu durumu *feleğin kopuzun sinesini derd ile deldiği* şeklinde hüsn-i ta'lîl sanatıyla yorumlamıştır:

*Derd ile sînesini deldi vü burdı kulagın
Ne suç işledi aceb çerh-i sitemkâra kopuz
Gedâyî, b4*

Celîlî'ye göre ise, aşk acısı kopuzun göğsünü delmiştir:

*Deldi gam sînemi dil nâle kılur oldı meger
Mutrib-i ışk elinden ten-i bîmâr kopuz
Celîlî b8*

İleriki bölümlerde değindiğimiz ney ve Hz. Eyüp benzetmelerinde de bağrının delik olduğu söz konusu edilmiştir.

Kılları, kirişleri, telleri

Eskiden telli sazlar ile kopuzlar, at kılları ile süsleniyor ve seslendiriliyorlardı.⁴⁰ Beyitlerde özellikle “kıl” kelimesi, sevgilinin saçlarını da çağrıştıracak şekilde yer almıştır. Hadîdî, ‘kopuzun her kılı dil olup, sevgilinin perçemini anlatır’ derken, sevgilinin saçlarının da bir tür kıl olmasından yola çıkmıştır:

*Perçemi vasfın ider her kılı tende dil olup
Cânunu yakdı Hadîdî bu siyehkâra kopuz
Hadîdî, b7*

Aşka tutulmuş Vasfî'ye arkadaş olalı kopuzun her kılı figân etmektedir:

*Her kılı cism-i nahifinde figânlar eyler
Hem-nefes olalı Vasfî-i giriftâra kopuz
Vasfî, b6*

Kiriş, bağırsak anlamındadır. Mehmed bin Süleyman'ın 1427 yılında Arapça'dan çevirdiği *Hayâtü'l-Hayvân* adlı eser hayvanlar hakkında bilgi vermektedir. Bu bilgilere göre kurt bağırsağından kopuza tel yapılmıştır:

“Kurt bağırsagundan kiriş düzüp kopuza daksalar da çalsalar kalan kopuz kılları kırıla.”⁴¹

Şânî, “çalmak” fiilinin, “yere vurmak” ve “kopuz çalmak” anlamlarını çağrıştıracak şekilde kullanırken, bağırsaktan yapılmış telleri kastederek:

*Çaldum ayagina tolaşdı bağırsagı anun
Karşuna egdügiçün boynunu mestâne kopuz
Şânî, b3*

³⁸ Zâtî Divânı Edisyon Kritik ve Transkripsiyon, Haz. Ali Nihat Tarlan, İstanbul 1970, c.2, s.30.

³⁹ Bahâeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. 9, s. 260-261.

⁴⁰ Bahâeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C.9, s.92.

⁴¹ Tarama Sözlüğü, TDK Yay., Ankara 1969, C.IV, s.2659.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Sabâyi, kopuzun tek telli olduğunu *târ-ı yetim* tamlamasıyla söyler. Kopuz, Zühre'nin çengiyle çok telli olmasından dolayı alay etmiştir. Evliya Çelebi ise, kopuzun üç târlı olduğunu belirtmiştir:⁴²

*Zührenün çengin idüp târ-ı yetim ile hacil
Nüktesin dakdı güher gibi kulaklara kopuz*

Sabâyi, b3

Tel kelimesi de *Mantıku't-Tayr*'daki şu beyitte geçer:

*İ Süleymân şol kopuzun telini
Bur ki söyleşem bu kuşlar dilini*

Gülşehri, *Mantıku't-Tayr*⁴³

KOPUZ ÇEŞİTLERİ

Perdesiz-Yaylı ve Perdeli-Mızraplı Kopuz

Perde, bazı telli çalgıların (tanbur, bağlama, gitar) sapında bağlı olan, mesafeleri o müziğin ses sisteminin gerektirdiği frekans düzenine göre ayarlanmış kırıktan veya madenî sargılara⁴⁴ verilen addır. Mahmut Gazimihal'in verdiği bilgiye göre kopuzun perdeli ve perdesiz çeşitleri vardır. Perdeli kopuz kemençeye benzer, gövde ve sapı tek parçadan oluşmuştur. Sol elin kavradığı sapta perde destecikleri vardır.⁴⁵ "Perde" kelimesinin yer aldığı aşağıdaki beyitte bu tür kopuzdan söz edildiğini söyleyebiliriz:

*Perde altından öter karşı durup söyleyümez
'Âşık oldugını dilden bugün ol yâra kopuz*

Za'îfî, b5

Bu kopuz diz üstünde çalınır:

*Dizün üstünde yatup ruhlarına itse nazar
Cûş idüp sûz-ı derûnı yanar odlara kopuz*

Hadîdî b4

⁴² Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Topkapı Sarayı Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu Dizini, Haz. Orhan Şaik Gökyay, YKY, İstanbul 2006, 1. Kitap, s. 304.

⁴³ Agâh Sırrı Levend, *Gülşehri Mantıku't-Tayr* (Tıpkıbasım), Ankara 1957, s. 297.

⁴⁴ Çinuçen Tanrıkorur, *Osmanlı Dönemi Türk Musikisi*, Dergâh Yay., İstanbul 2003, s. 208.

⁴⁵ Mahmut R. Gazimihal, *Ülkelerde Kopuz ve Tezeneli Sazlarımız*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001, s. 24.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Yukarıdaki minyatürde, kopuz (solda), kemânçe ve def görülmektedir. Minyatürdeki bu kopuz çeşidi perdeli kopuz tarifine uymakta ve mızrapla çalınmaktadır.⁴⁶

Perdesiz kopuz, tanbur tiplidir, yani yekpare ağaçtan olmayan kopuz çeşididir. Yarım armudî çanağına, at kılı tellerinin mümkün uzunluğuna uygun boydaki alete ayrı bir sap takılıdır. Bu çeşidin çanak ağzında alt taraftan yılan derisi gerilidir. Sopa bitişik tahtadan, gövde yüzü ortasında delik vardır. Saz dört telli olmakla beraber, sapta perde destecikleri yoktur.⁴⁷ Gazimihal'in verdiği bu bilgiye ek olarak, Ahmet Caferoğlu da "Türk Kopuzu"⁴⁸ başlıklı yazısında bu kopuz türü hakkında şöyle bilgi vermektedir:

"Kırgız-Kazaklarda ise aynı kopuz başka türlüdür. Levşin'in tarifine göre bunlardaki kopuz eski Rus kemanına benzeyip içi oyulmuş bir çanağı vardır. Çanağın üst tarafına bir sap raptedilmiştir. Telleri gâyet kalın olup at kılından yapılmıştır. Tıpkı viyolonsel gibi iki diz arasına sıkıştırılıp çalınmaktadır. Tonu gayet kabadır; mamefi muhtelif kuş ötmelerini takliden çıkarılan sesler ve melodiler tabiata çok yakındır. Kafkasya Nogaylarındaki kopuz, teşekkülü itibarile aşağı yukarı Kırgızlarınkine benzemektedir. Bunlarınki de yayla çalınmakta olup iki telli kemana benzemektedir."

Aşağıdaki resimde görüldüğü üzere perdesiz kopuz yayla çalınır:

Beyitlerde özellikle "perdesiz" kelimesinin yer aldığını görmekteyiz. Kelimenin "sakınmadan, doğrudan" anlamlarını da kasteden şairler, ikinci tip kopuzdan bahsetmişlerdir. Harîmî'nin şu beytinde, sözünü açıkça söylemek için sevgilinin ayağını öpen, ona yalvaran bir âşık olarak düşünülen viyolonsel benzeyen kopuzdur. Çünkü bu kopuz çalan kişinin hem ayağına hem de eline değmektedir. Beyitte, "elini ayağını öpmek" deyimini ve "perdesiz" kelimesi bu sebeple yer almıştır:

*Perdesüz dimek için râzını dildâra kopuz
Elin ayagın öpüp yüz ura yalvara kopuz*

Harîmî, b1

Gedâyî ise, kopuzun sözünü sakınmadan söylediği için yüzüne el darbeleri aldığını söyler. Bu beyit ayrıca kopuz çalınırken el darbelerinden de yararlanıldığını göstermektedir:

*Perdesüz söyledüğüçün sözünü yâra kopuz
Zahmeler yir yüzüne derd ile bî-çâre kopuz*

Gedâyî, b1

⁴⁶ Metin And, "Hem Göze Hem Kulağa Osmanlı Müziği", *SkyLife*, Ocak 2005, s.124.

⁴⁷ Mahmut R. Gazimihal, *Ülkelerde Kopuz ve Tezeneli Sazlarımız*, s.24.

⁴⁸ Ahmet Caferoğlu, "Türk Kopuzu", *Ülkü Mecmuası*, C.8, S.48, 1936, s.211.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Kulakları

Kulak, kopuzun sap kısmında yer alan burguların diğer bir adıdır. Şairler, kopuzun kulak burulmasını yani akort edilmesini değişik hayaller içerisinde kullanmışlardır:

Meâlî, kopuza bir müjde verir, sevgilinin eğlence meclisine gidilmeden hazırlıklı olunması ve kopuzun akord edilmesi gerektiğini söyler:

*Muştulayup burdı mutrib kopuzun kulagını
Varuruz bezmine diyü ol dil-ârâmun yine*

Meâlî, G81-2⁴⁹

Kopuz sevgiliye bütün sırlarını söylemek istemektedir. Bunun için kulağı buruldukça göğsünü geçirir:

*Geçirür gögsini dâyim kulagın burdukça
Dimek ister kıla dek râzını dil-dâra kopuz*

Zaîfî, b5

Gedâyî, kulak burmayı feleğin bir “ceza”sı olarak görür ve sorar: Acaba kopuzun suçu nedir?

*Derd ile sînesini deldi vü burdı kulagın
Ne suç işledi aceb çerh-i sitemkâra kopuz*

Gedâyî, b4

Gedâyî gibi Hadîdî de kulak burmayı ceza olarak görür fakat cezanın sebebi farklıdır; kopuz sakınmadan sözlerini sevgiliye söylemiştir:

*Perdesiz söyledüğüçün sözi dildâra kopuz
Güşmâl itdügine incine mi yâra kopuz*

Hadîdî, b1

Harîmî’ye göre ise, “kulak burmak”, “sırların ağyara söylenmesinin önlenmesi” için alınan bir tedbirdir:

*Mutrib alup dizi üstine kulagını burar
Dimesün diyü meger sırrını agyâra kopuz*

Harîmî, b3

Ahmet Atilla Şentürk, XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevîlerinde Edebî Tasvirler adlı eserinde kopuz hakkında şu tespitlerde bulunmuştur:

“Kopuz hakkında müstakîl tasvirlerle fazlaca rastlanmamaktadır. Kopuz daha çok âşîğın yolculuk sırasında rastladığı bir köşk içindeki tahtın üzerinde duruyor olarak zikredilir, fakat tasvîr edilmez. Musiki meclisleri içinde ise, sadece ismi zikredilir ve hemen her defasında kulağının burulmasından bahsedilir, dolayısıyla kopuzun hazin sesi de kulağı burulduğu için ağlaması şeklinde yorumlanır.”⁵⁰

Yukarıdaki tespitlere örnek olarak, Şeyhî’nin aşağıdaki beytinde akord edilen kopuzun sesi, kulağı burulan insanın ağlamasına benzetilmiştir:

*Kopuzun eyle burdılar kulagın
Ki çatladurdu aglarken tamagın*

Şeyhî, Hüsrev ü Şîrîn, b.3212⁵¹

⁴⁹ Edith Ambros, *Candid penstrokes: the lyrics of Me’âlî an Ottoman poet of the 16th century*, Berlin 1982, s.257.

⁵⁰ Faruk Kadri Timurtaş, *Şeyhî’nin Hüsrev ü Şîrîn’i*, İstanbul 1963, s. 118; Ahmet Atilla Şentürk, XVI.Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevîlerinde Edebî Tasvirler, Kitabevi Yay., İstanbul 2002, s. 632.

⁵¹ Fahri’nin Hüsrev ü Şîrîn’inde de aynı benzetme vardır.

Kulagın kopuzun şöyle bururdu

Ki burmaktan kopuz zârî kılurdu b.4074 Şentürk, s. 632.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Nemede ve deriye sarılması

Kopuzun keçeden yapılan kılıfı, dervişlerin giydiği keçeden yapılan nemede benzetilmiştir, bu şekilde kişileştirilen kopuz şu beyitte âşıkların meclislerini gezmektedir:

*Geydügi köhne nemed sohbet-i ‘uşşâkı gezer
Yürür elden ele bî-çare vü âvâre kopuz*

Harîmî, b2

Vasfî'nin şu beytinde ise, tanburun bir kılıfa konup kuşakla bağlanması ile keşişin zünnâr bağlaması arasında ilişki kurulmuştur. Kopuz, girişleriyle tamburlara benzese de onlar gibi kılıfı yoktur, kuşağa/zünnâra heves etmez:

*Hem-kiriş oldu uyup gerçi ki tanburlara
Heves itmez hele anlar gibi zünnâra kopuz*

Vasfî b3

Zâ'îfî'ye göre, kopuzun üst yüzeyinin deri ile kaplanması'nın sebebi, feleğin darbesini yemiş olmasıdır. Bu kopuz yukarıda bahsettiğimiz perdesiz ve yayla çalınan kopuz çeşididir:

*Darb-ı dehri yedi şöyle ki sarıldı deriye
Neye benzedi yine sûz ile bî-çare kopuz*

Zaifî, b4

Sûzî'ye göre kopuz aşk ehli olduğu için deriye sarılmıştır, çünkü aşk ehline bir koyun derisi olan post yeter:

*Çünkü aşk ehline bir dost u bir post yiter
Bir deriye sarılup gelse n'ola yâr a kopuz*

Sûzî, b4

Sesi

Evliya Çelebi kopuzu “aygır gibi kişneyen” bir saz olarak nitelemiştir.⁵² Peçoy'dan bahsederken de, kopuzun Peçoy gazilerine özgü olduğunu ve onun sesinin “ceng etmek” için isteklendirici, harekete geçirici olduğunu söylemiştir:

*“Kopuz sazın çalmak bu Peçoy gazilerine mahsusdur, ammâ
Hudâya ayândur ol mertebe sûznâk zemzeme ile ferdaş idüp çalar
kim istimâ idenler cûş [u] hurûşa gelüp birbirlerin cenge tergîb ederler.”*

⁵³

Zâ'îfî ise, onun sesinin yakıcılığından bahseder:

*Yine dil-sûz oluban başladı hoş zâra kopuz
Yine dil derdini söyletdi her etvâra kopuz*

Zaifî b1

KOPUZU KİM, NEREDE VE NASIL ÇALAR?

15.yy. tezkire yazarlarından Sehî Bey, Edirneli Sagârî'nin kopuz çalmaktaki maharetini şöyle anlatır:

*“...kopuz çalmada o derece bir maharet ve el yatkınlığı
kazanmıştı ki eline kopuz alıp, hazırlayıp çalmaya başlayınca
Zühre'yi gökten indirir, onu, elinde olmaksızın raksa ve semaa
başlatıp meclistikilerin içine ateş düşürür, böylece her birinin hay
huyundan ve mest naralarından yeryüzü kargaşa, kavgâ ve bela
doları.”*⁵⁴

⁵² Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, I.Kitap, s.304.

⁵³ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Topkapı Sarayı Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, 6. Kitap, YKY, İstanbul, 2002, s. 118.

⁵⁴ Mustafa İsen, *Sehî Bey Tezkiresi/Heşt-Behişt*, Ankara,1998, s. 177-178.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Sehî Bey'den iki yüzyıl sonra Evliya Çelebi, kopuzu icad edenin Fatih zamanı vezirlerinden Ahmed Paşa olduğunu belirtir ve kopuz üstatları olarak Çelengli Şehbâz Ağa, Söhrâb Ağa, Yamalı Receb Ağa ve Boşnak Mahmûd Ağa'yı gösterir:

“Sâzendegân-ı kopuzcıyân: Neferât 30, müellifi Hersek oğlu Ahmed Paşadır. Ebû'l-feth vüzerâlarındandır....Bu sâzın üstâdı Çelengli Şehbâz Ağa ve Söhrâb Ağa ve Yamalı Receb Ağa ve Boşnak Mahmûd Ağa bunlar meşhûrdur.”⁵⁵

Yine Evliya Çelebi, kopuzun Bosna, Budin, Kanlıca ve Eğre'de çalındığını ve kopuzu Anadolu'da görmediğini söyler:

“Bu sâz Bosna ve Budin ve Kanlıca ve Eğre ve Tımuşvâr serhadlerine mahsusdur. Anadolu'da aslâ görmedik,”⁵⁶

Peçoy gazileri kopuz çalarak yollarına giderler:

“Evvelâ başlarında beyaz kalpakları ve bellerinde abdâlânvar pâlheng-i murassa ve yeşim ve balgamî taşlı kuşakları ve bellerinde kortela nâm bıçakları ve levendânlarının ellerinde topuzları ve kiminin ellerinde kopuzların çalarak yollardan ubûr ederler.”⁵⁷

Meclislerde Kopuz ve Kopuzla Şiir Okuma

Bu konuda kaynaklardan ziyade gazeller bize bilgi vermektedir. Vasfî kopuzun bütün meclislerde çalındığını söyler:

Kankı meclisde nazar eylesen el anı çalar
Bilmezem n'eyledi bu ellere bî-çâre kopuz

Vasfî, b2

Şânî, bir meclis tasvirinde bulunmaktadır. Meyhanede oturan insanların müzik çalan kişinin etrafında oturmalarından yola çıkan şâir, kopuzu bir emire benzetir:

Bir iki evbaşı dürüp başına merdâne kopuz
Oturur meygede sadrına emîrâne kopuz

Şânî, b1

Kopuz eğlence meclisinde makamla çalınmaktadır. Bu makamlardan İsfahan ve Irak şu beyitlerde söz konusu edilmiştir:

Geh Sıfâhana varur gâh kılur seyr-i 'Irâk
Her makâmı gezer âşûfte vü âvâre kopuz

Gedâyî, b3

Her makâmı bile seyr iyler o mutribler ile
Bu hevâda yiler âşûfte vü âvâre kopuz

Nazmî b3

Mecliste pulları olduğu için def övünmektedir, kopuz onu bu yüzden yanından çalar:

Bir iki pulla def hayli gererdi göğsin
Çaldı meclisde yanından anı rindâne kopuz

Şânî, b4

Kopuzla birlikte kara düzen ve bozuk düzen adlı müzik aletleri de şu beyitte yer almıştır:

Kara düzenle bir bozuk düzenden
Yine kaygu kopuzun Nazmî çaldık,

Nazmî, G100-5⁵⁸

⁵⁵ Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, I. Kitap, s. 304.

⁵⁶ Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, I. Kitap, s. 304.

⁵⁷ Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 6. Kitap, s. 118.

⁵⁸ Ziya Avşar, *Türki-i Basit Edirneli Nazmî*, Konya 2007, s. 80.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

Gerek Dede Korkut Hikâyeleri'nde gerek destanlarda kahramanlar kopuz eşliğinde şiir okumuşlar, sözlerini kopuzla söylemişlerdir. 14.yy.'da yazılmış *Süheyl ü Nev-bahâr*'da bu özelliğin devam ettiğini görmekteyiz. Bu konuyla ilgili Cem Dilçin şu yorumlarda bulunmaktadır:

“*Süheyl ü Nev-bahâr*'da *Süheyl*'in, *Nev-bahâr*'a olan aşkını, özlemine ve dertlerini dile getirdiği gazelleri, “kopuz” eşliğinde, yani “kopuz çalarak” söylemesi dikkati çeken bir özelliktir. *Süheyl ü Nev-bahâr*'da görülen bu durum, destan dönemlerindeki saz eşliğinde şiir söyleme (soy soylama) geleneğinin son kalıntılarından biri olabileceği düşüncesini akla getirmektedir. *Süheyl ü Nev-bahâr*'la çağdaş olan mesnevîlerde, olayın kahramanlarının ağzından söylenmiş gazeller ve başka şiirler varsa da, bunlar kopuz ya da başka bir saz eşliğinde söylenmemektedir.”⁵⁹

Süheyl gazelini kopuz eşliğinde söyler:

Çü düzdi kopuzu urubanın el
Hemân lahza didi bu resme gazel

Süheyl ü Nev-bahâr, b1177⁶⁰

Sûzî'nin şu beytinde de eğlence meclislerinde kopuzla şiir okuma geleneğinden bahsedilmiştir:

N'ola bezm ehli semâ ile safâ eylese kim
Sûzî'nün şirin okur şevk ile dildâra kopuz

Sûzî, b5

TEŞBİH UNSURU OLARAK KOPUZ

Aşk Kopuzu

Osmanlı şiirinde yer alan kopuzun en çok vurgulanan özelliği “aşk kopuzu” olmasıdır. Zaîfî'ye göre “kopuz”, ezeli aşktaki sırlara erişmekte ve onları söylemektedir:

Kulak ur ârif isen dinle derûndan sözünü
Ki yetişmiş ezeli ışkda esrâra kopuz

Zaîfî, b2

Yine 15.yy. şairlerinden Ahmed Paşa, gönül redifli meşhur murabbaında aşk kopuzundan bahseder:

Ben dimezdüm ki hevâ yolına ser-bâz gelem
Ney-i ıskunla gamun çengine dem-sâz gelem
Dir idüm ışk kopuzun uşadam vâz gelem
Vây gönül vay bu gönül vay gönül ey vây gönül

Ahmed Paşa⁶¹

Aşkun kopuzun ele alayın mı ne dirsün
Âlemlere âvâze salayın mı ne dirsün

Lütfî⁶²

Âşık, Arkadaş ve Rakîb Olarak Kopuz

Âşkın kopuzunda âşıklığın alâmetleri görülür. Şairler, bu alâmetleri beyitlerinde çeşitli edebî sanatlar vasıtasıyla dile getirmişlerdir. Nazmî, kopuzu,

⁵⁹ Cem Dilçin, *Mesud Bin Ahmed, Süheyl ü Nev-bahâr*, s. 92.

⁶⁰ Cem Dilçin, *Mesud Bin Ahmed, Süheyl ü Nev-bahâr*, s.273.

⁶¹ *Ahmed Paşa Divanı*, haz.Ali Nihat Tarlan, İstanbul 1966, şiir:173, s.234.

⁶² Latîfî, *Tezkiretû's-Şu'ara ve Tabsiratü'n-Nuzama*, (Haz. Rıdvan Canım), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2000, s. 484.

bağrının yufka yani delik, yanık dilli, zayıf ve ince olması sebebiyle âşıkla özdeşleştirir:

*Bağrı yufka dili nâlân teni gâyetde nahif
Benzer insâf bu kim 'âşık-ı gam-hâre kopuz*

Nazmî, b2

Revânî'nin şu beytinde, kopuz âşık olduğu için cefâ eden sevgilinin elini ve dizini (elle ve dizde çalınmasından hareketle) öpmektedir:

*Yalvarup gâh elin gâh dizin öpmez idi
Âşık olmasa Revânî o cefâ-kare kopuz*

Revânî b5

Gedâyî'ye göre âşık kopuz, "sevgiliye derdleri anlatmak" için onun eteğine yüz sürer elini ve ayağını öper:

*Yüz sürer dâmenine öper ayagın u elin
Arz ider hâlini bin derd ile bî-çâre kopuz*

Gedâyî, b2

Âşık olmasının yanında kopuz, aşk derdini paylaşan bir arkadaş (hem-nefes) olarak da beyitlerde düşünülmüştür. Nazmî kopuzun dertli sesini, dertli bir âşığa arkadaş olmasına bağlar:

*Hem-nefes olmasa bir 'âşık-ı gam-hâre kopuz
Her nefes gelmez idi derd ile bin zâre kopuz*

Nazmî, b1

Bu sebeple dert ile elden ele gezer:

*Hem-nefes olmaga bir âşık-ı gam-hâre kopuz
Gezer elden ele bin derd ile âvâre kopuz*

Vasfî, b1

Kopuz, âşıkla beraber aşk acısı da çekmektedir:

*Nazmî gibi gam-ı cânân ile dil-haste olup
Dem-be-dem zârî kılur derd ile bî-çâre kopuz*

Nazmî, b5

Diğer beyitlerden farklı olarak Gedâyî, kopuzu eli boş ve sadece kuru söz ile sevgiliye ulaşan bir rakip olarak görür:

*Ey Gedâyî nice sihr ile ne fitneyle varur
Ki eli boş kuru söz ile irer yâra kopuz*

Gedâyî, b7

Hasta

Revânî'nin şu beytinde kopuz dertle inlemesi ve çâresizliği sebebiyle hastaya benzetilmiştir. Sevgili de gönlün ve canın tabibidir. Doktor, teşhis koyarken nabzının ölçülmesini de dikkate alır. Bu durumda hastaya benzetilen kopuzun nabızı, tellerinin gerildiği sap kısmındaki titreşimlerdir. Sevgili, kopuzu çalarken bu tellere dokunacak ve kopuzun derdini anlayacaktır.

*Ey tabîb-i dil ü cân nabzını tut hâlini gör
İniler haste olup derdile bî-çâre kopuz*

Revânî, b2

Nazmî gibi kopuz da sevgilinin aşk derdiyle hasta olup inlemektedir:

*Nazmî gibi gam-ı cânân ile dil-haste olup
Dem-be-dem zârî kılur derd ile bî-çâre kopuz*

Nazmî, b5

Hız.Davud

Sûzî'nin şu beytinde kopuzun sesi, güzelliği sebebiyle Hz. Dâvud'un sesine benzetilmiştir. Hz. Dâvud'un kitabı olan Zebur da bu beyitte söz konusu edilmiştir. Kopuz, Hz. Dâvud'un sesi ile aşk Zebûr'unu sevgiliye anlatır, açıklar:

Medh okur nagme-i Dâvûd ile dildâra kopuz

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Şerh ider ışk Zebûrın yine ol yâra kopuz
Sûzî, b1

Hız.Eyyûb

Hadîdî'nin şu beytinde kopuz, Eyüp peygamberin göğsünün delinmesi ve kafes şeklinde olması yönünden ona benzetilmiştir. Kopuz da tıpkı onun gibi sabırlıdır ve Allah'a şükr eder:

Delinüp sine müşebbek olup Eyyûb gibi
Sabr idüp derde gelür hamd ile güftâra kopuz
Hadîdî, b4

lâle

Sûsen musikara; kopuz şekil itibarıyla uzun sapı ve gövdesiyle lâleye benzetilmiştir:

Aldı sûsen eline musikâr
Kopuzun aldı lâle kenâr

Fazlî, *Gül ü Bülbül*⁶³

ney

Kopuzun ney gibi delik olması ve bu sebepten dolayı da inlemesi şu beyitte söz konusu edilmiştir:

Delinüp bağırın ney gibi inlediği bu
Ey Harîmî bulmaz derdine bir çâre kopuz
Harîmî, b5

öksüz

Gedâyî kopuzu öksüz oğlana benzetmiştir, bunun sebebi, mızrapla çalınarak yüzüne darbe almasıdır. Bu hâliyle yüzüne dayak yiyen bir çocuk gibi ağlamaktadır:

Zahm-ı mızrâbı yiyüp yüzine inler gam ile
Öksüz oğlan gibi her lahza gelür zâra kopuz
Gedâyî, b5

rind

Vasfî'nin şu beytinde kopuzla rindler arasında bazen çıplak olmaları bazen de nemed giymeleri bakımlarından ilişki kurulmuştur:

Gâh uryân oluban gâh nemed-pûş olup
Rindler gibi girür hâne-i hammâra kopuz
Vasfî, b3

rûm abdâlî, gedâ

Kopuz bir Rum abdâlî gibi sarhoş olup sohbet arar, bir dilenci gibi de nemede sarılır:

Rûm abdâlî gibi kanzîl olup sohbet arar
Sarılup bir nemed içine gedâyâne kopuz
Şânî, b.5

Önce bir emir gibi el üstünde tutulur yani çalınır, sonra ise bir dilenci gibi başını hırkaya çeker:

Evvelâ tutdı emîrâne el üstünde makâm
Hırkaya çekdi başın sonra gedâyâne kopuz
Figânî b3

yakı

Kopuz, sap kısmıyla sevgilinin şah damarına ve gövde kısmıyla da yakı gibi göğsüne yakındır:

Reg-i cândan ne aceb virse haber sıhhat ile

⁶³ Ahmet Kartal, *Klâsik Türk Şiirinde Lâle*, Ankara 1998, s. 135.

Yakı gibi çü seni sinesine sara kopuz
Sabâyî, b2

KOPUZUN ORTADAN YOK OLMASI

16.yy.dan sonra kopuzun yerini mecliste farklı müzik aletleri almıştır. Şairler bu durumu farklı sebeplere bağlamışlardır. Mesîhî, meclislerde kopuzun yerini tanburun aldığını söylediği şu beyitlerinde aslında eğlence yasağından bahsetmiştir:

Kalmadı devr-i salâhunda gidüp fisk u fesâd
Bâgda nergis-i bimârdan özge mahmûr

Bozulup sohbeti götürdi ayacı sâki
Üzilüp gerdeni götürdi kopuzu tanbûr

Mesîhî, K20/17-18⁶⁴

Usûlî ve Fuzûlî de kopuzun ortadan yok olmasını Ramazan ayının gelmesine bağlamışlardır. Kopuzla birlikte kişileştirilen sûrahi ve testi de eğlence meclisinden ayaklarını çekmişlerdir:

Çü gördü kim bezendi bezm-i rûzî
Götürdi Zühre ortadan kopuzu

Usûlî, msn 1, b.80⁶⁵

Bildi mutrib ki nedir hâl götürdü kopuzun
Bezmden çekdi ayağını sûrahî vü sebû

Fuzûlî, G239-2⁶⁶

Ziyâî göz yaşını şaraba, inlemelerini de sâzın sesine benzetirken, Zühre'nin kopuzu meclisten götürmesini ister, çünkü onun inlemeleri saz görevini görmektedir:

Eşk mey nâlelerüm bezm-i gama sâz yeter
Mest-i câm-ı ezelem Zühre götürsün kopuzu

Ziyâî, G472-4⁶⁷

Nevî'nin kış mevsimini anlattığı kasidesinden alınan şu beyitte kopuz güneşe; telleri de güneş ışıklarına benzetilmiş, kış mevsiminin gelmesiyle güneşin ortadan kaybolması ve kopuzun yok olması arasında ilişki kurulmuştur:

Götürdi kopuzu bezm-i felekden
Kırup târ-ı şu'â'n mîhr-i enver

Nevî K20-11⁶⁸

Nevî, aynı tabloyu şu gazelinde de çizmiştir. Kopuz-güneş ilişkisi çerçevesinde beyitte kopuzun yerini şeştârın aldığı dillendirilmiştir:

Götürüp mîhr-i felek bezm-i cihandan kopuzu
Başladı çalmaga şeştâ yine halk-ı âlem

Nevî, G311-4⁶⁹

Yazımızı, Arif Nihat Asya'nın kopuzun unutulması ile ilgili şu anlamlı dizeleri ile bitiriyoruz:

Gümüş müydün altın mıydın?
Biz ki seni unutmuşuz

⁶⁴ Mine Mengi, *Mesîhî Divânı*, AKM Yay., Ankara 1995, s. 77.

⁶⁵ Mustafa İsen, *Usûlî Divânı*, Ankara 1990, s. 32.

⁶⁶ Kenan Akyüz vd., *Fuzûlî Divânı*, Ankara 1990, s. 247

⁶⁷ Müberrâ Gürgendereli, *Hasan Ziyâ'î, Hayatı-Eserleri-Sanatı ve Divânı (İnceleme-Metin)*, Kültür Bakanlığı Yayınları Sanat Edebiyat Eserleri Dizisi 440-155, Ankara 2000, s. 328.

⁶⁸ Mertol Tulum-Ali Tanyeri, *Nevî Divânı*, İstanbul 1977, s. 65.

⁶⁹ Mertol Tulum-Ali Tanyeri, *Nevî Divânı*, s. 416.

Sen unutma bizi kopuz⁷⁰

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Dede Korkut'la özdeşleşen ve Türklerin millî sazı olarak değerlendirilen kopuz, Osmanlı şairleri tarafından, redifi kopuz olan nazire gazellerde ve kopuzun geçtiği beyitlerde edebî benzetmelerle en ince ayrıntısına kadar işlenmiştir. Gazellerde kopuzun en ince özelliklerine kadar anlatılmasına rağmen, müstakil mesnevilerde tasvirlerde sadece “kulağının burulması”na dikkat çekilmiştir.

Osmanlı şiirinde, “kopuz”un şekle dayalı özellikleri *Dede Korkut Hikâyeleri*’nden farklı olarak estetik bir bağlamda işlenmiştir. Hikâyelerde olduğu gibi, gazellerde de kopuzla şiir okuma geleneğinden bahsedilir. Bu gelenek XVI.yy.’da hâlâ devam etmektedir. Fakat artık kopuzla “gazel” söylenmektedir.

Kopuz redifli gazelleri yazan şairlere baktığımızda çoğunun Rumeli coğrafyasında yetiştiği görülmektedir. Bu durum Evliya Çelebi’nin “Anatolida aslâ görmedik.”⁷¹ sözüne de kanıt teşkil etmektedir.

Gazellerde daha çok perdesiz-yaylı kopuzdan bahsedilir. Bu kopuzun teli hayvan kılındandır. Göğüs kısmı deri ile kaplanmış, gergin ve aynı zamanda da deliktir. Viyolonsel şeklindedir, yayla çalınır, kirisleri bağırsaktan yapılır, kılıfı ve akord burguları vardır, bunlara kulak denir. Hikâyelerde ise “kolca kopuz”dan yani kolda çalınan kopuzdan bahsedilmiştir.

XVI.yy.’dan itibaren kopuz yerini, saz, şeştâr, tambur ve uda bırakmıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmed Paşa Divanı*, Haz. Ali Nihat Tarlan, İstanbul 1966, şiir: 173, s. 234.
 Akarsu, Kâmil, *Rumelili Zaiî, Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Divanından Seçmeler*, Meb Yay., İstanbul 1993, s. 160.
 Akyüz, Kenan vd., *Fuzûlî Divanı*, Ankara 1990, s. 247
 Ambros, Edith, *Candid penstrokes: the lyrics of Me’âlî an Ottoman poet of the 16th century*, Berlin 1982, s. 257.
 And, Metin , “Hem Göze Hem Kulağa Osmanlı Müziği”, *SkyLife*, Ocak 2005, s. 124.
 Asya, Arif Nihat, *Kökler ve Dallar*, İstanbul 1964, s. 52.
 Atalay, Besim, *Divânü Lügati’t-Türk*, TDK Yay., Ankara 1998-1999, c.1-3.
 Atik, Arzu, *Celîlî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi SBE, İstanbul 2003, s.126, G138.
 Avşar, Ziya, *Türkî-i Basît Edirneli Nazmî*, Konya 2007.
 Avşar, Ziya, *Revânî Dîvânı*, Konya 2007,
 Caferoğlu, Ahmet ,“Türk Kopuzu”, *Ülkü*, C.8, S.48, 1936, s. 211.
 Canpolat, Mustafa, *Ömer Bin Mezîd Mecmû’atü’n-Nezâ’ir*, TDK Yay., Ankara 1982.
 Canım, Rıdvan, *Türk Edebiyatında Sâkinâmeler ve İşretnâme*, Ankara 1998, s.95-112.
 Çavuşoğlu, Mehmed, *Vasfî Dîvânı*, İstanbul 1980.
 Dilçin, Cem, *Mesud Bin Ahmed, Süheyl ü Nev-bahâr (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1991, s. 92.

⁷⁰ Arif Nihat Asya, *Kökler ve Dallar*, İstanbul 1964, s. 52.

⁷¹ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 1. Kitap, s. 304.

- Diriöz, Meserret, "Kopuz ve Klasik Edebiyatımız", *Türk Kültürü*, C.14, Ankara 1976s.168.
- Ergin, Muharrem, *Dede Korkud Kitabı, Metin-Sözlük*, Ankara 1964, s.2.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Topkapı Sarayı Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini, haz. Orhan Şaik Gökyay, YKY, İstanbul 2006, 1. Kitap, s. 304.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Topkapı Sarayı Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu - Dizini, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, 6.Kitap, YKY, İstanbul, 2002, s.118.
- Gazimihal, Mahmut R., *Ülkelerde Kopuz ve Tezeneli Sazlarımız*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001, s.24.
- Gelibolulu Mustafa Âlî ve Divânı (Varidâtü'l-Enikâ)*, Haz. Kudret Altun, Özlem Kitabevi, Niğde 1999.
- Gürgendereli, Müberrâ, *Hasan Ziyâ'î, Hayatı-Eserleri-Sanâtı ve Divanı (İnceleme-Metin)*, Kültür Bakanlığı Yayınları Sanat Edebiyat Eserleri Dizisi: 440-155, Ankara 2000, s. 328.
- İsen, Mustafa, *Sehî Bey Tezkiresi/Heşt-Behîşt*, Ankara, 1998.
- Karahan, Abdülkadir, *Figânî ve Divânçesi*, İstanbul 1966.
- Kartal, Ahmet, *Klâsik Türk Şiirinde Lâle*, Ankara 1998, s. 135.
- Kazan, Şevkiye, "Hâmi-zâde Celîlî ve Gazelleri", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, (Tunca Kortantamer Özel SayısıI-II) Volume 2/4 Fall 2007, s. 466-494.
- Kılıç, Filiz, *Meşâ'irü'-Şu'ârâ İnceleme Tenkitli Metin*, Gazi Üniversitesi SBÜ (Yayımlanmamış Doktora Tezi), c. 2, Ankara 1994, s. 789-790.
- Kılıç, Filiz, "Osmanlı Hânedânından Bir Şâir: Şehzâde Korkut", *Bilgi*, 1996, S.2, s.211.
- Köprülü, Fuat, *Edebiyat Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1986, s. 102.
- Latifi, *Tezkiretü's-Şu'ara ve Tabsiratü'n-Nuzama*, (haz.Rıdvan Canım), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2000, s.484.
- Levend, Ağâh Sırrı, *Gülşehrî Mantıkü't-Tayr* (Tıpkıbasım), Ankara1957, s. 215, s. 297.
- Mengi, Mine, *Mesihî Divânı*, AKM Yay., Ankara 1995, s.77.
- Morkoç, Yasemin Ertek, *Eğridirli Hacı Kemal'in Camiü'n-Nezair'i -Metin ve Mecmua Geleneği Üzerine Bir İnceleme-*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir 2003.
- Onay, Ahmet Talat, *Türk Halk Şiirlerinin Şekil ve Nevi*, Akçağ Yay., Ankara 1996, s. 340.
- Ögel, Bahaeddin *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Ankara 1991, c. 9, s. 5.
- Şentürk, Ahmet Atilla, *XVI.Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevîlerinde Edebî Tasvirler*, Kitabevi Yay., İstanbul 2002, s.632.
- Tanrıkorur, Çinuçen, *Osmanlı Dönemi Türk Musikisi*, Dergâh Yay., İstanbul 2003, s. 208.
- Tarama Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 1969, C. IV, s. 2659.
- Taştan, Erdoğan, *Pervane Beg Nazire Mecmuası* (199b-230b) Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2001.
- Timurtaş, Faruk Kadri, *Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'i*, İstanbul 1963, s.118.
- Tulum, Mertol - Ali Tanyeri, *Nevî Divânı*, İstanbul 1977, s. 65.
- Usûlî Divânı, haz. Mustafa İsen, Ankara 1990, s. 32
- Vasfî Divânı*, haz. Mehmed Çavuşoğlu, İstanbul 1980, s. 80.
- Zâfî Divânı Edisyon Kritik ve Transkripsiyon, Haz. Ali Nihat Tarlan, İstanbul 1970, c.2, s. 30.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

DEDE KORKUT HİKÂYELERİ VE ÂŞIK GARİP HİKÂYESİ'NDE YER ALAN MADDİ KÜLTÜR ÜRÜNLERİ

Süheyla SARITAŞ*

ÖZET

Türk halk bilimcilerinin en çok ilgilendikleri konuların başında şüphesiz ki *Dede Korkut Hikâyeleri* gelmektedir. Türklerin en önemli kültür miraslarından biri olan ve destandan halk hikâyeciliğine geçişin köprüsü olarak kabul edilen bu on iki hikâyede, Türklerin sosyal ve kültürel yaşamlarında önemli olan pek çok maddi ve manevi kültür malzemesi yer almaktadır. Türklerin sosyal ve kültürel yaşamlarındaki değişime paralel olarak, *Dede Korkut Hikâyeleri*'nden sonra ortaya çıkan halk hikâyelerinde de Türk kültürüne ait maddi ve manevi kültür ürünlerine rastlamaktayız. Bu makalede Türklerin sosyal ve kültürel hayatlarındaki değişimi vurgulamak amacıyla, *Dede Korkut Kitabı*'nda ve bütün Türk dünyası tarafından sevilen ve bilinen, aynı zamanda halk hikâyeciliği geleneğinde önemli bir yere sahip olan *Âşık Garip Hikâyesi*'nde yer alan maddi kültür ürünleri ile ilgili bir değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar kelimeler: Dede Korkut Hikâyeleri, Âşık Garip Hikâyesi, maddi kültür, eşyâ, mimari.

MATERIAL CULTURE OBJECTS IN THE EPİCS OF DEDE KORKUT AND ÂŞIK GARİP FOLK ROMANCE

ABSTRACT

There is no doubt that the epic of Dede Korkut is one of the most popular Turkish folklore topics studied by Turkish folklorists. The book itself, which consists of twelve narratives, is considered as a bridge between the epic and the folk romance tradition, one of the most important cultural heritages of the Turks. Moreover, it contains spiritual and material cultural objects, important for the social and cultural life of the Turks. Similarly, a scholar comes across material cultural objects belonging to the Turkish culture in folk romances, created after the epic of *Dede Korkut*. In this article, in order to emphasize the changes in the social and cultural Turkish lives, I will be investigating the material cultural objects comparatively in the *Book of Dede Korkut* and *Âşık Garip*, a well-known folk romance which has an important place in the Turkish folk romance tradition.

Key words: Dede Korkut Hikâyeleri, Âşık Garip Folk Romance, material culture, objects, architecture.

Giriş

Eski yurtları Orta Asya'dan Anadolu'ya göç eden Türkler, beraberlerinde pek çok maddi ve manevi kültür birikimini de getirmişlerdir. *Dede Korkut Hikâyeleri* aynı zamanda destandan halk hikâyeciliğine geçişin ilk basamağını oluşturduklarından, halk hikâyeleri ile biçim ve içerik açısından pek çok ortak özellik sergilerler.¹ Doç. Dr. Mehmet AÇA, halk hikâyesi kavramının kahramanlık

* Yard. Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi, Ortaöğretim ve Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, ssaritas@balikesir.edu.tr

¹ *Dede Korkut Hikâyeleri* ile halk hikâyeleri arasındaki benzer yönler çeşitli araştırmacılar tarafından değerlendirilmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Prof. Dr. Ali Berat Alptekin, *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, 2002:70.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

destanlarından sonra teşekkül eden, nazım ve nesir karışımı bir yapı sergileyen, destanlara nazaran daha kısa ve gerçekçi, yerleşik hayat/düzen mahsulü metinleri karşılamak amacıyla kullanıldığını belirtir (Aça, 1998:3). Bu hikâyelerden biri olan, aşk konulu ve *Köroğlu* gibi Türk kaynağından gelen hikâyeler arasında bulunan *Âşık Garip Hikâyesi*, *Dede Korkut Hikâyeleri*’nden derin izler taşımasından dolayı, Türklerin sosyal ve kültürel hayatları ile ilgili önemli bilgiler verir. *Âşık Garip Hikâyesi*, aynı zamanda *Dede Korkut Hikâyeleri*’nin son zamanlarda yazıya geçirilmiş bir varyantı olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle *Dede Korkut Hikâyeleri* ile *Âşık Garip Hikâyesi*’nde geçen ve Türklerin sosyal ve kültürel hayatlarının en somut tanıkları olan maddi kültür ürünleri oldukça önemlidir. “Tabir caizse, onlar maddeleşmiş bir dil, duygu, düşünce ve iradenin sembolleridir.” (Kaplan, 1976: 71).

Prof. Dr. Muharrem ERGİN tarafından Dresden ve Vatikan yazma nüshalarına dayanılarak ilmî neşri yapılan ve bugünkü Türkçeye çevrilmiş olan *Dede Korkut Hikâyeleri* ve Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN’in *Âşık Garip Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma* adlı çalışmasındaki muhteva bakımından en dolgun olan 1246 H. Tarihli “*Destân ı Hikâyet i Maksud*” adlı yazma metin, Türklerin maddi kültürleri hakkında bir değerlendirme yapmamıza imkân sağlar. Bu makalede *Dede Korkut ve Hikâyeleri* ve *Âşık Garip Hikâyesi*’ni epizotlarına ve motiflerine göre incelenmekten ziyade iki metinde yer alan maddi kültür ürünlerinden örnekler verilerek, sözlü halk edebiyatı ürünlerinde görülen mahallileşme üzerinde durulmayacaktır.

Makalenin konusunu oluşturan *Dede Korkut Hikâyeleri*’nde ve *Âşık Garip Hikâyesi*’nde geçen maddi kültür ürünlerini değerlendirmek ve araştırmayı kolaylaştırmak amacıyla *Dede Korkut Hikâyeleri*’nde ve *Âşık Garip Hikâyesi*’nde bulunan maddi kültür ürünlerini şu şekilde sınıflandırabiliriz:

1. Ev, mimari ve mekânlarla ilgili maddi kültür ürünleri
2. Günlük hayatta kullanılan eşyâ ile ilgili maddi kültür ürünleri
3. Savaş âletleri ile ilgili maddi kültür ürünleri
4. Giyim- kuşam ile ilgili maddi kültür ürünleri

Tablo 1. Ev, Mimari ve Mekânlarla İlgili Maddi Kültür Ürünleri

İki kaynaktaki adı geçen ev, mimari ve mekânlarla ilgili maddi kültür ürünleri	
D.K.H	Â.G.H
Ev	Ev –Hâne
Otağ	Konak
Çadır	Çadır
Ocak	Çarşı
Oda	Kahvehâne
Ağıl	Divanhâne
Mutfak	Camî
Köşk	Avlu
Künbed	Harem
Kilise	Hamam
İmaret	Saray
Eşik- Kapı- Baca	Bedesten
Pencere	Dükkân
Pınar-Çeşme	Çeşme
	Meyhâne

Tablo 1’de *Dede Korkut Hikâyeleri*’nde geçen ev, mimari ve mekânların göçebe ve yarı göçebe yaşantısına özgü olduğu görülmektedir. Hemen hemen bütün hikâyelerde geçen bu unsurların başında, şüphesiz ki çadır yer almaktadır.

Hikâyelerde çadırla ilgili olarak ban ev, oba, ordu, otağ, yurt sözleri bulunduğu gibi çadırın bölümleri ile ilgili kelimeler de geçmektedir. Hikâyelerin ilki olan Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destânı'nda büyük toy sahnesinde altından yapılmış, ipek halılarla döşenmiş, altın ipek ile örtülü bir kubbeden yani çadırdan oluşan bir otağ tasvir edilir (Ergin,1988: 22,23). Bamsı Beyrek hikâyesinin çeşitli bölümlerinde penceresi altın otağ, ak otağ, karalı, mavili otağ geçmektedir. Hikâyelerin çoğunda bu kelime idari ve içtimâî bir anlam taşımaktan ziyade yer veya mekân olarak geçmektedir. Aynı hikâyede Beyrek “kadınların oturduğu otağa geldi, eşğini tuttu oturdu” cümlesinde geçen eşik ise kapı anlamında kullanılmaktadır (Ergin, 1988:87).

Âşık Garip Hikâyesi'nde de ev, mimari ve günlük hayatta kullanılan çeşitli mekânlarla ilgili maddi kültür ürünleri bulunmaktadır. Hikâye kahramanı Âşık Garip'in pek çok farklı mekânda bulunduğu görülmektedir. Nitekim “halk hikâyelerinde yer alan kahramanları hem saray çevresinde, hem de halk arasında görmek mümkündür. Genellikle kızlar zengin ve sarayda, erkekler ise fakir ve halk arasında yetişir” (Alptekin 2001: 31). *Âşık Garip Hikâyesi*'nde Âşık Garip'i annesi istediği sanatı öğrenmesi için *çarşuya* götürür, terziye çırak olarak verir (Türkmen, 1995:120). Âşık Garip'in ustası ağaya derdini anlatmak için konağa gider. Ustasıyla kahvede tanışan Âşık Garip, bundan sonra Şah Senem'e kavuşmak için pek çok mekânda yer alır. “*Gümüş halkalı didikleri meyhâne* ” bu mekânlardan biridir (Türkmen, 1995:116).

Dede Korkut Hikâyeleri'nde ve *Âşık Garip Hikâyesi*'nde su kültürü ile ilgili mimari yapılar içerisinde çeşme, pınar kelimeleri geçmektedir. Dede Korkut'ta “...(Beyrek) oradan babasının yurduna geldi. Meğer evlerinin önünde bir büyük ağaç var idi. Dibinde bir güzel pınar idi. Beyrek baktı gördü kim küçük kız kardeşi pınardan su almağa geliyor...” cümlesinde pınar ve ev gibi mimari yapıların yer aldığı görülmektedir (Ergin,1988: 80). Basatın Tepegözü Öldürdüğü hikâyede de “uzun pınar” adında meşhur pınardan söz edilmektedir. Âşık Garip de pek çok aşığın yaptığı gibi çeşme başına oturur ve beyit okur (Türkmen,1988:151).

Tablo 2. Günlük Hayatta Kullanılan Eşyâ İle İlgili Maddi Kültür Ürünleri

İki kaynakta adı geçen günlük hayatta kullanılan eşyâ ile ilgili maddi kültür ürünleri	
D.K.H	Â.G.H
Kadeh	Kadeh
Halı	Halı
Keçe	Tabak
Yaygı	Kupa
Sûrahi	Çekmece
Maşrapa	Dolap
Yastık	Sandalye
Döşek	Perde
Yorgan	Seccâde
Beşik	Çekiç
Bıçak	Külçe
Külek (tahta kova)	Endâze
Kopuz	Saz
Davul	Fener
	Kazan
	Heğbe
	Sandık
	Terazi
	Boğça

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Tablo 2, eski Türklerin günlük hayatlarında yer alan bazı önemli maddi kültür ürünlerini göstermektedir. *Dede Korkut Hikâyeleri*’nde döşek, halı, kadeh, sūrahi, kap gibi maddi kültür ürünlerinin bazı hikâyelerde sıkça yer aldıkları görülmektedir. Örneğin Salur Kazanın Evinin Yağmalandığı hikâyede, “ ...Salur Kazan, yerinden kalkmıştı. Doksan başlı otağlarını kara yerin üzerine diktirmişti. Doksan yerde alaca halı, ipek döşemişti. Seksen yerde büyük kaplar kurulmuştu. Altın kadehler, sūrahiler dizilmişti” cümlesinde günlük hayatta kullanılan maddi kültür ürünleri geçmektedir (Ergin, 1988: 38). Kimi hikâyelerde beşik kelimesi bulunmaktadır. Aynı hikâyede Burla Hatun’un anası oğluna söylediği soylamada, oğlunu altın beşikte belediğini beyân eder (Ergin, 1988: 49). Kanglı Koca Oğlu Kan Turalı hikâyesinde Selcen Hatun’un Kan Turalı ile konuşmasında yorgan kelimesinin geçtiği görülmektedir:

Alacak yorgan içinde seninle sarmaşmadan
Tatlı damak tutarak emişmeden
Tatlı duvağımın altından söyleşmeden
Tez sevdin tez usandın kavat oğlu kavat (Ergin,1988: 146).

Dede Korkut Hikâyeleri’nde davul ve kopuzun sık sık yer aldığı görülmektedir. Kan Turalı hikâyesinde “kolca kopuzumu getirin övün beni...” gibi benzer ifadelerin diğer bazı hikâyelerde de geçmesi, kopuzun Türklerin günlük yaşantılarında önemli olduğunun göstergesidir (Ergin,1988: 135). Hikâyelerde kopuz sadece günlük hayatta kullanılan bir müzik âleti olarak değil, aynı zamanda savaşa giderken ve dönerken kullanılan bir âlet olarak geçmektedir. Örneğin Segrek düşman elinde esir olan kardeşini kurtarmaya giderken, belinde kopuz olan bir kafire rastlar. Segrek gerçekte kardeşi olan ve o anda tanıyamadığı bu kişiyi öldürmek için kılıcını çıkarır. Segrek’i tanıyamayan kardeşi de ona kendisini tanıtmak için kopuz çalar (Ergin,1988:195). Kopuz insanları birbirine yaklaştıran önemli bir âlet olarak karşımıza çıkar. Nitekim “kopuzun Türkler için kültür ve duygu birliğini sembol etmesinin yanında, sosyal ve birleştirici rolü büyük, kesin ve belirli idi (Ögel, 1991: 68,69).

Âşık Garip Hikâyesi’nde “makas ile bu kumaşı öyle doğradı ki kadayif gibi tel tel olur,” “şimdi çekici eline virdi” ve “birkaç çekiç külçenin üstüne vurdu” cümlelerinde geçen makas, çekiç, kumaş, külçe gibi maddi kültürler ürünleri, Türklerin o dönemdeki günlük hayatları ile ilgili bilgiler verirler (Türkmen,1995: 121). Hikâyenin sonunda Şah Senem’in söylediği elli ikinci beyitte birkaç defa geçen sandık kelimesinin çeyiz sandığı anlamında kullanıldığı görülmektedir:

Evlerinin önü yüksek tepeler
Anda yağmur yağar, bunda sepeler
Küflendi sandıkta elmas küpeler
Alıb takınmadım yar sen gideli (Türkmen,1995:192).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

TABLO 3. Savaşla İlgili Maddi Kültür Ürünleri

İki kaynakta adı geçen savaşla ilgili maddi kültür ürünleri	
D.K.H	Â.G.H
Ok	Silah
Kılıç	Kılıç
Yay	Kalkan
Hançer	Hançer
Mızrak	Mızrak
Gürz	
Sapan	
Kabza	
Zırh	
Üzengi	
Miğfer	

Tablo 3’de görüldüğü üzere göçebe hayatın derin izlerini taşıyan *Dede Korkut Hikâyeleri*’nde düşman ile mücadelelerde kullanılan savaş malzemelerinden sıkça söz edilmektedir. Savaşlarda kullanılan kılıç, ok, gürz, ok ve yay gibi savaş malzemelerinin kimi zaman av ve düğün gibi merasimlerde de kullanıldıkları görülmektedir. Bamsı Beyrek Hikâyesi’nde Beyrek ve nişanlısı Banı Çiçek ok yarıştırlar. Oğuzlar, Banı Çiçek ve Yalancı oğlu Yaltaçuk’un düğün merasiminde bir yüzüğe ok atarlar (Ergin, 1988: 79). Basat Tepegöz’ün kılıcıyla boynuna vurur ve öldürür. Dirse Han şöyle der: Bayındır Han benim ne eksikliğimi gördü, kılıcımdan mı gördü, soframdan mı gördü, benden aşağı kimseleri ak otağa, kızıl otağa kondurdu” cümlesinde ise hikâyede kahramanlar arasındaki kırılganlığı sembolize eden maddi kültür unsurları olarak kılıç ve sofraya soyut bir şekilde kullanılmaktadır.² Ancak *Dede Korkut Hikâyeleri*’nde savaşla ilgili maddi kültür ürünlerinin çoğu zaman somut olarak kullanıldıkları görülmektedir. Kazılık Koca Oğlu Yiğenek hikâyesinde . “... (Arşın oğlu Direk Tekur) kafirin altmış arşın boyu var idi. Altmış batman gürz vururdu, çok kuvvetli yay çekerdi”(Ergin,1988:150). Aynı hikâyede ak miğferli alplerden, kara çelik öz kılıçtan söz edilmektedir (Ergin, 1988:152,155).

Yerleşik kültürün daha belirgin olarak yer aldığı *Âşık Garip Hikâyesi*’nde ise savaşla ilgili maddi kültür ürünlerinin daha az sayıda olduğu görülmektedir. Âşık Garip Erzurum’a gelir ve burada söylediği şiirin bir beytinde kalkan ve kılıcın geçtiği görülmektedir:

İğitleri vardır kabut bilişli
 Dimişki kolcaki belleri şişli
 Hazerân kalkanlı, eğri kılınçlı
 Düşmana meydanı vardır Erzurum’un (Türkmen, 1995:152).

² Prof. Dr. Ali Duymaz sofraya ve kılıç kavramlarının aynı zamanda Oğuz alplerinde bulunan “erdem” ve “hüner” kavramlarını sembolize ettiğini belirtir. *Dede Korkut Kitabı’nda Alplerin Eğitimi ve Geçiş Törenleri*. Sayfa 15

TABLO 4. Giyim-kuşam ile ilgili maddi kültür ürünleri

İki kaynaktaki adı geçen giyim-kuşam	
D.K.H	Â.G.H
Elbise	Esbab
Pamuk bez	İğne
Cübbe	Cübbe
Ökçe	Kumaş
Tülbent	Ferace
Çuha	Çuha
Kürk	Gömlek
Şalvar	Şalvar
Kuşak	Şal
Küpe	Küpe
Kaftan	Bilezik
Mendil	Çevre
Sarık	Taç
Yaşmak	Yaşmak
Kına	Kına
Duvak	Entari
Yelek	Yelek
Yüzük	Yüzük
Çizme	Yazma
	Makas
	Hızma
	Kemer
	Fes
	Çizme
	Sürme
	Gerdanlık

Tablo 4’de görüldüğü üzere *Dede Korkut Hikâyeleri’nde Âşık Garip Hikâyesi’nde* giyim-kuşam ile ilgili pek çok maddi kültür ürünü yer almaktadır. *Dede Korkut’* ta mutlu günde giyilen kırmızı kaftandan bahsedilmektedir (Ergin,1988:134).Cübbe hikâyelerin pek çoğunda görülmektedir (Ergin 1988: 26,57, 92, 96). Kan Turalı hikâyesinde Selcen Hatun sarı, yanındaki kızlar al elbiselidirler (Ergin, 1988:135). Aynı hikâyede Beyrek Banıçiçek’i güreşte yendikten sonra altın yüzüğünü parmağından çıkarır ve kızın parmağına takar. Bu yüzük daha sonra Beyrek’in kendisini kıza tanıtmaya yardımcı olacaktır. Hikâyelerin birçoğunda altın küpeli sözü de sık sık geçmektedir. Kazılık Koca Oğlu Yiğenek “dönüp baksa çalımı, kartal hünerli, süslü eklem kuşaklı, kulağı altın küpeli, kudretli Oğuz beylerini bir attan yıkan” bir yiğit olarak tarif edilmektedir (Ergin, 1988:114).

Âşık Garip Hikâyesi’nde de giyim-kuşamla ilgili pek çok maddi kültür ürünü yer almaktadır. Garip’in annesi “feracesini giyup doğru Hoca Sinan’ın konağına” gider. Kolunda altın bileziği olan Şah Senem iki gömlek giyer ve birini çıkarıp, bir çevre içine sarıp ‘Al sevdiğim bu da benim sende nişanım olsun” der (Türkmen,1995:137,147).

Âşık Garip Hikâyesi’nin sonunda yer alan şiirde entari, şalvar, fes, çember, şal, cübbe, ferace, yaşmak gibi giyim kuşamla ilgili pek çok maddi kültür ürünleri yer almaktadır (Türkmen, 1995: 194):

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Kırk kıseye entarisi şalvarı gezmesi	Ne güç imiş şu gurbeti
Beç yüzedir belinde kemeri hizmesi	Sekiz yüze burnundaki
Üç yüzedir bir fes ile çemberi çizmesi	İki yüze ayağının
İnci yakut düzdürmüşem bak Senem oldu giy Senem	Ak topuğa layık

Yukarıdaki dört tabloda görüldüğü üzere, savaşçı, yarı göçebe bir toplumun tasvir edildiği *Dede Korkut Hikâyeleri* ve yerleşik toplumun ve aşk konusunun işlendiği *Âşık Garip Hikâyesi* Türklerin sosyal ve kültürel hayatlarından derin izler taşımaktadırlar. *Âşık Garip Hikâyesi*'nde mimari yapılardan, mekânlardan, ve günlük hayatta kullanılan eşyâdan sıkça söz edildiği görülmektedir. Buna rağmen *Dede Korkut Hikâyeleri*'nin pek çoğunda savaşla ilgili maddi kültür ürünleri sıkça geçmektedir. Sonuç olarak, her iki hikâyede geçen maddi kültür ürünleri Türklerin sadece yaşayış biçimleri hakkında bilgi vermekle kalmazlar; aynı zamanda onların birbirleri ile olan ilişkilerini ve dünya görüşlerini ortaya koyarlar. Bizim sadece maddi kültür ürünleri üzerinde durduğumuz bu özelliklerin, diğer Türk destanları ve halk hikâyeleri ile karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi, zengin Türk maddi kültürünün geçmişi ve bugünü hakkında daha ayrıntılı değerlendirmeler yapmamızı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- AÇA, Mehmet (1998), *Kozı Körpeş-Bayan Sulu Dastanı Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*, Selçuk Üniversitesi: Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- ALPTEKİN, Ali Berat (1997), *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- BORATAV, Pertev Naili (1946/1988), *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, Ankara:İstanbul.
- DUYMAZ, Ali (2000), *Dede Korkut Kitabı'nda Alplerin Eğitimi ve Geçiş Törenleri*, Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri, Ankara: 109-122.
- DUYMAZ, Ali (2001), *Kerem ile Aslı Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (1988), *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- İNAN, Abdülkadir (1987), *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KAPLAN, Mehmet (1976), *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I*, İstanbul: Dergâh Yayınları:21.
- OĞUZ, Öcal (ed.) (2004), *Türk Halk Edebiyatı*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- ÖGEL, Bahaeddin (1991), *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. Cilt 3-5
- TÜRKMEN, Fikret (1974/1995), *Âşık Garip Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- TÜRKMEN, Fikret (1998), *Tahir ile Zühre (İnceleme-Metin)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

NUMBER, COLOUR AND ANIMAL MYSTICISIM IN *BEOWULF* AND *THE BOOK OF DEDEM KORKUT*

Hülya TAFLI*

ABSTRACT

There are both similiarities and differences in the use of numbers, colours and the animal images in *Beowulf* and *The Book of Dedem Korkut*. It is not known how the numbers, colours, and the animal images came into being, but they are used by the respective societies. Number, colour and animal mysticism was influenced by the pre-Christian and pre-Islamic legends, myths, and sagas both in *Beowulf* and *The Book of Dedem Korkut*, and it may be emphasized that this tradition continued even after conversion to Christianity and Islam.

In this article the significance of numbers such as three, nine, forty and fifty; the colours such as black, white, red, yellow; and the animal images such as wolf, deer, raven, camel and pigeon will be studied by pointing out the similarities and the differences in *Beowulf* and *The Book of Dedem Korkut*.

Key words: *The Book of Dedem Korkut*, *Beowulf*, belief systems, numbers, colours, animal images

ÖZET

Beowulf ve *Dedem Korkut Hikâyeleri*’nde sayıların renklerin ve hayvan imajlarının benzerlikleri olduğu kadar farklılıkları da vardır. Kullanıldığı topluma göre önem kazanan sayılar, renkler ve hayvan imajlarının nasıl ortaya çıktığına dair kesin yargılara ulaşmak oldukça zordur. Ancak *Beowulf* ve *Dedem Korkut Hikâyeleri*, Hristiyanlık ve İslamiyet öncesinde sözlü edebiyattan yazılı edebiyata geçiş sürecinde ortaya çıkan efsane ve mitler Hristiyanlık ve İslamiyet’e geçiş sonrasında da önemini yitirmemiştir.

Bu makalede iki destanda benzerlik ve farklılık gösteren üç, dokuz, kırk ve elli sayıları; kara, ak, kırmızı, al, sarı renkleri; kurt, geyik, karga, deve ve güvercin hayvan imajları inanç sistemleri açısından incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Dedem Korkut Hikâyeleri*, *Beowulf*, inanç sistemleri, sayılar, renkler, hayvan imajları

Number mysticism

One of the most important subjects pertaining to the belief systems is the implicit information related to the mysticism of numbers and colours both in *Beowulf* and *The Book of Dedem Korkut*. Schimmel states that:

Numbers influence the character of things that are ordered by them, thus the number becomes a mediator between the divine and the created world, it follows that if one performs operations with numbers, these operations work upon the thing connected with the numbers used. (1993: 16)

It is not known how and why number and colour mysticism came into being, but it can be stated that they are shaped by the era and culture they belonged to. Hopper draws attention to the fact that numbers are of importance and are derived from medieval philosophy, he states that:

* Research Assistant at Hacettepe University, English Language and Literature Department/
hulyatafli@yahoo.com

The nature of medieval philosophy is a combination of three distinct modes of thought: first of these is derived from man's original struggles to enumerate and his identification of certain immediately observable and fixed natural groups with their corresponding numbers. The second and the most prolific source of significant numbers, is an elaboration of the first. The third number theory is the Pythagorean Theory that fixed the relationship of the numbers to one another and accordingly the places of the astrological aggregates in the cosmic order (1996: i-ix).

This view asserts that each number embodies a special character, a mystique of its own, and a special metaphysical meaning. It is true that numbers exist before the objects described by them, hence the numbers in *Beowulf* and *The Book of Dedem Korkut* are significant.

When studied in detail, it can be seen that the pre-Christian sagas, legends and biblical works have influenced number mysticism in *Beowulf*. Similarly, pre-Islamic literary works such as Turkic mythology, sagas and legends, Islamic works that have had a great influence on *The Book of Dedem Korkut*, in shaping number mysticism.

Mystical number repetition can be seen in both of the epics. As Dorson states the epic adheres to a grandiose "epic ceremonialism"- There are the repetitions, traditional formulas, and detailed descriptions of actions (1972: 107). These repetitions, traditional formulas, and the detailed descriptions in epics originate from oral culture and tradition. Boratav asserts that oral and written cultures are respectively established, and the former shapes written culture. The gleemen and scops recite epics and folk tales and they use repetitions, traditional formulas, and detailed descriptions in order to attract the attention of the audience (1988: 45). In this respect it may be pointed out that epics have been put down into writing, and have absorbed the values of the oral-formulaic tradition. Similar to Dorson and Boratav, Çobanoğlu states the repetition of the patterns such as the numbers, and points out that number three is a common rule for the construction of all the epics (2003: 19). The number three is repeated many times both in *Beowulf* and *The Book of Dedem Korkut*.

The number three was used by its early application to the gods. Hopper draws attention to the fact that many numbers have been used to express divinity or godlike attributes, but either because of its antiquity or because of its numerous simple analogies in the physical and social world; the all embracing three is the most universal number of deity (1969: 6). *Beowulf* is highly influenced by Scandinavian and Germanic paganism and the mysticism of number three may be traced back to these cultures.

In Scandinavian culture, the number three is frequently used; the three horns, three colours of the rainbow, three roots of Yggdrasil, and the three gods, Othin, Thor and Frey. Hopper also asserts that much of Teutonic mythology follows this triadic pattern (1969: 203). The most common social three is the triad of the family: male, female, and child. Similar to Hopper, Ekiz also asserts that the idea of generation is the most obvious reason for the existence of the world and the gods; it is a short step from the recognition of the family on earth to the hypothesis of the family in heaven (1986: 43). In this respect it may be pointed out that the number three within the family concept is of significance for the construction of the epics.

The holiness and the continuation of the family roots (kingdoms or tribes) and the throne are indirectly stated in *Beowulf*. For instance the Danes are

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

called Bright-Danes, Spear-Danes, Ring-Danes, South-Danes and West-Danes; the Geats are called War-Geats, Sea-Geats, and Weather-Geats (Heaney 2002: 96). The societies embodied in *Beowulf* give importance to their roots and separate into groups befitting their location and family relations. When these societies are studied in detail, it will be observed that the father, the mother and the son triadic pattern construct the nucleus of a society. Hence, it may be asserted that the unity of male, female and child construct the triadic pattern in *Beowulf*. The son is especially considered to be a child for the continuation of the dynasty.

Similar to the triadic family patterns depicted at pre-Christian period, the number three is also seen after Christianity:

In The Old Testament it is mentioned, "a threefold cord is not quickly broken" (Ecclesiastes 4: 12). This view refers that the significance of the number three is displayed in the biblical work. In Christianity, three is the three-lettered name of God, and it signifies the Christian trinity of the Father, the Son, and the Holy Spirit. Fowler points out that in the intellectual world three signifies the three hierarchies of angels grouped into three to represent the trinity (1970: 11). Henry, in his article, draws attention to the fact that as a distinctive Christian doctrine, the Trinity is considered as a divine mystery beyond human comprehension to be reflected upon only through scriptural revelation (www.thewordsofeternallife.com/trinity.html). Moreover The Trinity is a biblical concept that expresses the dynamic character of God. While the term trinity does not appear in Scripture, the trinitarian structure appears throughout the New Testament to affirm that God Himself is manifested through Jesus Christ by means of the Spirit. It is also observed that in tritheism, the distinctiveness of the Godhead to the point that the Trinity is seen as three separate Gods, or a Christian polytheism (www.thewordsofeternallife.com/trinity.html).

Henry also points out that the unity with the trinity is important in Christianity, and similar to his approach, Peck asserts that an extension of three is a marriage number and a sign of fruitfulness and the active life by referring to the father, the mother and the son (1967: 204-15). This triadic tradition supports the divinity of the family roots, which is indirectly established in number symbolism. In *Beowulf*, Shield is a mythical Danish king and the epic opens with his example of good kingship. His marriage ceremony is not depicted in the poem, but his son Beow and his heroic deeds are emphasized in the epic: "Shield had fathered a famous son: Beow's name was known through the North (18-19)¹.

In these lines the unity of the father and the son is displayed, and the concept of the family is embodied. Similarly, the Danish king Hrothgar marries Wealhtheow and their first child is a son called Hrethric, who is one of the young followers, and stands to inherit the Danish throne:

The fortunes of war favored Hrothgar,
Friends and kinsmen flocked to his ranks,
Young followers, a force that grew to be a mighty army. (64-67)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Similar to the triadic pattern of the Danish family, the Geatish king Hygelac marries Hygd, and their elder child is a son called Heardred. After the death of Hygelac among the Frisians, Beowulf is considered to fulfil the triadic pattern of family. Beowulf becomes a king to rule his uncle's dynasty and inherits Hygelac's throne:

A lot was to happen in the later days
In the fury of the battle. Hygelac fell
And the shelter of Heardred's shield proved useless
Against the fierce aggression of the Shylfings:
Ruthless swordsmen, seasoned campaigners,
They came against him and his conquering nation,
And with cruel force cut him down
So that afterwards the wide kingdom
Reverted to Beowulf. (2200-2209)

Similarly, in *The Book of Dedem Korkut*, the social and holy three encapsulates the unity of male, female, and child. Traditional marriage and fertility are crucial concepts for the Oğuz society. Binyazar points out that if one of the kağans does not have a son, he is thought to be doomed by God, and he is looked down on by the other societies (1996: 40). In the Prologue of *The Book of Dedem Korkut* the importance of a son is emphasized as follows:

The son is the work of the father; he is the apple of his eye.
A worthy son is the fire of one's hearth.
What can the son do if his father dies without leaving him any
wealth?
What good is the wealth of the father if the son is unlucky?
Oh, my khan, may Allah preserve you from those who bring bad
luck. (4-5)²

In the first tale of *The Book of Dedem Korkut*, Dirse Kağan and his wife do not have a son, they served food to the poor, dressed the naked, paid off the debts of the debtors, they heaped up meat like hills, had kumis³ like lakes. The kağans raised their hands and prayed that: "The wish of Dirse Khan is fulfilled, and his lady becomes pregnant; in due time she bore a male child" (12).

After the prayer of the kağans, Dirse Kağan and his lady have a son befitting the triadic pattern of the divinity of the family roots in an epic. The son of Dirse Kağan grows up and kills a bull on the playing field of Bayındır Khan at the age of fifteen, he proves his power and Dedem Korkut gives him a name: Boğaç Han. In the second epic Salur Kazan and Burla Hatun have a son, Uruz and Salur Kazan say that "Let my son, Uruz, stay behind with three hundred young men to protect my camp" (24).

In a similar fashion, the emphasis on the concept of the family and its reflection in a triad can be seen in the third story, Kam Püre and his wife have a son, his name is Bamsı Beyrek and Korkut Ata comes and gives the boy a name. He says:

Hear my words and listen to me, Bay Püre Bey,
Almighty Allah gave you a son, and may He preserve him.
May he ever be followed by Muslims as he bears his white banner⁴.
When he has to cross those snow-covered mountains lying yonder,
May Allah help him cross them?

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

When he has to ride through bloody rivers,
May Allah grant him safe passage?
When he has fallen among the crowds of infidels,
May Allah give him yet a chance? (44)

In addition to the social meanings and importance attached to the number three, the religious significance is obvious. The number three in *The Book of Dedem Korkut* is important also in the Sky-God belief and Altay shamanism. The Oğuz people are nomadic. The nomadic triangle of war, feasts, and hunting serve as the ethico-literary framework of the Oğuz peoples. Therefore it may be pointed out that the Oğuz economy has functioned and thrived on this triangle. War is a means of expanding, an economy of plunder not because plundering was done 'just for fun' but because it was a necessity. The identity of a tribe depends upon the total destruction of another. For instance Salur Kazan goes hunting, and the infidels plunder his homeland. He seeks for his son, wife and the other members of his tribe.

Similar to the concept of war, feasts and hunting also support an important link in the life cycle of the Oğuz society. As an instance when Boğaç goes hunting, he kills the bull at the age of fifteen and proves his power and virtue to protect the tribe of his father. After the depiction of his prowess, a kind of feast starts and Korkut Ata makes his appearance to give him a name:

O Dirse Khan!
Give this young man a principality now.
....
Give a suit to this man and a coat that has birds on its shoulders
Let him wear both of these; he has skill
This young man fought and killed a bull
Let your son's name be Boğaç.
I give him his name,
And may Allah give him his years of life. (13)

In the Oğuz society, feasts are celebrated by all the Oğuz tribes as it is observed in the story of Boğaç Han, and are of importance for the unity of the Oğuz society. Like Boğaç Han, the story of Bamsı Beyrek also reflects the nomadic triangle of war, feast and hunting:

Beyrek, the son of Bay Püre, married Banu Çiçek, and returned to his happy home, where he began his wedding ceremony. Some of the forty warriors were given girls by Khan Kazan, and some Bayindir Khan. They had forty tents erected. Their large weddings and banquets lasted for forty days and forty nights (69).

In these lines Bay Püre and Banu Çiçek have a wedding ceremony and they share their happiness with the other Oğuz tribes. Within the triadic pattern, feasts are important in uniting the society, and their marriage is important for the continuation of the roots depending upon the triadic pattern of the concept of the family.

When studied in detail, it will be seen that the mysticism of number three also varies depending upon the context of the epics. In other words, it may be asserted that beyond its indirect meaning and divinity as observed in the triadic pattern of the concept of the family and the war, feast, hunting ceremony, the

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

mystic number three is directly embodied in *Beowulf* and *The Book of Dedem Korkut*. In *Beowulf*, the hero Beowulf fights with the dragon. The dragon attacks him twice but Beowulf protects himself. When the dragon attacks for the third time, Beowulf gets his fatal wound, and this third strike foreshadows Beowulf's death:

When he wielded a sword,
No matter how blooded and hard-edged the blade,
His hand was too strong, the stroke he dealt
(I have heard) would ruin it. He could reap no advantage.
Then the bane of that people, the fire-breathing dragon,
Was mad to attack for a third time.
When a chance came, he caught the hero
In a rush of flame and clamped sharp fangs
Into his neck. Beowulf's body
Ran wet with his life-blood: it came welling out. (2684-93)

Similar to the third strike in *Beowulf*, Basat wants to kill the supernatural giant, Tepegöz in the story of Basat, killer of the one-eyed giant in *The Book of Dedem Korkut*. He attacks Tepegöz two times by shooting his arrow, but the arrows do not pierce his body, and they are broken. Then Basat realizes that the supernatural character has no flesh in his body except in his eye. Basat gets near Tepegöz's head, lifts his eyelid, and sees that his eye is really made of flesh. He puts the skewer in the fireplace, and it becomes very hot. Basat takes it in his hand, and then pushes the skewer so hard into Tepegöz's eye that he completely destroys it. This is his third challenge and in this last challenge he is successful.

It may be asserted that in Scandinavian mythology, Othin, Thor and Frey establish the triadic pattern of the gods. After conversion to Christianity, the triple pattern does not alter: it is observed in The Old Testament; the Father, the Son and the Holy Spirit relation is implicitly stated in *Beowulf*. In epic, instead of the Father, the Son, the Holy Spirit triangle, the triadic pattern of father, mother, and son is pointed out. Similar to *Beowulf*, the mystic number three is also seen in Turkic legends such as The Oğuz Kağan legend, and then it is indirectly visualized in The Book of Dedem Korkut. The father, the mother and the son construct the family pattern, and the triple social activities such as war, hunting and feast are depicted in the Turkish epic. Hence, it may be asserted that the mysticism of the number three is observed in both of the epics.

Another mystic number, which is used in these epics, is nine. The number nine and its multiples can be variously interpreted in terms of the belief system. First of all, its significance may be connected with Germanic, Scandinavian and the Central Asian traditions, and it seems to be typical of civilizations in the northern parts of the world (Schimmel 1993: 167). In this respect Schimmel asserts that nine comes to be preferred to eight as a symbol for the winter period, possibly because the sea remains locked for nine months, or because of the coincidence of this approximation of winter with the observed period of human gestation (1993: 173). By this reckoning, both human and vegetable life remains hidden in the womb for the same period of time. Such a partition of the year is also preferable by virtue of its use of the important base three; this tradition is embodied especially in northern paganism. Hopper states that in Havamal⁵ Othin suffers torture for these nine months (1969: 207). On the windy days, Odin is hanging from the branch of Ygdrasil, the cosmic World Tree, with a rope around his neck. He also suffers from a wound that is pierced by his own spear.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Odin remains there for nine days and nine nights, and he learns nine mighty spells, from his grandfather Bolthor, as well as drinking from the precious mead from Odrerir. The number nine is also significant, in term of symbolism and magic. In this respect the lines of Havamal confirms the mystery of number nine and it is as follows:

I know that I hung
On the wind-stirred tree
Nine nights long,
Wounded by spear,
Consecrated to Othin,
Myself to myself;
On the mighty tree⁶
Of which no man knows
Out of what root it springs. (www.pitt.edu/~dash/havamal.html) (137)

In many of the Nordic traditions, nine is connected with the spheres, and the highest ninth heaven is located beyond the seven planetary spheres and the upper vault of the sky that contains the fixed stars (Schimmel 1993: 173). Number nine is similarly prominent in the Anglo-Saxon Germanic pagan world. Schimmel suggests that the Celtic Cymrians, the first inhabitants of Wales, used it in practical life as well as in legal affairs: nine steps are used to measure distance, thus a fire may be lit nine steps away from a house, and a dog that has bitten someone may be killed nine steps away from the house of his owner (1993: 173).

Similar to the Celtic faith, in Scandinavian and Germanic faiths, if nine people assemble to attack a person, it is considered to be a real attack. This tradition is observed in *Beowulf*: although nine creatures gather together to attack Beowulf, Beowulf kills nine of them and proves his prowess:

Light came from the east,
Bright guarantee of God, and the waves
Went quiet; I could see headlands
And buffeted cliffs. Often, for undaunted courage,
Fate spares the man it has not already marked.
However it occurred, my sword had killed
Nine sea-monsters. Such night dangers
And hard ordeals I have never heard of
Nor of a man more desolate in surging waves. (569-77)

In Christianity nine is connected with suffering because of the fact that Christ died at the ninth hour of the day (Bazelmans 1999: 92). This hour is the “none”, subsequently marked by a special monastic devotion, while the word itself has become the noon. In *Beowulf*, although there is not such a direct statement about Christ, Beowulf is considered to be a Christ figura (Bazelmans 1999: 94). One may draw attention to the fact that Beowulf is like Abraham and Job, for this reason he is a figura. The time of the death of Christ is portayed; if Beowulf is considered to be a Christ figura, his death time is not explicitly observed in the poem. Bazelmans refers that Beowulf reflects some of Christ’s virtues, not in his words but in his deeds, just as the good men in The Old Testament had done (1999: 94). Bazelmans also asserts that Beowulf’s non-committal attitude towards God and his excessive trust in his own powers disappear when God gives him solace and support in his battle with Grendel,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

and when in his fight with Grendel's mother, He shows him the sword that will bring him victory. As from that time onwards, as was the case with Abraham, a true belief and trust in God takes root in Beowulf.

When the fire-breathing dragon attacks Beowulf, he discovers the deadly poison, but the death time is not known (2689-2715). For example Aegir is the God of the sea in Norse mythology, and has nine daughters; his nine daughters refer to polytheism (www.en.wikipedia.org/wiki/%C3%86gir), but there is no such a source whether these daughters are the goddesses. Another example is the nine orders of the angels in Christianity, which are interpreted as reflections of the perfect three. This perfection of three is observed three times in *Beowulf*. When Beowulf gets the fatal wound in the third strike, he dies like a noble hero that might be the nine orders of the angels as reflections of the number three:

To the everlasting Lord of all,
To the King of Glory, I give thanks
That I behold this treasure here in front of me,
That I have been allowed to leave my people
So well endowed on the day I die. (2794-98)

However, on the other hand number nine also suggests spiritual deficiency in that; it is one short of ten, which denotes perfection and a return to unity (Peck 1967: 207). Peck also states that another aspect of this "heavenly" interpretation of nine can be derived from its role as eight plus one, beatitude augmented and enhanced in Beowulf. In this respect it may be asserted that Beowulf may be a heavenly character whose funeral period lasted ten days:

Then the Geat people began to construct
A mound on a headland, high and imposing,
A marker that sailors could see from far away,
And in ten days they had done the work,
It was their hero's memorial; what remained from the fire
They housed inside it, behind a wall
As worthy of him as their workmanship could make it. (3156-62)

These lines refer to the funeral ceremony of Beowulf, and the preparations for his funeral last ten days. The work related to his funeral attains perfection in ten days as it is observed in the characteristics of a perfect hero and king of Geatland.

Similar to *Beowulf*, the mystery and mysticism of the number nine is used in *The Book of Dedem Korkut*. In the Sky-God belief, Tengri and his seven or nine children live in the seventh or the ninth layer of the sky (Güngör; Ünver 1998: 47). A similar role for nine can be observed in the muslim Brethren of Purity with its nine states of existence: one Creator, two kinds of intellects, three souls, four kinds of matter, five kinds of nature, the corporeal world determined by six directions, the seven planetary spheres, two times four elements, and finally, the three times three states of the animal, vegetables, and mineral kingdoms (Schimmel 1993: 167). Schimmel also draws attention to the fact that according to Islamic cosmology, the universe is built of nine spheres. Next to earth is the lunar sphere, above which are located the spheres of Mercury and Venus, the sphere of the sun occupies the central place among the seven spheres of the planets and is therefore often called "The Center of Universe" (1993: 168). Schimmel points out that the mystic number nine is important in the Sky-God belief, shamanism and Islam, and is of common use among Turkic people, and he asserts that the number nine is also observed in the name of one of the

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

leading tribes of the Turks: the Tokuz (Nine) Oğuz (1992: 170). Among the Tungus shamans, meanwhile, shamans used to place nine innocent boys and nine innocent girls beside them before beginning their magical rites. Similar to this shaman ritual, Oğuz beys assembled to carry out their mysterious and magical deeds in one of the Hans' tent in spring or summer. The son of Ulaş, the hope of the poor, the lion of the Emet Stream, the tiger of Karaçuk mountains, the owner of the chestnut-brown horse, the father of Han Uruz, the son in-law of Bayındır Han, the pride of the crowded Oğuz people, the support of the young warriors in distress and all the other Hans are invited to the tent of Salur Kazan:

Salur Kazan had ninety large tents with golden tops erected on the black earth. He also had red silk carpets laid in ninety places. Nine beautiful infidel girls with black eyes, lovely faces, and braided hair, their hands hennaed up to the wrists, their nails all painted, all wearing dresses with red buttons on the breast, were offering drinks to the strong Oghuz Beys. (23)

Given these varied associations, it may be asserted that nine develops into a round number in Oğuz society in *The Book of Dedem Korkut*. Unlike *Beowulf*, number forty is of significance in *The Book of Dedem Korkut*. Number forty is important in Islam, but not in the Sky-God belief or shamanism. In Islamic lore the importance of forty is clearly stated both the Quran and in the sayings of the Prophet Mohammed who received his first revelation when he was forty years old (Schimmel 1993: 248). Schimmel also points out that in the Islamic tradition:

Forty is the numerical value of the letter mim found at the beginning and the middle of the Prophet Mohammad's name. Thus it is considered the typical number of the Prophet, all the more as it is also contained in his heavenly name, Ahmad and as the Sufis discovered, when the mim is taken away from this name, the word Ahad remains, and that means "One" an essential name of God. The difference between the divine One and the created prophet as humanity's representative was taken to point to the forty steps that separate mortals from God and that have to be passed in the course of human development. (1993: 250)

After conversion to Islam the number forty is strongly emphasized in *The Book of Dedem Korkut*. Schimmel in his book *The Mystery of Numbers* states that hadith, the sayings of the prophet, is important and one of these sayings is about the mysticism of the number forty. One of the prophets makes a promise that; "Whosoever among my people learns by heart forty hadith about religion will be resurrected at Doomsday along with the religious scholars and jurists" (1993: 251). The significance of forty is mentioned many times in *The Book of Dedem Korkut*. For instance in the story of Emren, Emren prays to Almighty Allah and Allah helps him. Almighty Allah gives order to Gabriel: "O Gabriel, go to that young man. I have given him the strength of forty men" (143). In the story of Deli Domrul the significance of forty is stated as follows:

While Delü Dumrul was sitting and drinking with his forty companions, Azrail suddenly arrived. Neither the chamberlains nor the wardens had seen Azrail pass. Delü Dumrul's eyes were blinded, his hands paralyzed. (90)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Hence it may be asserted that the holy number forty is emphasized after conversion to Islam among the Oğuz society in *The Book of Dedem Korkut*. Unlike *The Book of Dedem Korkut*, the number fifty is of significance in *Beowulf*. Schimmel states that in Christianity the number fifty is considered to be an allegorical exegesis as an expression of repentance and forgiveness, and it appears as an indefinite number in both Roman and Scandinavian mystic traditions: fifty is the age after which men are no longer required to perform military service (1993: 256). Hrothgar, the king of the Danes, forgave his enemies and his enemies faded from the earth in fifty years. In fifty years time he defended his country and fifty years later he also fades and cannot show prowess:

Just so I ruled the Ring-Danes' country
For fifty years defended them in wartime
With spear and sword against constant assaults
By many tribes: I came to believe
My enemies had faded from the face of the earth (1769-73).

Similar to the Hrothgar's reign, Beowulf rules his nation for fifty years:

Hygelac fell and the shelter of the Heardred's shield
Proved useless against the fierce aggression of the Shylfings⁷
Ruthless swordsman, seasoned campaigners,
They came against him and his conquering nation,
And with cruel force cut him down so that afterwards
The wide kingdom reverted to Beowulf. He ruled it well
For fifty winters, grew old and wise as warden of the land (2201-10).

Beowulf himself portrays his heroic deeds, and points out his fifty-year reign. His fortune is derived from his father, and he forgives all his enemies and shows his repentance to Almighty God as a good Christian:

Now is the time when I would have wanted
To bestow this armor on my own son,
Had it been my fortune to have fathered an heir
And live on in his flesh. For fifty years
I ruled this nation (2729-33).

The most significant thing is that the number fifty is repeated three times in *Beowulf*, and this also supports the idea that number three is important for the epic tradition. It can be said that the number is a fundamental principle from which the whole objective world proceeds. As it is emphasized in *Beowulf* and *The Book of Dedem Korkut*, numbers are not merely quantitative, but in a way they are symbolically used in noting specific qualities. In this respect it may be concluded that numbers such as three and nine symbolize near perfection of the belief systems including the beliefs before monotheism in *Beowulf* and *The Book of Dedem Korkut*, the number forty is only seen in the Turkish epic which refers to Islam, and the number fifty is merely observed in the English epic that stands for repentance in Christianity.

Colour mysticism

Similar to the significance of numbers, colours implicitly embody the

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

importance of the belief systems in *Beowulf* and *The Book of Dedem Korkut*. Birren points out that the ancient use of colour was by no means guided by aesthetics, but by mysticism (1988: 11). The inspiring beauty of colour had its origin in mysticism, in a sort of functional application of hue to interpret life and the world. In both of the epics colours play an important role in understanding the belief system. The colours black, yellow in *Beowulf* and *The Book of Dedem Korkut*, and white and red in only *The Book of Dedem Korkut* are respectively emphasized depending upon their significance in the belief system.

In *Beowulf*, black is indirectly mentioned. This dark colour is almost always used to foreshadow a bad incident, disaster or death. Black is one of the sacred colours of most gods and goddesses worshipped by the traditions, especially in German and Scandinavian paganism. For instance Morrigan (<http://theoldpath.com/scc.htm>) is the goddess of war, death and destruction; she is said to appear in the form of a raven before and during battles, her sacred colour is black. For another example Hell is an underworld region in Germanic tradition; black, frigid, dreary, and toxic. It is both the name of the land, and the name of its ruler, the Goddess Hell, Queen of the Dead. This region seems to have been the final destination of most of humanity; only heroes gained admittance to Valhalla, in Asgard. About the best that can be said of the place is that the dead seem not to have been tortured and tormented as in the Christian redaction of this realm, but rather they seem to have been assigned to drag out their destinies until Ragnarok, when they would be freed to fight with Hell's legions against the gods and heroes (www.web.raex.com/~obsidian/TeutPan.html). Hence it may be pointed out that the underworld region is considered to be black, and this abode symbolizes death. Grendel is one of the monsters in *Beowulf*, and he disturbs the Danes at night. The colour of night is black and it is a sign of disaster or trouble:

So after nightfall Grendel set out
For the lofty house, to see how the Ring-Danes
Were settling into it after their drink,
And there he came upon them, a company of the best,
Asleep from their feasting insensible to pain and human sorrow (115-20)

Clark draws attention to the fact that the pagan and superstitious practice of consulting omens evoke curiosity, and the dark colour is considered to be the colour of Grendel (1990: 53). Grendel harms Heorot, and eats people which may signify his wicked deeds in the dark:

Then a powerful demon, a prowler through the dark,
Nursed a hard grievance. It harrowed him
To hear the din of the loud banquet
Everyday in the hall. (86-89)

As seen in Germanic and Norse traditions, the colour black is also emphasized in the monotheist beliefs. As Birren states black is the colour of death and regeneration in the Old Testament (1988: 49). Black is a dark colour and it is an emblem of Christ raised, a blend of the divine light of creation and the darkness of sin and death. In this respect it may be said that after conversion to Christianity, dark-death shadows may symbolize the darkness of sin and death in *Beowulf*:

All were endangered; young and old

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Were hunted down by that dark death-shadow
 Who lurked and swooped in the long nights
 On the misty moors, nobody knows
 Where these reavers from hell roam on their errands. (158-63)

When Beowulf kills Grendel, the dark nights end till the mother and the dragon appear. The line “Because of last night, when you killed Grendel” refers to the heroic deeds of Beowulf and he himself destroys the chaos, which threatens the Danes till Grendel’s mother arrives:

Then this roaming killer came in a fury
 Slaughtered him in Heorot. Where she is hiding,
 Glutting on the corpse and glorying in her escape,
 I cannot tell, she has taken up the feud,
 Because of last night, when you killed Grendel,
 Wrested and racked him in a runious combat
 Since for too long he had terrorized us
 With his depredations. (1330-37)

It may be pointed out that the passages that the dark colours are referred to black and gray symbolize the wicked deeds of monsters that harm the societies or nations. When Beowulf gets his fatal wound, he orders Wiglaf to get the treasure from the dragon’s lair which is depicted under a grey stone:

Go now quickly,
 Dearest Wiglaf, under the gray stone
 Where the dragon is laid out, lost to his treasure. (2743-45)

Similar to *Beowulf*, colours are of significance in the Oğuz society in *The Book of Dedem Korkut*. Among the peoples of Central Asia in the Middle Ages, the world was conceived to be as a high mountain. Tanyu asserts that its summit rose to a height beyond the reach of man hence provided a convenient dwelling place for the gods (1980: 15). On the summit of this mountain there is the North Star. This mountain was shaped like a pyramid with its top broken off. The sides facing the four points of the compass were hued and shone like jewels. As Birren describes, to the North was yellow, to the South blue, to the East white, to the West red (1988: 13). Before the composition of *The Book of Dedem Korkut*, the four-hued or three-hued mountains were also mentioned in the epic of Oğuz Kağan. In this epic, mountains are respectively called pearl, coral and diamond

(www.turkoloji.cu.edu.tr/CUKUROVA/sempozyum/semp1/alptekin.pdf p.427). As the predecessor of this epic, the colour of the mountain in *The Book of Dedem Korkut* is black and “ala”. In the Turkish lexicon black refers to two different words in Turkish: “kara” means black and is used by the Oğuz people before conversion to Islam (1998: 1202). “Kara” is used 317 times in *The Book of Dedem Korkut*. “Siyah” also means black and is of Arabic origin, and is used after conversion to Islam (TDK 1998: 1995). “Siyah” is not used in *The Book of Dedem Korkut*. As stated by Kafalı, black symbolizes sadness, fear, helplessness, death and total passivity, and it is used as a colour of mourning (1996: 52).

“Ala” is the mixture of colours, and it is the colour of spiritual knowledge, wholeness, and search for inner and outer awareness, it is the acknowledgement of eternal knowledge and the ability to access its secrets, the gift of inner communication (Heyet 1996: 58). In the Sky-God belief and Altay shamanism the black mountain is the dwelling place of Tengri Ülgen. In *The Book of Dedem*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 3/1 Winter 2008*

Korkut Ülgen dwell on the summit of these black and “ala” mountains. Ülgen is the representative of the eternal world. Korkut Ata is considered to be a shaman, and he is the representative of Ülgen in the Sky-God belief and shamanism. Although the Oğuz society converted to Islam, the traces of the pre-Islamic belief still exist in the epic. Korkut Ata goes to the mountains or he is sometimes in disguise of Ülgen:

Hear my words and listen to me, Bay Püre Bey,
Almighty Allah gave you a son, and may He preserve him.
May he ever be followed by Moslems as he bears his white banner.
When he has to cross, those snow-covered black mountains,
Lying yonder, may Allah help him to cross them. (44)

Korkut Ata does not want the son to be hurt or perish when he crosses the black mountain. He is in contact with Ülgen and he saves the boy. Although the black mountain is the colour of helplessness and death, Ülgen or Korkut Ata preserves him in keeping with the Sky-God belief and shamanism. Although Korkut Ata is considered to be a shaman, he prays to Allah to protect his folk from helplessness and death after conversion to Islam:

I have come to cross that black mountain of yours lying over there.
I have come to cross your beautiful running streams.
I have come to cross, to take shelter under your wide mantle
And security beneath your wing

I have come with the command of Allah and the consent
of the Prophet, to ask for the hand of your sister, Banu
Chickek, brighter than moonlight and lovelier than day, for
Bamsi Beyrek. (48)

Korkut Ata crosses the black mountain and Allah protects him. He is expected to find Banu Çiçek, and thanks to his spiritual powers, he does not die while crossing the black mountains. Other characters in *The Book of Dedem Korkut* also refer to the importance of the black and “ala” mountains. Burla Hatun in the story of the “Capture of Uruz Bey”, prays to Ülgen, and wants her son to be found and protected from disasters:

Son, son, oh son!
My symbol of courage
The peak of the black mountain lying out there, son!
The light of my eyes in darkness, oh, my son (78)

Burla Hatun addresses his son by pointing to the peak of the black mountains; she is implicitly addressing Ülgen to save his son from disasters. She also prays and begs Ülgen to help Uruz Bey. Another example occurs when Kan Turalı wants to marry a girl, but the girl’s father wants to test his skills and prowess. He orders his men to bring the bull and he wants Kan Turalı to fight with the bull. In this respect the kinsmen of Kan Turalı praise him:

Kan Turalı, O my sultan,
Did you not arise one day,
And mount upon your black-maned, high bred horse
Did you not cross the arch-backed Ala Mountain,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Hunting as you rode along? (104)

“Ala” is the colour of spiritual knowledge, wholeness, and search for inner and outer awareness, and the kinsmen of Kan Turalı believe that he will win the fight with the bull by using his spiritual knowledge. The line “Did you not cross the arch-backed Ala Mountain” refers to his sensibility and he can easily kill the bull as he has easily crossed the Ala Mountain. Salur Kazan in the story of Basat, Killer of the One-Eyed Giant, crosses the black mountains without any trouble thanks to Ülgen, but he cannot kill Tepegöz, the black monster, which is the symbol of death. Tepegöz eats forty sheep, and when he is not served any sheep, he eats people. Hence, Salur Kazan wants his son Basat to kill this black monster:

So black a monster came oh, that was Tepegöz!
I chased him everywhere to no avail.
So black a tiger came oh, that was Tepegöz!
I chased him through black mountains, but in vain, Basat
Be a hero, be a bey,
But do not be like me, Basat.
May your white-bearded father not lament,
And may your white-haired mother never cry. (128)

In these lines Basat is expected to kill the black monster, Tepegöz. The colour black is identified with Tepegöz, because he kills and eats people, so again this black monster’s attitudes towards people symbolize death. Salur Kazan encourages and implicitly urges his son to kill Tepegöz through his prayer.

In Eastern mythology it was believed that the rise and the fall of the mountains created day and night. The eastern mountains were white and caused the day, the western mountains were yellow and brought twilight, the northern mountains were black and covered the earth in darkness, while the blue mountains to the South created dawn (Birren 1988: 15). The meaning of the black colour of the mountains in *The Book of Dedem Korkut* resembles the three mystic colours of the Upanishads, which dated back to seventh century B.C (Birren 1988: 16). The mystic black is also used in society as the colour of morality in *The Book of Dedem Korkut*, black is considered a mean and unlucky colour among the Oğuz people and for anyone to appear dressed in black is held to be ominous of disaster and evil. In the story of Boğaç Han, Bayındır Han indirectly denounces Dirse Han because he does not have a child:

Bayindir Khan, Khan of Khans, had three tents set up at three different places: one was white, one was red, the third was black. He ordered that whoever was without children be accommodated in the black tent with a black felt rug spread under him, and that he be served the stew of the black sheep.
(9)

These three tents point implicitly to the social structure of the Oğuz society: those who have sons are allowed to accommodate in the white tent, those who have daughters are allowed to accommodate in the red tent, and those who do not have sons or daughters are allowed to accommodate in the black tent. Dirse Han is implicitly excluded from his society by referring to the colour black. Another example for the use of black is in the story of “The Sack of the House of Salur Kazan”. The son of Ulaş has a terrible dream, and in his dream the colour

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

black is a symbol of illluck in terms of the Sky-God belief:

It was a terrible dream. I saw my falcon dying in my hand. I saw a lightening bolt strike down my tent with the golden top. I saw a black cloud descending upon my camp. I saw my black hair rise like spears and cover my eyes. (27)

In his dream the son of Ulaş, receives an implicit message that his dynasty is in a dangerous condition. In his story his nightmare turns out to be real. It may be concluded that black is used as a symbol of bad events, such as death, a sign of doom and disaster in both *Beowulf* and *The Book of Dedem Korkut*.

Like black, yellow is of significance in both of the epics. As mentioned by Heyet yellow generally symbolizes enlightenment, brightness and light, and foreshadows good events (1996: 60). In this respect it may be pointed out that the colour yellow is observed in both of the epics. In the Anglo-Saxon epics the significance of yellow comes from the Druids who are considered to be the ancestors of the English heroic society that produced *Beowulf* and are considered to worship the heathen deities (Kendrick 1994: 1). The head of the Druidic Order was the Arch-Druid. He wore a tiara to represent the sun's rays, and the Druids built temples to the sun way (Birren 1988: 28). Similar to the image of yellow in the Druidic tradition, the sun or the colour of gold is pointed out in *Beowulf*:

They marched in step,
Hurrying on till the timbered hall
Rose before them, radiant with gold.
Nobody on earth knew of another
Building like it. Majesty lodged there,
Its light shone over many lands. (306-11)

The hall Heorot is the dwelling place of the Danes, and the gold of the hall shines like the sun, which is a sign of ease in Heorot in daytime. In the early days of Christianity the Trinity of God became associated with the colours blue, yellow, and red. God the Father was blue, God the Son yellow and God the Holy Ghost was red; the triangle and the shamrock symbolized the deity (Birren 1988: 47). God the Son is considered to be yellow, and the yellow colour is used by referring to Christianity in *Beowulf*:

Almighty had made the earth
A gleaming plain girdled with waters,
In His splendour He set the sun and the moon
To be earth's lamplight, lanterns for men... (92-95)

Resembling the holiness of yellow, the warriors wear golden clothes with which they symbolize their brightness and valor in the battles:

My armor helped me to hold out;
My hard-ringed chain mail, hand-forged and linked,
A fine, close fitting filigree of gold,
Kept me safe when some ocean creature
Pulled me to the bottom. (550-54)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Beowulf kills Grendel, and the feast starts at Heorot. Hrothgar and Wealtheow show their respect to Beowulf and they honour him by giving invaluable gifts:

Then Halfdane's son presented Beowulf
 With a gold standart as a victory gift,
 An embroidered banner; also breast-mail
 And a helmet and a sword carried high,
 That was both precious object and token of honour. (1019-23)

Yellow or the colour of gold is considered to be the colour of enlightenment in paganism especially in the period of Druids. The meaning used in the polytheist period alters after conversion to Christianity. In Christianity the pious people are considered to believe in the colour yellow as the colour of curse. As suggested by Owen and Crocker, gold set in a pre-Christian society, is literally heathen. When gold is hidden in the earth, hoarded by a dragon it is heathen and by association evil, but the burial of the treasure in Beowulf's barrow save the society from the curse (2000: 101).

Similar to *Beowulf*, yellow is employed in *The Book of Dedem Korkut* as a part of its belief system. In Turkish mythology the palace and the throne of Ülgen is made of gold (Genç 1996: 42). As pointed out by Karabaş gold symbolizes yellow, and this idea shows the importance of the dwelling place of Ülgen in the Sky-God belief (1992: 28). The symbol of gold is mentioned in *The Book of Dedem Korkut*, and similar to Ülgen's palace, which is embroidered with gold, gold is used in the interior and the exterior of the Oğuz tents:

Let it carry his goods; he has virtue
 Give a large lavish tent with a golden pole
 To provide him shade. (13)

When Boğaç Han kills the bull, Korkut Ata comes and gives him a name befitting his bravery, and he wants his father to erect a tent with a golden pole, which is obviously a sign of the Sky-God belief. In the story of "The Sack of the House of Salur Kazan", the infidels plunder Salur Kazan's house. In the end of the tale the infidels are killed, and Salur Kazan erects a new tent:

The strong Oghuz beys took great amounts of booty.
 Kazan Bey recovered his son, the members of his household,
 and treasury, and turned homeward. He sat again on his
 golden throne. (38)

In the story of Emren, Begil is not pleased with the remarks of the Han and he leaves the council, he drops the gifts given by Bayındır Han, and revolts against the rules of the council. He returns home but does not talk to his white-faced wife, so she addresses him:

My bey, the master of my golden throne,
 You whom I loved with all my heart
 When I opened my eyes. (136)

In the council of Bayındır Han, Salur Kazan does not praise his horse or his skills, but he praises Begil as a good hunter, but Bayındır Han is not satisfied with him, and Begil returns his home. Although his house is his golden throne, he is not well treated in the golden throne of Bayındır Han.

After conversion to Islam yellow changes to green: yellow symbolizes

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 3/1 Winter 2008*

warmth and blue symbolizes silence, the mixture of yellow and blue is green, which symbolizes eternity and religion (Heyet 1996: 59). Genç, in his article “Türk Düşünce, Davranışı ve Hayatında Renkler ve Sarı, Kırmızı, Yeşil” points out the importance of green, and draws attention to the fact that this colour is one of Ülgen’s son’s names (1996: 41). Genç also states that green is the symbol of Islam and Mohammad, and those who wear green are considered to be Muslims (1996: 42). Although the Oğuz people converted to Islam, there is no explicit sign of green in *The Book of Dedem Korkut*.

Unlike the colours of importance used in *Beowulf*, red and white are of significance in *The Book of Dedem Korkut*. The white colour is conveyed through two different words in Turkish. In the Turkish lexicon “ak” means white, and is a common colour in the Oğuz society before conversion to Islam (1998: 51). “Beyaz” also refers to white, and its origin is Arabic which was introduced after conversion to Islam (1998: 279). “Ak” is used 99 times in *The Book of Dedem Korkut*, but “beyaz” is not used at all although the Oğuz society converted to Islam. As suggested by Heyet white (ak) is the symbol of purity, age and innocence in the Oğuz society (1996: 56). The white-bearded father and white-haired mother are the common terms used in *The Book of Dedem Korkut*. The white tent symbolizes luck, and refers to the Han who has a son. When Bayındır Han arranges a feast he erects tents of three colours. In the Turkish epic those who have sons go to the white tent, those who have daughters go to the red one, and those who do not have sons or daughters go to black tent (9). As Ögel states the process of whitening (Aklama) symbolizes innocence in the Oğuz society (1984:11). Ögel’s statement is also true for the use of this colour in *The Book of Dedem Korkut* as follows:

He arranged for a bride with a red trousseau for his brown-eyed son. He sent one-fifth of all his spoils to white-browed Bayındır Khan. Taking his son with him then, he went to Bayındır Khan’s council. He kissed his hand. The ruler showed a place to the right of Uruz, the son of Kazan. (144)

The white-browed Bayındır Han is experienced enough to understand the innocence of a bride, and Uruz deserves this bride due to his heroism. Similar to the white colour, red is employed in *The Book of Dedem Korkut*. The colour red refers to two different words in Turkish. In the Turkish lexicon “kıızıl” means red before conversion to Islam (1998: 1318). “Kızıl” is used 26 times in *The Book of Dedem Korkut*. “Kırmızı” also means red, and originates from Arabic that and is used after conversion to Islam (1998: 1301). The colour “kırmızı” is used three times in the epic. Another colour “al” refers to red and it is of common usage before conversion to Islam (1998: 69). “Al” is used 34 times in *The Book of Dedem Korkut*. As Heyet states red in general is the colour of matrimonial ceremony (1996: 57). In *The Book of Dedem Korkut* the bride and the bridegroom are clad in red (kıızıl) garments and the colour of the tent of these married couples is red, and those who wear red clothes imply a sign of nobility in the Oğuz society:

During the time of the Oğuz, when a young man was to be married, he would shot an arrow into the air and wherever the arrow fell, there he would have his nuptial tent erected. Beyrek Khan too shot his arrow and had his nuptial tent set up where it

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

landed. A long red gown was sent to him as a gift from his betrothed. (51)

It may be interpreted that the definitions of the colour red vary, and the sentence "A long red gown sent to him as a gift from his betrothed" refers to the nobility of Bamsı Beyrek.

Animal mysticism

Similar to the importance of numbers and colours, animal images indirectly reflect the belief systems in *Beowulf* and *The Book of Dedem Korkut*. Animal image or in other words bestiary is a type of literature in which the habits of beasts, birds, and reptiles were made the text for allegorical and mystical depending upon its religious teachings (Abrams nd: 48). These bestiaries often ascribe human attributes to animals. The bestiary in one form or another has been currently used in the English and the Turkish literatures.

The English epic, *Beowulf* embodies some elements that may have descended from the bestiary in terms of its belief system. Most of the animals in *Beowulf* portray pre-Christianity, and Christianity. Fulk and Harris assert that the hero's name Beowulf may have originated from the animals bee and wolf, meaning woodpecker or bear, but they also refer that beo "bee" may have originated from Beow, a pre-Christian god, and the structure of this name is the same as the common Norse Thor and wolf or the English god Tiu and wolf (2002: 98). If Beowulf is considered to be the wolf, he is observed as the pre-Christian god of The Norse: "Beow's name was known through the North" (18).

This line may refer to the god of The Norse, that depicts the hero in Beowulf in terms of the animal image or as Orchard asserts that it may be interpreted as Beow or Beowa that is the god of fertility who comes across water (2003: 103). There are also animal images like Grendel, Grendel's mother and the dragon that might have contributed to the animal allegory. Sisam points to the fact that the texts in the *Beowulf* manuscript were composed in different dialects and the core-collection of Wonders, the Letter, and Beowulf was put together referring to the monsters (1953: 64-7). Similar to the assertion of Sisam, Rypins draws attention to the fact that like Beowulf, Wonders depicts a natural world inhabited by dragons, and other-man eating creatures, the land beyond the so-called River Brixontes. In *Beowulf* Grendel and his mother are considered to be the monsters or dragons that signify evil in pre-Christian Scandinavian animal. Dragons in Norse mythology are viewed as giant serpents. The three major dragons are Nidhoggr, Fafnir, and the World Serpent. Nidhoggr is known as the Dread Biter. He lives at the foot of the world tree and grows at its roots. Since the world tree supports all life of the world and Nidhoggr attempts to destroy it, Nidhoggr is personified as evil itself. It is Nidhoggr that will bring about the end of the world. Fafnir was once a humanoid (giant or dwarf, depending on the source) that was transformed into a dragon covered with impenetrable scales. Fafnir's blood is caustic, but when his blood is tasted it gives one the ability to hear another's thoughts and understand the language of birds. The World Serpent is also called Jormungandr. He is noted for his poisonous breath and as the enemy of Thor. Jormungandr lives in the water that surrounds the human world and eventually grows so long he lives all around the world at once and eats his own tail (www.dragon-warrior.com/Bestiary/dragon.shtml). Such a description of the Scandinavian dragon resembles Grendel, Grendel's mother and the dragon:

The iron-bracer door turned on its hinge
When his hands touched it.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Then his rage boiled over, he ripped open
The mouth of the building, maddening for blood,
Pacing the length of the patterned floor
With his loathsome tread, while a baleful light,
Flame more than light flared from his eyes. (721-27)

Beowulf poet's description is of Grendel's eyes stating that there shone an unlovely light, most like a flame may be referred to the evil in pre- Christian societies. After conversion to Christianity the concept of the dragon does not change and again it stands for the reality of the evil in the world. God's punishment the serpent/dragon had been to "crawl on its belly", it may be surmised that, this reptile walked upright in medieval art. He also sports wings, two lion's claws (or, in some cases, birdlike feet), and a substantial tail. After conversion to Christianity the fear of hell is vastly used to deter medieval man from sin and considering that dragons who are known to have fiery, poisonous breath (www.gloriana.nu/bestiary.html). In this respect it may be asserted that Grendel, Grendel's mother and the dragon may imply the evil in pre- Christianity and Christianity. It may also be pointed out that *Beowulf* draws from Norse, Celtic and Germanic animal symbols that existed before conversion to Christianity. After *Beowulf* was put down into writing, Christian animal symbolism is observed, and as in the case of the animal dragon, it signified evil or satan in Christianity, or it refers to the sin of human beings.

Similar to the images of wolf, and the dragon, the stag is also used in *Beowulf*. The palace of Heorot means hart or stag (Heaney 2002: 5). Heorot is considered to be the palace of the Danes, and at this stage it also refers to the animal stag that stands for royalty in Scandinavian symbolism:

And soon it stood there
Finished and ready, in full view,
The hall of halls. Heorot was the name
He had settled on it, whose utterance was law (76-79).

It is interesting that the stag is the enemy of the serpent, which may be interpreted to imply that if Grendel is the serpent, Heorot is the stag, and Heorot is disturbed by this serpent; at the end of the English epic Grendel is killed by *Beowulf* who is the representative of the stag. After conversion to Christianity the concept of royal alters and stands for Christ, who tramples and destroys the devil (White 1984: 37-39). As the stags help each other when they cross a river, so should the Christian crossing from the worldly life to the spiritual life help others who grow weak or tired. As the stag is renewed and sheds its horns after drinking from the spring, so those who drink from the spring of the spirit are renewed and shed their sins (www.bestiary.ca/beasts/beast162.htm). Hence, it may be asserted that Heorot may be considered to be the holy place of the Danes after conversion to Christianity, although Hrothgar is observed as pure pagan.

Like the image of the stag, another animal symbol embodied in *Beowulf* is the raven. Raven is the bird in Celtic lore that is associated with deities of war, and features as the helper and protector of warriors and heroes. It is an important Celtic figure but is ambivalent as helper on the one hand and connected with death and the Raven-Crow goddess, 'The Blessed Raven', had a three-fold function as war, procreator and prophecy (www.celticgrounds.com/chapters/encyclopedia/r.html). The raven is also associated with the wren in prophecy and divination, which appears with the swan in solar symbolism, and is connected with the dovecote as a house-symbol, this probably being pre-Celtic also. The Raven of Battle symbolizes war,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

bloodshed, and malevolence (Rutherford 1993: 61). Morrigan as a raven goddess watches over battles. Bran has a raven, and Lugh or Lugos, who has two magic ravens, is an all-purpose and wise raven-god like the Teutonic/Scandinavian Woden/Odin. In *Beowulf* it may be asserted that the raven is considered to be the god of prophecy that is also seen in Celtic and Teutonic symbolism:

Many a spear dawn-cold
To the touch will be taken down
And waved on high; the swept harp
Won't waken warriors, but the raven winging
Darkly over the doomed will have news,
Tidings for the eagle of how he hoked and ate,
How the wolf and he made short work of the dead (3021-27).

From these lines it may be asserted that, the raven is a sign of doom and also stands for the Celtic god Bran (Ward 1993: 61). Stanley points out that the appearance of a raven is devilish according to Christian conceptions, reminded the Germanic warrior of the presence of Woden who ruled battles (2001: 79-80). In Christianity the raven first pecks out the eyes, so the devil first destroys the ability to judge correctly, leaving the mind open to attack as well (www.bestiary.ca/beasts/beast251.htm). Hence it may be pointed out that the raven is used as the god of doom in *Beowulf*.

Similar to the image of the raven that is both observed in *Beowulf*, the image of the boar or in other words bull is of importance. *Beowulf* originated from the pre-Christian life style and religion, hence the context and the structure of *Beowulf* is highly influenced and shaped by Celtic, Germanic, and Teutonic literatures and the belief systems. Before Christianity, polytheism and paganism are the most important belief systems, and it may be asserted that the animal image of a boar is easily observed as a pagan deity in *Beowulf*. Nora Chadwick draws attention to the fact that the bull/boar is mentioned, and boar is the symbol of strength and virility in Celtic belief system (1974: 153, 161). Chadwick also draws attention to the fact that:

The boar also appears on the Gundestrup bowl, and also of considerable interest is the representation among others on this vessel of the horned, but otherwise human, squatting god. It is assumed by most scholars that this is Cernunnos, whose name has been translated various as 'the horned one' or 'the god with head of the deer'. (1974: 153-54)

Similar to the descriptions of the boar image in Celtic polytheism, the boar as a god of fertility and success is mentioned in Teutonic polytheism (<http://www.wizardrealm.com/norse/gods.html>). Freyr is Freya's twin brother in Teutonic mythology and he is the horned god of fertility. The boar is his sacred symbol and is both associated with war and fertility. The boar images may influence *Beowulf*, on the grounds that the boar symbol is repeated many times (1113, 1287, 1327, 1453, 2151):

Boar-shapes flashed
Above their cheek-guards, the brightly forged
Work of goldsmith, watching over
Those stern-faced man (303-307).

The boar is used as a symbol of war and success. In Christianity the boar is also a symbol of Christ because of his strength, jealousy, and fearless passion

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

for the children of God (www.netnitco.net/users/legend01/pig.htm). In this respect, it may be asserted that the boar image both preserves the pre-Christian and Christian elements in *Beowulf*. Beowulf does not only carry the boar-helmet as the god of war in pre-Christianity, but he also stands for the figure of Christ after conversion to Christianity. Unlike these pagan animals in *Beowulf*, there are other animals such as the horse, swan, and whale that have no allegorical significance related to the belief systems.

Similar to the animal references in *Beowulf*, there are animal images that are used in *The Book of Dedem Korkut*. In the Turkish epic, monsters such as dragons, serpents are not used frequently, but there are animals like deer, horse, camel, and pigeon that have allegorical meanings both in the Sky-God belief, shamanism and Islam. Similar to the image of the stag in *Beowulf*, the deer or stag is mentioned in *The Book of Dedem Korkut*. Although it does not signify the royalty depicted in the English epic, Çoruhlu asserts that it stands for the spirit of the ancestors in Sky-God belief and shamanism (2002: 142). Çoruhlu also draws attention to the fact that the colour of the deer defines the characteristics of the animal, and if the colour is white it stands for the spirit of an innocent ancestor, if it is brown or reddish, it stands for the underworld ancestors that cause death. In *The Book of Dedem Korkut* the deer is depicted as follows:

Some said, "It is enemy dust," while others said". It must be dust raised by deer". Most agreed, "It is enemy dust, all right." Kazan said: "if it were caused by deer, it would have risen in only one or two columns. Let it be known to you that this is the enemy coming. (73)

If it were the dust of the deer, they would lead Kazan and his friends to die, for the spirit of a deer invites people to the under world that implicitly stands for the death of a person in pre-Islamic beliefs. After conversion to Islam the negative allegory of the deer disappears, and as Çoruhlu draws attention to the fact the deer is considered to be one of the holy animals in Islam which is almost always the subject matter of the didactic Islamic stories (2002: 143). Albayrak also states that the deer image is employed in stories after conversion to Islam (1993: 62). Although *The Book of Dedem Korkut* keeps both pre-Islamic and Islamic values of the animal images, the deer is not directly mentioned after conversion to Islam, but as Ögel asserts the image of the deer is used as a token in reciting stories of Islam (1998: 569).

Similar to the deer, the pigeon image is also used in *The Book of Dedem Korkut*. Before Islam the pigeon was considered to be a holy animal in shamanism, and the Sky-God belief. The pigeon is a bird that can fly, and in pre-Islamic belief system "to fly" means "uçmağ" that refers to the wings of the birds, and these birds may reach the sky where the god of goodness, Ülgen, lives. In this respect the word "uçmağ" has two important meanings: the first one refers to the wings of the shamans who reach Ülgen by flying, the second one refers to the death of a person whose soul is believed to fly to the sky where god of goodness, Ülgen, lives or to the underworld where the god of evil, Erlik, lives. Ögel draws attention to the fact that before Islam the shamans wore clothes, which were embroidered with pigeon images, and they turned into pigeons in order to reach the spirits of the gods or ancestors (1998: 203). In this respect it may be asserted that shamans are considered to be in disguise of pigeons that attain the Sky- God(s). After conversion to Islam, the allegory of the pigeon image was changed to some extent, and it stood for the angels of Islam. In Islam angels

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

are believed to be as the creatures that have wings, and similar to this idea the angel Azrail turns into a pigeon in the story of Deli Domrul:

He drew his big black sword, held it in his hand, and tried to strike Azrail with it, but Azrail became a pigeon and flew out of the window. Delü Dumrul, a monster of a man, clapped his hands and burst out in laughter. He said: "My friends, I frightened Azrail so much that he ran out, not through the wide open door, but through the chimney. To save himself from my hand, he just became a pigeon and flew away. I shall have him caught by my falcon. He mounted his horse, took his falcon on his wrist, and started pursuing Azrail. He killed a few pigeons . On the way home, however, Azrail appeared to the eyes of the horse. The horse was frightened and threw Delü Dumrul off its back to the ground. His poor head grew dizzy, and he became powerless. Azrail came and pressed down upon his white chest. He had been murmuring a short while ago, but now he gasped out through the rattle in his throat:

"O Azrail, have mercy!

There is no doubt about the unity of Allah. (91-2)

It may be asserted that Deli Domrul understands the power of Azrail and also Allah, and converts into Islam. Azrail as a pigeon appears and he implies to those angels who have wings in Islam. The pigeon symbol is also observed in some of the religious stories, and it is used as a token that gives moral and allegorical religious messages. Albayrak states that after conversion to Islam eating the meat of a pigeon was considered to be a sin (1993: 71-5).

Similar to the deer and pigeon images in *The Book of Dedem Korkut*, the image of the camel is of significance. The camel image is not mentioned in the Sky-God belief, but it is portrayed in shamanism. Çoruhlu asserts that in shamanism and Turkish mythology the camel stands for the prowess of the shamans and also the kağans (2002: 146). The type of the camel changes depending upon its characteristics. For example a male camel is called "buğra", the female camel is called " naka"(Albayrak 1993: 75). The male camel symbolizes power, and it implicitly stands for the power of the shaman or the kağan. After conversion to Islam, the camel does not explicitly signify this meaning, and Albayrak states that the camel is used as a symbol in the Islamic stories to show the prowess of the prophet. When *The Book of Dedem Korkut* was put down into writing, Islam was accepted and the doctrines of this new religion influenced the epic. For example the power of a male camel is likened to the power of the kağan, and he is expected to kill the male camel in order to prove his prowess:

Kan Turalı prayed to Mohammed, his name be praised. He then gave the camel such a kick that the beast roared. He kicked it again, sending it crashing to the earth. He pressed it down and cut its throat in two places. He then cut two long strips of hide from its back and laid them before the king, saying, "These may be handy for horsemen to repair their saddles and stirrup straps". (108)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

It is worth of notice that the camel does not have the Islamic meaning, but refers to the powerful kağan who is Muslim.

The deer, pigeon, and camel have Islam meanings attached to them in *The Book of Dedem Korkut*. Unlike these animals which have religious significance, there are animals which are mentioned. Gökyay divides animals into categories and explains the literary significance of these animals (2000: CDXIV).

Animal images are employed in *Beowulf* and *The Book of Dedem Korkut*. In both of the epics animal symbolism in polytheism, paganism, the Sky-God belief, shamanism and monotheism (Christianity and Islam respectively) are used. The animals such as dragon, stag, raven, and boar in *Beowulf*, and deer, pigeon, and camel in *The Book of Dedem Korkut* have the allegorical meaning related to the belief systems. Unsimilar to the idea of animal allegory, it may be stated that some animals such as the horse, swan, and whale in *Beowulf*, and birds except the pigeon, sheep, cow, goat, and some domestic animals in *The Book of Dedem Korkut* are also observed that they do not contribute to the belief system of these epics.

Numbers, colours and animals have been used in *Beowulf* and *The Book of Dedem Korkut* with reference to various beliefs. The numbers such as three and nine are used in both of the epics significantly. These numbers depict the triadic patterns of the gods and social patterns such as the triadic family relations and other social events within the belief systems. In addition to this, the number nine is used for perfection by attributing the pre-Christian and pre-Islam beliefs, and is considered to be the number of spiritual deficiency in Christianity and Islam. Number forty is only observed in *The Book of Dedem Korkut*, and number fifty is merely observed in *Beowulf*. The number forty and fifty do not have a significant meaning in the belief systems, but they are of significance in understanding the moral values in both of the epics. In addition to this, the colours such as black and yellow are stated in both of the epics. The colour black is almost always used to foreshadow a bad incident, disaster or death. The colour yellow generally symbolizes enlightenment, brightness and light, and foreshadows good events. After conversion to Islam yellow changes to green: yellow symbolizes warmth and blue symbolizes silence, the mixture of yellow and blue is green, which symbolizes eternity and religion in *The Book of Dedem Korkut*. In addition to this, the colours white and red are only stated in *The Book of Dedem Korkut*, which do not have explicit religious meanings, and are not used at all in *Beowulf*. The colour white is conveyed through two different words in Turkish. In the Turkish lexicon “ak” means white, and is a common colour in the Oğuz society and “beyaz” also refers to white, and its origin is Arabic which was introduced after conversion to Islam. In general white (ak) is the symbol of purity, age and innocence in the Oğuz society. Like the colour white, the colour red is also depicted in *The Book of Dedem Korkut* and it refers to two different words in Turkish. In the Turkish lexicon “kızıl”, “kırmızı” and “al” refers to the red colour, and it refers to the colour of matrimonial ceremony. In *The Book of Dedem Korkut* the bride and the bridegroom are clad in red (kızıl) garments and the colour of the tent of these married couples is red, and those who wear red clothes imply a sign of nobility in the Oğuz society. Similar to the other colours, Ala” is the colour of spiritual knowledge, wholeness, and search for inner and outer awareness in the Turkish epic that is not depicted in *Beowulf*.

The animal images are also depicted in both *Beowulf* and *The Book of Dedem Korkut*. The Animal image or in other words bestiary is a type of literature in which the habits of beasts, birds, and reptiles were made the text for allegorical and mystical depending upon its religious teachings. In *Beowulf* Grendel and his mother are considered to be the monsters or dragons that

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

signify evil in pre-Christian Scandinavian animal. Dragons in Norse mythology are viewed as giant serpents. Similar to the dragons, the stags and the ravens are also used in *Beowulf*. Raven is the bird in Celtic lore that is associated with deities of war, and features as the helper and protector of warriors and heroes and a boar is easily observed as a pagan deity in *Beowulf*. In addition to this, there are other animals such as the horse, swan, and whale that have no allegorical significance related to the belief systems. Unlike *Beowulf*, monsters such as dragons, serpents are not used frequently, but there are animals like deer, horse, camel, and pigeon that have allegorical meanings both in the Sky-God belief, shamanism and Islam in *The Book of Dedem Korkut*.

BIBLIOGRAPHY

- Abrams, M.H. *A Glossary of Literary Terms*. New York: Holt, Rinehart and Winston, nd.
- Albayrak, Nurettin. *Dini Türk Hikayelerinden Geyik, Güvercin ve Deve Hikayeleri*. Istanbul: Marmara Üniversitesi, basılmamış yüksek lisans tezi, 1993.
- Bazelmans, Jos. *By Weapons Made Worthy*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1999.
- Binyazar, Adnan. *Dede Korkut*. Istanbul: YKY, 1996.
- Birren, Faber. *The Symbolism of Color*. New Jersey: Citadel Press, 1988.
- Boratav, Pertev N. *Halk Hikayeleri ve Halk Hikayeciliği*. Istanbul: Adam Yayınları, 1988.
- Chadwick, Nora. *The Celts*. Auckland: Penguin Books, 1974.
- Clark, George(ed.). *Beowulf*. Boston: Twayne Publishers, 1990.
- Çobanoğlu, Özkul. *Türk Dünyasında Epik Destan Gelenegi*. Ankara: Akçag, 2003.
- Çoruhlu, Yasar. *Türk Mitolojisinin Anahatları*. İstanbul: Kabalcı, 2002.
- Donoghue, Daniel. Ed. *Beowulf*. Trans. Seamus Heaney. London: Norton&Company, 2002.
- Dorson, M.Richard. *Folklore and Folklore*. Chicago: The University of Chicago Press, 1972.
- Ekiz, Osman Nuri. *Dede Korkut*. Istanbul: Kastas Yayınları, 1986.
- Fulk, R.D, Joseph Harris. *Beowulf: Beowulf's Name*. London: Norton&Company 2002.
- Genç, Resat. *Nevruz ve Renkler: Türklerde Renkler Sarı, Kırmızı, Yeşil*. Ankara: AKM Yayınları, 1996.
- Gökyay, Orhan Saik. *Dedem Korkutun Kitabı*. Istanbul: MEB Yayınları, 2000.
- Heyet, Cevad. *Nevruz ve Renkler: Türklerin Tarihinde Renklerin Yeri*. Ankara: AKM Yayınları, 1996.
- Hopper, Vincent Foster. *Medieval Number Symbolism*. New York: Cooper Square Publishers, 1969.
- Jerry, M. Henry. "Trinity", www.thewordsofeternallife.com/trinity.html
- Kafalı, Mustafa. *Nevruz ve Renkler*. Ankara: AKM Yayınları, 1996.
- Kendrick, T.D. *The Druids*. Middlesex: Tiger Books, 1994.
- Orchard, Andy. *A Critical Companion to Beowulf*. Cambridge: Brewer, 2003.
- Owen, Gale, Cracker. *The Four Funerals in Beowulf*. Manchester: Manchester University Press, 2000.
- Ögel, Bahaeddin. *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları, 1984.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi, I. Cilt*. Ankara: TTK Yayınları, 1998.
- Peck, Russell A. "Number Symbolism in The Prologue To Chaucer's Parson's Tale" *English Studies* 48 (1967), 204-215.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

- Rutherford, Ward. *Celtic Lore*. Badmin: Harper Collins Publishers, 1993.
- Schimmel, Anne Marie. *The Mystery Of Numbers*. Oxford: Oxford University Press, 1993.
- Sisam, Kenneth. *Studies in the History of Old English Literature*. Oxford: Oxford University Press, 1953.
- Stanley, Eric Gerald. *Imagining the Anglo-Saxon Past*. Suffolk: D.S.Brewer, 2000.
- Sümer, Faruk, Ahmet Uysal and Warren Walker trans and ed.. *The Book of Dedem Korkut*. Austin: University of Texas Press, 1991.
- The Holy Bible*. King James Authorized version. Michigan: Zondervan Publishing House, 1973.
- Ünver Günay-Harun Güngör, *Türk Din Tarihi*, İstanbul 1998
- White, T.H. *The Book of Beasts*. New York: New York Press, 1984.
- www.bestiary.ca/beasts/beat251.htm
- www.bestiary.ca/beasts/beat162.htm
- www.celticgrounds.com/chapters/encyclopedia/r.html
- www.dragon-warrior.com/Bestiary/dragon.shtml
- www.gloriana.nu/bestiary.html
- www.netnitco.net/users/legend01/pig.htm
- <http://theoldpath.com/scc.htm>
- www.turkoloji.cu.edu.tr/CUKUROVA/sempozyum/semp1/alptekin.pdf p.427
- www.web.raex.com/~obsidian/TeutPan.html
- <http://www.wizardrealm.com/norse/gods.html>

¹ In this article Seamus Heaney's *Beowulf* (Norton & Company, New York 2003) translation into modern English has been used and further quotations are from this translation

² In this article the quotations are from *The Book of Dedem Korkut* (Sümer, Faruk, Ahmet Uysal and Warren Walker trans and ed... Austin: University of Texas Press, 1991)

³ The modern Turkish version of Kumis is "kımız". It is made of fermented mare's milk and a traditional drink of all Turkish speaking peoples as well as of others in parts of Central Asia. The Oğuz people, for some reason or other, discontinued the custom of drinking kımız after they reached Anatolia.

⁴ The flags of Turkish rulers were usually white.

⁵ It is a famous northern pagan legend of Odin; which is considered to be the origin of the *Beowulf* epic.

⁶ The mighty tree is called Igdrasil (Yggdrasil), at the roots of the world tree there are nine worlds of Niflhel "dark hell"-where the dead men dwell.

⁷ After Hygelac was killed in the raid on Frisia, his son Heardred became king of the Geats. The Swedish (Shylfing) king Onela later invades and kills Heardred, after which Beowulf becomes king.

DEDE KORKUT DESTANLARINDA TAV-ELİ VE ÇEVRESİ

Ahmet TOKSOY*

ÖZET

Oğuzlar, Türk ırkının önemli boylarından birisidir. 24 boy şeklinde teşkilatlanmışlardır. Akkoyunlular, Oğuzların önemli bir boyu olan Bayındırlılara mensupturlar. Türkistan'dan Anadolu'ya göç etmişlerdir. Burada Doğu Anadolu, Güney Doğu Anadolu, Azerbaycan, İran, Irak'ı içine alan büyük bir imparatorluk kurmuşlardır. Akkoyunlular, Kıpçak Atabekleri üzerine seferler yaparak onları hâkimiyetleri altına almışlardır. Tav-Eli olarak adlandırılan bu bölgenin çeşitli şehirleri Dede Korkut Destanlarında yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk, Oğuz, Bayındır, Türkiye, Kıpçak.

TAV-ELİ and ITS SURROUNDINGS IN DEDE KORKUT'S EPICS

ABSTRACT

Oğuzs is one of the important clan of the Turkish races. They are organized as twenty-four clans. Akkoyuns depend on Bayındırs clan which is the important clan of the Oğuzs. They immigrated from Turkistan to Anatolia. They found a great empire including the Eastern Anatolia, the southeastern Anatolia, Azerbaijan, Iran and Iraq. Akkoyuns sovereigntied Kipcak Atabegs after the state of war. The various cities of this area called as Tav-Eli are occupied in Dede Korkut's epics.

Keywords: Turk, Oğuz, Bayındır, Turkey, Kipcak.

Tav-eli¹ bölgesi, günümüzde Erzurum iline bağlı Oltu, Tortum, İspir, Olur ilçeleri ile Artvin, Yusufeli, Şavşat gibi il ve ilçelerin oluşturduğu bölgedir. Bu bölgede Türk hâkimiyeti Saka Türkleri ile başlamaktadır². Ancak esaslı olarak Türk hâkimiyeti Selçuklu İmparatorluğu döneminde Tuğrul Bey'in bölgeye düzenlediği akınla bölgeye gelen Oğuzlar ile sağlanmıştır³. Tuğrul bey'den sonra Selçuklu tahtına geçen Alp Arslan, 1064'de çıktığı Kafkasya seferinde bölgeye gelerek Türk hâkimiyetini perçinlemiştir⁴. Selçuklu Sultanı Melikşah, bölgede bazı meselelerin halli için Kafkasya'ya gönderdiği Emir Ahmed, bölgeyi tamamen fethederek Saltuklu Beyliğinin hâkimiyetine bırakmıştır⁵.

Karadeniz'in kuzeyindeki Kıpçak Türklerinin, yapılan savaşlarda Rus Knezlerine mağlup olmaları, onların Kuban ve Terek Irmakları boylarına kaymalarına sebep oldu. 1109'da Kıpçakların başına geçen Atrak'ın kızı ile evlenen Gürcü Kralı David, Don-Kusan boylarındaki Kıpçaklarla iyi ilişkiler kurmaya başladı. 1118'de Kıpçak Hanı Atrak, Rusların baskısına maruz kalınca damadı Gürcü Kralı David'in davetine uyarak Gürcistan'a gitti⁶. Fahrettin Kırzioğlu, Atrak'ın maiyetinde 300 bini aşan bir Kıpçak kitlesinin olduğunu

* Yard. Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler ABD Öğretim Üyesi

¹ Osmanlı, Akkoyunlu ve Safevi kaynaklarında bu şekilde geçmektedir.

² Makedonyalı İskender doğu seferi sırasında Kür nehri boylarında yerleşmiş olan Türklerle birlikte Kıpçaklara da rastlamıştır. Bkz. Gürcistan Tarihi, Gürcüce'den Çvr. M. Brosset, yayınlayan, Erdoğan Merçil, Ankara 2003, s. 16

³ Ahmet Toksoy, Karazdan Otlukbeline Savaşlar, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1998, s. 35

⁴ Rene Grosset, Histoire de L'Armenia, Paris 1947, s. 611, Ali Sevim, Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi, Ankara 1993 s. 60

⁵ İbrahim Kafesoğlu, Melikşah, İstanbul 1973, s. 107-108, Mükrimin Halil Yinanç, Türkiye Tarihi Selçuklu Devri, s. 111

⁶ Gürcistan Tarihi, s. 319; Akdes Nimet Kurat, İdil Boyu ve Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri Tarihi, Ankara 1972, s. 83-84

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

belirtmektedir⁷. David, Kıpçak Han'ı Atrak ve onun oğulları sayesinde oluşturduğu 40 bin kişilik Kıpçak Türkünü ordusuna kattı⁸. Kıpçaklardan faydalanarak önce Aphazy'a'da ve Selçuklu hâkimiyetindeki Kartel'de merkezi otoriteyi sağlamıştır. Bu arada Kıpçaklar bir taraftan Gürcülere destek verirken diğer taraftan da Müslüman Oğuzları Kür ve Çoruh boylarından başka taraflara göç ettirerek buralara hakim olmaya başlamışlardır⁹. Kıpçaklar bu bölgede Atabekler devletini kurarak, diğer Türk devletleriyle siyasi ilişkiler kurarak hayatlarını devam ettirmişlerdir¹⁰.

Gök-Türk Abidelerinde Dokuz Oğuz olarak adlandırılan Oğuzlar, Gök-Türk Devleti'nin başlıca unsurunu teşkil etmişlerdi. Bu devletin yıkılışından sonra VIII. Asrın ikinci yarısında Oğuzlar batıya doğru hareket etmişlerdir. Umumiyetle Oğuzlar, Sır-Derya'nın iki yakasında Yengi-kent, Cend, Savran, Süt-kent, Atlıh, Şalcı, Ordu, Balaç, Talas (Evliya ata), Buhara, Harezm, Ürgenç, Karaçuk (Farab) ve Sayram gibi şehirlerde yaşıyorlardı¹¹. Daru'l-İslam'ın doğrudan komşusu idiler. Batı onların toprakları Hazar ve Bulgar Kağanlıklarıyla sınırdaştı. Ayrıca doğuda İsficab bölgesinde ve onun kuzeyinde Karluklarla komşu idiler¹². Oğuzlar kuzeyde Peçenek ve Kimekler bulunuyordu. Burada kurulan Oğuz Devleti'nin başında Yabgu bulunuyordu. Devletin meselelerini kengeş (kurultay)'de görüşüp karara bağlıyorlardı. Dini inanış olarak henüz eski Türk dinine Gök-Tanrı dinine inanıyorlardı¹³.

XI. yüzyılda Oğuzlar, dikkate çarpacak derecede büyük kitleler halinde güneye ve batıya olmak üzere her iki istikamete doğru ilerlediler. Oğuzları bu yüzyılda batıya ve güneye doğru hareketlerinin, kuzeyden Kıpçakların sıkıştırmasından ileri geldiği mümkündür. Oğuzların Sır-Derya ile Hazar Denizi'nin kuzeyi ile Aral Gölü üzerine de bıraktığı memleketleri Kıpçaklar ele geçirdiler¹⁴.

1040'da Merv yakınlarında Dandanakan Zaferi ile Büyük Selçuklu Devleti kuruldu. Selçuklu sultanları bir taraftan devletin sınırlarını genişletirken diğer yandan da Oğuzlara Türkistan'dan binlerce kilometre batıda ikinci bir yurt kurmayı başardılar. Böylece Büyük Oğuz muhacereti başlamış ve bu ülkeye gelen Oğuzlar yeni yeni yerleşim birimleri oluşturdular. Daha sonra Anadolu'da yeni bir siyasi teşekkülün temelleri atılarak Türkiye Selçuklu Devleti kuruldu. Anadolu'da Türk millî birliğini oluşturmak için çalışan Selçuklu hükümdarları sonuçta bu coğrafyaya Türkiye adını vermişlerdir.

Moğolların Türkistan'ı ele geçirdikten sonra Anadolu üzerine gelmeleri ve Türkiye Selçuklu hükümdarının da yeterli tedbirler almaması üzerine 1243'de mağlubiyetle sonuçlanan Köseadağ Savaşı'ndan sonra İlhanlı Devleti'nin hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalmıştır. İlhanlı Devleti'nin yıkılması üzerine Anadolu'da ikinci defa Oğuz dönemi başlamıştır.

Bu dönemde diğer küçük hanedanların da ortadan kalkması ile Doğu Anadolu'da yeni bir federasyon, kabileler birliği meydana gelmiştir. Yörenin hemen her köşesinde görülen koyun heykellerinden anlaşıldığına göre "koyun" kültürü etrafında yeni bir siyasi unsur ortaya çıkmıştır. Bunlar

⁷ Fahrettin Kırzioğlu, Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar, Ankara 1992, s. 112

⁸ Gürcistan Tarihi, s. 320

⁹ Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 117

¹⁰ Bkz. Ahmet Toksoy, "Kıpçak Atabekleri ve Türk Devletleriyle İlişkileri", Geçmişten Günümüze Oltu ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri, Erzurum 1998, s. 125-133.

¹¹ Reşideddin, Cami'ut-Tevarih, Yayınlayan, Ahmet Ateş, Ankara 1999, II, Cüz 5, s. 32

¹² W. Barthold, Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, Yay. Hzl. K.Yaşar KOPRAMAN, A.İsmail AKA, Ankara 1975, s. 90

¹³ Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, İstanbul 1969, s. 62-63

¹⁴ Barthold, Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, s. 101

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Karakoyunlulardı¹⁵. Oğuzların Baranlı oymağından gelenler tarafından kurulan Karakoyunlular,

bakır ile Komnenoslar arasındaki sahada, Van Gölü çevresinde göze çarpmışlardır. Karakoyunlular özellikle kendileri gibi bir Türk olan Timur'a karşı Anadolu'nun savunucusu olmuşlardır. Kara Yusuf¹⁶ bu mücadelelerin önde geleni idi¹⁷.

Akkoyunlular, Yirmi dört Oğuz Boyundan biri olan Bayındırlılara mensuptur¹⁸. Bundan dolayı "Bayındır Han Oğulları" veya "Bayındırıyye" olarak anılıp bir müddet de "Tur Aliler" de denilmiştir¹⁹.

Akkoyunluların başına Tur Ali Bey'in ölümünden sonra Kutlu Bey geçti. Bu dönemde Doğu Anadolu'nun siyasi durumunda önemli gelişmeler ortaya çıktı. Karakoyunlular, Musul'dan Erzurum'a kadar olan yerleri hâkimiyetleri altına aldılar²⁰.

Kutlu Bey zamanında Akkoyunlular, Ahıska'daki Kıpçak Atabekleri üzerine bir sefer yapmışlardır. İki taraf arasında yapılan savaş gündüz başlayıp gece de devam eden savaşta Akkoyunlu ordusu galip gelmiştir. Bu seferden sonra Ahıska, Kutlu Bey'in hâkimiyetini kabul etmiştir²¹.

Kutlu Bey'den sonra Akkoyunluların başına Kara Yülük diye meşhur olan Kara Osman Bey geçti²². Akkoyunluların en meşhur hükümdarı olan Uzun Hasan, Erzurum tarihinde de büyük akisler bırakmıştır. Osmanlı kaynaklarında Hasan-ı Dıraz olarak geçmektedir²³. Akkoyunlu hükümdarı kardeşlerini hallettikten sonra Karakoyunluların egemenliğinde bulunan Erzurum, Avnik ve Bayburt etrafını yağmaladı (1454)²⁴. Akkoyunlu Uzun Hasan döneminde Atabekler yurdu üzerine birkaç sefer yapılmıştır.

Bu seferlerin birincisi 1458'de yapılmıştır. 1457 de Erzincan'ı alarak kendisine bir üs edinen Uzun Hasan 1458 yılı ilk baharında sefere çıktı. Atabek-Yurdu'nun, Tav-eli (Tao) kesiminde Nihah kalesini işgal ederek yağmalattı. Buradan bölgenin iç kesimlerine doğru yöneldi. Bölgede bulunan kilise ve manastırları yağmalayarak çok sayıda esir alarak geri döndü. Buradan Göle-Çıldır yoluyla Somkhet'e geçerek Tiflis ve Mukhran bölgelerine akınlar düzenlemiştir. Sefer tamamlandıktan sonra aldığı esir ve ganimetlerle Erzurum'a geldi²⁵. Prof Dr. Enver Konukçu'ya göre Uzun Hasan "Atabek Yurdunda Tortum bölgesinden altı kale ele geçirmiştir"²⁶.

Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın İkinci Gürcistan seferine çıkmasına Gürcistan'ın iç meseleleri neden olmuştur. 1462 de Kral VIII. Giorgi (Görgi) Cichori (Çikhori) muharebesi neticesinde ülkesinin batı kısımlarını İmreti Prensi Bagrati'ye vermek zorunda kalmıştı. Guria prensi Erist'avi, Mingreli hâkimi Dadian Liparit'i ve Aphaz prensi de Bagrati ile birleşmişlerdi. VIII. Giorgi, Atabek II. Kvarkare yıllık vergiyi ödemeyince üzerine yürümüş, Atabek de

¹⁵ Enver Konukçu, Kara ve Akkoyunluların Yurdunda, İstanbul 1993, s. 7-8

¹⁶ Kara Yusuf'un hayatı, Azerbaycanlı yazar Mahmud İsmayilov tarafından romanlaştırılmıştır. Bkz. İsmayilov, Mahmud, Kara Yusuf, Bakü, 1991

¹⁷ Konukçu, Kara ve Akkoyunluların Yurdunda, s. 7-8

¹⁸ C. E. Bosworth, İslam Devletleri Tarihi, Çev. E. Merçil, M. İpşirli, İstanbul 1980, s. 121

¹⁹ Salim Cöğçe, "Otlukbeli Savaşına Kadar Akkoyunlular", Anadolu Birliğinin Sağlanmasında Otlukbeli Savaşının Yeri ve Önemi, Ankara 1997, s. 121

²⁰ Cöğçe, "Otlukbeli Savaşına Kadar Akkoyunlular", s. 123

²¹ Ebu Bekr-i Tihriani, Kitab-ı Diyarbekriyye, I,II, Yay. Necati Lugal, Faruk Sümer, Ankara 1993 s. 13-14;

²² İ. Hakkı Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, Ankara 1988, s. 188

²³ Enver Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyet Erzurum, Ankara 1993, s. 114

²⁴ Müneccimbaşı, Sahaifül-Ahbar, III, İstanbul, 1285 (1868), s. 157

²⁵ Ebu Bekr-i Tihriani, Kitab-ı Diyarbekriyye, s. 281; Hasan-ı Rumlu, Ahsenü't-Tevarih, Nşr. C.N. Seddon, Baroda 1931 s. 382; Walther Hinz, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, Çev. Tefik Bıyıklıoğlu, Ankara 1992, s. 32; Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 154

²⁶ Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyet Erzurum, s. 114

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

İmreti'ye kaçmıştı. Bir yıl sonra (1463) Kvarikare Uzun Hasan'la ittifak yaparak, onun yardımıyla Gürcü kralını yenerek bütün Kartel ve Somheti'yi talan etti. Uzun Hasan bu sefere katılmayarak ordu komutanı Derviş ve Timur Bey'i göndermiştir. Böylece Atabekler, Gürcülere matbuluk iddialarına son verdi²⁷.

Atabek Korkore, 1466 yılında ölünce, yerine oğlu Bahadır (1466-1475) geçti. Bunun haraç gönderme ve tabiiyet hususunda da ihmal gösterdiğinden, Uzun Hasan 1466 yılında Gürcü seferine çıktı. Akkoyunlu kaynağına göre, Uzun Hasan, İslam'a yardım etmek, küfür kalelerini yerle bir etmek ve isyanın kökünü kazımak azim ve kararı ile sefer kararı verdi. Emirler, devlet adamları ve diğer Akkoyunlu beyleri Gürcistan seferine çıktı. Tercan'da toplanan Akkoyunlu ordusu ileri harekate başladı. Atabekler yurduna giren Uzun Hasan birçok kaleyi ele geçirdikten sonra Samagar²⁸, kalesini kuşattı. Halk, kalenin sağlamlığını ve dile getirerek teslim olmayarak mücadeleye girişti. Yapılan şiddetli bir kuşatmadan sonra Akkoyunlu askerleri kalenin burcuna çıkmayı başarak Akkoyunlu ordusunu kaleye soktu ve kale fethedildi. Buranın ele geçirilmesinden sonra Nihah ve Tavayil keleşlerini de ele geçirdi. Esasen bu seferin asıl maksadı Ahıska'yı ele geçirmektir. Uzun Hasan buradan Ahıska üzerine yürüyeceği sırada Kemah ve Şark-i Karahisar emirlerinin ayaklanması üzerine geri dönmek zorunda kaldı²⁹.

Osmanlı müverrihlerinden Münecsimbaşı bu sefer hakkında şunları söylüyor: "871 (1466) de Hasan Bey, Gürcü keferesi üzerine gazaya azm eyleyip evvela elinde ehl-i İslam tavaifinden ne kadar esir var ise ıtlak eyledi. Ondandır varıp Gürcistan'da (Atabek Yurdu'nun Tav-eli Kesimi) Çemakar (Narman-Oltu arasında) nam kaleyi fethetti"³⁰.

Akkoyunlular arasındaki bu iç karışıklığın halledilmesinden sonra ordusunu güçlendiren Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan tekrar Atabek yurdu üzerine yöneldi. Uzun Hasan Erzurum üzerinden Avnik kalesine geldi. Buradan Ahıska üzerine hareket ederek burayı ele geçirdikten sonra Kara Deniz sahillerine kadar akınını genişletti. Daha sonra birçok ganimet alarak geriye döndü³¹.

Akkoyunlu hükümdarı, Hicri 877 (1472) yılında Gürcistan üzerine bir sefer daha gerçekleştirmiştir. Bu sefer sırasında Tiflis'i alarak kendi adamını vali olarak atadıktan sonra Gürcistan kralı Bakrat'ı "kahr ve elinden memleketini" alıp onun oğlu Aleksandır ile (Atabek Bahadır'ın yerine Ağ-Boğa oğlu) III. Kvarikare'yi ülkelerine atadı. Otuz bin esir ve çeşitli ganimetlerle geriye döndü³². Savaşın sonra Akkoyunlu orduları Azgur (Atskur) kilisesinden Meryem-Ana resmini de götürmüşlerdir³³. Esasen bu savaşın sonra daha önce Atabekler Yurdu'nun hâkimi olan Bahadır ülkesinden kaçmış, onun amcasının torunu olan III. Kvarikare tahta geçmiştir³⁴. Hinz, Uzun Hasan'ın bu seferi yapmadaki amacını; "aynı sene içinde Osmanlılara karşı yapacağı sefer için gereken vasıtaları tedarik etmek, kolay kazanılmış zaferlerle askerlerinin maneviyatını yükseltmek ve aynı zamanda arkasını emniyet altına almak içindir" şeklinde açıklamaktadır³⁵.

²⁷ Hinz, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, s. 119-120; Kızıoğlu, Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar, s. 154

²⁸ Erzurum'un Narman İlçesinin Samikale Köyü.

²⁹ Ebu Bekr-i Tihrani, Kitab-ı Diyarbekriyye, s. 376-379; Hasan-ı Rumlu, Ahsenü't-Tevarih, s. 430; Hinz, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, s. 120

³⁰ Münecsimbaşı, Sahaifül-Ahbar, III, s. 160

³¹ Tihranî, Kitab-ı Diyarbekriyye, s. 393; Münecsimbaşı, Sahaifül-Ahbar, s. 161

³² Münecsimbaşı, Sahaifül-Ahbar, s. 164

³³ Hinz, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, s. 120

³⁴ Fahrettin Kızıoğlu, Kars Tarihi, İstanbul 1953, s. 495

³⁵ Hinz, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, s. 120

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

1473 yılında -konumuzu fazla ilgilendirmedeği için tafsilatına girmedğimiz- Otlukbeli savaşında Osmanlı Hükümdarı Fatih Sultan Mehmed'e yenildikten sonra, Gürcistan kralı isyan edip cizyelerini ödemede gecikince sefere çıktı (1477). Birçok kaleyi fethettikten sonra Kral Bagarat cizye vermeyi kabul etti. Aleksadr ve Konstantin gibi bazı hükümdarlar da ona itaat ettiler. Fakat daha sonra Bagarat isyan edince Akkoyunlu hükümdarı onun ülkesini alarak Aleksandr ve Konstantin'e teslim etti. III. Kvakare'yi 16.000 duka vergi ödemek şartıyla barış yaptı. Tiflis'te bir Türkmen birliğini muhafız olarak koyduktan sonra tutsak ve ganimetlerle Tebriz'e döndü³⁶. Giovanni Maria Angiolello, Uzun Hasan'ın bu sefer hakkında şu bilgileri vermektedir; "Bu olay 1475 yılında meydana geldi ve Uzun Hasan 1477 yılına kadar sulh ve huzur içinde yaşadı. Bu yıl büyük bir ordu toplayıp Osmanlıların üzerine yürüyeceği haberini yaydı. Gerçekte ise aklında Gürcistan'ı yağmalama sevdası vardı. Sipahilerinin sayısı yaklaşık olarak yirmi dört bin veya yirmi bin süvari ile on bir bine yakın yayadan ibaretti... İran ordusu batı yönünde yedi gün ilerledikten sonra sağa, Gürcistan tarafına döndü. Burası şahın yağmalamak istediği ülke idi. Çünkü Gürcüler, ona, büyük Türk³⁷ ile yaptığı savaşta yardım etmemişlerdi. Şah, adet olduğu üzere önce sayıları yaklaşık beş bini bulan hafif silahlı atlı birliklerini önden gönderdi. Onlar, yol üzerindeki korulukları kesip yaktılar. Çünkü ormanlarla kaplanmış olan dağları ve geçitleri geçmeleri gerekiyordu. Gürcistan topraklarında iki günlük yolculuktan sonra yüksek bir geçitte bulunan Tiflis adlı bir kaleye vardık. Halkı boşalmış olduğundan düşmandan hiçbir mukavemet görmeden şehri aldık. Daha sonra Gori ve etrafındaki beldelere doğru ilerledik. Şah buraları ve ülkenin büyük bir bölümünü yağmaladı. Pancratio adlı hâkim Gürcistan ile sınır olan Korkora kralı ve diğer ileri gelenlerden yedi kişiyi Hasan Bey'e elçi olarak gönderip barış istediler. Şah'a yılda 16 bin duka vergi vermeyi kararlaştırdılar. O emniyet açısından hâkimiyeti altında bulundurmamak istediği Tiflis şehrinin dışında bu memleketlerden çıkacağına dair söz verdi. Ele geçirdikleri esirler beş bin kişi idi. Barış antlaşması yapıldıktan ve kararlaştırılan vergi alındıktan sonra Hasan Bey Tebriz'e döndü"³⁸.

Son seferinden hasta dönen Uzun Hasan, yatağa düştü ve 54 yaşındayken 1478 gecesini Tebriz'de öldü. Onun ölümünden sonra oğulları arasında mücadele başladı. Yakup Bey, bu mücadeleden başarı ile çıkarak Akkoyunlu tahtına oturdu. Hicri 887(1482) Gürcistan üzerine sefere çıkarak Atabek Yurdu'ndan Ahıska'yı fethetti. Tiflis'i vilayet haline getirdi. Birçok ganimet alarak Tebriz'e döndü³⁹.

Oğuz boylarının dilinde yazılmış olan Dede Korkut hikâyelerinden bazıları Trabzon Rumları, Gürcüler ve Abhazlarla savaşlarının destanıdır. Bu hikâyeler boyunca adı geçen düşmanlarla çarpışanlar hep Oğuzlardır. Bu bakımdan Dede Korkut hikâyeleri Oğuz destanının bir başka değişle Oğuzname'nin bir devamı gibi alınmıştır⁴⁰. Dede Korkut Destanlarında yapılan fütihat dikkate alınırsa büyük bir imparatorluğun sınırları çizilmektedir. Bu imparatorluk, Kuzeydoğu'da Horasan'a, kuzeyde Kafkas Dağları'na, Gürcü ve Abhaz memleketlerine, Trabzon Komnenoslarına, güneyde Fırat havzası Mardin ve Diyarbakır'ı içine alan Umman Denizi'ne kadar inmektedir. Bu Akkoyunluların genişleyip güçlerinin arttığı devrin coğrafyasına uygun olduğu gibi bu devirde

³⁶ Hasan-ı Rumlu, Ahsenü't-Tevarih, s. 541; Münecimbaşı, Sahaif u'l-Ahbar, III, s. 164; Hıncı; Uzun Hasan ve Seyh Cüneyd, s. 120

³⁷ Fatih Sultan Mehmet

³⁸ Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar Giovanni Maria Angiolello Venedikli Bir Tüccar ve Vincenzo D'Alessandri'nin Seyahatnâmeleri, Çev. Tufan Gündüz, İstanbul 2007, s. 65-66

³⁹ Münecimbaşı, Sahaif u'l-Ahbar, III, s. 165-166

⁴⁰ Orhan, Şaik Gökyay, Dedem Korkudun Kitabı, İstanbul 1973, s. XXXVII

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

geçen tarihi olaylara da uygundur⁴¹. Akkoyunlularla Trabzon Komnenosları arasında barış ve savaş münasebetleri kaynaklarda açıkça ortaya konulmaktadır⁴².

Dede Korkut Destanlarında isimleri geçen Tav-Eli şehirleri ve komşuları:

Apkaz İli: Dede Korkut Destanlarında Aphazlar, Trabzon Rumları ile birlikte Müslüman Türklerin düşmanları olarak anlatılmaktadır. Batı Kafkasya’da, Karadeniz kıyılarında oturan bu kabilenin adıdır⁴³. Hazarların yardımıyla 800 yıllarında müstakil bir krallık kurabilen Aphazlar, X. asır sonlarında Ortodoks Bagratlıların idaresine girdiler⁴⁴. Osmanlılar, Karadeniz’in doğu kıyılarına yerleştikten sonra Abazalar Türk hâkimiyeti altına girdiler ve İslam nüfuzu giderek Hristiyanlığın yerini aldı.

Başı Açık: Burası İmereti’dir. Merkezi Kutayıs’dır.

Gürcistan: İberia olarak da adlandırılmaktadır. Merkezi Tiflis’tir. Türk akınlarının sık sık yapıldığı bir coğrafyadır. Akkoyunlular zamanında Gürcistan’ın her yıl haraç gönderdiği Dede Korkut Destanlarında da geçmektedir. Destanlarda buranın adı “Dokuz Tümen Gürcistan” olarak geçmektedir⁴⁵.

Dede Korkut Destanlarında geçen şehirler:

Ağca-kale: Büyük Selçuklu sultanı Alp Arslan, tahta çıkıp devlet işlerini düzene koyduktan sonra 1064’de Anadolu akınına başladı. Bu akın sırasında Sepid-şehr’i ele geçirdi. Fahrettin Kırzioğlu bu şehrin adının Ak-Şehir olduğunu, buranın da XVI. ve XVII. yüzyıllarda Ağca-kale olarak adlandırıldığını belirtmektedir⁴⁶. Osmanlıların 1590 tarihli “Revan Vilayeti Tahrir Defteri”nde Revan Beylerbeyliğine tabi 27 nahiyeden 11. olarak Nahiye-i Ağca-Kala bölgesi ve köylerini yazılıdır. Bunlar Elegez dağından Kars-Gökçe dağına kadar Arpaçay’ın sağında ve solundaki köylerin, Digor’da bütünü ile buraya tabi idi⁴⁷.

Sürmeli: Anı’nın güneyinde kale ve çukurun adıdır. Anadolu beyliklerini kuran aşiretler, Kayılar gibi bu düzlükten geçmişlerdir. Bazen Sürmeli çukuru olarak söylendiği gibi Kara, Akkoyunlular ve Safevi kaynaklarında hatta Osmanlılar Çukur Sa’d/Çuhur-ı Sahat diye anmışlardır⁴⁸.

Ahıska/Aksaka: Kıpçak Atabeklerinin önemli merkezlerinden olan biri olup Çıldır Eyaleti merkezidir⁴⁹. Sultan Alp Arslan’ın 1064 seferinde Selçuklu hâkimiyetine girmiştir.

Ak-hisar/Akça Kale: Atabekler Yurdunda Akça Kale adını taşıyan birkaç hisar vardır. Osmanlı fetihleri sırasında alınan Tortum bölgesinde bulunan ve Atabeklerin merkezlerinden biri olan Akça Kale olabilir⁵⁰.

Avnik: Aras Nehri’nin sağ tarafında Palandökenlerin doğu uzantısını teşkil eden dağlar, Van bölgesi ile Malazgirt’e ayrılan yollar için geçit vermektedir. Bu havalinin en önemli kalesi Avnik’tir. Çok sarp ve derin bir vadide yer almaktadır. Selçuklu akıncılarının muhasarada zorluk çektikleri

⁴¹ Gökyay, Dedem Korkudun Kitabı, s. LX

⁴² Bu konu, 15–18 Mayıs 2006 tarihinde Trabzon Türk Ocağı tarafından düzenlenen Trabzon ve Çevresi Tarih-Kültür Sempozyumunda tarafımdan sunulan “Tur Ali ve Kutlu Bey Dönemlerinde Akkoyunlu-Trabzon İlişkileri” adlı bildirimde etraflıca bilgi sunulmuştur.

⁴³ Gökyay, Dedem Korkudun Kitabı, s. LXXXV

⁴⁴ Fahrettin Kırzioğlu, Dede Korkut Oğuznameleri, İstanbul 1952, s. 90-91

⁴⁵ Gökyay, Dedem Korkudun Kitabı, s. LXXXV-LXXXVII

⁴⁶ Kırzioğlu, Dede Korkut Oğuznameleri, s. 59-60

⁴⁷ Kırzioğlu, Dede Korkut Oğuznameleri, s. 60

⁴⁸ Konukçu, Kara ve Akkoyunluların Yurdunda, s. 13

⁴⁹ Kırzioğlu, Dede Korkut Oğuznameleri, s. 64

⁵⁰ Gökyay, Dedem Korkudun Kitabı, s. LCV

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

yerler arasındadır. Dede Korkut Destanlarında kâfirler ile mücadele yapılan Avnik, daha sonraları da aynı durumunu muhafaza etmiştir⁵¹.

Bayburt: Anadolu'nun kuzeydoğusunda Çoruh suyu üzerinde bulunan Bayburt, Türk Kültür tarihi açısından oldukça önemlidir. Dede Korkut Destanlarındaki Bay Beyrek hikâyesinde adı geçen bu kalede Bay Beyrek on altı yıl hapis kalmış ve kendisine yardım eden kale beyinin kızı tarafından kurtarılmıştır⁵². Bayburt kalesi yüksek bir kayalık üzerinde kurulmuştur. Özellikle Selçuklu akınları sırasında Bizans'ın tutunma noktası olmuştur. Daha sonra Saltuklu Beyliği'nin hâkimiyeti altına girmiştir⁵³.

Trabzon : Karadeniz'in Kuzeydoğu ucunda bulunup ticaret merkezi olarak görev yapmıştır. Orta Asya ve İran'dan gelen ticaret yolunun denize inen başlıca ticaret yolu üzerindedir. 1204'de dördüncü Haçlı Seferinde Latinlerin İstanbul'u işgal etmeleri üzerine Aleksios Komnenos Trabzon'u işgal ederek burada Komnenoslar Devleti'ni kurmuştur. Adı geçen bu devlet 1461'de Fatih Sultan Mehmed'in Trabzon'u hâkimiyet altına almasına kadar Doğu Anadolu'da kurulan veya bu bölgeye hâkim olan Türk devletlerine vergi vererek siyasi hâkimiyetini devam ettirmiştir⁵⁴.

Ban Hisarı: Şimdiki Penek Kalesidir. Atabek yurdunda Oltu bölgesindedir. Kaynağını Oltu'dan alan ve Çoruh Nehri'nin önemli bir kolunu oluşturan Oltu-çayına sağdan karışan Penek Suyu üzerindedir. Osmanlı kaynaklarında Panak olarak geçmektedir. Gürcü kaynaklarında ise Bana olarak isimlendirilmiştir⁵⁵.

Karun-Eli: Burası şimdiki Erzurum bölgesidir. Arsaklılar çağında Karin/Garin deniliyordu. Bizans İmparatoru II. Teodosios'un emriyle burada bir kale yapıldı ve ismine de Teodiopolis denildi. İlk İslam eserlerinde ise Kali-Kala olarak anıldı⁵⁶. Daha sonra da Erzurum olarak söylenmeye başladı.

Pasın: Aras Nehri boyunca uzanan düzlüklerden ibarettir. İsmini eski Phasian'lardan almaktadır. Erzurum'dan Deveboynu geçidi ile ayrılmaktadır⁵⁷.

Sonuç olarak Destanlar bir milletin kahramanlık hikâyelerinin toplamıdır. Destanları zengin olan toplumların tarihleri de o denli zengindir. Türk Milleti tarihin en eski milletlerinden birisidir. Tarih sahnesine çıktığı günden beri acı, tatlı birçok hadise ile karşılaşmıştır. Bu hadiseler bazen yazılı kaynaklara geçmiş bazen de sözlü edebiyat ile günümüze kadar gelmiştir. Dede Korkut Destanlarına baktığımız zaman Türklerin büyük bir kitlesini oluşturan Oğuzların hayatlarının nerelerde geçtiğini bize açıkça anlatmaktadır. Bu destanlar bize üzerinde yaşadığımız coğrafyanın öz be öz Türk yurdu olduğunu hatırlatmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ebu Bekr-i Tihrani, Kitab-ı Diyarbekriyye, I, II, Yay. Necati Lugal, Faruk Sümer, Ankara 1993
 Reşideddin, Cami'ut-Tevarih, Yayınlayan, Ahmet Ateş, II, Cüz 5, Ankara 1999
 Hasan-ı Rumlu, Ahsenü't-Tevarih, Nşr. C.N. Seddon, Baroda 1931
 Müneccimbaşı, Sahaifül-Ahbar, III, İstanbul, 1285 (1868)
 Seyyahlara Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar Giovanni Maria Angiolello Venedikli
 Bir Tüccar ve Vincenzo D'Alessandri'nin Seyahatnâmeleri, Çevr. Tufan Gündüz, İstanbul 2007

⁵¹ Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, s. 7

⁵² Gökyay, Dedem Korkudun Kitabı, s. LCVII

⁵³ Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, s. 4

⁵⁴ Gökyay, Dedem Korkudun Kitabı, s. CI

⁵⁵ Kırzioğlu, Dede Korkut Oğuznameleri, s. 76

⁵⁶ Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, s. 4; Kırzioğlu, Dede Korkut Oğuznameleri, s. 76

⁵⁷ Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, s. 6-7

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 3/1 Winter 2008*

- BARTHOLD, Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, Yay. Hzl. K.Yaşar
KOPRAMAN, A.İsmail AKA, Ankara 1975
- BOSWORT, C. E., İslam Devletleri Tarihi, Çevr. E. Merçil, M. İpşirli,
İstanbul 1980
- CÖHÇE, Salim, "Otlukbeli Savaşına Kadar Akkoyunlular", Anadolu Birliğinin
Sağlanmasında Otlukbeli Savaşının Yeri ve Önemi, Ankara 1997, s. 121-
134
- GROSSET, Rene, Histoire de L'Armenia, Paris 1947
- GÖKYAY, Orhan, Şaik, Dedem Korkudun Kitabı, İstanbul 1973
- Gürcistan Tarihi, Gürcüce'den Çevr. M. Brosset, Çevr. H. Andreasyan, Yayına
Hazırlayan, Erdoğan Merçil, Ankara 2003
- HINZ, Walther; Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, Çevr. Tevfik Bıyıklıoğlu,
Ankara 1992
- İSMAYILOV, Mahmud, Kara Yusuf, Bakü, 1991
- KAFESOĞLU, İbrahim, Melikşah, İstanbul 1973
- KIRZIOĞLU, Fahrettin, Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar, Ankara
1992
- KIRZIOĞLU, Fahrettin, Kars Tarihi, İstanbul 1953
- KIRZIOĞLU, Fahrettin, Dede Korkut Oğuznameleri, İstanbul 1952
- KONUKÇU, Enver, Kara ve Akkoyunluların Yurdunda, İstanbul 1993
- KONUKÇU, Enver, Selçuklulardan Cumhuriyeti Erzurum, Ankara 1993
- KURAT, Akdes Nimet, İdil Boyu ve Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk
Kavimleri ve Devletleri Tarihi, Ankara 1972
- SEVİM, Ali, Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi, Ankara 1993
- TOKSOY, Ahmet, Karazdan Otlukbeline Savaşlar, Basılmamış Doktora
Tezi, Erzurum 1998
- TOKSOY, Ahmet, "Kıpçak Atabekleri ve Türk Devletleriyle İlişkileri", Geçmişten
Günümüze Oltu ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri, Erzurum 1998.
- TURAN, Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, İstanbul 1969
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu
Devletleri, Ankara 1988
- YİNANÇ, Mükrimin Halil, Türkiye Tarihi Selçuklu Devri İstanbul 1944

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

ÖZET

Diller bilinmeyen zamanlardan bu yana çeşitli sebeplerle değişime uğramaktadır. Bu bağlamda Türkçe de eş zamanlı ve art zamanlı olarak değişmiştir. Bu yüzden Türk lehçeleri arasında ve bir lehçenin kendi içindeki metinleri aktarmanın kendine mahsus zorlukları vardır. Bunlar, genellikle şimdiye kadar yapıldığı üzere sezgiye dayalı olarak aşılamaz; dolayısıyla aktarma yapmak özel bir uzmanlık gerektirmektedir. Bunun için “lehçeler arası aktarma” gibi, “lehçe içi aktarma” da Türklük biliminde bir araştırma alanı olarak kabul edilmelidir. Bu çalışmada bir öğrencinin gözüyle *Dede Korkut Hikâyeleri*’nden yapılan aktarmalar değerlendirilmiş; sezgiye dayalı yapılan aktarmaların başarısızlığı vurgulanmıştır.

Anahtar kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, Türkiye Türkçesi, lehçe içi aktarma, Dede Korkut Hikâyeleri

I Want to Read *Dede Korkut*, But...

ABSTRACT

For some reasons, languages have undergone changes for an unknown period. In this respect, Turkic has also undergone synchronous and diachronic changes. Therefore, there are some inherent difficulties of translating texts from one dialect to another in the same language and texts written in the same dialect at different times. These difficulties can not be overcome through insights as is done so far; hence, translation is a job of an expert. So, as “translation among the Turkic languages” is accepted to be a research field, “intra-lingual translation” should also be accepted to be a research field. In this study, from the view of a student, the translations from The Book of *Dede Korkut* folk stories are evaluated; and the failure in the translation made based on the insights is emphasized.

Key words: Old Ottoman Turkish, Turkish, intra-lingual translation, The Book of *Dede Korkut*

0. Giriş

Dede Korkut Hikâyeleri’nin (“*Kitāb-ı Dedem Korkud ‘alā lisān-ı t̄āife-i Oğuzān / Hikāyet-i Oğuz-nāme-i Kaẓān Bēg ve ğayrı*”) (= DK), Türk Dünyasının, özellikle de Türkiye ve Azerbaycan’ın, geçmişiyle kültür bağlarının sağlanması ve sürdürülmesinde vazgeçilemez eserlerden olduğuna herhâlde kimsenin şüphesi yoktur. Bunun bir göstergesi olarak Türk edebiyatında şimdiye kadar üzerinde onun kadar çok çalışılmış, tercümeleri ve aktarmaları yapılmış, muhtevasıyla ilgili yorumlar yapılmış, adına bilimlik toplantılar düzenlenmiş, filme çekilmiş bir başka eser gösterilemez. Eserin önemini ve değerini vurgulamak için bugüne kadar yapılan konuşmalarda ve çalışmalarda pek çok söz söylenmiş ve yazılmıştır; meselâ Fuad Köprülü derslerinde konuyu, şu veciz sözlerle dile getirmiş: “Bütün Türk edebiyatını terazinin bir gözüne, Dede Korkut’u da öbür gözüne koysanız, Dede Korkut ağır basar.” (Ergin 1969: x).

Türkiye’de Millî Eğitim Bakanlığı da 2004 yılında, ilk ve orta öğretimdeki yeni nesillere tavsiye ettiği “100 Temel Eser”in 1. veya 3. sırasına *DK*’ni koymuştur¹. Özellikle bu tarihten sonra *DK* üzerine, çoğu elbette ticarî kaygıların yönlendirdiği büyük bir “yayın patlaması”

* Prof. Dr.; Muğla Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / MUĞLA; muugurlu@mu.edu.tr

¹ Listede ilköğretim için 1., liseler için 3. sırada bulunmaktadır. Liseler için düzenlenen listenin 1. sırasını *Nutuk*’un almasının sebebi anlaşılır olmasına rağmen, hangi gerekçe ile *Kutadgu Bilig*’den *Seçmeler*’in 2. sırayı aldığı bilinmemektedir; bk. <http://www.meb.gov.tr/>.

olmuştur². Hatta bu süreçte birçok yayınevi telif ücretini hiç ödememek veya en az düzeyde ödeyebilmek için âdeta kendi *DK* aktarmacılarını yaratmıştır³.

DK'nin önemi bilindiğine ve okunabilmesi için gereken yayınlar ortada olduğuna göre, geriye mesele olarak sadece, okuyacak ve geçmişle kültür bağlarını sağlam tutmak isteyecek öğrencileri bulmak kalmıştır. Türkiye'de öğrenci bulmaktan daha kolay ne vardır? İşte onlar her gün okulları haddinden fazla doldurmaktadırlar. Ancak onları, cep telefonlarıyla oynamak yerine *DK* okumak gerektiğine inandırmak hiç de kolay bir iş değildir. Biraz daha iyimser düşünerek, onların içinden *DK*'nin, hatta toptan "okul"un, kendilerini bir zora sokma vasıtası olarak icat edildiğine inanmayan birkaç öğrencinin de henüz yaşadığı varsayılsa, mesele hallolmuş mu demektir?

Kanaatime göre mesele, ne hallolmuştur ne de bu kadar kolaydır. Belirtilen birkaç öğrenciden hiç olmazsa birisi, her hangi bir zamanda şu cümleyi muhakkak kurmuştur: "*Dede Korkut'u okumak istiyorum, ama...*"

Bu cümlemin devamı, aşağıda belirtilen şekillerde tamamlanabilir:

1. *DK*'ni okumak değilse bile, anlamak hiç de sanıldığı kadar kolay değildir.

Varsayalım, bu öğrenci ilginç bir hikâye olan "Tepegöz"ü okumak istesin. Daha ilk başında şöyle bir metinle karşılaşacaktır:

*Meger hanum bir gün Oğuz oturur-iken üstüne yağı geldi. Dün içinde ürkdü köçdi. Kaçup gider-iken Aruz Kocanın oğlanı düşmüş. Bir aslan bulup götürmüş beslemiş. Oğuz yine eyyâm-ile gelüp yurdına kondı. Oğuz Hanın ilkıçısı gelüp haber getürdi, aydur: Hanum sazdan bir aslan çıkar, at urur, apul apul yorıyışı adam gibi, at başuban kan sömürür. Aruz aydur: Hanum ürkdüğümüz vaktin düşen menüm oğlanıdır belki didi. Bigler bindiler, aslan yatağı üzerine geldiler. Aslanı kaldırup oğlanı tutdılar. Aruz oğlanı alup ivine getürdi. Şadılık itdiler, yime içme oldı. (Ergin 1994: 206-207)*⁴.

Muhayyel öğrencimize bu acayip ve garaip yazılış zor mu geldi? Anlamakta da zorluk mu çekiyor? Kolayı var. Çaresi var. Hemen aktarmasına başvurması gerekiyor. İşte bir aktarma örneği:

"Meğer hanım bir gün Oğuz otururken üstüne düşman geldi. Gece içinde ürktü göçtü. Kaçıp giderken Aruz Koca'nın oğlanı düşmüş. Bir aslan bulup götürmüş, beslemiş.

Oğuz yine zamanla gelüp yurduna kondı. Oğuz Han'ın at çobanı gelüp haber getirdi, der: Hanım sazdan bir aslan çıkıyor, at vuruyor, sallana sallana yürüyüşü adam gibi, at basarak kan sömürüyor. Aruz der: Hanım, ürktüğümüz zaman düşen benim oğlanıdır belki dedi.

*Beyler bindiler, aslan yatağı üzerine geldiler. Aslanı kaldırıp oğlanı tuttular. Aruz oğlanı alıp evine getirdi. Şenlik yaptılar, yeme içme oldu." (Ergin 1969: 168-170)*⁵.

Muhayyel öğrencimizin şöyle dediğini duyar gibiyim:

² Türkiye'nin nüfusunun önemli bir oranının 20 yaşın altında, ilk ve orta öğretimdeki öğrenci sayısının Avrupa'daki bazı ülkelerin toplam nüfusundan bile fazla olduğu; okul ve dersane kitaplarının "gönüllü" ve mecburî olarak satın alınması gerektiği düşünüldünce, yayınevlerinin bu tür kitaplara ilgisini anlamak zor değildir.

³ İnternet sitelerinde kısa bir dolaşma bile ne kadar çok yayınevi ve aktarıcı olduğunu görmek için yeterlidir; bk. "Parlıt Yayıncılık": Ahmet Ramazan; "Bordo Siyah Yayınları": Kemal Bek vs. Bazı yayınevleri ise şahıs ismi bile vermeye tenezzül etmeden "100 Temel Eser"i "kollektif" olarak hazırladığını belirtmektedir; bk. Erdem Yayınları vs.

⁴ Farklı okuyuşlar için meselâ bk. Tezcan 2001a: 146: *han* = *hân*; *gid* = *gêd*; *Oğuz* = *Bayındır*; *yorıyışı* = *yöriyışı*; *adam* = *âdem*; *şadılık* = *şādilik*; *iv* = *êv*; *it* = *êt* = *yi* = *yê*; *big* = *beg*.

⁵ Aktarma örneğinin Ergin 1969'dan seçilmesi, çalışmayı küçümsemek için değildir. Bilakis M. Ergin, *DK* ne emeği geçen araştırmacıların en önde gelenidir. Üstelik Türkiye'de değişik kişilerin adını taşıyan diğer aktarmaların birçoğunun Ergin 1969'dan aynen veya gereğinden fazla esinlenerek yapıldığı anlaşılmaktadır.

“Birinci cümleyi anlayamadım. Benim bildiğim *meğer*, bir önceki cümlede belirtilen durumu açıklamak için kullanılır. Örnek: *Öğretmenin, ödevleri unuttuğunu zannediyordum; meğer unutmamış. Çıkarın ödevleri, dedi. Hepimiz afalladık.* Babam, bir keresinde bir arkadaşına annemi çekiştiriyordu: *Hanımın ekmeğe aldığını zannediyordum; meğer hanım almamış. O akşam aç kaldık.* Buradaki “*Meğer hanım bir gün /.../*” ne demek?

Diğer kısmını anlıyorum: *Bir gün Oğuz otururken üstüne düşman geldi*⁶. Oğuz diye birisi var, -bizim sınıfta da bir Oğuz var. Derslerde hep uyuklar.- bir gün, artık nerdeyse, otururken düşmanlarından birisi çıka gelmiş. Büyüklerimiz “*üstüne geldi*” demişler, ama herhâlde kötü bir şey kastetmemişlerdir. Öğretmen bazen benim üstüme üstüme geliyor! Bütün soruları inadına bana soruyor!

İkinci cümle daha da kafamı karıştırdı: *Gece içinde ürktü göçtü. Gece içinde*’den kasıt, “gece boyunca” mı? Bize öğretmenlerimiz ödev verdiklerinde “*Bir gün içinde ödevini bitir!*” derler. -Sanki benim başka bir işim yok da!- Ama *gece içinde*’yi duymadım. Hem *ürktü* ne demek? Bu Oğuz, keçi mi, Allah aşkına, *ürkecek!* Olsa olsa *korkar*. Hem bütün gece boyunca niye oturuyor? Oh, uyumazsa, işte böyle düşmanı üstüne gelir! Bir önceki cümlede *bir gün* denmemiş miydi? Hem bu Oğuz, aynı gece içinde nasıl *göçüyor*? Yahu, kafayı yiyeceğim!

Kaçıp giderken Aruz Koca’nın oğlancığı düşmüş. Bir aslan bulup götürmüş, beslemiş. Bak, işte bunları anladım sayılır.

Oğuz yine zamanla gelip yurduna kondu. İşe Oğuz karışınca anlayamıyorum. Bu Oğuz’un bir kuşluğu kaldıydı, o da olsun! Baksanıza, *kondu* diyorsunuz. *Güvercin öğrenci yurdunun çatısına kondu.* -Değişik bir kelime geçince öğretmenimiz, hemen bana “Cümle içinde kullan!”, der.- Bu Oğuz, muhakkak helikopter pilotu. Oğuz, *Bulgaristan’dan gelip yurduna indi* veya *iniş yaptı*, desek olmaz mı?

Oğuz Han’ın at çobanı gelip haber getirdi, der: Hanım sazdan bir aslan çıkıyor, at vuruyor, sallana sallana yürüyüşü adam gibi, at basarak kan sömürüyor.

Birinci cümle, ister Oğuz Han’ın ister Bayındır Han’ın olsun, *at çobanı gelip haber getirdi, der.* Vallahi, ben böyle Türkçe duymadım. *Ayşe defterini getirdi, der: Öğretmenim! Ödevimi bitirdim.* Biz herhâlde yaşımızın küçüklüğünden olacak, böyle bir şey söylemeyiz.

İkinci kısım daha eğlenceli. Bayındır Han’ın at çobanı, hanımına şöyle diyor: *Hanım sazdan bir aslan çıkıyor, at vuruyor, sallana sallana yürüyüşü adam gibi, at basarak kan sömürüyor.*

Şu bizim bildiğimiz *saz*, yani müzik aletinden aslan nasıl çıkar? Sözlüğe baktım; bu kelimeye bir de *ince kemiş*, *hasırotu* anlamını vermişler⁷. Benim bildiğim aslan, ince kemişan çıkacak kadar küçük değildir. Yoksa burada kastedilen tırtıl mı? Daha ilginç şu: Bu aslan, herhâlde eline bir tüfek almış, *at vuruyor*. Bir de *at basıyor*. Anlamadım gitti, vallahi!

Beyler bindiler, aslan yatağı üzerine geldiler. Sayın büyüklerim, herhâlde *Beyler atlarına bindiler*, diyecektiniz. Ya *aslan yatağı* ne menem bir şeydir? Geçen gün parkta *aslanağzı* gördüm.

Babam bazen *aslan sütü*’nden bahseder⁸. Tamam. Yoksa siz, sınıfı pislik içinde görünce öğretmenimizin söylediği *Aslan yattığı yerden belli olur*’da da geçen *aslanın yattığı yer*’den mi bahsediyorsunuz?

Aslanı kaldırıp oğlanı tuttular. Herhâlde aslan, oğlanın üstüne çökmüş; belki de civciv gibi kanatlarının altına almıştır! Beyler ise aslanı ensesinden tutup yukarıya kaldırarak oğlanı yakalayıp altından alıyorlar. Aman, sakın! Bunun ne kadar tehlikeli olduğunu benim size hatırlatmama gerek var mı? Bu yaptığınız, eğitilmiş aslanı olsa bile çok tehlikelidir. Gazetelerde bazen bakıcısını yiyen aslan haberleri çıkmıyor mu?

⁶ Adı duyulmuş veya duyulmamış hemen bütün aktarıcılar bu bölümü aynı veya benzer cümlelerle aktarmışlardır; bk. meselâ Karaalioğlu 1994: 169; Binyazar 2004: 241; Kahraman 2006: 161; Sepetçioğlu 2004: 151 vs. Bundan sonra her defasında karşılaştırma için bunlara atıfta bulunulmayacaktır. Elbette burada belirtilen yanlışlara düşmeyen, en azından zaman zaman düşmeyen aktarıcılar da vardır. Bunlara da her defasında atıfta bulunulmayacaktır.

⁷ Bk. TS: 1716. Bazı aktarıcılar *saz* kelimesine “orman” anlamını vermeleri dikkat çekicidir; meselâ bk. Gökyay 1976: 172; Binyazar 2004: 241. Batı edebiyatındaki aslanın “ormanlar kralı” unvanını elinde bulundurması bu aktarmada herhâlde etkili olmuştur.

⁸ Bk. TS: 132.

Ey büyüklerim! Siz ne biçim *DK* sever, ne biçim Türkçe bilir adamlarsınız? Hem bana “*DK*’u muhakkak oku”, diyorsunuz, hem de benim anlayacağım bir şeyler yazmıyorsunuz. Açıkçası, sizin anlattığınız *Dede Korkut*, beni korkutuyor! Şeytan diyor ki *Dede*’sinin de, *Korkut*’unun da canı cehennemle!..

Ama ben, yine de şeytana uymuyorum. Bir kere daha size üstüne basa basa haykırıyorum: “*Dede Korkut*’u okumak istiyorum; ama sizin yüzünüzden okuyamıyorum!”

Ey büyüklerim! Yoksa siz şöyle mi demek istemiştiniz⁹:

“*Düşmanları, bir gece ansızın Oğuzlara baskın düzenledi. Karşı koyamadılar. Geceleyin darmadağın¹⁰ bir şekilde kaçıştılar. Kaçıp giderlerken Aruz Koca’nın oğlu heybenin gözünden düşüp kaybolmuştu. Meğer onu bir aslan bulup götürmüş, beslemiş!*

Bir zaman sonra Oğuzlar yine eski yurtlarına dönüp yerleştiler. Bir gün Bayındır Han’ın çobanı gelip haber verdi: “Hân’ım! İkide bir¹¹ sazlıktan bir aslan çıkıyor, atlara saldırıyor. Sallana sallana yürüyüşüne baksan, insan gibi... Atları yakalayıp kanlarını emiyor.” Bunu duyan Aruz, Bayındır Han’a şöyle dedi: “Hân’ım! Belki o, kaçtığımız zaman düşüp kaybolan oğlancığımdır!” Bunun üzerine beyler atlarına bindiler, çobanın dediği yere geldiler. Aslanı ürkütüp kaçırdılar, çocuğu yakaladılar. Onu, Aruz alıp evine getirdi. Yiyip içtiler, şenlik yaptılar.”

2. *DK*’nin bazı kısımları ilk ve orta öğretimdekiler için hiç de sanıldığı kadar faydalı değildir.

İnsanların, bilhassa eğitilmemiş insanların önemli bir özelliği, bilmedikleri şeyler hususunda bol bol konuşmaları; belli bir ön yargıyla o “şeyler”i ya yere göğe sığdıramayacak kadar övmeleri ya da yermeleridir. *DK* da bu insanlardan kurtulabilmiş değildir. Sevindirici olan ise, *DK* sadece övülmektedir¹². Tersine bir görüşü ben şimdiye kadar duymadım ve okumadım. Bence de *DK*, elbette birçok açıdan dikkate değer ve önemli bir metindir. Bilip bilmeyenin övmesinde de esasen bir beis yoktur. Hatta bu oldukça faydalıdır.

DK, bazılarının sandığının aksine, ilk ve orta öğretimdeki Türk çocukları için bir okuma metni olarak kaleme alınmamıştır. Hatta *DK*’ni söyleyenler ve yazıya geçirenlere, bütün Türk çocuklarının sekiz bilmem kaç yıl okula gittikleri söyleneceydi, herhâlde Azrail görmüş Deli Dumrul gibi şaşırırlardı.

DK, yazarınca, daha doğrusu söyleyenince baştan öyle veya böyle olması yolunda kurgulanmış; edebî, siyasî vs. açılardan “muzır” unsurlardan özenle temizlenmiş suya sabuna dokunmayan bir metin de değildir. Günümüzün ifade biçimiyle “Türk aile yapısını koruyucu, gençlerin ve çocukların ruhsal, zihinsel gelişimini geliştirici” bir metin olarak düzenlenmiş hiç değildir. Peki, öyleyse nedir? *DK*, sadece kendine mahsus bir metin, bir “Oğuz-name”dir. Dinleyici kitlesi de kendine mahsustur. Öyleyse değişik okur kümeleri için metnin aktarılmasında dikkatli olunmalıdır. Bilmeden anlamadan aktarma yaparak kaş yapayım derken göz çıkarmak işten bile değildir.

Meselâ meşhur “Tepegöz” hikâyesindeki “Konur Koca [oğlu] Sarı Çoban” gençlere hiç de iyi bir örnek değildir.

Oğuz bir gün yaylaya köçdi. Aruzuñ bir çobanı var-idi, adına Koñur Koca Şaru Çoban dirler-idi. Oğuzuñ öñinçe bundan evvel kimse köçmez-idi. Uzun Bıñar dimek-ile meşhur bir bıñar var-idi. Ol bıñara perriler konmış-idi. Nagāhandan koyun ürkdi. Çoban irgece kaçadı ilerü vardı. Gördi kim perri kızları kanat kanada bağlamışlar uçarlar. Çoban kepenegini üzerlerine atdı, perri kızınıñ birini tutdı. Tama’ idüp derhal cima’ eyledi. (Ergin 1994: 207)¹³.

⁹ Bu aktarma kanaatimce doğru aktarmalardan sadece biridir. Bir kaynak metnin tercümesi veya aktarması, hedef dilde veya lehçede aslının aynısı değil, eş değeridir; bk. Uğurlu 2004. Dolayısıyla bir kaynak metnin, eş değeri olmak kaydıyla birden fazla doğru aktarması yapılabilir.

¹⁰ Burada *palas pandıras* demeyi arzu ederim; bk. TS: 1564.

¹¹ Buraya *sık sık, sürekli*; hatta *ara sıra* da uygun düşerdi.

¹² Bunlar için *DK* ile ilgili yayınların “Ön Söz”, “Giriş” gibi bölümlerine şöyle bir göz atmak yeterlidir.

¹³ Farklı okuyuşlar için bk. Tezcan 2001a: 146: *Koñur Koca Şaru Çoban* = *Koñur Koca [oğlu] Şaru Çoban*; *meşhur* = *meşhür*; *perri* = *peri*; *nagāh* = *negāh*; *irgeç* = *erkeç*; *derhal* = *derhāl*; *cima* = *cimā*.

“Oğuz bir gün yaylaya göçtü. Aruz’un bir çobanı var idi. Adına Konur Koca Sarı Çoban derlerdi. Oğuz’un önünce bundan evvel kimse göçmezdi. Uzun Pınar denmekle meşhur bir pınar var idi. O pınara periler konmuştu. Ansızın koyun ürktü. Çoban erkeğe kızdı, ileri vardı. Gördü ki peri kızları kanat kanada bağlamışlar, uçuyorlar. Çoban, keçesini üzerine attı, peri kızının birini tuttu. Tamah edip derhal temasta bulundu.” (Ergin 1969: 169).

Bu aktarma da muhayyel öğrencimiz için yine birçok zorluklarla doludur. Bunları şimdilik yok sayalım. Ancak bu metinden de yaklaşık olarak anlaşılacağı üzere, Sarı Çoban denilen bu adam, ıssız bir yerde rastladığı kıza, bu bir peri kızı bile olsa, hiç de nazikçe davranmamıştır. İşte gençlere kötü bir örnek!

Alınan metinde olayı belirleyen cümle, diğer bazı aktarmacılarca şöyle aktarılmıştır:

“Tamah edip onunla çiftleşti.” (Gökyay 1976: 173); “Tamah etti, onunla yattı.” (Karaalioğlu 1994: 170); “Kendini tutamadı onunla çiftleşti.” (Binyazar 2004: 242); “Peri kızı o kadar güzeldi ki, çoban dayanamadı, onunla sevişti.” (Güngör 2004: 50); “Duygularına engel olamadı, peri kızını kucakladı.” (Sepetçioğlu 2004: 152); “Tamah edip oracıkta onunla çiftleşti.” (Kahraman 2006: 162); “İstek duydu, ilişkiye girdi.” (Elal 2006: 76); “Kendini tutamadı onunla yattı.” (Ünlü [tarihsiz]: 126)

Bunlardan benim anladığım doğru ise, bütün aktarmacılar çobanı tasvip etmiyorlar belki, ama biraz da anlayış gösteriyorlar. Onu âdeta kurtarmaya çalışıyorlar. Hatta bazıları “sevişti” diyerek peri kızının da bu işte katkısı olduğunu, âdeta istekli olduğunu belirtiyorlar. Sepetçioğlu ise çobanı, neredeyse yardımsever bir Türk çobanı konumuna getirmek istercesine “kucakladı” demektedir. “Çiftleşti” diyenlere ise söyleyecek söz bulamıyorum.

Peki, bu cümle nasıl aktarılmalıdır? Bu konuda biraz daha iyi bir örnek Develi olabilir: “Tamah edip peri kızına saldırdı.” (2006: 81).

Burada çobanın yaptığıının, yani suçunun biraz daha belirginleştirilmesi gerekirdi.

Metnin aktarması şöyle olabilir:

“Yine bir gün Oğuzların yaylaya göç zamanıydı. Aruz’un bir çobanı vardı. Adına Konur Koca oğlu Sarı Çoban derlerdi. Göç başladı mı, o herkesten önde giderdi. Uzunpınar denilen meşhur bir kaynak vardı. O pınara periler gelip konmuştu. Sarı Çoban, oraya gelince ansızın koyunları ürktü. Çoban, bunu koçlardan¹⁴ bildi. Kızdı, önlerine doğru ilerledi. Bir de ne görsün? Peri kızları kanat kanada vermişler, uçuyorlar. Çoban hemen, kepeneğini üzerlerine attı, peri kızının birini tuttu ve nefesine uyarak tecavüz etti.”

Böylece, karşılıklı istek duyarak “sevişmenin” veya “yatmanın” sonucu değil, zorla bir tecavüzün sonucunda Oğuzların, büyük bir bela ile, “Tepegöz” belasıyla uğraşmak zorunda kaldıkları vurgulanabilir.

Ya “Kısırca Yenge” ile “Boğazca Fatma”ya ne demeli? Böyleleri, bütün insan topluluklarının olduğu gibi, Oğuzların da bir gerçeğidir. İnkâr edilemez. Ancak bunlar, öğrencilere örnek de gösterilemez. Bunlarla ilgili kısımları, aktarmacılar nasıl anlamışlar acaba?

Asıl metin şöyledir:

Beyrek kopuz çaldı soyladı görelüm hanum ne soyladı: Aydur: And içmişem kışır kışrağa bindüğüm yok / [Binübeni] kazavata varduğum yok / Öküz ardında şarvanlar saña bakar / Buldur buldur gözleriniñ yaşı akar / Sen anlaruñ yanına vargıl / Muraduñ anlar virür bellü bilgil / Senüñ-ile menüm işüm yok /.../ Delü ozan aydur: And içeyim bu kez boğaz kışrağa bindüğüm yok / [Binübeni] kazavata varduğum yok / İvüñüz ardı dereçük degül-mi-y-idi / İtüñüz adı Barağ degül-

¹⁴ Asıl metindeki *erkeç* kelimesi birçok aktarıcı tarafından korunmuştur; meselâ Gökyay 1976: 173; Kahraman 2006: 162. Krş. “*erkeç*: iğdiş edilmiş, üç yaşından büyük erkek keçi” (TS: 645). Oysa bu kelime, ne iğdiş edilmişlik belirtmektedir ne de sadece keçi cinsine mahsustur. Bu kelime sadece keçi, koyun cinsinden hayvanların erkek olanlarını belirtmektedir. Belki de biraz sözlüğün bu yönlendirmesi yüzünden, ama çokça özensizlikleri yüzünden Binyazar “Çoban tekeye kızdı.” (2004: 242) ve Sepetçioğlu “Çoban sürünün önünde giden tekeye kızdı.” (2004: 151) demektedirler. Oysa asıl metinde hayvanların *koyun* cinsinden olduğu açıkça belirtilmiştir. Karaalioğlu ise, “Çoban erkeğe kızdı.” diyerek metni hiç anlamadığını göstermiştir (1994: 170).

mi-y-idi / Senüñ aduñ kırk oynaşlı Boğazca Fatma degül-mi-y-idi / Dağı 'aybuñ açaram bellü bilgil didi, / Senüñ-ile menüm oyunum yok / Var yirüñe oturgıl (Ergin 1994: 146-147)¹⁵.

Aktarması:

“And içmişim kısır kısırağa bindiğim yok / Binip mukaddes savaşlara vardığım yok / Öküz ardında çobanlar sana bakar / Boncuk boncuk gözlerinin yaşı akar / Sen onların yanına var / Muradını onlar verir belli bil / Seninle benim işim yok /... / Deli ozan der: And içeyim bu sefer boğaz kısırağa bindiğim yok / Binip mukaddes savaşlara vardığım yok / Evinizin ardı derecik değil miydi / Köpeğimizin adı Barak değil miydi / Senin adın kırk oynaşlı Boğazca Fatma değil miydi / Daha aybını açarım belli bil, dedi. / Seninle benim oyunum yok / Var yerine otur” (Ergin 1969: 87-88).

Muhayyel öğrencimiz için bu aktarmanın anlaşılmasında da birçok zorluklar vardır. Meselâ öğrencimiz *boğaz kısırak*’ın ne olduğunu anlamak için TS’e baksın, derdine çare bulamaz¹⁶. Bunlara değinmeyelim; ama Beyrek’in imalı bir göndermesini diğer bazı aktarıcılar nasıl aktarmışlar bir görelim:

“.../ kısır kısırağa bindiğim yok / Binip te savaşa vardığım yok. .../ gebe kısırağa bindiğim yok / Binip savaşlara vardığım yok.” (Gökyay 1976: 48; 49); “.../ kısır kısırağa bindiğim yok / Binip de kutsal savaşlara vardığım yok. .../ boğaz kısırağa bindiğim yok / Binip de kutsal savaşlara vardığım yok” (Karaalioğlu 1994: 92; 93); “.../ kısır kısırağa bindiğim yok / Karavata¹⁷ gittiğim yok. .../ ‘Boğaz’ kısırağa bindiğim yok / Binip karavata gittiğim yok.” (Binyazar 2004: 178); “.../ kısır kısırağa bindiğim yok / Binip gazâ meydanına vardığım yok. .../ boğaz kısırağa bindiğim yok / Binip gaza meydanına vardığım yok.” (Sepetçioğlu 2004: 92; 93); “.../ kısır kısırağa bindiğim yok / Binip de savaşa vardığım yok. .../ gebe kısırağa bindiğim yok / Binip savaşlara vardığım yok.” (Kahraman 2006: 86); “.../ kısır kısırağa bindiğim yok / Binip çadıra gittiğim yok. .../ gebe kısırağa bindiğim yok / Binip çadıra gittiğim yok.” (Elal 2006: 174; 175); “.../ kısır kısırağa bindiğim yok / Binerek savaşlara vardığım yok. .../ boğaz kısırağa bindiğim yok / Binerek savaşlara vardığım yok.” (Ünlü [tarihsiz]: 67)

Ya? Nasıl? Her şey gayet açık mı? Siz onu bir de muhayyel öğrencimize sorun!

Görüleceği üzere aktarmacıların çoğunluğu, metin bağlamını hemen hiç dikkate almadan “*mukaddes savaşlar*”, *kutsal savaşlar*”, hiç olmazsa “*savaşlar*”dan söz etmekte; Elal ise çok mütevacıca sadece “*çadıra*”a gitmediğini söylemektedir. Nasıl olsa herkes bir yere gitmiyor, birileri de çadıra gitmesin bakalım! Sepetçioğlu ise âdeta mehter marşı edasıyla “*gazâ meydanı*” demektedir. Ne diyelim, gazanız mübarek ola!

DK’nin bu bölümü orta öğrenimdeki öğrenciler için aktarılmalı mıdır? Bu tartışabilir. Ancak böyle anlamsız sözlerle aktarmakla, bir yere varılamayacağı açıktır¹⁸.

Sözü fazla uzatmadan bir örnek daha vererek bu konuyu tamamlamak istiyorum. Salur Kazan’ın tutsaklık günlerini anlatan hikâyeden bir bölüm şöyledir.

Şazan yine şoylamış, aydur:

Arkıç¹⁹ kırda döndürdüm mere kâfir senüñ babañ

Şakaşına imrendüğüm senüñ kızuñ gelinüñ (Ergin 1994: 237) ²⁰.

¹⁵ Farklı okuyuşlar için bk. Tezcan 2001a: 146: *aydur* = *eydür*; *şazavata* = *şaravata*; *öküz* = *evünüz*; *buldur* = *büldür*; *murad* = *murād*.

¹⁶ Bk. TS: 292. Bu kelimenin diğer Türk lehçelerinde “gebe (hayvan)” anlamına geldiğini anlamak için, önce nereye bakabileceğini bilmesi, sonra da epeyce sözlük karıştırması gerekir; bk. Ercilasun 1991: 258-259.

¹⁷ Burada aynen alınan kelimelere kitabın “Küçük Sözlük” kısmında şu anlamlar verilmiştir: “*boğaz*: azgın, kösnül”; *karavat*: genelev” (Binyazar 2004: 298; 301).

¹⁸ Bu metindeki “*şaravat* < *şarābāt*: genelev” anlamı için bk. Tezcan 2001b: 194-196. Kaçalın ise bu kelimeyi “*şazāvat* < *şarābāt*” okumakta ve “kerihhane” olarak karşılamaktadır (2006: 320).

¹⁹ Asıl metinde /ARQYC/ yazılan bu kelimenin okunuşu ve anlamlandırılması başlı başına bir meseledir ve şimdiye kadar açıklanamamıştır; bk. “?” (Ergin 1963: 19); “sürü yatağı (belki) kuzey” (Ergin 1969: 221). Tezcan “yer adı” saymıştır (2001b:401).

²⁰ Farklı okuyuşlar için bk. Tezcan 2001a: 181: *aydur* = *eydür*; *döndürdüm* = *dönderdüm*; *şakaşına* = *şakşına*.

Aktarması ise şöyledir:

*“Kazan yine söylemiş, der:
Arkaç Kırdı döndürdüm bre kâfir senin baban
Şakağına imrendiğim senin kızın gelinin”*(Ergin 1969: 222).

Bunu bu hâliyle anlayan varsa, beri gelsin. O zaman diğer aktarmacılar ne yapmış, bir bakalım:

“Engin kırdı döndürdüm / Bre kâfir, senin baban / Şakağına imrendiğim / Senin kızın gelinin.” (Gökyay 1976: 226); *“Arkaç kırdı döndürdüm / Bre kâfir senin baban / Şakağına imrendiğim / Senin kızın gelinin.”* (Karaalioğlu 1994: 216); *“Dağ yamaçlarında döndürdüm / bre, kâfir, senin baban / Gerdanına imrendiğim / Senin kızın gelinin.”* (Binyazar 2004: 280); *“Yamaç ağıllardan döndürdüm bre kâfir senin baban / Şakağına imrendiğim senin kızın gelinin.”* (Sepetçioğlu 2004: 187); *“Arkaç Kırdı döndürdüm, / Bre kâfir senin baban / Gerdanına imrendiğim / Senin kızın, gelinin.”* (Kahraman 2006: 210); *“Arkaç kırdı döndürdüm bre imansız senin baban / Şakağına imrendiği senin kızın gelinin.”* (Ünlü [tarihsiz]: 161).

Birinci dizeyi, haydi muhayyel öğrencimiz için şöyle aktaralım: *“Kazan, kopuzu tekrar eline alıp şöyle söyle söylemiş.”* Gerisi ne olacak²¹?

Muhayyel öğrencimiz, öğretmenine şöyle sorsa ne cevap verecek?

“Öğretmenim! Kazan Bey, kırık yerlerde ya da dağ yamaçlarında kâfirlerin babasını niye döndürmüş? Döndürüp ne yapmış? Kâfirlerin kızlarının gelinlerinin şakağına niye imreniyor. Vallahi, kızların şakağına imrenileceğini ben ilk defa sizden duyuyorum. Ben de Ezgi’nin şakağına imrenebilir miyim?”

Ben cevabını bilmiyorum. Bu sorulara pek sayın aktarmacıların bir cevabı olsa gerek!

Ancak muhayyel öğrencimizin yukarıdaki konuşmalarından, sorduğu sorulardan benim çıkaracağım önemli bir sonuç vardır. O da şudur:

DK’ni aktarmak, bir başka deyişle aynı lehçenin metinleri veya tarihî dönemleri arasında olsa bile aktarma yapmak, hiç de sanıldığı kadar kolay değildir.

Çünkü diller, konuşurlarının dili her an yeniden üretmeleri (“söz”) sebebiyle ses, yapı, anlam ve dizim bakımından sürekli bir değişim içindedir. Bu özelliği sebebiyle dil, “canlı bir varlık” olarak bile nitelendirilmiştir (Ergin 1972: 4). Dildeki değişim, eş zamanlı ve art zamanlıdır. Bir başka deyişle dil, bir yandan konuşulma alanı üzerinde, diğer yandan zaman süresi boyunca değişmektedir. Konuşurlar tarafından kendi dönemlerinde kolayca fark edilemeyen, dil içi ve dil dışı sebeplere göre az veya çok olabilen bu değişim, iki zaman noktası veya coğrafi alan arasında yapılacak karşılaştırmalarda daha açık görülebilir.

Dolayısıyla geçmiş dönemlerde meydana getirilen eserleri okumak, yazıldıkları zamanda yaşayanlar için herhangi bir zorluk teşkil etmemesine rağmen²², aradan geçen süre arttıkça dildeki değişimler sebebiyle zorlaşmıştır; bugün ise bazılarını okumak, muhayyel bir öğrencinin ağzından yukarıda yazılan konuşmada da görüleceği üzere, uzman olmayanlar için âdeta mümkün değildir. Atatürk’ün *Nutuk*’u bile, Cumhuriyet döneminde hızlanan “arı Türkçecilik” anlayışı sebebiyle bugünkü genç kuşaklar için anlaşılabilir bir metin hâline gelmiş; bu yüzden “bugünkü dille” baskıları yapılmaktadır²³. Bu durum, geçmiş dönemlerde yazılan ve bugün için önemini kaybetmeyen eserleri okunabilir hâle getirmek, yani lehçe içinde aktarmak gerektiğini açıkça göstermektedir.

²¹ Konuyu bilen Develi’nin bu sözleri, “Kazan Bey yine devam etti, vaktiyle yaptığı yiğitlikleri, kahramanlıkları anlattı” gibi ifadelerle “sessizce” geçiştirmesi anlamlıdır; bk. 2006: 103. Bu metnin anlamı için bk. Tezcan 2001b: 359-363.

²² Eserlerin, özellikle edebî metinlerin kendine mahsus okuyucusu kastedilmektedir. Bu eserlerin devrinde de Türkçe konuşurların büyük çoğunluğu tarafından anlaşılmadığı yolundaki görüşlerin tartışmasına burada girilmeyecektir.

²³ Bk. Korkmaz, 2004.

“Lehçe içi aktarma” terimiyle²⁴, bir anlaşma birimi (“lehçe”) içinde üretilmiş olan belli bir “söz”ü (“Parole; Text”) yine aynı anlaşma birimi içinde dönüştürme kastedilmektedir. Bu dönüştürme, bir anlaşma biriminin görünümüleri (“ölçünlü şekil, ağız, sosyal grup dili, cinsiyet dili vb.”) arasında eş zamanlı veya dönemleri arasında art zamanlı; eş değer, kısaltılmış, eklemeler yapılmış şekilde de yapılabilir. Örnek olarak; günümüzde genel okuyucu için yazılan bir hikâyenin ilköğretim öğrencilerine; sağlıkla ilgili doktorlar için yazılmış bir yazının ev kadınlarına; herhangi bir ağızdan derlenmiş bir masalın genel okuyucuya veya küçük çocuklara; eski dönemlerde yazılmış bir metnin genel okuyucuya veya ilköğretim öğrencilerine anlaşılır hâle getirilmesi, verilebilir. Kısacası, ister geçmişte, ister günümüzde yazılmış bazı eserlerin dilini, asıl biçimlerinden (“kaynak”), “hedef” biçimlere, yani yukarıda örneklendirilenler gibi belli özelliklerdeki sosyal grupların (“okur kümeleri”) diline aktarmak veya dönüştürmektir.

Lehçe içi aktarmanın kendine mahsus şartları vardır. Bu elbette, göreceli olarak lehçeler arası aktarmaya, hatta diller arası tercümeğe de benzemektedir. Fakat bu üç durumun da kelime, yapı birimlerini seçme ve dizim bakımından kendine mahsus şartları; kolay ve zor tarafları vardır. Ancak hepsi için ortak bir taraf vardır: Bu dönüştürmeler, genellikle şimdiye kadar yapıldığı üzere sezgiye dayalı olarak yapılamaz; özel bir uzmanlık gerektirmektedir. Çünkü meselâ her okur kümesinin kelime hazinesi ve anlam bilgisi farklıdır. Bu bakımdan lehçe içi aktarma, Türklük biliminde yeni bir çalışma alanı olarak kabul edilmeli; sosyoloji, psikoloji gibi yardımcı alanlarla işbirliği içinde çalışılmalıdır. Öncelikle lehçe içi aktarma yapılırken düşülebilecek hata tipleri tespit edilmeli ve çözümler bulunmalıdır²⁵.

Şu husus özellikle vurgulanmalıdır: Türklük biliminde, kısa sayılabilecek bir sürede elbette birçok başarılı çalışma yapılmıştır. Bu bağlamda geçmiş dönemlerde yazılmış birçok metin üzerinde çalışılmış; kolay anlaşılamayan kelimeler, aydınlatılmaya çalışılmıştır ve çalışılmaktadır²⁶. Ancak lehçe içi aktarma hataları doğrudan “bilinemeyen” kelimelerden kaynaklanmamaktadır. Bilakis çoğu kere gayet iyi bilinen kelimeler “yanlış” olarak aktarılmaktadır. Burada elbette her iki dönemde, bir başka deyişle kaynak ve hedef metinde ses bakımından aynı veya benzer kelimelerin, yapı birimlerinin ve kelime diziminin eş değer olduğu yanlışlığı rol oynamaktadır. Bu yüzden aktarıcıların asıl metindeki şekilleri, hedef metinde de aynen veya uyarlayarak korumaları “yanlış” aktarmaların temelini oluşturmaktadır. Çünkü bu benzer gözüken kelimeler ve yapı birimleri, kaynak ve hedef metinde eş değer değildir; kaynak metindeki kelime dizimini ve cümle yapısını aynen korumak da hedef metinde “anlamsız” cümlelere yol açabilmektedir.

KAYNAKÇA

- BİNYAZAR, A. (2004³). *Dede Korkut*, Yapı Kredi Yayınları 667, İstanbul.
- DENİZER, F. U. (2007). *Tarihî Metinleri Aktarma Problemleri. -Dede Korkut Oğuznâmeleri ve Türkiye Türkçesine Yapılmış Aktarmaları Üzerine Kelime Düzeyinde Bir İnceleme-*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Muğla. [Basılmamış]
- DEVELİ, H. (2006). *Dede Korkut Hikâyeleri*, Alkım Yayınları 159, İstanbul.
- ELAL, M. (2006). *Dede Korkut. İlköğretim Okulları İçin*, Say Yayınları 100 Temel Eser-3, İstanbul.
- ERGİN, M. (1969). *Dede Korkut Kitabı*, Bin Temel Eser 1, İstanbul.
- ERGİN, M., (1972). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 785, İstanbul.
- ERGİN, Muharrem (1994³). *Dede Korkut Kitabı I. Giriş-Metin-Faksimile*, Türk Dil Kurumu Yayınları 169, Ankara.

²⁴ Bu çalışmanın amacı, bu kavramla ilgili genel dil bilimindeki görüşleri ve tartışmaları değerlendirmek olmadığı için burada ayrıntıya girilmeyecektir.

²⁵ Bk. Uğurlu 2006; Uğurlu 2007; Deniz 2007.

²⁶ Yukarıda belirtildiği üzere meselâ hakkında şimdiye kadar en çok araştırma yapılan metinlerden biri olan “Dede Korkut Hikâyeleri”nde düzeltme teklifleri hâlâ sürmektedir; örnek olarak bk. Tezcan 2001b; Özçelik 2005.

- ERCİLASUN, A. B. ve diğerleri (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, Kültür Bakanlığı Yayınları 1371, Ankara.
- GÖKYAY, O. Ş. (1976). *Dede Korkut Hikayeleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları 252, İstanbul.
- GÜNGÖR, N. (2004). *Oğuz Türklerinin Hikayesi. Dedem Korkut'tan Öyküler*, Toroslu Kitaplığı İlkgençlik Kitapları 3, İstanbul.
- KAÇALIN, M. S., (2006). *Dedem Korkut'un Kazan Bey Oğuz-nâmesi. Hikâyet-i Oğuz-nâme-i Kažân Bég ve Ğayrı - Metin ve Açıklamalar -*, Kitabevi Yayınları 288, İstanbul.
- KAHRAMAN, Â. (2006). *Dede Korkut Hikâyeleri*, Bilge Kültür Sanat Yayınları 179, İstanbul.
- KARAALIOĞLU, Seyit Kemal (1994). *Dede Korkut Hikâyeleri*, İstanbul.
- KORKMAZ, Z. [Hazırlayan] (2004). *Kemal Atatürk. Nutuk 1919-1927*, Ankara.
- ÖZÇELİK, S. (2005). *Dede Korkut. Araştırmalar, Notlar / Dizin / Metin*, Ankara.
- SEPETÇİOĞLU, M. N. (2004¹⁰). *Dedem Korkut'un Kitabı*, İrfan Yayıncılık 51, İstanbul.
- TEZCAN, S. - H. Boeschoten (2001a). *Dede Korkut Oğuznameleri*, Yapı Kredi Yayınları 1441, İstanbul.
- TEZCAN, S. (2001b). *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*, Yapı Kredi Yayınları 1457, İstanbul.
- TS = Akalın, Ş. H. ve diğerleri (2005¹⁰). *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları 549, Ankara.
- UĞURLU, M. (2004). Türk Lehçeleri Arasında Kelime Eşdeğerliği, *Bilig. Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 29 (Bahar 2004), 29-40.
- UĞURLU, M. (2006). Intralinguale Übersetzung: Eine neue Aufgabe für die Turkologie. Probleme der Wiedergabe älterer türkischer Texte im modernen Türkisch, *Die Mainzer Turkologie: Traditionen und Perspektiven*, Mainz-Almanya. [Baskıda]
- UĞURLU, M. (2007). Lehçe içi Aktarmada Yalancı Eş Değerlik, *ICANAS 38 (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi)*, Ankara-Türkiye. [Baskıda]
- ÜNLÜ, M. (?). *Dede Korkut Öyküleri*, İstanbul.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

DEDE KORKUT KİTABINI OLUŞTURAN DESTANLARDAKİ ORTAK ÖZELLİKLER

Kerime ÜSTÜNOVA*

ÖZET

Metinlerde ortak özelliklerin bulunması; olay akışının, kahramanların, gelenek ve göreneklerin, olaylar karşısında izlenecek yolun, tutum ve tavırların birbirlerine çok benzediklerini; bunların âdeta her metinde tekrar edildiklerini gösterir. Metinlerde değişen, yalnız adına öykü dizilen kahramandır. Her metin aşağı yukarı birbirini tekrarlar. Sonuçta tekrar hareketinin Dede Korkut Destanlarında bir sistem gibi ele alınıp işletildiği, tekrarların çok güçlü olduğu ve bunların hem metnin hem makro metnin oluşmasında büyük rol oynadığı ortaya çıkar. Ayrıca tekrarlar, Dede Korkut Destanlarının bir bütün olarak görülmesinde de büyük görev üstlenir. Çünkü konu, zaman, mekân, kişi adları, gelenek, olayların akış sırası vb. konularda karşımıza çıkan tekrarlar, destanlara içerik olarak bütünlük kazandırır. Diğer yandan her metnin benzer tarzda kurgulanması, destanlarda kompozisyon açısından tam bir bütünlük sağlanamadığının göstergesi olarak belirir.

Anahtar sözcükler: *metin, makro metin, benzerlikler, tekrarlar*

COMMON QUALITIES IN STORIES THAT MAKE UP DEDE KORKUT EPIC

ABSTRACT

Presence of common qualities in texts shows that the flow of events, heroes, traditions and customs, the course lead upon the events, attitudes and behaviors are very similar and repeated nearly in all texts. The only thing that changes is the hero that the story is arrayed in the name of. Every text more or less repeats itself. At the end, it is found that repetition movement is handled and executed in Dede Korkut epics like a system; repetitions are very strong and play a great role in constitution of both text and macro text. In addition, repetitions serve greatly in view of Dede Korkut epics as a whole. Repetitions that we see in the subject, time, place, character names, tradition, order of event flow etc. give wholeness to the epics as content. On the other hand, construct of every text in a similar style appears as an indication that integrity has not been achieved in epics in terms of composition.

Key words: *text, macro text, similarities, repetitions*

Türk dili ve edebiyatının kültür mirası olan, on iki hikâye ve bir ön sözden oluşan Dede Korkut Destanlarında her bir hikâye, ayrı bir boy beyinin öyküsünü ele aldığı hâlde bunları bir bütünün parçaları olarak görüyor, hikâyelerin her birine *metin*, tümüne de *makro metin* diyoruz. Muharrem Ergin, hikâyelerin bir bütünün parçaları oluşunu şöyle dile getirir: “Hikâyeleri bir bütün teşkil edecek şekilde birbirine bağlayan asıl nesne, hikâyelere dağıtmak suretiyle bütün esere yerleştirilmiş olan içtimâî tablodur. Kitabın, hikâyelerin bütünü ile çizmiş olduğu bu tablo aynı devirde, aynı bölgede, bir hanın etrafında belirli bir hanlık düzeni içinde toplanmış bulunan Oğuz derebeylerini canlandırmaktadır.” (Ergin 1989: 23)

Metinlerin aynı çatı altında toplanmasının en büyük nedeni çeşitli tekrarlardır. Bunlar; olaylarla, kişilerle, olayların geçtiği mekânla, geleneklerle, kahramanların davranış biçimleriyle ilgili olabilir. İşte bu tekrarlar, birbirinden bağımsız izlenimi veren on iki destanı bir araya getirerek aynı bütünün parçaları

* Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

hâline sokar. Bu da Dede Korkut Destanlarının ortak özellikleri olarak karşımıza çıkar.

Dede Korkut Hikâyeleri arasındaki ortak özellikleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Dede Korkut, bütün metinlere aynı adı verir: Oguz-nâme.

2. Hemen her metnin (hikâyenin) başlatışı aynıdır. Metinlerin açışı tam ya da eksik tekrar niteliği gösterir. Dirse Han Oğlu Bugaç Han Boyu, Salur Kazanun İvi Yagmalandığı Boy, Kam Pürenün Oğlu Bamsı Beyrek Boyu, Kazan Beg Oğlu Uruz Begün Tutsak Olduğu Boy, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu, Begil Oğlu Emrenün Boyu *, aşağı yukarı aynı tarzda Bayındır Han'ın -iki metinde Kazan Bey'in- ala sayvanını diktirip verdiği ziyafetle açış yapar:

Kam Gan oğlu Bayındır yirinden turmuş-idi

Kara yirün üstine ag ban iwin dikdürmüş-idi

Ala sayvanı ipek halıçası döşemiş-idi

İç Oguz Taş Oguz Bigleri Bayındır Hanun sohbetine dirilmiş-idi

Beyrek Boyu, Yigenek Boyu, Emren Boyunda açılışlar arasında tam tekrar özelliği vardır. Bugaç Boyunda ise bunlardakine ek olarak yapılan toyun ayrıntıları yer alır. Ayrıntılar bakımından da Salur Kazan Boyu ile Uruz Boyu ortaktır.

Diğer yandan Deli Dumrul, Kan Turalı, Segrek Boyları da kendi aralarında ortaklık gösterirler. “Oguz zamanında dirler-idi bir gürbüz er var-idi / yetişmiş bir cılasun oğlu var-idi / adına dirler-idi” tarzında açılırlar ki bu, bize mukaddimenin açılışını düşündürür: “Oguz zamanında Bayat Boyundan Korkut Ata dirler bir er var-idi”. Ancak Uruz¹, Basat ve Bamsı Boyları, diğerleriyle uygunluk göstermez. Uruz¹ ve Bamsı Boyları, sanki başı olmayan bir başka öykünün devamı niteliği gösterir. Uruz ve Beyrek, adına iki öykü düzenlenen kahramanlar olduğundan belki de bu iki metnin açılışları farklıdır. Basat Boyunda ise baş tarafı unutulmuş, eksik kalmış bir şeyler var gibi doğrudan konuya girilerek metne başlanıyor: “Üç Ok Boz Ok yığınak olsa Kazan iwin yagmaladur-idi”.

3. Hanlar Hanı Bayındır Han, genellikle metinlerin başında anılır ve bir daha geçmez. Çünkü olayların gerisindedir, öne çıkarılmaz. Yetkileri olan ama kendi pek ortada olmayan gölge biri durumundadır.

4. Metinlerin hepsinde kurgu bakımından da ortak noktalar vardır. Her metnin başında kahraman bazı haksızlıklara ya da kötülüklere uğrar ve bunlarla baş etmeye çalışır. Metinlerin ortalarında kahramanlar birbirine benzer tehlikelerle karşılaşır. Bu tehlike genelde kâfirdir. Kahramanın başı derde girer, kahraman tutsak olur. Metnin sonuna doğru birileri -ki bunlar adını yalnız kurtarma operasyonlarında duyduğumuz, adına öykü dizilmemiş, sonra başlarına nelerin geldiğini, yaşamlarını nasıl tamamladıklarını bilmediğimiz Oğuz yiğitleridir- kahramanı kurtarır, kahramanlar her türlü zorluğu yener.

5. Kahramanlar, bir insanda bulunması gereken özelliklerden çok, olağanüstü varlıklarda bulunan yeteneklere sahiptir. Her şeyden önce kahramanlar çok güçlüdür; öyle ki bir orduyla tek başına savaşacak güçte ve yetenektedirler. Örneğin; Oğuz'un baş edemediği Tepegöz'ü Basat tek başına alt eder. Kan Turalı, kimselerin yenemediği canavarı öldürür. Segrek, altmış

* Bu çalışmada hikâyelerin adları için kısaltma kullanılacaktır. Dirse Han Oğlu Bugaç Han Boyu (BUGAÇ BOYI), Salur Kazanun İvi Yagmalandığı Boy (SALUR KAZAN BOYI), Kam Pürenün Oğlu Bamsı Beyrek Boyu (BEYREK BOYI), Kazan Beg Oğlu Uruz Begün Tutsak Olduğu Boy (URUZ BOYI), Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu (YİGENEK BOYI), Begil Oğlu Emrenün Boyu (EMREN BOYI), Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu (DELİ DUMRUL BOYI), Basat Depegözi Öldürdüğü Boy (BASAT BOYI), Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu (SEGREK BOYI) Kanlı Koca Oğlu Kanturalı Boyu (KANTURALI BOYI), İç Oguza Taş Oguz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy (BAMSI BOYI), Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy (URUZ¹ BOYI)

teçhizatlı kâfiri tek başına yenip uykuya yatar, üzerine gelen yüz kâfiri atının uyandırmasıyla yine yenip tekrar uyur, sonunda kardeşi Egrek ile koca kâfir ordusuyla baş edip savaşı kazanır.

6. Kahramanlar o kadar sıcak ve sevecen, olumlu sunulur ki, okuyucu her zaman yanlarındadır. Metin kahramanlarıyla üzüldür, onlarla sevinir, heyecanlanır. Çünkü anlatıcı taraf tutar. Kahramanlarını okuyucunun beğeneceği kimlikle sunar. Örneğin; Beyrek, *yidi kızun umudı, Kalın Oğuzun imrençesi* diye tanıtılır.

7. Kahramanlar pek hastalanmazlar; ya yaralanır ya attan düşüp bir yerlerini kırar ya da tutsak olurlar. Duygularını kopuzları aracılığıyla *soylama* adı verilen manzumelerle ifade ederler. Bundan önce de mutlaka “..... *soyladı görelüm hanum ne soyladı aydur*” yapısı kullanılır. Bazen yalnız “*aydur*” ya da “*görelüm ne soyladı*” gibi kısaltılmış biçimleriyle, bazen de daha çok sözcükle zenginleştirilmiş biçimleriyle karşılaşılır.

8. Kahramanlar gözü pek, iyi yürekli, soğukkanlı, asi, çabuk öfkelenen tiplerdir. Çok iyi at biner, kılıç kuşanırlar. Çok küçük yaşlarda mutlaka kan dökmüşlerdir. Büyük başarı göstermedikleri takdirde adları konmaz. Ad koyma işi Dede Korkut’a aittir. Yiğitlerin kahramanlık niteliklerinin başkalarınca onanması çok önemlidir. Kahramanlık, yalnız erkeklere ait değildir. Kızlar da erkekler kadar yiğit olmalıdır. Beyrek, babasına evleneceği kızın niteliklerini sayarken, “Ben yerimden kalkmadan o kalkmış olmalı, ben ata binmeden o binmiş olmalı, ben düşmanıma varmadan o baş getirmiş olmalı.” der. Beyrek, Banı Çiçek’in kadın oluşuna bakmadan onunla at koşturur, ok atar ve güreşir. Selcen Hatun, Kan Turalı’yı kâfir elinden kurtarır. Dirse Han ve Begil, eşlerinin kendilerine akıl vermelerine izin verdikleri gibi onların önerilerine uyarlar.

9. Metinlerde Oğuz Beyleri, sıklıkla kâfirlerin tutsağı olur ve yıllar sonra mutlaka onu kurtarmaya bir yakını gider. Örneğin; Uruz, Toman’ın Kalesinden babası Kazan’ı; Segrek, on altı yıl sonra Alınca Kalesinden kardeşi Egrek’i; Yigenek, Düzmürd Kalesinde on altı yıl tutsak kalan babası Kazılık Koca’yı kurtarır. Üstelik kurtarıcılara yakınlarının tutsak olduğu daha önce söylenmemiştir. On beş, on altı yaşına gelince kendilerine kızan biri tarafından söylenir; onlar da hemen kurtarma operasyonuna başlarlar. Savaş sahnelerinin tekrarı hemen her metinde karşımıza çıkar. Oğuz yiğitleri, “..... *çal kılıcın yetdüm*” kalıp yapısıyla seslenerek savaşa katılırlar.

10. Metinlerdeki kişiler, ya oldukça iyi ya da oldukça kötüdür. Adına boy koşulan kahramanlar iyiler sınıfına girerler. Kâfirler ise mutlaka kötüler sınıfındadır. Onlardan söz edilirken hep bedduayla “*yarımasun yarçımasun*” diye söze başlanır. Yalnız kâfir kızları çok güzeldir. Oğuz Beylerinin onlarla evlenmesi doğaldır.

11. Metinlerde aynı adlı kişilerle karşılaşmak mümkündür. *Boz Atlı Beyrek, Kara Göne, Şir Şemseddin, Uruz, At Ağızlı Aruz, Alp Rüstem*, vb. Bunları kendi içlerinde ikiye ayırmak mümkündür: a. Her metinde karşılaştığımız Bayındır Han ve Dede Korkut; b. Adına öykü söylenen Oğuz yiğitleri: *Dirse Han, Bugaç, Salur Kazan, Beyrek, Kan Turalı, Uruz, Basat, Deli Dumrul, Yigenek, Begil, Emren*; c. Yalnız metinlerde adları geçen, haklarında çok fazla şey bilmediğimiz sonlarının ne olduğunu kestiremediğimiz yiğitler ve bu yiğitlerin babaları. Örneğin; Oğuzda nikap ile gezen dört yiğitten ikisi Kara Çekür ve oğludur. Oğlanın adını öğrenemediğimiz gibi bunlara başka bir metinde de rastlanmaz. *Duha Koca, Kam Püre Big, Pay Piçen Big, Kazılık Koca, Uşun Koca, Ense Koca, Eylik Koca, Kıyan Selçük* adları babalar sınıfını; *Dülger, Alp Rüstem, Delü Turdar, Kara Budak, Kara Göne, Aruz, Ters Uzamış, Okçı, Dülek Evren, Alp Eren* adları savaş anlarında ortaya çıkan oğullar sınıfını; *Delü Karçar, Yalançı Oğlu Yartaçuk, Kılbaş, Ozan, Karaçuk Çoban, Konur Saru Çoban, Kıyan Güçi, Demir Güçi,*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

Yapağulu Koca, Kapak Han adları ise çeşitli durumlarda ortaya çıkan çok ender rastlanan bir grubu oluşturur. Ayrıca üçüncü grupta yer alması gereken, adı çok az geçen kâfir beyleri vardır: *Şöklı Melik, Kara Tekür, Yayhan Keşiş, Sofi Sandal Melik, Kapçak Melik, Ağ Melik, Kara Tüken Melik, Buğacuk Melik, Kara Aslan Melik, Direk Tekür*.

12. Dede Korkut Destanlarının hepsi, aynı temel çizgi üzerinde gelişip sonuçlanır. Metinlerde bol bol kan akar, kafa göz yarılır, başlar kopar, savaşlar yapılır. Metinlerin sekizinde savaş, Oğuz Beyleriyle kâfirler arasında; ikisinde (Bugaç, Bamsı) Oğuzlar arasındadır; ikisinde (Deli Dumrul, Basat) de savaş yoktur, ama zorlu mücadele söz konusudur.

13. Oğuz Beyleri ile kâfir beylerinin tanıtımında kullanılan kalıplar da metinlerde ortaktır. Oğuzlar için; “..... oğlu: *Eylik Koca Oğlu Döne bilmez Dülek Evren*”; “..... kızı : *Pay Piçen Big kızı Banı Çiçek*”; “..... Koca : *Uşun Koca*”; “..... Big : *Kazan Big*”; “..... Han: *Dirse Han*”; “..... Hatun : *Burla Hatun*”. Bunlardan başka adların önünde gelen unvan sıfatlarının kullanımı yaygındır. *Boz Atlı Beyrek, At Ağızlı Aruz, Saru Donlu Selcen, Boyu Uzun Burla* vb. Kâfirler için sıklıkla “..... Melik”, ender olarak “..... Tekür” yapısı kullanılır. *

14. Kadına verilen önem, gösterilen saygı tüm metinlerde öne çıkar. Hatta kadının ön planda olduğu anaerkil devrini düşündürür. Mukaddime’de Dede Korkut’un dediği “*Oğul kimden olduğun ana bilir.*” sözü, bize bunun ipuçlarını verir. Bu söz bile Oğuz toplumunda kadının yeri ve konumunun yükselen değerler arasında sayılması gerektiğinin göstergesi olarak değerlendirilebilir.

15. Metinlerde oğulun anasına, ananın oğluna bağlı oluşunun örnekleri sıklıkla görülür. Salur Kazan, kâfirden tutsaklar içinden yalnız anasını ister. Karısını, oğlunu feda etmeye hazırdır. Kâfir ise Kazan’ın anasını Yayhan Keşiş’e verip ondan oğlan doğurmasını sağlayarak Kazan’a karım koyacak, böylece intikam alacaktır. Kâfirin intikam için anayı kullanması, çobanın isyanı, oğlun anaya verdiği değer en güzel örneğidir. Dirse Han’ın karısı, oğlunun ilk avı için hazırlıklar yapar, oğlunun geri dönmeyişi ile çaresiz dertlere düşer ve oğlunu aramak için yola koyulur. Her şeyi yapmaya hazırdır. Aynı şekilde ava giden oğlu için hazırlanan Burla Hatun, oğlanın geri dönmeyişi üzere perişan olur, dayanamayıp oğlunu ve kocasını aramaya gider. Yigenek’in anası, kocasının tutsak olduğunu çocuğunu koruma amacıyla oğlundan saklar. Aynı endişeyle Segrek’ten de kardeşi Egrek’in tutsak olduğu saklanır. İki oğlundan birini Tepegöz’e veren bir ananın hayattaki oğlunu kurtarmak için Basat’ın karşısına çıkıp yalvarması analık içgüdüsünün sonucudur. Peri kızı da tehlikelerden koruması için yüzük vermiştir (çocuğuna) Tepegöz’e.

16. Kadınlar, kocalarına da çok saygılıdır. Âdeta onların koruyucuları, danışmanları durumundadırlar. Onlardan desteklerini esirgemezler. Begil’in ve Dirse Han’ın karılarının eşlerini teselli edişleri; Deli Dumrul’un eşinin kocasına anasının babasının bağışlamadığı canı bağışlaması, Selcan Hatun’un uyuyan Kan Turalı’yı düşmanların saldırısından korumak için beklemesi, Burla Hatun’un yaralı Kazan’a yardımı, ölen ya da tutsak olan kocanın, sevgilinin ardından yaşananlar, aynı temanın değişik örnekleridir.

17. Metinlerde tekrarlanan bir özellik de av sahneleriyle ilgilidir. Dirse Han, Beyrek, Uruz, Emren, Uruz ¹ Boyları. Oğullar ya da kocalar ava gider. Analar oğullarını ilk avı için hazırlar. Avdan dönmeme, yaşanan sıkıntılar,

* Melik, yalnız kâfirler için kullanılan bir unvan. İslam memleketinde Selçuklular ve Moğollar devrinde medeni ülkeleri idare eden yerli, çoğu Türk olmayan vasallara denir, Rum hududundaki Tekürler de böyledir. bkz. Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı, C. I, s. Giriş CCXXXVI

arama çabaları birbirine benzer. Ayrıca ava gidilmeyen hikâyelerde de kahramanların yiğitleriyle birlikte yeme-içmeye dayalı eğlencelerine mutlaka yer verilir.

18. Olayların geçtiği yerler metinlerde aynıdır. Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinde Pasinler, Dervend, Sürmelü, Hamid, Mardin vb. Muharrem Ergin, Oğuz ülkesinin sınırlarının açık bir biçimde belli olmadığını, her beyin bir yurdu, bir ordusu olduğunu, ama bunların da sınırlarının ve yerlerinin hiçbir şekilde belirtilmediğini bildirir. Ergin'e göre bu karışıklığın nedeni; olayların belirtilen yerlerde geçmeyişi, asıl Oğuz ülkesinin Orta Asya'da oluşu, dolayısıyla hikâyelerin buralarda oluşmayı ve yer adlarının hikâyelerin tespiti sırasında uydurulmasıdır. (Ergin 1989: 26, 51-54) Orhan Şaik Gökyay, Oğuz destanının çok eski bazı parçalarının daha Oğuzların Orta Asya'daki yurtlarında teşekkül edip söylendiğinin bazı rivayetlerden çıkarılabileceğini belirtir. (Gökyay 1939: Giriş XLIX) Pertev Nali Boratav da olayların tek bir mekâna ve zamana bağlanmasının yanlışlığına dikkat çekerek iki ayrı tarihî an ile iki ayrı coğrafyanın varlığını ileri sürer. (Boratav 1933: 31-62)

19. Metinlerde işlenen ayrılık teması da ortaklık gösterir. Yurttan, anadan, atadan, sevgiliden, kavim kardeşten ayrılık söz konusudur. Ancak sonunda -Bamsı boyu hariç- mutlaka evlilik, şenlik gibi bir olay yaşanır ve bu, Dede Korkut tarafından resmîleştirilir.

20. Metinlerde olayların anlatıldığı bölümler nesir, karşılıklı konuşmaların büyük bir bölümü ise nazımla aktarılır. Öykülemenin diyalogla iç içe girerek, birbirini döne döne tekrarlayarak verilmesi, metinler boyunca sıkça görülür. Nazım bölümlerindeki sağlam ölçü ve kafiye olmaması, çok şeyde olduğu gibi manzum parçalarda da nazımın ilkin biçimini görmekte olduğumuzdan kaynaklanmaktadır. Hem nazım hem nesir bölümlerinin aynı karakterde olması, nesrin nazma yaklaşmasıyla; manzum bölümlerin yetkin nazım özelliği göstermemesi, manzum bölümlerinin ilk olma özelliği göstermesiyle açıklanabilir.

21. Metinde daha önce verilen bir bilgi sıkça gündeme getirilir. Aynı yöntem tüm metinlerde görülür. Örneğin; Dirse Han Boyunda, Bayındır Han'ın yılda bir kez verdiği toyda oğlu olanı ağ otağa, kızı olanı kızıl otağa, oğlu kızı olmayanı kara otağa oturtup altına kara keçe, önüne kara koyun yahnisi konma emri Dirse Han'a iletilir. Dirse Han, evine gelince bunu aynen karısına aktarır. Salur Kazan Boyunda, Kazan Han'ın evinin yurdunun yağmalanıp yakınlarının tutsak gidişi önce öykülenir, sonra iki kez kâfir tarafından diyaloglarla tekrarlanır, ardından çobana söylattirilir, en sonunda Kazan Han ile kâfirin karşılıklı söyleşilerinde iki kez daha tekrarlanır.

22. Metinler mutlu sonla biter. Dede Korkut gelir, iyi dileklerde bulunur. Artık kahramanların başarısı onaylanmış, ilgi görmüştür. Metinlerin kapanışları da birbirinin benzeridir. Kapanışlar, Dede Korkut ağzından söylenmiş sözlerle yapılır. Kimi daha uzun, kimi daha kısa olsa da; aralarında ufak tefek ayrılıklar bulunsu da hepsinde ortak olan, Dede Korkut'un gelip şadlık çalması, boy boylayıp soy soylaması ve gazi erenlerin başına ne geldiğini söylemesidir.

Metinler kapanışlarına göre dört grupta toplanabilir. a. "*Dedem Korkut (gelüben / gelüp) boy boyladı soy soyladı....*" Bugaç, Salur Kazan, Deli Dumrul, Yigenek, Segrek Boylarında; b. "*Dedem Korkut (gelüben) şadlık çaldı....*" Beyrek, Uruz, Basat, Bamsı, Emren Boylarında; c. "*Dedem Korkut (gelüben) şadlık çaldı boy boyladı soy soyladı....*" Kan Turalı, ç. "*Dedem Korkut geldi kopuz çaldı....*" Uruz¹. Bu cümlelerle başlayan kapanış bölümünün sonunda mutlaka "*günahunuzu adı görklü Muhammede (Muhammed Mustafa yüzi suyuna) bağışlasun hanum hey*" kalıp yapısı gelir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

23. Metinlerin Dede Korkut'la kapanması tam tekrardır. Kemal Abdullayev'in Gizli Dede Korkut adlı çalışmasında Dede Korkut ve Bayındır Han'ın kimlikleriyle ilgili öne sürdüklerini doğru olarak kabul ettiğimizde ortaya çok ilginç bir görüntü çıkar. Metinler, aşikâr Bayındır Han yani gizli Dede Korkut'la açılıp aşikâr Dede Korkut'la kapanmaktadır.

24. Metinlerin açılış ve kapanışlarında tekrarlanan kalıp yapılardan biri de “*hanum hey*”dir. Salur Kazan, Emren, Segrek, Bamsı Boyları bu kalıpla açılmayıp yalnız kapanışta söz konusu kalıba yer verir. Uruz' Boyı'nda ise “*meger hanum*” kalıbı vardır. Gökyay, “*hanum hey*” kalıbının kullanımını kitabın bir yazar tarafından değil de destanları anlatan birinden dinleyen bir kişi tarafından yazıya geçirilmiş olabileceğine bağlar. (Gökyay 1939: Giriş I)

Sonuç: Dede Korkut Destanlarının bir bütün olarak görülmesinde tekrarların rolünün büyük olduğu kendini kanıtlamaktadır. Konu, zaman, mekân, kişi adları, gelenek, olayların akış sırası vb. konularda karşımıza çıkan tekrarlar, destanlara içerik olarak bütünlük kazandırmaktadır. Metinlerde ortak özelliklerin bulunması; kahramanların hem kadın, hem erkek, hem ana, hem ata, hem eş olarak birbirlerine çok benzediklerini, âdeta her metinde tekrar edildiklerini gösterir. Bir metni okuyup bir başka metne geçen okuyucu kendini bildik, tanıdık bir ortamda bulur. Gelenek ve görenekler artık öğrenilmiştir. Çünkü kişilerin özellikleri aynı, olaylar aynı, izlenen yol aynı, savaşılan kâfir beyleri bile aynı. Hatta ölenleri, bir başka metinde görebiliriz. Salur Kazan Boyu, Beyrek Boyu ve Uruz Boylarında Şöklî Melik, Kazan tarafından öldürülür. Şöklî Melik'in üç ayrı hikâyede öldürülüşü bir başka deyişle her hikâyede yeniden diriltişi, kompozisyon bakımından sağlam bir bütünlüğün varlığından söz etmemizi engellemektedir.

Abdulkadir İnan, bu durumu destanların meçhul sanatkârının her hikâyeyi ayrı ayrı işlemeye önem verişine, bir hikâyeyi düzenlerken yalnız onu düşündüğüne, elindeki malzemeyi keyfince kullanmaktan çekinmediğine bağlar. (İnan 1988: 194)

Tekrarların metinlerde kullanım biçimleri değerlendirildiğinde ortaya ilginç bir durum çıkar. Metinlerde değişen, yalnız öykü dizilen kahramanın adıdır. Diğer motifler, hepsinde ortak kullanılan unsurlardır. Her metin, aşağı yukarı birbirini tekrarlar. Sonuçta tekrar hareketinin Dede Korkut Destanlarında bir sistem gibi ele alınıp işletildiğini, tekrarların çok güçlü olduğunu ve bunların hem metnin hem makro metnin oluşmasında büyük rol oynadığını söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Abdulkadir İnan, “Türk Destanlarına Genel Bir Bakış”, *TDAY-Belleten* 1954, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yayınları, Ankara 1988, s. 189-206.
- Abdulkadir İnan, “Dede Korkut Kitabındaki Eski İnanışlar ve Gelenekler”, *Makaleler ve İncelemeler*, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 233-252.
- Abdulkadir İnan, “Dede Korkut Kitabındaki Bazı Motifler ve Kelimelere Ait Notlar”, *Makaleler ve İncelemeler 2*, TTK Basımevi: Ankara 1991, s. 213-214.
- Ahmet Bican Ercilasun, “Dede Korkut Kitabı ile Oğuz Destanı Arasındaki Münasebetler”, *TDAY-Belleten*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yayınları, Ankara 1988, s. 69-89.
- Dursun Yıldırım, *Dede Korkut ve Yunus Emre'de Hayat, Tabiat, Tanrı ve Ölüm*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1973.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

- Kemal Abdullayev, *Gizli Dede Korkut*, (Türkiye Türkçesine aktaran: Kerime Üstünova) Ekin Yayınları, Bursa 1995
- Kerime Üstünova, *Dede Korkut Destanlarında Cümleden Büyük Birlikler ve Bunların Oluşumunda Tekrarların Rolü*, Alfa Yayınları, İstanbul 1998.
- Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı I, Giriş-Metin-Faksimile*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yayınları, Ankara 1989, S. 169.
- Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı II, İndeks-Gramer*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yayınları, Ankara 1991, S. 219.
- Nurer Ugurlu, *Dede Korkut Hikâyeleri*, İstanbul 1992.
- Orhan Şaik Gökyay, *Dede Korkut*, Arkadaş Basımevi, İstanbul 1939.
- Ömer Faruk Akün, *Dede Korkut Hikâyelerinde Kompozisyon ve Tasvir*, Türkiyat Enstitüsü, İstanbul 1947, T.240.
- Pertev Naili Boratav, *Folklor ve Edebiyat*, İstanbul 1939.
- Pertev Naili Boratav, *Türk Halk Bilimi I- 100 Soruda Türk Halk Bilimi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973.
- Pertev Naili Boratav, *Dede Korkut Hikâyelerindeki Tarihi Olaylar ve Kitabın Telif Tarihi*, Türkiyat Mecmuası XIII, 1933, s. 31-62.

KARAÇAY-MALKAR TÜRKLERİNİN RUS HAKİMİYETİNE GİRİŞİ

Adilhan ADİLOĞLU *

ÖZET

Karaçay-Malkar Türklerinin Rus hakimiyeti girme süreci genel olarak diğer Kuzey Kafkasya kabileleriyle birlikte ele alınması gereken bir konu ise de Rusların Kuzey Kafkasya'yı istilas ve hakimiyet altına almasıyla ilgili evvelce pek çok değerli eser verilmiş olduğundan bu makalede daha ziyade Rusların Kuzey Kafkasya'yı hakimiyet altına alma süreci içerisinde Karaçay-Malkar Türklerinin durumu tespit ve tahlil edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Karaçay-Malkar Türkleri, Kuzey Kafkasya, Rus Hakimiyeti.

THE ENTERING TO RUSSIAN'S DOMINATION OF KARAÇAY-MALKAR TURKS

ABSTRACT

The prelude of Karachay-Malkar Turks under the Russian sovereignty. The process of the of Karachay-Malkar Turks' domination by Russia is determined and analyzed in this essay because of the fact that there are a lot of important prior works about invasion of North Caucasus by Russia although this process should be discussed generally with other North Caucasian tribes.

Key Words: Karachay-Malkar Turks, North Caucasus, Russian sovereignty.

1. Giriş

Günümüzde yoğun olarak Rusya Federasyonu'na bağlı Karaçay-Çerkes ve Kabardey-Balkar şeklinde iki ayrı özerk cumhuriyet içerisinde yaşayan Karaçay-Malkar Türklerinin nüfusu yaklaşık 300 bin kişidir. Kuzey Kafkasya'nın merkezî kısımlarında yaşayan bu küçük Türk boyu, Kumuk ve Nogay Türkleriyle birlikte bölgenin Türk unsurunu teşkil etmektedir.

Karaçay-Malkar Türklerinin kökeni hakkında pek çok görüş mevcuttur. Ancak konumuzla doğrudan ilgisi olmadığı için bu mevzudan kısaca bahsedeceğiz. Bilim adamları genel olarak Karaçay-Malkar Türklerinin Kuzey Kafkasya'da çok eski tarihlerden itibaren hakimiyet kuran Kimmer, İskit, Hun, Bulgar, Hazar, Alan ve Kıpçak gibi eski Türk kavimlerinin bakiyelerinin etnik bütünleşmesinden süzülerek ortaya çıkmış bir Türk kavmi olduğunu kabul etmektedirler. Bilhassa XI-XIII. yüzyıllar arasında Kuzey Kafkasya'ya gelen kalabalık Kıpçak kabileleri eskiden beri burada yaşayan diğer eski Türk kabileleriyle karışarak Karaçay-Malkar Türklerinin etnik yapısının en önemli ve baskın unsurunu oluşturmuştur (Lavrov, 1978:21).

Cengiz Han ve Emir Timur ordularının Kuzey Kafkasya'yı istila ettiği dönemlerde bir kısmı dağlarda, bir kısmı da bölgedeki Kafkas kavimleri arasına sığınarak yaşayan Karaçay-Malkar Türkleri XVI. yüzyıl ortalarında Kıpçak kökenli Karça ve Basiyat adlı beylerin idaresinde yeniden teşkilatlanmışlardır. Karça bu dönemde Kuzey Kafkasya'da yaşayan Türk unsurları için bir çekim merkezi olmuştur. Karça'nın bilhassa Pşepşok oğlu Kazi olmak üzere muhtelif Kabardey Çerkes beyleri karşısındaki başarılı mücadelesi ve dolayısıyla bütün

* Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Kuzey Kafkasya'da nam salması üzerine dağınık ve küçük bakiyeler halinde yaşayan Türk unsurları Karça'nın etrafında toplanarak yeniden birleşmişlerdir. Karça üstün siyasî ve teşkilatçı yeteneği sayesinde bu Türk unsurları birleştirerek bugünkü Karaçay Türklerinin etnik şekillenme sürecine son noktayı koymuştur (Adiloğlu, 2005:49).

Karaçay Türklerinin idaresi uzun süre Karça tarafından yürütülmüştür. Kendisinden sonra Karaçaylıların idaresi damadı Bekmirza (veya Mirza Bek) Kırımşavhal'ın eline geçmiştir. Bekmirza Kırımşavhal'ın soyu aslen Tarku Kumuk Hanlarına dayanmaktadır. Yani kendisi Kumuk şehzadelerinden (Kırımşavhal/Kırımşamhal) biridir. Bir dönem Kabardey Pşepşok oğlu Kaziy'in yakın dostu ve ittifakı iken Karça'nın tarafına geçmiş ve bilâhare Karça'nın tek kızıyla evlenmek suretiyle damadı ve aynı zamanda halefi olmuştur. Karaçaylıların idaresi Bekmirza Bey'den sonra sırasıyla oğulları Kamgut, Elbuzduk, Kanşav ve Gilastan'a geçmiştir. Bilâhare bunların soyundan gelenler vasıtasıyla Karaçaylıların içinde "Kırımşavhal" adında bir hanedan sülalesi oluşmuştur. Bunun dışında Hurzuk bölgesindeki Duda sülalesi ile Duvut ve Cazlık bölgesindeki Karabaş sülalesi de Karaçaylıların idaresinde kısmen etkili olmuşlardır. Ancak bunların iktidarı hiçbir zaman Karaçaylıların tamamını kapsayacak derecede güçlü olmamıştır. Velhasıl Karaçaylıların idaresi genel olarak Kırımşavhal sülalesine mensup beylerin elinde devam etmiştir.

Malkarlıların idaresi ise Karaçaylılardan biraz daha farklıdır. Bunların idaresi beş farklı bölgede ve her biri farklı beyler tarafından yürütülmüştür. Bu bölgelerin içerisinde en geniş ve güçlü olanı Malkar veya Ullu-Malkar (Çerek) bölgesi evvelce Malkar ve Misak adlı beylerin elinde iken, Altın Orda Hanlığı'nın son büyük hükümdarlarından Canıbek Han'ın oğulları veyahut onun soyundan geldiği iddia edilen Basiyat ve Badinat adlı şehzadelere geçmiştir. Badinat daha sonra Digorya (Kuzey Osetya) bölgesine geçerek burayı hakimiyet altında almış ve Malkar topraklarını kardeşi Basiyat'a bırakmıştır. Basiyat burada güçlü bir siyasî teşkilat tesis ederek çevredeki Türk unsurları kendi etrafında birleştirmiştir. Bu sebeple uzun yıllar boyunca bu bölgenin adı Gürcüler tarafından "Basiyani" şeklinde adlandırılmıştır. Malkarlıların idaresi Basiyat'tan sonra oğulları Abay, Canhot, Aydaşol ve Şahan'la devam etmiş, bilâhare bunların soyundan türeyen ve kendi isimleriyle anılan sülaleler Çerek bölgesinin idaresini daima ellerinde tutmuşlardır (Miller-Kovalevskiy, 1884:553-555).

Bunun dışında Çegem bölgesinde Malkaruk, Barasbiy, Küçük ve Kelemet; Holam bölgesinde Şakman; Bızıngı bölgesinde Süyünç ve Baksan bölgesinde Orusbiy sülaleleri hakimiyet kurmuştur. Bızıngı bölgesinin hakimi Süyünç sülalesi ile onun bir alt kolu olan ve Baksan bölgesinde hakimiyet kuran Orusbiy sülalesinin soyu da Altın Orda şehzadelerine ve dolayısıyla Cengiz Han'a dayanmaktadır (Abayev, 1992:9; Osmanlı-Şakmanlı, 2006:3).

Bu şekilde farklı bölgelere ayrılarak, farklı beylerin hakimiyetinde bulunan Malkarlıların merkezî idaresi ise bu farklı bölgelerin temsilcileri tarafından oluşturulan "Ullu-Töre" ve "Biy Kengeş" adlı heyetler tarafından sağlanmıştır. Merkezî idarenin başında ise yine bu heyetler tarafından seçilen bir "Oliy" (vali) vardır. Bu valinin görevi daha ziyade bölgeler arasındaki koordinasyonu sağlamak ve dış ilişkilerde merkezî idareyi temsil etmektir. Bu valilik görevi genellikle Basiyat'ın soyundan gelen sülalelere mensup beylere tevdi edilmiştir (Sabançılı-Malkondulı, 1993:176-192).

Osmanlı Devleti'nin Kuzey Kafkasya'yı fethinden önceki dönemi kısaca özetlersek, diğer Kuzey Kafkasya kabileleri gibi Karaçay-Malkar Türkleri de küçük bir beylik halinde mütevazı bir hayat sürdürmüşlerdir. Altın Orda Hanlığı'nın kuruluşundan önce belli bir süre Gürcülerin baskısına maruz kalmışlardır. XII. yüzyıl sonlarında Kraliçe Tamara zamanında Hristiyanlık

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

inancını kabul etmişlerse de bu dinin pek tesiri olmamış, eski Türk inançlarıyla karışık bir şekilde acayip bir surete bürünmekten öteye geçmemiştir. Altın Orda Hanlığı ve müteakiben Kırım Hanlığı zamanında ise bütün Kuzey Kafkasyalı kabileler gibi Karaçay-Malkar Türkleri de bu hanlıkların metbuiyyetine girmiştir.

2. Kuzey Kafkasya'da Osmanlı Hakimiyeti

Osmanlı Devleti ile Kuzey Kafkasya arasında ilk münasebetler, Fatih Sultan Mehmet'in tahta geçtiği 1451 yılında Sohum şehrinin fethiyle başlamıştır. 1475 yılında Kefe ve Azak'ın Cenevizlilerden fethi ve Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Devleti'ne tâbi kılınmasıyla önceden Altın Orda Devleti ve bilâhare Kırım Hanlığı'na tâbi sayılan ve aralarında Karaçay-Malkar Türklerinin de bulunduğu bütün Kuzey Kafkasya kabileleri Osmanlı Devleti'nin hakimiyetine geçmiştir (Kırzioğlu, 1993:1, 11).

Osmanlı Devleti zaman zaman birtakım idarî düzenlemeler yaparak bölgedeki kabile beyleri vasıtasıyla Kuzey Kafkasya'nın idaresini doğrudan kendisi yürütmeye teşebbüs etmiş ise de Kırım Hanları Osmanlı Devleti'ni Kuzey Kafkasya kabileleriyle her türlü münasebetten uzak tutmak suretiyle bölgenin idaresini kendi ellerinde tutmuşlardır. Böylece Osmanlı Devleti bölgenin idaresini, Karadeniz'e kıyısı olan birkaç yer hariç, tamamen Kırım Hanlığı'nın eline bırakmıştır. Bundan sonra hukuken Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı'na bağlı olmak ve her yıl istenilen haracı düzenli olarak vermek kaydıyla Kuzey Kafkasya'da her bir kabile kendi başındaki beyine bağlı şekilde eski hayat düzenini sürdürmeye devam etmiştir.

Kuzey Kafkasya kabileleri, Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Devleti'ne bağlanmasından önce de mütemadiyen Altın Orda Devleti ve Kırım Hanlığı'na tâbi olup daima onların baskısı altında yaşamışlardır. Bilhassa Kırım Hanı I. Sahib Giray'ın baskı ve zulüm siyaseti Kuzey Kafkasyalı kabileleri canından bezdirmiştir (Gökbilgin, 1973:37-150).

Osmanlı Devleti'nin doğrudan muhatap kabul etmeyip idareyi Kırım Hanlığı'na terk etmesi sebebiyle Kuzey Kafkasyalı kabileler de yönlerini bu sefer 1552 yılında Kazan Hanlığı'nı fetheden Ruslara doğru çevirmişlerdir. Rusların 1556 yılında Astarhan Hanlığı'nı da kesin bir şekilde hakimiyet altına almaları üzerine Kuzey Kafkasyalılar artık Rusya'nın güçlü bir devlet olduğuna kanaat getirmişlerdir. Müteakiben 1557 yılında Kuzey Kafkasya'nın merkezi kısımlarının en kalabalık ve güçlü kabilesi olan Kabarvey Çerkeslerinin bir kısmı resmen Rusların himayesine girmek için kalabalık bir heyetle Rus Çarı'na giderek Kırım Hanlığı'nın baskısına karşı kendilerine yardım edilmesini ve hatta bölgeye askerî birlikler gönderilmesini istemişlerdir. Rus Çarı, Çerkes heyetinin taleplerine olumlu yaklaşmış, onlara yardım edeceği sözünü vermiş ve bir de karşılıklı dostluk ve yardımlaşma antlaşması imzalamıştır (Kudaşev, 1991:40).

Böylelikle Kuzey Kafkasya ile Ruslar arasında, başlangıçta müspet fakat gelecekte ise korkunç felâketlere sebep olacak münasebetlerin temelleri atılmıştır. Bundan sonra Kuzey Kafkasyalı kabileler Osmanlı ve Rus taraftarı olarak ikiye ayrılmışlardır. Osmanlı Devleti taraftarı olanlar Kırım Hanı ve Kumuk Şamhalı'ndan da destek alarak diğer tarafa karşı silahlı saldırılara başlayınca Rus taraftarı olanlar Çar'dan askerî yardım istemişlerdir. Ruslar da Kuzey Kafkasya'nın stratejik önemini gayet iyi bildiklerinden Astarhan'daki askerî birliklerden bir kısmını Kuzey Kafkasya'ya göndermişlerdir. Astarhan'a ve Hazar denizi sahilindeki Derbent'e giden yollar Kabarvey ülkesinden ve Terek sahasından geçmektedir. Burada yapılacak bir kale ile hem bu yol kesilecek, hem de Derbent'e kadar olan saha Rus kontrolü altında girmiş olacaktır. Neticede Ruslar gelerek Terek ırmağı kollarından Süyünç ırmağı kıyısında 1567

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

yılında tam teşekküllü olarak bir kalenin inşaatını bitirip kalenin içerisine daimi şekilde asker ve mühimmat yerleştirmişlerdir.

Kuzey Kafkasya'da Osmanlı Devleti ve Rusya taraftarlığı, 1569 yılı Astarhan seferi sırasında bâriz bir hâl almıştır. Sefer öncesinde İstanbul'dan gönderilen fermanlara rağmen birkaçı dışında Kuzey Kafkasya kabilelerinin pek çoğu Osmanlı ordusuna hiçbir şekilde destek vermemişlerdir. Hatta başarısızlıkla sonuçlanan Astarhan seferinden geri dönülürken Rus taraftarı olan Kuzey Kafkasya kabileleri saldırılarda bulunarak Osmanlı ordusuna pek çok zayıt vermişlerdir. Öte yandan, Osmanlı Devleti'nin 1578-1584 Dağıstan ve Şirvan seferleri sırasında ise içerisinde Karaçay-Malkar Türklerinin de yer aldığı Osmanlı taraftarı olan Kuzey Kafkasya kabileleri Osmanlı ordusunun sefere gidiş ve dönüş sırasında büyük yararlılıklar göstermişlerdir (Kurat, 1966:142; Kırzioğlu, 1993:312-315).

Bundan sonra Kuzey Kafkasya'da yavaş yavaş Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir mücadele dönemi başlamıştır. Rusya sürekli ve gizli şekilde Kuzey Kafkasya'ya heyetler göndererek kabileleri kendisine bağlamakla uğraşırken, Osmanlı Devleti ise durumun önemini hâlâ kavrayamadığından, Kuzey Kafkasya'nın kendi hakimiyet sahasında olduğunu bildiren "nâme"lerle Rusya'yı ikâz etmekle yetinmiştir. Buna karşılık Ruslar da her türlü hile ve kurnazlığa başvurarak diplomatik oyunlarla Osmanlıları oyalamışlar, harekete geçmek için uygun zamanı beklemişlerdir (İnalçık, 1948:394).

3. Ruslar ile Karaçay-Malkarlılar Arasındaki Münasebetler

Ruslar Kuzey Kafkasya'da bilhassa Kabardey Çerkes beylerinden bazılarını Hristiyanlaştırmak suretiyle bölgede nüfuz sağladıktan sonra nihai hedef Gürcistan'la bağlantı kurmak olduğundan bölgeye birbiri ardına heyetler göndermeye başlamıştır. Rus heyetleri Gürcistan'a giderken önce Astarhan üzerinden Kabardey bölgesine geliyor, buradan da Karaçay ve bilhassa Malkar topraklarına geçiyorlardı. Çünkü Kuzey Kafkasya'dan Gürcistan'a giden yolların ekseriyeti bu Karaçay ve Malkar ülkesinden geçmektedir. Bu sebeple Rus elçileri yol güzergâhı üzerinde bulunan Karaçay-Malkar topraklarında birkaç hafta konaklamak suretiyle bölgenin coğrafi özellikleri ve yer altı zenginlikleri hakkında bazı tetkikler yapmışlardır. Ayrıca gelecekte bu bölgeyi hakimiyet altına alma hedefi dahilinde Karaçay-Malkar beyleri üzerinde nüfuz sağlamaya çalışmışlardır.

Tarihî kayıtlara göre Ruslar ilk olarak 1629 yılında Malkarlılarla münasebet kurmuşlardır. Rusların Terek bölgesindeki askerî birliklerinin komutanı General İ.A. Daşkov'un Rus Çarı'na gönderdiği bir raporda, Malkarlıların yaşadığı topraklardan ve bu arazide yer alan dağlarda gümüş madeni arama çalışmalarından bahsedilmektedir (Miziyev, 1991:16). Yine 1636 yılında İmereti hükümdarı II. Levan'ın Rus Çarı'na gönderdiği bir raporda Gürcistan'ın kuzeyinde yer alan Malkar topraklarından detaylı bir şekilde bahsedilmektedir (Miziyev, 1994:13).

1639 yılında Rus Çarı tarafından Gürcistan'a gönderilen Pavel Zaharev, Fedot Elçin ve Fedor Bajenov adlı elçiler yol güzergâhı üzerinde bulunan Baksan bölgesindeki El-Curt köyünde on beş gün kalmışlardır. Karaçay beyleri Elbuzduk ve Gilastan Kırımşavhal kardeşler tarafından ağırlanan Rus elçileri yine onların yardımıyla Tonguz-Orun geçidinden Gürcistan'a geçmişlerdir (Şamanlanı, 1987:16-19).

1650 yılında Rus elçileri Nikifor M. Toloçanov ve Aleksey İ. Yevlev, Gürcistan'ın İmereti hükümdarı III. Aleksandr ve İranlıların baskısı sonucu tahtını bırakarak III. Aleksandr'a sığınan Kaheti kralı I. Teymuraz ile görüşmek

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

için geldikleri Kuzey Kafkasya'da iki hafta Malkar bölgesinde kalmışlardır ve Malkarlı beylerin yardımıyla Göze-İpçık geçidinden İmereti'ye geçmişlerdir.

31 Mayıs 1654 tarihinde Nikifor Toloçanov ve Aleksey Yevlev adlı Rus elçileri yine İmereti bölgesinde gitmek üzere bir süre Malkar topraklarında konaklamışlardır. Rus elçileri kendilerini ağırlayan Malkar beylerine Hristiyanlığa geçmelerini ve Rus Çarı'nın tâbiyetine geçmelerini teklif ederlerse de Malkar beyleri bu teklifi kabul etmezler. Malkarlı beyler Rus elçilerine refakat ederek onları İmereti bölgesine götürürler (Osmanlı, 2007:3).

1655 yılında V. Jidovinov ve F. Poroşin adlı Rus elçilerini İmereti'ye götüren Malkar beyi Canbolat Aydaşol, nihayet Rus elçilerinin telkinleri ve İmereti hükümdarı III. Aleksandr'ın ısrarıyla Kutais şehrinde yapılan bir törenle Hristiyanlığı kabul eder (Barazbiylanı, 2007:2).

İmereti hükümdarı III. Aleksandr'a sığınan Kaheti kralı I. Teymuraz, İranlıların baskısına karşı Rus Çarı'ndan yardım istemek üzere Moskova'ya gitmek için yola çıkar. Bir süre Malkar ülkesinde konaklar. Hristiyanlığa geçen Canbolat Aydaşol'un misafiri olur. Bilâhare Canbolat Bey'in kardeşi Artutay Aydaşol'un refakatinde önce Astarhan'a ve sonra da Moskova'ya gider. Artutay Bey bir yıl boyunca Moskova'da kalır.

Bu süre içerisinde Hristiyanlığı kabul eder. Rus Çarı'nın tahsis ettiği hocalardan "tahsil ve terbiye" alır. Hristiyan olup tam bir Rus muhibbi olarak yetiştirildikten sonra ülkesine dönen Artutay Bey hemen "İssa-Kala" adında bir külliye inşa etmeye girişirse de kısa bir süre sonra rakipleri tarafından zehirlenerek öldürüldüğünden bu külliyenin inşaatı tamamlanamamıştır (Töppelanı, 1993:24-25; Bittirlanı Tamara, 1993:27).

Osmanlı Devleti ile İranlıların baskısına dayanamayıp 1693 yılında tahtını bırakıp kaçan İmereti hükümdarı Arçil Kuzey Kafkasya üzerinden Astarhan'a ve oradan da Moskova'ya geçmeyi planlıyordu. Ancak burada kendisini yakalamak için Osmanlı Devleti taraftarı olan Küçük Kabardey beyi Kulçuk Kelemet ile Tarku Şamhalı Buday Han pusu kurmuşlardı. İmereti hükümdarı Arçil ve adamları Kuzey Kafkasya topraklarına girdiklerinde Kulçuk Kelemet ile Buday Han'ın saldırısına maruz kalırlar. Arçil'in birçok adamı öldürülür ve kendisi de Kulçuk Kelemet tarafından esir alınır.

Kulçuk Kelemet, İmereti hükümdarı Arçil'i ancak üç gün boyunca esir tutabilir. İmereti hükümdarı Arçil, Kulçuk Kelemet'in karısının da yardımıyla gizlice kaçarak Malkar beyi Küçük Abay'a sığınır. Küçük Abay bütün baskılara rağmen kendisine sığınan İmereti hükümdarını kimseye teslim etmez.

28 kasım 1693 tarihinde Astarhan'daki Ruslar, İmereti hükümdarı Arçil'in önce Kulçuk Kelemet tarafından esir alındığını ve sonra da kaçarak Malkar beyi Küçük Abay'a sığındığını haber alırlar. Bunun üzerine 15 nisan 1694 tarihinde Terek bölgesindeki Rus birliklerinin komutanına bir mektup gönderilerek İmereti hükümdarı Arçil'in Malkar ülkesinde olduğu ve buradan alınarak Astarhan'a getirilmesi talimatı verilir. Ancak mevsim kış olduğundan dolayı dağlardaki geçitler kapalıdır. Bu sebeple İmereti hükümdarı Arçil altı ay boyunca Küçük Abay'ın misafiri olur.

Yollar açıldıktan sonra Malkar beyi Küçük Abay ve yanında bin kadar askeriyle İmereti hükümdarı Arçil'i Gürcistan'a götürmek üzere yola çıkar. Bunu haber alan Kulçuk Kelemet de bin beş yüz askeriyle tekrar saldırıya geçer. Fakat Küçük Abay ve askerleri tarafından geri püskürtülür. Neticede İmereti hükümdarı Arçil, Gürcistan'a götürülerek kardeşi Georgi'ye teslim edilir ve daha sonra Arçil ve ailesi Moskova'ya giderek Rus Çarı'na sınırlar (Miziyev, 1994:84; Barazbiylanı, 2007:2).

Görüldüğü gibi Ruslar birtakım hediyeler ve gurur okşayıcı yaklaşımlarla Karaçaylıların ve bilhassa Malkarlıların sempatisini kazanmayı başarmışlardır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Karaçay ve Malkar beyleri Kırım Hanlığı'na ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne bağlı oldukları halde Rus Çarı'nın elçilerine gereken her türlü kolaylığı göstermekle kalmayıp bunların görevlerini icra etmelerine yardımcı olmuşlardır.

4. Kuzey Kafkasya'da Osmanlı-Rus Mücadelesi

Rusların uzun dönemde Kuzey Kafkasya'yı ele geçirme siyaseti dahilinde bekledikleri uygun zaman 1735-1739 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında gelmiştir. Belgrat Antlaşması'nda Rusların ısrarıyla Koban ırmağının doğusunda kalan Kabardey toprakları tarafsız bölge olarak kabul edilmiştir. Böylece Ruslar nihayetinde hukukî olarak Kırım Hanlığı ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Kabardey bölgesini ayırmak suretiyle planlarının ilk aşamasını başarılı bir şekilde gerçekleştirmişlerdir. Bundan sonra Rus Çarı, Osmanlı Devleti de dahil, üçüncü devletlerle yaptığı bütün yazışmalarında "Kabardeylerin, Çerkeslerin ve Dağıstan'ın Hükümdarı" unvanını da kullanmaya başlamıştır.

Ruslar aynı taktiği 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'nda da uygulamışlardır. Rusların gayretleriyle bu antlaşmada Kırım Hanlığı'nın bağımsız bir devlet olduğu kabul edilmiştir. Ruslar burayı da ileride ilhak etmek için zemin hazırlamaktadırlar. Bu antlaşmanın 22. maddesine göre Belgrat Antlaşması ve ondan sonra yapılan şartnameler iptal edilmiştir (Köse, 2006:116). Yani 1739 yılında sözde tarafsız bölge olarak kabul edilen Kabardey bölgesi teknik olarak tekrar Kırım Hanlığı'na iade edilmektedir. Rusların bu hilesini anlayan Osmanlı Devleti diplomatik bir atak yaparak Kabardey ülkesinin Ruslar tarafından doğrudan ilhakını engellemek için Küçük Kaynarca Antlaşması'na "Kabardey bölgesinin Rusya'ya verilmesi hususunun Kırım hanlarının istek ve iradelerine bırakılması" şeklinde bir madde ekletmiştir (Bilge, 2005:135). Ancak, Ruslar Kırım hanlarının istek ve iradelerini çoktan ele geçirmiş bulunduklarından Osmanlı Devleti'nin bu teşebbüsü bir işe yaramamıştır. Ruslar bu tarihten sonra Kabardey ülkesini resmen kendi toprağı olarak ilan etmiştir.

Koyu bir Rus muhibbi olmasına rağmen Rus generallerinin elinde oyuncak haline gelmekten bıkmış olan Kırım Hanı Şahin Giray'ın 1783 yılında hanlıktan istifa etmesi üzerine Ruslar hemen harekete geçerek Kırım Hanlığı'nı da ilhak etmişlerdir. Ruslara karşı yeni bir savaşı göze alamayan Osmanlı Devleti, Kırım Senedi (9 Ocak 1784) ile Kırım Hanlığı'nın artık resmen Rusya'nın toprağı olduğunu kabul ve tasdik etmiştir. Ayrıca bu senette açık bir şekilde Koban nehrinin Osmanlı Devleti ile Rusya arasında sınır teşkil ettiği belirtilmiştir.

Koban ırmağının Osmanlı Devleti ile Rusya arasında sınır olarak kabul edilmesi Kuzey Kafkasya'da en fazla Karaçay Türklerini etkilemiştir. Çünkü Karaçay topraklarının büyük bir kısmı Koban ırmağının doğusunda, yani Ruslara bırakılan bölgede kalmaktadır. Rusya tarafında kalan Narsana (Kislovodsk) ve civarı, Gum, Goşayah, Caganas ve Borgustan bölgeleri Karaçay topraklarıdır. Ruslar bu toprakların bir kısmını, bilhassa Narsana ve çevresini, kendi rızalarıyla Rus hakimiyetini kabul eden bazı Kabardey Çerkes beylerine vermişler, bir kısmını da hazine arazisi yapmışlardır. Yine Biyçesin tepeleri ve Mara ırmağı da Karaçay (ve aynı zamanda Osmanlı Devleti) ile Rusya arasında sınır olarak belirlenmiştir. Böylece Karaçay topraklarının önemli bir kısmı kaybedilmiştir (Nogaylılanı, 2001:7).

Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Ruslar süratle Kabardey bölgesini işgal ederek burada kaleler inşa etmeye başlamışlardır. Gelişmeleri dikkatle takip eden ve durumdan oldukça tedirgin olan Osmanlı Devleti nazarında artık Kuzey Kafkasya'nın önemi artmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti, Kuzey Kafkasya sahillerinde tetkik çalışmaları yürüten Kaptan-ı Derya Gazi Hasan

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Paşa ile Canikli Ali Paşa'nın verdiği raporlar doğrultusunda, Rusya'nın güneye doğru yayılmasını engellemek ve kaybettiği toprakları geri alabilmek için Kuzey Kafkasya'yı bir serhat ülkesi haline getirmeye, Soğucak merkez olmak üzere bölgede siyasi ve askerî nüfuzunu güçlendirmeye karar vermiştir. Elbette, Osmanlı Devleti'nin Rusların bu yayılışını engellemek ancak sahip olduğu coğrafi özellikleri itibarıyla tabii bir set konumunda bulunan Kuzey Kafkasya'yı elinde tutmasıyla mümkün olabilirdi. (Gökçe, 1979:39; Saydam, 1997:36).

Kuzey Kafkasya'dan gelen raporlar ve birbiri ardına yapılan istişareler neticesinde; öncelikle manevî bağların kurulması, yani dinî nüfuzun elde edilmesi, müteakiben bilhassa askerî bakımdan, Osmanlı Devleti'nin Ruslara karşı mücadelesinde Kuzey Kafkasyalıların desteğinin sağlanması planlanmıştır. Vezir Abdi Paşa'nın tavsiyesiyle Kocaeli Mutasarrıfı Ferah Ali Paşa'nın bu işe liyakatli olduğu kanaatine varılmıştır. Ferah Ali Paşa 1781 yılı ortalarında Soğucak Muhafızı olarak atanmış, gerekli hazırlıkları tamamladıktan sonra 20 Nisan 1782 tarihinde görevine başlamıştır. Kendisi de Gürcü kökenli olan Ferah Ali Paşa, Kuzey Kafkasya kabileleriyle hemen irtibata geçmiş ve onlarla çok iyi ilişkiler içerisinde bulunarak bölgede bilhassa dinî bakımdan Osmanlı Devleti'nin nüfuzunun artmasını sağlamıştır. Ancak, Ferah Ali Paşa'nın 1785 yılında vefat etmesinden sonra yerine atanan paşaların hemen hepsinin basiretsiz ve liyakatsiz kişiler olması sebebiyle Osmanlı Devleti'nin Kuzey Kafkasya kabileleri nazarındaki itibarı tekrar zedelenmiştir (Ahmed Cevdet II, 1994:708-717, 766).

Rusların Kuzey Kafkasya'yı istila hareketlerine karşı Çeçenistan ve Dağıstan'da Şeyh Mansur önderliğinde başlayan direniş ciddi başarılarla sonuçlanmıştır. Ruslar buralarda çok büyük kayıplar vermişlerdir. Öbür taraftan Çerkesler de Koban nehrinin doğusuna sürekli akınlar düzenleyerek Rusları oldukça zor durumda bırakmaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti bu durumu hem sevinç ve hem de endişeyle karşılamıştır. Zira Çerkeslerin Koban ırmağının batısına yani Ruslara ait olduğu kabul edilen sahaya saldırımları savaş sebebi sayılmaktadır (Karagöz, 2002:135-136).

Osmanlı Devleti, Küçük Kaynarca Antlaşması'yla kaybettiği toprakları geri almak amacıyla Ruslara karşı savaş ilân eder. Tarihte 1787-1792 Osmanlı-Rus savaşları şeklinde anılan bu savaşların Kuzey Kafkasya ile ilgili olan kısmı 1790 yılında Battal Hüseyin Paşa komutasında yürütülen Kuzey Kafkasya hareketidir. Battal Hüseyin Paşa yaklaşık 30 bin kişilik Osmanlı ordusuyla 8 Ağustos 1790 tarihinde Anapa kalesinden hareketle 12 günlük mesafeyi 63 günde geçerek Koban nehri kıyısına gelir. Böylece tarihte ilk kez bir Osmanlı ordusu Ruslarla savaşmak için Kuzey Kafkasya'ya gelmiş bulunmaktadır.

Baştan beri gönülsüz olan Battal Hüseyin Paşa bu harekatı sürekli ağırdan almıştır. Karaçaylıların da Osmanlı Devleti saflarında aktif olarak katıldığı bu savaşta (Aliyev, 1991:85), Battal Hüseyin Paşa'nın hatalı taktik ve kararları sebebiyle Osmanlı ordusu bu savaştan da yenik ayrılmıştır. Ayrıca Battal Hüseyin Paşa yanında birkaç adamıyla birlikte kaçarak Ruslara sığınmıştır. 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşlarının sonunda imzalanan Yaş Antlaşması'na (10 Ocak 1792) göre bir kere daha Koban nehrinin Osmanlı Devleti ile Rusya arasında sınır teşkil ettiği tasdik edilmiştir. Fakat bu antlaşmadaki en önemli husus Osmanlı Devleti'nin bundan böyle Kuzey Kafkasya kabilelerinin Rusya'ya akın yapmamaları için kefareti altına girmesidir (Mustafa Nuri, 1992:190-1991; Ahmed Cevdet III, 1994:1271-1273).

5. Ruslar ile Kuzey Kafkasyalılar Arasındaki Mücadele

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Ruslar Yaş Antlaşması'ndan hemen sonra Koban ve Terek ırmakları boylarında kolonizasyon faaliyetlerini yoğunlaştırmaya, bölgeye getirilen Rus Kazakları için müstahkem mevkiiler inşa etmeye başlamışlardır. Bunun üzerine Kuzey Kafkasyalılar da Rusların inşa ettiği bu kalelere silahlı saldırılara bulunarak irili ufaklı isyan hareketlerinde bulunmuşlardır. Ancak bu isyanların pek çoğu Rusların feci katliamlarıyla sona ermiştir.

1793 yılında Kabadey beyi Adil Giray Hatohşuko (Atajukin) liderliğinde başlatılan isyana Karaçaylılar ve Malkarlılar (Çegem ve Baksan bölgesi) de katılmışlardır. Fakat bu isyan Ruslar tarafından kısa bir süre içerisinde bastırılmıştır (Kipkeyeva, 2006:132).

1804 yılında Kuzey Kafkasyalılar Rusların Narsana'daki (Kislovodsk) kale inşaatının durdurulması için büyük bir isyan başlatmışlardır. Bu isyana Kabardeyler, Karaçay-Malkarlar, Çeçen-İnguşlar, Digorlar (Kuzey Osetyalılar) ve diğer Çerkes kabileleri iştirak etmişlerdir.

9 Mayıs günü Baksan ırmağı civarında yapılan ilk muharebede Ruslar galip gelmişlerdir. Rusların sayıca ve silah bakımından üstün olmaları sebebiyle Kuzey Kafkasyalılar Çegem ve Şaluşka ırmakları dolaylarına çekilmek zorunda kalmışlardır.

14 Mayıs günü Ruslar ile bazı Kabardey beyleri arasında barış görüşmeleri devam ederken diğer kabileler tekrar saldırıya geçerler. Çegem bölgesinde cereyan eden bu ikinci bir muharebede Karaçay-Malkarlılar en ön safta çarpıştıklarından büyük kayıplar vermişlerdir. Ruslar bu savaştan da galip çıkmışlardır. 19 Mayıs günü Kabardeylerin bir kısmı Ruslarla barış görüşmesine oturarak teslim olmuşlardır.

20 Mayıs günü bu isyan hareketinin üçüncü ve son safhasında Kuzey Kafkasyalılar toparlanarak tekrar saldırıya geçmişlerdir. Malka ırmağı dolaylarındaki Zılgı bölgesinde cereyan eden savaşı yine Ruslar kazanmışlardır. Bu yenilgilerden sonra Kabardeylerin bir kısmı, bilhassa isyancıların lider kadrosu, Koban ırmağının batı tarafındaki Karaçay bölgesine göç etmişlerdir. Kalanlar ise Rus Çarı'na sadakat yemini ederek Rusya'ya tâbi olduklarını beyan etmişlerdir.

1806-1812 yılları arasında cereyan eden Osmanlı-Rus savaşları sonrasında imzalanan Bükreş Antlaşması'yla (28 Eylül 1812) da Kuzey Kafkasyalıların istiklâli için bir umut ışığı tezahür etmemiştir. Koban ırmağı ağzından güneyde Bzıb ırmağı ağzına kadar uzanan toprakların denetimi ile Anapa Kalesi Osmanlı Devleti'ne verilmiştir. Buna karşılık Bzıb ve Rion ırmakları arasındaki Karadeniz kıyıları ve Gürcü toprakları Ruslara bırakılmıştır (Kasumov, 1995:66-69).

6. Kuzey Kafkasya'da General Yermolov Dönemi

1816 yılında, Rus Generali Aleksey Petroviç Yermolov, Rus Çarı'nın "idaremize boyun eğmek istemeyen vahşi dağlıların tam teslimiyetini veyahut kılıçtan geçirilmesini istiyorum" şeklindeki direktifini icra etmek üzere Kuzey Kafkasya Orduları Başkomutanlığına tayin edilmiştir. "Kuzey Kafkasyalı bir çocuğun asılması yüz Rus askerinin sağ kalması demektir" diyen A.P. Yermolov'un yürüttüğü strateji Kuzey Kafkasya'da isyan edenlere karşı en zalimce yollarla mücadele etmek ve yerli halkı dağlara sıkıştırarak onları bereketli topraklardan uzaklaştırmak ve böylece silahlı mücadeleden uzaklaştırmaktır (Karagöz, 2002:138).

General Yermolov göreve başlar başlamaz hemen Kabardey bölgesinin muhtelif yerlerine müstahkem mevkiiler ve kaleler inşa ettirmeye başlamıştır. Bu şekilde Koban ırmağının batısındaki kabileler ve Dağıstanlılar ile artık Rusya toprağı olarak kabul edilen Kabardey bölgesinin irtibatı kesilecektir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Koban ırmağının sınır teşkil etmesi sebebiyle Osmanlı Devleti'nin Kuzey Kafkasya'daki sınırları Karaçay topraklarıyla son bulmaktadır. Yani Karaçay ülkesi, Osmanlı Devleti'nin, varlığı fiilen pek belirgin olmasa da, hukukî olarak Kuzey Kafkasya'daki en uç bölgesi konumundadır. Bu sebeple Osmanlı Devleti duruma resmiyet kazandırmak amacıyla zaten eskiden beri ve hâli hazırda Karaçay'ın idaresini elinde bulunduran Kırımşavhal hanedanına mensup İslam Bey'i Karaçay'a vali olarak tayin etmiştir.

General Yermolov, Osmanlı Devleti'nin hakimiyet sahasında olması sebebiyle, Karaçay topraklarının Koban ırmağının batı tarafında kalan kısmına müdahale edememiştir. General Yermolov, Karaçay ülkesine ancak bir defa gelmiştir. Bu ziyaretin sebebi de bir ticaret antlaşmasıyla ilgilidir. Ruslar daha 1798 yılından itibaren, evvelce Karaçaylılara ait olan Narsana (Kislovodsk) bölgesine gelip yerleşmeye başlamışlardır. Burada bir kale inşa edilmiş fakat gerektiği kadar kereste temin edilemediğinden kalenin etrafına kurulması düşünülen şehrin imar çalışmalarına başlanamamıştır. Ormanlık alanlar sınırın öteki tarafından, yani Karaçay'ın Biyçesin bölgesinden itibaren başlıyordu. General Yermolov, Narsana şehrinin imarı için gereken kerestenin Karaçay'daki ormanlardan sağlamak üzere Karaçaylılarla bir ticaret antlaşması yapmak için Koban ırmağının batı tarafına geçer.

General Yermolov başkanlığındaki Rus heyeti ile Karaçay Valisi İslam Kırımşavhal başkanlığındaki Karaçay heyeti arasında 1819 yılında Biyçesin bölgesindeki "Canım Ölgen Tepeleri"nde bir ticaret antlaşması yapılmıştır. Taraflar arasında mutabakata hususlar şöyledir:

1. Rusların Narsana şehrinin imarı için gereken keresteyi Karaçay'daki Biyçesin ormanlarından karşılamasına izin verilecektir.
2. Rusların canlı hayvan ve et ihtiyacını Karaçay'dan karşılamasına izin verilecektir.
3. Karaçaylıların hâli hazırda Rusya'nın hakimiyet sahasında olan Narsana (Kislovodsk), İssi-Suv (Pyatigorsk) ve Borgustan bölgelerine harç alınmadan serbest bir şekilde girmelerine, buralarda gümrük bedeli ödemediği ticaret yapmalarına, tuz, kumaş ve demir gibi ihtiyaçlarını karşılamalarına izin verilecektir.
4. Rusya tarafında bulunan Narsana ve Gum bölgelerindeki düz arazilerin ücret karşılığında Karaçaylılar tarafından kiralanmasına ve işlenmesine izin verilecektir.
5. Taraflar birbirlerine karşı bir askeri hareket yapmayacak, sınır tecavüzünde bulunmayacak, diğer Kuzey Kafkasyalı kabilelerin Karaçay toprakları üzerinden Rusya tarafına geçmelerine, sınır tecavüzüne ve akın yapmalarına izin verilmeyecektir.

General Yermolov toplantının sonunda Karaçaylıların kendi rızalarıyla Rusya'ya tâbi olmasını isteyerek: "Huzurun olmadığı yerde hayat da olmaz. Sizler huzurlu yaşamak istiyorsanız Rus Çarı'nın tâbiyetine girmelisiniz. Kabardeyler bize tâbi olmakla ne kadar hayırlı bir iş yaptıklarını anladılar. Onlara yeni topraklar verdik. Kabardeylerin ileri gelenlerine devlet görevi ve yeni unvanlar verdik. Bazı Kabardey isyancıların Karaçay toprakları üzerinden Rusya'ya akınlar yaptığını ve bunların yine Karaçay topraklarında gizlendiğini biliyoruz. Ayrıca Osmanlıların size gizlice silah sevkiyatı yaptığını da habermiz var. Fakat artık Osmanlı Devleti'nin eski gücü kalmamıştır. Onlar çoktan yıkılma sürecine girmiştir. Osmanlıların yardım vaatlerine boş yere inanmayın" şeklinde bir konuşma yapar.

General Yermolov'un bu konuşmasına Karaçay Valisi İslam Kırımşavhal şöyle karşılık verir: "Sizler topraklarımızı zorla ve hileyle elimizden alıp

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Kabardeylere hediye ettiniz. Kabardeylere yeni topraklar verdik diye bahsettiğiniz topraklar bizim topraklarımızdır. Topraklarımızın en güzide yerlerinden olan Narsana'yı da kendinize hazine arazisi yaptınız. Ne kadar düz arazi ve ova varsa hepsini elimizden aldınız. Bize ise sadece dağlık bölgeler kaldı. Sizden öncelikle bunu açıklamanızı istiyorum.”

General Yermolov'un açıklaması şöyle olur: “Bildığınız gibi sizler şimdilik Osmanlı Devleti'nin tâbiyetindesiniz. Rusya 1774 yılındaki savaşta Osmanlıları yendikten sonra yapılan antlaşmaya göre iki devletin arasında belirlenen sınıra göre sizin topraklarınızın bir kısmı bizim tarafımızda kaldı. Yani bu topraklar artık bize aittir. Bunu değiştirmek artık mümkün değildir. Bunun yerine size başka imkânlar sunalım. Barış içerisinde ticaretimizi geliştirelim.”

Karaçay Valisi İslam Kırımşavhal konuşmasını şöyle tamamlar: “Bizden kendi irademizle Rusya'ya tâbi olmamızı istiyorsunuz. Ancak Karaçaylılar asla kendi istekleriyle İslâm dininin halifesi olan Osmanlı Sultanı'nın kulluğundan çıkıp da bir gâvur padişahın (Rus Çarı'nın) tâbiyetine girmez. Çünkü milletimiz için Rus Çarı'nın tâbiyetine girmek demek aynı zamanda İslâm dinini bırakmak, gâvur olmak şeklinde anlaşılmaktadır.”

“Kabardeylerin durumuna gelince; onlar size tâbi olmuşlarsa bu Kabardeylerin kendi bileceği bir iştir. Kabardeylerin beyleri vatan ve milletle ilgili hususlarda karar verirken millete sormazlar, kendi kafalarına göre karar verirler ve buna göre hareket ederler. Bizde ise durum daha farklıdır. Bizim milletimizi oluşturan her bir sülalenin bir başkanı ve bu başkanlardan teşekkül eden bir kurul vardır. Vatan ve milletle ilgili konularda karar ve icra yetkisi bu kurula aittir. İşte ben bu kurulun, yani bütün bir milletin temsilcisi olarak karşınızda bulunuyor ve millet adına konuşuyorum.”

“Siz bazı Kuzey Kafkasyalı isyancıların Karaçay toprakları üzerinden Rusya'ya saldırdıklarını ve bunların Karaçay'da gizlendiklerini söylüyorsunuz. Netice itibarıyla bizi de onları kollamakla itham ediyorsunuz. Ancak takdir edersiniz ki insanların isyancı veya eşkiya olduğu alınlarında yazmıyor. Karaçaylılar, her kim olursa olsun, bir akşam vakti kapısını çalan kimseyi mutlaka evine misafir eder. Bu bütün Kuzey Kafkasya'da olduğu gibi bizde de adettir. Bizim kültürümüze göre dünyadaki en muteber insan evinize misafir gelen insandır. Fakat yine de sizin dediğiniz olsun daha tedbirli olmaya çalışacağız.” (Nogaylıları, 2001:13-17).

General Yermolov'un 1822 yılında Kabardey bölgesine yaptığı büyük saldırı sırasında Rus orduları Baksan ve Çegem bölgesinde Malkar köylerine de girmişlerdir. Rusların bu ani baskını karşısında Malkarlılar büyük kayıplar vermişlerdir. General Yermolov hücum edilen bu Malkar köylerini de Rusya toprağı ilan ederek Malkarlılardan rehinler almıştır. Çegem bölgesindeki Malkar köylerinden Adurhay Cavbermez ve Kanşav Küçük Ruslara verilen ilk rehinlerdendir (Osmanlı, 2007:3).

7. Karaçaylıların Osmanlı Devleti'ne Verdiği Ahidnâme

Osmanlı Devleti, Kuzey Kafkasya'da İslâmlaştırma faaliyetleri istenilen düzeyde netice vermediğinden, kabileler üzerinde gerektiği şekilde manevi nüfuzunu kuramıyor, dolayısıyla Rusların Kuzey Kafkasya'daki ilerleyişine bir türlü engel olamıyordu. Çünkü Ruslar gizli şekilde Koban ırmağının batısındaki kabileler içerisinde propaganda yapıyor, bir takım imtiyazlarla ve çeşitli vaatlerle onları kandırmak suretiyle kendi tarafına çekmeyi başarıyordu.

Bu menfi gelişmeleri elbette dikkatle takip eden Osmanlı Devleti, 15 Kasım 1824 tarihinde, Kuzey Kafkasya kabileleriyle sürtüşme içerisine olan Anapa Muhafızı Seyyid Ahmet Paşa'yı görevinden azlederek yerine Trabzon Valisi Hasan

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Paşa'yı tayin etmiştir. Hasan Paşa ancak 1825 yılı sonlarına doğru Anapa'ya gelmiştir (Bilge, 2005:186). Hasan Paşa bir süre durum tespiti yaptıktan sonra aralarında Karaçaylıların da dahil olduğu bütün Kuzey Kafkasya kabilelerini İslâm dinine duhûlünü ve Osmanlı Devleti'ne sadakatini tazelemek üzere Anapa'ya davet eder. Kuzey Kafkasya kabileleri üç ay boyunca Anapa ve civarında kurulan çadırlarda ağırlanırlar. Hasan Paşa, Osmanlı Devleti'ne sadık kalacaklarına dair her bir kabileden söz alır ve onlardan yazılı ahidnâme ister (BOA HAT 1103 44569-H 25 R 1242; BOA HAT 1103 44569-M 25 R 1242).

25 Rebiü'l-âhir 1242 (26 Kasım 1826) tarih kayıtlı bir belgede Karaçaylıların Osmanlı Devleti'ne sadık kalacaklarına dair Trabzon Valisi ve Anapa Muhafızı Hasan Paşa'ya verdiği bir ahidnâme yer almaktadır. Başta, Karaçay Valisi İslâm Kırımşavhal olmak üzere yine başka Karaçay beyleri ile belli başlı asilzade sülalelerine mensup şahısların mühür ve ayrıca parmak basmak suretiyle tasdik ettikleri söz konusu bu ahidnâmede özetle şöyle denilmektedir:

Kabilemiz halkı eskiden beri Osmanlı Devletine itaat ve sadakat içerisindeydi. Ancak aramızdaki bazı hırsız, haydut ve isyankârlar, itaatimiz altına alınamadığından, devamlı surette Rusya tarafına geçerek orada serbestçe dolaşmakta ve bilâhare bu kimseler yine bu sefer de Rusya'dan bizim tarafımıza geçmek suretiyle saldırılar düzenleyip bize zarar ve ziyan vermektedirler. Kabilemiz içinde şeriat hükümleri gerektiği şekilde icra olunmadığından her bir hususun eksiksiz ve güzelce tanzim edilerek nizamın sağlanması isteğimizdir.

Bundan önce muhafız olarak görev yapan paşa hazretlerince içinde bulunduğumuz durumun ehemmiyeti anlaşılıp halline lüzum görülmediğinden bilâhare geçen sene bütün Abaza ve Çerkes kabilelerince tertip olunan elçiler vasıtasıyla vaziyetimizin esası Trabzon Valisi ve Anapa Muhafızı Hacı Hasan Paşa'ya ve oradan da Padişah makamına bildirilmiş, müteakiben Osmanlı Devleti'nden cevap gelmiş, istek ve arzularımız fazlasıyla karşılanmış.

Hasan Paşa Hazretleri ordusuyla birlikte her bir hususa nizam vermek üzere Anapa'ya geldiğinde, itaat ve sadakat merasimi için bizlere davet buyrulmuştu. Bütün kabileler gibi biz de bu davete icabet etmiştik. Anapa'da kurulan çadırlarda pek iyi muamele görmüş ve ziyadesiyle ağırlanmıştık. Her birimize, derece ve rütbeğe göre, kaftan ve çeşitli hediyeler verilerek hürmet gösterilmişti.

Mevcut durumumuz teferruatlı bir şekilde anlatıldığı üzere, bundan sonra şeriat hükümlerine bir daha ayrılmayacak şekilde uymaya, Osmanlı Devleti'nin emir ve hükümlerine itaat etmeye, koruyucumuz olan paşa hazretlerinin hizmetinde olmaya, İslâm'a aykırı olan bütün kötü hâlleri bırakıp şeriat hükümlerine uymaya ve her bir hususumuzu şeriat hükümlerine göre tanzim etmeye, Padişah Hazretlerine kulluk ve itaate, Osmanlı Devletine ve şeriat hükümlerine aykırı hallerden uzak durmaya, her bir hususta koruyucumuz olan paşa hazretlerine müracaat etmeye, Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki yapılan barış hâline ve antlaşmalara uymaya, bu hâl devam ettikçe sınırı tecavüz etmeyeceğimize, hırsız ve haydutlarla mücadele edeceğimize, buna cesaret eden veya nizamı çeşitli şekilde muhalif olanların haddini bildirmeye, buna muktedir ve mani olamadığımız şahısların hâlli için koruyucumuz olan paşa hazretlerine

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

haber verilip, onun görüş ve hükümleri doğrultusunda alınacak gerekli tedbirler hususunda ittifak olunarak hareket etmeye, Rusya tarafından bizim tarafımıza sınır tecavüzü yapıldığında aynı şekilde karşılık vermek lâzım gelir ise de önce vüzerâ hazretlerine bilgi verip bilâhare kendisinin görüş ve emirleri doğrultusunda hareket etmeye, kabilemiz içerisinde emniyeti sağlamaya, îmânımızın güçlenip pekişmesi için gereken eğitim ve öğretimi yapmaya, zikredilen bütün bu taahhütlerimize sadık kalmaya, bütün bu hususları paşa hazretleri cümlemize teklif buyurduğu üzere, devlet huzurunda toplanmış bulunan alim ve selahiyetli kişilerimiz dahilinde bizler de cümle ümmet-i Muhammed huzurunda kabul ve taahhüt etmiş, yüce Padişah efendimiz hazretlerinin bu hayırlı davetini daima anarak şükranlarımızı arz etmiştik.

Bundan böyle de Osmanlı Devleti saflarında olup her türlü destek ve takviyede bulunmaya, Osmanlı Devleti'ne düşman olanlara ve kötülüğünü isteyenlere karşı Osmanlı Devletinin yanında olmaya, şeriat hükümlerinden çıkmamaya, sadakatten bir kez dahi ayrılmamaya, Rusya sınırını tecavüz etmemeye, zikredilen maddelerde valimizin emirlerine karşı gelmemeye, emniyet ile ilgili hususlarda gece gündüz dikkatli olmaya ve tek bir kusur dahi işlememeye, Kuran-ı Kerim üzerine her birimiz tek tek, sözlü ve yazılı olarak yemin ederiz. Bu yeminimizin doğruluğunun tasdik ve takviyesi için daimi olarak her bir kabileden birkaç kişi rehin bırakıldığı üzere, kendi kabilemiz olan Karaçay halkından iki kişiyi rehin olarak teslim ettiğimizi açıkça beyan ederiz. İman ve itikadımızı beyan ve izah için yazılan ahidnâmemiz Padişah Hazretlerine arz edilmek üzere paşa hazretlerine takdim olundu.

İslâm Bey (İslâm Kırımşavhal), Temürcük Bey (Temrük Karabaş ?), Cabü Koron Bey (?), Biynöger Bey (Biynöger Kırımşavhal ?), Duda Bey (?), Malkar Bey (?), Kara Bey (?), Ari Bey (?), Odarik Bey (?), Ali Mirza Bey (?), Hasan Bey (?), Hacı İbrahim Bey (Hacı İbrahim Botaş).

(BOA HAT 1104 44590-E 25 R 1242; bkz. Belge 1).

8. Kuzey Kafkasya'da General Emanuel Dönemi

Rus Çarı I. Nikolay, General Yermolov'u Kuzey Kafkasya ve Karadeniz Bölgesi Başkomutanlığı görevinden azlederek yerine 1826 yılında General Georgi Arseneviç Emanuel'i tayin etmiştir. General Emanuel aslen Macar kökenli olup Avusturya ordusunda süvari subayı olarak görev yaparken 1797 yılında Rus ordusuna geçmiş ve pek hırslı bir subay olduğundan süratle yükselmiştir.

General Emanuel'in bu yeni görevinde izlemesi gereken strateji kendisine Rus Çarı tarafından gönderilen mektupta özetle şöyle belirtilmektedir: "Kuzey Kafkasyalılara karşı hoşgörülü olunuz, hakaret ve baskıdan kaçınınız. Kuzey Kafkasya kabilelerinin en fazla ihtiyaç duyduğu tuzu uygun fiyatla veriniz, hatta indirim yapınız. Onların bize satmak istediği mallarına düşük fiyat biçmeyiniz. Onlarla her şekilde dostluk kurmaya gayret ediniz." (Kasumov, 1995:111).

Rus Çarı'nın talimatıyla icra edilen bu yeni strateji, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında mücadele konusu olan Kuzey Kafkasyalıların dengesini bozmuştur. Hasan Paşa getirdiği yeni bir düzenleme ile kabilelerden vergi alırken, Ruslar kendi taraflarına geçtikleri takdirde kabilelerden vergi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

almayacaklarını, hatta üstüne para vereceklerini ve daha bir sürü imkânlar sunacaklarını propaganda etmişlerdir. Bu sebeple daha önce Osmanlı Devleti'ne sadık kalacaklarına dair ahidnâme veren kabilelerin bir kısmı Rusya tarafına geçmeye başlamıştır.

General Emanuel icra ettiği bir diğer taktik ise, Rusya tarafına geçmek istemeyen kabileleri, tehdit mektupları gönderip korkutmak suretiyle, sözde kendi istekleriyle, Rus Çarı'na tâbi olmaya zorlamaktır. General Emanuel kabilelere gönderdiği tehdit mektuplarında özetle şöyle demektedir: "Rusya ile Osmanlı Devleti savaşa girdiği takdirde ve Rus ordusu Koban ırmağının batısına geçtiği zaman Osmanlı Devleti'yle işbirliği içerisinde olmayan kabileler bizden korkmasınlar. Ancak karşı tarafı destekleyenlerin ve hatta Osmanlı ordusu saflarında savaşa iştirak edenlerin vay haline. Onlar da Rusya'nın düşmanı olarak kabul edilecek ve ona göre savaş suçlusu olarak muamele göreceklerdir." (Kasumov, 1995:116).

9. General Emanuel'in Hasan Paşa'ya Mektubu

Kuzey Kafkasya'da Rusya tarafına geçmemekte ısrar eden birkaç kabileden biri olan Karaçaylılar ise General Emanuel'in bu tehdit mektuplarına aldırmayıp Osmanlı Devleti'ne olan sadakatlerini sürdürmeye devam etmişlerdir. Bunun üzerine General Emanuel hususi olarak Karaçaylılara yönelik tehdit mektupları yazmaya ve onları baskı altında tutmaya başlamıştır. İlk iş olarak 1819 yılında Karaçay Valisi İslam Kırımşavhal ile General Yermolov arasında yapılan ticaret antlaşmasını tanımadığını ilan ederek Karaçaylıların Rusya tarafında serbest ticaret iznini iptal eder. Ayrıca Karaçaylıların Rusya tarafında kiraladığı toprakları da geri alır (Nogaylıları, 2001:19).

General Emanuel bununla da kalmayıp diplomatik sahada da harekete geçerek, Osmanlı Devleti'nin Kuzey Kafkasya Valisi konumundaki Trabzon Valisi ve Anapa Muhafızı Hasan Paşa'ya Karaçaylılarla ilgili hile ve yalanlarla dolu bir mektup gönderir. 29 Zi'l-hicce 1243 (12 Temmuz 1828) tarih kayıtlı bir belgede, Karaçaylıların Osmanlı Devleti'ne verdikleri ahidnâmeden haberi olan General Emanuel'in, Karaçaylıların evvelden kendi arzularıyla Rusya devletine tâbi olduklarına dair 7 Kasım 1827 tarihinde Hasan Paşa'ya yazdığı Türkçe ve Rusça mektubunda özetle şöyle denilmektedir:

Trabzon Valisi ve Anapa Muhafızı Hacı Hasan Paşa Hazretlerine

Şüphesiz ki sizlerin de bildiği üzere Karaçaylılar, Rusların Büyük ve Küçük Kabardey bölgesini zapt etmesinden önce de kendilerini Rusya Devleti'ne tâbi olarak görür ve Kabardeylere de haraç verirlerdi. Ve bu Karaçaylıları, 1825 yılında, Kabardeylerin isyancı kısmının Koban ırmağının öte tarafına kaçmasından sonra, Rus idarecileri Karaçaylıların rahatı için onları Kabardeylere haraç vermekten kurtardılar. Ayrıca, Karaçaylıların Kabardey topraklarında hayvanlarını otlatmalarına da izin verildi.

Böylece, Karaçaylıların topraklarından geçemedikleri için isyancı Kabardeylerin yolları kesildi. Fakat bu sefer de, Kabardeyler kendi toprak sınırları dışında hırsızlık ve eşkıyalık etme imkânları kalmadığından Karaçaylıları da kandırarak kendi yanlarına çektiler ve onları da Rusya'ya kaşı hainliğe sevk ettiler. Bu sebeple bölgenin idarecilerine tedbir ve denetimi arttırmaları emredilmişti.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Bundan sonra, Kabardeyler yine aldatmak ve korkutmak suretiyle Karaçaylıları öyle bir hale getirdiler ki, Karaçaylılar kendilerini düzeltmek yerine gizlice size gelip bağlılık yemini etmişler ve rehinler vermişler. Öte yandan bu haince halleri ile eşkıyalık işlerini de gizleyerek, bundan böyle hırsızlık ve eşkıyalıktan uzak durmaya, bozguncu Kabardeyler ile işbirliği yapmamaya ve onları her ne sebeple olursa olsun Rusya sınırına geçirmemeye dair Rus idarecilerine de yemin vermişlerdi.

Tahkikat neticesinde, Karaçaylıların hakikaten de geçen senenin sonlarına kadar verdikleri bağlılık yeminine sadık kaldıkları anlaşıldı. Sonrasında ise her ne sebepten ise veyahut akılsızlıklarından dolayı bize verdikleri bağlılık yeminlerini bozdular. Hâl böyle iken, hükmüm altında olan vilayetin halkı ve evvelden beri burada görev yapan devlet idarecilerinin güvenliği için bu kanunsuz işleri durdurmak ve tekrar Karaçaylılardan Rus İmparatoruna bağlılık yemini ve rehinler almam gerekmektedir. Aksi takdirde onlar için askerî güç kullanarak gerekeni yapacağım.

Kafkasya bölgesindeki Koban ırmağı, kudretli Osmanlı Padişahının toprakları ile benim imparatorumun toprakları arasında sınır olarak belirlenmiştir. Karaçaylılar ise Koban nehrinin sağ tarafında yaşamaktadırlar ve hiçbir zaman da Osmanlı Devleti'nin tebaası olmamışlardır. Ve benim gördüğüm ve anladığım kadarıyla, Karaçaylıların bağlılık yeminini ve verdiği rehinleri kabul etmekle aramızdaki dürüstlük tarafınızca bozulmaktadır. Ayrıca yine benzer şekilde iki büyük devletin arasında yapılan büyük antlaşma da böylece zedelenmiş bulunmaktadır.

İşte bütün bu sebeplerden ötürü sizden istirham ederim ki, aramızdaki dostluğun bozulmasına sebep olacak bu hoş olmayan durumu düzeltmek üzere Karaçaylıların size verdikleri rehinleri geri iade ediniz ve hiçbir şekilde onlara yardımcı olmayınız. Neticenin acil olarak size gönderdiğim özel adamım aracılığıyla bana bildirilmesini istirham ediyorum. Çünkü, ben de vazifem gereği bu durumu kendi imparatoruma bildireceğim.

General Leytenant Emanuel

1668 Sayılı Evrak, 7 Kasım 1827, Stavropol.

(BOA HAT 1089 44279-Ç 29 Z 1243; bkz. Belge 2).

General Emanuel'in Hasan Paşa'yı kandırmak ve Karaçaylılar üzerinde hak iddiasıyla yazdığı, başından sonuna kadar yalan ve hileyle dolu bu mektubundaki bazı hususların açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. General Emanuel mektubunda ilk olarak Karaçaylıların kendilerini, Büyük ve Küçük Kabardey'in zaptından önce dahi Rusya'ya tâbi olarak gördüklerini iddia etmektedir. Halbuki bu iddia tarihi gerçeklerle bağdaşmamaktadır. Daha önce teferruatıyla anlatıldığı üzere Belgrat (1739), Küçük Kaynarca (1774), Kırım Hanlığı'nın ilhakı (1783) ve bilâhare Kırım Senedi (1784) ve Yaş (1792) antlaşmalarına göre Kuzey Kafkasya'daki durum açıkça ortadadır. Nihai olarak Yaş Antlaşması'nda da tasdik edilen Koban ırmağının Osmanlı Devleti ile Rusya

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

arasında sınır teşkil etmesi en fazla Karaçaylıları etkilemiştir. Çünkü Karaçaylıların topraklarının önemli bir kısmı Koban ırmağının Rusya tarafında kalmıştır. Bununla birlikte Karaçay topraklarının esas büyük bölümü ve bilhassa nüfusun büyük çoğunluğu Koban ırmağının batı tarafında yani Osmanlı Devleti'nin hakimiyet sahasında kalmıştır.

Ruslar, Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan hemen sonra, Kuzey Kafkasya'daki konumlarını güçlendirmek üzere General P.S. Potemkin'i Kabardey bölgesine göndermiştir. General Potemkin zaten evvelden beri Rusya yanlısı olan ve kendi istekleriyle Ruslara tâbi olan Kabardey beylerini komşu kabilelere, bilhassa Rusya'ya tâbi olmaya yanaşmayan Karaçay ve Malkarlara her şekilde baskı yapmalarını teşvik etmiştir (Barazbiylanı, 2007:2).

General Potemkin'in bu talimat ve teşviki üzerine Kabardeyler Karaçay ve Malkarlara baskı yapmaya ve onlardan haraç istemeye başlamışlardır. Fakat burada bir hususa dikkat çekmek gerekir ki Kabardeylerin baskı uyguladığı bölgeler Karaçay ve Malkarların Koban ırmağının doğusunda yani Rusya tarafında kalan uzantılarıdır. Kabardeylerin baskısından bunalan Nalçık civarında Aksuv bölgesinde (bugün Ishavat/Hasavut köyünde) yaşayan 120 hane kadar Karaçay ile Malkarların bir kısmı 1787 yılında Rusya'ya tâbi olmak için General P.A. Tekelli'ye başvurmuşlar hatta Hristiyan olmaya bile hazır olduklarını bildirmişlerdir. Ancak Rusya burada dahi çekimser kalmıştır. Halbuki Rus Çarı'na tâbi olmak için başvuran bu az sayıdaki Karaçay ve Malkarlar Koban ırmağının doğusunda yaşamaktaydılar. Yani Rusya bile kendi tarafında kalan Karaçay topraklarını Koban ırmağının batı tarafında bulunan ve Karaçay'ın asıl yurdunu teşkil eden toprakların bir uzantısı olarak görüyor ve bunun ileride Osmanlı Devleti'yle bir mesele yaratacağından endişeleniyordu. Dolayısıyla Rusya, Koban ırmağının doğusunda kalan Karaçaylıların Rusya'ya tâbi olma başvurularını kabul etmeye cesaret edememiştir. Koban ırmağının batısındaki Karaçay ülkesine gelince, Osmanlı Devleti'nin hakimiyet sahasında olduğundan buraya ne Kabardeylerin ne de Rusların hiçbir şekilde fiilen en küçük baskısı veyahut müdahalesi söz konusu dahi olmamıştır (Kipkeyeva, 2006:130).

General Emanuel 1825 yılında Karaçaylıları Kabardeylere haraç vermekten kurtardıklarını ve ayrıca Kabardey topraklarında hayvanlarını otlatmalarına izin verdiklerini iddia etmektedir. General Emanuel'in bu iddiaları da doğru değildir. Yukarıda teferruatlı bir şekilde anlatıldığı üzere 1819 yılında General Yermolov ile Karaçay Valisi İslam Kırımşavhal arasında imzalanan Canım-Ölgen Antlaşması'na göre Karaçaylıların esasında evvelce kendi toprakları olduğu halde Koban ırmağının doğusunda kalması sebebiyle Rusya'ya ait sayılan ve bilâhare Rus yanlısı Kabardey beylerine hediye edilen bu toprakları belli bir ücret karşılığında işlemesine ve yine belli bir ücret karşılığında aynı topraklarda hayvanlarını otlatmasına izin verilmiştir. Kısacası Karaçaylılar bu toprakları işlemek ve hayvanlarını otlatmak üzere Kabardeylerden kiralamışlardır. Karaçaylıların Kabardeylere verdiği haraç işte bu topraklar için verilen kira bedelidir.

General Emanuel mektubunda "Karaçaylıların Osmanlı Devleti'ne gizlice ahidnâme verdiklerini, halbuki daha önceden hırsızlık ve eşkıyalıktan uzak duracaklarına (yani sınırı geçerek Rusya'ya akınlar düzenlemeyeceklerine), isyancı Kabardeylerle işbirliği içerisinde olmayacaklarına ve onları Karaçay üzerinden Rusya sınırını tecavüz etmelerine izin vermeyeceklerine dair yemin verdiklerini, ayrıca geçen senenin sonuna kadar da verdikleri bağlılık yeminine sadık kaldıklarını" iddia etmektedir. General Emanuel'in bu ifadelerinde kısmen doğruluk payı vardır. Fakat iddia ettiği şekilde ortada bir "bağlılık ahidnâmesi" yoktur. 25 Haziran 1825 tarihinde, Karaçay Valisi İslam Kırımşavhal ile Rus

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Generali Pyotr Dimitriyeviç Gorçakov arasında bir “Tarafsızlık Antlaşması” imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre Osmanlı Devleti ile Rusya arasında sınır olarak belirlenen Koban ırmağının sağ tarafına yani Rusya’ya kalan tarafına akınlar düzenlenmeyecek, isyancı Kabardeylerin Karaçay üzerinden Rusya’ya geçmelerine izin verilmeyecektir. Bunun karşılığında Rusya da kendi hakimiyet sahasındaki topraklarda Karaçaylıların hayvanlarını otlatmasına izin verecektir (Aliyev, 1991:86).

General Emanuel’in bahsettiği sözde bağlılık ahidnâmesi işte bu antlaşmadır. Yani bu antlaşmanın Karaçaylıların Ruslara bağlılık yemini vermesiyle yakından uzaktan bir ilgisi yoktur. Adı üzerinde bir “tarafsızlık antlaşması”dır. General Emanuel’in iddia ettiği şekilde madem Karaçaylılar çok eskiden beri Rusya’ya tâbi iseler Rusya neden Karaçaylılarla bir tarafsızlık antlaşması imzalamaktadır? Bu sorunun cevabı bizzat sorunun kendi içerisinde açıkça görünmektedir. Bu antlaşma aslında Karaçaylıların eskiden beri Ruslara tâbi olmadığını gösteren bir başka delildir.

General Emanuel ileri sürdüğü bir başka asılsız iddiasında “Koban ırmağının Osmanlı Devleti ile Rusya arasında sınır olarak kabul edildiğini, Karaçaylıların ise Koban ırmağının sağında (yani doğusunda, Rusya tarafında) yaşadıklarını ve hiçbir zaman Osmanlı Devleti’nin tebaası olmadıklarını” söylemektedir. Yani sözü yine Karaçaylıların Rusya’nın tebaası olduğuna getirmektedir. Koban ırmağının sınır teşkil etmesi ve Karaçay topraklarının bir kısmının Rusya tarafında kalmasıyla ilgili olarak teferruatlı bilgi yukarıda verilmiş olup burada tekrar etmeye gerek yoktur. Bu iddia temelden çürüktür. General Emanuel açıkça söylemese de aslında şunu kastetmektedir; Koban ırmağının doğusunda kalan Karaçay topraklarının bir kısmı dışında Malkar toprakları da vardır. Digorlar (Kuzey Osetya) ile birlikte Malkarlılar da kendi istekleriyle 11 Ocak 1827 tarihinde Rusya’ya tâbi olmuşlardır. Yani General Emanuel bu mektubu yazdığı tarihte (7 Kasım 1827) Malkarlıları da Karaçay olarak saydığından, sözde Karaçaylıların kendi istekleriyle Rusya’ya tâbi olduklarını söyleyerek Hasan Paşa’yı yanıltmaya çalışmaktadır.

MEB’in İslam Ansiklopedisinde yer alan “Karaçay ve Balkarlar” maddesinde de: “Rusya ile Osmanlı nüfuz bölgeleri arasında, Kuban ırmağını hudut tayin eden 1812 (Bükreş) antlaşmasından sonra Rus bölgesine isabet eden Karaçay üzerinde Rus tazyiki şiddetlendi. 1822’de Rus tâbiyetinde oldukları ilan edilen Karaçaylar buna karşı isyan ettiler” denilmektedir (Bala, 1993:220). Halbuki gerçekte ise yukarıda da genişçe izah edildiği üzere böyle bir durum yoktur. Yani Karaçay ülkesi bir bütün olarak Rusya tarafında geçmemiştir. Ayrıca 1822 yılında Karaçaylıları Ruslara tâbi oldukları ilânı ve buna karşı isyan ettikleri de doğru değildir. Çünkü gerçekte böyle bir isyan olmamıştır.

Rusya’nın Kırım Hanlığı’nı ilhakından sonra Kabardey toprakları da Kırım Hanlığı’na dahil sayıldığından burası da Rusların toprağı olarak kabul edilmiştir. Ruslar bundan sonra birtakım hilelere başvurarak Karaçay ve Malkarlıları sözde Kabardeylere haraç veren metbu kabileler şeklinde varsayarak hak iddia etmektedir. Yani Ruslar düz mantıkla hareket ederek Karaçay-Malkarlılar Kabardeylere bağlıdır, Kabardeyler de bize bağlı olduğuna göre bunlar da bizim tebaamızdır şeklinde yaklaşmaktadır. Halbuki durumun böyle olmadığını Ruslar da çok iyi bildikleri halde birtakım oyunlara başvurarak ve ayrıca Osmanlı Devleti’nin de bölge hakkında bilgisiz olduğunu zannederek durumdan faydalanmaya çalışmaktadırlar.

10. Hasan Paşa’nın Sadaret’e Mektubu

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

General Emanuel bu mektubuyla Hasan Paşa'nın kafasını karıştırmaya ve ileri sürdüğü gerçek dışı iddialarla hukuken Osmanlı Devleti'nin hakimiyet sahasında yer alan Karaçay topraklarını masa başında alma sevdasında ise de elbette bölgenin durumunu çok iyi bilen Hasan Paşa bu oyuna düşmemiştir. Hasan Paşa'nın, General Emanuel'in mektubunu ve ileri sürdüğü iddiaları bildirmek üzere İstanbul'a yazdığı mektubunda yer alan "General'in bu boş ve manasız mektubundaki ifade tarzından maksadının melunluktan ibaret olduğu" şeklindeki ifadelerinden, kendisinin General Emanuel'in asıl niyetinin ne olduğunu çok iyi şekilde anladığını ortaya koymaktadır. Hasan Paşa ayrıca "Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir barış antlaşması mevcut ise de Rusların bu antlaşmanın şartlarına uymayacağı aşikâr olup bunların her türlü hilelerinden sakınmak lazım gelir" diyerek Rusların oyunlarına karşı İstanbul'u uyarmaktadır.

Trabzon Valisi ve Anapa Muhafızı Hasan Paşa'nın, General Emanuel'in ileri sürdüğü iddialar hakkında bilgi vermek için Sadrazam'a yazdığı 27 Cemâziye'l-evvel 1243 (16 Aralık 1827) tarih kayıtlı mektubunda özetle şöyle denilmektedir:

Devletli Efendim Sultanım Hazretleri

Yüce emirlerinizden anlaşıldığı üzere, üç devlet arasında savaş ilânı ihtimali bildirilmemiş ise de Karaçaylıların bundan haberdar oldukları vakit Ruslara saldırmaktan geri durmayacakları aşikâr olup savaş ilânı açıkça tezahür olmadıkça Karaçaylıların Rusya tarafına hücum etmeleri emrime bağlıdır.

Bölgenin durumunun dikkatle takip ve tetkik edildiği, Rusların herhangi bir harekatına karşı teyakkuz halinde bulunduğu ve kabilelere fark ettirmeden buralarda istihkâmlar kurulması gerektiği yüce fermanınıza verilen cevap mektubumuzda arz edilmiştir.

Denizde muvafakat olmadığından gemideki bilumum hediye ve bağışlar Anapa limanında beklemektedir. Limandaki nakliye gemileriyle gönderilmek üzere müsait bir vakit ve şerait beklenmekte iken Koban nehrinin karşı yakasında kumandan olarak vazife yapan General Emanuel tarafından bir mektup geldi.

General Emanuel'in mektubunda, Karaçay kabilesi halkından alınan rehinlerin reddi ve geri iadesi ve bizim mezkur kabileye olan yardımlarımızın kesilmesi ve hatta ortada tedarik edilen silahların izahı istemektedir.

Karaçay halkı ise diğer kabilelere göre ziyadesiyle İslâm dinine intisap etmiş bir kabile olup dilleri Nogay diline benzer bir Türk dilidir. Kafkas kabilelerinin en sonunda, Rusya ile sınır olan bölgede yaşamaktadırlar. Evvelen beri arzu ettikleri üzere tarafımızdan kendilerine İstanbul'daki kadılardan bir kadı gönderilmiş olup binaenaleyh şimdi orada şeriat hükümleri icrâ olunmaktadır.

General'in bu boş ve manasız mektubundaki ifade tarzından maksadının melunluktan ibaret olduğu açıkça anlaşılmış ise de General'in mektubuna cevap yazılıp adamı geri gönderilmiştir. Rusların fiilen zarar vermelerini engellemek ve gereken tedbiri almak üzere Karaçay kabilesi de uyarılmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Evvelce de Rusların kış mevsiminde dahi sınırın bu tarafına geçmeye cesaret ettikleri malumdur. Binaenaleyh önümüzdeki kış mevsimi de yaklaşmaktadır. Her ne kadar Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir sulh anlaşması mevcut ise de Rusların bu anlaşmanın şartlarına uymayacağı aşikâr olup bunların türlü hilelerinden sakınmak lazım gelir.

Kati surette sınırı tecavüz edip Rusya tarafına saldırmamaları ve şayet Ruslardan bir sınır tecavüzü gerçekleşirse de derhal onları geri sürme ve uzaklaştırma emrine çaba ve gayret etmeleri Karaçay kabilesine, Kabardey kabilesine ve Nogay kabilesine yazılarak bildirilmiştir.

Bu mevzuda ne şekilde emir buyrulur ise ona göre hareket olunmak lazım geldiğinden ve yukarıda bahsi geçen gemi o şekilde kalmış bulunduğundan General'in mektubu ve ona yazılan cevabın sureti arz edilmiştir. Lazım gelenin yapılması için emir ve ferman devletli efendim sultanım hazretlerindir.

Trabzon Valisi Hasan Paşa

16 Aralık 1827

* * *

Görölmüştür.

Yukarıdaki izahata göre gereğince cevap yazılsın.

Anapa Muhafızı ve Trabzon Valisi Hasan Paşa Kullarının Mektubudur.

Bazı tehditleri ihtiva eden General'in mektubundan Koban nehrinin bu tarafında yaşayan Karaçay kabilesine Rusların sözlü müdahalelerde bulunduğu; Hasan Paşa tarafından General'e cevap yazıldığı, Karaçay kabilesi hakkında bazı nasihat ve tedbirler alındığı izah edilmiştir.

Bahsi geçen kabileye dair Rus Generali tarafından yazılıp gönderilen manasız ve ehemmiyetsiz mektup sureti tavsiye ve emirleri için Padişah Hazretlerine arz ve takdim edildi.

Trabzon Valisi Hasan Paşa kulunuz tarafından gönderilen General'e ait mektuba verilen cevap uygun ve usûlünce olup, kabileye dair icra eylediği usûl dahi uygundur. Bundan böyle de kendisi o tarafta oldukça buna benzer işler olduğunda gerektiği ve lüzumuna göre hareket edilecektir. Rusya tarafından kabile hakkında tekrar böyle iddia, tehdit ve müdahale olduğunda yine uygun ve usûlünce müdafaa edilecektir. Ayrıca bu tarz mektup ve müdahalelerin teşekkülünün sebepleri araştırılacak ve buna meydan vermemek üzere talimat verilecektir.

Emir ve ferman Padişah Hazretlerindir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

(BOA HAT 1087 44255 B 27 Ca 1243; bkz. Belge 3).

Görüldüğü gibi, Hasan Paşa'ya ait söz konusu bu mektupta, Osmanlı Sadrazamı'nın da bir derkenarı mevcuttur. Sadrazam mektubu Padişah'a arz ederken üzerine kendi fikir ve kanaatini de eklemiştir. Sadrazam'ın derkenarından, galiba Hasan Paşa'nın bu mektubuna karşılık İstanbul'dan bir cevap yazıldığı ve ayrıca Hasan Paşa'nın General Emanuel'e cevap olarak yazdığı mektubun bir suretinin İstanbul'a gönderildiği anlaşılmaktadır. Şimdilik, İstanbul'dan Hasan Paşa'ya yazılan mektuba ulaşamadık. Bu sebeple bu belgenin muhtevasını bilemiyoruz. Ancak, Hasan Paşa'nın General Emanuel'e yazdığı mektubun sureti elimizde olup, muhtevası aşağıda verilmiştir.

11. Hasan Paşa'nın General Emanuel'e Cevabı

Hasan Paşa, kendisini kandırmayı uman General Emanuel'e hitaben yazdığı cevap mektubunda, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında sınır olarak belirlenen Koban ırmağının batı tarafında yer alan Karaçaylıların Osmanlı Devleti'nin hakimiyet sahasında olduğunu kesin bir dille ifade etmektedir. Ayrıca, Koban ırmağının batısında bulunan bir karış toprağı dahi koruyup kollamakla görevli olduğunu söyleyerek, Karaçaylılara müdahale etmemesi konusunda General Emanuel'i uyarmaktadır. Sadrazamın da uygun görüş belirttiği, Hasan Paşa'nın General Emanuel'e yazdığı 29 Zi'l-hicce 1243 (12 Temmuz 1828) tarih kayıtlı cevap mektubunda özetle şöyle denilmektedir:

General Emanuel'in Mektubuna Yazılan Cevaptır

Emrinde görev yaptığım Osmanlı Devleti'nin idaresinde olan millet ve kabileler arasında bulunan Karaçay kabilesinin bize gelip bağlılık yemini ve rehinler verdiği hakkında, Karaçay halkının daha önceden Rusya devletine bağlı olduğu iddiasıyla, Kabardey kabilesi vasıtasıyla Osmanlı Devleti tebaası olan kabile ile münasebetleri sebebiyle onların baskısından kurtulmak için tarafımıza dahil oldukları ve bu sebeple rehinler verdikleri genişçe izah olunarak şahsınızın Karaçay kabilesine gücendiği ve gerektiğinde üzerlerine silahla gidileceği bildirilmiş ve onların verdikleri rehinlerin reddi ve geri iadesi ve bizim kabileye olan yardımlarımızın kesilmesi, tarafımızdan verilecek cevabın kendi devletiniz tarafına o şekilde arz edileceği, gönderilen mektubunuzda beyan edilmektedir.

Bundan evvelde bazı kabilelere mensup bazı haydut ve eşkıyanın Rusya sınırını tecavüz ettikleri ileri sürülerek bu kabile tarafına askeri birlikler sevk ettiğiniz Osmanlı Devleti tarafından anlaşılmış ve müteakiben bir daha bu tecavüzün tekrar edilmemesi hususunda her iki taraf arasında muvafakat sağlanmıştı.

Her iki devlet arasında sınır olarak belirlenen Koban ırmağının bu tarafında bulunan millet ve kabileler huzurumuza çağrılarak kendilerine devlet işlerinde hükmümüz altında oldukları bildirilmiş ve karar altına alınmıştır. Rusya tarafına tecavüz etmeyecekleri şartına uyulacağına güvenilerek bütün kabilelerden rehinler alınmış ve ayrıca verdikleri ahidnâmeler Padişah Hazretlerine takdim edilmiştir. Ayrıca her bir kabileye Osmanlı Devleti kulluğunda devam ve her bir hususun

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

şeriat hükümlerine göre icrası için Osmanlı Devleti tarafından kadılar tayin edilmiştir. Ve elbette Müslüman Karaçay kabilesi de Osmanlı Devleti kulluğunda olacağını sağlam ve güvenilir bir şekilde ifade etmiş ve hüküm olmuştur. Bundan evvelde de Osmanlı Devleti'ne kulluk ve hizmette memnun ve istekli oldukları malumdur.

Koban nehri iki devlet arasında sınır olarak kabul edildiğinden beri bu kabileye sizden önce görev yapan generalleriniz tarafından mezkur sebeple herhangi bir müdahalenin olmadığı herkes tarafından açıkça malumdur. Binaenaleyh, sizin yazdığınız hususlara cevap vermek bizim yetkimiz dahilinde olduğu gibi, Koban nehrinin bu tarafındaki bir karış toprağı dahi koruyup kollamak devletimin bana verdiği görev ve emir dahilindedir. Karaçay kabilesinin Rusya devleti sınırına dahil ettirilmesi hususunda ise ben dahi devlete bildirmediğçe buna cevap vermek yetkim haricindedir. Ne şekilde emir buyrulursa o şekilde ferman icra olunur. Hâl ve gidişatın gerektirdiğine göre yapılacak iş bilindiği üzere himayemiz altında olan sınırın tecavüz edilmemesini sağlamaktan ibarettir.

Bu mektup dostluğumuzu bildirmek ifadesiyle yazılıp gönderilmiştir. Haberdar olduğunuz vakit doğruluğuna ve eksiksizliğine itibar etmenizi ümit ederim dostum.

(BOA HAT 1087 44255-C 29 Z 1243; bkz. Belge 4).

12. General Emanuel'in Karaçaylılara Mektubu

İngiliz, Fransız ve Rus donanmalarının 20 Ekim 1827 tarihinde Navarin'de Osmanlı Devleti'ne ait gemileri yakmalarından sonra İngiliz ve Fransızlar savaşa girmek istemediklerinden Osmanlı Devleti'yle anlaşma yolunu tercih etmişlerdi. Ruslar ise, amaçları Osmanlı Devleti'nin hakimiyet sahası üzerinde yayılmak olduğundan, savaşa girmek için bahane arıyorlardı. Osmanlı Devleti, gemilerinin yakılmasını protesto etmek için Akkerman Sözleşmesi'nin Rusya ile ilgili olan kısmını iptal ederek Çanakkale Boğazı'nı Rus gemilerine kapayınca Ruslar da 26 Nisan 1828 tarihinde Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açtığını ilan ederek 7 Mayıs 1828 tarihinde Prut'u işgal ederler. Böylece 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşları başlamış olur (Aydın, 2005:205).

Bu savaşların Kafkasya cephesinde Rus orduları Osmanlı Devleti'nin Kuzey Kafkasya'daki idare merkezi olan Anapa Kalesi'ni kuşatarak 18 Nisan 1828 tarihinde kesin bir şekilde ele geçirmişlerdir. Ruslar, Anapa'nın zaptından sonra, Koban ırmağının batısında yer alan Kuzey Kafkasya kabilelerinin kendiliklerinden itaat altına gireceklerini umuyorlardı. Ancak Rusya'nın bu beklentisinin aksine kabileler kendi istekleriyle Rus hakimiyetine geçmeye niyetli olmadıklarını sessiz ve gergin bir bekleyiş içerisine girmek suretiyle ifade etmişlerdir. Bunun üzerine General Emanuel henüz teslim olmayan Kuzey Kafkasya kabilelerine hitaben tehdit mektupları yazarak Rusya'ya itaat etmelerini aksi halde acımasız bir şekilde cezalandırılacaklarını bildirmiştir (BOA HAT 1042 43115-P 05 Z 1243).

Anapa'nın Ruslar tarafından zaptı Kuzey Kafkasya kabileleri nezdinde hakikâten büyük bir moral bozukluğuna yol açmıştır. Çünkü bu yolla artık Osmanlı Devleti'nin Kuzey Kafkasya ile olan irtibatı tamamen kesilmiştir. Osmanlı Devleti'nden artık hiçbir şekilde destek gelmeyeceğini hesap eden bazı kabileler, General Emanuel'in tehdit mektuplarının da etkisiyle, kendi istekleriyle

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Ruslara teslim olmaya başladılar. Koban ırmağının sınır teşkil ettiği bölgede yaşayan Karaçaylılar ise General Emanuel'in bu tehdit mektuplarına cevaben Osmanlı Devleti'ne tâbi olmaya devam edeceklerini bildirerek Ruslara karşı direnmeye karar vermişlerdir. General Emanuel ise Karaçaylıların bu tutumuna karşı çok öfkelenerek 15 Mayıs 1828 tarihinde Karaçaylılara hitaben bir mektup daha yazmıştır. General Emanuel tarafından Karaçaylılara gönderilen Türkçe ve Rusça mektupta özetle şöyle denilmektedir:

Karaçaylılar !

Sizlerden bana gelen mektubunuzda, benim size gönderdiğim mektubuma karşılık, sadece içinizden kendi mühürlerini basmış birkaç adamın gerçeğe aykırı sözleri ve bahanelerinden başka bir türlü dürüst cevap bulamadım. Fakat ben yalnız o adı geçenlerin sözüyle, bütün Karaçay halkını Rusya devletinin tâbiliğinden çıkmış şeklinde değerlendirmem ve düşman olarak görmem. Çünkü bundan önce de Rusya devletine tâbi halk olduğunuzu siz kendiniz daha iyi bilirsiniz.

Hâl böyle iken, Rus Çarının tâbileri değiliz demek sizin ne haddinizdir! Bir kere daha söylüyorum; şimdi sizin az bir vaktiniz kalmıştır, sizler bu zamanı boşa harcamayıp biran önce aklınızı başınıza alın. Her ne kusurunuz var ise bunların affedilmesi için hakikaten pişman olup Rus Çarına tâbi olunuz. Bunun için yeniden bir ahidnâme ve rehinler vermeniz gerekmektedir.

Sizler ancak bu şekilde Rusya Devleti'nin diğer tâbileriyle birlikte aynı muameleyi görürsünüz ve istekleriniz kabul edilip tarafımızdan yerine getirilir. Aksi takdirde şiddetle cezalandırılacak ve bundan kurtulmanız da mümkün olmayacaktır. İşte o vakit pişman olmak için çok geç kalmış olacaksınız. Bu sebeple biran önce aranızda ileri gelen ve soylu kişilerin eliyle yazılmış ve mühürleri basılmış kesin cevabınızı elçimizle göndermenizi bekliyorum.

*General Leytenant Emanuel
667 Sayılı Evrak, 15 Mayıs 1828, Stavropol.*

* * *

Devletli Efendim

Boş ve mânâsız şekilde telâkki edilmesin. Bütün kabilelere buna benzer mektup gönderilmiştir. Karaçay ülkesi kale gibi bir yerdir. Yedi türlü maden mevcut olup bundan başka yedi sekiz kabile güzergahının merkezinde olup adeta bir kilit vazifesi görmektedir. Efendimizin yardımlarına muhtaçtırlar. Aksi halde elden gitmek üzeredir. Bilginiz olsun.

*Seyyid Edhem
30 Temmuz 1827*

(BOA HAT 1042 43115-Y 06 M 1243; bkz. Belge 5).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

General Emanuel'in gönderdiği bu tehdit mektubunu Karaçaylılar da durumu bildirmek ve yardım istemek için Osmanlılara göndermişlerdir. Bilâhare bu mektup Seyyid Edhem'in derkenar ve imzasıyla Sadrazama arz edilmiştir. Ancak bu derkenarın altına düşülen tarihte bir hata olmalıdır. Çünkü General Emanuel bu mektubu 15 Mayıs 1828 tarihinde yazdığına göre derkenarın tarihi 30 Temmuz 1827 (6 Muharrem 1243) olması mümkün değildir. Yani bu belgeye göre derkenar, General Emanuel'in mektubundan yaklaşık dokuz buçuk ay önce yazılmış gibi görünmektedir. Ayrıca Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı da bu belgeyi derkenardaki tarihi esas alarak kayıt altına almıştır. Fakat yukarıda açıklandığı üzere şüphesiz bu derkenarın tarihinde bir yanlışlık vardır. Bir ihtimal ki, Seyyid Edhem yılın ilk ayı olan Muharrem ayının ilk günleri olması sebebiyle belki bir dalgınlık sonucu derkenarın altına henüz geçen yılın tarihini düşmüş olabilir. Eğer böyle ise derkenar aslında 6 Muharrem 1244 tarihinde yazılmıştır. Bu da 19 Temmuz 1828 tarihine denk gelmektedir ki böylece ortadaki anakronizm problemi ortadan kalmaktadır.

13. Hasavka Savaşı

Karaçaylılar, General Emanuel'in bu son tehdit mektubuna da olumsuz cevap vermişlerdir. Yukarıdaki belgede yer alan derkenardan da anlaşılacağı üzere durumu derhal Osmanlı Devleti'ne bildirmişlerdir. Ancak Osmanlı Devleti bu sırada daha ziyade Balkanlarda ve Anadolu'daki cephelede meşgul olduğundan Kuzey Kafkasya'daki küçük Karaçay ülkesiyle ilgilenecek durumda değildir. Zaten Rusların Anapa'ya hakim olmasından sonra artık yapılacak bir şey de kalmamıştır.

Böylece General Emanuel'in yolu açılmış, Karaçay ülkesini fethetmek için önünde bir engel kalmamıştır. Esasen, General Emanuel Kuzey Kafkasya'da göreve başladığı daha ilk günlerden itibaren Karaçaylılara karşı hususi bir düşmanlık beslemeye başlamıştır. Kendisi bu göreve başlamadan önce, General Yermolov'un 1822-1825 yılları arasında Kabardey ülkesinde yürüttüğü baskı ve zulüm siyaseti neticesinde Kabardeylerin bir kısmı kendi topraklarını terk ederek Koban ırmağının batısına geçmiş ve Laba ırmağının sol tarafına yerleşmişlerdi. Müteakiben, Ruslar tarafından "kaçak" veya "isyancı" şeklinde adlandırılan bu Kabardey topluluğu bilhassa dağlık ve sarp vadilerden teşekkül Karaçay ülkesi üzerinden Ruslara karşı sürekli vur-kaç taktiğiyle akınlar düzenlemeye başladılar. Elbette bu Kabardey topluluğuyla işbirliği yapan ve hatta onlarla birlikte akınlara katılan Karaçaylıların sayısı az değildi. Neticede bu Kabardey akıncıları Karaçay'daki dağlık arazilerde gizleniyor ve Rus topraklarına buradan saldırıyorlardı. General Yermolov ve daha sonra General Gorçakov, bu Kabardey akıncılarının Karaçay topraklarında gizlenmelerine imkân vermemeleri için Karaçaylılarla bazı ticarî imtiyazlar ihtiva eden antlaşmalar yapmışlarsa da bir türlü bu Kabardey akıncılarının önüne geçememişlerdir.

General Emanuel işte bu sebeple, yani sürekli olarak Rus topraklarına akın eden Kabardeylerin Karaçay topraklarında gizlenmelerine yardımcı oldukları gerekçesiyle Karaçaylılara karşı büyük düşmanlık besliyordu. Bu yüzden göreve başlar başlamaz, Karaçaylılar ile General Yermolov arasında yapılan ticaret antlaşmasını iptal etmiş ve ayrıca Karaçaylıların Rus tarafında kiraladığı toprakları geri almıştır. Hatta General Emanuel, Kabardey akıncılarını yakalamak bahanesiyle birçok defa Karaçay'ı işgal etmeye teşebbüs etmiş ise de kendisi Rus Çarı tarafından engellenmiştir. Çünkü Karaçay ülkesi nihayetinde Osmanlı Devleti'nin toprağı idi. Yani General Emanuel'in Karaçay'ı işgal etmesi, Rusya ile Osmanlı Devleti arasında yeni bir savaşın doğmasına sebep olacaktı.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

General Emanuel, Karaçay'ı işgal etme arzusunu nihayet 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşlarının başlamasıyla hayata geçirme imkânını bulmuştur. Anapa'nın zaptından sonra şartlar müsait hâle gelmiş, General Emanuel de Karaçay'ı fethetme planlarını yapmaya başlamıştır. General Emanuel, esasında Kuzey Kafkasya'da görev yaptığı dönemde, adını duyuracak şekilde bir askerî başarı elde etmemiştir. Halbuki kendisi Kuzey Kafkasya'da birtakım önemli başarılar elde ederek adını duyurmak ve Rus Çarı nazarında itibarını güçlendirmek istiyordu. Bunun için Karaçay ülkesinin kendisi tarafından fethedilmesi General Emanuel'e çok cazip görünüyordu (Nogaylıları, 2001:19).

Kabardey ülkesinin 1825 yılında tamamen ve kesin bir şekilde Rusya'nın hakimiyetine girmesinden sonra Karaçay ülkesinin stratejik önemi artmıştır. Çünkü Kabardey ile daha batıda Karadeniz'e yakın sahada yaşayan diğer Çerkes kabilelerini birbirine bağlayan yolların hepsi Karaçay'dan geçmektedir. Yani Kuzeybatı Kafkasya kabileleri ile Kabardey, Çeçenistan ve Dağıstan'la olan her türlü irtibat Karaçay üzerinden sağlanmaktadır. Öte yandan, Karaçay ülkesi, Kuzey Kafkasya'nın orta kısımlarında, yüksek dağların arasındaki derin vadilerde kurulu olduğundan, Ruslara karşı vur-kaç taktiğiyle savaşan Kuzey Kafkasyalılar için adeta bir sığınak vazifesini görmektedir. Karaçay ülkesi fethedildiği takdirde hem bu akınların önü kesilecek ve hem de Kabardey ülkesiyle diğer Çerkes kabileleri arasındaki irtibat kesilecektir. Ayrıca Karaçay fethedildikten sonra batıdaki Çerkes kabilelerinin işgali için yol açılmış olacaktır (Laypanları-Dudaları, 1940:44).

Yüksek dağlarla kuşatılan Karaçay ülkesini fethetmek için öncelikle buraya giden yolları ve dağ geçitlerini bilmek gerekiyordu. Bu yolları Karaçaylılar dışında pek kimse bilmiyordu. Komşu Kafkas kabilelerinden bilenlerin sayısı dahi çok azdı. General Emanuel bu gizli yolların istihbaratını Karaçay beylerinden Tengizbiy Duda ile Rus ordusunda Albay rütbesinde görev yapan Kabardey beylerinden Hatohşuk Hatohşuko (Atajuko Atajukin)'den alır.

Karaçaylı Tengizbiy Duda, Rus tahsil ve terbiyesi almış olduğundan tabiatıyla Rusya taraftarı idi. Bilhassa Kırım Hanlığı'nın da Rusya'ya bağlanmasından sonra Osmanlı Devleti'nden Karaçaylılara bir fayda gelmeyeceğini ileri sürüyor, Karaçaylıların, Rusların zorla zaptetmesini beklemektense, kendi istekleriyle Rusya'ya bağlanmasını istiyordu. Başta General Emanuel olmak üzere bazı Rus generalleriyle de yakın dostluk kurmuştu. Tengizbiy Duda'nın sırf Karaçay Valisi olmak arzusu sebebiyle Karaçay yollarının istihbaratını General Emanuel'e verdiği, hatta Rus ordusunun Karaçay'a hareket düzenlediği sırada General Emanuel'e yol kılavuzluğu yaptığı ileri sürülmekte ise de, ileride açıklanacağı üzere, bu iddia doğru değildir. Fakat oğullarından birini Osmanlı Devleti'ne rehin olarak verdiği için Karaçay Valisi İslam Kırımşavhal'a karşı büyük düşmanlık beslediği de bilinmektedir. Tengizbiy Duda, hem bu yüzden ve hem de yukarıda da anlatıldığı üzere genel olarak bir Rus muhibbi olması sebebiyle Osmanlı Devleti'ne karşı pek sıcak bakmıyordu.

Kabardey Hatohşuk Hatohşuko ise eskiden beri Karaçaylılara karşı sürekli düşmanlık besleyen Kabardey beylerinin Hatohşuk sülalesine mensup olmakla birlikte Kırımşavhal sülalesine mensup olan annesi tarafından Karaçaylılarla akraba idi. Bu sebeple kendisi Karaçaylılar ve Karaçay ülkesi hakkında son derece geniş bilgiye sahipti. En büyük arzusu ise Karaçay'a vali olmak idi. Nitekim onun bu arzusu ileride gerçekleşecektir.

Böylece General Emanuel bütün hazırlıklarını tamamladıktan sonra Karaçay ülkesini fethetmek üzere toplam 1758 askerden oluşan ordusuyla 17 Ekim (modern takvime göre 30 Ekim) 1828 tarihinde üç ayrı koldan harekete geçer:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

1. General Antropov emrindeki birlikler Taşköprü vadisindeki Aman-Nihit geçidine doğru hareket eder. Karaçaylılar da Rusların buradan geleceklerini düşündüklerinden Aman-Nihit geçidinde konuşlanırlar. General Emanuel'ın planı ise Karaçaylıların dikkatini buraya çekerek Karaçay ülkesine başka bir yoldan girmektir.

2. General Turçaninov emrindeki birlikler Malk ırmağının sol tarafından ilerlemek suretiyle Ishavat (Hasavut) vadisi üzerinden hareket eder. General Turçaninov'un yol kılavuzluğunu Kabardey beyi Hatohşuk Hatohşuko yapmaktadır.

3. General Emanuel emrindeki birlikler ise Narsana-Burgustan bölgesinden hareketle Üçköken ve Gum vadisinin aşağı kısımlarına doğru hareket eder. General Emanuel'ın planı gizlice Hasavka vadisine gelip buradan Karaçay ülkesine girmektir (Aliyev, 1991:88).

Yukarıda, General Emanuel'ın Karaçay ülkesine doğru hareket ettiği sırada yanında Karaçaylı Tengizbiy Duda'nın da bulunduğu ve yol kılavuzluğu yaptığı iddiasının yanlış olduğunu ifade etmiştik. Şimdi bu hususa açıklık getirelim. Bu iddia doğru değildir. Çünkü Tengizbiy Duda'nın kendisi, General Emanuel ve diğer Rus birliklerinin hareket ettiği gün Karaçay'da bulunmakta idi. Rusların hareket haberini aynı gün haber alan Karaçaylılar Aman-Nihit geçidini tutmuşlardır. Öte yandan General Emanuel'ın başka bir yöne doğru ilerlediğini bir sonraki gün, yani 18 Ekim (modern takvime göre 31 Ekim) günü haber aldıklarında ise General Emanuel'e bu yolun istihbaratını veren kişinin ancak Tengizbiy Duda olduğunu düşünerek derhal harekete geçmişler, Hurzuk köyünde Tengizbiy Duda ve 16 yaşındaki oğlunu yakalayıp öldürmüşlerdir.

Bu durum öncelikle Tengizbiy Duda'nın Karaçay Valisi olmak arzusu sebebiyle General Emanuel'e yol kılavuzluğu yaptığı iddiasını hiçbir kuşkuyla mahal vermeden kesin olarak çürütmektedir. Eğer Tengizbiy Duda hakikaten Karaçay Valisi olmak arzusunda olsaydı kendisi o gün Karaçay'da değil, General Emanuel'ın yanında olurdu. Elbette, Tengizbiy Duda'nın Rus muhibbi olduğu ve Karaçay'ın da Rusya'ya bağlanmasını istediği konusunda kimsenin şüphesi yoktur. Hatta bu tavrı yüzünden Karaçay'daki bütün kesimlerin büyük tepkisine ve düşmanlığına maruz kalmıştır. Bu dönemde Karaçay'da gerek şer'i ve gerekse örfi kanunlara göre casusluk ve hainliğin cezası sorgusuz ve sualsiz ölümdür. Tengizbiy Duda bunu bildiği halde General Emanuel'ın yanına veya Karaçay dışında herhangi bir yere gitmeyip evinde oturup beklemiştir (Borlaklanı, 2001:2).

General Antropov komutasında birlikler önceden planlandığı üzere Aman-Nihit geçidinde Karaçaylıları oyalarken, 19 Ekim (modern takvime göre 1 Kasım) 1828 tarihinde General Emanuel ile General Turçaninov'un birlikleri Elbruz dağı yamaçlarındaki "El-Cürügen-Sırt" mevkiinde birleşerek Hudes ırmağı üzerinden Hasavka vadisine yol aldılar. Ancak General Emanuel'ın bu taktiği aynı gün Kabardey'den gelen gizli bir bilgiyle anlaşılmıştır. Bunun üzerine Karaçay Kadısı Kadoh oğlu Muhammet Hubiy derhal Aman-Nihit'taki Karaçay askerlerinin büyük bir kısmını Ullu-Hasavka ve Gitçe-Hasavka geçitlerine konuşlandırır. Ancak, Gitçe-Hasavka'da Rusların önünü kesmek ve zaman kazanmak için bekleyen az sayıdaki Karaçay askerleri Rusların top atışlarıyla geri püskürtülür. Müteakiben General Emanuel ordusuyla Hudes ırmağını geçerek Ullu-Hasavka geçidi önünde karargahını teşekkül ettirir (Aliyev, 1991:89).

20 Ekim (modern takvime göre 2 Kasım) 1828 günü sabaha karşı saat yedi sularında Rusların Hasavka dağı eteklerinden başlattığı top ateşleriyle savaş fiilen başlamış olur. Karaçay askerleri yüksekte olduklarından Rusların top atışı etkili olmaz. General Emanuel'ın emri üzerine Rus askerleri yukarı tırmanmaya uğraşırlarsa da Karaçaylılar tarafından geri püskürtülürler. Savaş aynen bu

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

şekilde yaklaşık on iki saat kadar devam eder. Rus ordusu bütün çabasına rağmen Ullu-Hasavka geçidini aşamaz. Akşam vakti saat yedi civarında General Emanuel'in emri üzerine Rus ordusu savaşı bırakır, toparlanıp tekrar taarruz etmek üzere geri çekilir. Sıcak çatışma böylece sona erer.

Müteakiben Kadı Muhammet Hubiy, Rusların tekrar taarruz etme ihtimaline karşı, Karaçay Valisi İslam Kırımşavhal'a haber göndererek Aman-Nihit'ta kalan Karaçay askerlerinin tamamının Ullu-Hasavka mevkiine gönderilmesini ister. Ancak Karaçay Valisi'nden gelen talimat ise oldukça enteresandır. Çünkü İslam Kırımşavhal'ın gönderdiği talimat Ullu-Hasavka ve Aman-Nihit geçitlerinde konuşlanan Karaçay askerlerinin tamamının savaşı bırakarak bulundukları yerleri terk etmeleri ve Karaçay'a geri dönmeleri şeklindedir. Karaçay Valisi'nin bu talimatı üzerine Karaçay askerleri şaşkın bir şekilde geçitleri terk ederek Karaçay'a geri dönerler.

Halbuki kısa bir süre önce cereyan eden sıcak çatışma Karaçaylıların lehine sonuçlanmıştır. Çünkü bu çatışmada Rus ordusundan 5 subay ve 39 asker ölmüş, 17 subay ve 103 asker yaralanmış; Karaçaylılardan ise sadece 1 kişi ölmüş ve 3 kişi yaralanmıştır (Miziyev, 1994:91; Borlaklanı, 2001:2). Savaşta şehit olan ve adına destan yazılan "Umar" adlı yiğit Karaçay genci ise biraz önce yukarıda çokça bahsi geçen Tengizbiy Duda'nın kardeşidir.

Herhalde, Rus ordusunun taarruzu Hasavka'da başarılı bir şekilde durdurulmasına rağmen, Rusların önünde sonunda Karaçay'a gireceğini hesap eden Karaçay Valisi İslam Kırımşavhal ve etrafına toplanan diğer Karaçay beyleri, Osmanlı Devleti'nden askerî bir yardım gelmeyeceğine artık kanaat getirmişlerdir. Ayrıca Karaçaylılar, Çerkes kabilelerinin muhtelif isyan hareketlerine gerek doğrudan katılmak suretiyle ve gerekse dolaylı olarak lojistik destek vererek yardımcı oldukları halde, Rusların Karaçay taarruzu sırasında, komşu Çerkes kabilelerinden yardım için tek bir kişi dahi gelmemiştir. Bu savaş sırasında Karaçaylıların elindeki askerlerin sayısı sadece; Karaçay'dan 600 ve Malkar'dan (sadece Baksan bölgesinden) 60 olmak üzere toplam 660 kişidir. Neticede Karaçay Valisi İslam Kırımşavhal ve diğer Karaçay beyleri direnişi sürdürmek yerine Ruslara teslim olmaya karar vermişlerdir.

21 Ekim (modern takvime göre 3 Kasım) 1828 günü General Emanuel ve ordusu herhangi bir engelle karşılaşmadan rahat bir şekilde Ullu-Hasavka geçidinden ilerleyerek Karaçay topraklarına girmiştir. Aynı gün Vali İslam Kırımşavhal elçilerini General Emanuel'e göndererek ertesi gün teslim olacağını ve Rusya'ya bağlılık yemini edeceğini bildirmiştir.

14. Karaçaylıların General Emanuel'e Verdiği Ahidnâme

Karaçay temsilcileri 22 Ekim (modern takvime göre 4 Kasım) 1828 günü Kart-Curt bölgesinin Kılıyan Ayağı mevkiinde General Emanuel'e teslim olduklarını ve Rus Çarı'na bağlılıklarını yazılı olarak bildirmişlerdir. Söz konusu bu ahidnâmede özetle şöyle denilmektedir:

1. Sizin büyüklüğünüze sığınarak, bugünden itibaren hiçbir hususta Rusya'ya karşı gelmeyeceğimize yemin ederiz. Rusya'ya karşı düşmanlık besleyen Kabardeyleri ve onların yandaşlarını topraklarımıza sokmayacağımıza, Rus Çarı'na ihanet etmeyeceğimize, evvelce sizden gasp ettiğimiz malları geri vereceğimize ve her türlü zararını tazmin edeceğimize yemin ederiz.
2. Verdiğimiz yeminlerin teminatı için sizin seçeceğiniz dört sülaleden rehinler vermeyi taahhüt ederiz.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

3. Engellemeye gücümüz yetmeyecek sayıda çok fazla Kabardey askeri bizim topraklarımızdan geçerek Rusya'ya saldırdığı takdirde bizi suçlamayınız. Ancak böyle durumlarda sizi derhal haberdar edeceğiz. Gücümüz yettiği takdirde, size bildirmeye gerek kalmadan, Kabardeylerin Rusya topraklarına saldırmasını engellemeyi kendimize görev sayarız.

4. Rusya'ya tâbi olan diğer Müslüman halklar ile bizim aramızda cereyan eden veya edecek olan davalar ve ayrıca kendi halkımız içerisindeki davaların şeriat hükümlerine göre halli hususunda serbestlik verilmesini istiyoruz.

5. Ticaret yapabilmemiz için Kuma ırmağı kenarındaki Hahanduk-Kala'da bir pazar yerinin tahsis edilmesini; buradan tuz, demir, tahıl ve diğer ihtiyaçlarımızı karşılayabilmemiz için Rusya topraklarına serbestçe giriş ve çıkış yapmamıza izin verilmesini istiyoruz.

Yukarıda yazılı olarak bildirilen yükümlülükleri yerine getireceğimize bizler Karaçay beyleri ve bütün Karaçay milleti olarak yemin eder, yüce affınıza sığınarak bizleri bağışlamanızı ve himâye etmenizi dileriz.

Vali İslam Kırımşavhal, Mudor Kocak, Temrük Karabaş, Aslanmurza Duda, Bekmurza Kocak, Canhot Karabaş, Hacı İbrahim Botaş, Nanı Duda, Basiyat Karabaş, Tavmurza Kocak.

Bu evrakın aslı Türkçe yazılmış olup Yüzbaşı Sokolov tarafından Rusça'ya çevrilmiştir.

(Kagıylanı, 1988:300-301; Aliyev, 1991:97-98; bkz. Belge 6).

Bu ahidnâmeyle birlikte Karaçaylılar artık bundan sonra resmen Rusların hakimiyetine girerek Çar'ın tâbileri olmuşlardır. General Emanuel, İslam Kırımşavhal'ı yine Karaçay Valisi olarak tanımış ve görevine devam etmesini istemiştir. Ayrıca General Emanuel, Rus Çarı adına, Karaçaylıların Kırımşavhal sülalesine (yalnız Açaşmat koluna) "knyaz" (prens) payesi vermiş ve Eltarkaç bölgesinden 1500 desetina (1635 hektar) araziye hediye etmiştir (Nogaylıları, 2001:20).

Böylece General Emanuel nihayet Karaçaylıları hakimiyet altına alarak çok arzuladığı bu sözde askerî başarısını kariyerine eklemiştir. General Emanuel bu mutluluğunu, 30 Ekim (12 Kasım) 1828 tarihinde, emrindeki askerî birliklere yönelik yayımladığı emirnâmesinde özetle şöyle ifade etmektedir:

"Kuzey Kafkasya'nın Termopilleri, Elbruz dağının eteklerindeki, Rusya'nın düşmanı Dağlı'ların kalesi olan Karaçay ülkesi, bizim ordumuz tarafından zaptedilmiştir. Böylece, cesur askerlerimizin büyük gayret ve hizmetleri neticesinde, Kafkasya'nın kalbine giden yol açılmış, Karaçay ülkesi ilelebet fethedilmiştir. Kafkasya'nın Termopilleri sizlerin cesareti karşısında dayanamadılar. Müteakiben bu sefer kendilerini kurtarmak için çareler aradılar ve bizim affediciliğimize sığınarak Çar'ın yeni tâbileri olmayı kabul ettiler ve bize minnettar olduklarını bildirdiler. Cesur yoldaşlarım, aşılmaz denilen dağlar, geçilmez denilen yollar ve geçitler sizin karşısında bir

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

engel teşkil etmedi. Yüce imparatorumuzun emirlerini bütün engelleri ortadan kaldırmak suretiyle yerine getirdiniz. Elbette, göstermiş olduğunuz bu üstün gayret ve kahramanlık, tarafımdan büyük bir gururla imparatorumuza bildirilecek, sizler de layık olduğunuz üzere imparatorumuzun takdirlerine mazhar olacaksınız.”

(Kagıylanı, 1988:302; Aliyev, 1991:98; bkz. Belge 7).

General Emanuel bu emirnameinde; sanki büyük bir askeri başarı gösterip Karaçay ülkesini fethetmiş gibi gururlanarak Persler ile Spartalılar arasında geçen “Termopil Savaşı”na atıf yapmaktadır. Spartalılar, M.Ö. 486 yılında Yunanistan’ı fethetmek üzere büyük bir orduyla gelen Persleri oyalamak amacıyla seçkin askerlerini Termopil adı verilen bir geçide yerleştirirler. Persler ne kadar uğraşırlarsa da bir türlü bu üstün nitelikli Spartalı savaşçılara galip gelemeyerek ve bu geçidi aşamazlar. Persler nihayet bu mücadelenin yedinci gününde Spartalıların içinden bir hainin yardımıyla dağlardaki gizli yolları öğrenip Spartalı savaşçıları arkadan kuşatarak savaşı kazanmışlardır (Herodotos, 1991:375-392). Yani General Emanuel burada Termopil geçidi ve Spartalılar ile Hasavka geçidini savunan Karaçaylılar arasındaki benzerliğe dikkat çekerek kendisinin de böyle büyük bir askeri başarıya imza attığını ima etmektedir. Halbuki durum hiç de öyle değildir. General Emanuel, Hasavka geçidini askeri güçle değil, Karaçaylıların bu geçidi boşaltması sebebiyle geçebilmiştir.

Bu tarihten sonra Karaçay toprakları artık Rusya’nın hakimiyetine girmiştir. Karaçaylılar ilk zamanlarda her bakımdan serbest bırakılmış, askerlik vs. gibi yükümlülüklerden muaf tutulmuşlardır. Bu dönemde İslam Kırımşavhal, Karaçay valiliği görevine devam etmiştir. Bu sebeple Kabardey beyi Hatohşuk Hatohşuko’nun Karaçay valisi olma isteği bir süre ertelenmiştir. Bunun yerine kendisine Karaçay’dan istihbarat sağlama görevi tevdi edilmiş ve Karaçay’da daimi ikâmet imkânı verilmiştir. Ruslar 1834 yılında Karaçaylılardan yeni bir ahidname daha almışlardır. Bu yeni ahidnameyle birlikte Hatohşuk Hatohşuko da Karaçay valisi olarak atanmıştır 1834-1836 yılları arasında Karaçay valisi olarak görev yapan Hatohşuk Hatohşuko böylece en büyük arzusunu gerçekleştirmeye muvaffak olmuştur (Tebuyev-Hatuyev, 2002:111).

Karaçaylılar, Rus hakimiyetine geçtikten sonra, Küçük Kaynarca ve müteakip diğer antlaşmalarla Rusya tarafında kalan ve bilâhare Kabardeylere verilen Karaçay topraklarının kendilerine geri verileceğini umduklarından muhtelif girişimlerde bulunmuşlarsa da bundan bir sonuç alamamışlardır. Kuzey Kafkasya’daki Rus idarecilerini sürekli kendi taraflarına çekmeyi başaran Kabardeyler söz konusu bu toprakları Karaçaylılara geri vermeyi reddetmişlerdir. Bu sebeple Karaçaylılar ile Kabardeyler arasında uzun süre büyük sürtüşmeler yaşanmıştır.

Karaçaylılar bu toprakların önemli bir kısmını ancak 1920’li yıllarda Catday Bayramuk liderliğinde başlatılan silahlı mücadele sayesinde ve bilâhare Karaçay Devlet Başkanı Kurman Gürcü’nün Moskova ile yürüttüğü diplomasi faaliyetleri neticesinde geri alabilmişlerdir. Ancak Kabardeylerin Narsana (Kislovodsk) şehrinde vazgeçmez tutumu üzerine Rus idaresi taraflar arasında yeni bir çatışmanın çıkmasına meydan vermemek için bu şehri Karaçaylıların elinden alarak doğrudan kendisine bağlamıştır. Günümüzde de bu şehir ve civarındaki topraklar Rusya’ya (Rusya Federe Cumhuriyetine) aittir.

15. Malkarlıların Rus Hakimiyetine Girmesi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Malkarlıların Rus hakimiyetine geçmesi Karaçaylılardan yaklaşık iki yıl önce gerçekleşmiştir. Malkarlılar da, Karaçaylılar gibi Kuzey Kafkasya'da Ruslara karşı sürdürülen muhtelif isyan hareketlerine doğrudan ve dolaylı olarak katılmışlardır. Ancak resmî olarak Rus hakimiyetini kabul ettikleri 11 Ocak (modern takvime göre 24 Ocak) 1827 tarihi öncesine yakın bir zamanda taraflar arasında herhangi bir savaş veya çatışma söz konusu değildir.

Malkarlılar aslında çok daha önceki bir tarihte, Kabardeylerin tahakkümünden kurtulmak maksadıyla, Rusya'ya tâbi olmak için başvuruda bulunmuşlardır. 1773 yılında Malkar'ın Çegem bölgesinin beyleri, düz arazi ve otlakları kullanmalarına engel olduklarından bahisle Kabardeyleri şikayet ederek Rusya'ya bağlanmak istediklerini bildirmişlerdir. Ruslar ise Osmanlı Devleti'nden çekindiği için Malkarlıların bu isteğine temkinli yaklaşarak herhangi bir cevap vermemişlerdir (Osmanlı, 2007:3).

Ancak Küçük Kaynarca Antlaşmasından hemen sonra Ruslar Kuzey Kafkasya'daki pozisyonlarını güçlendirmek amacıyla itaat altına aldıkları Kabardey beyleri vasıtasıyla Malkarlılara karşı baskı yapmaya başlamışlardır. General P.S. Potemkin, Kabardey beylerine, Rusya'ya tâbi olmayan veya olmaya yanaşmayan diğer Kuzey Kafkasyalı kabilelere olduğu gibi Malkarlılara da baskı yapmaları için teşvikte bulunmuştur. Kabardeyler ilk etapta kendi otlaklarında hayvan sürülerini otlatan Malkarlılardan haraç istemeye başlamışlardır (Barazbiylanı, 2007:2).

Genellikle dağlık bölgelerde yaşayan Malkarlılar bilhassa kış aylarında hayvanlarını otlatmak için Kabardeylere ait otlakları belli bir bedel karşılığında kiralamaya başladılar. Ancak bu kira bedeli sürekli arttırılmak suretiyle nihayetinde Malkarlıların ödeyemeyeceği bir miktara ulaşmıştır (Kipkeyeva, 2006:127).

Bunun üzerine Kırımşavhal Malkaruk, İsmail Malkaruk ve Muhammet Küçük adlı Malkarlı (Çegemli) beyler 11 Temmuz 1781 tarihinde, Kabardey'in Rus Valisi Toganov'a başvurarak, hâli hazırda sahibi oldukları toprakların kendilerine bırakılması ile Baksan ve Çerek ırmaklarının yukarı kısımlarındaki otlaklarda hayvanlarını otatabilmeleri ve ziraat yapabilmeleri; ayrıca Kabardey beyi Misost Bamatov'un (Hatohşuko/Atajukin) evvelce zorla gasp ettiği toprak ve hayvanların geri iade edilmesi şartıyla Rusya'ya tâbi olacaklarını bildirmişlerdir. Bunun dışında yine 1787-1794 yılları arasında Soltan-Mut Abay, Davletuk Abay, Musa Ahmat ve Biynöger Gergok adlı Malkarlı beyler Rusya'ya tâbi olmak için başvuruda bulunmuşlardır. Fakat Ruslar yine Osmanlı Devleti'nden çekindikleri için Malkarlı beylerin bütün bu başvurularını işleme koymamışlardır (Barazbiylanı, 2007:2, 6).

General Yermolov'un 1822 yılında Kabardey bölgesine yaptığı büyük saldırı sırasında Rus orduları Baksan ve Çegem bölgesine de girmişler ve buradaki Malkar köylerini yakıp yıkmışlardır. General Yermolov bu Malkar köylerini de Rusya toprağı ilan etmiş, Adurhay Cavbermez ve Kanşav Küçük adlı beyleri rehin olarak almıştır (Osmanlı, 2007:3).

1825 yılında Kabardey bölgesinin tamamı artık kesin bir şekilde Rus hakimiyetine geçmiştir. Direnişi sürdüren birkaç Kabardey beyi yakalanarak öldürülmüş ve bunlara ait köyler de yerle bir edilerek ortadan kaldırılmıştır. Ruslar bundan sonra batıdaki Çerkes kabileleri ile Kabardeylerin ilişkisini kesmek için Karaçay ve Malkar topraklarını hakimiyet altına almak için gerekli hazırlıklara başlamışlardır. General Emanuel bu kabilelere Rusya'ya itaat etmeleri için tehdit mektupları göndermiştir. Yukarıda da ifade edildiği üzere Malkarlılar zaten eskiden beri Rusya'ya bağlanmak istiyorlardı. General Emanuel'in mektubu üzerine Malkarlılar derhal harekete geçerek Rusya'ya tâbi olmak istediklerini bildirmişlerdir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Malkar'ın Baksan bölgesi beyi Mirzakul Orusbiy ilk olarak 5 Ocak 1827 tarihinde General Emanuel'e giderek idaresi altında bulunan Baksan bölgesiyle birlikte Rus tâbiyetine geçmek istediğini bildirmiştir. General Emanuel bu sefer Malkarlıların bu isteğini memnuniyetle kabul edeceğini söylemiş, fakat bölgesel itaat yerine Malkarlıların tamamının Rusya tâbiyetine geçmesi gerektiğini bildirmiştir. Bunun üzerine Mirzakul Orusbiy geri dönerek diğer Malkarlı ve hatta Digorya (Kuzey Osetya) beyleriyle de istişare etmiş ve General Emanuel'in direktifini onlara bildirmiştir. Velhasıl Malkar ve Digor beylerinden teşekkül bir heyet 11 Ocak (modern takvime göre 24 Ocak) 1827 tarihinde Stavropol şehrine giderek General Emanuel'e Rusya'ya tâbi olmak istediklerini bildiren yazılı ahidnâmelerini vermişlerdir (Osmanlı, 2007:3).

16. Malkarlıların General Emanuel'e Verdiği Ahidnâme

Malkar ve Digor beylerinden oluşan heyetin 11 Ocak (modern takvime göre 24 Ocak) 1827 tarihinde General Emanuel'e verdiği söz konusu bu ahidnâmede özetle şöyle denilmektedir:

Pek Kıymetli Efendimiz, Kafkasya ve Karadeniz bölgesi Ordularının Kumandanı General Emanuel

Aşağıdaki imza ve mühürlerin sahibi olarak bizler; Orusbiy (Baksan) halkı adına Murzakul Orusbiy, Çegem halkı adına Kelmambet Baymurza, Holam ve Bızıngı halkı adına Muhammet Şakman, Malkar (Çerek) halkı adına Hacı Arslan Canhot; Digor (Kuzey Osetya) halkı adına Kasay Kubadiyev, Davletuka Abisalov, Biynöger Karabugokov, Soza Sovatov ve Tatarhan Tuganov; sizden, bütün Rusya'nın efendisi yüce imparatorumuz Nikolay Pavloviç ve onun veliahdından, halkımızı korumasını ve himaye etmesini istiyoruz. Bu arzumuzun kabulü için bizler, bütün halkımız ve rehin olarak verilen çocuklarımız, size, bütün Rusya'nın efendisi İmparator Nikolay Pavloviç ve oğlu Aleksandr Nikolayeviç'e bağlılık yemini ederek ahidnâmemizi takdim eder, gerektiğinde imparatorun ordusuna katılmayı taahhüt ederiz.

Türkçe yazılan bu evrak aynen Rusça'ya çevrilmiştir. Yukarıda adı geçen bu halkların temsilcilerinin hiçbirisi okuma yazma bilmediklerinden imza yerine parmak basmışlardır: Murzakul Orusbiy, Kelmambet Baymurza, Muhammet Şakman, Hacı Arslan Canhot; Kasay Kubadiyev, Davletuka Abisalov, Biynöger Karabugokov, Soza Sovatov ve Tatarhan Tuganov.

General Emanuel, 11 Ocak 1827.

(Osmanlı, 2007:3 bkz. Belge 8).

Bu ahidnâmeyle birlikte Malkarlılar artık resmen Rusya'nın hakimiyetine geçmiştir. Bu tarihten sonra Ruslar yürüttükleri siyaset gereğince kendi idarelerini Malkar'da hemen kurmamışlardır. Yönetim bir süre daha eskiden olduğu gibi Malkarlı beylerin elinde kalmıştır. Ruslar ilk olarak 1831 yılında Malkar'ın Çegem bölgesinde kendi idarelerini kurma teşebbüsünde bulunmuşlarsa da Çegemlilerin büyük tepki göstermesi üzerine bu teşebbüslerinden bir süreliğine vazgeçmişlerdir. Ruslar ancak 1846 yılından itibaren yavaş yavaş Malkar'da kendi idarelerini kurmaya başlamışlardır. Bu

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

tarihten sonra Malkarlılar başlarına tayin edilen Rus valileri tarafından yönetilmişlerdir (Barazbiylanı, 2007:6).

1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı, Rusların Kafkasya cephesinde 27 Haziran 1829 tarihinde Erzurum'u işgal etmesi ve Balkan cephesinde 28 Ağustos 1829 tarihinde Edirne önlerine kadar gelmesiyle sona ermiştir. Neticede 14 Eylül 1829 tarihinde, II. Mahmut, Rusların ilerleyişini durdurmak için şartları çok ağır olan Edirne Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti bu antlaşmayla Kuzey Kafkasya'daki bütün haklarından vazgeçmiş, kuzeyde Koban ırmağı ağzından güneydeki Bzıb ırmağı ağzına kadar olan Karadeniz'in kıyı kontrolünü Rusya'ya devretmiştir.

17. Sonuç

Böylece Osmanlı Devleti'nin, Fatih Sultan Mehmet zamanından itibaren hukuken de olsa Kuzey Kafkasya üzerindeki hakimiyeti sona ermiştir. Osmanlı Devleti gerçekte bu bölgede tam mânâsıyla bir hakimiyet kuramamıştır. Osmanlı Devleti bölgenin idaresini doğrudan yürütmeye teşebbüs etmiş ise de Kırım Hanlığı buna sürekli mani olmuştur. Osmanlı Devleti, Kırım Hanlığı'nın bu tutumuna karşı pek ses çıkarmamış ve üzerinde durmamıştır. Çünkü Kırım Hanlığı Karadeniz çevresinde her türlü tehdit ve tehlikeye karşı Osmanlı Devleti hesabına bölgenin muhafızlığını yapmış ve bilhassa Rusların 18. yüzyıl sonlarına kadar Karadeniz'e inmesini önleyen başlıca kuvvet olmuştur. Osmanlı Devleti böylece kuzey ve doğudaki sınırlarını Kırım Hanlığı vasıtasıyla emniyete almış olduğundan Balkan ve Avrupa fetihlerine rahatça yönelebilmıştır (İnalçık, 1944:185-186).

Bunun dışında Osmanlı Devleti, Kuzey Kafkasya'nın dağlık yapısından kaynaklanan ulaşım zorlukları ve iktisadî faaliyetlerin son derece zayıf olması sebebiyle bölgeden köle ve hayvan dışında vergi olarak toplanacak kıymet arz eden bir metanın olmayışından bölgeyi vergi verir hale getirmek için emek ve zaman harcamak istememiştir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti, Kuzey Kafkasya'nın bilhassa merkezi ve batı kısımlarında ne bir devlet teşkilatı tesis etmiş, ne de herhangi bir imar çalışmasına girmiştir.

Kırım Hanlığı'na gelince; Kuzey Kafkasya kabileleri, gerek Altın Orda Devleti ve gerekse Kırım Hanlığı için eskiden beri yağma, haraç ve köle toplama bölgesi olarak kabul edilmiştir. Bilhassa Çerkes beylerinin kızlarını Kırım hanlarıyla evlendirmek suretiyle Kırım hanları üzerinden bazı etkili makamları elde etmeleri ve ayrıca Kırım hanlarının çocuklarının eğitimi ve terbiyesiyle ilgilenmek yoluyla taraflar arasında zaman zaman dostluk münasebetleri tesis edilmiş olsa da bu durum Kırım hanlarının sürekli olarak "köçeklik" (sözde yiğitliklerini sınamak için yaptıkları yağma ve talan) adı altında Kuzey Kafkasya'ya saldırmalarına engel olamamıştır (Traho, 2007:25). Velhasıl Kırım Hanlığı, Osmanlı Devleti'nin bölgeye fiilen girmesine engel olduğu gibi, kendisi de burada kasıtlı olarak bir devlet idaresi kurmamış, her bir kabileyi başlarındaki beyleriyle sözde serbest bırakmıştır. Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı ile Kuzey Kafkasya kabileleri arasındaki bu şekil münasebet Ahmed Cevdet Paşa tarafından şöyle özetlenmektedir:

Çerkesler iki-üç yüzyıldan beri Osmanlı Devleti'nin elinde idi. Lâkin, Kırım'ın bağlı topraklarından sayılmakla, ne Osmanlı Devleti Çerkeslerin hâlini bilir, ne de onlar doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'ni tanır. Tatarlardan başkasıyla konuşmadıkları için üzerlerine subay ve vali nasbolunmazdı. Din ve devleti tanımaz, belki

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

dünyada Tatarlardan başka insan olduğunu bilmezlerdi (Ahmed Cevdet II, 1994:705-706).

Çerkes kökenli bazı araştırmacı ve yazarlar, Ahmed Cevdet Paşa'nın bu ifadelerine atıf yaparak, Kuzey Kafkasya kabilelerinin Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı'na sadece hukukî bağlı, fiiliyatta ise hür ve bağımsız bir yapıya sahip olduklarını söyleyerek bunu bir gurur vesilesi olarak takdim etmektedirler. Halbuki söz konusu bu serbestlik, Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı'nın Kuzey Kafkasya'da tam bir hakimiyet sağlamakta güçlük çektiğinden değil, bölgeyi önemsemediklerinden ve yukarıda açıklandığı üzere buradan farklı şekillerde faydalanma isteğinden kaynaklanmaktadır.

Bu sözde hür ve bağımsız yapı, gerçekte ise yüzlerce belki binlerce yıl aynı şekilde süre gelen ilkel kabile düzeni, Kuzey Kafkasyalı kabilelerin aleyhine işlemiştir. Beylerinin şahsi menfaatleri doğrultusunda cereyan eden kabileler arasındaki kısır çekişmeler ve düşmanlıklar, birbirlerine sürekli hücum ederek yağma ve talan faaliyetleri, aslında bölgede hür ve bağımsız bir hayatı değil, tamamen bir kaos ortamını yaratmıştır. Velhasıl kısaca özetlersek Kuzey Kafkasya'da neredeyse modern zamanlara kadar deyim yerindeyse destan çağları yaşanmıştır. Halbuki dışarıdan da olsa erken dönemlerde tesis edilecek bir devlet teşkilatı bölgede zamanla bir devlet geleneği oluşturacak ve müteakiben zamanı geldiğinde kendi bağımsız devlet teşkilatını teşekkül ettirecekti. Böylece bölgenin gelecekteki kaderi müspet yönde değişebilirdi. Maalesef Kuzey Kafkasyalılar devlet kavramının ne olduğunu ilk defa Ferah Ali Paşa zamanında öğrenmişlerdir. Ferah Ali Paşa'nın samimi gayretleriyle bölgede bir devlet düzeni teşekkül etmeye başlamış, ancak onun da ömrü yetmediğinden bölgede devlet idaresi tesis etme çabaları yarım kalmıştır. Ayrıca haleflerinin basiretsiz ve liyakatsiz olmaları, idarecilikten ziyade köle tüccarlığıyla uğraşmaları sebebiyle Ferah Ali Paşa'nın yarım kalan bütün gayret ve emekleri de boşa çıkmıştır.

Kırım Hanlığı'nın baskı ve zulüm siyaseti yüzünden Kuzey Kafkasyalılar Osmanlı Devleti'yle doğrudan münasebet kurmayı çok arzu etmişlerdir. Böylelikle Kırım Hanlığı'nın baskısından kurtulmayı ummuşlardır. Fatih Sultan Mehmet zamanından itibaren doğrudan Osmanlı Devleti'nin idaresine geçmek için Kuzey Kafkasya'dan birbiri ardına heyetler gitmişse de Kırım hanlarının araya girmesiyle bu teşebbüsler hep sonuçsuz kalmış ve bu da Kuzey Kafkasyalıları Rus Çarı IV. İvan'ın (Korkunç İvan) kucığına itmiştir. Kuzey Kafkasyalılar Ruslardan Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı'ndan hiçbir zaman görmedikleri kadar iltifat görmüşlerdir. Ruslar muhtelif hediyeler ve birtakım imtiyazlarla Kuzey Kafkasyalı beylerin sempatisini kazanarak onları kendi taraflarına çekmeyi başarmışlardır. Rusların bu teveccühlerinde samimi olmadıkları sonradan anlaşılmıştır ama Rus emperyalizmine karşı tedbir almak için artık çok geç kalınmıştır. Bundan sonra Ruslar gerçek yüzlerini göstererek Kuzey Kafkasya'da uzun yıllarca sürecektir acımasız katliamlarına başlamışlardır.

Osmanlı Devleti ancak Kırım Hanlığı'nın kaybedildiği Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Kuzey Kafkasya'ya önem vermeye başlamış, Kuzey Kafkasya'yı Ruslara karşı bir tampon bölge haline getirmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin asıl gayesi Rusların Anadolu'ya girmesini engellemektir. Bu sebeple, Battal Hüseyin Paşa'nın başarısız hareketi dışında, bölgeye fiilen girmek yerine silah ve lojistik destek vererek Kuzey Kafkasyalıların direnişi vasıtasıyla uzun bir müddet Rusları oyalamış, ancak yine de Rusların Anadolu'ya girmesine engel olamamıştır. Nitekim Ruslar Kuzey ve Doğu Anadolu içlerine kadar gelmeyi başarmışlardır. Neyse ki karşısında, eski gücünü kaybetmiş de olsa, büyük bir imparatorluk geçmişi olan Osmanlı Devleti vardır. Bu sebeple Ruslar o günkü şartlarda Osmanlı Devleti'ne karşı üstün durumda olmalarına rağmen

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Anadolu'yu kalıcı olarak işgal etmemişlerdir. Elbette Osmanlı topraklarında gözü olan diğer Avrupalı devletlerin de baskısıyla Anadolu'yu terk etmek zorunda kalmışlardır.

Bundan sonra Kuzey Kafkasya korkunç felâketlere maruz kalacağı acı bir mukadderatın mahkûmu olmuştur. Ruslar 1864 yılında Kuzey Kafkasya'da tam bir hakimiyet sağlayana kadar bölgede sayısız katliam gerçekleştirmiştir. Bu süre içerisinde Karaçaylılar da dahil olmak üzere Kuzey Kafkasyalılar ülkelerini kahramanca savunmuş ve Ruslara büyük kayıplar verdirmişlerdir. Ancak düzenli ve üstün Rus kuvvetlerine karşısında, Şeyh Şamil'in mücadelesi de dahil olmak üzere, bütün bu direniş hareketleri beyhude olmuştur. Kuzey Kafkasyalıların topraklarını Ruslara karşı savunmalarında başarısız olmalarının en temel sebebi de yukarıda sebepleriyle açıklandığı üzere bölgenin bir devlet idaresinden yoksun olmasıdır.

18. Belgeler

Çalışmamızda atıf yapılan belgelerin bazılarının transkripsiyon ve orijinal kopyaları aşağıda verilmiştir.

Belge 1.

Karaçaylıların Osmanlı Devleti'ne Verdiği Ahidnâme

Bâ'is-i ahidnâme oldur ki

Kabilemiz ahalisiyle minel-kâdim devlet-i aliyye-i Osmaniye-i ebediyeye kulluk ve sadâkat dâiyesinde olup ancak içlerimizde fenâlar zuhur ederek sârıklarımız Rusyalı tarafına mürûr ile ahrâr ve fesaddan hâli olmadıkları hasebiyle Rusyalı tarafından dahi bu tarafa mürûr ile hasâr ve taadilerden vâreste olmadıklarımız ve derun-ı kabilemizde şeriat-ı Muhammediye icrâ olunmadığı ve beher hâl-i hüsn-i usûle rabt olunmamız hususu matlubumuz ise de bundan akdem muhafız bulunan vüzerâyı izâm hazerâtı taraflarından sıhhat-i keyfiyetimizin der-devlet-medâra ifâdesini iltizam etmeyüp mu'ahharan müsaade-i aliyye iltimas olunarak cümle Abaza ve Çerâkise kabaili tarafından ahvâl-i keyfiyetimiz ve der-bar-ı karar-ı mülûkâne inhâ ve geçen sene elçiler tertib olunub Trabzon vâlisi ve Anapa muhafızı vezir-i celâdet-semir devletlü el-hac Hasan paşa efendimiz hazretlerine ve ondan der-saadete irsal ve kıbal-i saltanat-ı seniyyeden merhamet ve şefkât-i şâhâne ibzâl buyrularak niyâzlarımıza bil-müsaade müşârün-ileyh hazretleri bin-nefs Anapaya teşrif ve her bir hususa nizam ve suret vermeleri irâdesine mütebeyyin müşârün-ileyh hazretleri asâkir-i külliye ve edevâtıyla bis-savle vel-celâde Anapaya vüsûlünde cümle kabai'l ve akvam-ı ber-vech-i taltif davet buyurup herkes "semi'nâ ve ata'na" merasimine tâbiyet ile icâbet ve sahrâyı Anapada hayme-nişin-i ikâmet ve haklarımızda lütûf ve ikrâm ve eslâfını sâbık atayat ve hil'at ve ramlarıyla 'alâ-merâtibihim riâyet buyurup tafsîl-i keyfiyetimiz ifâde olundukta bundan sonra şeriat-ı Muhammediyeye imtisâl ve muvâfakat rızayı devlet-i aliyyeye itaat ve muhafız bulunan vüzerâyı azam hazretlerine hizmet etmek ve bundan evâ'ilde ahkâm-ı şer'i münife münâfi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

şâss-ı cebriyye olan bu bid'at-ı rediyyeden udûl ve ahkâm-ı şer'iyyeye rücu' olunarak her bir hususumuz ber-nehc-i şer'i rü'yet ve irâde-yi hazret-i padişahîye kulluk ve itaat ve rıza-yı devlet-i aliyyeye münâfî ve şeri'at-ı Ahmediyyenin hil'afı olur hâlâtta mübâadet ve her bir hususumuzda muhafız bulunan vüzerâ-yı izâm hazeratına mürâca'at ve devlet-i aliyyeyi ebediye ile Rusya devleti miyânesinde vukuu bulan sulh ve safvet takarrur ve devam buldukça bizlerden hududu tecavüz etmemek ve sâriklarımıza ve fenâlarımıza takayyüd olunup bu hâle cesâret veya bir günâ muhalefet olanların te'dibine bakılmak ve def'ine muktedir olmadığımız eşhasın te'diblerinde muhafız-ı müşarûn-ileyh hazretlerine haber verilip re'y ve emirleriyle lâzım gelen te'dibleri hususunda bil-ittifak muvafakat ve mümâselet olunmak ve Rusyalı tarafından hilâf-ı şûrût hududu tecavüz edenî olur ise mukâbele-i bil-mis'îl lâzım gelir ise de ibtidâ keyfiyyeti müşarûn-ileyh hazretlerine ifâde eyleyüp ne vecihle emir ve re'y buyrulur ise ol vecihle amel ve hareket olunmak ve kabilemiz beyninde emniyet tahsil edip îmân ve İslâmlarımızın teşhir ve takviyesini mucib ta'lim ve ta'allüm-i ulûm olunup zikr olunan taahhüdâtımızda sâbit ve dâim olmalarımız husus-ı hayriye ve mesâlih-i şer'iyesini müşarûn-ileyh hazretleri cümlemize irâe ve teklif buyurduklarında bizler dahi huzûr-ı devletlerinde müctemî' olan ulemâ ve sulehâ ve cümle ümmet-i Muhammed mahzarlarında teslim ve taahhüd olunup ervâh-ı âlemiyân ve ziyâ-bahş-ı zemin ü zaman olan şevketlû, kudretlû, mehâbetlû, kerâmetlû, adâletlû, azametlû padişahımız efendimiz hazretlerinin devam-ı ömr ü saltanat ve şevket ve ikbâl-i mülûkâneleri da'avât-ı hayriyesi yâd ve teşekkür olunarak ba'dezin devlet-i aliyye-i ebed-kudret ve nusret ve azamet rehînin hayrhâhına mihman ve bedhâhına düşman olmak ve şeri'at-i Muhammediyeden ayrılmamak ve şâss-ı bid'atını bir dahi işlememek ve Rusyalı hududuna geçmemek ve zikr olunan maddelerde vâlimizin emrine muhalefet iş tutmamak ve emn-i tarîk hususunda "rûz u leyâl" dikkat ve basirette kusur etmemek üzere kasem-i billah kasdıyla Kur'ân-ı Kerîm ve Furkan-ı Hakîm, vâcibü'l-'azîme her birlerimiz, ferden ferden, bast-ı dest ederek ahd-i metîn ve edâyı yemîn olunduktan başka şurûtumuzu tasdik ve uhudumuzu takviye ve tahkik için her bir kabileden çend nefer rehinler nezd-i müşarûn-ileyhde tevdi' ve ibkâ ve kendi kabilemiz olan Karaçay halkımızdan olmak üzere iki aded nefer rehinlerimiz teslim olunduğunu müş'ir ikrâr ve îmânımızı mübeyyin senedimiz der-devlet-medâra takdîm olunmak için hıfzan lîl-makal işbu taahhüd ve tasdik-nâmemiz terkim ve müşarûn-ileyh hazretlerine takdim olundu.

El-â'bâdü'l-dâî' Ahmed Efendi, El-â'bâdü'l-dâî' Mehmed Efendi, El-â'bâdü'l-dâî' Ali Efendi.

İslâm Bey, Temürcük Bey, Cabü Koron Bey, Biynöger Bey, Duda Bey, Malkar Bey, Kara Bey, Ari Bey, Odarık Bey, Ali Mirza Bey, Hasan Bey, Hacı İbrahim Bey.

(BOA HAT 1104 44590-E 25 R 1242).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

[illegible]

Belge 2.**General Emanuel'in Hasan Paşa'ya Mektubu**

Muallâ el-muhterem alicâhlu Trabzon valisi ve kala-i Anapa muhafızı Hacı Hasan Paşa cenâb-ı dostâneleri

Size şüphesiz ma'lûmdur ki Karaçaylar Rusya askeri büyük ve küçük Kabartının derûnuna dâhil olmakdan mukaddem kendi özleri Rusya devletine ta'alluk oldukları bildüğü ve Kabartılara da kendi iddetince harac da virürler idi ve bu Karaçaylar 1240 senede Kabartılardan fitnekârlar nehr-i Koban'ın öte tarafına firar oldukdan sonra Rusya hâkimleri ol vakit onların seyr-i hâl-i ömr-i maişetine hürmet iderek Kabartıların yassak ve haracından murahhas indirdi ve mukaddem Kabartıların ihtiyarlarında olan yirlerde de kendi mallarını otlatmak için emir ve ruhsat virildi böyle olmak ile firarî Kabartıların ilâcı kesilüb Karaçayların yirinden geçmemiş hudûd-ı etraf Kabartıdan bir gayri hâl sirkatlıklar vâki itmeğe olmadığından ve onlar ile ki katınmakları olmak için onları da haine çeküb Rusyaya karşı etdiler onun için yirinde olan hâkimlere vâcib olunmuşdu kararına göre tenbihler câri itmeğe ondan sonra Kabartılar yine aldatmak ve korkutmak ile Karaçayları o hâle saldılar ki kendi özlerini düzeltmek bedeline muft olduklarına yemin ile size gizlû emânetler virmişler ve böyle kendi hâin ve karşı işleri Rusya hâkimlerin mefhûminden yemin ile mahfî itdiler daima sirkatlıktan hıfz olunmak için ikrarlar idüb ve firarî Kabartılar ile katınmakları kati'tmek ve onları kendilerinden hiçbir dürlü özür ve bahane ile Rusya hudûdun derûnune geçürmemek ve şöyle ahd-i ikrarları tahkik üzre geçen sene âhırine dek dürüst hıfz itmişler ve bu mürûrusunda kendi hafif akıllarından her bir husûs üzere itdüğü and ve yeminlerini nakz etdiler şöyle olmak ile yine vâcib ve iktizâdır kendi umûrumda olan eyâletin ehlûleri halkı için ve hem burda mukaddem olan hâkimlerin bazınmamakları ile kalmış böyle yoruksuz işleri kati'tmek için onlardan cedid and ve yemin taleb itmeğe benim padişah imperatora sıdk-ı ihlaslu ri'âyeleri olmak hususundan ve hem emânlara ve vakt-ı karşulukda onlara mukabilesi ile hareket görmeği çünküm Kafkas hududu etrafından kadr-ı kudret-i ali Osman Sultanun mutâbi yirler benim padişahın imperiyesinden nehr-i Koban ile müteferrik olunur ve Karaçaylar da nehr-i Kobanın sağ kenarında sâkin olanlar hiçbir revnak-ı ali Osman devletin ri'âyeleri hesâbında olmamışlar ve ben görürem onlara ki emânetler virmeği kabul itdürmeği ve hem onları almak cenâbınız tarafından dürüstlük nakz olunmaktır ve hem onun birle ma'ân aleyh sulh-ı misâlinde ve bu sebebler üzre size ricâ ederim nice ki sıdk-ı dostânemize her bir dürlü vâki olacak nâhoşluklardan ibtidâ Karaçaylara kendi emânetleri avdet idesiz ve hem kendi cenâbınızın iânetinden onları men idesiz eğer sebebler var ise bunu siz encâm itmeğe koymıyan rica iderim bu mahsûs gönderilen adamımız ile beni haberdâr itmeğe zirâ bu husûs üzere benim vâcibimdir padişah-ı imperatoruma arz-ı izhâr itmeğe.

General Leytenant Emanuel

1668 Rakam, 7 Teşrin-i sâni 1827 Rumî, Istarpolde.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Высокопочтенный и высокопочтенный трабезонский вали, блюститель крепости Анапа Аджи Асан Паша

Вам без сомнения известно, что карачаевцы до занятия большой и малой Кабарды Российскими войсками признавали зависимость от Российского правительства и платили кабардинцам по их обычаям дань, сии самые карачаевцы в 1825 году, после побега бунтовавших из кабардинцев за Кубань, Русским начальством в уважение к тогдашней покойной жизни их, освобождены от кабардинских и получили позволение занимать для пастбы скота своего земли бывшие кабардинского владения. Между тем беглые кабардинцы, не имея возможности иначе хищничествовать на линии как через земли карачаевцев, и чтобы иметь в них сообщников вовлекли их в проступки противу России, за которые местное начальство принуждено было употребить меру наказания, после чего кабардинцы же обольщениями и угрозами до того довели карачаевцев, что они вместо исправления, с присягою в покорности выдали Вам тайно Аманатов и сей поступок свой закрыли от внимания русского начальства присягой, которою обязались навсегда удерживать их от хищничества, прекратить сношения с беглыми кабардинцами и ни под каким видом не пропускать их через свои земли в российские границы, что и действительно соблюдали до окончания прошлого года; но в продолжение сего, по легкомыслию своему совершенно во всём нарушили данную присягу и я вынужденным нахожусь теперь для спокойствия жителей управляемой мною области, и для прекращения беспорядков, допущенных нерешимостью бывших здесь начальников, требовать от них вновь присягу на верноподданство моему государю Императору и Аманатов, а в случае упорства, употребить против них оружие. Поелику же владения Высочайшего султана со стороны Кавказской линии отделяются от Империи моего Государя рекою Кубанью и Карачаевцы, живущие на противном берегу оной никогда не были в числе подданных или отдельной от Османской Порты, то я заключаю, что наклонение к выдаче аманатов и присяги есть с Вашей стороны нарушение справедливости и вместе с тем Высочайшего трактата и по сим причинам прошу Вас как истинного друга в предупреждение всяких неприятностей возвратить карачаевцам их Аманатов и отказать им в своём покровительстве. Если же по каким-либо причинам это для Вас невозможно, то прошу Вас с сим же нарочно посылаемым уведомить меня, ибо я должен буду всеподданнейше донести о сем моему Государю Императору.

Генерал Лейтенант Эмануэль

№ 1668, 4 ноября 1827 года, г. Ставрополь.

(BOA NAT 1089 44279-Ç 29 Z 1243).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Высочайший почтенный ильманъ
 почтенный Мрабзотиний
 Ваимъ Бюстительъ Крота
 стъ Анапа Агры Анапа
 Пима.

معالی المحتشم علیها صلوات برہن والیس وفلقہ انا بہ
 حافظی حاجی حسن پاشا جناب و سنانہ زی

Ваимъ Бюстительъ Крота
 въстало, что Каракаевъ
 въ замятъ, бывшій и ма
 лый Кабарды Россійскимъ
 войскамъ признавалъ дава
 еимость свою стъ Россіи
 ская Правительствѣ атам
 тинъ Кабардинцамъ по
 иавъ обѣщанъ давъ, сѣса
 иавъ Каракаевъ въ 825 со
 ду посылъ побѣда бѣгтова
 вѣиравъ изъ Кабардинцевъ
 за Кубань, Русскимъ на
 чальствомъ въ увѣщаніи
 къ тобѣиной покойнай
 тиври, иавъ освободивъ
 стъ Кабардинцамъ на
 и посылки позволеніи за
 нимаю для паша
 скота своего земли бѣ
 чинъ, Кабардинцамъ видѣи

سزہ شعبانہ معلومہ کہ فریادہ روبہ
 عسکری بیوک و کچوک قبارطنک ورونہ داخل اولمہ
 مقدم کند اوز لری روبہ جلقنہ تعلق اولد وقلری
 بلدوکی و قبارطوره مرہ کند عتیمہ خراجہ ویرور ابدی
 و بنو فریادہ ۱۲۳ سزہ قبارطورون فتنہ کار لرنہ
 قوبانک اوطاط فتنہ فرار اولد ند فتنہ روبہ حالکری
 اول وقت اولارک سبر حال عمر عتیشینی نہ مرث ایدر
 قبارطورک بستی و خراجدن مورخس ابدندی
 و مقدم قبارطورک اغتیار لرنده اولان برلوه و
 کند مال لرنی اولانغی اچگون امر و خفت برلدی

и не имеем противу ея никакихъ
 своихъ земли въ родинѣ ея
 ни въ, что и доказано
 самодомашно по актамъ
 много года; но въ родинѣ
 кимъ ея, то имъ комъ ея
 своему совершению ввѣсти
 нарушени дѣла ея, при
 и въ вынужденный на
 оуе теперь для отъ
 татисъ управленія ея
 области, и для прекра
 ния безпорядковъ, допущен
 ныхъ некомпетентно
 сими ея какавѣ
 требовать отъ ея
 вновь при
 дантъ ея Государю
 Императору и Аманару
 а въ случаѣ упорства, что
 требуетъ противу ея
 Россіи ея владѣнію
 Союзнико ея Султана с
 стороны Кавказской ея
 отъ ея отъ Имперіи ея
 го Государя ея
 и Карачиву живущію на
 вою ея ея ея

و شود به عهد افزار لری تخفیف اوزره بجان کند
 اخیر بنه وکی و رست حفظ ایشان و بورور کند
 کید تخفیف عقاب ایشان در حرب مخصوص اوزره آیند وکی
 اند و این لرین تخفیف آیند بار شود به اولی ابله بنه
 واجب و اقتضا در کند او مور بمره اولان ایا اناک
 اهلو لر رضای ایا چون و هم بورور مقدم اولان
 حاکم کرد باز نمکار به غالبش بود به بورقسن ایشان
 قطع اناک ایا چون او نروند جدید اند و بیان طلب
 اینکه بنوم پادشاه امیر اطوره صدق اخلاص او
 ترغیب لاری اولی شخص صندن و هم امانتاره و وقت
 فارشولنده اوزره موافق است به ابله حرکت کورمه
 چون کم تخفیف حد و دی اطرندن قدر فوریت علی عثمان

Между темъ бѣгъ на بوید اولغا ابله فرار قبار طور کد عیلاچی کسکوب فار
 бардакыр келмекте. Водно چیداک بر بندن کجامشی عدد و اطرف قبار طور و بر غیر
 бѣгости инакѣ ашуканъ حال سرقلندار واقع ائمکه اولدغندن و اونلر ابله که فاشتماری
 стѣвизъ на мѣши какъ اولغا ایجون اونلر یدره خاینه چکوب روسیه به فار شو ایدیلر
 середъ земли Карачаевца, اونلر ایجون بر بندره اولان حاکمه واجب اولغندی
 ичтобы шить въ мѣшѣ قراردینه کوره تنبه ایدیلر جاری ائمکه اولدغندن قبار طور
 сабѣуриковъ. В вѣннѣ بنه الدائق و فور قوشق ابله فاره جاری او حاله سالدیلر
 ина въ преступни про کند اوز لرینی ووز لئمک بد لینه مطبع الد فاریس ایمان ابله
 тиву (Росіи), да которѣ سنره کزلو امانتلر و بر مشلر و بوید کند غائب و فار شو ایدیلر
 иѣ стѣвѣ какашѣтѣ روسیه حاکم کد مفروضیدن ایمان ابله مخفی ایدیلر داما
 приуждри бѣло употре سرقلندن حفظ اولغ ایجون اقرار لردوس و فرار
 бить инакѣ наказаніи, قبار طور ابله فاشتماری مطبع ائمکه و اونلری کند بر لاندن
 поистъ кѣо-кабардацѣ یح بر لور و عوز و و بها نه ابله روسیه حدود کد ورونه کجور غلط
 же обѣщѣиши и
 угрозами до того до
 ии Карачаевца сто
 оишъ вѣннѣ исправленіи
 въ приуждри въ наказаніи
 стѣвѣ вѣдѣи каишѣ тай
 ко Аманатовъ, и сѣи
 ступокъ сѣи, дакримѣ
 въ вѣннѣи рѣшѣи
 какашѣтѣ приуждри, ко
 торошъ обѣдѣишъ на вѣдѣ
 бѣрѣишѣи отъ ашуканъ
 сѣтѣи прекратитѣ сѣи
 шѣишъ въ бѣвѣишъ кабардан
 чѣишъ и кѣишѣ каишѣ вѣ

1668
Nov 7. 1827
P. C. Maynard

۱۷۷۸ هجری
تشرین ثانی ۷
۱۸۴۷
استانبول

Belge 3.**Hasan Paşa'nın Sadaret'e Mektubu**

Devletlü inâyetlü atûfetlü merhâmetlü übbehetlü veliyyün-niâm deryâ-himem ve fevzül-cûd vel-kerem efendim sultanım hazretleri

Şeref-vürûd olan emir-nâme-i sâmi-i kerimanelerinde müstefâd olduğu vecihle düvel-i selâse ile vâki olan mâcerâ-yı ma'lûma ve muhârebe-i mezkûreye mebnî ilân-ı harb tahakkuk etmemiş ise de bu kafile-i kabâilin ma'lûmu olsa karşuya taaddiden hâli olmayacakları mülâhazasıyla kabâ'ilden i'lân-ı harb zahir olmadıkça karşuya mürûr etmeleri emrime takayyüd ve bir taraftan tabassur ve teyakkuza ihtimam olunmak üzere kabâ'il ve akvâma keyfiyeti bildirmeyerek adetâ tebniye ve karşunun harekâtı fehemi olunmak cüst ü cusunda olduğum hâlâtı emir-nâme-i sâmi-i kerimâneleri cevap-nâmesinde arz ve beyân olup deryada muvafakat bulunmadığından sefine-i muvasala hedaya müterakkiben Anapa limanında vâfirce tevakkuf etmiş ve eyyâm-ı müsaid vuku'una intizâr üzere iken nehr-i Kobanın karşı yakası nezaretinde kumandan olan General Yamanovî tarafından vârid olan mektubunda Karaçay kabilesi halkını dava ve mukaddem kabile-i merkûmeden ahz olunmuş rehinin reddi ve muâvenetimizin kat'ını istid'â ve aralıkta tedarik-i esliha izâhını beyân etmiş olmağla Karaçay halkı ise sair kabileden ziyade da'vâyı İslâmiyede ve lisanları Nogaya ohşar Türkî olup tarafımızdan bil-istid'â der-saadetten vârid olan kazut efendilerden bir kadı göndermişler ve beynel-ahâli ahkâm-ı şer'iyye icrâ olunmakta ve şimdiye kadar eslâfda bu davanın vuku'u mesbuk olmayıp kabâ'ilin gâyetinde verayı hududda vâki olmuş bir halk olup bu surette merâmları mücerred söz etmek ifadesi olduğu siyâk-ı hâlden müsteban ve mel'anetten ibâreti 'iyân ise de kağıdına cevap yazılıp adamı avdet ettirilmiş ve kabile-i merkûmeye alel-fi'ile bir hasâretleri hatırası şu yollu ihtar eyle ki Rusyalunun eslâfda ve şitâ mevsiminde bu tarafa geçip cesâretten hâli olmadığı mesbûkuna mübteni el-haletü hâzihi şitâ takarrub edip her ne kadar musalaha-i devletyn mukarrer ise de Rusyalunun şürûtuna riâyet etmeyecek hilelerinden ihtirâz lâzım geldiği misillü basîret üzere bulunup sizlerin tarafından zinhar karşuya ta'addi ve mürûr olunmayıp eğer anlardan mürûr ve zuhûr ederse derhal tard ve tenkilleri emrine sa'y ve gayret ediniz şeklinde tahrîr ve takrîr olunarak kabile-i merkûme ve Kabartay ve Nogay kabilelerine mahsûsan haber anlar ve işe yarar adamın kulları gönderilmiş olmakla keyfiyetin ifadesi ve ol babda ne vecihle irade buyrulur ise ana göre amel olunmak lâzım geldiğinden ve sefine-i mezbûre o hâl ile kalmış bulunduğundan generalin aynen mektubu ve yazılan cevâbın tesvîdi takdîm-i hâk-pây-ı veliyyün-niâm'îleri kılınmış olduğu ve iktizâsı menûr-ı irade-i seniyye idüğü ifadesiyle arz-ı hâl-i ubûdiyyet-meâlim terkîmine mübâderet ve hâk-pây-ı merâm-revâ-yı kerîmîlerine takdime cesâret kılındığı inşallâhü te'âlâ muhât-ı ilm-i âlem-ârâ-yı rahîmâneleri buyrulduktan emir ve ferman devletlü inâyetlü atûfetlü merhâmetlü veliyyün-niâm deryâ-himem ve fevzül-cûd vel-kerem efendim sultanım hazretlerindir.

Trabzon Valisi Hasan Paşa

Fi 27 Cemâziye'l-evvel, sene (1)243

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

Manzurum olmuşdur.

Serbend ve beyan olunduğu üzere iktizâsına göre cevap yazılsun.

Anapa muhafızı ve Trabzon valisi Hasan Paşa kullarının kâimesidir.

Bazı vesâyâyı hâvi yazılan mektubnâmelerinin cevâbıyla bu esnada Koban nehrinin berü tarafı sahillerinde olan Karaçay kabilesine dair Rusyalı tarafından müdâhele-i kavliye zuhur edip tarafından cevâb-ı vâki i'tâ ve bunun üzerine kaba'il hakkında bazı vesâyâ ve tedâbir icrâ eylediğini mübeyyin olmağla kabile-i mezkûreye dair Rusya generalinden kendisine mücerred bir kağıt ve tarafından general-i mersûma yazmış olduğu mektup suretiyle beraber müsmirü'l-ifâda-i meâlî-i ifâda-i mülûkâneleri buyrulmak için arz ve takdim kılındı. Vâli-i müşârün-ileyh kullarının general-i mersûme tarafından irâd eylemiş olduğu cevâb-vâkı'a usûl-i maslahata muvâfık ve kabâ'ile dair icra eylediği usûl dahi yolunda ve tabiat-i maslahata mutabık olduğundan bundan böyle dahi kendüsi ol tarafta oldukça bu misillü mesâlih-i vâkıada icâb ve iktizasına göre harekete himmet ve Rusyalı tarafından kabâ'il hakkında tekrar iddia ve müdâhale vukuunda dahi yine hüsn-i müdâfa'a ile böyle bi-vech olan makâlât ve müdahalelerinin indifâ'ı esbabının istihâline sarf-ı rû'yet etmek üzere talimat ve vesâyâyı mutazammın cevabnâme tahrir ve tesyir olunması muvafık-ı irade-i seniyye-i mülûkâneleri buyrulur ise emr ü ferman hazret-i men lehül emrindir.

(BOA HAT 1087 44255-B 27 Ca 1243).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/ 1 Winter 2008*

Belge 4.**Hasan Paşa'nın General Emanuel'e Cevabı**

General Emanuelin mektubuna yazılan cevâbdır.

Metbû'ı olduğum devlet-i aliyye-i ebediyyenin zir-i idâre-i hükmünde olan kabail ve akvamdan Karaçay kabilesi halkının tarafımıza gelüp ahd ve ikrarlarıyla emân verdikleri hususundan bahisle Karaçay halkının evâilde Rusya devletine taalluk etmiş oldukları müddeâsıyla Kabartayludan devlet-i aliyye raiyetinde olan halk ile münasebetleri sebebiyle anların ta'addisinden hulus için tarafımıza dahil ve bu cihetten emân verdikleri bast ve tafsil olunarak kabile-i merkûme tarafına suret-i iğbirarda ve lede'l-iktiza üzerlerine esliha ile tezakirinde izah olunmuş cevablar ile anlardan verilmiş olan emanetleri red ve kabile-i merkûmeye muâvenetimiz kat' olunmak ve tarafımıza ne vecihle cevap olunduysa devletleri tarafına arz ve ifade edecekleri beyanını şamil irsal olunan mektub-ı dostâneleri meal ve mefhûm-ı malumumuz olmağın bundan mukaddemde kabail ve akvamın bazı sarıklarının Rusya hududunu tecavüz ettikleri vukuuna mebnî kabail tarafına asakir-i külliye sevkiyle külliye gördüklerinden bu keyfiyet nezd-i saltanat-ı aliyyede malum olarak miyâne-i devleteynde vâki' olan mesâliha-i safvete bir taraftan ve böyle cihetten iğras-ı halel olmaması matlub-ı aliye buyrularak bu taraftan vâki olan ta'addinin vuku'una muhâredet ve dikkat ve Rusya devletinin tebaa ve memurlarıyla muvafakat me'mûl olunarak tarafeyn reayasının rahatını tahsile devlet-i veli-nimetim tarafından memuren Anapaya vusulümüz müyesser olmakta hadd-i fasıla itibar olunan nehr-i Kobanın bu tarafında bulunan kabail ve akvam tarafımıza celb ile cevazıma mesaliha-i devletiye takrir-i ettik karşuya mürûr etmemek şûrutuna ibtina olunarak devlet-i aliyye kulluğunda ve hududunda bulunan umum halka kemiyet verilüp emanetleri alınmış ve verdikleri senedler bâb-ı adalet-meab-ı mülûkâneye takdim olunmuş ve her bir kabileye devlet-i kulluğunda devam ve şeriat üzere amel etmeleri için her birlerine taraf-ı devlet-i aliyyeden kadılar tayin buyrulmuş ve bit-tahsis Karaçay halkı davayı İslâmiye devlet-i âliye kulluğunda arz-ı ifade-i kaviye idiğü hükm-i şer'i olmuştur ve mukaddema İslâm vezir-i izâm hazeratına hizmet ile devlet-i âliye kulluğuyla tahsil-i rıza eylediklerinden ve nehr-i Koban beyned-devleteyn hadd-i fasıla itibar olaldan berü eslafınız genaral dostlarımız tarafından bu vecihle müdahale vukua gelmemiş olduğu cümle indinde haflı olmadığından bu bâbda cenâb-ı dostanelerinin yazdukları hususa cevap verilmek uhdemizde olup devlet-i veliyyün ni'metim tarafından ancak memuriyetim Koban'ın bu tarafında bir karış yerine varınca emr-i muharese ve muavenesine ve Rusya devleti hududuna mürûr ettirmesine ma'lum bu surette ben dahi devletim tarafına arz ve ifade etmedikçe cevap vermek ihtiyarımından hariç olduğu sebebiyle der-devlet-meab bî-ibâretihi yazılmıştır ne vecihle irade buyrulur ise icra-yı ferman olunur muktezâ-yı memuriyet ve ahz u emanetten maksud mücerred hududu tecavüz etmemeleri hususundan ibaret idiğü ma'lum-ı dostaneleri olmak ifadesiyle mektûb-ı mevcut tahrir ve tesyir olduğu bimennihi'l-hâdi malum-ı haşmetleri oldukta bu vecihle sıhhatine itibar etmeleri me'muldur dostum.

(BOA HAT 1087 44255-C 29 Z 1243).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Belge 5.**General Emanuel'in Karaçaylılara Mektubu**

Karaçaylılar !

Sizlerden bana vusûl olunan mektûbunuzdan, benden size gönderilen mektûbuma binâen bir dürlü dürüst cevap bulmadum, tek sizler ma'beynde kendi mühürleri salmış bir iki nefer adamlarınızdan hilâf-ı özür ve bahânelerden başka. Amma ben yalnız ol mezkûrların sözi ilen bütün Karaçay halkı Rusya devletinin ri'âyeliğinden yüz döndürdü diyü düşman görebilmenem. Zirâ siz kendünüz ziyâde hûb bilürsüz ki, sizler bundan mukaddem Rusya devletine ta'alluk halk olarak geldiğünüzü. Şöyle oldukda, ne haddiniz var ki biz Rusya padişahının ri'âyeleri değilüz demek. Yine bir kerre tekrâren sizlere ma'lûm iderüm; şimdi sizün haberiniz için kalmış az vakti, itürmeyüb ta'cıl birle aklınızı başınıza getürüb her ne var olan kusurlarınızı af olunmak için sıdk-ı kalb ile paşimân olub, Rusya padişah[ın]la ihlâslu ri'âyeleri olmak üzre müceddeden ahd ü peyman idüb emânlar virmek gerek. Siz şol vakit, cümle, her ne sizlerden var olan ricalarınızı bitamâm yirine yitürüb encâm olunur niçe gayri Rusya devletine ihlâslu olan ri'âyelerine beraber. Ve vakt-ı karşulukda şedid cezalar üzerinize vâki olunmakdan halâs olabilmesiz. Şol vakit kaytub pâşiman olmak geçdür. Ol cihetden seria'n bu gönderilen adamımız ile bitamam kat'i cevâbınızı göndermenize ben de muntazırvırım, cümle sizün mâbeyninizde var olan muhterem ve sıylu adamlardan destî hat ve mühürleri üzerinde olmağla.

General Leytenant Emanuel

667 Rakam, Mah-ı Abarun 15, 1828

Şehr-i Istarpolde

* * *

Карачаевцы !

В полученном мною от Вас письме я не нашёл основательного отзыва на моё письмо а одни только лживые извороты от двух или трёх человек из среди вас приложивших свои печати. По словам их, я не могу всех вас признать отклонившимися от подданства российскому правительству, ибо вы очень знаете, что всегда были от нас зависимы и что, следовательно, не должны сметь говорить, что вы не подданные российского Государя. Ещё раз повторяю вам не терять предстоящее для блага вашего короткое время, скорее образумиться, загладить свои преступления чистосердечным раскаянием, обратясь на верноподданство Великому российскому императору с принятием вновь присяги и выдачи аманатов; тогда все ваши просьбы будут уважены в полной мере наравне с прочими российскими верноподданными. В противном же случае не избежите строгого наказания и тогда раскаяние будет уже поздно. Посему и ожидаю с сим посланием скорейшего решительного вашего отзыва за подписем всех между вами почётных людей.

Генерал Лейтенант Эмануэль

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

№ 667, 15 Мая 1828 года, г. Ставрополь
Devletlû Efendim

Kusur-ı nazar buyurulmasun. Cümle kabaile bu misüllü kağıd gönderüb lâkin Karaçay ki kal'a-misâl olub yedi dürlü ma'den olduğundan mâ'adâ yedi sekiz kazâ-i kabîle-i Karaçay kilidi gibi cümlesi Karaçay'a arka virmişdir ma'lumunuz oldukda bir sa'at evvel devletlû efendimizin himmetine muhtacdır zirâ elden gider ma'lumunuz olsun.

Es-Seyyid Edhem

6 Muharrem 1243

(BOA HAT 1042 43115-Y 06 M 1243).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Караеву!

فراہدلو

[illegible][illegible]

شواله وقت جمله هر نه سز لرون وار اولان رجا انباری
 بشمام برینه بنور و اجام اولور بجه خیر و سیر و لغت
 اخلاص اولان دیعا بایر براب و وقت فار شولور
 ندید جنرال اوزر لیکزه واقع اولمقدن خلاص اوله
 بلیر شول وقت فانیوب پاشما اولمق کچور
 اول جبهندن سر بجا بو کوند ریلان ادمز الیه بشمام قطع
 جوا انباری کوند رکنکره بن منتظر وارم جمله سزون
 مابینکره وار اولان محترم و سلواد مارون کشتی خط
 و مهر لری اوزر بنده اولمقله جنرال لبطینا فطیمه انوار

Въ противоположеніи епископа
 милостивѣе епископаго пака-
 заіея, тогда раскаяніи душою
 своею подалъ; послѣ и обидѣлъ
 епископа помянувши охотѣи-
 маго россійскаго вѣсело
 ожива да подписали въ нов
 мскѣду. Ваши почтѣе
 Младшіи —
 Токерановъ — Мейстеръ

Januarius

N. 667
 15. Мага 1928
 А. Стагронис

۶۶۷
 ۱۵
 ۱۳۴۸

دولتلوا افتدم قصور نظر سور بلما سون
 بجمعه قبیله بومشلو کاغذ کو تندر زین لاکین
 قریبایه قلعه مشال اولوب بری دورلو
 معدر اولویغندز قاعدا یی سکو
 قضا قبیله قویا کله کبی بیجکله
 قریبای ارقا و برر مشدر معلومندز
 اولدقن بر ساعت اول دولتلوا افتدم
 هیئت محتاج در زیر الدز کیدر معلو
 مفر اولسون
 الالبند
 ادھم
 ۶

Belge 6.**Karaçaylıların Ruslara Verdiği Ahidnâme****« П Р О Ш Е Н И Е »**

1. Повинуясь воле Вашего Превосходительства, обязуемся отныне и впредь ни в чем не провиниться против России, и виновных людей, как-то: кабардинцев и проч., — к себе отнюдь не принимать и к ним не приобщаться; быть всегда Российскому престолу верноподданными и подтвердить то присягою, и все нами наперед похищенное — людьми, скотом и прочим имуществом — без изъятия, под присягою возвратить.

2. В удостоверение вышеописанного даем из назначенных Вами четырех фамилий аманатов.

3. Буде через наши земли пройдет многочисленное черкесское войско для вторжения в Россию, коих мы не в состоянии будем удержать — в том нас не обвинять, но только тотчас обязаны дать знать, а за тех, коих мы удержать будем в состоянии — отвечаем.

4. Если кто имеет из подданных Российскому Императору, подобных нам мусульман, на нас какую-нибудь претензию или мы на них, предоставить нам разбираться по нашим обычаям-шариатам.

5. Для мены и торговли учредить нам нар. Куме у крепости Хохандуковской меновой двор, дабы мы могли получать там соль, железо, товар и хлеб и были бы пропускаемы в пределы России по своим надобностям.

Обо всем вышеописанном мы все, карачаевские старшины и весь народ, прибегая к милосердию Вашего Превосходительства, всенижайше просим о принятии нас под свою великодушную пощаду и об оказании нам неограниченной милости.

На подлинном, за неумением грамоты никакой, приложившие перстом чернильные знаки всего карачаевского народа, валий Ислам Крым-Шамхалов, Мудор Коджаков, Темрюк Карабашев, Аслан-Мурза Дудов, Бек-Мурза Коджаков, Джанхот Карабашев, Хаджи Ибрагим Боташев, Наны Дудов, Басиат Карабашев, Таумурза Коджаков.

С подлинного переводил капитан Соколов. (Подлинник был написан на турецком языке).

(Aliyev, 1991:97-98).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Belge 7.

General Emanuel'in Emirnâmesi

П Р И К А З

в войска, находящиеся при покорении Карачая.

Октября 30-го дня, 1828 г., № 1.

Термопилы Северного Кавказа взяты нашими войсками и оплот Карачаева у подошвы Эльбруса — разрушен.

Труды ваши, храбрые товарищи, усердие к службе проложили путь к сердцу Кавказа. Карачай покорен навсегда. Страшными и отважными явились вы перед лицом неприятеля и термопилы Северного Кавказа не противостали вам, рассеялись и этим снискали спасение. Карачай покорен и новые подданные Великого нашего Государя благодарны за великодушную пощаду.

Вижу, храбрые товарищи, что не вам могут подлежать горы неприступные, пути непроходимые. Скажу волю императора и препятствия исчезают перед вами. Заслуги ваши смело, свидетельствую перед Государем императором, и кто достойный из вас, не обойден Его милостию.

Подлинный подписал: Генерал от кавалерии Командующий Кавказской линией.

(Kagııları, 1988:302).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/ 1 Winter 2008*

Belge 8.**Malkarlıların ve Digorların Ruslara Verdiği Ahidnâme****« П Р О Ш Е Н И Е »****О ВСТУПЛЕНИИ БАЛКАРИИ
И ДИГОРИИ В СОСТАВ
РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ**

Генваря 11 дня 1827 года.

Список с прошения и переводе с турецкого языка.

Его Превосходительству Командующему Войсками на Кавказской линии, Черномории и Областному начальнику господину генерал-лейтенанту и Кавалеру Емануэлю.

Мы, нижеподписавшиеся, уполномоченные старшины, от народа (У)Русбиевцов - Мурзакул (У)Русбиев, от Чегемцев - Кельмамбет Баймурзов, от Хуламцов и Бизинги - Магомет Шакманов, от Балкарцов - Арслан Аджи Жанхотов, от дигорцев - Касай Кубатиев, Давлетука Абисалов, Бинагер Карабугоков, Соза Соватов и Татархан Туганов, были отправлены к Вашему Превосходительству, для испрошения покровительства и защиты ВСЕРОССИЙСКОГО ВЕЛИКОГО ГОСУДАРЯ ИМПЕРАТОРА НИКОЛАЯ ПАВЛОВИЧА, яко поставленного от него наместника, с тем, что ежели сие наше прошение принято будет, то как мы, равно и весь народ, за отдачею уж Аманатов - детей наших, принять и на верность подданства присягу Всероссийскому Великому Государю Императору НИКОЛАЮ ПАВЛОВИЧУ и наследнику Его Государю Великому Князю АЛЕКСАНДРУ НИКОЛАЕВИЧУ, а затем будем, ежели и на службу ЕГО ВЕЛИЧЕСТВА естли в них мы востребованы будем, на что и имеем ожидать решения Вашего Превосходительства.

Генвари 11 дня 1827-го года.

По подлинному переводу значится, за неумением нами никакой грамоты присланные от упомянутых народов посланники: Старшины Мурзакул (У)Русбиев, Кельмамбет Баймурзов, Магомет Шакманов, Арслан Аджи Жанхотов, Касай Кубатиев, Давлетука Абисалов, Биногер Карабугоков Созо Соватов и Татархан Туганов приложили перстами черные знаки.

верно - генерал-лейтенант Емануэль» [подпись - автограф].

(Osmanlı, 2007:3).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

ПРОШЕНИЕ О ВСТУПЛЕНИИ БАЛКАРИИ И ДИГОРИИ В СОСТАВ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ

Генваря 11 дня 1827 года

1. «Список с прошения, в переводе с турецкого языка».

Его Превосходительству Командующему Войсками на Кавказской линии, Черноморин и Областному начальнику господину генерал-лейтенанту и Кавалеру Емануэлю.

Мы, нижеподписавшиеся, уполномоченные старшины от народа КУРДОВ — Мурзакул Тугусов, от Чегемцев — Кельмамбет Баймурзов, от Хулаццев и Визинги — Магомед Шахманов, от Балкарий — Арслан аджи Жанхотов, от дигорцев — Касий Кубатиев, Давлетука Абисалов, Винагер Карабутиков, Союз Саватов и Татархан Туганов, быв отпущены к Вашему Превосходительству, для пе-

реимением покровительства и защиты ВСЕРОССИЙСКОГО ВЕЛИКОГО ГОСУДАРЯ ИМПЕРАТОРА НИКОЛАЯ ПАВЛОВИЧА, для поставления от него наместника, с тем, что ежели сие наше прошение принято будет, то как мы, равно и весь народ, за отлучкою уж Аманатов — детей наших, принять и на верность подданства присягу Всероссийскому Великому Государю Императору НИКОЛАЮ ПАВЛОВИЧУ и наследнику Его Государю Великому Князю АЛЕКСАНДРУ НИКОЛАЕВИЧУ, а затем будем, ежели и на службу ЕГО ВЕЛИЧЕСТВА отъезди в них мы востребованы будем, на что и имеем ожидать решения Вашего Превосходительства.

Генваря 11 дня 1827-го года.

По подлинному повелению известны за подписаньем нами никаких грамоты присланные от упомянутых народов поставники: Старшины Мурзакул [У]Ругубов, Кельмамбет Баймурзов, Магомед Шахманов, Арслан аджи Жанхотов, Касий Кубатиев, Давлетука Абисалов, Винагер Карабутиков, Союз Саватов и Татархан Туганов приложили перстами черные знаки.

перво — Генерал-Лейтенант Емануэль. [подпись — автограф] «Копия

ВЕДОМОСТЬ

о числе дворов дигорских и прочих народов, вновь покорившихся русскому правительству

Звание народа	Число дворов	Присланные от них старшины
Дигорцы, живущие в горах и на плоскости	1000	Татархан Туганов
Балкарии	400	Арслан аджи Жанхотов
Чегемцы	200	Кельмамбет Баймурзов
Хулаццы и Визинги	100	Магомед Шахманов
Урусинцы	100	Мурзакул Урусинцев **

перво — генерал-лейтенант Емануэль. [подпись — автограф] **

General Georgiy Arseneviç Emanuel

(1775-1837)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/ 1 Winter 2008*

19. Kaynakça

A. Osmanlı Arşivi Belgeleri

- Belge 1. BOA HAT 1104 44590-E 25 R 1242 | *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümayûn, Dosya No: 1104, Gömlek No: 44590-E, Tarih: 25 Rebü'l-âhir 1242.*
- Belge 2. BOA HAT 1089 44279-Ç 29 Z 1243; | *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümayûn, Dosya No: 1089, Gömlek No: 44279-Ç, Tarih: 29 Zi'l-hicce 1243.*
- Belge 3. BOA HAT 1087 44255-B 27 Ca 1243; | *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümayûn, Dosya No: 1087, Gömlek No: 44255-B, Tarih: 27 Cemâziye'l-evvel 1243.*
- Belge 4. BOA HAT 1087 44255-C 29 Z 1243 | *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümayûn, Dosya No: 1087, Gömlek No: 44255-C, Tarih: 29 Zi'l-hicce 1243.*
- Belge 5. BOA HAT 1042 43115-Y 06 M 1243 | *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümayûn, Dosya No: 1042, Gömlek No: 43115-Y, Tarih: 6 Muharrem 1243.*
- BOA HAT 1103 44569-H 25 R 1242 | *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümayûn, Dosya No: 1103, Gömlek No: 44569-H, Tarih: 25 Rebü'l-âhir 1242.*
- BOA HAT 1103 44569-M 25 R 1242 | *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümayûn, Dosya No: 1103, Gömlek No: 44569-M, Tarih: 25 Rebü'l-âhir 1242.*
- BOA HAT 1042 43115-P 05 Z 1243 | *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümayûn, Dosya No: 1042, Gömlek No: 43115-P, Tarih: 05 Zi'l-hicce 1243.*

B. Kitap ve Makaleler

- Abayev, Misost., *Balkariya*, Nalçik, 1992.
- Adiloğlu, Adilhan., *Karaçay-Malkar Türkleri*, Ankara, 2005.
- Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, II ve III. Ciltler, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1994.
- Aliyev, Umar., *Karaçay*, Çerkessk, 1991.
- Aydın, Mustafa., *Üç Büyük Gücün Çatışma Alanı Kafkaslar*, İstanbul, 2005.
- Bala, Mirza., “Karaçay ve Balkarlar”, İA (MEB), Cilt: 6, İstanbul, 1993.
- Barazbiylanı, Muslim., “Ullu Atalarımız Saylagan Col Bla”, *Zaman Gazet*, Nalçik, 7 Sentyabr 2007.
- Bilge, M. Sadık., *Osmanlı Devleti ve Kafkasya*, İstanbul, 2005.
- Bittirlanı, Tamara., “Burungulu Nazmuçu”, *Mingitav Jurnal*, No: 2, Nalçik, 1993.
- Borlaklanı, Yusuf., “Hasavka Uruş”, *Karaçay Gazetesi*, Çerkessk, 14.03.2001.
- Gökçe, Cemal., *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti*, İstanbul, 1979.
- Gökbilgin, Özalp., *Tarih-i Sahib Giray Han*, Ankara, 1973.
- Herodotos, *Herodot Tarihi*, Çeviren: Müntekim Ökmen, İstanbul, 1991.
- İnalcık, Halil., “Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığının Osmanlı Tâbiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi”, *Belleten*, VIII-30, Ankara, 1944.
- İnalcık, Halil., “Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)”, *Belleten*, XII-46, Ankara, 1948.
- Kagıylanı, Nazifa., *Teyri Carık*, Çerkessk, 1988.
- Karagöz, Rıza., “Kafkasya’da Osmanlı-Rus Mücadelesi ve Osmanlı Devleti’nin Kafkasya’dan Çıkışı”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı: 8 (44), 2002.
- Kasımov, Ali., Kasımov, Hasan., *Çerkes Soykırımı*, Çeviren: Orhan Uravelli, Ankara, 1995.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

- Kırzioğlu, Fahrettin., *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, Ankara, 1993.
- Kipkeyeva, Z.B., *Narodı Severo-Zapadnogo i Tsentralnogo Kavkaza Migratsii i Rasseleniye*, Moskova, 2006.
- Köse, Osman., *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması*, Ankara, 2006.
- Kudaşev, V.N., *İstoriçeskiye Svedeniya o Kabardinskom Narode*, Nalçik, 1991.
- Kurat, Akdes Nimet., *Türkiye ve İdil Boyu-1569 Astarhan Seferi, Ten-İdil Kanalı ve XVI-XVII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri*, Ankara, 1966.
- Lavrov, L.İ., *Karaçayevtsi*, Çerkessk, 1978.
- Laypanlanı, Hamit., Dudalanı, Mahmut., *Eski Karaçay Cırla*, Mikoyan-Şahar, 1940.
- Miller, V., Kovalevskiy, M., “Gorskih Obşçestvah Kabardı”, Vestnik Evropy, No: 4, 1884.
- Miziyev, İ.M., *Oçerki İstorii i Kulturi Balkarii i Karaçaya XIII-XVIII vv*, Nalçik, 1991.
- Miziyev, İ.M., *İstoriya Karaçayevo-Balkarskogo Naroda s Drevneyşih Vremen Do Prisoedineniya k Rossi*, Nalçik, 1994.
- Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuat*, Hazırlayan: Prof. Dr. Neşet Çağatay, III-IV. Cilt, Ankara, 1992.
- Nogaylılanı, Cagafar., *Karaçayını Üsünden Haparla*, Çerkessk, 2001.
- Osmanlanı, Hıysa., Şakmanlanı, Ahmat., “Çingishannı Tuvdukları”, Zaman Gazet, Nalçik, 18 Noyabr 2006.
- Osmanlanı, Hıysa., “Kadarıbiz, Carsıwubuz, Kuvançıbiz da Birdile”, Zaman Gazet, Nalçik, 12 May 2007.
- Sabançılani Hacı-Murat, Malkondulanı Hamit., “Malkar bla Karaçayda Töre”, Mingitav Jurnal, No:6, Nalçik, 1993. (Sabançiyev, H.M., Malkonduyev, H., “Karaçay-Malkarlılarda Töre Müessesesi”, Çeviren: Adilhan Adiloğlu, Bilig Dergisi, Sayı: 9, Ankara, 1997).
- Saydam., Abdullah., *Kırım ve Kafkas Göçleri*, Ankara, 1997.
- Şamanlanı, İbragim., *Koban Başında Tarih Haparla*, Çerkessk, 1987.
- Tebuyev, R.-Hatuyev, R., *Oçerki İstorii Karaçayevo-Balkartsev*, Moskova-Stavropol, 2002.
- Töppelanı, Alim., “Kara Mussanı Cırları”, Mingitav Jurnal, No: 2, Nalçik, 1993.
- Traho, Ramazan., *Çerkesler*, Çevirenler: Gülden Kangal, Atilla Tuygan, İstanbul, 2007.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

DİVANLARDAKİ MANZUM ‘ARZ-I HÂLLER

H.Dilek BATİSLAM*

ÖZET

Şikâyet dilekçesi niteliği taşıyan, şikâyet defterlerine kaydedilen mensur ‘arz-ı hâllerin yanı sıra divanlarda şairlerin yazdığı manzum ‘arz-ı hâl örnekleri de vardır. Manzum ‘arz-ı hâller içerikleri, biçimsel özellikleri dil ve anlatımları bakımından mensur ‘arz-ı hâllerden farklı özellikler taşır. Bu makalede ‘arz-ı hâller hakkında bilgi verildikten sonra divan şairlerinin divanlarından alınmış 12 manzum ‘arz-ı hâl örneğinden yola çıkılarak manzum ‘arz-ı hâllerin önemi ve özellikleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: ‘Arz-ı hâl, Divan, Divan şiiri, şikâyet, şikâyet mektubu.

VERSE PETITIONS IN DİVAN POETRY

ABSTRACT

Along with the prose petitions registered to the registration books of complaints and having the quality of the letter of complaint, there are also samples of verse petitions written by poets in Divans. The contents of verse petitions are different from prose petitions in terms of language, narration and form. In this study, after giving information about the petitions, we try to emphasize the importance and characteristics of verse petitions of twelve samples taken from divan poetry of divan poets.

Key words: Petition, divan, divan poetry, complaint, letter of complaint.

Resmî bir makama içinde bulunulan hâlî bildirme, çeşitli konulardaki şikâyetleri dile getirme vb. amaçlarla sunulan yazı veya dilekçeye ‘arz-ı hâl denir. Arz-ı hâl yerine rikâ’, ruk’a, mahzar, istid’â’, kâğıt ve son dönemlerde bazen de arza kelimeleri kullanılmıştır¹. ‘Bütün bir kaza halkını temsil etmek üzere doğrudan kadiya gidip onun aracılığıyla sunulan ‘arz-ı hâller ‘arz-ı mahzar, askerî ya da resmî kişilerin şikâyet dilekçeleri sadece ‘arz, reâyanın dilekçeleri ise, ‘arz-ı hâl olarak isimlendirilmiştir². Mahzarlar, şikâyet, talep, teşekkür vb. amaçlarla ilgili makamlara birden çok kişinin imzasıyla ulaştırılan ‘arz-ı hâllerdir. Mahzar verenler genellikle bir ferman çıkarılarak uğradıkları haksızlığın giderilmesini, taleplerinin yerine getirilmesini istemişlerdir. Mahzar dolayısıyla çıkarılan fermanlar kadı sicillerine de kaydedilmiştir³.

‘Arz-ı hâl yazımının kendine özgü belirli kuralları vardır. Özel kâğıtlara yazılan ‘arz-ı hâllerde kâğıt önce ortasından ve üst kısmından ikiye katlanır, bu çizgi üzerine Besmele yerine geçmek üzere bir işaret konur. Daha sonra dörde katlanan kâğıdın her bölümüne ‘arz-ı hâl verilen makamın ve makam sahibinin rütbesine göre değişen, yazılması zorunlu ifadeler yer verilir. ‘Arz-ı hâller hitap, dua ve bitiş bölümlerinden oluşur. Ana bölümde dilekçe sahibinin kendisini tanıttığı “ta’rif-i nefis”, sahip olduğu vasıfları ifade eden “beyân-ı istihkak” ve istekleri belirten “beyân-ı matlab” bölümü yer alır. ‘Arz-ı hâllerin dili de farklı

* Doç.Dr. Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. batislam@cu.edu.tr

¹Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, “Arz-ı hâl” mad., Dergâh Yay., İstanbul 1977, c.1, s.170; Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, 15. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1998, s. 40; Mehmet İpşirli, “Arzuhal” mad., DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, İstanbul 1991, c.3, ss. 447-448.

² Halil İnalcık, “Şikâyet Hakkı: ‘Arz-ı Hâl ve ‘Arz-ı Mahzar’lar”, Osmanlı Araştırmaları, The Journal of Ottoman Studies, İstanbul 1988, sayı: VII-VIII, s.35.

³ Mehmet İpşirli, “Mahzar” mad., DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, Ankara 2003, c.27, ss. 398-401.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

özellikler taşır. Amaç “mâruz-ı çâker-i kemîneleridir ki” diye yapılan girişle anlatılır, “ol bâbda ve kâtibe-i ahvâlde emr ü fermân hazreti menlehül emrindir” diye bitirilir. ‘Arz-ı hâlin sonunda ise, istek sahibi imzasına yer verir. Bazı yönle-riyle günümüzdeki dilekçeye benzemekle birlikte oldukça gelişmiş bir şekilde ve kalıplaşmış ifadelerle düzenlenen ‘arz-ı hâllerin yazılması çok kolay değildir. ‘Arz-ı hâlcî olmadıkları halde devlet dairelerinde münşilik yapmış kâtipler arasında, kâtip ve ‘arz-ı hâlcilere örnek olmak üzere mektup ve ‘arz-ı hâl yazarak bunları bir risale halinde toplayanlar da olmuştur⁴.

Okuma yazma bilenlerin az olduğu dönemlerde ‘arz-ı hâl yazarak geçinenler ‘arz-ı hâlcilik adı verilen bir mesleğin ortaya çıkmasına neden olmuşlardır. XVIII. yüzyılda bu işi meslek edinenler ‘arz-ı hâlcî başı adı verilen bir yetkiliye bağlanarak ‘arz-ı hâlciliğin kuralları belirlenmiştir. Kurallar gereği bu mesleği seçenler ‘arz-ı hâlcî başına başvururlar. Divan-ı hümâyûn ocağı zabıtlarından çavuşlar emini ve kâtibiyle ‘arz-ı hâlcî başından oluşan bir kurul başvuruda bulunanları imtihan eder. İmtihanda başarılı olanların kimlik tespiti yapıp dürüstlükleri kanıtlanmışsa izin kâğıdı çıkarılır. Böylece ‘arz-ı hâlcî olmaları karara bağlanmış olur. ‘Arz-ı hâlciliğe özellikle devlet dairelerinde çalışmış ve herhangi bir sebeple işinden ayrılmış olanlarla açıkta kalan memurlar girmişlerdir. Zamanla ‘arz-ı hâlcilerin belirli kurallar dahilinde seçimi ve çalışma izni alma işlemlerinin gerektiği gibi yapılmadığı görülmüştür. Bu nedenle 1773 tarihinde çıkarılan bir fermanla ‘arz-ı hâlcilerin dürüst, namuslu, ‘arz-ı hâl yazmasını, şer’-i şerifi ve kanunları bilen, yürürlükteki kurallardan haberdar tecrübeli kimselerden seçilmesi gerektiği, bir süreden beri bu vasıfları taşımayan bazı kişilerin ilgililerden izin almadan ‘arz-ı hâlcilik yaptıkları belirtilerek kurallara uymayanların cezalandırılması istenmiştir⁵.

Osmanlı döneminde ‘arz-ı hâl sunma hakkı yaygın şekilde kullanılmıştır. Arşivlerde şikâyetlerle ilgili olarak padişahın hükümlerini içeren şikâyet defterleri vardır. Bu defterlerdeki kayıtlarda şikâyetle bulunanlara bakıldığında hemen her kesimden insanın şikâyet için ‘arz sunma hakkının olduğu anlaşılır. Padişah’tan başlayarak taşradaki küçük idareci ve makamlara kadar yetkili her makama ‘arz-ı hâl sunulmuştur. En etkili ve ilgi çekici ‘arz-ı hâller padişaha sunulanlardır. Padişaha ‘arz-ı hâl sunmak için genellikle padişahın cuma selâmlığı, bayram namazı, türbe ziyareti, ava çıkması, dinlenmek için civardaki bahçe ve köşklere gitmesi vb. özel durum ve zamanlar en uygun vesileler olarak kabul edilmiştir. Ayrıca padişah halkın şikâyetlerini almak üzere bu gibi fırsatları ne kadar çok yaratırsa o kadar âdil sayılmıştır. Kimi zaman padişahın dikkatini çekmek amacıyla şikâyeti olanların saraya yakın yerde ateş yaktıkları da görülmüştür⁶.

Sunulan ‘arz-ı hâllerle padişah başta olmak üzere, sadrazam ve diğer yetkililer yakından ilgilenmişlerdir. Dîvân-ı Hümâyûn, ikinci divanı, cuma divanı ve taşrada eyalet divanı gibi en yetkili idarî organların görevleri arasında, ‘arz-ı hâlleri kabul etmek ve değerlendirmek de vardır. Koçi Bey risalesinde de halkın şikâyetlerinin nasıl dinleneceğini ve onların ‘arz-ı hâllerinin nasıl kabul edileceğini anlatan bir bölüm bulunur. Bu bölümde sunulan ‘arz-ı hâllerin bizzat padişahın emriyle kapıcılar kethüdası tarafından toplanması, padişahın bunları tek tek okunması ve ilgilenmesi için bir hatt-ı hümâyûnla sadrazama gönderilmesinin âdet olduğu belirtilir⁷.

⁴ Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, a.g.m., s.170; İpşirli, 1991, a.g.m. 447-448; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, “Arzuhalci” mad., MEB. Yayını, İstanbul 1971, c.1, s.90.

⁵ Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, a.g.m., s.170; İpşirli, 1991, a.g.m., s. 447-448; Pakalın, a.g.m., s.90.

⁶ İnalçık, a.g.m., s.33.

⁷ İpşirli, 1991, a.g.m., s. 447-448.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Bir köy, bir kasaba halkının padişaha topluca ‘arz-ı hâl sundukları da sık sık görülür. Bu tür ‘arz-ı hâllerdeki şikâyetler ve talepler üzerinde önemle durulmuştur. Şikâyetler sebebiyle gerektiğinde sadrazam, beylerbeyi, kadı vb. yöneticiler idam da dahil olmak üzere ağır şekilde cezalandırılmıştır. Sadrazamlara da çok çeşitli niteliklerde ‘arz-ı hâller sunulmuştur. Tayinlerle ilgili olarak verilen ‘arz-ı hâllerde sadrazam kethüdası ‘arz-ı hâlin sağ üst köşesine “mahalli görüle” yazarak bunu baş muhasebe, mevkufat, ruûs kalemi veya defterhane gibi kalemlere, eski kaydının çıkarılması ve gerekli bilginin verilmesi için gönderir. ‘Arz-ı hâl burada incelendikten sonra o memuriyet veya cihetin münhal olup olmadığı, daha önce ve o sırada kimin üzerinde olduğu gibi bilgiler derkenar olarak yazılır ve ‘arz-ı hâl tekrar sadârete gönderilir. Bu kayıtlar incelendikten sonra sadrazam uygun görürse dilekçeye, “mücebince tevcih olunmak buyuruldu” ibaresini ve tevcih tarihini yazar, ayrıca yapılan muamelenin doğruluğunu ve kendisi tarafından yapıldığını bildirmek üzere “mücebince” kaydı üzerine “sah” işaretini koyar. Son işlemler de tamamlandıktan sonra sonuç ‘arz-ı hâl sahibine bildirilir. Şeyhülislâm sadrazama ‘arz-ı hâlinde, “ma’rûz-ı dâî budur ki” veya “ma’rûz-ı dâileridir ki”, kadılar ve diğer ilmiye sınıfı mensupları, “der-i devlet-mekîne ‘arz-ı dâî-i kemîne oldur ki”, beylerbeyiler, kaptan paşa ve dârüssaâde ağası ve diğer üst seviyedeki yetkililer, “der-i devlet-mekîne arz-ı bende-i kemîne oldur ki” veya “dergâh-ı felek-penâh tûrabına ‘arz-ı bende-i bî-mikdâr budur ki” şeklinde, daha aşağı seviyedekiler ise “devletlü, saâdetlü, mürüvetlü, merhametlü, sultânım hazretleri sağ olsun” gibi bir elkâb kullanırlar.

Osmanlı İmparatorluğu’nda en yetkili merci olan Divân-ı Hümâyûn’a ‘arz-ı hâl sunulması çok önemli ve yaygın bir uygulamadır. Divân-ı Hümâyûn bu konuda bütün imparatorluk halkına açık olmakla birlikte bu haktan daha çok İstanbul ahalisi faydalanmıştır. ‘Arz-ı hâller belli bir gündem içerisinde XVI. yüzyıl sonlarına kadar reisülküttâb, daha sonraki yüzyıllarda birinci ve ikinci tezkireciler tarafından yüksek sesle okunmuş, yetkililer tarafından da gereği yapılmıştır. Divân-ı Hümâyûn’un çalışmalarını günümüze ulaştıran mühimme ve şikâyet defterlerinde çok sayıda ‘arz-ı hâl örneğine rastlanmaktadır. Tevkii Abdurrahman Paşa Kanun-nâmesi’ndeki kayıtlardan, sadrazamın kendi konağında topladığı ikinci divanına, kazaskerlerle yaptığı cuma divanına, İstanbul ve bilâd-i selâse kadıları ile yaptığı çarşamba divanına da birçok ‘arz-ı hâller verildiği ve bunların tezkireciler tarafından okunduğu anlaşılmaktadır. Merkez teşkilâtının çeşitli yetkili makamlarına sunulan ‘arz-ı hâllerden ayrı olarak taşrada eyalet divanına da ‘arz-ı hâl sunulduğu bilinmektedir⁸.

Yukarda söz ettiğimiz bir çeşit şikâyet dilekçesi niteliği taşıyan mensur ‘arz-ı hâllerin yanı sıra çeşitli edebî eserlerde de hem mensur hem de manzum ‘arz-ı hâller bulunmaktadır. Külliyyât içindeki Kânî münşeâtında bulunan “Sûret-i ‘Arz-ı Hâl (vr. 133)”, “Sûret-i ‘Arz-ı Hâl Ez-cânib-i Hod (vr. 137)”, “Sûret-i ‘Arz-ı Hâl (vr. 145a-b)” başlıklı ‘arz-ı hâller münşeât mecmualarındaki mensur ‘arz-ı hâllerdendir. Manzum ‘arz-ı hâllere ise Divan şairlerinin divanlarında bulunan çeşitli nazım şekilleriyle yazılmış ‘arz-ı hâlleri örnek vermek mümkündür. Manzum ‘arz-ı hâllerde şairler içinde bulundukları durumu ve isteklerini manzum olarak, mensur ‘arz-ı hâllerden daha sanatlı ve farklı bir biçimde ifade etmişlerdir.

Bu makalede çeşitli divanları tarayarak ulaşabildiğimiz 12 ‘arz-ı hâlden yola çıkarak manzum ‘arz-ı hâllerin biçim ve içerik özelliklerini tespit edip bu tür eserleri tanıtmayı amaçlıyoruz. ‘Arz-ı hâl sayısının divanların ve mecmuaların daha ayrıntılı olarak incelenip taranmasıyla artabileceğini düşünmekle birlikte,

⁸ İpşirli, 1991, a.g.m., s.447-448.

şimdilik ulaşabildiğimiz örnekler yardımıyla bilgi vermeye çalışacağız. Manzum 'arz-ı hâl örneklerinin yazıldığı yüzyıllar, şairleri, başlıkları, vezinleri, nazım şekli, uzunluğu ve konularıyla ilgili olarak şunları söyleyebiliriz:

Gelibolulu Âli

"Velehu 'Arz-ı Hâl-i Manzûm" başlıklı, Feilâtûn/Mefâ'ilûn/Feilûn vezniyle ve mesnevi nazım şekliyle yazılmış. 20 beyit. Gelibolulu Âli padişaha hitaben yazdığı 'arz-ı hâline padişahın övgüsüyle başlar. İki yıl çok sıkıntı çekerek Arslan ve Güşâde adlı hünerli iki gulam (köle) yetiştirdiğini, gulamların özelliklerini, padişah hizmetine layık hâle getirebilmek için eğitimlerine ve sanat sahibi olmalarına gayret ettiğini anlatır. Padişahın bu değerli gulamlara ilgi göstermesini bekleyen şair, kendisine de bir hizmet şansı verilmesini ister. Uygun görülen görev bir kitabet (kâtiplik) dahi olsa kabul edeceğini belirtir. Devlet hizmetinden uzak kalmayı istemediğini, padişahın vereceği her görevi yerine getirmeye hazır olduğunu söyler⁹.

Hayretî

"Arz-ı Hâl-i Mahbûb-ı Hod" başlıklı, Fâ'ilâtûn/Fâ'ilâtûn/Fâ'ilâtûn/ Fâ'ilûn vezniyle mütekerrir murabba nazım şekliyle altı bent halinde yazılmış. Hayretî 'arz-ı hâlinde diğerlerinden farklı olarak sevgilisine içinde bulunduğu durumu anlatır. Divan şiirinin bilinen sevgili tipinin özelliklerinden yararlanarak sevgilisini tasvir eder. Sultana benzettiği sevgilisinin kendisini reddetmemesini, ondan ilgi beklediğini dile getirir. Sevgilisinin durumuyla kendi durumunu kıyaslar. Sevgilisinden söz ederken onu güle, kendini bülbüle benzeten şair, ayrıca servi boylu sevgiliyi hükümdar, kendisini de onun kulu, kölesi olarak tanımlar. Sevgilisine ulaşamamanın mutsuzluğu içinde olduğunu belirtir.¹⁰

Azmizâde Hâletî

1. "Hazret-i Şâh-ı Cihâna 'Arz-ı Hâlümdür" başlıklı, Mefâ'ilûn/Mefâ'ilûn/Fe'ülûn vezniyle ve mesnevi nazım şekliyle yazılmış. 108 beyit. Sultân II. Osman'a sunulduğu anlaşılan 'arz-ı hâline Azmizâde Hâletî mübalağalı bir şekilde çeşitli yönlerden padişahı överek başlar. Kendi durumunun daha iyi olacağına dair umudunu dile getirdikten sonra felekten ve dünyadan şikâyet eder, çektiği sıkıntıları anlatır. İsteklerinin bir türlü gerçekleşmediğini, bir iki kötünün haksızlığına uğradığını söyler. Padişahı yardım beklediğini, tuzağa düştüğünü, zamanın hünerlilerin düşmanı olduğunu belirtir. Hünerli olmasının hasımlarının sayısının artmasına sebep olduğunu, şansının dönmesini, şiir ve inşâsının takdir edilmesini, itibar görmeyi ister. Kendi şairlik yeteneğini över, padişah şiirlerine, divanına ilgi gösterecek olursa şansının döneceğini düşünür. Atalarının yetenekli, devlet hizmetinde görev almış kimseler olduğuna dikkat çeker. Ailesinin ve kendisinin uzun zamandır padişaha hizmet ettiklerini vurgular. Padişahın kendisine bir vakıf vermesinin uygun olduğunu belirtir. Bu isteğini dile getirdikten sonra padişaha sıkıntı vermek niyetinde olmadığını söyler. Dua ederek 'arz-ı hâlini bitirir¹¹. Şair II. Osman'a sunduğu bu arz-ı hâlden sonra 1618'de Mısır kadılığına tayin edilmiştir¹².

2. "Arz-ı Hâl Tarîkiyle Sultân Murâd Hazretlerine Virilmüşdür" başlıklı, Mefâ'ilûn/Mefâ'ilûn/Fe'ülûn vezniyle ve mesnevi nazım şekliyle yazılmış. 146

⁹ İsmail Hakkı Aksoyak, *Gelibolulu 'Âli ve Divanlarının Tenkitli Metni*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1999, s.1531-1532.

¹⁰ Mehmed Çavuşoğlu, M. Ali Tanyeri, *Hayretî Divan*, Tenkidli Basım, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1981, s.120-121.

¹¹ *Azmi-zade Haleti Divanı*, c.II, Giriş ve Tenkitli Metin, haz.: Bayram Ali Kaya, Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları 57-58, Harvard 2003, s.42-45.

¹² Halûk İpekten, "Azmizâde Hâletî" mad., DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, İstanbul, c.4, ss.348-349.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

beyit. Azmîzâde Hâletî ikinci ‘arz-ı hâline padişaha dua ile başlar. Ardından padişahın övgüsüne geçer. Dâra, İskender, Feridun vb. tarihi, efsanevi kişilere telmihler yaparak kasidelerin medhiye bölümlerinde olduğu gibi mübalağalı bir şekilde padişahın övgüsüne devam eder. Kendi hâlini anlatmaya geçtiğinde sıkıntılarının çokluğundan yakınır. Bahtsızlığını, umutsuzluğunu, çaresizliğini, yaşadığı çeşitli sorunları ayrıntılı olarak anlatır, feleğin acımasızlığından şikâyet eder. Padişahın kendisine yardımcı olmasını, muhtaç bir insan olarak başka kapıya gönderilmemesini ister. Padişahın derdinin ne olduğunu bilip anlayacağından emin olduğunu belirten şair, düşmanlarının eziyetinden, kötülüğünden şikâyet eder. Kendisinin suçsuz olduğunu anlatır. Yeni bir mansıp alıp daha iyi duruma gelmek üzereyken düşmanları yüzünden rahat edemediğini, sevinemediğini söyler. Sıkıntılarının tek kurtulma yolunun padişahın yardımı ve onun isteğiyle mümkün olacağını belirtir. Kendi özelliklerini elini, dilini, sözlerini, ilmini, hayal gücünü, şairliğini, yaradılışını, abartılı bir şekilde överek anlatan şair, padişahın zavallı kullarını unutmayaacağına inandığını belirtip dua ederek ‘arz-ı hâlini bitirir¹³.

Mâhir Abdullah

1. “Kasîde-beççe Berâ-yı ‘Arz-ı Hâl Be-Dergâh-ı Cenâb-ı Hazret-i Sultân Ahmed Han” başlıklı, Mef’ûlû/Fâ’ilâtü/Mefâ’ilü/Fâ’ilün vezniyle kaside nazım şekliyle yazılmış. 10 beyit. Mâhir Abdullah padişaha sunduğu ‘arz-ı hâlde zamandan şikâyet eder. Padişahın dertlerine çare olmasını ister. Üzüntülerini, hâlini, bahtının karalığını, isteklerinin gerçekleşmediğini anlatıp yakınır. Padişaha seslenerek kendisini iyi duruma getirmesini diler. Eğer padişah isteğini yerine getirirse adının felekte güneş gibi şöretli, ünlü olacağını söyler¹⁴.

2. “Muhammes Der-zımn-ı ‘Arz-ı Hâl Be-Hâk-pây-ı Hazret-i Sultân Mustafa Firistâde Bûdî” başlıklı, Fe’ilâtün/ Fe’ilâtün/ Fe’ilâtün/Fe’ilün vezniyle mütekerrir muhammes nazım şekliyle 7 bent halinde yazılmış. Mâhir Abdullah, ikinci ‘arz-ı hâlinde de “Kişi yakdığı çerağ üstüne pervâne gerek” atasözünü tekrarlayarak padişahın kendisine ilgi gösterip yardımcı olmasını ister. Şaire göre padişah kendi yardımları sayesinde durumunu düzelterken koruyup gözetmeye devam etmelidir. Eğer dünyada şöretinin artmasını istiyorsa has kulları ona hâlini bildirdiğinde bir söz ile onların isteğini yerine getirmeli ve onlara yardımcı olmalıdır. Son bentte şair, padişaha seslenerek, emrinin Cem ve İskender misali etkili ve geçerli olduğunu hatırlatıp bağışta ve cömertlikte bulunmasını ister. Şeyhülislâma kendisini tanıtmayı beklediğini ifade eder¹⁵.

Vahîd Mahtûmî

“‘Arz-ı Hâl-i Mahtûmî Berâ-yı Sultân Mahmûd Han” başlıklı, vezni Fe’ilâtün/Mefâ’ilün/Fe’ilün. Mesnevi nazım şekliyle yazılmış. 83 beyit. Vahîd Mahtûmî ‘arz-ı hâline padişahın övgüsüyle başlar. Sonra hâlini anlatmaya geçer. Enderun’da on yıl hizmet ettiğini, bu hizmette başarılı olduğunu, şiirleriyle meclislerin tadı tuzu haline geldiğini, marifetliliğini dile getirir. Eserlerinden söz eder. Kaside söyleyip tarih yazdığını, Mora fethini anlatan bir kitabı olduğunu, divanını görenlerin beğendiğini belirtir. Devlet büyüklerinin ilgisizliği nedeniyle zor duruma düştüğünü söyler. Çevresindeki kıskanç insanların da zor duruma düşmesinde payı olduğunu anlatır. Şair, silahtar olmuş, azatlık damgası yerine elinde bir kâğıtla Rakka valisine gönderilmiş sonrasında da fermanla Rakka’da iskâna mecbur edilmiştir. Devletten umduğu yardımı görememiştir. Kadının haksızlığından, düşmanlığından, adaletli davranmadığından şikâyet eden şair,

¹³ Kaya, 2003, a.g.e., s.45-49.

¹⁴ Hasibe Kayhan, *Mâhir Abdullah, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanı’nın Tenkidli Metni*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 1999, s.113.

¹⁵ Kayhan, a.g.e., s.423-424.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

hâlini kime anlatırsa anlatsın bir karşılık alamaz. Üç sene bu şekilde çölde çaresiz kalır. Düşmanının kim, günahının ne olduğundan habersiz dolaşır. Kalpazanlık etmedim, sahte ferman düzenlemedim, kimsenin namusuna el uzatmadım, din düşmanına kale vermedim diye düşünür. Bunların hangisini yaptım diye kendisine sorar. Sonuçta düşkünlüğünün sebebinin gururu, başına gelenlerin de kendi kusuru olduğuna karar verir. Dua ederek içinde bulunduğu sıkıntıdan kurtulmayı, yeniden padişahın hizmetinde çalışmayı ister. Şair, Sultân Mahmud padişah olunca onun yardımını talep eder. Bir hatası olduysa affını, daha önce olduğu gibi silahşorluk görevi verilmesini ister. Anne babasının yaşlı, güçsüz ve bakıma muhtaç olduklarını, ailesinin umutla yeniden görev almasına duacı olduklarını söyler. Padişahın merhamet ve ihsanını beklediğini söyleyip dua eder. Bu manzum 'arz-ı hâli sunarak muradına ulaşmayı dilediğini bildirip 'arz-ı hâlini bitirir¹⁶.

Seyyid Vehbî

1. “ ‘Arz-ı Hâl-i Manzûm” başlıklı, Mef’ûlü/Fâ’îlâtü/Mefâ’îlü/Fâ’îlün vezniyle kıt’a (kıt’a-i kebîre) nazım şekliyle yazılmış. 20 beyit. Seyyid Vehbî ‘arz-ı hâlinde önce sadrazamı över, sonra kendi hâlini anlatmaya başlar. Sadrazamın ilgisinden ayrı kalmanın üzüntüsü içinde olduğunu söyleyen şair, etrafındakilerin kını yüzünden kötü duruma düştüğünü ve yardıma ihtiyacı olduğunu dile getirir. Kendisine peşin 3 aylık maaş verilirse yoksul, müflis bir kimseyken mutlu ve isteğine ulaşmış olacağını söyler. Her ay beş kese ödenmesi hususunda emir verilmesini isteyen şair, bunu yapmanın çok kolay olacağını, ataları, soyu ve peygamber aşkına sadrazamın acıyıp yardım etmesini dileyerek ‘arz-ı hâlini bitirir¹⁷.

2. “ ‘Arz-ı Hâl” başlıklı, Mef’ûlü/Mefâ’îlü/Mefâ’îlü/Fe’ûlün vezniyle ve kıt’a (kıt’a-i kebîre) nazım şekliyle yazılmış. 14 beyit. Vehbî, sadrazama yazdığı ‘arz-ı hâlde gök cisimleriyle ilgili tasvirlerden yararlanarak yıldızı düşen bir devlet adamından söz eder. Yıldızı düşenin kim olduğunu öğrenince kendi durumunun da koruyucusunun yıldızının düşmesiyle birlikte kötüye gittiğini anlatır. Velinimeti azledilince Vehbî de düşkünler arasına katılmıştır. Şair, içinde bulunduğu bu kötü koşulları dikkate alarak yeni sadrazamın da kendisine lütufta bulunmasını isteyip ‘arz-ı hâlini tamamlar¹⁸.

3. “ ‘Arz-ı Hâl” başlıklı, Mef’ûlü/Mefâ’îlü/Mefâ’îlü/Fe’ûlün vezniyle kıt’a (kıt’a-i kebîre) nazım şekliyle yazılmış. 14 beyit. Vehbî ‘arz-ı hâle doğrudan içinde bulunduğu hâli anlatarak başlar. Gönül ehlinin dünyada kendininki gibi bir velinimete sahip olmasının şans olduğunu söyler. Velinimeti sadrazamın verdiği yardım sözü sonucunda her ne görev verilirse razı olacağını bildirir. Azıcık ilgi gösterilirse yeteneğini ortaya koyabileceğini söyleyen şair, mektupçuluk görevinin uygun olduğunu belirtir. Bir tezkire yazılırsa isteğinin yerine geleceğini, velinimetinin yardımına ihtiyacı olduğunu anlatan şair, her fırsatta sevgi ve saygısını göstermeye hazır olduğunu ifade eder. Velinimetine dua eder ve bundan sonra sözünü onun niteliklerini, övgüsünü yapmaya vakfedeceğini söyler. Nef’î’yi unutturmazsa kınanmayı hak edeceğini ancak onu unutturabilmesi için de onun kadar kendisine de ilgi gösterilmesi gerektiğini söylemeyi ihmal etmez. Nef’î ile kendini kıyaslayarak sözlerini tamamlar¹⁹.

¹⁶Bahattin Kahraman, *Vahid Mahtûmî, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Eserlerinin Tenkidli Metni*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 1995, s. 836-841.

¹⁷*Seyyid Vehbî ve Divanı’nın Karşılaştırmalı Metni*, haz.: Hamit Dikmen, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1991, s.326-327.

¹⁸Dikmen, a.g.e., s.327-328.

¹⁹Dikmen, a.g.e., s.329-330.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

4. “‘Arz-ı Hâl” başlıklı, Mef’ülü/Fâ’îlâtü/Mefâ’îlü/Fâ’îlün vezniyle kıt’a (kıt’a-i kebîre) nazım şekliyle yazılmış. 22 beyit. Şair ‘arz-ı hâle ‘arz-ı hâli sunduğu sadrazama hitap ederek başlar. Kendi sözlerini dinlemesini, şair sözü olması nedeniyle sözlerinin dinlenmeyi hak ettiğini belirtir. Eski dostu, zavallı, aciz kulu olduğu, özlemini çektiği hamisine seslenen Vehbî, onun gibi bir koruyucuya sahip olmasına rağmen başı boş bırakılmasından yakınıır. İçinde bulunduğu durumdan dolayı yaptıklarının yanlış olup olmadığını ve görev dağıtımını yapılırken kendi payına mansıb yerine kazânın uygun görülmesi konusundaki fikrini bir kez olsun söylemesini ister. Umduğu görevin verilmeyişinin nedenlerini sorar. Nasıl bir hata yaptığını anlamaya çalıştığını belirtir. Kendisi fitne çıkarmamış, azgınlık etmemiş, kötü işlere karışmamıştır. Yaptığı işleri ve yazdığı eserleri anlatan şair, içinde bulunduğu duruma düşmesine neyin sebep olduğunu merak eder. Sadece kendisine karşı farklı bir davranış sergilendiğini düşünerek niçin böyle bir haksızlığa uğradığını öğrenmek ister. Nasıl davranması gerektiğine karar veremez, zamanın gerektirdiği şükür mü şikâyet mi diye sorar. Azarlanmaktan kurtulup yardım ve himaye görmek için ne yapması gerektiğini anlamaya çalışır. Hamisine sığınarak başına gelenlerin sorumlusunu öğrenmek istediğini bildirip ‘arz-ı hâlini bitirir²⁰.

Osman Nevres

“‘Arz-ı hâl başlıklı, Fe’îlâtün/Fe’îlâtün/Fe’îlâtün/Fe’îlün vezniyle kaside nazım şekliyle yazılmış. 114 beyit. Osman Nevres’in ‘arz-ı hâlinde başlıktan sonra diğer örneklerden farklı olarak şairin ‘arz-ı hâl yazma nedenini açıklayan mensur bir bölüm vardır. Bu bölümde şairin Bağdat’ta ordu muhasebecisi olduğu, teftiş amacıyla gelen memur tarafından suçlu bulunduğu söylenir. Şumnu’da II. Ordu-yı Humâyun muhasebecisiyken suçlu bulunması şairin azl edilmesine neden olur. Azl edildiği için uzun süre maaşsız, sefil ve perişan durumda kalan Osman Nevres, içinde bulunduğu zor durumu anlatarak affedilmesi ve kendisine yeni bir görev verilmesi isteğiyle Şûrâ-yı Devlet Reisi Kâmil Paşa’ya ‘arz-ı hâl sunmuştur.

Osman Nevres ‘arz-ı hâline Kâmil Paşa’nın övgüsüyle başlar. Övgünün ardından içinde bulunduğu durumdan, kendisine yönelik suçlama ve iftiralarından söz edip haksızlığa uğradığını dile getirir. Rüşvet yemediğini, kötü bir iş yapmadığını söyler. Kendisini suçlayanların da bir gün mutlaka hesap vereceklerini anlatır. Bağdat’ta bulunduğu sıralarda çektiği sıkıntılardan söz eden şair, ayıp olduğunu bilmekle birlikte mecbur kaldığını belirtip kendi şairlik yeteneğini över. Bu kadar yetenekli bir şair olduğu için kötü işler yapmasına imkân olmadığını, 9 aydır maaşsız ve acınacak halde yaşamaya çalıştığını anlatır. İçinde bulunduğu zorluklardan ve kötü yaşam koşullarından dert yanar. Kâmil Paşa’dan bu durumdan kurtulabilmesi için yardım ister. Kâmil Paşa hakkındaki olumlu düşüncelerini ve iyi dileklerini sıralar. Ailesinin ve kendisinin içinde bulunduğu hâlin ne derece kötü olduğunu, derdinin saymakla bitmeyeceğini söyler. Paşa’nın merhametini ve yardımını dileyen şair, ‘arz-ı hâlini Paşa’ya dua ederek bitirir²¹.

Verilen bilgilerden de anlaşılacağı gibi 12 ‘arz-ı hâlde; 4 mesnevi, 4 (kıt’a) kıt’a-i kebîre, 1 kaside, 1 kaside-beççe, 1 mütekerrir muhammes ve 1 mütekerrir murabba olmak üzere altı farklı nazım şekli kullanılmıştır. Vehbî’ye ait 2 ‘arz-ı hâlde bazı kaynak ve nüshalarda ‘arz-ı hâl kaside başlığı kullanılsa da şiirlerin

²⁰ Dikmen, a.g.e., s.330-332.

²¹ *Osman Nevres ve Divanı (İnceleme-Metin)*, haz. Bayram Ali Kaya, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2007, s. 446-453.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

kafiye şeması kaside değil kıt'a-i kebîreye uygundur²². Manzum 'arz-ı hâllerde en çok mesnevi ve kıt'a (kıt'a-i kebîre) nazım şekillerinin tercih edildiği görülmektedir. Bu nazım şekillerinin çok kullanılmasında kafiye kolaylığı, şairin içinde bulunduğu durumu daha rahat ve ayrıntılı bir şekilde ifade etme imkânının etkili olduğu düşünülebilir. 'Arz-ı hâller biçimsel özellikler açısından yazıldıkları nazım şekillerinin özelliklerini büyük ölçüde taşımakla birlikte içerik yönünden farklıdır. 'Arz-ı hâllerde kullanılan aruz vezinleri şunlardır:

Mef'ûlû/ Fâ'ilâtû/ Mefâ'ilû/ Fâ'ilûn (3)
 Mef'ûlû/ Mefâ'ilû/ Mefâ'ilû/ Fe'ûlûn (2)
 Mefâ'ilûn/ Mefâ'ilûn/ Fe'ûlûn (2)
 Fe'ilâtûn/ Mefâ'ilûn/ Fe'ilûn (2)
 Fe'ilâtûn/ Fe'ilâtûn/ Fe'ilâtûn/ Fe'ilûn (2)
 Fâ'ilâtûn/ Fâ'ilâtûn/ Fâ'ilâtûn/ Fâ'ilûn (1)

Görüldüğü gibi 'arz-ı hâllerde 6 farklı aruz vezni kullanılmış olup en fazla kullanılan vezin 3 şiirin vezni olan Mef'ûlû/Fâ'ilâtû/Mefâ'ilû/ Fâ'ilûn'dür. Hacim açısından manzum 'arz-ı hâllerin en kısası 10 beyitlik kaside-beççe, en uzununu 146 beyitlik mesnevidir.

'Arz-ı hâllerde kullanılan dil ve anlatıma bakıldığında hacimli 'arz-ı hâllerde 'arz-ı hâli yazan şairlerin daha çok tahkiye ve tasvir tekniklerini kullanmakla birlikte, yer yer karşılıklı konuşmalar, soru ve cevaplar aracılığıyla içinde bulundukları koşullar hakkında ayrıntılı bilgi vermeye çalıştıkları görülür. Övgü amacıyla yazılan kasidelerde olduğu gibi 'arz-ı hâllerde de yardımcı istenen padişah veya devlet adamının övgüsünde mübalağalı ve ağır bir dil kullanılmıştır. Ayrıca şairler kendi şairlik yeteneklerini de benzer şekilde abartarak övmüşlerdir. Dua bölümlerinde de kasidelerdekine benzer ifadelerle yer verilmiştir. Ancak mensur 'arz-ı hâllerle kıyaslandığında belirli kalıplara uyulmakla beraber manzum 'arz-ı hâllerde yazarlarının şair olması nedeniyle daha sanatlı ve etkileyici bir anlatım vardır. Şairler kendi bilgi ve becerileri doğrultusunda anlatmak istediklerini olabildiğince güzel ifadelerle dile getirmeye çalışmışlardır.

'Arz-ı hâllerin şairlere ve yüzyıllara göre sayısal dağılımı şu şekildedir:

Gelibolulu Âli (16. yüzyıl): 1 'arz-ı hâl.
 Hayretî (16. yüzyıl): 1 'arz-ı hâl.
 Azmizâde Hâletî (17. yüzyıl): 2 'arz-ı hâl.
 Mâhir Abdullah (17. yüzyıl): 2 'arz-ı hâl.
 Vahid Mahtûmî (18. yüzyıl): 1 'arz-ı hâl.
 Seyyid Vehbî (18. yüzyıl): 4 'arz-ı hâl.
 Osman Nevres (19. yüzyıl): 1 'arz-ı hâl.

Manzum 'arz-ı hâllerin bulabildiğimiz ilk örneği 16. yüzyıla son örneği ise 19. yüzyıla aittir. En çok 18. yüzyıla ait 'arz-ı hâl örneği vardır. İlk 'arz-ı hâlin 16. yüzyıla ait olması Osmanlı Devleti'nin bu yüzyıldaki sosyal ve idari yapısıyla ilgilidir. 18. yüzyılda görülen 'arz-ı hâl örneklerindeki artışın devlet görevlerinin dağıtımında yaşanan sorunların çokluğuyla bağlantılı olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü bu döneme ait 'arz-ı hâllerde genellikle görev dağılımında uğranılan haksızlıklardan şikâyet edildiği, kişilere yetenek, bilgi ve becerilerine uygun görevler verilmediği üzerinde durulmuştur.

Hayretî'nin 'arz-ı hâli dışındaki 'arz-ı hâllerin büyük bir bölümü özellikle de hacimli olanları yani Hâletî, Mahdumî ve Osman Nevres'in 'arz-ı hâlleri içerik ve düzenleniş bakımından birbirlerine benzemekte olup manzum 'arz-ı hâllerin

²² Dikmen, 1991, a.g.e., s. 326-332; Hamit Dikmen, "Seyyid Vehbî'nin Hayatı Eserleri ve Sanatçı Kişiliği", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ocak-Haziran, Adana 2004, c.4, sayı:1, s.169.

tipik örnekleri izlenimini vermektedir. Söz konusu örnekler içerik açısından mensur 'arz-ı hâl dilekçelerine daha yakındır. Mensur 'arz-ı hâllerde dilekçe sahibinin kendini tanıttığı ve isteklerini bildirdiği bölümler en geniş anlamda üç örnekte görülmektedir. Tespit ettiğimiz örnekler arasında diğerlerinden özellikleri açısından en farklı olanı Hayreti'nin 'arz-ı hâlidir. Neredeyse tamamı padişaha, sadrazama, önemli görevlerde bulunan ya da şairin hamisi durumundaki kimselere hitaben yazılmış manzum 'arz-ı hâllerin hepsinde övgü, dua, içinde bulunulan kötü koşullardan şikâyet ve görev isteğine ilişkin bilgiler yer alır. Beyit sayısı fazla olan örneklerde bu bilgilere şairin sahip olduğu özellikler, eserleri, şairlik yeteneği, daha önce kendisinin ya da ailesinin aldığı görevler, düşmanlar ya da iftira sebebiyle kötü duruma düşme, suçsuzluğunu bildirip yardım isteme vb. eklenir.

Manzum 'arz-ı hâller tür açısından hasb-ı hâller ve şikâyet şiirleriyle bazı yönlerden benzer özelliklere sahiptir. Söz konusu şiirlerin ortak özellikleri, hepsinde şiiri yazarların içinde bulundukları ekonomik ve sosyal koşullar ya da yaşadıkları başka sorunlarla ilgili şikâyetlerini dile getirmeleridir. Ancak görebildiğimiz kadarıyla bazı istisnalar dışında hasb-ı hâl ve şikâyet şiirlerinde genellikle şikâyetler dile getirilmiş, açıkça herhangi bir kişiden belirli taleplerde bulunulmamıştır. 'Arz-ı hâllerde ise, içinde bulunulan koşulların kötülüğü, şikâyetler dile getirildikten sonra yardım ya da görev isteğine yer verilmiş, mutlaka ekonomik anlamda desteğe ihtiyaç duyulduğuna dikkat çekilmiştir. Ayrıca 'arz-ı hâller dilekçe gibi belirli makam ve mevkide bulunan kimselere sunulurken benzer türdeki diğer şiirler için her zaman böyle bir durum söz konusu değildir.

SONUÇ

Şikâyet dilekçesi olarak bilinen, şikâyet defterlerinde yer alan mensur 'arz-ı hâller, belirli bir kişi ya da kurumdan, haksız uygulamalardan, devlet görevlileri ya da devlet dairelerinden şikâyet içerikli olup çeşitli konularda halkın yaşadığı sorunların ve haksızlıkların giderilmesi için yazılmışlardır. Divanlarda bulunan manzum 'arz-ı hâllerde ise şairler, daha çok kendi durumlarını anlatmışlardır. Belirli kişi ya da kurumlardan çok kendi durumlarından şikâyet edip niteliklerini belirtmiş, padişah ya da devlet adamlarından uygun bir görev verilmesini istemişlerdir. İçinde bulundukları maddî ve manevî koşulların iyileştirilmesi isteğiyle 'arz-ı hâl yazıp yaşadıkları sorunlardan da genellikle çevrelerindeki kıskanç kimseleri ya da düşmanlarını sorumlu tutmuşlardır.

Manzum ya da mensur olsun 'arz-ı hâller Osmanlı toplumunda yaşayan kişi veya kurumların şikâyetlerini dile getirme yöntemlerini, halkla padişah ya da idareciler arasındaki iletişimi, devletin şikâyetlere ilişkin tutumlarını göstermesi bakımından önemli olup tarihi belge niteliği taşırlar. Ayrıca manzum 'arz-ı hâller 'arz-ı hâli yazar şairin hayat hikâyesi, eserleri, aldığı görevler, döneminin devlet adamlarıyla olan ilişkisi, beklenti ve isteklerini dile getirme biçimi vb. birçok konuda bilgi içermeleri nedeniyle edebî ve tarihî değere sahip eserlerdir. Söz konusu eserler aracılığıyla şaire ve şairin yaşadığı döneme dair birinci elden çeşitli bilgilere ulaşmak mümkün olacaktır. Bu nedenle manzum 'arz-ı hâller de mensur 'arz-ı hâller gibi değişik yönlerden incelenmesi ve değerlendirilmesi gereken eserlerdir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

KAYNAKÇA

- Azmi-zade Haleti Divanı, c.I, Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanın Tıpkıbasımı, c.II, Giriş ve Tenkitli Metin, haz. Bayram Ali Kaya, Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları 57-58, Harvard 2003.
- Bahattin Kahraman, *Vahid Mahtûmî, Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Eserlerinin Tenkidli Metni*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 1995.
- Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, 15. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1998.
- Halil İnalçık, "Şikâyet Hakkı: 'Arz-ı Hâl ve 'Arz-ı Mahzar'lar", *Osmanlı Araştırmaları, The Journal of Otoman Studies*, İstanbul 1988, sayı: VII-VIII, ss.33-54.
- Halûk İpekten, "Azmîzâde Hâletî" mad., *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, İstanbul, c.4, ss.348-349.
- Hamit Dikmen, "Seyyid Vehbî'nin Hayatı Eserleri ve Sanatçı Kişiliği", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ocak-Haziran, Adana 2004, c.4, sayı:1, ss.163-191.
- Hasibe Kayhan, *Mâhir Abdullah, Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 1999.
- İ.Hakkı Aksoyak, *Gelibolulu 'Âlî ve Divanlarının Tenkitli Metni*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1999.
- Kânî Ebûbekir Tokâdî, *Külliyât* 236 yk., (1206 H.), Yz. A. 2606, T 811.21808. (Millî Kütüphane).
- Mehmed Çavuşoğlu, M.Ali Tanyeri, *Hayretî Dîvan*, Tenkidli Basım, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1981.
- Mehmet İpşirli, "Mahzar" mad., *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, Ankara 2003, c.27, ss. 398-401.
- Mehmet İpşirli, "Arzuhal" mad., *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, İstanbul 1991, c.3, ss. 447-448.
- Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, "Arzuhalci mad.", MEB. Yayını, İstanbul 1971, c.1, s.90.
- Osman Nevres ve Divanı (İnceleme-Metin)*, haz. Bayram Ali Kaya, Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2007.
- Seyyid Vehbî ve Divanı'nın Karşılaştırmalı Metni*, haz. Hamit Dikmen, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1991. c.I-II.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, "Arz-ı hâl " mad., Dergâh Yay., İstanbul 1977, c.1, s.170.

ILLEGAL JEWISH-IMMIGRATION POLICY IN PALESTINE (PERIODS OF 1st and 2nd CONSTITUTIONAL MONARCHY)

Şakir BATMAZ*

ÖZET

Bu çalışmada, özellikle 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren sayıları hızla artan Filistin topraklarındaki Yahudi yerleşiminin Osmanlı Devleti'nin bu konudaki hassasiyetine rağmen nasıl gerçekleştiği üzerinde durulacaktır. Siyonizm eksenli Filistin'e göç hareketi Yahudiler için sabırlı, ciddi ve fedakarlıklarla dolu bir süreçtir. Özellikle Avrupa ve Amerika Birleşik Devletlerinde yaşayan zengin Museviler kurdukları şirketlerle para akışını temin ederlerken Siyonizmin fikir babası Yahudiler ise bütün dünyadaki Musevi topluluğunu bu topraklara yönlendirmek için büyük çaba sarf etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Yahudi, Filistin, Osmanlı Devleti, Göç.

ABSTRACT

In this article, illegal Jewish Migration to Palestine and the Manner of the Ottoman Empire towards this migration throughout the second half of the 19th century will be shed into light. The migration movement to the Palestinian lands for Zionist purposes covers a period for the Jewish people full of patience, seriousness and sacrifices. Especially the rich Jews living in Europe and America supplied the money flow through the companies they set up and the Jews who were the idea-father of the Zionism made great efforts to get the Jewish people all over the world to migrate to the holy lands.

Key Words: Jewish, Palestine, Ottoman Empire, immigration.

Although the word "Zion" began to be used in earlier times, in the modern sense it was first introduced in to political Jargon as representing a political thought trend in the last quarter of the 19th century by a Russian Jew, Nathan Birnbaum (1864-1937). From this time on, Zionism meant the foundation of a political party whose members were solely Jews and which intended to settle Jews in Palestine. In fact, it is an operation to get back to Jerusalem, the Zion Hill.¹

Modern intellectualism and nationalist ideas which formed the basis of the former of the 19th century Europe played an important role in apperance of this movement. These ideas easily influenced the Jews waiting ready to establish a country and a state for centuries². Specifically, Judah Alkalai who lived in the village Semlin near Belgrad as a religious man (1789-1878) and Zevi Hirsch Kalischer who was a Rabbi in the city Thorn (1795-1874) were the two leaders with their great influence on the Jewish society. Additionally, another Jew, Dr. Yehuda Leib Pinsker (1821-1891) of Odessa, claimed in the second half of the 19th century that Judaism was not only a philosophy of belief, but also included elements to form a nation. Pinsker asserted that the Jewish problem would be solved only if the Israelites gained an equal status with other nations. Furthermore, he also defended the idea that European statesmen and diplomats should be persuaded in order to begin Jewish colonies in Palestine. Jewish people who supported Pinsker formed local clubs under the name "Zion-Lovers". Thanks to the efforts by "the Zion-Lovers", the Jewish population in Palestine

* Ass. Prof. Dr., Department of History, Erciyes University, 38039, Melikgazi Kayseri, Turkey, sbatmaz@erciyes.edu.tr.

¹ Mim Kemal Oke, *Siyonizmden Uygurlık Çatışmasına Filistin Sorunu*, İstanbul 2002, p.23.

² Bernard Lewis, *Ortadoğu*, İstanbul 1996, p.246.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

quickly began to multiply³

Laurence Oliphant who was born in 1829 in Kap, South Africa - an English colony- was one of the first to put forward the idea that Jewish immigrants should settle in Palestine. Oliphant, who was among the founders of Zionism, settled in Haifa and worked till his death in the Ottoman country. One year after the Berlin Congress in 1878, he presented a project to Ottoman Emperor Abdulhamit II about the Jewish migration to Palestine. In this project, it was asserted that if permission to the Jewish migration was given, there would be a monetary flourishing in the area and in return the Ottoman would benefit from the results. His proposal had a profound effect on Abdulhamit II in that it would soothe the Ottoman finance which was in rather a critical situation⁴.

In this period, the famous rich Jew Baron Edmond de Rothchild spent a great sum of money and established big companies in Europe in order to found a Jewish state in Palestine; then he opened branches of these companies in the Ottoman Empire and began land expropriation in Palestine. Thus, some parts of Palestine and Syria were expropriated. These abused the poor condition of the Ottoman subjects and the ill-will of the state officials in order to help the Jewish in greater extents. Jews, coming from European countries, who settled these lands were originally well-read people brought up in mostly European countries and formed the basis of the Jewish state. Local government officials who worked in Palestine regarded the Rothchild Company as a political power; esteemed the Jewish but despised the Muslim subjects. Although the Jewish settlement in the Palestine territory was strictly forbidden by Abdulhamit II expropriation and land-selling was given permission with great fraud. Whereas Emperor Abdulhamit II had given the administration of Jerusalem to Istanbul and had appointed industrious and honest people for the administration of this area⁵. In this period, both Baron Edmond de Rothchild and the Jewish companies in Europe worked with great seriousness and devotion for the Jewish settlement in Palestine⁶. The first Jewish groups coming from Europe and Russia to Palestine between 1881 and 1882 and the contribution of Baron Rothchild immediately attracted the attention of the Ottoman administrators. In July, 1882, this situation was discussed in a comission formed in the structure of the Ministry of Foreign Affairs and the Jewish immigration to Palestine area which was in the borders of Ottoman State was prohibited. However, in spite of the decision made by the government and the sensitivity that the Emperor Abdulhamit II showed in the conformance of that verdict without exception, the illegal Jewish immigration always continued to Palestinian lands. The condition of the Jewish immigrants who wished to settle in Syria was asked in the telegraph dated on October 18, 1882 sent by Hamdi Pasha, The Governor of Syria, to Istanbul. In the reply sent from Istanbul he was first ordered to make the Jew who wanted to settle in the Ottoman land accept the Ottoman citizenship unconditionally, then ordered not to settle them in any place except Palestine⁷.

³ Oke, ibid, pp.24-25. For further information on Zionism apply for the following Works; Esther Benbassa, "20. Yüzyıl Başında Osmanlı İmparatorluğunda Siyonizm", *Tarih ve Toplum*, 14/82 (1990), pp. 226-231; Alim Yanık, "Türkiye ve Siyonizm", *Bilge Dergisi*, 5 (1995), pp.53-56; Yossef Katz, "Paths of Zionist Political Action in Turkey, 1882-1914: The Plan for Jewish Settlement in Turkey in the Young Turks Era", *International Journal of Turkish Studies*, 4/1 (1987), pp.115-135.

⁴ Bayram Kodaman- Nedim Ipek, "Yahudilerin Filistin'e Yerleşmeleri ile İlgili Olarak II. Abdülhamit'e 1879'da Sunulan Layiha", *Belleten*, LVII, Ankara 1994, p.567.

⁵ Butrus Abu-Manneh, "The Late 19th. Century Sanjak of Jarusalem", *The Israel/Palestine Question*, Edited By, Ilan Pappé, London and Newyork, p.45; Dror Ze'evi, *Kudus, 17.Yüzyılda Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 2000.

⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (here after BOA)., Y.PRK.AZJ., Documents Number: 40/34.

⁷ BOA, Y.PRK.BŞK., Documents Number: 6/77.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

1. Teodor Herzl and Abdulhamit II.

Dr. Teodor Herzl, who argued in principle that he opposed to make the Jew settle in Palestine through “trickles” and stated that this way would cause rise in the prices of real property at that region, is the father of Zionism. Herzl, who placed Anti-Semitism in his book “Jewish State”, published in 1895 as a necessary fact that should be accepted, supported the view that it was necessary to use international relationship and diplomacy for the future of the Jewish society. In the Zionist Congress held in Basel in Switzerland on August 27, 1897, administering board was determined after the objectives of Zionism were discussed. Herzl, who attracted attention with this outstanding ability in social relationships, believed that in the event of providing him an interview opportunity with the Emperor, founding a Jewish state in Palestine would serve the national interests of the Ottoman Empire. With this purpose, he arrived in Istanbul five times between 1896 and 1902 and he negotiated with the Ottoman statesmen. The first of these meetings was carried out in June 1896. As Herzl discovered that Polish Philipp de Newlinski was one of the spies of Abdulhamit II, he convinced him to be a facilitator⁸. Newlinski conveyed some of the proposals of the Jew to Abdulhamit II through the counselor of the foreign minister, Izzeddin Pasha, but then he himself talked. At this negotiation, Newlinski delivered that the Treasury of the Ottoman Empire would not ameliorate without the help of the Jewish investors and the Jew were wise and wealthy people and they did not deal with politics. Unless the wish of the Jew of having a hometown in Palestine was accepted, they would achieve their goals in other ways⁹.

On the immediate death of Newlinski, in the letter sent to Izzeddin Pasha by Teodor Herzl, Herzl stated that after the memory of Mosyo Newlinski was commemorated, the Jew wanted to settle in Palestine which was regarded as a safe place by the Jews from different countries of the world. In the course of the letter, he claimed that as the Jewish immigrants acted in loyalty towards the Ottoman Empire, they would increase the prosperity of the area with taxes they would pay, the debts they would give and the institutions they would establish. Teodor Herzl stated that the Ottoman Treasury would be improved only by this way and at two Zionist Congresses held in Basel, these issues were discussed openly and publicly. At the end of the letter, he mentioned the banks founded in London and the companies to be opened and he said, “we want to rescue you from foreigners (European States) and want to link our future with your future”¹⁰.

On May 19, 1901, Herzl negotiated with the Emperor after the Friday Prayers. At this meeting Herzl claimed that the rich gold, silver and oil seams were exploited by the westerners and if Jews were let settle in Palestine, the Israelites would save the Ottoman from the domination of Europe and help them reach to the level of prosperity. Abdulhamit listened to him carefully and wanted him to prepare a plan for the payment of the Ottoman debts. After this negotiation, Herzl prepared a report within a month and submitted it to the Emperor but the lack of the condition which allowed the Jews settle in Palestine

⁸Öke, İbid, pp.33, 34,41. Further information about Abdulhamit II's attempt to prevent jewish immigration policy can be found in Ahmet, Akgündüz, “II. Abdülhamit'in Yahudilerin Filistin'e Yerleşmesini Yasaklayan Bir İradesi”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*,1/3 (1987), pp.6-8; Şakir en Nedje, Sultan II. Abdülhamid ve Filistin, Trans. Necmeddin Gavri, İstanbul (2004), pp.1-216; Fikret Adanır, “II. Abdülhamid Döneminde Yabancıların Toprak Sahibi Olmaları Konusunda Osmanlı Kayıtları”, *Osmanlı*, II, pp.298-305.

⁹ BOA,Y.PRK.TKM., Documents Numbers: 38/51.

¹⁰ BOA, Y.HRK.HR., Documents Numbers: 27/30.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

caused the plan to be refused by the Emperor¹¹.

At the restarted negotiations in February 1902, Dr. Herzl was notified by the second Court Clerk İzzed Pasha like that: Within the established rules and regulations, the Jewish immigration would be allowed provided that the number was not so many and that the groups did not settle in just one place. In this notification, some conditions were put forward: According to this, the Jewish immigrants were required to accept the Ottoman citizenship and to do compulsory military service. It was also demanded that to help the Ottoman Treasury a Jewish treasury union should be established and half of the members of that union should be selected from the Muslim citizens and the half from the Jews. If the union was established, all the mines would be run by this union and for this reason, a local Ottoman company would be established. Besides, they would strive for the payment of the national debts. The proposal which Abdulhamit II put forward to Dr. Herzl on 18 February through İzzed Pasha was rejected as it was not found satisfactory¹².

Herzl, in fact, wanted a kind of company to be founded which would organize the whole immigration and when required that company should have the power to purchase limitless land and it should be given the right to settle the Jew immigrants¹³. After that, Herzl negotiated with the Ottoman Emperor once more and he completely understood that he could not achieve his goals in settling the Palestinian lands.

2. Infiltration in to the Holy Lands

While all of these were taking place, illegal Jewish immigration to the Palestinian lands continued. Significant information regarding this was noted in the report sent to Istanbul by the governor of Jerusalem, dated September the 27th 1892. It was follows:

The continuing immigration to the Palestinian lands from all over the world is extensive enough for the capture of the Palestinian lands in less than 30 years by the Jews. A land which was worth 10 kurus five or ten years ago is purchased now by the Jews for 200-300 times more than what it is worth, and sometimes more than this amount. Today %50 of the land from Haifa to Gazze was purchased by the Jews; and large and modern colonies were established here. Due to an agricultural school they founded, within five years, they are able to grow two million grape vines only in one village. Founding a school of industry and training skillful craftsmen, they monopolized the craft, agriculture and trade in and around Jerusalem. All the shops and stores of the merchant Muslims, which are % 10-15 of the Jews', will be closed down and the whole Palestinian land will be given to the Jews. Especially coming from Russia, under the auspices of foreign consuls in Yafa and Jerusalem, they benefited from the capitulations as well. Besides, it can be said that these Jewish people, who got millions of franks from organizations such as "Alliance Israilite"¹⁴, founded the Israeli Government not with arms and weapons but with trade, industry, agriculture and politics.

¹¹ Öke, İbid, pp.43-44

¹² BOA, Y.PRK.TŞF., Documents Numbers: 6/72.

¹³ BOA, Y.PRK.TŞF., Documents Numbers: 6/72.

¹⁴ ALLIANCE ISRAILITE: an international education and health organization founded by the French Jews in 1860. It was spread out particularly in the countries of Asia, Europe and Africa.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

The report also presented a number of precautions about what could be done under the rule of the Ottomans. According to this;

All of the Syrian shores should be closed for the Jewish entry.

1- The Jews who came for a visit but not returned should be punished severely, or no Jew should be admitted to the wharfs, even for visit purposes.

2- Those who want to get foreign citizenships should be sent back immediately, and the immigrants who want to be Ottoman citizen should be settled in appropriate places.

3- No land should be sold to the Jews.

4- All of the schools that are here should be taken under the inspection of the Ottoman Ministry of Education, and by accepting muslim students to the schools of agriculture and industry owned by the Jewish, joint education should be provided¹⁵.

Even though many of the articles were not realized, it was common to see such reports of the local Ottoman administrators. The fact that the Ottoman Emperor Abdulhamit II had a close interest in the progresses concerned with this area important role. In another report concerned with the Jews of Yafa sent to Yıldız Palace reported that hundreds of Jews, who arrived under the pretext of visit, did no and the report was as follows:

Handing over their passports to the wharf officials in the Ottoman lands, the Jews, who leave the wharf for a three-month visit, do not return again and do not take their passports at the end of the time for a visit. What legal action would be taken for these Jews was not told to the officials in charge. Later, due to the brokers, giving a bribe, the Jews get their passports from the officials whom they handed over their passports. If they encounter a patriotic official, telling him that they are returning to their countries, and getting visas on their passports, they go to Haifa and Beirut, and thence they return to Palestine again by overland journey. Some Jews passed themselves off as someone residing in Yafa for a long time to settle and purchase land.

Telling that they were from Bulgaria and Tunisia, some of them registered their names in the Public Registration Office as Ottomans. When the occasion demanded, some of them even became the citizens of governments of Rum and Austria. Hundreds of Jewish brokers, especially on the ships, by delivering the passports that they had in their pockets to the Jewish families, or by taking them to European or Russian consulates, helped them to get new passports. Under these circumstances, the officials working in Yafa, which is under the control of the Ottomans, took these measures in response to this.

1-The tricky entry of the Jews to Yafa was prevented.

2-Distribution of passports on the ships by the brokers was prevented.

3-Illegal land sale and construction of buildings were watched and prevented.

¹⁵ BOA, Y.PRK.UM., Documents Numbers: 23/66.

- 4- Due to the raids conducted under the supervision of the police, secret meeting places of Jews were found out and destroyed.
- 5- Unauthorized printing offices were shut down.
- 6- The tax of asar (1/ 10) of the fields farmed in the villages was collected regularly.
- 7- The bribes offered to the governors were prevented.
- 8- The names of those who bought and sold lands legally as an Ottoman citizen in Haifa and around Haifa, and sold those lands to the Jews were found out one by one.
- 9- All the tickets were confiscated when the Jews who collected donation for charitable foundations like schools and hospitals wrote on the tickets "Palestine belongs to the Israelites. Let us strive and reach it soon"¹⁶.

Despite the precautions taken, the Jewish presence in Palestine grew. Many rich Jewish German and French citizens like Baron Rothschild bought land under false names. Although they promised not to populate this area with immigrants they did not keep their promise. Between 1890-1892 they built two temples and 148 buildings, which were illegal and without permission. Although the town governors were sent official notices to prevent this, Jews built new buildings, some-times at night, and established colonies¹⁷.

Especially in the sanjak of Akka big lands were bought by Jews and opened for Jewish settlement and in that way the ratio of Jewish population to Muslim population increased. Despite the warning of the governors of Akka, Taberiye and other local officials, the French citizens in Yafa bought a 5.000 acre land¹⁸.

The Ottoman spies who were sent to the region along with local officials kept the Yıldız Palace informed. One of those Ottoman officials who was to inform the Emperor about the journey of the Haifa train, stated this expression about the Jewish settlement in the area while giving information about his observations about the journey.

I traveled from Haifa as far as Taberiye Lake. After leaving Haifa we reached the wide lands which The Sursuks¹⁹ bought, through the patronage of the local administrators, paying 16.000 Liras and 10 Kaime, 25 years before. The length and width of the area is 60 km. I learnt that there was a bargain going on about the sale of this land which is within the Palestine territory and which is highly important to Jews who would settle in the area via some tricks. This situation may arise grim political results. This area should be re- bought from The Sursuks after their money is paid back with its interest added²⁰.

In addition to the administrative precautions taken in the region, through its embassies abroad, The Ottoman Empire tried to prove that struggles for establishing a Jewish state in the Palestinian Territory were an error. Ali Ferruh Bey, who was then Ottoman ambassador to Washington stated in his report he sent to the Yıldız Palace the interviews he had with the newspaper

¹⁶ BOA, Y.PRK.BŞK., Documents Numbers: 80/55.

¹⁷ BOA, Y.PRK.DH., Documents Numbers: 6/60.

¹⁸ BOA, Y.PRK.AZJ., Documents Numbers: 50/86.

¹⁹ SURSUKS: Is a rich and noble family in the Ottoman administration in the Beirut.

²⁰ BOA, Y.PRK.AZJ., Documents Numbers: 53/96.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/ 1 Winter 2008*

representatives from New York, Philadelphia, Chicago and Washington. In this interview, which caused great reverberations, Ferruh Bey stated that when asked about the dreams of the Jews over the Palestinian Territory, he answered.

I have heard that the Jews made some attempts about Palestine. I do not know their real purposes. It is said that they hope to establish a state in Palestine. What I know is that the Jewish community have always led a happy and prosperous life in the Ottoman Empire. Many of them have been appointed to important official posts. I do not feel that it would be proper for them to try to realize some dreams because they are not satisfied with all these things. And I should state that another community (Armenians) who lived under the Ottoman protection for centuries were captivated by the same dream. But today they are repentant, not reaching their goal. I hope it will be a warning to the Jews²¹.

The minister and high officials, who had a meeting in Yıldız Palace on May 22 1898, discussed the news from Washington Embassy. The following decisions were taken at this meeting:

It is necessary that the housing problems of the Jews who were forced to immigrate from Russia and Europe should be taken into consideration. Especially those whose aim is to visit Jerusalem should not be allowed to stay there long. Those who buy land and inhabit there must become Ottoman citizens. Those who refuse to be Ottoman citizens have to sell their land and return to the places where they come from. Those who were accepted as Ottoman citizens have to sign a promissory note about obeying the laws and regulations²².

As seen, one of the issues to which Ottoman administration gave importance was that the Jews who bought land and inhabited in any way should accept Ottoman citizenship²³.

3. The Announcement of Constitution and Rising Hopes

The period of Abdulhamit II was closed with the announcement of Constitution in the Ottoman Empire. The Emperor always tolerated the Jewish immigration but he never allowed them to immigrate to Palestinian lands. Dethroning Abdulhamit II made the Jews worried but also hopeful, because they led a very happy life during his period, but they were never allowed to found a state in Palestine despite all efforts, while the new administration was being celebrated in the streets of Jerusalem, the Jewish community was expressing their hidden intentions and ambitions that they had been carrying for a long

²¹ BOA, Y.E.E., Documents Numbers:136/63.

²² BOA, Y.E.E., Documents Numbers:136/63.

²³ [Further information on this subject can be found in] Halil Cin, "Filistin Topraklarının Osmanlı Dönemindeki Hukuki Statüsü ve Yahudilere Karşı Alınan Tedbirler", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (1989), pp.17-64; Ronald Shahan, "Christian and Jewish Wagf in Palestine During the Late Ottoman Period", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 54/3 (1991), pp.460-472; David Kushner, "The Ottoman Governors of Palestine 1864-1914", *Middle Eastern Studies*, 23/(1987), pp.274-290; Orhan Hülagü, "Osmanlı'nın Son Dönemi'nde Filistin'in İktisadi ve İctimai Tarihi", *Tanzimattan Sonra Filistin I, Tarih ve Medeniyet*, 58 (1999), pp.34-39; Hasan Karaköse, "Yahudilerin Filistin'e Yerleşme Girişimleri ve Süleyman Fethi Beyin Lâyihası (1911)", *G.Ü. Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5/1, (2004), pp.43-57.

time. The first thing that Union and Progress Party did was to abolish the prohibition against the Jewish immigrations to Palestine. Not content with this, they also abolished "Red Residence Permit" which was given to the Jews visiting Palestine at the entrance. Thus there was a move in the Holy Lands whose results were great in the short time.

Until then those who came to visit Jerusalem and its surroundings were not allowed to stay more than three months. In order to control this passports taken and Red Residence Permit was given instead. The new administration abolished this and they put two alternatives into effect instead. The first one was that they wrote the date in the passport and checked it at each control point and second was that they kept a resigtration book at the entrance²⁴. The new system was started to apply in a short time. The Jewish visitors were given official certificates considered this as an insult. For example, giving a Red Residence Permit to Leiba Babkoff, a Russian Jew, caused big events at Port. The chief Rabbi of Istanbul gave a note to the Ministry of the Interior on the causes of these events²⁵. But these applications remained effective for about months only. Previous applications were effective again on August 7, 1909. Despite the measures taken by the Union and Progress Party the Jewish immigration still continuing. At the government meeting about this issue on March 26, 1913 petition from the Ministry of the Interior was discussed. In the petition, The Residence Permit given to prevent the Jewish visitors to inhabit Palestine was not successful in doing so. And none of the decisions on the Jews not buying land not successful, either.

In the reply letter by the government to this petition, it was stated tha prohibitions related to both residence-permit and land buying would continue. Although Zionists claimed that they made efforts to keep the Hebrew culture alive, forming a new association in Istanbul, it was noticed that they were in the a performing the Jewish migration to Palestine. The above mentioned society "The Ottoman Zionist Association ". They started their activities in Taksim 81 Beyoglu district, number 9, Istanbul on 1 April, 1913. In the report present Beyoglu governor about the foundation purposes of the association did the following information have:

The foundation purpose of the association was to teach Hebrew language, to spread its being taught, help the population of the Jewish minority increase in the Ottoman Empire and to raise the level of their well-being. In order to reach these objectives the members of the association were to hold scientific conferences and give lessons. In addition, so as to carry out these goals they could open new branches in the other parts of the Ottoman Empire. The membership fee was at least 50 piaster (kurus) per year. Any honest and civilized Ottoman citizen over the age of 21 years had the right to belong to this association.

It was said in the report on 10 March, 1914 sent to Ministry of Internal Affairs by the Istanbul Governorship investigating the main objective of this association that this association was founded so that the Jewish people could not only lead a comfortable life in Palestinian lands but keep Hebrew language and history alive as well. Although they, in principle, said that it was a non politic association, it was clearly seen from the policy they followed that this association took close interest in both internal and external policies of the Ottoman Empire. It is

²⁴ BOA, Y.E.E., Documents Numbers: 136/63.

²⁵ BOA, Y.E.E., Documents Numbers: 136/63.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

possible to obtain additional information about this association from Kudus Governorship.

In the reply letter from the Ministry of Internal Affairs to the Istanbul Governorship on 21 March, 1914 it was stated that the above mentioned organization was a politically biased one and that it was illegal to found such a political association according to article four of the law of associations and it was ordered that this association be closed down²⁶.

The Jewish population living in Palestine tripled through immigrations in 1908 compared to in 1876 due to the inconsistent policies for the Jewish people followed by the Union and Progress Party. In the meanwhile, Zionists bought 40.000 acres of land and established 33 new settlements. Without doubt, the support given by Europe had great effect on these activities. However, in addition to the European supports, the inconsistent policies of the young and inexperienced new governments changing too often played a greater role in the establishment of the new Jewish settlements. Although the World War I was at the threshold of the Ottoman Empire, they could not stop the Zionist formation in the Palestinian lands²⁷.

Conclusion:

The Ottoman Empire made great efforts not to stop the Jewish people from migrating to the Ottoman lands from 1881-82 on but to prevent them to from Zionist organizations aiming at the Holy lands.

When the Jewish communities in Europe and Russia were in trouble in this period, Abdulhamit II opened the Ottoman doors to them widely. He did not follow a policy to punish these communities but on the contrary, he tolerated them very much in spite of the efforts made by the Jewish community to settle down in Palestinian lands illegally. The migration movement to the Palestinian lands for Zionist purposes covers a period for the Jewish people full of patience, seriousness and sacrifices. Especially the rich Jews living in Europe and America supplied the money flow through the companies they set up and the Jews who were the idea-father of the Zionism made great efforts to get the Jewish people all over the world to migrate to the holy lands. That almost in the same period Armenian minority attempted to declare their independence in the Ottoman lands and that they failed in their attempts and received negative reactions from the Ottoman Empire had an important effect on the Ottoman administration to lessen their good-will to the Jews. That in 1908 the government changed in the Ottoman Empire and Abdulhamit II who never gave the Jewish people the right to found their own state was overthrown encouraged the Jewish societies to set up their own state. However, it did not take long for the young and inexperienced "Young Turks" to understand that it was a mistake for them to let the Jews settle down in the holy lands. Despite this, a period of freedom for 3 months caused many new Jewish colonies in Kudus, Haifa and Akka to be established. Just before the First World War started, even though the Jews did not complete their becoming politically organized in Palestine through the Jewish migrations, in fact they already reached a majority enough to found a state.

²⁶ BOA, DH.ID., Documents Numbers:126/56.

²⁷ Kodaman, *ibid*, p.574; Justin Mccarthy, *The population of Palestine: Population History and Statistics of the Late Ottoman Period and the Mandate*, New York 1990, pp.1-242.

REFERENCES

a. Ottoman Archives Documents,

Y.PRK.AZJ, Documents Number:40/34,
Y.BŞK.AZJ, Documents Numbers: 6/77,
Y.PRK.TKM., Documents Numbers: 38/51.
Y.HRK.HR., Documents Numbers: 27/30.
Y.PRK.TŞF., Documents Numbers: 6/72.
Y.PRK.BŞK., Documents Numbers: 80/55.
Y.PRK.DH., Documents Numbers: 6/60.
Y.PRK.AZJ., Documents Numbers: 50/86.
Y.PRK.AZJ., Documents Numbers: 53/96.
Y.E.E., Documents Numbers: 136/63.
DH.İD., Documents Numbers: 126/56.

b. Books and Articles

- Abu- Manneh, Butrus, "The Late 19th Century Sanjak of Jarusalem", The İsrail/Palestine Question, Edited By Ilan Pappé, London and Newyork, p.45; Dror Ze'evi, *Kudüs, 17. Yüzyılda Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi*, İstanbul (2000).
- Akgündüz, Ahmet "II. Abdülhamit'in Yahudilerin Filistin'e Yerleşmesini Yasaklayan Bir İradesi", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 1/3 (1987).
- Benbassa, Esther "20. Yüzyıl Başında Osmanlı İmparatorluğunda Siyonizm", *Tarih ve Toplum*, 14/82 (1990). Yanık, Alim, "Türkiye ve Siyonizm", *Bilge Dergisi*, 5 (1995).
- Cin, Halil "Filistin Topraklarının Osmanlı Dönemindeki Hukuki Statüsü ve Yahudilere Karşı Alınan Tedbirler", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (1989).
- Hülagü, Orhan "Osmanlı'nın Son Dönemi'nde Filistin'in İktisadi ve İctimai Tarihi", *Tanzimattan Sonra Filistin I*, *Tarih ve Medeniyet*, 58 (1999).
- Karaköse, Hasan "Yahudilerin Filistin'e Yerleşme Girişimleri ve Süleyman Fethi Beyin Lâyihası(1911)", *G.Ü. Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5/1, (2004).
- Katz, Yossef, "Paths of Zionist Political Action in Turkey, 1882-1914: The Plan for Jewish Settlement in Turkey in the Young Turks Era", *International Journal of Turkish Studies*, 4/1 (1987).
- Kodaman Bayram -Nedim İpek, "Yahudilerin Filistin'e Yerleşmeleri ile İlgili Olarak II.Abdülhamit'e 1879'da Sunulan Layiha", *Belleten*, LVII, Ankara (1994).
- Kushner, David "The Ottoman governors of Palestine 1864-1914", *Middle Eastern Studies*, 23/(1987).
- Lewis, Bernard, Ortadoğu, İstanbul (1996).
- Mccarthy, Justin *The population of Palestine: Population History and Statistics of the Late Ottoman Period and the Mandate*, New York (1990).
- Öke, Mim Kemal, *Siyonizmden Uygurluk Çatışmasına Filistin Sorunu*, İstanbul (2002).
- Shaham, Ronald "Christian and Jewish Wagf in Palestine During the Late Ottoman Period", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 54/3 (1991).

A report sent by Ali Ferruh Bey, Turkish Ambassador in Washington, to Sultan Abdulhamit II, on June 15, 1898 (BAO, Y.E.E; 136/63).

NASREDDİN HOCA FIKRALARINDA İDEOLOJİK YAKLAŞIMLAR SONUCUNDA MEYDANA GELEN DEĞİŞİMLER

Zülfikar BAYRAKTAR*

ÖZET

Makalemizde, Türk dünyasında “Nasreddin Hoca” tipi üzerinde durarak Nasreddin Hoca fıkralarının ideolojik bir takım fikirlere nasıl alet edildiğini ve özellikle Sovyet Rusya’nın kendi ideolojisini yayabilmek için bu fıkraları nasıl kullandığı üzerinde durmaya çalışacağız. İlk olarak, halk edebiyatı ürünlerinin özellikleri ve yapısı üzerinde durduktan sonra ikinci olarak da, fıkra kavramı, fıkra tipi ve Türk dünyasında Nasreddin Hoca tipine dikkat çekmeye ve bu kavramlara açıklık getirmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Nasreddin Hoca, Değişim, İdeolojik Yaklaşım, Tip, Fıkra.

CHANGES ACCURRED BY RESULT OF IDEOLOGIC APPROOCHES IN NASREDDIN HODJA ANEKDOTS

ABSTRACT

In this essay we would like to emphasis on Nasreddin Hodja figure in Turkish World and his anecdotes manipulated for ideological purposes especially in communist Russia. First of all we would like to focus on characteristic of folklore productions and secondly we will try to classify concept of anecdote, type of anecdote and figure of Nasreddin Hodja in Turkic World.

Key Words: Nasreddin Hodja, Changes, Ideological Purpose, Type, Anecdote.

Bildirimizde, Türk dünyasında “Nasreddin Hoca” tipi üzerinde durarak Nasreddin Hoca fıkralarının ideolojik bir takım fikirlere nasıl alet edildiğini ve özellikle Sovyet Rusya’nın kendi ideolojisini yayabilmek için bu fıkraları nasıl kullandığı üzerinde durmaya çalışacağız. İlk olarak, halk edebiyatı ürünlerinin özellikleri ve yapısı üzerinde durduktan sonra ikinci olarak da, fıkra kavramı, fıkra tipi ve Türk dünyasında Nasreddin Hoca tipine dikkat çekmeye ve bu kavramlara açıklık getirmeye çalışacağız.

Bilindiği üzere halk edebiyatı ürünlerinin belli başlı temel özellikleri vardır. Sözlü veya yazılı olma, bireye veya topluma ait olma, eş ve benzer metinler halinde olma, geleneğe bağlı olma, ulusal ve uluslar arası olma bu temel özelliklerin başında gelenlerindendir.

Halk edebiyatı ürünlerinin en önemli özelliği bireye ve topluma ait olmalarıdır. Genellikle halk edebiyatı yaratmaları “ferdi” ve “anonim” türler diye ikiye ayrılmaktadır. Ferdî türler başlığı altında da halk şiirinin bazı özel yaratmaları sayılabilir. Aslında halk edebiyatı ürünlerinin hepsi de bireye aittir. Ancak sözlü gelenekte yaratılan ürünlerin çoğunun yaratıcısının adını zikretme, o ürünün bağlı olduğu geleneğin kendisinde bulunmadığı için, pek çok halk edebiyatı metninin ilk yaratıcısı bilinmez. Bundan dolayı da toplumun ortak yaratması şeklinde bir kabul veya benimseme söz konusu olur. Hâlbuki herhangi bir halk edebiyatı metni ele alındığında toplumun veya bir halk grubunun bir araya gelerek “Haydi bir destan yaratalım, bir hikâye yaratalım, bir fıkra yaratalım” demesi söz konusu değildir. O halde, topluma ait olmayı, “ilk yaratıcıları unutulmuş veya bilinmeyen” şeklinde tanımlamak yerinde olacaktır. Topluma ait olmanın bilimsel alanda kullanılan şekli ise “anonim” terimidir. Anonim terimi de aynı

* Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, zulfikarbayraktar@hotmail.com.

şekilde, “ilk yaratıcısı unutulmuş veya bilinmeyen” anlamında kullanmanın doğru olacağını belirtelim.¹

Aynı zamanda halk edebiyatı yaratmaları doğdukları geleneğe bağlıdır. Geleneği ortaya çıkaran sebepler var oldukça, yani yaratıcı, dinleyici ve yaratma ve nakletme ortamı ve bağlamı bulunduğu sürece, bu metinler yaratılacak ve geleneğe halk grubunun üyeleri tarafından tekrarlanacaktır. Her halk edebiyatı yaratması içinde doğduğu geleneğin özelliklerini yansıtmaktadır.²

Halk edebiyatı ürünlerinin toplum içinde beğeni, dinleyici, okuyucu bulmaları veya yeni yaratıcılar kazanmaları, işlevleri ile ilgili olduğu kadar yaratıcılarının yetenekleriyle içinde yaşadıkları dünyayı anlatıp söze ya da yazıya doğru biçimde dökmeleriyle, toplumun gerçek gereksinimlerine yanıt vermeleriyle ilişkili bir durumdur.

Sözel dokumalar/metinler arasında kendine özgü bir kurumlaşma ile bir tür gibi ortaya çıkan fıkra üzerinde çokça durulmuştur. Bu türün özelliği nedeniyle de dikkatleri üzerinde toplamaya araştırma ve inceleme konusu olmaya devam edecektir. Çünkü o hem tür özellikleri hem de yüklendiği işlevleri itibarıyla var olduğu toplumla son derece sıkı ilişki içindedir. Bu ilişkiler ve yüklendikleri işlevler nedeniyle de varlıkları birbirleriyle ilişkili görünmektedir. Gelişmeye ve değişmeye açık yapılarından dolayı sürekli uyum içinde olurlar. Dolayısıyla, yüklendikleri işlevin çerçevesi genişlese bile onlar hem bu yeni duruma ve hem de bu yeni gelişmeye göre metin üretim yaratıcılığı yolunda güçlük çekmezler.

Sözel eleştiri türü metinlerin veya fıkra dokumalarının bir önemli özelliği de biçim, içerik ve söylemin kurgusunda tiplendirme gereksinimidir. Toplum, eleştirilerinde, bu tiplendirmeler ile ortaya çıkan kahramanları kullanır. Toplumun sesi olma işlevini yüklenen metinler, bu yönleriyle önemlidirler. Dolayısıyla, fıkra türü metinlerin kurgusunda, eleştiri göreviyle yükümlü tiplendirmeler kaçınılmazdır. Biz, bunlara, bilindiği gibi, *fıkra tipi* adını veriyoruz. Tiplendirmelerde hem gerçek, hem tarihi, hem de kültürel imkânların sunduğu veriler, imkânlar kullanılabilir. Kimi tiplendirmeler, tarihte yaşadığı bilinen, dönemde de öyle özelliklere sahip gerçek kişiler üzerine yapılabilir. Ancak, kültürel özelliklerin yarattığı tiplendirmeler de görülmektedir. Bu durum, toplum yaratıcılığıyla ilgilidir. Daha doğrusu, bu durum toplumun kimi, neyi, nasıl ve ne için bu kurgu içine sokma gereksinimiyle ilgilidir.³

Türkler arasındaki fıkra metinleri de, bu metinlerin etrafında kurgulandığı fıkra tipleri de çok zengin bir koleksiyon meydana getirir. Bunlar, fıkra tipleri, Türk toplumunun bütününün olduğu kadar çeşitli kesimlerinin sözcülüğünü yapmak üzere de yaratılmış olabilirler. Bu tipler arasında, tarihi süreç içinde, eleştirinin farklı düzlemleri için farklı işlevlere ayrılmış olanları da bulunabilir. Önemli olan şudur ki: Toplum onlara nasıl bir görev dağılımı yapmak ihtiyacı duymuş ve onlar ne yapıyor? Fıkra tipi varlığını koruduğu halde, tipler her zaman yerlerini koruyamayabilir. Bunların çeşitli nedenleri vardır. Ama hayatîyet göstermeyi sürdürenler, hiç şüphesiz, yaşadıkları dönemin toplumsal gereksinimlerini karşılıyorlar, böyle bir yeteneği koruyabilirler demektir. Onların yaşı toplumun yaşıyla sürer. Kimi toplumlarıyla ölümsüzleşir. Eleştiri konuları sadece kendi toplumlarıyla değil, aynı zamanda bütün toplumların insanlık boyutundaki kabul ve retleri ile kesiştiğinde evrensellik kazanır ve tüm insanlığın eleştiri tipi veya fıkra tipine dönüşür. Toplumların pek çok eleştiri konusu, bu tipin etrafında kurgulanan metinler aracılığıyla gündeme sokulur.

Türk sözlü edebiyatında ve belki de dünya edebiyatında bu sonuncu tanıma uygun bir tek örnek görülmektedir, o da evrensel kimliği ile tanınan

¹ Metin Ekici. *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2004: 72.

² Metin Ekici. *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2004: 73.

³ Dursun Yıldırım. *Sözel Eleştiri Türü ve Nasreddin Hoca Bildirileri Üzerine Birkaç Söz*, Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri, Ankara 1997: 58.

Nasreddin Hoca'dır. Edebiyat araştırmalarımızda da geniş bir yer almasının ve almakta olmaya devam etmesinin nedeni de tarihi kişiliğinden çok bu yönüyle ilgili sorunlardır. Nasreddin Hoca tipine bağlı kurgulanmış metinler, fıkra türü dokumalar, tarihimizin çeşitli dönemlerinde elyazması biçiminde toplanıp bir araya getirilmiş yazma mecmualardan ibaret değildir. Toplum bu tip etrafında yeni yaratmalarını sürdürmektedir. Tipin ölümsüzlüğündeki ve evrenselleşmesindeki sır da, bu özelliğinde aranmalıdır.

Folklorun bir ilim olarak şekillendiği yüzyılımızın başında, köklü bir tarihi geçmişe sahip milletlerin yaygın olarak kullanmayı tercih ettiği "Tarihi Coğrafi Fin Metodu" Türkiye'de de kabul görmüştür. Bu metodun en belirgin özelliği ele alınan konunun tarihi derinlikte ve coğrafi genişlikte dil ve kültür sınırlarına bağlı kalmaksızın bütün varyantlarından yararlanarak ilk şekline ulaşmaya çalışmaktır. "Urform" ve "Urtip" elde etmeye yönelik bu yöntemin folklor araştırmalarına sağladığı en büyük katkının folklor metinlerinin toplanması ve tarihi ve coğrafi bakımdan bir düzene konulması olduğu söylenebilir. Türk folklor araştırmalarında birkaç istisnai çalışma hariç tutulursa, yaygın olarak denenilen bu yöntem günümüze kadar geçerliliğini, yapılan çalışmalara bakıldığı zaman görülecektir ki büyük ölçüde korumuştur. Köprülü tarafından daha çok yaratıcıları belli olan ferdi mahsullere ağırlıklı olarak uygulanan bu metod, günümüze büyük ölçüde kalıplaşmış "şahıs ve eser" inceleme yöntemi olarak ulaşmıştır. Tarihi coğrafi Fin metodunda karşılaştırmaya dayalı metin önemli iken, zaman içinde bu metod bizde metni de ikinci plana iten bir "şahıs araştırması" şekline dönüşmüştür. Böylece folklor metnini üreten veya ürettiği kabul edilen şahıs (ozan, âşık, şair, hikâyeci, fıkra tipi, vs...) araştırmanın merkezine konulmuştur. Sağlam bir biyografi tespiti, ulaşılabilecek nihai hedef olarak görülmüştür. Araştırılan folklor kahramanı belli bir tarih dilimine ve belli bir coğrafyaya yerleştirildikten sonra, belirlenen hayat hikâyesine uygun düşmeyen bütün varyant ve mevzular ayıklanmaya çalışılmıştır.⁴

Türk halk bilimi çalışmalarında bugün içinde bulunduğumuz ikinci engel noktası sahanın Anadolu olarak belirlenmesidir. Yapılan her çalışmada bir tarihi başlangıç noktasından hareketle, Anadolu'da gelişme ve değişme takip edilmektedir. Türkçenin konuşulduğu geniş coğrafyanın yaşayan halk bilimi mahsulleri, incelemelerde gereken yeri alamamaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılıp demir perde ülkelerinin çözülmesinden sonra, bu büyük eksiklik daha açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Anadolu'ya bağladığımız Dede Korkut, Köroğlu, Karacaoğlu, Ercişli Emrah, Nasreddin Hoca gibi halk bilimi mevzularımızın, Türk dünyasının oldukça geniş bir alanda sözlü gelenek ortamında çok farklı şekillerde yaşamakta olduğunu daha yakından görme imkânına kavuştuk. Hiç şüphe yok ki, bu yeni durum yeni halk bilimi yaklaşımları benimsemek noktasında bizi zorlamaktadır. Çünkü daha önce temel aldığımız bilgiler, tahlil edilmeyi bekleyen folklorik malumat haline gelmiştir.

Ülkemizde Nasreddin Hoca ile ilgili yapılan çalışmalar, ona Sivrihisar ile Akşehir arasında XIII. yüzyılda bir hayatı uygun görmüştür. Bu temel üzerine oturtulan çalışmalar, başka coğrafyalardaki, başka kontekstlerdeki Nasreddin Hoca fıkralarını "sonradan oluşmuş fıkralar" olarak ele almış, hatta çoğunu belirlenen çeşitli ölçütlere uymamaları sebebiyle "uydurma" kabul edip, yok saymayı tercih etmiştir. Doğu Türkistan'da, Kazak bozkırında, Buhara'da, Azerbaycan'da veya başka bir Türk coğrafyasında bugün de yaşamaya devam eden canlı Nasreddin Hoca gözlerden kaçırılmıştır. Buralardaki Nasreddin Hoca fıkralarının bir bölümü Anadolu'daki fıkralara benzemektedir. Üstelik buralardaki Nasreddin Hoca fıkralarında zaman zaman tarihi ve coğrafi mekân değişmekte, dekor değişmekte, Hoca eşekten indirilip ata bindirilmektedir. Yine zaman zaman, bu

⁴ Öcal Oğuz. *Nasreddin Hoca Fıkralarında Varyant Meselesi*, Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 1997: 37.

fıkralarla birlikte halkın muhayyilesinde yaşayan efsanelerde Nasreddin Hoca doğma büyüme o yörenin insanı olarak görülmektedir. Folklorun dinamizmi içinde halk bunu benimsemekte ve Nasreddin Hoca'yı bu kontekst içinde yaşatmaktadır.

Eğer günümüzün folklorcusu, Türk dünyasının bugünkü durumunda “Urform” (İlktip) arayışında ısrar eder ve metodolojisini bunun üzerine kurarsa, iki bakımdan hata etmiş olur kanaatindeyiz. Birincisi, XIII. yüzyılda, Anadolu’da imam ve veya hoca kimliği ile yaşayan Nasreddin Hoca'yı, geliştirip geleceğe taşımamıza engel olur. İkincisi, Nasreddin Hoca külliyatını Anadolu’yu esas alarak oluşturursak diğer Türk coğrafyalarındaki fıkra ve efsaneleri tahfif etmiş oluruz. Tahfif etmenin getireceği sonuç ise, “Nasreddin Hoca sizin değil, bizimdir” gibi anlamsız bir tartışmanın başlaması ve birleştirici kültür unsurlarının ayrışmaya hizmet etmesi olur.

Bir halkbilimci olarak bir fıkranın Nasreddin Hoca'ya ait olup olmadığı noktasında son karar vericiler biz olamayız. Bizim için halkın sunduğu metin ve metnin anlatıldığı ortam esastır. Bunun için folklorcu, dinlediği her Nasreddin Hoca fıkrasını asıl metin olarak kaydetmek zorundadır. Bu metnin Türk dünyasının öteki köşelerindeki benzerleri ise “benzer metin” veya “eş metin” olarak adlandırılmalı ve her türlü değerlendirme bu eşit mesafeden yapılmalıdır.

Bununla beraber dikkat edilmesi gereken bir husus vardır ki, bildirimizin konusunu da bu konu oluşturmaktadır. Günümüzde, bir dönem Sovyet Rusya'nın egemenliğinde yaşamış ve bugün bağımsızlığına kavuşmuş birden çok Türk cumhuriyetleri mevcuttur. Bu Türk devletlerinin kültür ortamlarında hala canlılığını geliştirerek ve değişerek koruyan bir fıkra tipi olan Nasreddin Hoca fıkralarının yeri ve önemi büyüktür. Özellikle bağımsızlıktan sonra bu Türk cumhuriyetleriyle olan münasebetlerimiz özellikle kültürel alanda gelişmelere sahne olmuştur. Bir fıkra tipi olarak Nasreddin Hoca'nın buralarda canlılığını koruması kültürel ve tarihsel geçmişimizin bu devletlerle ne kadar eski olduğunu ispatlaması bakımından da manidardır.

Şimdi burada, özellikle Nasreddin Hoca fıkra tipiyle ilgili olarak bir soruna karşı karşıya kalmaktayız. Sovyet Rusya döneminde bilinçli olarak kaleme alınan ve devletin resmî ideolojisine göre biçimlendirilen Nasreddin Hoca fıkralarını değerlendirirken nasıl bir yol izlemeliyiz? Daha da önemlisi geleneğe bağlı kalınmadan, dışarıdan bilinçli bir şekilde müdahalede bulunularak değiştirilen bu fıkraların bugün için Nasreddin Hoca fıkralarından sayılıp sayılmayacağı meselesidir.

Bilindiği üzere, Sovyet Rusya da, Çarlık döneminden kalan bazı uygulamaları komünist ideoloji ile de yeniden yapılandırarak kısmen sürdürmeye çalışmıştır. Oldukça geniş Sovyetler Birliği coğrafyasında çeşitli dinî merkezler kurularak İslam'ın sosyal hayattaki önemini zayıflatıcı sağlayan çeşitli önlemlere başvurulmuştur. 1917 Ekim Devrimi ile başlayan Sovyet hâkimiyeti döneminde izlenen siyaset, bölgedeki dinsel yapılanma dolayısıyla tarikatların durumu bakımından yeni bir döneme işaret etmektedir. Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk toplulukları yaklaşık yetmiş yıllık bir zaman dilimi içerisinde Sovyet hâkimiyetinde bulunmuşlardır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği (SSCB) adındaki modern dünyanın son imparatorluğu olarak görülebilecek bu devlet Marksist-Leninist ideolojiye dayalı Rus tipi bir komünizm modelini uygulamaktaydı. Çok milletli, çok dilli ve çok dinli bir görünüm sergileyen SSCB, bu farklılıklara karşı “saygılı” bir izlenim uyandırmaya ve buna ilişkin bazı düzenlemeler yapmaya çalışmakla birlikte, esas olarak uzun vadede bu farklılıkları ortadan kaldırarak bir “Sovyet” insanı oluşturmayı amaçlamıştır. Bu modelin öngördüğü insanın dilinin “Rusça”, dininin “bilimsel ateizm”, milliyetinin ise “Sovyet” olması devletin resmî politikası olup, bu amaca ulaşılabilmesi için çeşitli önlemler alınmıştır. Din konusundaki çalışmaların bu önlemlerin en önemlilerinden olduğu söylenebilir. Çün-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

kü artık SSCB içerisinde yaşayan insanların Sovyet tipi insan olmalarını engelleyen en önemli sorun onların geçmişleriyle ilgili, farklı din ve milliyetlere mensubiyetleri meselesiydi. Bu nedenle bilimsel ateizm eğitimi Komünist Partisi'nin önemle üzerinde durduğu alanlardandı. Bu doğrultuda SSCB'nin dağılmasına kadar din karşıtı ve ateizm eğitimini amaçlayan sayısız yayınlar yapılmıştır.

Bu bağlamda, 1917 Ekim devriminden hemen sonra Sovyet liderleri ve otoriteleri yeni bir toplum yaratmak için edebî ve sanatsal faaliyetleri kontrol etme ve edebiyatı, bu yeni toplumu biçimlendirme aracı görerek, yazar ve sanatçılardan yazınsal ürünlerini bu doğrultuda yaratmalarını istediler. Sanatın toplumsal ve siyasal işlevinden yararlanmak isteyen Sovyet yönetici sınıfı, süreç içinde önce farklı edebiyat ve sanat gruplarının aktivitelerini kısıtlamaya çalıştı, daha sonra ise bu sesleri yavaş yavaş susturma yolunu tuttular. Sonuç olarak 1934 yılında Moskova'da toplanan Birinci Sovyet Yazarları Birliği Kongresi'nde "toplumcu gerçekçilik" Sovyet devletinin resmî edebiyat ve sanat politikası olarak kabul edildi. Bu toplantıda Sovyet toplumcu gerçekçiliğinin ölçüt ve ilkeleri saptanarak, bütün yazar ve sanatçılar bu ilkelere uymaya zorlandılar.

Sanatsal eserlerin tezli ve eğitsel işlevlerinin olması gerektiğini ileri süren Sovyet toplumcu gerçekçiliğinin ilkelerine göre, edebî ürünlerinin temel amacı komünizmi ve sosyalist değerleri topluma yaymaktır. Bireyselliği yadsıyarak, kolektif dayanışmayı ön plana çıkararak bu edebî yöntem, ayrıca edebiyatta iyimser ve gerçekçi bir bakış açısının olması gerektiğini savunmuştur. Bu da ancak toplumu Marksist-Leninist dünya görüşüyle yorumlama ve yansıtma ile mümkündür. Sovyet azınlıkları/ulusları düzeyinde toplumcu gerçekçi edebiyatın amaçlarından biri de edebiyat ürünlerinin "çokuluslu" bir karaktere sahip olmasıydı. Buna göre Sovyet egemenliği altındaki azınlıkların edebiyat ürünleri biçimsel olarak "millî olabilir, ama içerik olarak sosyalist olmak" zorundaydı. Daha sonraki yıllarda, özellikle Stalin'in ölümünden sonra çeşitli revizyonlara uğramasına rağmen, toplumcu gerçekçilik Sovyetler Birliği'nin yıkılışına kadar devletin resmî edebiyat ve sanat politikası olarak kalmıştır. Bu revizyonlara rağmen Sovyet toplumcu gerçekçiliği her zaman Komünist Parti'nin ideolojisi ve güncel politikalarına dayanmıştır. Dolayısıyla Sovyetler Birliği'nde her sanatçı ve yazar, eserlerini yayınlamak için Komünist Parti'nin politikalarına sadık kalmak zorundaydı. Yazarlar Birliği'ne üye olmadan eserlerinin basılması olanaksızdı.

Bununla beraber, Sovyet Bilimler Akademisi yapmış olduğu hummalı çalışmalar sonucunda, birçok halk edebiyatı yaratmasını derleme yoluna gitmiş ve derlemiş olduğu bu halk yaratmalarını yeni baştan Sovyet ideolojisine hizmet edebilecek şekilde şekillendirmiştir. Sovyet bilimciler bu yolla halka ait olan ürünlerle halkın zihniyetini değiştirme ve komünizm propagandası yapma yoluna gitmişlerdir.

Nasreddin Hoca fıkraları Sovyetler Birliği döneminde Tatar, Başkurt, Türkmen, Özbek, Kazak, Karakalpak gibi birçok Türk boyunun yazı dilinde yayımlanmıştır. Ancak Türk boylarının bazı folklor ürünlerinden olduğu gibi, fıkralardan da rejimin ideolojisine uygun biçimde yararlanma yoluna gidilmiştir. Bu amaçla fıkralara müdahale edilmiş, sınıf çatışmasını ve ateizm propagandasını ön plana çıkaracak şekilde metinlerde değiştirme, ilave ve kısaltmalarda bulunulmuştur. Mesela, Tataristan'da yayımlanan "Kırk Birinci ve Tekrar Çoban" başlıklı fıkroda hoca zengin bir beyin, çoban olarak kendisine emanet ettiği 41 keçisini, yaz boyunca güttükten sonra, "bunlar haksız kazanılmış mal" diye düşünerek her gün birini kesip yer. Zenginin "keçilerim nasıl?" sorusuna, "kırkını yıldırım çarptı" der. "Kırk birinci keçi nerede?" sorusuna ise, "Onu da sırtıma kürk yaptım" der.⁵ Bazı fıkralarda, sevimli, bilge, saflığı dahi ders verme amacı taşıyan tipimiz tanınmaz hale getirilmiştir. Ateizm propagandası yaptırılırken

⁵ İsa Özkan. *Ependi Şorta Sözler ve Yomaklar*, Ankara 1999: 27.

ideoloji adına Hoca tipi, parti bezirgânı bir hırsız haline dönüştürülmüştür. Mesela, kıtlık yıllarında yardım talebinde bulunduğu zengin komşusu, hiç bir şey vermeyince Hoca da, onun sürüsünden bir keçi çalmış ve çocuklarıyla beraber yerken bunu fark eden komşusunun “*Öbür dünyada bu keçi gelip ‘Beni Hoca çaldı’ diyecek ve Allah seni cehenneme atacak.*” demesi üzerine, Hoca, “*keçin böyle şikâyetçi olursa, onu tutar, sürünün içine salar, böylelikle senden, keçinden ve Allah’tan da kurtulurum.*” diye alay eder. ⁶

Yukarıda vermiş olduğumuz örnekleri daha da çoğaltmak mümkün. Şimdi burada asıl sorun bu fıkraların Nasreddin Hoca fıkralarından sayılıp sayılmayacağı meselesidir. Bu konuda daha önce de söylemiş olduğumuz gibi, bizler bir halkbilimci olarak bir fıkranın Nasreddin Hoca’ya ait olup olmadığı noktasında son karar vericiler olamayız. Bizim için halkın sunduğu metin ve metnin anlatıldığı ortam esastır. Bunun için folklorcu, dinlediği her Nasreddin Hoca fıkrasını asıl metin olarak kaydetmek zorundadır. Bu metnin Türk dünyasının öteki köşelerindeki benzerleri ise “benzer metin” veya “eş metin” olarak adlandırılmalı ve her türlü değerlendirme bu eşit mesafeden yapılmalıdır. Fakat burada geleneğe uygun olmadan değişime uğrayan/uğratan fıkralarla karşı karşıyayız. Burada (Sovyet Rusya Dönemi) anlatılan her fıkranın Nasreddin Hoca fıkrası olarak alınıp kabul edilmesi kanaatimizce pek de doğru olmayan bir tutum olur. Çünkü bu fıkralar, geleneğe aykırı bir biçimde, dışarıdan müdahale sonucu meydana getirilmiştir. Bu fıkraları sınıflandırırken ve hangisinin geleneğe uygun olan fıkralar olduğunu tespit ederken tüm Türk dünyasında ortak kabul gören Nasreddin Hoca tipi bize yardımcı olacaktır.

Bir toplumun inancına, kültürüne ve diline sahip çıkması onun aynı zamanda en temel insan haklarına da sahip çıkmasıdır. Türk topluluklar bu haklarını yüzyıllardır yaşadıkları bütün olumsuzluklara karşı titizlikle korumaya çalışmaktadırlar. Alan araştırmaları yaptığımız Anadolu’nun ve Türk dünyasının birçok yerinde eski Türk inanç ve geleneklerine sosyal yaşamın her alanında rastlamak mümkündür. Zaman zaman topluma dayatılmaya çalışılan çeşitli siyasî ve dinî ideolojiler Türk toplumunun yapısına işlemiş bulunan ve bir süreklilik halinde devam eden değerleri bu zamana kadar etkileyememiştir.

KAYNAKÇA

- Arzu Öztürkmen. Türkiye’de Folklor ve Milliyetçilik, İstanbul 1998.
Dursun Yıldırım. Sözel Eleştiri Türü ve Nasreddin Hoca Bildirileri Üzerine Birkaç Söz, Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri, Ankara 1997.
İsa Özkan. Ependi Şorta Sözler ve Yomaklar, Ankara 1999.
Louis Althusser. İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, Çev. Yusuf Alp ve Mahmut Özışık, İstanbul 1994.
Metin Ekici. Türk Halk Edebiyatı El Kitabı, Grafiker Yayınları, Ankara 2004.
Öcal Oğuz. Nasreddin Hoca Fıkralarında Varyant Meselesi, Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 1997.
Özkuş Çobanoğlu. Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş, Ankara 1999.
Toplumbilim, S. 6, Haziran 1997/Nasreddin Hoca Özel Sayısı, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1997.

⁶ İsa Özkan. Ependi Şorta Sözler ve Yomaklar, Ankara 1999: 28.

DÎVÂNU LÜĞÂTİ'T-TÜRK'TE BELİRLİ VE BELİRSİZ NESNE YAPILARI*

*Erdoğan BOZ***

ÖZET

Bu makalede, Divânu Lügâti't-Türk'ten (DLT) derlenmiş manzum parçalar esas alınacaktır. Bahsedilen metinlerde geçen belirli ve belirsiz nesne yapıları üzerinde durulacaktır. Son yıllarda hem Türkiye Türkçesi hem de tarihsel ve çağdaş lehçelerimizin sözdizimi üzerine bir çok araştırma yapılmıştır. Sözdiziminin en çok tartışılan konularından biri de “nesne”dir.

Anahtar Kelimeler: Gramer, Türkiye Türkçesi, nesne

STRUCTURE OF DETERMINED AND UNDETERMINED OBJECT IN DÎVÂNU LÜĞÂTİ'T-TÜRK

ABSTRACT

In this article, it is based on piece of written in verses (manzum) from Divanu Lügati't-Türk(DLT) texts that mentioned in the article determined and undetermined subject's structures will search. Last decade a lot of studies were investigated on not only Türkiye Turkish but also historical and contemporary dialects(polishes)'s syntax. One of the most discussion matter is “subject”.

Key words: grammar, Türkiye Turkish, object.

Giriş

Bu makalede, Divânu Lügâti't-Türk'ten (DLT) derlenmiş manzum parçalar¹ esas alınarak söz konusu metinlerde geçen belirli ve belirsiz nesne yapıları üzerinde durulacaktır.²

Son yıllarda hem Türkiye Türkçesi hem de tarihsel ve çağdaş lehçelerimizin sözdizimi üzerine bir çok araştırma yapılmıştır. Sözdiziminin en çok tartışılan konularından biri de “nesne”dir. Bu araştırmalarda çeşitli nesne yapıları en geniş şekilde incelenmiş ayrıca hem tarihsel hem de çağdaş lehçeler arasındaki denklik ve ayrılıklar üzerinde durulmuştur.

Bir tümce ögesi olan nesnenin, eylem-tümleç ilişkisine bağlı olarak kimi durumlarda biçimsel bir biçimbirim aldığını kimi durumlarda da almadığını biliyoruz. Türkiye Türkçesinde nesnenin belirliliğini ortaya koyan bu biçimbirimler sınırlı olmasına karşın tarihsel lehçelerimizde çeşitlilik göze çarpmaktadır.

Söz konusu çeşitliliğin en yaygın olarak görüldüğü devrelerden biri de Karahanlı Türkçesidir. Biz dikkatimizi çeken bu çeşitliliği, dönemin en çaplı eseri olan DLT üzerinde araştırmak istedik.

Bunun için öncelikle DLT'de geçen manzum parçaları fişledik, sonra bu fişleri belirli ve belirsiz nesne yapılarına göre önce ikiye ayırdık ardından bu

* Bu yazı, 26 Nisan 2007 tarihinde Bişkek/Kırgızistan'da Atatürk Alatau Üniversitesince yapılan “Kaşgarlı Mahmut ve Türk Dünyasının Dili, Edebiyatı, Kültürü ve Tarihi” konulu sempozyumda sunulan bildiri metninden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Doç. Dr., Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi (erdoganboz@aku.edu.tr).

¹ Tekin, Talat; *XI. Yüzyıl Türk Şiiri (Divânu Lügâti't-Türk'teki Manzum Parçalar)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1989. (Referans için verilen rakamların birincisi metin, ikincisi ise satır numarasıdır. Ayrıca her madde için en fazla dört örnek metin verilmiştir.)

² Konumuzla ilgili olarak başlıca şu çalışmalara bakılabilir. Bağdaş, Cahit; “DLT'teki Şiirlerde İsim Hal Eklerinin Kullanılışı” *İlmi Araştırmalar*, S.11, İstanbul, 2001, s.29-40. Durgut, Hüseyin; “Karahanlı ve Harezmi Türkçesi Eserlerinde İsimin Halleri” Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Çanakkale, 1999, s.59-75.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

yapıları oluşturan sözcük ve biçimbirimlere göre yeniden tasnif ettik. Sonuç bölümünde ise elde ettiğimiz verileri bir tablo halinde sunarak değerlendirmeye çalıştık.

1. Belirli Nesne Yapıları

Geleneksel dilbilgisine göre herhangi bir biçimsel biçimbirim almış nesne ögesi belirli nesne olarak kabul edilir. Türkiye Türkçesinde bu biçimbirim $\{I\}$ 'dir. Ancak kimi tarihsel ve çağdaş lehçelerde bu biçimbirimlerin sayıca çokluğu dikkat çeker. Karahanlı Türkçesi'nde bu biçimbirimlerin sayısı dördüttür. Biçimbirimlerden başka ad öbekleriyle de belirli nesne yapılabilmektedir. Yeri gelmişken burada gözden kaçırılmaması gereken bir noktaya dikkat çekmek gerekir. Söz konusu biçimbirimlerin işlevi nesne yapmak değil, nesneyi belirlemektir. Kimi dilcilerin kabul ettikleri gibi bu biçimbirimler, yükleme durum biçimbirimleri değildirler.

1.1. Adlar

1.1.1. Yalın Adlar

Yalın adlara getirilen biçimbirimler üç tanedir. Bunların sayısal dağılımı şöyledir; $\{G\}$ 29, $\{nI\}$ 19 ve $\{I\}$ 6'dır.

1.1.1.1. $\{G\}$

Bilge ereig eğgü tutup sözün işit (I-428)-(LXIV)
Orđulanıp yögsek tagıg oglak çatar (II-294)-(LII)
Yawlak yağıg katargan (II-74)-(II)
Koğtı erig umduru (II-53)-(II)

1.1.1.2. $\{nI\}$

Körüp süni adıkladı (III-339)-(III)
Ağır unı uçursâdım (III-247)-(XXI)
Katıg yâni kura kördüm (III-219)-(XXII)
Atgalır okni azak (II-20)-(XXXVIII)

1.1.1.3. $\{I\}$

Sıtgap tutar bileki (I-325)-(V)
Eren körüp başı tıgdı (II-83)-(X)
Bulun kılıp başı yârip (I-399)-(X)
Köngli köyüp kâni kurup agzi açıp katgurar (II-188)-(XXXV)

1.1.2. İyelikli Adlar

İyelikli adlara getirilen biçimbirimler üç tanedir. Bunların sayısal dağılımı şöyledir; $\{\emptyset\}$ 80, $\{I\}$ 9 ve $\{nI\}$ 7'dir.

1.1.2.1. $\{nI\}$

1.1.2.1.1. 1. Teklik Kişi

Altı Turumtayımni (II-110)-(XIX)
Toğgurmadı itımni (II-177)-(XIX)
Todgurgalır atımni (II-177)-(XIX)
Sürdi meni(n)g kutumni (II-177)-(XIX)

1.1.2.1.2. 2. Teklik Kişi

Tawarıngni saçmadıng (I-79)-(IX)
Agruk ağır işingni adnakuga (III-67)-(LX)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

Yawlak küdez tılı(n)gnı edgü sawıg tilengil (III-43)-(LXI)

1.1.2.2. +{İ}

1.1.2.2.1. 1. Teklik Kişi

Sürdi meni(n)g koyımı (II-90)-(XIX)

Sattı meni(n)g âyımı (II-193)-(XIX)

Kızlep tutar tayımı (III-71)-(XIX)

Kaptı meni(n)g kayımı (III-80)-(XIX)

1.1.2.2.2. 3. Teklik Kişi

İştîp ata anangrı(n)g sawlarını kadırma (I-508)-(LX)

Erdemini öğrenipen ıška süre (I-428)-(LXIV)

Uya kardaş oglını cınla bogar (I-86)-(LXXXIV)

1.1.2.3. +{Ø}

1.1.2.3.1. 1. Tekil Kişi

Yeklin bolup bardukı könglüm angar bağlayı (III-309)-(XXXIII)

Mungum mening bilinge (III-359)-(XXXI)

Eligim arıg kırçatur ok başakı (II-328)-(XXV)

Tıngla sözüm külgüsüz (I-96)-(XLIV)

1.1.2.3.2. 2. Tekil Kişi

Boyda ulug bilge bolup bilging ulan (I-51)-(LVII)

Tutgil konuk ağırlık yağsun çawıng boğunka (I-45)-(LIX)

Açrup özüng öşerip ağnagunı toğurma (III-67)-(LX)

Yaying tapa titrü bakıp bögdeng bile (III-271)-(LXX)

1.1.2.3.3. 3. Tekil Kişi

Kimni kalı satgasâ küçin kewer (III-288)-(LXXXVIII)

Erdem yâsin kurıştı (II-97)-(XLII)

Bagrı başın emledi (III-84)-(XXVIII)

Basmıl sûsin komıttı (II-312)-(XII)

1.1.3. Ad Öbekleri

İkledi meni(n)g ağak körmedip ogrı tuzak (I-380)-(XL)

Yardı mening yürek (III-33)-(XXX)

1.2. Adıllarda

1.2.1. Kişi Adılları

Kişi adıllarına getirilen biçimbirimler iki tanedir. Bunların sayısal dağılımı şöyledir; +{İ} 31, +{nİ} 1'dir.

1.2.1.1. +{İ}

1.2.1.1.1. 1. Tekil kişi Adılı

İğıl meni tokışka yöwgil manga ulaga (III-172)-(LXXVI)

Emdi meni kim tutar (I-125)-(VII)

Bunlar mini öles köz (I-60)-(XXVIII)

Bulnadı meni kadark (III-23)-(XXXVIII)

1.2.1.1.2. 2. Tekil Kişi Adılı

Yisün seni âr böri (I-79)-(IX)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

Seni tiler üs böri (I-36)-(XV)
Ardı seni kız anı(n)g tal (I-142)-(XXXVI)

1.2.1.1.3. 3. Tekil Kişi Adılı

Kağı anı torgurup (I-486)-(I)
Anı yetip süngüledi (III-406)-(III)
Bilgeler anı yirer (I-419)-(LXVI)
Eğgermeğip koğsa anı ilni kunar (II-29)-(LXIX)

1.2.1.2. +nI

1.2.1.2.1. 1. Çokluk kişi Adılı

Bizni kamuğ engitti (II-274)-(VII)

1.2.2. İşaret Adılları

İşaret adıllarına getirilen biçimbirimler bir tanedir.

1.2.2.1. +{nI}

Emdi munı alıng (III-372)-(LI1)

1.2.3. Soru Adılları

Soru adıllarına getirilen biçimbirimler bir tanedir.

1.2.3.1. +{nI}

Kimni kalı satgasâ küçin kewer (III-288)-(LXXXVIII)

1.2.4. Belirsizlik Adılları

Belirsizlik adıllarına getirilen biçimbirimler bir tanedir.

1.2.4.1. +{nI}

Yakın yaguk körmeğip nengni küdür (III-22)-(LXXXIV)

2. Belirsiz Nesne Yapıları

2.1. Adlar

2.1.1. +{Ø}

Öğlek yarag küzetti (II-234)-(I)
İşler üzüp keçürgen (I-522)-(II)
Uwut bolup töpü agdı (I-309)-(III)
Eğgermeğip ok atar (I-237)-(VII)

Sonuç

DLT'ten derlenmiş manzum parçaları tarayarak elde ettiğimiz belirli ve belirsiz nesnelerin toplam sayısı 305'tir. Bunların 187'i belirli, 118'i ise belirsiz nesnedir. Her iki grubun genel toplama göre oranları % 61.5'e % 35.5'tir. Belirli nesne yapan öbek ve biçimbirimlerin kendi içindeki sayı ve oranları da şöyledir.

İyelik öbeği; 82-% 43.5. Yalnızca iyelikli adlar ve adıllar.

+{I} biçimbirimi; 46-% 24.5. Daha çok kişi adılları üzerine az sayıda da iyelikli ve yalın adlar üzerine gelmiştir.

+{nI} biçimbirimi; 30- % 16.5. En çok yalın adlar üzerine, az sayıda iyelikli adlar ve adıllar üzerine gelmiştir.

+{G} biçimbirimi; 29-% 15.5. Yalnızca yalın adlar üzerine gelmiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/ 1 Winter 2008*

Yeri gelmişken burada gözden kaçırılmaması gereken bir noktaya dikkat çekmek gerekir. Söz konusu biçimbirimlerin işlevi nesne yapmak değil, nesneyi belirlemektir. Kimi dilcilerin kabul ettikleri gibi bu biçimbirimler, yükleme durumu biçimbirimleri değildirler.³ Türkçede nesne durumu eksiz yapılır, diğer bir deyişle nesne olan ad veya iyelik öbeği yalın durumdadır. Ancak yalın durum veya eksizlik +{Ø}sıfır biçimbirimi ile işaretlenir. Aşağıdaki tabloya baktığımızda, +{Ø}sıfır biçimbiriminin belirsiz nesne yapan biçimbirimlerin sayı ve oranları da şöyledir.

+{Ø}sıfır biçimbirimi; 118-%100'dür. Yalnızca yalın adlar üzerine gelmiştir.

Bu sayısal verilerden çıkan sonuçlar üzerine şunlar söylenebilir

1. Belirli nesne yapan bütün biçimbirimler adlarla kullanılmışlardır. Yalın adlar en çok +{G}(29) ardından +{nI}(19) ve +{I}(6) biçimbirimlerini almışlardır. İyelikli adlar ise en çok iyelik öbeği (79) ardından neredeyse eşit sayıda +{I}(9) ve +{nI}(8) biçimbirimlerini almışlardır. Ancak burada şunu belirtmekte yarar var. İyelikli adlarda belirliliği sağlayan iyelik yapısıdır. Sayıca az olan bu biçimbirimlerin kullanılışı ya bir örnekseme ya da bir kuvvetlendirme olarak görülebilir.
2. Belirli nesne yapan öbek ve biçimbirimlerden yalnızca +{I}(31), +{nI}(3) ve iyelik öbeği (3) adılarda kullanılmıştır. Kişi adılarına genel olarak +{I}(31) biçimbirimi eklenirken diğer adılar ise (soru, işaret ve dönüşlülük) +{nI}(2) biçimbirimi ve iyelik öbeği (3) ile kurulmuşlardır.
3. Belirsiz nesne yapan biçimbirim, +{Ø} (118) sıfır biçimbirimdir. Yükleme durumu biçimbirimi eksiz olarak yapılır. Bu eksizlik, +{Ø}sıfır biçimbirimi ile gösterilir.
4. DLT'te belirli nesne yapan biçimbirimlerin sayıca çokluğu tartışılabilir. Bunun için bir çok neden söylenebilir.
 - 4.1. DLT'ün çeşitli Türk boylarından derlenen malzemelerden oluştuğu hatırlanırsa çeşitliliğin önemli nedenlerinden birinin ağır ayrılıkları olduğu kabul edilebilir.
 - 4.2. +{I} biçimbiriminin /I/ < /G/ erimesi sonucu oluştuğu savları kanıtlanabilmiş değildir.⁴
 - 4.3. +{nI} biçimbiriminin adılara eklenmiş +{I} biçimbiriminin hece bölünmesiyle (ben-i> be-ni, sen-i> se-ni, an-ı > a-nı) ortaya çıktığı savları ise çok tartışmalıdır.
 - 4.4. Kimi araştırmacıların 3. teklik kişi iyelik üzerine gelerek belirtme işlevi gördüğünü kabul ettikleri +{n} biçimbiriminin, aslında eski bir iyelik kalıntısı olabileceği konusunda güçlü kanıtlar vardır.⁵
5. Belirsiz nesnenin yalnızca adlarla yapıldığı adılların ise belirsiz nesne olarak kullanılmaya uygun olmadığı anlaşıyor. Bunun nedeni adılların adları temsil eden sözcükler olmasıdır.
6. Eski Türkçe'de belirli nesne yapan biçimbirimler; yalın adlarda +{G} ve çok az sayıda +{nI}, iyelikli adlarda ise +{n} ve adılarda +{I} ve

³ Geniş bilgi için bk. Karahan, Leyla; "Yükleme (Accusative) ve İlgi (Genetive) Hali Ekleri Üzerine Bazı Düşünceler", 3. *Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Ankara, 1999, s.605-611.

⁴ Canpolat, Mustafa; "Eski Anadolu Türkçesindeki Belirtme Durumu (Accusativus) Ekinin Kökeni Üzerine" *Türkoloji Dergisi*, DTCF Yayınları, c.X, S:1 Ankara, 1992, s.9-11. Kuznetsov, Petro İ.; "Türkiye Türkçesinin Morfoetimolojisine Dair" *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1995, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s.233.

⁵ Alyılmaz, Cengiz; "Zamir n'si Eski Bir İyelik Ekinin Kalıntısı Olabilir mi?" *Türk Grameri'nin Sorunları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s.403-413.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

+{nI}'dır.⁶ Karahanlı Türkçesi devrinde bu biçimbirimlerden iyelikli adlara gelen +{n} kaybolmuştur. Ancak kimi araştırmacılara göre bu biçimbirimin 3. Teklik kişide devam ettiği savı, yukarıdaki (bk. 4.4.) açıklamamıza karşın tartışılabilir. Yalın adlarda ise +{G} devam etmekle birlikte +{nI} kullanılışı artmış ve adıldardaki durum değişmemiştir.

BELİRLİ NESNE													
ADLAR					ADILLAR								
BİÇİM- BİRİMLE R	YALIN	İYELİK			SOR U	İŞARE T		DÖN .	KİŞİ			TOPLA M	ORAN %
		1.T K	2.T K	3.T K		b u	ol		1.T K	2.T K	1.Ç K		
İyelik Öbe.	-	6	3	70	-			3	-	-	-	82	43.5
+{}	6	6	-	3	-		1 6	-	12	3	-	46	24.5
+{nI}	19	5	3	-	1	1		-	-	-	1	30	16.5
+{G}	29	-	-	-	-			-	-	-	-	29	15.5
ARA TOP.	54	17	6	73	1	1	1 6	3	12	3	1	187	61.5
BELİRSİZ NESNE													
+{Ø}	118	-	-	-	-	-		-	-	-	-	118	100
ARA TOP.	118	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	118	38.5
GENEL TOPLAM	172	17	6	73	1	1	16	3	12	3	1	305	100

⁶ Tekin, Talat; *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara, 2000, s.108-121. Gabain, A. Von; *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev. Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s.64-69.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

SAFÎ MUSTAFA EFENDİ'NİN “GÜLŞEN-İ PEND” MESNEVİSİNDE DİN GÖREVLİLERİNE NASİHATLERİ

Mehmet Sait ÇALKA¹

ÖZET

Öğüt verme, okuyucuyu bilinçlendirme amacını taşıyan ve birçok Divan edebiyatı şâirinde örneğine rastlanılan Nasihat-nâme (Pend-nâme), Divan edebiyatının en önemli nazım türlerinden biridir. Bu türde şiir yazan Divan edebiyatı şairleri, fikirleriyle kendi dönemlerinin insanlarını aydınlatmayı ve bilgilendirmeyi amaçlamışlardır. Divan edebiyatına ait bu öğütlerin, akademisyenlerimiz tarafından iyi incelenip sadeleştirilmesi durumunda günümüz insanın yaşamına da ışık tutabileceği kanaatindeyiz.

Bu çalışmada, 17. yy'ın sonları ile 18. yy'ın ilk yarısında yaşamış olan şairlerimizden Safî Mustafa Efendi'nin Gülşen-i Pend adlı mesnevisinde imam, müezzin, hatip ve vaizlere sunduğu edebi nasihatleri değerlendirilecektir. Böylelikle Safî Mustafa Efendi'nin kendi dönemindeki din görevlilerinde aradığı özellikleri hangi edebi ifadelerle aktardığı hakkında bir fikir elde edilecek ve bu öğütlerin günümüz şartlarına da ne kadar uyduğu anlaşılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: 18. yy, Nasihatnâme, , Mustafa Efendi, öğüt, din görevlileri

SUGGESTION VERSES OF MUSTAFA EFENDİ'S IN THE “MESNEVİ OF GÜLŞEN-İ PEND” TO RELİGİON SERVANTS

ABSTARCT

Suggestions that meant to make reader more conscious about an issue in which we see samples on many Divan Poets of Nasihat-nâme (Pend-nâme), is one of the most important verse species of Classical Turkish Literature. Poets that wrote poems on this subject intended to clarify and inform people of their era. If these suggestions are investigated and simplified by our valuable academicians, they will show ways to the present-day people.

In our work, we are going to represent Safî Mustafa Efendi's (lived at the end of 17th Century and middle of 18th Century) Gülşen-i Pend Mesnevi which contains literature suggestions to the imam, muezzin, preachers and orators. Therefore we will be able to have ideas about the Mustafa Efendi's era, characteristics that he look on religion servants and quotes that he used to makes use of for expression. We will also be able to see how they can fit in present-day conditions.

Keywords: 18th Century, Nasihatname, Mustafa Efendi, Advice, Religion servants.

İslâm dinini kabul etmeleriyle Türklerin girdikleri yeni medeniyet dairesinde ortaya koydukları uzun soluklu edebiyat hareketi olan Divan Edebiyatı'nda başlangıçtan itibaren önemli bir yer tutan nasihat-nâme (pend-nâme, öğüt-nâme) türü, daha çok medrese eğitimi almış bulunan şairler tarafından, İslâmiyet'in emir ve yasaklarını telkin etmek; insanları iyiye, güzele ve doğruya yönlendirmek; her bakımdan iyi ahlâklı bireyler yetiştirmek; öldükten sonra da okunduğunda hayırla anılmalarını sağlayacak şekilde bir eser bırakmak için ortaya koydukları bir türdür.²

Nasihat-nâmelerde İslâm'ın din eğitiminde işlenen ahlâk felsefesinden çok, pratiği üzerinde durulmuş, yapılması veya yapılmaması gerekenler doğrudan açıklanmıştır. Edebî eserlerde okuyucuya nasihat edilirken doğrudan Kur'an ve Hadis'in yanı sıra, mahallî ve ulusal gelenek, davranış, deyim ve atasözlerinden yararlı olanları da kabul görmüştür. Nasihat-nâmelerde, iyi, güzel ve yararlı olan hususlar doğrudan teşvik ve tavsiye edilerek, birer beyitle somutlaştırılır. Beğenilmeyen davranış ve huylar, toplum için zararlı sayılan hususlar da yine birer öğüt cümlesi veya beyti biçiminde ifade edilir. Öğütler verilirken âyetlere, hadislere, büyüklerin sözlerine veya atasözlerine dayandırılır; hacimli eserlerde ise çeşitli hikâyeler anlatılıp kıssadan hisse çıkarılmaya çalışılır.

¹ Bilim Uzmanı, Arhavi Hüseyin Gürkan Lisesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, Arhavi /Artvin.
calkamehmetisait@hotmail.com

² Geniş bilgi için bkz: Mahmut Kaplan, “Türk Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler”, *Türkler*, C.11, s. 794 -798, *Yeni Türkiye*, Ankara, 2002.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Nasihat-nâmelerin bir tür olarak edebiyatımızda ortaya çıkmasında İran şairi Feridüddin Attâr'ın Pend-nâme adlı ünlü eserinin büyük payı vardır. Birçok Türk şairi, bu eseri manzum veya mensur tercüme veya şerh etmiştir. XV. Asır şairlerinden Abdî, bu eseri (H.865/M.1447)'de genişleterek Terceme-i Pend-i Attâr adıyla Türkçe'ye çevirmiştir. Emir Unsuru'l-Maâlî Keykâvus bin İskender'in oğlu Gilân Şah için yazdığı *Kâbus-nâme*³, Sa'dî'nin *Bostan* ve *Gülistan* adlı eserleri de divan Edebiyatı'nda nasihat-nâmelere örneklik ve kaynaklık etmiştir.

Eski Türk edebiyatında kullanılan hemen bütün nazım şekilleriyle nasihat-nâme yazıldığı görülmektedir. Bu eserler ya müstakil olarak mesnevi⁴ biçiminde ya da kaside, gazel, terci-i bend biçiminde divanların içinde yer almıştır. İncelediğimiz Gülşen-i Pend adlı eser, uzunluk ve işleniş metodu olarak mesnevî, kafiye örgüsü bakımından ise kaside nazım şekline uygunluk göstermektedir.

Türk edebiyatının ilk Türkçe mesnevisi olarak bilinen Yusuf Has Hâcib'in (ö.1077) *Kutatgu bilig* (yazılışı:1069-70) adlı eseri, Türk edebiyatında bilinen ilk nasihatnâme olarak da kabul edilmektedir. Bu eserden sonra Türk edebiyatında 19. yy.'a kadar birçok nasihatname yazılmıştır. Nasihatnâme ile ilgili muhtasar bilgi verdikten sonra konumuz olan Safî Mustafa Efendi'nin "Gülşen-i Pend" mesnevisinde din görevlilerine yapmış olduğu nasihatlerine geçebiliriz:

Adına Bursalı Mehmed Tahir Bin Rıf'at'ın *Ahlak Kitaplarımız*⁵ adlı eserinde rastladığımız Safî Mustafa Efendi, 17. yy'ın ikinci yarısıyla 18. yy'ın ilk yarısı arasında yaşamış Divan edebiyatı şairlerindendir. Yaptığımız tüm literatür ve katalog araştırmaları sonucunda, Safî Mustafa Efendi ve *Gülşen-i Pend* mesnevisi ile ilgili tek ve kesin bilgiye yalnızca Bursalı Mehmed Tahir Bin Rıf'at'ın *Ahlak Kitaplarımız* adlı eserinde rastlamakla birlikte, bu eserde de maalesef müellif ile ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmediği görülmüştür. Dönemin şuarâ tezkirelerinde ismi geçmeyen şairin kesin doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, bu çalışmada söz konusu edilen *Gülşen-i Pend* mesnevisinin yazılış tarihinin H.1120/M.1708 olmasından hareketle şairin daha önce zikredilen zaman aralığında yaşadığı kanaatindeyiz.⁶

Gülşen-i Pendi'in⁷ Konya Yusufâğa Bölge Yazmalar Kitaplığı'nda tespit ettiğimiz 8471 katalog numaralı, sırtı meşin kağıt kaplı nüshasının haricinde, kayıtlara göre Manisa Akhisar Kütüphanesinde de bir nüshası bulunmaktadır. Ancak kütüphanede yaptığımız tüm araştırmalara rağmen bu nüshaya rastlayamadık. Elimizde bulunan ve müellif nüshası olmayan Konya Yusufâğa Bölge Yazmalar Kütüphanesi nüshasını Tekirdağlı Muhasebeci Halil Efendi'nin oğlu Rüşdiye mektebi öğrencilerinden Hüseyin Hâdî Reşâdî H.1288/M.1871 tarihinde istinsah etmiştir. Tek nüshadan çalışmak zorunda kaldığımız bu eser, 93 varak, 2934 beyit, 11 rubâî ve 52 bölümünden oluşmakla birlikte birçok meslek erbâbına yapılan nasihatleri içermektedir. Mefâîlün Mefâîlün Feûlün kalıbına göre yazılan eser, başta padişahlara, vezirlere ve kadınlara olmak üzere, öğrencilere, sahhaflara, katiplere, hattatlara, şairlere, hanendelere, aşıklara, vaizlere, şeyhlere, sûfilere, hekimlere, sürmecilere, cerrahlara, münecimlere, cifircilere, kimyâgerlere, sarraflara, tüccarlara, yetim vasilerine, vakıf mütevellilerine, hatiplere, imamlara, müezzinlere vb. meslek erbabına yönelik yapılan nasihatlerden oluşmaktadır.

Bu çalışmamızda eserde dikkatimizi çeken ve günümüz ilgili kişilerine de yararlı olacağını düşündüğümüz Safî Mustafa Efendi'nin din görevlilerine, yani imam, müezzin, hatip ve vaizlere yaptığı nasihatlerini açıklayarak eserin yazılış tarihinden itibaren geçen o kadar yıla rağmen bu nasihatlerin geçerliliğinin devam ettiğini ortaya koymaya çalışacağız.

Din görevlilerine öğütlerine "Bu Pend Vâizlere Hak Güfte-hâdur" başlığıyla başlayan Safî Mustafa Efendi, toplumun İslâm düşüncesi etrafında bilinçlenmesinde önemli bir role sahip olan vâizlere son derece dikkate değer ve günümüzde dahi geçerliliğini koruyan öğütlerde bulunmuştur. Bu bölümde müellif, vâizlerin öncelikle tüm vaazlarını Hadis-i şeriflerle desteklemesi gerektiğini söyleyerek söze başlamıştır:

³ Bu eserin "II. Murad adına 1427'de yapılmış manzum tercümesi için bakınız: Adem Ceyhan, *Bedr-i Dilşâd'ın Murat-nâmesi*, İstanbul 1997

⁴ Geniş bilgi için bkz. ATEŞ, Ahmet, "Mesnevi" mad., *İslam Ansiklopedisi*, C.8, İstanbul, 1988.

⁵ Bursalı Mehmed Tahir Bin Rıf'at, *Ahlak Kitaplarımız*, Haz: Mahmut Kaplan, Malatya, 2002. s.47-48.

⁶ Geniş bilgi için bkz. Mehmet Sait Çalka, *Mustafa Safî Efendi ve Gülşen-i Pend Mesnevisi*, Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniv. S.B.E., Manisa 2007.

⁷ Mustafa Safî Efendi, *Gülşen-i Pend Mesnevisi*, Konya Yusufâğa Bölge Yazmalar Kitaplığı, no: 8471

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Eger vâ'iz iseñ naql-i Hâdiş it
'Uyûb-ı nâsı dahlitme hañadur (32b/1001)

Vâizden, insanları asla sözleriyle aldatmamasını, cemaate nasihat ederken onları sıkıkmamasını ve sözlerini de seçerken zarif sözcükler kullanmasını isteyen Safî Mustafa Efendi, vâizin üç şeye sahip olması gerektiğini ifade etmektedir. Bunlar, insanların karşısına çıkmaktan utanmayan bir yüz, tükenmez bir söz hazinesi ve göz yaşıdır. Hiç şüphesiz ki vâiz, cemaate anlattığı kıssalardan olsun, bahsettiği uhrevî ve itikâdî hükümlerden olsun dökeceği göz yaşı, cemaati etkilemenin yanında konunun ehemmiyetini göstermesi açısından da önemlidir:

Bu vechile naşîhat kıl zarîf ol
Ta'azzûb eyleme nâsa ezâdur (32b/1006)

Gerekdür vâ'ize sermâye üç şey'
Utanmaz yüz tükenmez söz bükâdur (32b/1008)

Bölümün devamında vâizlere, cehennem tasvirleri yapmaması gerektiğini öğütleyen müellif, cemaate ikide bir sırâtı hatırlatıp korkutmanın hiçbir fayda vermeyeceğini ifade temektedir. Ona göre, cehennem azabını hatırlatıp cemaati korkutmak yerine, cennet tasvirleri yapıp cemaati müjdelemek daha faydalı bir metottur:

Şağın düzağla virme halka haşyet
Gehî vir müjde-yi cennet şafâdur (32b/1012)

Şırâtı yâd idüp korkutma halkı
Ki yokdur korkuluk bî-ittikâdur (33a/1013)

Safî Mustafa Efendi'nin vâizlerden beklediği bir diğer davranış ise cemaatte gördüğü yanlış bir hareketi hakarete varan bir ifadeyle tenkit etmemesidir. Tövbe kapısı kıyamete kadar açık olduğuna göre, onları tahkîr etmek veya ayıplamak onları kazanmak adına yanlış bir davranıştır:

Görüp bir fi'l-i münker itme tahkîr
Ki bâb-ı tevbe meftûh u güşâdur (33a/1017)

Vâizlerin kürsüde kullandıkları dil üzerine de değinen müellif, vâizlerin vâ'zlar sırasında ettikleri nasihatlerde sâde, anlaşılır ve sanatsız bir dil kullanmaları, kullandıkları sözcüklerin ıstılâhî mânâlarına göre değil de günlük konuşma dilindeki şekilleriyle olmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Müellife göre vâizi dinleyen cemaatin çoğunluğu tahsil görmemiş halk kesiminden oluşmaktadır ve dolayısıyla vâizin sanatlı veya ıstılâhî manalarına göre sözcükleri seçerek konuşmasının cemaate yararı olmayacaktır:

Hemân sen va'zıñı râst eyle taqrîr
Seni güş iden ekşer cühelâdur (33a/1023)

Ola cümle kelâmuñ sâde rûşen
Muşanna' güfte va'za nâ-sezâdur (33a/1024)

Sözün ger ıstılâh üzre olursa
Biri fehmeylemez va'zuñ hevâdur (33a/1025)

Bölümün sonunda ise müellif, her şeyden önemlisi vâizin ettiği nasihatlere kendisinin uyması gerektiği üzerinde durmaktadır. Yani başka bir deyişle vâizin söyledikleriyle yaptıkları birbiriyle çelişmemelidir. Çünkü vâizin yaptığı veya yapmadığı davranışlar cemaat için önemli bir örnek teşkil etmektedir:

'Amel kıl ibtidâ pendün ile sen
Ki sonra nâs ola ağızına kâdir (33a/1026)

'Amel ile mü'eşşirdür naşîhat
Ki va'z-ı bî-'amel cümle hebâdur (33a/1027)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/ 1 Winter 2008*

Din görevlilerine öğütlerine “Hakîk Üzre Pend-i Hutabâdur” başlığıyla hatiplerle devam eden Safî Mustafa Efendi, hutbeye çıkan hatibin minbere çıkmasıyla câmide bulunan cemaatin tümünden yüksek bir makama sahip olduğunu hatırlatmakla konuya giriş yapmaktadır. Müellife göre hatibin durduğu yer Hz. Peygamber’in durduğu yerdir. Dolayısıyla o makamın kıymetinin bilinmesi gerekmektedir:

Hañib iseñ ne ‘alidür mañamuñ
Ki her ân yine minber saña cādur (44b/1387)

Peyğamber merkezidür rütbeñi bil
Ki şāhib-hutbe Mañbüb-ı Hudā’dur (44b/1388)

Hatibin hutbeye çıkarken hutbenin şartlarına uyması gerektiğini dile getiren Safî Mustafa Efendi, hatibin kırâatte yanlışlığının olmaması için dikkat etmesi gerektiğini ve âyetleri tegannî ile yani şarkı söyler gibi okumaması gerektiğini vurgulamaktadır. Aksi bir durumun ise Kur’ân âyetlerine hürmetsizlik olduğunu belirtmektedir:

Edeb üzre okı itme tegannî
Kırâ’atde hañā olmaya şadır (44b/1389)

Şurût-ı hutbeye eyle ri’âyet
Hiñâbet mesnedi gâyet ‘ulâdur (44b/1390)

Hatiplere nasihat bölümünün sonunda hatiplerden beklediği diğer hususiyetleri sıralayarak bölümü tamamlayan müellife göre hatibin âyet ve hadis ezberinin kuvvetli olması gerekmektedir. Okunan en iyi hutbe, insanlara yararlı ve kısa olmalıdır. Hutbede makamlar uzun uzun okunmamalıdır. Hutbenin çok uzun tutulması, cemaatin çoğunluğunu oluşturan beli büyük ihtiyarlara eziyet çektirmekten başka bir şey olmayacaktır:

Müfid ü muhtaşardur şart-ı hutbe
Ve sünnet üzre mañbül u revâdur (45a/1392)

Olur keşret cemâ’at rüz-ı cum’a
Ki ekşer cem’ olan pîr-i dü-tâdur (45a/ 1394)

Tegannî ile tañvîl olsa hutbe
‘Alîl ü pîr olan nâsa ezâdur (45a/1395)

Hatiplerden sonra “Eimme Zümresine Pend-hâdur” başlığıyla imamlara nasihatlerini sıralayan Safî Mustafa Efendi, hatiplere tavsiye ettiği gibi imamların da kırâatte tegannî etmemeleri gerektiği hususunu hatırlatmakla bahsine başlamıştır. Müellife göre imam, namaz esnasında dünya işleriyle ilgili her şeyi aklından çıkarmalı, tekbirleri yüksek sesle amalı, sabırlı ve yavaşça rükû ve sücûda gitmelidir; başka bir ifâde ile tâdîl-i erkâna uymalı; farz, vâcib ve sünnetlere riâyet etmelidir:

İmām iseñ ri’âyet kıl şurûta
Tegann’itme kırâ’atte hañâdur (45a/1397)

İmām itmez ise nefy-i hāvâtır
Kerāhiyyeti lâ-büd muñtezâdur (45a/1399)

Teennî kıl sücûd ile rukû’da
Ve erkân-ı şalâtda ol bahâdur (45a/1401)

Allah katında imamlık rütbesinin yüksek bir makam olduğunu ifade eden müellife göre imam, kendisini haram şeylerden uzak tutmalı, kimsenin arkasından konuşmamalı, kimseyi çekıştirmemeli, birinin sözünü başkasına götürüp iki kişinin arasını bozmamalı, doğruluk yolundan ayrılmamalıdır:

Ne müşkildür imām olmañ enâma
İmâmet rütbesi ammâ ‘ulâdur (45b/1404)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Harām eşyādan eyler cümle perhîz
Ve zemm ü nemm lisānuñdan cüdādur (45a/1406)

İmām olursa bu ā'māle kādîr
Haqîkat üzre şafda muhtedādur (45a/1407)

Bölümün sonunda ise imamın namazda uyması gereken kuralları sıralamaya devam eden Safî Mustafa Efendi, imamın, namazı ne çok yavaş ne de çok hızlı bir şekilde kıldırması gerektiğini, yani orta yolu bulmasını gerektiğini vurgulamaktadır. Bu öğüdü ise Hz. Peygamber'in: "İşlerin en hayırlısı orta ve itidal üzere olanıdır"⁸ hadîsiyle desteklemektedir.

Şalâtı pencgehde hep vaşat kıl
Ki hep hayrû'l-umûr evşatuhādur (45b/1410)

Ne sür'at [ü] ne gâyetde batî kıl
Ki ma'kûlî vaşat üzre edādur (45b/1411)

İmamlardan sonra müezzinlere de "Müezzinler Bu Pend ile Ulādur" başlığı altında hitap eden müellif, müezzinlerin önderinin Bilâl-i Habeşî olduğunu ifade etmektedir. Müezzinlerin öncelikle yüksek ve etkileyici ses olan Davudî sese sahip olmalarını, tegannîye girişmemelerini, kâmet ve salavâtın uzun tutulmaması gerektiğini belirtmektedir. Bunun yanında müezzinlerin temizliğe dikkat etmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Son olarak müellif, minareye abdestsiz ayak basmamanın önemine dikkat çekerek din görevlilerine olan nasihatlerini sıralamıştır.

Mü'ezzin iseñ 'ālî eyle şîtuñ
Ki Dāvūdî nefes ahsen şadādur (45b/1417)

Emîrünüz Bilâl-i Habeşî'dür
Müezzin zümresine pişvādur (45b/1418)

Uzatma kâmeti câmi'de ammā
Şadānuñ ahsen ancağ i'tidādur (45b/1424)

Qadem basma menāra bî-ṭahāret
Ṭahāretsüz şu'ud itmek ḥaṭādur (46a/1421)

Çalışmamızı özetleyecek olursak, 18.yy'ın başlarında kaleme alınan bu nasihatlerin günümüzde de geçerliliği halen devam ettiği bir gerçektir. Müllifin bu konudaki hassasiyetlerini, söz konusu din görevlilerine sunması, o dönemde görülen aksaklıklara yapılmış bir tür eleştiri olarak da algılanabilir. Bu tür nasihatlerin sadece o dönemle sınırlı kalmayarak günümüz insanına da etki yapıp katkı sağlaması nasihatnâme türünün zaman ötesi özelliğinden kaynaklanmakta olduğu kanaatindeyiz.

Metin

32b

Bu Pend Vā'izlere Haq Güfte-Hādur

Eger vā'iz iseñ naql-i Ḥadîş it
'Uyûb-ı nāsı daḥl itme ḥaṭādur

Çıkup kürsiye her ezîne va'za
Ki evvel Ḥālîk'a ḥamd ü şenādur

Müheyyā meclis-i va'zuñ muḥarrer
Ki ol va'ziyeler kim 'âdetādur

⁸ İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte, Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Ankara, 2001, C.2,s.368.

Birin takrîr iderseñ sâmi'îne
 Hîtâmında kalıblı bir du'âdur
 İdüp rahmetle şâhib-ı hayr da yâd
 Du'âyı hayra vâkıf da sezâdur
 Bu vechile naşihat kıl zarîf ol
 Ta'azzüb eyleme nâsa ezâdur ⁹
 Eger dehşâl iseñ kim eyle ısfâ
 Ki senden halk-ı 'âlem bî-recâdur
 Gerekdür vâ'ize sermâye üç şey'
 Utanmaz yüz tükenmez söz bükâdur
 Gözi ağırlar dili söyler ne söyler
 Ki bilmezse o vâ'iz bî-hayâdur
 İder mi güş anı halk-ı zamâne
 Geh ol vâ'iz ki dahle mübtelâdur ¹⁰
 Dehal câ'iz degildür nâsa aslâ
 Ki âdâbıyla va'zitmek revâdur
 Şağın düzağla virme halka haşyet
 Gehî vir müjde-yi cennet şafâdur
 33 a
 Sırâtı yâd idüp korkutma halkı
 Ki yokdur korkuluk bî-ittikâdur
 Çeküp mîzânide tartılma nâsa
 Ağır düş düş ol terâzü Hudâ'dur
 Muvaḥḥiddür Hudâsın cümle 'abdi
 Olur mîzân-ı Hâkda vezne kâdir
 Güneh bir keffe pür bir keffe tevḥîd
 Ki tevḥîd keffesi ağmaz 'ulâdur
 Görüp bir fi'l-i münker itme tahkîr
 Ki bâb-ı tevbe meftûḥ u güşâdur
 Muḥammed ümmetine virme teşvîş
 Şefî'i ol Muḥammed Muştafâdur
 O Maḥbûbuñ recâsı redd olur mı
 Niyâzı cümle maḥbûl u revâdur
 Bu ümmet ümmet-i merḥûmedür kim
 Zünübın 'afvîder Hâk zu'l-'aṭâdur
 Hudâ'nuñ mağfîret deryâsı bî-hadd
 Ki rahmet baḥrı ḥod bî-intihâdur
 'İbâdına o Ğaffâru'z-zünûbuñ
 Ki faẓl u luṭfı bî-ğâye itâdur
 Hemân sen va'zıñı râst eyle takrîr
 Seni güş iden ekşer cühelâdur

⁹ Yazmada "Ta'azzüb" sözcüğünde bulunan "ز" harfi müstensihnin hatasıyla "ط" olarak yazılmıştır.

¹⁰ Yazmada "mübtelâ" kelimesini ب ve ت seslerinin noktaları konmamıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 3/1 Winter 2008*

Ola cümle kelāmuñ sâde rüşen
 Muşanna' güfte va'za nâ-sezâdur
 Sözüñ ger işılâh üzre olursa
 Biri fehmeylemez va'zuñ hevâdur
 'Amel kııl ibtidâ pendüñ ile sen
 Ki şoñra nâs ola aḥzına ḳâdir
 'Amel ile mü'eşşirdür naşîḥat
 Ki va'z-ı bî-'amel cümle hebâdur
 'Amel ile olur maḳbûl du'âlar
 Enāmüñ maṭlabı senden du'âdur
 Senüñ ḥalk destini taḳbîl iderler
 Ki ancaḳ bir du'âñ için recâdur

33 b

Olursañ vâ'izâ pendümle 'âmil
 Du'âñ dergâh-ı Mevlâ'da revâdur

....

Ḥaḳîḳ Üzre Pend-i Ḥuṭabâdur

Ḥaṭîb iseñ ne 'âlîdür maḳâmuñ
 Ki her ân yine minber saña câdur
 Peyğamber merkezîdür rütbeñi bil
 Ki şâḥîb-ḥutbe Maḥbûb-ı Ḥudâ'dur
 Edeb üzre okı itme tegannî
 Ḳırâ'atde ḥaṭâ olmaya şâdır
 Şurûṭ-ı ḥutbeye eyle ri'âyet
 Ḥiṭâbet mesnedi ğâyet 'ulâdur

45 a

Dürüst ḥıfz eyle âyât ü ḥadîşi
 Ki i'râbında ḥabṭ itmek ḥaṭâdur
 Müfîd ü muḥtaşardur şart-ı ḥutbe
 Ve sünnet üzre maḳbûl u revâdur
 Maḳâmātuñ ṭavîl itme ḳaşîr it
 Ki ḥuṭbe şayṭı şartı iğtilâdur
 Olur keşret cemâ'at rûz-ı cum'a
 Ki ekşer cem' olan pîr-i dü-tâdur

Tegannî ile taṭvîl olsa ḥutbe
 'Alîl ü pîr olan nâsa ezâdur

İder naḳz-ı vużü pîr ü za'îfî
 Ḥaṭîbüñ alduğı her bir du'âdur

E'imme Zümresine Pend-hâdur

İmâm iseñ ri'âyet kııl şurûṭa
 Tegann'itme ḳırâ'atte ḥaṭâdur
 Neẓâfetdür şurûṭuñ¹¹ ibtidâsı
 Sivâdan ḳalbi de pāk u teḳâdur

¹¹ Yazmada "şurûṭ" sözcüğündeki "ط" sesi "ح" olarak yazılmıştır.

İmām itmez ise nefy-i havatır
Kerāhiyyeti lā-būd muḳtezādur

İmāmuñ ola tekbîrâtı cehrî
Cemā‘at gûş-zed itmek sezādur

Teennî kııl sūcūd ile rukū‘da
Ve erkān-ı şalātda ol bahadır

Furūz u vācibāt ve’s-sünende
Ki ta‘dîl üzre ol icrāya ḳādir

Ḥuşū‘ ile ḥuzū‘ eyle namāzda
Ki dîvān-ı Cenāb-ı Kibriyā’dur

Ne müşkildür imām olmaḳ enāma
İmāmet rütbesi ammā ‘ulādur

Olur tecvîd ile Qur‘ānı ḥāfîz
Şalāḥ u zühd ile ḳārî taḳādur

45 b

Ḥarām eşyādan eyler cümle perhîz
Ve zemm ü nemm lisānuñdan cüdādur

İmām olursa bu a‘māle ḳādir
Ḥaḳîḳat üzre şafda muḳtedādur

Ḥudā’nuñ lutfuna mazhar olursa
Ki ol deryā-yı rahmetde şenādur

İmām olsañ da ef‘ālūñ ḥasen it
Muḳallid olma encāmuñ hebādur

Şalātı pencgehe hep vaşat kııl
Ki hep *ḥayre’l-umūr evşaṭuhādur*

Ne sür‘at [ü] ne ḡāyet de baṭî kııl
Ki ma‘ḳulı vaşat üzre edādur

Pesünde iḳtidā iden ricālūñ
Kimi ‘illetli pür zu‘afahādur¹²

Ḳıllar iseñ ṭavîl beş vakt namāzı
Saña tābî‘ olan nāsa cefādur

Cemā‘at ḳat‘ olurlar cāmi‘üñden
İmāmuñ şöhreti ise melādur

Nice sen muḳtedā-yı nās olursın
Ki senden nefret eyler ḥalḳ cüdādur

Şaḳîl olup enāma olma sen bār
Ki ḥaml-i muḳtedî saña du‘ādur

Mü‘ezzinler Bu Pend İle ‘Ulādur

Mü‘ezzin iseñ ‘ālî eyle şîṭuñ
Ki Dāvūdî nefes aḥsen şadādur

¹² Müellif eserinin birçok yerinde bazı kelimeleri vezne uydurmak için Arapça kökenli kelimelere Farsça çoğul eki katmıştır. Beyitte geçen “zu‘afahā” ifadesi de buna örnektir.

Emîriniz Bilâl-i Hâbeşî'dür
 Müezzîn zümresine pişvâdur
 Olup Sultân-ı Kevneyn'e müezzîn
 Ezânı viren evvel ol fetâdur
 Nezâfet üzre ol dâ'im müheyyâ
 Ki fi'lüñ Vahdet-i Hâkkı nidâdur
 46 a
 Qadem basma menâra bî-tahâret¹³
 Tahâretsüz şu'ûd itmek haşâdur
 Virüp her pencgehde pâk ezânı
 Ki her vâkt kıldıguñ hamd-i Hudâ'dur
 Leyâlîde idüp tehlîl ü temcîd
 Ki nîm-şebde münâcâtüñ revâdur
 Uzatma kâmeti câmi'de ammâ
 Şadânüñ ahsen ancak i'tidâdur
 Mağâm ile idüp tekbîre âğâz
 Ki tekbirât-ı Hâk ekber edâdur
 İderken taşlıye kılma tegannî
 Şalât u taşliyede nâ-sezâdur
 Çeküp tesbîhüñ ümmînüñ tavîl it
 Du'âlar müstecâb iden Hudâ'dur
 Edeb üzre mecîd ol hîdmetüñde
 Müezzîn hîdmeti şî't u şadâdur

KAYNAKÇA

- ATEŞ, Ahmet, "Mesnevi" mad., *İslam Ansiklopedisi*, C.8, M.E.B. Yay., İstanbul, 1988.
 Bursalı Mehmed Tahir, *Ahlak Kitaplarımız*, Haz: Mahmut Kaplan, Malatya, 2002.
 Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri I-II-III*, Yay. Haz: Cemal Kurnaz- Mustafa Tatçı, Bizim Büro Yay., Ankara, 2000.
 CANAN, İbrahim, *Kütüb-i Sitte, Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yay., Ankara, 2001.
 CEYHAN, Adem, *Bedr-i Dilşâd'ın Murat-nâmesi*, MEB. Yay. İstanbul, 1997.
 ÇALKAL, Mehmet Sait, *Mustafa Safî Efendi ve Gülşen-i Pend Mesnevisi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniv. S.B.E.), Manisa 2007.
 KAPLAN, Mahmut, "Türk Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler", *Türkler*, C.11, *Yeni Türkiye*, Ankara, 2002.
 KUTLAR, Fatma S., "Mesnevi Nazım Şekline Genel Bir Bakış ve Türk Edebiyatında Mesnevi Araştırmalarıyla İlgili Bir Kaynakça Denemesi". Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü *Türk Bilig Dergisi*, S.1, , Ankara, 2000, s. 102-157.
 Mustafa Safî Efendi, *Gülşen-i Pend Mesnevisi*, Konya Yusufâğa Bölge Yazmalar Kitaplığı, no: 8471
 PALA, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri sözlüğü*, Ötüken Yay., İstanbul, 2000.

¹³ Bu mısradaki geçen "menâra" sözcüğü yazmada "minâreye" olarak yazılmış ancak bu kullanım vezine uymamaktadır.

ÇİNGİZLİ HATUNLARI I: SORGAKTANI BEKİ

Neslihan DURAK*

ÖZET

Çingizlilerde kadın çok belirgin bir yere sahip bunlardan bazıları kısa aralıklarla da olsa iktidarda söz sahibi olmayı başarmışlardır. Bu çalışmaya konu olan Sorgaktani Hatun da bunlardan birisidir. Sorgaktani Beki, Çingiz Han'ın en küçük oğlu Tuluy ile 1203 yılında evlenmiş olup bu dönemden itibaren Çingizli hakimiyetinde önemli bir yere sahip olmuştur. Özellikle oğullarının yetiştirilmesine büyük önem veren bu hatun, yürütmüş olduğu istikrarlı politikasının neticesinde en büyük oğlu Möngke'yi Büyük Han olarak Çingizli tahtına çıkarmayı başaracaktır.

Anahtar Kelimeler: Sorgaktani Beki, Tuluy, Möngke, Kubilai, Hülegü, Arık Bike

WOMAN FROM ÇİNGİZ I: SORGAKTANI BEKİ

ABSTRACT

The women in Chengizies very important and Sorgaktani Beki one of them too. Sorgaktani held great authority. She was a daughter-in-law of Chinggis Khan and mother of his grown grandsons. Moreover she was a consummate politician who pointed out that future khans ought to be Chinggis' direct descendants. The powerful nobles quickly sided with Sorghaghtani and Sorghaghtani's eldest son Mongke emerged as victor. He was enthroned in 1251, setting in place the accession of the future rulers of the Mongolian Empire through the Tuluy line.

Key Words: Shorqaktani, Tolui, Möngke, Kubilai, Hülegü, Arık Bike

Bir toplumu meydana getiren temel kurumlardan birisi ailedir. İnsan türünü üretmek ve sürdürmek ihtiyacından doğan bu kurumda kadın ve erkek iki ana unsurdur.¹ Tarih boyunca çocuğun yetiştirilip toplumsallaştırılması, eğitimi, korunması, sevgi, vs. gibi bir takım değerlerin meydana getirilmesi ile üretim ve tüketimde bulunmak, gerektiğinde önemli siyasi roller üstlenmek gibi hayatın her alanında erkek kadar kadının da etkili olduğu hatta, bazı hallerde kadının daha çok önem kazandığı bilinmektedir. Ona rağmen kadının, toplumda her zaman rolüne uygun bir konuma sahip bulunduğunu, ya da günümüzde yapılan bir takım araştırmalarda onun yerinin gerçekte olduğu şekilde yani, ele alınan olaydaki etkisi ve önemi nispetinde tam olarak belirlendiğini söylemek zordur. Sorgaktani Beki² (öl.1252) gibi XIII. yüzyılda yaşamış, Çingizli Hanedanı'na mensup kadınlardan bir kısmının hayat hikayeleri buna güzel birer örnek teşkil etmektedir.

XII. yüzyılın sonlarına doğru Asya'nın doğu bozkırlarında, Onon ile Kerulen Nehirleri arasındaki bölgede dağınık bir şekilde yaşayan Moğol kabilelerini bir bayrak altında toplayıp 1206 yılında hanlığını ilan eden Çingiz³ (1155-1227), kısa sürede bütün Türkili ve Avrasya'nın büyük

* Dr., İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, MALATYA/TÜRKİYE

¹ Bkz., M.Tezcan, “İslam Öncesi ve Sonrası Eski Türk Ailesinin Sosyo-Kültürel Nitelikleri”, **Tarih Boyunca Türklerde Ev ve Aile Semineri**, (İstanbul 25-26 Mayıs 1998 Bildiriler), İstanbul 2000, s.1

² “yumuşak, sünen, yumuşak tenli” manasına “Sorkuk” tabirinden geldiği ileri sürülen bu isim [Bkz., A. Z. V. Togan, **Çengiz Han(1155-1227)**, 1969-1970 Dönemi Ders Notları, s.36] Sarkutani Bağı, Seyurhohataytay, Soyurgaktani Beki, Soyorgaktani, Chuang-sheng, Siyurhukta şeklinde de kaydedilmektedir. [Bkz., Abû'l Ferec (Bar Hebraeus), **Abû'l-Farac Tarihi II**, (nşr. Ö.R. Doğrul), Ankara 1987, s.531; Aboul-Ghazi Behadour Khan, **Histoire Des Mogols Et Des Tatares**, (nşr. Le Baron Desmaisons), Petersbourg 1874, s.45; M. D'Ohson, **Moğol Tarihi**, (nşr. M. Rahmi), İstanbul(1342-45) 1924-26, s.251; L. Rasonyi, **Tarihte Türklük**, Ankara 1993, s.184; R. Grousset, **Cihan Fatihi Cengiz-Han**, (nşr. İ. Tanju), İstanbul 2001, s.137; B. Spuler, **İran Moğolları**, (nşr. C. Köprülü), Ankara 1987, s.56; B. Ögel, **Sino Turcica**, Taipei 1964, s. 62, 79 vd.] Burada geçen “Beki, Bağı, Biki ve Bigi” tabiri de Moğollarda önceleri bir hitap şekliyle zamanla hanedana mensup kadınlara verilen bir unvan olarak “küçük hanım, aslibey hatun, henüz evlenmemiş kız, kadın, zevce” manalarında kullanılmıştır. Bkz., Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, **Vekayi; Babur'un Hatıratı II**, (nşr. R.R. Arat), Ankara 1987, s.589 vd.; Y. Vladimirtsov, **Moğolların İçtimâî Teşkilâtı Moğol Göçebe Feodalizmi**, (nşr. A. İnan), Ankara 1995, s.79 vd.

³ Çingiz Han'ın hayatı ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz., **Manghol-un Niuça Tobça'an (Yüan-Ch'ao Pi-Shi)**, **Moğolların Gizli Tarihi 1240**, (nşr. A.Temir), Ankara 1986, s. 3 vd.; Alaaddin Ata Melik el-Cüveynî, **Tarih-i Cihângüşa**, (nşr. M. Öztürk), Ankara 1998; s.86; B. Vladimirtsov, **Genghis-Khan**, (nşr.R. Grousset, M. Carsow), Paris 1948, s. 12 vd.; R.N. Webb, **Genghis Khan Conqueror of the Medieval World**, New York 1967, s.3 vd.; A. Temir,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

bir kesimine hakim olarak tarihin akışını baştan sona değiştirecektir. Onun teşkil ettiği hanedan içerisinde, yani Çingizlilerde kadın çok belirgin bir yere sahip olup⁴ bunlardan bazıları kısa aralıklarla da olsa iktidar erkini dahi kullanmıştır. Esasen, anaerkil bir toplum olan Moğollarda kadın önemliydi ve pek çok hakka sahipti.⁵ Çingiz döneminde bu husus, yani Moğol kadınlarının hak ve sorumlulukları örf ve adaba dair bir mesele olmaktan çıkmış, yasalarla belirlenmiş sınırlar içerisinde hukuki bir temel kazanmıştır.⁶ Öyle ki, bu toplumda evin idaresi, aile ekonomisinin yönetimi tamamen kadının işi olduğu gibi seferlerde orduya refakat edip bir takım lojistik görevlerin layıkıyla yerine getirilmesi de onun görevleri arasındadır. Avrupalı seyyahlar bizzat müşahade ettikleri bu hususa kayıtlarında geniş yer vermektedir.⁷

Moğol kadınının toplumdaki etkin konumu sadece sıradan halk için geçerli olmayıp hanedana mensup kadınlar tarafından otağda ve zamanla saraylarda da sürdürülmüştür. Bu çalışmaya konu olan Sorgaktani Beki de bunlardan birisidir. Çingiz'in babası Yesügey'in andası olan Kereyit⁸ hanı Tuğrul'un⁹ yeğeni olan Sorgaktani Beki, 1203'de Tuluy'un¹⁰ (1193-1232) eşi

Cengiz Han, Ankara 1980, s. 64-71; R. Grousset, **Bozkır İmparatorluğu Attila Cengiz Han Timur**, (nşr. M.R. Uzman), İstanbul 1980, s.186-247; J. Man, **Cengiz Han Yaşamı Ölümü ve Yeniden Dirilişi**, (nşr. İ. Tunçalı), İstanbul 2004, s.14 vd.; L. Cahun, **Intruduction a L'Histoire De L'Asie**, Paris 1896, s. 199vd.; M. Prawdin, **The Mongol Empire Its Rise and Legacy**, New York 1967, s.21vd.; J. P. Roux, **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, (nşr. A. Kazancıgil-A. Bereket), İstanbul 2001, s.57vd.; G. Chaliand, **Göçebe İmparatorluklar Moğolistan'dan Tuna'ya**, (nşr. E. Sunar), İstanbul 2001, s.101 vd.; P.B. Golden, **Türk Halkları Tarihine Giriş**, (nşr. O. Karatay), Ankara 2002, s.235vd.; İ. Dinç, **Cengiz Han**, İstanbul 2002, s.21vd.; Manole Neagoe, **Bozkırın Üç Atlısı Attila-Cengiz Han Timur**, (nşr. M.Ülküsal), İstanbul 2004, s.127vd.; H. A. Özdemir, **Moğol İstilas Cengiz ve Hülegü Dönemleri**, İstanbul 2005, s.53vd. ; O. Turan, "Cengiz Han Adı Hakkında", **Belleten V/19-20**, (Temmuz 1941), s.262 vd. ; İ. Kafesoğlu, "Türk Tarihinde Moğollar ve Cengiz Meselesi", **İÜEFDT V/8**, (Eylül 1953), s.105-136; W. Barthold, "Çengiz Han", **İA III**, s.91-98; M. Kafalı, "Çengiz Han", **DİA VII**, s.367 vd.; O. Turan, "Cengiz Han Adı Hakkında", **Belleten V/19-20**, (1941), s.262 vd.

⁴ Çingizliler döneminde Moğollarda kadının toplum içerisindeki yeri hakkında geniş bilgi için bkz., B.Spuler, **The Mongols in History**, (nşr. G. Wheeler), New York 1971, s.22; L. Ligeti, **Bilinmeyen İç Asya**, (nşr. S. Karatay), Ankara 1986, s.95

⁵ Çingiz'in ortaya çıktığı dönemde Moğol toplumunda kadının sahip olduğu konum ve haklar için ünlü araştırmacı Vladimirtsov, "Ev idaresi tamamiyle kadınların üzerine idi. Göçebe hayatının bütün günlük ihtiyaçlarını kadınlar karşılardı. Kocasının ölümünden sonra küçük çocuklarıyla kalan dul kadınlar, çocukları büyüyüp evleninceye kadar, tam hakimiyetle ailenin mal ve mülkünü idare ederlerdi. Yani kocalarının yerini alarak onların her türlü hukukundan istifade ederlerdi." demektedir. Bkz., B.Y. Vladimirtsov, **Moğolların İktimai Teşkilatı, Moğol Göçebe Feodalizmi**, (nşr. A. İnan), Ankara 1995, s.87

⁶ Çingiz Han'ın vazettiği "Yasa"ya göre; "Tatarlar arasında erkek servetinin idaresi kadına aittir. Kadınlar bildikleri gibi alır ve satarlar. Orduya refakat eden kadınlar, erkekler savaşta iken bunların iş ve vazifelerini üzerlerine almak mecburiyetindedirler." Bkz., C. Alinge, **Moğol Kanunları**, (nşr. C. Üçok), Ankara 1967, s.144; G. Vernadsky, "Cengiz Han Yasası", **Türk Hukuk Tarihi Dergisi I**, Ankara 1944, s.107-132

⁷ Mesela, Avrupalı seyyahlardan W. Rubruck, bu dönemde Moğol kadınlarının sosyal hayatın çok önemli bir unsuru olduğunu vurgularken onun görevlerini de, "arabaları kullanmak, çadırları arabalara yüklemek ve indirmek, inekleri sağlamak, yağ ve yoğurt yapmak, deri işlemek ve dikmek vs." şeklinde açıklamaktadır. Bkz., W.Von Rubruk, **Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255**, (nşr. E.Ayan), İstanbul 2001, s.40 ; Marco Polo ise; "karılar kocalarına lazım olan şeyleri satın alırlar, satılacak şeyleri satar ve ev işlerini idare ederler" demektedir. Bkz., Marco Polo, **Dünyanın Hikaye Edilişi Harikalar Kitabı I**, (nşr. I.Ergüden), s.171

⁸ Orhon ile Tula nehirleri arasındaki bölgede Moğollarla birlikte yaşayan ve XII. yüzyılda Uzak Doğu'nun en kudretli kavmi sayılan Kereyitler, X. yy.'ın sonlarında Hristiyanlığın Nesturilik kolunu benimsemiş bir Türk boyudur. Geniş bilgi için Bkz., L. Rasyoniy, **Tarihte Türklük**, Ankara 1993, s.174 vd.; R. Marshall, **Doğudan Yükselen Güç Moğollar**, (nşr.F. Doruker), İstanbul 1996, s.11; Leo De Hartog, **Cengiz Han Dünyanın Fatih**, (nşr. S.Uzun), Ankara 2003, s.14; R. Marshall, **Doğudan Yükselen Güç Moğollar**, (nşr. F. Doruker), İstanbul 1996, s.11; A. Temir, a.g.e., s.137; V. V. Barthold, **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, (nşr. K.Y. Koprman-İ. Aka), Ankara 1975, s.172 vd. ; L. Ligeti, a.g.e. s.114; Peter B.Golden, **Türk Halkları Tarihine Giriş**, (nşr. O. Karatay), Ankara 2002, s.236 vd.

⁹ Kaynaklarda Ong Han, Wang Han, Van-Han, Kral John, Hükümdar Johannes olarak geçen Tuğrul Han, Çingiz Han'a ilk mücadele yıllarında büyük destek vermişti. Daha sonra aralarındaki bu dostluğu evlilik yoluyla sağlamlaştırmak isteyen Çingiz, Tuğrul Han'ın oğlu Segnüm'ün kızını oğlu Cuci'ye, kendi soyundan Koçin-beki'yi de Segnüm'ün oğlu Tusaka'ya eş olarak vermek istemiştir. Ancak Segnüm, babası Tuğrul Han'ın Çingiz Han'a çok itibar ettiğini ve dolayısıyla da bu evlilik gerçekleşirse babasının ölümünden sonra kendi hanlığının ortadan kalkacağı düşüncesiyle bu evliliğe engel olmak istemiştir. Bu arada bizzat Çingiz Han'a, "Bizim nesilden biri size giderse kapı dibinde oturur ve durmadan yüksek tarafa bakar. Sizin nesilden biri bize gelirse yüksek tarafa oturur ve kapı dibine bakar" diyen Segnüm'ün tesirinde kalan Tuğrul Han, önce kabul ettiği bu evlilikten vazgeçmek istemiş ise de Çingiz Han karşısında direnemeyeceğini anladığından razı olmak zorunda kalmıştır. Geniş bilgi için bkz., Moğolların Gizli Tarihi, s.88 vd.; Aboul-Ghazi Behadour Khan, a.g.e., s.79 vd.;R.N. Webb, a.g.e., s.47; M. Prawdin, a.g.e., s. 64 vd. ; R. Grousset, **Cihan Fatih**..., s.114 vd.; W.Von Rubruk, a.g.e., s.58; L. Cahun, Intruduction..., s.228 vd.; R. Grousset, Bozkır..., s.200 vd.; Leo De Hartog, a.g.e., s.32; E. Berl, **Attila'dan Timur'a Avrupa ve Asya**, (nşr. G. Devrim), İstanbul 1999, s.166vd. ;

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

olarak Çingizli hanedanına dahil olmuştur.¹¹ Bu Hatunun hayatının ilk dönemleriyle ilgili fazla bir bilgi bulunmadığı gibi Tuluy'la evliliğinin ilk yılları hakkında da yeterli bir malumat yoktur. Ancak, onun bizzat seferlere katıldığı ve zamanla kocasını etkisi altına alarak yönetime tesir ettiği görülmektedir. O sebeple Sorgaktani, sonraki dönemlerde Çingizli Hanedanına mensup kişiler arasında kaynaklarda en çok zikredilen kişilerden birisi haline gelecektir.¹² Ancak Onun Çingizliler tarihinde önemli bir yer işgal etmesi Tuluy'un 1232'de ölümünü müteakip genç yaşta dul kalmasından sonra mümkün olacaktır. Aşağıda anlatılacağı üzere Sorgaktani, bu dönemde mutedil, dengeleri gözeten akıllı bir politika takip ederek çok mecbur kalmadıkça olaylara müdahil olmayıp Hanedan içerisinde kendisinin ve çocuklarının konumunun yıpranmasına fırsat vermemiştir. Onun müdahale etmek zorunda kaldığı olayları da zekâsı ve dirayetiyle kendi lehine sonuçlandırması saygınlığının iyice artmasına vesile olacaktır.

Sorgaktani, Tuluy'dan dört erkek evlada sahip olmuştur.¹³ O dönemde Çingizlilerin "akıl defterini" oluşturan Uygur asıllı yönetici ve âlimlerden¹⁴ büyük ölçüde istifade etmek suretiyle oğullarından her birinin gelecekte han olacak şekilde yetişmesini sağlayan bu Hatun, aynı zamanda onların gereksiz bazı faaliyetler içerisine girerek ileride bir takım sıkıntılar yaşamalarını da önlemiştir. Tuluy, öldükten sonra onun hâkimiyet bölgesini teşkil eden Chen-ting'i¹⁵ yönetmekle görevlendirilen Sorgaktani,¹⁶ bir yandan Hanedan'ın diğer üyeleri ile kabile reisleri, asker ve işe yarayan yabancılara kıymetli hediyeler vermek suretiyle onların itimat ve teveccühünü kazanırken diğer yandan, tayin ve terfilerde isabetli tercihleri ve ticari alanda yaptığı düzenlemeler ile de üstün idarecilik yeteneğini gösterme imkânını bulmuştur.

Başarılı yönetimiyle haklı bir üne kavuşan Sorgaktani, bu sırada Büyük Han seçilmiş bulunan Ögedey'in¹⁷ (1229-1241) takdirine mazhar olmuş¹⁸ ve Giyükh ile evlendirilmek istenmiştir.¹⁹ Ancak, kendi çocuklarına karşı olan sorumluluklarını öne sürerek son derece kibar

L. Rasonyi, *a.g.e.*, s.177; J. Man, *a.g.e.*, s.121 vd.; B. Vladimirtsov, *Gengis-Khan...*, s.46 vd.; M. Neagoe, *a.g.e.*, s.148 vd.; M.Habib, "The Asiatic Environment", A *Comprehensive History of India V*, (nşr. M. Habib-Khaliq Ahmad Nizami), New Delhi 1970, s.62 vd.

¹⁰ Çingiz Han'ın dört oğlundan en küçüğü olan Tuluy'un hayatı ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. *Moğolların Gizli Tarihi*, s.239 vd.; R. Marshall, *a.g.e.*, s.28 vd.; R. Grousset, *Bozkır...*, s.236 vd.; Leo De Hartog, *a.g.e.*, s.109-114; C. E. Bosworth, *The Islamic Dynasties*, Edinburgh 1967, s.143; M. Habib, *a.g.m.*, s.76 vd.

¹¹ Moğollarda evlilik müessesesi hakkında geniş bilgi için Bkz., C. Alinge, *a.g.e.* s.149; A. Z. V. Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş I*, İstanbul 1981, s.261 vd.; A. Donuk, "Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile", *İÜEF. Tarih Dergisi XXXIII* (Mart 1980/81), s.156 vd.

¹² Geniş bilgi için bkz., M.Prawdin, *a.g.e.*, s.287 vd.; R.Grousset, *Bozkır...*, s.249

¹³ Çingizli hanedanının önemli üyelerinden olan Möngke (1208-1259), Kubilay (1215-1294) ve Hülegü (1217-1265) Sorgaktani Hatun'un oğullarıdır. Diğer oğlu Arık-Bike (öl.1264) ise Kubilay ile yaptığı taht mücadelesi bir tarafa bırakılacak olursa Hanedan içerisinde silik bir şahsiyet olarak görünmektedir. Bkz., B. Spuler, *The Mongols...*, s.27vd.

¹⁴ Bkz., B. Ögel, *Sino Turcica Çingiz Han ve Çin'deki Hanedanın Türk Müşavirleri*, Taipei 1964; S. Cöhlce, "Sino Turcica", *Türk Dünyası Araştırmaları*, (Aralık 1987), S.51, s.53-84; XIII. yüzyılda Uygur Türkçesi Çingizli devlet teşkilatı Uygurlar eliyle gerçekleştirilmiş ve Uygur Türkçesi bu devletin resmi dili olarak kullanılmıştır. Buna bağlı olarak pek çok Uygur yönetici ve âlim devlet idaresinde görev almıştır. Bkz., Cüveynî, s.446; Peter B. Golden, *a.g.e.*, s.244; Sultan Mahmut Kaşgarlı, *Uygur Türkleri Kültürü ve Türk Dünyası*, İstanbul 2004, s.33; B. Spuler, *The Mongols in History*, (nşr. G.Wheeler), New York 1971, s.21; R. Grousset, *Bozkır...*, s.250; L. Rasonyi, *a.g.e.*, s. 181; L.G. Gumilev, *Muhayyel Hükümdarlığın İzinde*, (nşr. D.A. Batur), İstanbul 2002, s.196; R. Grousset, *Cihan Fatihi ...*, s. 190vd.

¹⁵ Tuluy'a odçığın olması hasebiyle Moğolların ana yurdu olan Kerulen, Onan ve Tula çevresinden Çin'e kadar uzanan bölgenin idaresi verilmişti. [Bkz., M. Prawdin, *a.g.e.*, s. 222; L. Rasonyi, *a.g.e.*, s.182; Leo De Hartog, *a.g.e.*, s.14; R. Marshall, *a.g.e.*, s.40; G. Chaliand, *a.g.e.*, s.106; J. P. Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s.177; A. Z. V. Togan, *Umumi Türk Tarihi*, s.62; C.E. Bosworth, *a.g.e.*, s.143; İsenbike Togan, "Çinggis Han ve Moğollar", *Türkler VIII*, Ankara 2002, s.245] Daha sonra bütün bu bölgenin Chen-ting olarak anıldığına dair her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak, bazı araştırmalarda Sorgaktani'nin hakim olduğu bölge Chen-ting vilâyeti olarak anılmaktadır. Bkz., B. Ögel, *Sino Turcica...*, s.60vd.; A. Yuvah, *İlhanlılar Tarihi I*, Kayseri 1994, s.46

¹⁶ Moğol Yasası gereği ölen kişinin dul kalan eşi, kocasından kalan mal ve hakları da tevarüs etmekteydi. Onun için Sorgaktani Yasa gereği Tuluy'un bütün yetkilerini devralmış, ayrıca bu husus Büyük Han Ögedey tarafından da uygun görülerek gerek oğullarının gerekse üst düzey yetkililerinin tamamının Sorgaktani'nin emirlerine kayıtsız şartsız itaat etmesi emredilmiştir. Bkz., Abû'l Farac II, s.531; B. Y. Vladimirtsov, *Moğolların...*, s.87,149

¹⁷ Çingiz Han'ın ölümünden sonra vasiyeti gereği üçüncü oğlu Ögedey, 1229'da toplanan ilk kurultayda Çingizlilerin başına geçmiştir. Geniş bilgi için bkz., *Moğolların Gizli Tarihi*, s.191; Aboul-Ghazi Behadour Khan, *a.g.e.*, s.151vd.; A. Temir, *a.g.e.*, s.102vd.; R. Grousset, *Cihan Fatihi...*, s.201vd.; H. A. Özdemir, *a.g.e.*, s.187vd.; J.P. Roux, *Orta Asya...*, s.306 vd.; M. Neagoe, *a.g.e.*, s.252 vd.; M. Habib, *a.g.m.*, s.85vd.

¹⁸ Cüveynî, s.446vd.

¹⁹ M. Prawdin, *a.g.e.*, s. 287; J.P. Roux, *Moğol...*, s.298

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

ve diplomatik bir üslupla bu evlilik teklifini geri çeviren Sorgaktani, ayrıca Ögedey ile Giyüük'ün²⁰ bu durumu bir gurur meselesine dönüştürüp kendisine kin duymalarının da önüne geçmesini bilmiştir. Onun böyle bir teklifi reddetmesinin asıl sebebinin annelik içgüdüsünden ziyade politik düşüncelerinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Esasen Ögedey'in iş başına geçtiği sırada yaşanan iç çekişmelerden uzak duran Sorgaktani, aynı zamanda ordusunu da bu mücadelenin dışında tutarak, bir yandan kendisine bağlı birliklerin yıpranmasının önüne geçerken diğer yandan bu birliklerin iyice güçlenmesini sağlayacak tedbirleri almaktan geri durmadı.²¹ Onun için Ögedey, idari ve askeri alanda pek çok meselenin hallinde Sorgaktani Beki'nin görüşlerine müracaat etmiş, genellikle de onun önerilerini aynen uygulamıştır.²²

10 Aralık 1241'de Ögedey'in ölümü üzerine o sırada oldukça güçlü bir konumda bulunan Töregene Hatun (1241-1246) İmparatorluğun başına geçti.²³ Çok ihtirash birisi olan bu hatunun "ağaça"²⁴ yani İslami terminolojideki karşılığıyla "naibe" olarak yönetime el koymaktaki maksadı yasal olarak büyük han olması gereken Ögedey'in küçük yaştaki torunu Şiremön'ün²⁵ yerine kendi oğlu Giyüük'ü geçirmekti. Batu'nun²⁶ (1227-1256) önderliğinde Çingizlilerin ileri gelenlerinden bir grup buna itiraz etti ise de Çağatay Han'ın²⁷ (1184-1241) karşı tarafta yer almasıyla susmak zorunda kaldı.²⁸ Bu arada, yani Ögedey'den birkaç ay sonra, Ocak-Şubat 1242'de Çağatay'ın ölmesi ve Töregene'nin önemli yerlerdeki bazı yöneticileri görevden alıp idarede tamamen kendisine bağlı bir grubu hâkim kılmak istemesi de²⁹ muhalefetin güçlü bir şekilde ortaya çıkması

²⁰ Çok zeki, ciddi ve kurnaz ancak aşırı derecede alkol bağımlı birisi olarak gösterilen Giyüük, yaklaşık kırk beş yaşındayken Büyük Han olarak başa geçecektir. Bkz., Maulana, Minhaj-ud-din, Abu-Umar-ı-Usman, **Tabakat-ı Nasrî: A General History of the Muhammadan Dynasties of Asia II**, (nşr. H.G. Raverty), New-Delhi 1970, s.1148; Cüveynî, s.227vd. ; Reşidüddin II, s.828; W. Rubruck, **The Eastern...**, s.29; Abu'l Farac Tarihi II, s.546 ; Abdül Muhammed Ayeti, **Tarih-i Vassaf**, Tahran (1346) 1927, s.232vd; M. Habib, **a.g.m.**, s.86

²¹ Leo De Hartog, **a.g.e.**, s.155

²² Cüveynî, s.446

²³ Nayman asıllı olan Töregene, Merkit kabilesinin ileri gelenlerinden birisiyle evliyken, Çingizlilerle yapılan bir savaşta kocasının öldürülmesi üzerine Ögedey'in ilk kızı olmuştu. Gerek baş hatun olması, gerekse Merkitlerden gelmesi onu güçlü bir konumda getirmekteydi. Geniş bilgi için bkz., Cüzcani II, s.1141 vd. ; Cüveynî, s.223 vd. ; Leo de Hartog, **a.g.e.**, s.176vd. ; M. Prawdin, **a.g.e.**, s.276vd. ; J.P.Roux, **Moğol...**, s.298 ; W. Barthold, **Moğol İstilası...**, s.507vd. ; M. Habib, **a.g.m.**, s.86 ; Çingizlilerde ilk hatunun genellikle Merkit, Oyrat ve Naymanlardan seçildiği ve onların diğerlerinden daha üstün bir konuma sahip bulundukları hususunda ayrıca bkz., A. Z. V. Togan, **Umumi Türk Tarihi**, s.262

²⁴ Aslında yaşça büyük manasına gelen ağa tabirinin mürekkep veya küçültme ekiyle meydana getirilmiş hali olan bu tabir, zamanla nesep asaletine bağlı olmayıp evlenme yoluyla hanedana mensup olmuş asil kadınlar için kullanılmıştır. Zamanla unvan haline dönüşen bu tabirin Baburlularda çok geniş bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bkz., Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, Vekayi..., II, s.576, 587; A. Donuk, "Türklerde Akrabalık Adları", **Tarih Boyunca Türklerde Ev ve Aile Semineri**, (İstanbul 25-26 Mayıs 1998 Bildiriler), İstanbul 2000, s.89; B. Y. Vladimirtsov, **Moğolların İktimai Teşkilatı**, s.88, 202; H. A. R. Gibb-C. C. Davies, "Naip", **İ.A. IX**, s.50vd.

²⁵ Ögedey, kendisinden sonra büyük han olarak üçüncü oğlu Kücü'nün başa geçirilmesini istemişti. Ancak Kücü'nün, Songlarla yapılan bir savaşta hayatını kaybetmesi üzerine onun yerine oğlu Şiremön'ün tahta geçmesini vasiyet etti. Geniş bilgi için bkz., Reşidüddin Fazlullah, **Camiü't Tevârih II**, (nşr. M. Ruşen-M. Musevi), Tahran 1373, s.829 ; Abu'l Farac II, s.546 ; R. Grousset, **Bozkır...**, s.261

²⁶ Çingiz Han, ülkesinin idaresini oğulları arasında taksim ederken büyük oğlu Cuci'ye İrtiş Irmağından İtil'e kadar uzanan Doğu Deşt-i Kıpçak ülkesi ile Harezmi'nin idaresini vermişti. Ayrıca, Batıda Moğol atının ayak bastığı noktaya kadar olan toprakların hâkimiyetini de Cuci Ulusu'na vermişti. [Bkz., **Moğolların Gizli Tarihi**, s.196vd. ; M. Kafalı, **Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, İstanbul 1976, s.16 vd; A.Y. Yakubovskiy, **Altın Ordu ve Çöküşü**, (nşr. H. Eren), Ankara 1992, s.29vd.] Cuci'nin, Çingiz Han hayatta iken ölmesi üzerine bu bölgenin idaresi büyük oğlu Batu'ya bırakılmıştır. Geniş bilgi için bkz.; M. Kafalı, "Altın-Orda Hanlığı", **Türkler VIII**, Ankara 2002, s.398 vd.; U. Schamiloğlu, "Altın Ordu", **Türkler VIII**, (nşr. B. Keneş), Ankara 2002, s.414; İ. Kamalov, **Moğolların Kafkasya Politikası**, İstanbul 2003, s.31vd; Aboul-Ghazi Behadour Khan, **a.g.e.**, s.177vd.

²⁷ Çingiz Han'ın ikinci oğlu olan Çağatay, Moğol disiplininin ve yasasının uygulamasından sorumlu olup Beş-Balık dahil doğudan batıda Ceyhun Irmağına kadar uzanan bölgenin idaresi kendisine bırakılmıştı. Bkz., Vassaf , s.332; M. Kafalı, "Çağatay Hanlığı", **Türkler VIII**, Ankara 2002, s.345 vd. ; R. Grousset, **Bozkır...**, s.248vd.

²⁸ Ögedey döneminde, 1236 yılının ortalarında bütün Çingizli şehzadelerinin yer aldığı muazzam bir ordu Karakurum'dan hareketle Batıya yönelmiş ve çok kısa sürede pek çok ülkeyi ele geçirmişti. Bu toprakların Batu'ya bırakılacak olmasından rahatsızlık duyan Giyüük, kutlamalar sırasında elde edilen başarılar şerefine Batu için kaldırılan kadehlere eşlik etmeyerek tepkisini ortaya koyacaktır. Bu kıskançlık o dönemde fazla bir mesele olarak görülmemiş ise de Giyüük'ün han seçildiği sırada Batu'nun muhalefetine ve zamanla bu iki soyun aralarının açılmasına, hatta Çingiz oğullarının müstakil olarak kendi hakimiyetlerini tesis etmelerine sebep olacaktır. Bkz., R. Marshall, **a.g.e.**, s.55vd. ; M. Prawdin, **a.g.e.**, s.251 vd. ; V. V. Barthold, **Orta Asya...**, s.223vd. ; C.E. Bosworth, **a.g.e.**, s.142, 153vd.

²⁹ Horasan asıllı, Fatma adlı bir nedimesine olan yakınlığından dolayı büyük tepki toplayan Töregene, çok kurnaz ve zeki olarak nitelendirilen bu kadının etkisinde kalarak pek çok başarılı devlet adamının görevlerine son verip yerlerine

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

için yeterli olmadı. Sadece, haksızlığa uğradıklarını düşünen Kereyit, Nayman ve Karahıtaylardan büyük bir grup uluslarından ayrılarak Sorgaktani'nin hizmetine girecektir.³⁰ Ancak O da, bütün bu gelişmelerin dışında kalmaya azami derecede özen göstererek ihtiyatlı bir politika izlemeye çalışmaktaydı.

Sorgaktani Hatun'un bir yandan taht mücadelelerinden³¹ uzak durmaya gayret ederken öte yandan gelişmeleri dikkatle takip edip mecbur kalmadıkça müdahil olmaması, Tuluy'dan tevarüs eden hâkimiyeti rahat bir şekilde sürdürmesine imkân verdiği gibi itibarının da artmasını sağladı. Nitekim 1246'da, Karakurum'da toplanan ve muhaliflerin katılmadığı kurultayda Giyûk (1246-1248) büyük han ilan edilirken, Çingizli Hanedanının en muteber kadını olarak Sorgaktani Hatun'a büyük saygı gösterilecek,³² Ögedey'in hazinesinden altın, gümüş, inci, mücevher ve pek çok kıymetli kumaş takdim edilip iltifatta bulunulacaktır.³³ Ayrıca, kurultayın en yaşlı üyesi olması hasebiyle şenlikleri müteakip, beş yüz araba yükü tutarındaki mücevherat ile hediyein üst düzey yöneticilere dağıtılması görevi de O'na verilmiştir.³⁴

Töregene Hatun'un naibeliği döneminde, yani 1241-1246 yılları arasında yönetimde baş gösteren zaafiyet³⁵ sonucunda hanedan üyeleri kendi yandaşlarına yasaya aykırı olarak payza³⁶ ve yarlık³⁷ dağıtmak suretiyle müstakil hareket etmeye çalıştıkları anlaşılmıştı. Bunun üzerine Giyûk, Ögedey'in ölümünden sonra dağıtılmış olan bütün payza ve yarlıkların geri alınmasını emrettiği gibi bu dönem yetkilerini kötüye kullanan görevlilerin tespiti için herkesi içerisine alan geniş çaplı bir de soruşturma başlattı.³⁸

Yapılan soruşturmada Sorgaktani Hatun, yalnız aklanmakla kalmamış, aynı zamanda o karışık dönemde bile eşine az rastlanır bir yönetim yeteneği sergilediğini ortaya koymuştur. O arada, oğullarının da bu soruşturmadan aklanarak çıkması Tuluy soyunun saygınlığının iyice artmasına yol açacaktır.³⁹ Zira, Sorgaktani Hatun ve oğullarının yasalardan taviz vermez tutumları, belirli bir disiplin içerisinde davranmaları, tecrübeli ve bilge yöneticiler bile pek çok hata yapmışken⁴⁰ onların hâkimiyetleri altındaki bölgeleri başarıyla idare etmiş olmaları ve hepsinden önemlisi diğer hanedan mensuplarının aksine iktidar mücadelelerinin dışında kalmaları Büyük Han Giyûk tarafından da övgüyle zikredilmiştir.⁴¹

Giyûk, iki yıl içerisinde Çingizli tahtındaki konumunu iyice sağlamlaştırdıktan sonra gerekli denetimlerde bulunmak bahanesiyle Batıya yöneldi. Onun asıl hedefinin Batu'yu ortadan kaldırmak olduğunu anlayan Sorgaktani Hatun, gizlice haber göndererek tedbirli olması hususunda

yenilerini atamıştı. [Bkz., Reşidüddin II, s.807 vd.] Bu durum kendisine yönelik tepkilerin daha da artmasına yol açacaktır. Onun için Giyûk, Büyük Han seçildikten sonra mevcut hoşnutsuzluğu giderebilmek amacıyla söz konusu kadını tutuklatacak ve vücudundaki bütün açık yerleri diktirip bir kumaşa sardırarak boğdurmak suretiyle öldürtecektir. Bkz.;Cüveynî, s.225 vd. ; Abu'l-Farac Tarihi II, s. 547; M. D'Ohson, **a.g.e.**, s.248; R. Marshall, **a.g.e.**, s.85; Leo De Hartog, **a.g.e.**, s.176vd. ; J. P. Roux, **Moğol...**, s.299

³⁰ M. Prawdin, **a.g.e.**, s.288; L. G. Gumilev, **a.g.e.**, s.210

³¹ Bu mücadeleler hakkında geniş bilgi için bkz., R.Grousset, **Bozkır...**, s.261vd.; Leo De Hartog, **a.g.e.**, s.175

³² Batu'nun hastalığını bahane ederek katılmadığı, Orhon Irmağının kaynağına yakın bir mahalde toplanan bu kurultaya dair geniş bilgi için bkz., Cüveynî, s.229; M. D'Ohson, s.249vd. ; R. Marshall, **a.g.e.**, s.93vd. ; Leo De Hartog, **a.g.e.**, s.178

³³ Cüveynî, s.225; M. D'ohson, **a.g.e.**, s.251

³⁴ Cüveynî, s.231 vd; M. D'Ohson, s.252vd.; W. Barthold, **a.g.e.**, s.512; M.Prawdin, **a.g.e.**, s.288

³⁵ Bu dönemin sıkıntıları bir kaynakta, "Ögedey'in ölümünden sonra dünya işleri çılgından çıkarak, ticari ve sosyal ilişkiler bozulunca zulüm karanlığı yoğunlaştı ve olayların sebep olduğu dalgalar yükseldi. Asiler tarafından sindirilmiş olan halk, ayaklar altına düşmüş, adaletsizlik ve zulüm yüzünden malsız mülksüz kalmıştı. Dünya kadehi ağzına kadar eziyet şerbetiyle dolmuştu..." şeklinde ifade edilmektedir. Bkz., Cüveynî, s.449vd.

³⁶ Çingiz'in ilk defa Çin'e yaptığı seferde gördüğü Payza, Ögedey döneminde istihbarat toplayıp haberleşmeyi sağlamak üzere tesis edilen Yam teşkilatına bağlı kişilerin kullandığı ve bunların kimin emriyle yolculuk yaptığını belirten tahta, gümüş ya da altından yapılan bir çeşit kimlik belgesi olup üzerindeki oymalar onu taşıyan kişinin rütbesini de gösterirdi. Bkz., R. Marshall, **a.g.e.**, s.45vd.; J.P. Roux, **Moğol...**, s.268

³⁷ Türkçe bir kelime olup daha çok diplomatik yazışmalarda kullanılan Yarlık tabiri, Çingizlilerde diğer ülkelerin hükümdarlarına gönderilen emirnameler yanında tebaanın bir kısmına ya da her hangi bir şahsa verilen imtiyaz beratına verilen addır. Geniş bilgi için bkz., A. N. Kurat, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlık ve Bitikler**, İstanbul 1940, s.3vd.; A. M. Özyetgin, **Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi**, Ankara 1996, s.73vd.

³⁸ Bu gelişmeler hakkında geniş bilgi için bkz., Reşidüddin II, s.806 vd.

³⁹ R. Grousset, **Bozkır...**, s.266; J. P. Roux, **Moğol ...**, s.315

⁴⁰ Geniş bilgi için bkz., Cüveynî, 232

⁴¹ Reşidüddin II, s.807

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

kendisini ikaz etti.⁴² Böylelikle O, büyük itibar gördüğü Giyükh'le her hangi bir çatışmaya girmeden Batu'yla olan iyi ilişkilerini de sürdürme iradesini ortaya koymaktaydı. Sorgaktani'nin kişiliği ve o zamana kadar başarıyla takip ettiği politika dikkate alındığında Batu'ya verilen bu desteği sadece aradaki yakın akrabalık bağlarıyla izah etmek⁴³ pek gerçekçi görünmemektedir. Sorgaktani, muhtemelen Batu'ya destek verirken onun ortadan kaldırılmasının Giyükh'ü daha da güçlendireceğini, dolayısıyla kendi beklentilerini gerçekleştirmesinin büyük ölçüde zorlaşacağını düşünmüş olmalıdır.

Sorgaktani'nin ikazı üzerine Batu, gerekli tedbirleri alarak Giyükh'ü karşılamak üzere doğuya yönelip İli Irmağına ulaştığı sırada Giyükh de, Beşbalıĝ'ı geçmiş ve taraflar arasında savaş artık kaçınılmaz bir hale gelmişti. Fakat daha iki ordu karşı karşıya gelmeden 1248'de, Giyükh'ün aniden ölümü⁴⁴ böyle bir savaşa imkân bırakmadı ve Çingizli Hanedanı içerisinde yeniden bir iktidar mücadelesinin başlamasına sebep oldu. Öncekilerden farklı olarak, çok açık bir tavır ile Sorgaktani Hatun da bu mücadelenin taraflarından birisi olarak ortaya çıktı. Onun, artık Çingizli tahtına geçmenin oğullarının hakkı olduğuna hükmetmiş olmasındaki en önemli faktör, hiç şüphesiz Giyükh'ün ölümü üzerine ağaça olan Oğul Kaymış'tır.⁴⁵ Zira Sorgaktani Hatun o klasik tavrıyla, kaynaklarda açıkça ifade edildiği üzere cahil ve dirayetsiz bir kişi olan bu Hatun'a daha başa geçtiği ilk günlerde büyük bir nezaket içerisinde taziye de bulunmuş ve manevi değeri büyük olan bir begtâĝ ile çeşitli elbiseler göndermişti.⁴⁶ Ancak Onun önce oğlu Kuca'yı, bunun mümkün olmadığını anlaşılmaması üzerine de Giyükh'ün yeğeni Şiremön'ü⁴⁷ başa geçirmede gösterdiği beceriksizlik Sorgaktani Hatun'a harekete geçme fırsatını vermiştir.

Sorgaktani, bir yandan Oğul Kaymış'ın girişimlerini boşa çıkaracak her türlü tedbiri alırken diğer yandan büyük ihsanlarda bulunmak suretiyle pek çok önemli kişiyi kendi tarafına çekmiş, o arada Batu'nun desteğini de sağlamıştır.⁴⁸ O sırada, Hanedanın en yaşlı üyesi konumunda bulunan ve batıda elde ettiği zaferlerle öĝünen Batu da, Giyükh'e duyduğu kinden dolayı Ögedey soyunu Çingizli tahtından tamamen uzaklaştırmak istiyordu.⁴⁹ Onun bu amacının Sorgaktani'nin beklentisiyle örtüşmesi Möngke'ye (1251-1259) büyük han olma yolunu açtı.

Batu'nun isteğiyle Isık Göl'ün kuzeyindeki Alakmak'ta toplanan kurultaya Ögedey ile Çaĝatay taraftarları katılmayarak toplantı yerinin Başkente uzak olduğu gerekçesiyle itiraz ettiler. Bunların Alakmakta yapılan seçimi onaylamamaları üzerine Batu, kurultayı Kerulen Nehri kıyısında tekrar topladı. Muhalif grup, bu kurultaya da katılmadı. Ancak yasal olarak bahane edebilecekleri başka bir husus kalmayınca mecburen kurultayda alınan kararları onaylamak, dolayısıyla Möngke'nin resmen büyük han ilan edilmesini kabullenmek zorunda kaldılar.⁵⁰ Bu arada kutlamalara katılmak bahanesiyle ancak ikinci gün toplantı yerine ulaşan Şiremön ve maiyetinin esas niyetleri anlaşılmış ve kurultayı dağıtmak üzere gelen bu grup da tutuklanmıştır.⁵¹

1 Temmuz 1251 günü Büyük Han ilan edilen Möngke,⁵² kurduğu bir mahkeme de başta Oğul Kaymış Hatun olmak üzere ele geçirilen bütün muhaliflerini yargılatı. Sonuçta, Möngke'yi

⁴² Cüzcani II, s.1164; Reşidüddin II, s.809; M. Prawdin, *a.g.e.*, s.290; İ.Kamalov, *a.g.e.*, s.32

⁴³ Bkz., Leo de Hartog, *a.g.e.*, s.184; A. Temir, *a.g.e.*, s.43; İ. Dinç, *a.g.e.*, s.56; J. P. Roux, *Moĝol.*, s.314; Böyle bir akrabalık bağının bulunmadığı hususunda ayrıca bkz., Kırım'lı Hacı Abdülĝaffar, *Umdetü'd Tevârih*, s.19; Mustafa Kafalı, *a.g.m.*, s.398

⁴⁴ Reşidüddin II, s.809; Buradaki kayıta Giyükh'ün hanlığının bir yıla yakın sürdüğü belirtilmekte olup bu husus muhtemelen dikkatten kaçmıştır.

⁴⁵ Oğul Kaymış'ın başa geçtiği dönemdeki meseleler hakkında bkz., Abbas İkbâl, *Mufasssal-ı İrân I Ezistilâ ı Moĝol ta İlan ı Meşrutiyet*, Tahran 1341 HŞ. , s.154 vd.; Abu'l Farac II, s.553; L.N. Gumilev, *a.g.e.* , s.211

⁴⁶ Buĝtak, begtâĝ, Moĝol kadınlarının belik şeklinde yapıp saçlarına taktıkları ipekli bir kumaştır. Bkz., Cüveynî, s.236

⁴⁷ Ögedey'in bu torununu daha sağlığında tahtın varisi olarak gösterdiği hakkında geniş bilgi için bkz., Abu'l Farac II, s.546; R. Grousset, *Bozkır...*, s.261

⁴⁸ Cüveynî, s.447; Abu'l Farac Tarihi II, s.553

⁴⁹ J. P. Roux, *Moĝol.*, s.314vd.

⁵⁰ Cüzcani II, s.1176vd; Cüveynî, s.449vd. ; Abu'l-Farac Tarihi II, s.554; A Yuvalı, *a.g.e.*, s.39vd. ; E. Berl, *a.g.e.*, s.178; R. Grousset, *Bozkır...*, s.267; M. Prawdin, *a.g.e.*, s.303vd. ; E. Bretschneider, *Medieval Researches From Eastern Asiatic Sources I*, London 1967, s.113

⁵¹ Reşidüddin II, s.728vd.

⁵² Zeki, katı ama adil, az konuşan, debdebe ve sefahatin düşmanı, sadece av sırasında dinlenen, entelektüel bir hükümdar olarak tanımlanan Möngke, o zaman kadar başa geçen şehzadeler içerisinde Çingiz Han'a en çok benzeyen kişi olarak gösterilir. Bkz., Reşidüddin II, s.845 vd.; W. Rubruck, *The Eastern...*, s.172; H. A. Özdemir, *a.g.e.*, s.207vd.; J. P. Roux, *Orta Asya...*, s.310

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

öldürtmek için kara büyü yaptırdığı anlaşılan Oğul Kaymış⁵³ ile birlikte ileri gelenlerden bir kısmı ortadan kaldırılırken geriye kalanlar sürgüne gönderilmiştir.⁵⁴ Oğlunun Çingizli tahtına geçmesiyle birlikte iktidara yönelik bütün hayallerini gerçekleştirmiş bulunan Sorgaktani Hatun, kurultaya katılan yerli, yabancı herkese yakın ilginin yanı sıra kıymetli hediyeler dağıtmak suretiyle nezaket ve cömertliğini bir kez daha göstermiştir.⁵⁵

Sorgaktani Hatun, Möngke başa geçtikten sonra da devlet meseleleriyle ilgilenmekten geri kalmadı. Üst düzey yöneticiler, akrabalar ile yabancıların saraya giriş ve çıkışlarını bir kanunla belirli kurallara bağlatarak bu husustaki düzensizliğe son verdi.⁵⁶ Ancak, Onun bu yöndeki gayretleri fazla sürmeyecek, oğlunun Büyük Han olarak başa geçmesinden kısa bir süre sonra hastalanacaktır. Gösterilen bütün ihtimama rağmen eski sağlığına bir türlü kavuşamayan Sorgaktani Hatun, Şubat 1252’de hayatını kaybetmiş ve cenazesi Burkan Haldun Dağında, Onon ile Kerulen nehirleri arasında bilinmeyen bir yere defnedilmiştir.⁵⁷

Sorgaktani Hatun, devlet işlerine gösterdiği hassasiyeti aynı şekilde dini inançlarını yaşatma ve yaymada da göstermiştir. Tutucu bir Nesturi olan Sorgaktani Hatun, oğullarının eğitimi döneminde onların da Hristiyanlık taassubu içerisinde yetiştirilmesine büyük özen göstermiştir.⁵⁸ Çinli Nesturilerin “*ünlü, mükemmel, görkemli, azize bir imparatoriçe*” olarak kaydettiği bu Hatun kilise ile papazların malvarlıklarını korumaları için de büyük destek vermiştir. Bu arada İslam dinine karşı da hoşgörülü davranmayı ihmal etmemiştir. Nitekim, Müslüman birisi olan Mesut Yalavaç’ın, Uygur Bölgesi valiliği sırasında Buhara’da yaptırdığı muhteşem Mesudiye medresesine yardımda bulunduğu gibi yine aynı şehirde bin kişilik Hâniyye Medresesini de bizzat inşa ettirmiştir. Bu medreseye on bin “balış”⁵⁹ tahsis eden Sorgaktani, aynı zamanda orada müderris ve mütevellî olarak görev yapmış bulunan dönemin en ünlü âlimlerinden Seyfeddin Baherzi’nin⁶⁰ (1190-1261) medrese yaptırmak için kurduğu vakfa da ayrıca bin gümüş balış ile o civarda satın aldığı köylerin gelirini bağışlamıştır.⁶¹

Sorgaktani Hatun’un sarayına gelen elçiler ve haberciler ona büyük saygı gösterdikleri gibi Onun sarayının mensupları ve ileri gelenleri de gittikleri ülkelerde diğer şehzadelerin elçilerinden çok daha fazla saygı ve ilgi gördü. İşlerini titizlikle takip ettiğinden zamanında halk mutlu ve müreffeh bir hayat sürmüş vergi memuru, şahne, asker vb. görevliler ağır cezalara

⁵³ Möngke tarafından “*bir diş köpekten daha aşağılık bir mahluk*” olarak nitelenen bu kadın önce yasa gereği bütün elbiseleri çıkartıldıktan sonra sorgulanmış, sonra da kanı akıtılmadan [Daha çok Türkler ve Moğollar arasında görülen bu adet için bkz., F. Köprülü, “*Türk ve Moğol Sülalelerinde Hanedan Azasının idamında Kan Dökme Memnuiyeti*”, *Türk Hukuk Tarihi Dergisi I*, Ankara 1944, s.1vd.] bir çuvalın içerisinde boğulmak suretiyle öldürülmüştür. Bkz., Cüzcani II, s.1184vd; Reşidüddin II, s.841 vd.; L. G. Gumilev, *Muhayyel.*, s.211; B. Ögel, *a.g.e.*, s.203

⁵⁴ Reşidüddin II, s.829 vd.

⁵⁵ Cüveynî, s.454; Gregory Abû'l-Farac II, s.553

⁵⁶ Cüveynî, s.447

⁵⁷ Bu dağ, Moğol mitolojisinde kutlu sayılmakta ve Moğolların ataları olarak kabul edilen bozkurt ile sarı geyiğin bu dağın civarında çiftleştiğine inanılmaktaydı. Çingiz Han, Tuluy ve daha sonra Möngke ile Arık Bike’nin cenazeleri de bu dağa defnedilmiştir. Bilhassa Çingiz Han’ın önemli kararlar almadan önce bu dağa gelerek Gök’e yalvardığı hakkında geniş bilgi için bkz., J. P. Roux, *Eskiçağ ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm*, (nşr. A. Kazancıgil), İstanbul 1999, s.207, 252; M. Prawdin, *a.g.e.*, s.340; R. Grousset, *Cihan Fatihî...*, s.278; J. Man, *a.g.e.*, s.17vd.; Leo De Hartog, *a.g.e.*, s.136; Y. Vladimirtsov, *Moğolların İktimai...*, s.90

⁵⁸ Bilindiği üzere Çingizli hakimiyeti Asya’da gelişirken aynı coğrafyada Hristiyanlığın Nesturilik kolu da yayılmaya çalışmaktaydı. Asya’da bu mezhebin en önemli temsilcilerinin Kereyitler olduğu bilinmektedir. Sorgaktani Hatun da katı bir Hristiyan taassubu içinde yetişmiş olup bu manada oğullarını da tesiri altına almayı başarmıştır. XIII. yüzyılda Nesturilerin yüksek makamlara getirilmelerinde Sorgaktani Hatun’un rolü büyük olmuştur. Oğulları da Nesturiliğe özel bir önem vermiştir. Mesela Kubilay Han, 1291’de Pekin Astronomi Merkezi Müdürlüğü’ne Nesturi olan birisini müdür olarak tayin etmiş ve aynı zamanda bu kişiyi Hristiyanlığı araştırmakla da görevlendirmişti. Yine bu dönemde Nesturi Abraham adlı birisinin Yang-cho’da bir kilise inşa edildiği bilinmektedir. Bkz., H. Wilhelm Haussig, *İpek Yolu ve Orta Asya Kültür Tarihi*, (nşr. M. Kayayerli), İstanbul 2001, s.252; A. Bausani, “*Religion Under the Mongols*”, *The Cambridge History of Iran V*, (nşr. J.A.Boyle), Cambridge 1968, s.541; B. Spuler, *İran Moğolları*, s.202, 222vd. ;E. Berl, *a.g.e.*, s.179; J. P. Roux, *Orta Asya...*, s.320

⁵⁹ Kaynaklarda Han Medresesi olarak da anılan bu medresede ders veren hocaların zamanın en büyük alimleri olduğu hakkında bkz., Cüveynî, s.137

⁶⁰ Bu kişi hakkında geniş bilgi için bkz., A. Ateş, “*Seyf ed-Dîn Bâherzî*”, *İA X*, s.534vd.

⁶¹ Cüzcani II, s.1181; B. Spuler, *İran Moğolları*, s.261; R. Marshall, *a.g.e.*, s.98

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

çarpıtılmamak için adaletten ayrılmamaya büyük özen göstermiştir.⁶² Yine Onun döneminde kabilelerin kendi otlaklarının dışına çıkması önlenmiş, aralarındaki mera çatışmaları sona erdirilmiş ve vergilerin zamanında tahsili sağlanmıştır.⁶³ Ayrıca Sorgaktani Hatun, oğullarının idaresi altındaki şehirlerdeki gelişmeleri de takip ederek zaman zaman yaptığı müdahalelerde onları yönlendirmek suretiyle başarılı birer idareci olarak yetişmelerine yardımcı olmuştur. Kubilay'ın yönetimindeki Hopei bölgesinde ahalinin ağır vergiler altında ezilerek topraklarını terk ettiklerini gördüğünde, bu şekilde devam ettiği takdirde kısa süre sonra vergi alacağı kimsenin kalmayacağı hususunda oğlunu ikaz ettikten sonra Çingizli vergi tahsildarlarını kovdurarak yerlerine Çinli memurları tayin ettirmesi⁶⁴ onun bu yöndeki çabalarına güzel bir örnek teşkil eder.

Sorgaktani Hatun, yöneticilerin görünümünde ihtişama büyük önem verirdi. Nitekim O, kurultaylarda, hanların bir araya toplandığı günlerde, tören ve bayramlarda süslenmesi, taktığı ziynet eşyaları, incelik, nezaket ve nezahetiyle orada bulunanların hepsinden daha çok göze çarpardı. Ama Sorgaktani, Asya tarihinde o zamana kadar hiçbir kadına verilmeyen yetkilerle donatılmış ve bu yetkileri de kullanmış birisi olmasına rağmen hayatı boyunca taşkınlık belirtileri göstermeyip, hiçbir zaman itidal çizgisinden uzaklaşmayan birisi olarak dikkati çeker. “Yasa”dan taviz vermemesi ve hâkimiyeti altındaki topraklarda düzeni sağlayıp hayranlık verici bir başarıyla koruması da bir diğer özelliğidir.

Möngke, Kubilay, Hülegü gibi büyük Hanların annesi olarak yaklaşık elli yıl Çingizli Hanedanı içerisinde önemli ve saygın bir yer işgal eden bu hatunu Cüzcanî “oldukça zeki ve karakteri yüksek bir hatun” olarak nitelendirirken,⁶⁵ Reşidüddin Onu, “son derece zeki, yetenekli ve dünyanın tüm kadınlarından üstün” birisi olarak tanımlar.⁶⁶ O dönemin şairlerinden Mütenebbi de bir şiirinde, “Eğer kadınlar arasında ona benzeyen bir başkasına daha rastlayabilsem, kadınların erkeklerden üstün olduğunu iddia edebilirdim.” demekten kendisini alamayacaktır.⁶⁷

⁶² Bir defasında, hanların bir kısmı, halka yüklenmiş olan ağır vergi ve kopuça itiraz eden Sorgaktani'nin memurlarıyla tartışırlar. Sorgaktani Beki, bu hanları huzuruna getirtir ve onların ağır vergilerle halkı ezdiği, dolayısıyla suçlu oldukları sabit olunca da, hepsini öldürtür. Bkz., Cüveynî, s.446vd.

⁶³ Cüveynî, s.446

⁶⁴ Bkz. R.Marshall, *a.g.e.*, s.113

⁶⁵ Cüzcanî II, s.1223

⁶⁶ Reşidüddin II, s.807

⁶⁷ Cüveynî, s.447; R. Marshall, *a.g.e.*, s.112

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

DÎVÂNU LUGAT'ÎT TÜRK'E GÖRE AV, AVCILIK VE HAYVANCILIKLA İLGİLİ KELİMELER VE KAVRAM ALANLARI⁺

Nadir İLHAN*
Mustafa ŞENEL**

ÖZET

Türk tarihinin en eski dönemlerinden itibaren avcılığın Türkler arasında beslenme, geçim ve spor amacıyla yapıldığını Türk dilinin en eski metinlerinden öğrenmekteyiz.

Türkçenin Karahanlı sahasında meydana getirilmekle beraber, Kaşgarlı'nın ulaşabildiği Türk coğrafyasının, Türk dünyasının söz varlığını, kelime hazinesini toplayan şaheseri *Divânu Lügati't Türk*'ünde de ortak kültürün, ortak dünya görüşü ve sosyal hayatının izlerini takip edebilmekteyiz. Eserde ortak kültür ve sosyal hayatın yansımaları olarak o dönemin Türk dünyasında bulunan ve Türk toplumunun ekonomik ve sosyal hayatında etkili olan avcılık ve hayvancılıkla ilgili kavramlar, nesneler, inançlarla ilgili kelimeleri, deyimleri görmekteyiz.

Bu kelime ve deyimlerin bir kısmı evcil hayvanlar ile ilgili kullanılırken bir kısmının yabani hayvanlarla alakalı kullanıldığını gördük. İnsan hayatı için ekonomik ya da besin değeri olmayan hayvanların da eserde yer alması Kaşgarlı'nın ve Türk toplumunun, dünyayı- yaşanılan hayatı bir bütün olarak kavradıklarını ve günlük hayatlarında yaşattıklarını göstermektedir

Anahtar Kelimeler: Divanu Lügati't-Türk, av, avcılık, hayvancılık

HUNTING AND CATTLE-DEALING CONNECTED WITH WORDS AND THEIR CONCEPT LINE, IN DÎVÂNU LUGAT'ÎT TÜRK

ABSTRACT

We learn from the Turkish language's oldest texts that hunting has done for feeding and as a sport from the oldest times of Turkish history.

We can follow the marks of social life, culture and conception of the world from Divan-ı Lügati't Türk, which is Kaşgarlı Mahmut's work of art and collecting words of Turkish geography and Turkish culture in addition to be occurred in Turkish language's Karahanlı branch. In this written work as a reflection of common culture and social life, we see words and idioms about hunting, cattle dealing and religion which are effective in that period of Turk's economic and social life.

We see that while a part of his words was used for pets, the other part is used for wild animals. The existence of animals which haven't got any importance both economically and as a nutrient for human life shows that Kaşgarlı Mahmut and Turkish community comprehended the world and life as a whole and applied it to their daily life.

Key words: Divan-ı Lügati't Türk, hunt, hunting, cattle-dealing

Giriş:

İnsanlık tarihi kadar eski olan avcılık, başlangıçta insanların yabani hayvanlardan korunmak, karınlarını doyurmak amacıyla daha sonraları ise bu

⁺ Yazı, M.Ü. Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezinin düzenlemiş olduğu Türk Kültüründe Av konulu sempozyuma gönderilen bildiriye dayalı olarak hazırlanmıştır.

*Yrd.Doç.Dr., Fırat Üniv. Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edeb. Böl., nihan1@firat.edu.tr , nadirilhan@hotmail.com

**Yrd.Doç.Dr., Kafkas Üniv. Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edeb. Böl. msenel@kafkas.edu.tr, mustafasenel@hotmail.com

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

temel sebepler yanında geçimlerini sağlamak, eğlence spor amaçlı olarak yaptıkları bir iş, bir uğraştı. Türk tarihinin en eski dönemlerinden itibaren avcılığın Türkler arasında da beslenme, geçim ve spor amacıyla yapıldığını Türk dilinin en eski metinlerinden öğrenmekteyiz.

*Tonyukuk Yazıtı*nda “*kiyik yiyü, tabışkan yiyü olurur ertimiz 'yaban hayvanları yiyerek, tavşan yiyerek yaşıyorduk.'*”¹ cümlesinde Türklerin geyik (yabani hayvanlar / av hayvanları) ve tavşan avladıklarını onların etlerini yediklerini öğreniyoruz.

Yine Uygur dönemi eserlerinden Budacılığa ait bir el yazması olan *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*'nde de hayvancılık ve avcılığın Türkler arasında yaygın olduğunu görmekteyiz. “*Tarığ tarıyu amarı tınlıqlarıq quşçı, keyikçi, balıqçı avçı, torçı, tuzaqçı bolup ayıq qılınç qılur tınlıqlarag ölüdür*”² cümlelerinde de Uygurlar döneminde tarım, hayvancılık ve avcılığın bilindiği, insan hayatının bir parçası olarak toplum hayatında yer aldığı görülmektedir.

Eski Türkçe dönemi metinlerine dayalı olarak hazırlanan sözlüklerde ve bunlardan biri olan Ahmet Caferoğlu'nun *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*'nde de Uygurlar döneminde kullanılan hayvancılık ve avcılıkla ilgili pek çok kelime ve terim yer almaktadır. “*Adıg, adgar, at, avçı, avlamak, bars, balık, balıkçı, kuşçu, tor, torçı, böri, kunduz, kurt, keyik vb.*”³

Diğer toplumlarda olduğu gibi Türklerde de tarihi dönemlerden itibaren avcılığa çok önem verilmiştir. Ancak bunun düzenli bir örgüt haline gelmesi ve bilimsel bir eser niteliğinde yazdırılması Selçuklu sultanı Sultan Melikşah dönemine rastlamaktadır. Bu konuda, Üçbaş “Büyük Selçuklu sultanı Sultan Melikşah, pek çok av üstadına danışarak avcılık konusunda, dünyada ilk bilimsel kitap olan *Saydnâme-i Melikşâh*'ı yazdırttı. Felhak b. Mehmed'e yazdırılan bu Farsça kitap, daha sonra Fransızcaya çevrilerek pek çok kitaba kaynaklık etmiştir.”⁴ demek suretiyle, Selçuklular döneminde avcılığa verilen değeri bildirmektedir.

Dede Korkut Hikâyelerinden “Begil Oğlu Emrenün Boyı”⁵ hikâyesinde de Oğuz Türkleri arasında avcılığın nasıl yapıldığı ve av hayvanlarının neslinin tükenmemesi için nasıl davranıldığına dair bilgiler ve insanlık için önemli dersler yer almaktadır.

Tarihi metinler Türkçenin söz varlığının geçmiş dönemlerine ışık tutmaktadırlar. Biz bu gün kullandığımız kelime hazinemizin / söz varlığımızın bir kısmının tarihi dönem metinleri içerisindeki maceralarına, nasıl kullanıldıklarına, nasıl bir değişim yaşadıklarına da metinler aracılığıyla tanık olabilmekteyiz. Eski Türkçenin av, avcılık ve hayvancılıkla ilgili pek çok kelimesi ya aynen ya da bir kısım fonetik farklılaşmalarla günümüze ulaşabilmiştir.

Doğan Aksan'ın da dediği gibi “Bu güne kadar hiç değişmeden gelen ve temel söz varlığımız içerisinde düşünülen öğeler arasında vücutla, organlarla ilgili baş, yüz, kaş, kan, saç, öd... gibileri görülmekte, bunlardan **boguz** (boğaz), **elig** (el), **kulkak** (kulak), **adak** (ayak) gibilerinde ise küçük ses değişimleri göze çarpmaktadır. ... Bunlara **adgır** (aygır), **kiyik** (geyik), **bars** (pars), **buka** (boğa) gibi hayvan adlarını da ...ekleyebiliriz.”⁶ Türkçenin kelimelerinin bir kısmı hiç değişmeden günümüz lehçe ve şivelerine ulaşırken bazıları ses farklılıklarıyla günümüze ulaşabilmiştir.

¹ Talat Tekin, *Tonyukuk Yazıtı*, Simurg Yay., Ankara 1994, s.4-5;

Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, 29. baskı, Boğaziçi Yay., İstanbul 2002, s.66-67.

² J. Russel Hamilton, (Çev: Köken, Vedat), *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, TDK Yay., Ankara 1998, s.11.

³ Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 1968

⁴ Kamil Üçbaş, *Avcının Temel Eğitim Kitabı*, 4 Renk Yay., Ankara 1999, s.22.

⁵ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı I Giriş Metin Faksimile*, TDK Yay. Ankara 1989, s.216-217.

⁶ Doğan Aksan, *Anadilimizin Söz Denizinde*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2002, s.35-36.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Av ve avcılık ile ilgili kelimeler ve kavram alanları

Türk kültürünün durmadan geliştiği uzun yüzyıllar içinde, Kâşgarlı Mahmud'un dünya Türklüğüne ve bilim dünyasına armağan ettiği *Divânu Lûgat'it Türk* adlı meşhur eseri, bugün bile büyük ve özgün bir eser olma özelliğini korumaktadır. Bugün, geniş coğrafyaya yayılmış, birbirlerinden az ya da çok farklı Türk lehçelerine ayrılmış bulunan dilimizin en eski ve birleştirici kaynağıdır.

Bu kaynak eserle Türk obaları, bozkırları, Türk kültürünün varı yoğu bir araya toplanmış ve kendi deyimiyle zihnimize nakşedilmiştir.

Türkçenin Karahanlı sahasında meydana getirilmekle beraber, Kâşgarlı'nın ulaşabildiği Türk coğrafyasının, Türk dünyasının söz varlığını, kelime hazinesini toplayan şaheseri *Divânu Lûgâti't Türk*'ünde de ortak kültürün, ortak dünya görüşü ve sosyal hayatın izlerini takip edebilmekteyiz. Eserde ortak kültür ve sosyal hayatın yansımaları olarak o dönemin Türk dünyasında bulunan ve Türk toplumunun ekonomik ve sosyal hayatında etkili olan avcılık ve hayvancılıkla ilgili kavramlar, nesneler ve inançlarla ilgili kelimeleri, deyimleri görmekteyiz.

Bilinçli ve geniş görüşlü bir Türkçü olan Kâşgarlı, çağının bir etnografi olarak, Türk göçebe yaşam ve kültürünün belirli noktaları üzerinde durmayı unutmamıştır. Eserde ortak kültür ve sosyal hayatın yansımaları olarak gördüğümüz unsurlar arasında hayvancılık ve avcılıkla ilgili kavramlar ve bunların dile yansımaları önemli yer tutmaktadır.

Diğer milletlerde olduğu gibi, Türkler de tam yerleşik hayata geçmeden önce göçebe-yarı göçebe bir hayat tarzı sürdürüyorlardı. Bu yaşayış tarzının bir sonucu olarak da toplayıcılık, avcılık ve yaylacılık yaşantı şekillerini sürdüren Türk milleti, ordu ulus tipi bir yapıya sahipti. Bu konuda Kamil Üçbaş da "Tarihteki Türk devletleri tam yerleşik düzene geçinceye kadar ordu-ulus tipi bir yapıya sahipti. Bu düzende ulus, silahlı olup bir savaş ihtimali belirince çok kısa sürede ordu haline geçebilmekteydi. ... Büyük süre avları ile askeri strateji arasında yakın benzerlik olduğundan süre avları aynı zamanda askeri eğitim aracı olarak da kullanılmıştır."⁷ demek suretiyle avcılığın ve süre avlarının Türk toplumunda yaygın olduğunu belirtmektedir.

Divanda geçen **sıgır** kelimesi ile belirtilen av, süre avıdır. Hakanın katılımı dolayısıyla da bu av muhtemelen büyük ve kalabalık bir av olmalıdır. Divanda bu kelime şöyle anlatılmıştır: "Hanların halk ile beraber yaptığı bir çeşit av, öyle ki hanın adamları ormana, kıra dağılırlar yaban hayvanlarını önlerine katarak hanın olduğu yere doğru sürerler, yorulmaksızın bulunduğu yerden önüne çıkan hayvanları vurur, sürgün avı"⁸.

Avcılık ve av silahları :

Divan'da, Kâşgarlı'nın yaşadığı dönem sosyal, kültürel, ekonomik özellikleriyle, kısaca toplumsal hayatın bütün yönleriyle işlendiği görülmektedir. Toplumun o dönemde hayvancılık, tarım ve avcılıkla ilgili hayatı hakkında da Divandan pek çok bilgileri, ipuçlarını elde edebildiğimiz gibi bu kavramlarla ilgili kelimelerin Türk dünyasındaki kullanımları hakkında da ayrıntılı bilgiler edinmekteyiz.

Divanda avcılık ve av silahlarıyla ilgili şu kelimeler yer almaktadır.

amaçlıg : Nişangah, Atış yapmak için yer I-150

argag : Balık avlamak için kullanılan ucu eğri demir, olta I-141

awla- : Avlamak awlalmak I-295, awlanmak I-298

çanka : Bir çeşit tuzak I-427

⁷ Üçbaş, a.g.e., 1999, s.21.

⁸ Besim Atalay, *Divanu Lûgat-it-Türk I-IV*, dördüncü baskı, TDK Yay. Ankara 1988, C..I, s.364.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

- kez* : Ok kezi I-326
kalabuz : Kılavuz 487
kiş : Sadak III-126
koguş : Ok yapmak için kesilen ağaç I-369
küzün : Kendisiyle serçe kuşu, tarla sıçanı, köstebek gibi şeyler avlanan sıçan cinsinden bir hayvan I-404
okluk : Sadak I-100
salngu : Kendisiyle çakıl atılan sapan III-379
süngü : Mızrak, süngü III-368
taygan : Tazı III-175
teke : Boynuzundan yay yapılan erkek geyik III-228
temürge : Ok temreni I-522
tış : Sapan demiri III-125
tili : Ok temreni üzerine sarılan sırim III-233
tor : Tuzak, kuş ve balık avlanan ağ III-121
tüweklik : Serçe kuşu vurmak üzere üfürülerek yuvarlaklar atmak için oyulan ağaç dalı I-508
ukruk : Kement I-100
ularlıg tag : Kekliği çok dağ I-148
ulun : Temrensiz ok I-78
ulunlug er : Temrensiz, yeleksiz okları bulunan kişi I-148
üçlüç . Başları demirle birleştirilerek üç çubukla yapılan tavşan tuzağı I-95

yapgak . Kuş avlanan bir çeşit tuzak III-42,

yeten : Kendisiyle ok atılan tahta yay III-21

Yukarıdaki kelimelerde de görüldüğü gibi Türkler arasında kara avcılığı yanında, suda yaşayan balıkların avlanması ve havada uçan kuşların avcılığı da yaygın bir şekilde bilinmektedir.

Yine yukarıda sıralanan kelimeler avcılığın şekli konusunda da bize bilgi vermektedir. Av hayvanlarının tuzakla (*tor*, *yapgak*, *üçlüç*, *ukruk* vb.) yakalanması yanında çeşitli silahlarla (*süngü*, *tüweklik*, *argag*, *salngu* vb.) vurularak öldürülmesi şeklinde elde edilmelerinin de söz konusu olduğunu eserdeki kelimelerden öğrenmekteyiz.

Hayvancılık ile ilgili kelimeler ve kavram alanları :

Divanda geçen hayvanları, **evcil hayvanlar** ve **yabani hayvanlar** şeklinde iki grupta incelemek mümkündür. Türkler çok eski tarihlerden itibaren pek çok hayvanı evcilleştirmişler, onların yumurtasından, etinden, sütünden ve derisinden faydalanmışlardır.

Evcil hayvanlar içerisinde at, sığır, keçi, koyun, tavuk, ördek gibi bu günde insanların besledikleri evcil hayvanlara ve bunlarla ilgili kavramlara rastlanmaktadır. Evcil hayvanlar içerisinde at özel bir değere sahiptir. At hem binek ve ulaşım aracı olarak ulaşımında, hem de askeri bir güç olarak savaşlarda kullanılmıştır. Ayrıca etinden ve sütünden de faydalanılması atı Türkler arasında özel bir konuma getirmektedir. Buna bağlı olarak da atla ilgili pek çok kavram ve kelime Divanda da geçmektedir. Atın rengi, cinsi, yürüyüşü, özellikleri ve malzemeleriyle ilgili pek çok kavram ve kelime ortaya konulmuştur. Bunlardan bazıları anlamlarıyla birlikte aşağıda sıralanmıştır:

adgır : Aygır I-95,

arkun : Yaban aygırıyla evcil kısraktan olan at, koşuyu en çok bu atlar kazanır I-107,

artut : At ve ata benzer armağan olup beylere ve başkalarına verilir I-109,

at : at I-34,

at tur- : At zayıflamak III-181

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

atlan- : Ata binmek, atla hazır olmak II-254

bir kır-: Atın homurdaması, genizden ses çıkarması II-171

bi : Kısrak III-206,

bulak at : Boyu kısa sırtı geniş at I-379,

butık: Atın ayak derisi çıkartılarak yapılan tulum, içine kımız ve benzeri şeyler konur I-377

bül at : Ayaklarında aklık bulunan, sekili lan at, alını akıtmalı olan ata da ugar bül denir. I-335,

kemlen- : Atın hastalanması II-253,

kevel at : Yürüyüşlü, küheylan at I-395,

kır at : Kır renkli ata denir I-324,

komuk: At gübresi, başka gübreye bu ad verilmez I-383,

taz at : Alacalı at III-148,

tezek : At gübresi I-386,

tığ at : Kırmızı ile doru rengi arasındaki at III-127,

torug at : Doru renkli at I-374,

tulun : Atın sağ ve sol dulunundaki kemik I-401,

turun- : Atın arıklaşması, zayıflaması II-146,

tuwur- : Atın kulaklarını dikmesi II-73,

tüküz at : Alnında bir parça beyaz bulunan at I-365,

tüm : At renklerinden düz renk I-338,

üstem : Eğere, kemerin başına, tokalara işlenen altın, gümüş I-107,

yalıg : At yelesi III-13,

yund : At III-7,

Divanda yer alan **yabanî hayvanlar**, insanların, etinden derisinden faydalandığı av hayvanları ile insanın doğada karşılaştığı böcekler, sürüngenler ve diğer hayvanlardır. Av hayvanları dışında kalan böcek, sürüngen ve diğer hayvanlardan bir kaç aşağıda örneklenmiştir.

kelegü: Geleni, tarla sıçanı cinsinden bir hayvancık I-448

çumalı : Karınca I-448,

kepelı : Yarasa, gece kuşu I-448,

kuzgun : Kuzgun I-440

semürgük : Bülbüle benzer kuş II-295,

sıçgan : Fare, sıçan I-438

sırçga : Çekirge I-489,

siñek : Sinek II-13,

yabakulak : Baykuş III-56,

yılan : Yılan I-127, III-39,

Av hayvanları :

Avcılık, diğer toplumlarda olduğu gibi Eski Türklerde toplumsal hayatın bir parçası olarak topluma ekonomik ve beslenme açısından katkıda bulunmuş, hayatlarını etkilemiştir. Türklerin, Kâşgarlı'nın eserini meydana getirdiği dönem ve öncesinde avladıkları, etinden derisinden, kürkünden faydalandıkları ve *Divanu Lüğati't-Türk*'te de yansımalarını bulduğunuz av hayvanları ve onlarla ilgili kavramların adları da, Divandaki cilt ve sayfa numaralarıyla aşağıda gösterilmiştir.

adhıg : Ayı I-63,

arслан : Aslan III-412,

asrı : Kaplan I-126,

ayayarsgu : Yarasa III-433,

badh : Toy kuşu III-121,

baybayuk : Kelebek kuşu da denilen bir kuş III-179,

böri : Kurt, I-36, II-97, III-219,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

ıl kuş : Atmaca I-331,
wık : Geyik I-67,
karakuş: Tavşancıl, I-331,
karsak: Derisinden güzel kürk yapılan bir hayvan I-473,
kaşgalak : Ördekten küçük bir su kuşu I-528,
kaz : Kaz I-487,
keyik : Geyik, yaban hayvanı III-168,
kıl kuş : Ördeğe benzer bir kuş, ilkbaharda gelir I-337,
kiş : Samur III-128,
koy : Koyun III-142,
kuş : Kuş, bütün kuşların adıdır I-331,
kuzgun : Kuzgun I-439
küzün : Kendisiyle serçe kuşu, tarla sıçanı, köstebek gibi şeyler avlanan
sıçan cinsinden bir hayvan I-404,
merdek: Ayı yavrusu I-480,
pars : Pars I-345,
porsmuk : Porsuk III-417,
sanduvaç : Bülbül III-178,
sangkur : Sankur kuşu, yırtıcı kuşlardan biri III-381
semürgük : Bülbüle benzer kuş II-295,
sıgır : Sığır, büyük baş hayvanlar, bir tür av I-364,
sugur : Kelere benzer bir çeşit ada tavşanı I-363,
sukak : Beyaz geyik II-287,
süwlin : Sülün I-477,
şa : Alacalı bir kuş III-211,
tadun : Bir yaşındaki buzağı III-171,
tartar : Kumruya benzer kuş I-485,
tavişgan : Tavşan I-153,
taygan : Tazı III-175,
tewi kuş : Deve kuşu I-389,
tilkü : Tilki, I-54, II-15
toy : Toy kuşu III-142,
turga : Turga kuşu, bir çeşit serçe III-174,
ürng kuş : Akdoğan III-144,
yabakulak : Baykuş III-56,
yangan : Fil III-376,
yun kuş : Tavus III-144,
yund : At I-235, II-153,

Av hayvanlarının bir kısmı beslenmek-yenmek amacıyla avlanırken bir kısmının da derisi, kürkü için avlandığı ve bunların giyim eşyası olarak kullanıldıkları görülmektedir. Av hayvanlarının ayrıca derisi, kürkü ve bunlardan elde edilen giyim malzemeleri ile etlerinin de ticari amaçlı olarak da kullanıldıkları görülmektedir. *Karsak*, *adhug*, *wık*, *sugur*, *tavişgan*, *tilkü*, *kiş* vb. hayvanlar daha çok deri ve kürkleri için avlananlardır.

Av hayvanları dışında pek çok hayvan adı da, Divanda geçmektedir. İlhan Çeneli'nin Divanda tespit ettiği hayvan adlarının sayısı 272 tane⁹ olup bunların bir kısmı evcil hayvanlar bir kısmı av hayvanları, bir kısmı da tabiatla bulunan böcek cinsi hayvanlardır. 272 kelime içerisinde bu gün kullandığımız, bazı fonetik farklılıklara uğramış kelimelerin eski şekilleri de yer almıştır. Bars-pars; karınca-karınçak 'karınca'; süglin-süwlin 'sülün' vd. gibi.

⁹ İlhan Çeneli, "Divanü Lügat-it-Türk'te Hayvan Adları" *Türk Kültürü Araştırmaları*, Yıl XI-XII-XIII-XIV 1973-1975, Ankara 1975

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Bizim Divandan tespit ettiğimiz hayvan ve hayvanlarla ilgili kavram kelimelerinin sayısı yaklaşık 650 civarındadır. Bunlar arasında, dönemin sosyal ve iktisadi hayatına etkileri ölçüsünde az veya daha çok kullanılan kavramlarla karşılaşmaktayız.

Divanda tespit ettiğimiz av, avcılık ve hayvan adlarının geçtiği bazı atasözleri de aşağıda sıralanmıştır. Ata sözlerinin bir kısmı da bazı fonetik değişimlerle günümüz Türkçesinde aynı yapı ve anlamda kullanılmaktadır. Ata sözlerinde geçen hayvan adları benzetme ve anlam aktarımı yoluyla insan hayatını ve insanın ulaştığı tecrübeleri etkili bir şekilde ifade için kullanılmıştır.

Abçı neçe al (tep), bilse, *ayığ* anca yol bilir (I. 63), (I. 332), Avcı ne kadar hile bilse, ayı o kadar yol bilir.

Alımçı *arслан*, berimçi *sıçgan* (I. 75) (I. 409), Alacağına arslan, vereceğine, borcuna sıçan.

Alın *arслан* tutar, küçin *sıçgan* (kösgük, oyuk) tutmas (III. 412), II. 289) (I. 81), Hile ile arslan tutulur, zor ile güç ile sıçan (nazar, hayâl) tutulmaz.

Arpasız *at* aşumas, arkasız alp çeriğ sıyumas (I. 123), Arpasız at aşamaz, arkasız yiğit rakibini yenemez.

Arslan karısa *sıçgan* ötin ködezür (III. 263), Kocayan arslan sıçan deliğini gözler.

Arslan kökrese *at* ayakı tulaşır (II. 146), Arslan kükrese atın ayakları dolaşır.

Bir *tilkü* terisin ikile soymas (III. 244), Bir tilkinin derisi iki defa soyulmaz, yüzülmez.

Boldaçı *buzagu* öküz ara belgülüğ (I. 528), Öküz olacak buzağı, kendisini belli eder.

Böri koşnısın yemes (III. 220), Kurt komşusunu yemez.

Börniñ ortak, *kuzgunuñ* yığaç başında (I. 439), Kurdun avı ortaklı, kuzgunun avı ağaçda kendine ait olur.

İnan ınrasa *botu* bozlar (I. 120), Dişi deve inlese yavrusu bağırır, bozlar.

İt ısırmaz, *at* tepmes teme (I. 178), İt ısırmaz at tepmez deme.

Kaz kopsa *ördek* kol içi igenür (I. 104), Kaz giderse ördek göle sâhib çıkar.

Kuş balası kusıncığ, *it* balası okşançığ (III. 232), Kuş yavrusu süs için, it yavrusu okşamak için

Kuş kanatın, er *atın* (I. 34), Kuş kanadı ile, kişi atı ile varır, uçar.

Muş oğlu muyabu togar (II. 14), Kedi yavrusu miyavlayarak doğar

Muş yakrika tegişmes, ayur kişi neñi yaraşmas (II. 105), Kedi asılı yağa (kavurmaya), erişemez, gevezenin malı kişiye yaramaz.

Oglak yiliksiz, oğlan biliksiz (I. 119), Oğlak iliksiz, çocuk bilgisiz olur.

Öküz ayakı bolgınça *buzagu* başı bolsa yeğ (I. 59), Öküz ayağı olmaksansa, buzağı başı olmak yeğdir.

Süsegen *udka* Teñri münüz bermes (III. 364), Süsegen öküze Tanrı boynuz vermez.

Tay atatsa *at* tınur, oğul ereyse ata tınur (I. 206), Tay atlaşınca at dinlenir, oğul erginleşince babası dinlenir.

Taygan yügrügin (yügürgenni), *tilkü* sefmes (III. 175) (II. 15), Tazının hızlı koşanını tilki sevmez.

Yayag atı çaruk, küçi azuk (I. 381), Yayanın atı çarık, gücü azıktır.

Yazıda *böri* ulısa ebde *it* bağırtı tartışur (III. 255), Düzlükde kurt ulusa, evde itin bağırtı sızlar.

Yazıdaki *süblin* eyergeli, ebdeki *takagu* uçgınma (I. 447), Düzlükdeki sülünü ararken, evdeki tavuğu kaçırma.

Yılan kendü eğrisin bilmes, *tefi* boynın eğri ter (I. 127), Yılan kendi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

eğriliğini bilmez, deveye boynun eğri der.

Sonuç :

Av, avcılık ve hayvancılık ve bunlarla ilgili kelimeler-kavramlar üzerine yaptığımız incelemede, Kaşgarlının eserini yazdığı dönemde Türkler arasında yaygın olarak kullanılan bu tür pek çok kelimenin olduğunu Divanu Lûgat'it-Türk'ten tespit ettik. Bu kelimelerin bir kısmı evcil hayvanlar ile ilgili kullanılırken bir kısmının yabancı hayvanlarla ilgili olarak kullanılmaktadır.

Dünya hayatında, tabiatla iç içe olması dolayısıyla insan, tabiatla gördüğü bütün kavramları, canlıları dil sistemi içerisinde adlandırmıştır. İnsan hayatı için ekonomik ya da besin değeri olmayan hayvanların da eserde yer alması Kaşgarlı'nın ve Türk toplumunun, dünyayı- yaşanılan hayatı bir bütün olarak kavradıklarını ve günlük hayatlarında yaşattıklarını göstermektedir.

Divandan tespit edilen hayvan ve hayvanlarla ilgili kavramları karşılayan kelimeler yaklaşık 650 civarındadır. Bunlar arasında, dönemin sosyal ve iktisadi hayatına etkileri ölçüsünde az veya daha çok kullanılan kavramlarla da karşılaşmaktayız.

Kaynaklar:

- Aksan, Doğan, *Anadilimizin Söz Denizinde*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2002.
Aksan, Doğan, *Anlambilim*, Engin Yayınevi, Ankara 1999
Aksan, Doğan, *Türkçenin Sözcükleri*, Engin Yayınevi, Ankara 1996.
Atalay, Besim (çev.), *Divanu Lûgat-it-Türk I-IV*, dördüncü baskı, TDK Yay. Ankara 1998.
Caferoğlu, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 1968.
Çeneli, İlhan, "Divanü Lûgat-it-Türk'te Hayvan Adları" *Türk Kültürü Araştırmaları*, Yıl XI-XII-XIII-XIV 1973-1975, Ankara 1975.
Ergin Muharrem, *Dede Korkut Kitabı I Giriş Metin Faksimile*, TDK Yay. Ankara 1989.
Ergin, Muharrem, *Orhun Abideleri*, 29. baskı, Boğaziçi Yay., İstanbul 2002.
Hamilton, J. Russel (çev: Köken, Vedat), *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, TDK Yay., Ankara 1998.
Kaplan, Mehmet, *Kültür ve Dil*, 13. baskı, Dergah Yay., İstanbul 2000.
Tekin, Talat, *Tonyukuk Yazıtı*, Simurg Yay., Ankara 1994.
Üçbaş, Kamil, *Avcının Temel Eğitim Kitabı*, 4 Renk Yay., Ankara 1999.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

EK : Divanu Lugati't-Türk'ten tespit edilen av, avcılık ve hayvancılık kelimeleri (kelimeler DLT Dizin'inden tespit edilmiştir.)

- adhgır* : aygır
adhgırak : kulakları ak, vücudunun öbür tarafları kara olan erkek geyik; dağ keçisi, tekesi.
adhığ : ayı
adhma : bırakılan, salıverilen ba-şıboş.
adhrım : eğerin altına iki yana konan keçe, teyelti.
agıl : ağıl, koyun yatağı; (Oğuzlarca) koyun pisliği.
agna : hayvanlar yatıp yatıp debelenmek, kekemeleşmek, dili tutulmak.
agnat : hayvanları yatırıp debe-lendirmek; dili buruşturmak; dili ağırlaştırmak.
aguj : ağız, memeli hayvanların doğurduğu zaman verdiği ilk süt.
aguz : ağız, memeli hayvanların doğurduğu zaman verdiği ilk süt.
ajmuk at : alacalı at.
ak at : boz renkli at.
akur : ahır.
al : hanlara bayrak, devlet adamlarının atlarına eğer örtüsü yapılan turuncu ipek kumaş.
alaca at : alaca renkli ala kır at.
alanğır : geleni, tarla faresi.
alavan : timsah.
alık : kuş gagası.
anğdı : yakalamak için hile yapmak, tuzak kurmak. ak; etrafını sarmak.
anğıla : anırmak eşek.
anğit : ördeğe benzer zer kıvıllı renkli bir kuş.
aplan : sıçan cinsinden bir hayvancık.
ar bōri : sırtlan.
aran : ahır, at tavlasi.
aranlığ : ahırlı, ahırı olan.
arçı : heybe.
argag : balık avlamak için kullanılan ucu demir olta.
argun : sıçan cinsinden, yarım arşın uzunluğunda bir hayvan.
arığla- : ıgdiş etmek, bir şey içinden iyisini seçmek ve toplamak.
arığ : bir kuş adı.
arıt : ıgdiş etmek.
arju : çakal.
arjulayu : çakal gibi
arkar : boynuzundan bıçak yapılan dişi dağ keçisi.
arkun : yaban aygırıyla evcil kısırak-tan olan at.
arsalık : hem erkekliği hem de dişiliği olan bir hayvan, aslık. (Oğuzca)
arslan : aslan
arslanlayu : arslan gibi arslanımsı
artil- : yüklemek, binmek; ardılmak, bir binit üzerine başı bir tarafa, ayakları bir tarafa gelmek üzere heybe gibi ardılmak; erişilmek.
artin- : yüklenmek.
artış- : bir hayvanı ardmak ve yükletmekte yardım ve yarış etmek.
artut : armağan, beylere v.b. büyük- lere at ve benzer şeylerden verilen armağan.
arzu layu : çakal gibi.
arzu : çakal
asrı : kaplan, kaplan gibi iki renkli
aşbar : saman kepek ve ot gibi şeyler karıştırılıp ıslatılarak hazırlanan hayvan yemi.
at bırığı : atın ve eşeğin genizinden ses çıkarması.
atan : ıgdiş edilmiş deve.
atanlan- : ıgdiş deve sahibi olmak.
atat- : tay, at olmak, atlaşmak.
atgar : ata bindirmek.
atanlığ : ıgdiş edilmiş devesi olan kimse.
atlan- : ata binmek, atlanmak; bir şeyin üzerine çıkmak (Oğuzca); atlaşmak, at haline gelmek.
atlaş- : at ortaya koyarak, bahsine girmek atı ödül koyarak yarış etmek.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

atlığ : atlı süvari.
aw : av.
aw- : toplaşmak, üşüşmek; etrafını çevirmek, avlamak.
awçı : avcı
awla- : avlamak.
awlat- : avlatmak.
aya yersgü : yarasa
aygır : aygır.
ayığ : ayı.
bagırçak : eşek semeri.
bagırlak : "bağırtlak" denilen kuş, Pterocles.
baka : kurbağa
bakanak : çatal tırnaklıların iki tırnakları arası ve iki tırnaktan her biri.
bakanuk : at tırnaklıların orta-sındaki tümsecik et parçası.
bakayak : çatal tırnaklıların iki tırnakları arası ve iki tırnaktan her biri.
bakayuk : at tırnaklarının orta-sındaki tümsecik, et parçası.
bala : kuş ve hayvan yavrusu.
balala : kuş yavrulamak.
baldır kuzu : ilk doğan kuzu.
balık : balık.
balıkçın : balıkçıl kuşu.
balıklığ : balığı olan, balıklı.
balıkxa- : balık yemek istemek.
barak : çok tüylü köpek.
baraklığ : köpeği olan kişi.
bars : pire, bit gibi hayvanların ısırmasından hasıl olan kabartı.
bars : Türklerin on iki hayvan takvimindeki yıldızlarından biri, pars yılı.
başgan : 50 100 rıtl ağırlığında büyük bir balık.
başgıl yulki : başı ak, dört ayaklı hayvan.
başıl koy : tepesinde beyazı bulunan koyun.
başlağ yulki : başıboş bırakılmış hayvan.
baybayuk : kelebek kuşu.
baynak : pislik, gübre.
be : koyun melemesi bildirir.
beçel : iğdiş edilmiş at veya başka hayvanlar.
bele : koyun melemek.

birkiğ : atın veya eşeğin genzinden ses çıkarması.
bi : " bö " denen böcek. (Oğuzca)
bi : kısarak (Oğuzlardan başka Türklerce)
biçin : maymun
biste : tecimeni evinde konak-latıp onun mallarını satıveren ve koyunlarını toplayan, tecimen giderken yirmi koyunda bir alan şahıs.
bit : bit.
bitle : bit aramak.
bodh : toy kuşu.
boka : boğa.
bokadh- : boğalanmak, boğa olmak, bk. bokat-
bokat- : boğalanmak, boğa olmak bk. bokadh-
boş yulki : başıboş salınmış hayvan sürüsü.
botu : potuk, deve yavrusu.
boymul : boynunda beyazlık olan hayvan, moymul.
boynak : yılanı ağı veren keler.
bög : bir çeşit örümcek, böğ.
bögrül at : böğürleri ak olan at.
bögrül : böğrü ak olan hayvan.
bölük : hayvanlar bölüklere ayırmak.
bör leyü : kurt gibi.
böy : bir çeşit örümcek.
buç buç : kuşun ötmesi için " güzel güzel " yerinde söylenen bir söz.
buçgak : kesilmiş hayvan derisinden çıkarık yapılan uç.
bukak : kuş kursağı.
bukra : hayvan sığramak, camışlık etmek.
bukrı : hayvan sığramak, camışlık etmek.
bulağ : bir ayağı sekili at.
bulak : haşarı ürkek at.
bulak : at boyu.Kısa sırtı geniş at.
burslan : "bebür " denilen hayvan, erkek adı.
burunduk : yular, buruna geçirilen yular. yular burunduruk.
butık : atın ayak derisi çıkarılarak yapılan tulum.
butlu : devenin burnuna geçirilen yular, burunduruk. urunsallık, deve burnundaki yumuşak yer.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

buzagu : buzağı.
buzagula- : buzağılamak, buzağı doğurmak.
büke : ejderha, büyük yılan.
bül at : ayakları sekili olan at. kili olan ayaklarında aklık bulunan at.
bülugar : alını akıtmalı olan at.
bürge : pire.
bürgelen : öfkeden pire gibi sıçramak, pirenlemek.
cılday : atların göğsünde çıkan hastalık.
cuğdu : devenin uzamış olan tüyü.
çibek : atmacaya benzer bir kuş.
çibek : atmacaya benzer kuş.
çiugın ot : hayvanları semiren ot.
dağ : atlara ve başkalarına vurulan dağ, dağlama.
deve : deve.
devey : deve.
eç eç : atları gayrete getirmek ve sıkıştırmak için çıkartılan ses.
eçkü : keçi.
edher : eğer, hayvan eğeri.
edherle : eğerlemek.
edherliğ : eğerli eğeri olan
edherlik : üzerine eğer konulan ağaç.
ekdi : sığır koyun gibi hayvan-ların nların kesildiği yer, mezbaha.
él başı : ata bakan seyis;vilayetin başı.
él kuş : kartala benzeyen alacalı bir kuş.
él : atı anlatır bir isim.
eldiri : oğlak derisi.
emşen : kuzu derisi, kürk yapılan deri.
enük : hayvan yavrusu; arslan, sırtlan, kurt, köpek yavruları.
enükle- : eniklemek, yavrulemek.
enüklen- : eniklemek, enik sahibi olmak.
eret : iğdiş etmek.
erik at : yürüğü at.
erik yıldı : yorga hayvan.
eriklik : hayvanın istekliliği.
erkeç : erkek, genç teke.
erkek takagu : horoz.
erkek : her hayvanın erkeği.

es : yırtıcı vahşi hayvanların avı, payı.
esri : kaplan, tekir renk, kaplan rengi.
eşek : eşek
eşgek : eşek.
eşgeklen- : eşek sahibi olmak.
eşkinici : koşa koşa giden at postası.
eşyek : eşek.
etilgen : atlarda bulunan bir hastalık.
etlik koy : etlik koyun.
etlik : kesilmek için hazırlanan koyun.
eyegü : her hayvanın eyegisi, eye kemiği, kaburga.
heç heç : atları gayrete getirmek ve sıkıştırmak için çıkarılan ses.
hoç hoç : keçiler güdülüp sürülürken söylenen çıkarılan ses.
ıdhıncu yıldı : vurulmuş bırakılan hayvan.
ıdhuk : kutlu ve mübarek olan; aslında sahibinin
ıkılaç : asil, yüğrük at.
ıl kuş : atmaca.
inğan : dişi deve.
inğra- : deve inlemek.
it. : it, köpek.
ıtla : köpekletmek :
ıtlığ : itli, köpekli.
ıwık : kırlarda, taşlı yerlerde yaşayan geyik.
ıçmek : kuzu derisinden yapılmış kürk.
ıçmeklen- : kuzu kürkü giymek ve buna sahip olmak.
ıçük : samur, teğın gibi hayvanların derisinden yapılan kürk.
ıçükle- : samur, teğın gibi hayvanların kürkünden urbasına iç geçirmek, iç kaplatmak.
igiş : harınlaşan, inatlaşan hayvan, at.
iktü : ekti, elde beslenen hayvan.
in : koyun pisliği.
in : yırtıcı hayvan ini.
ingek : inek.
ingek : kaplumbağanın dişisi.
inğen : dişi deve.
irk : dört yaşına girmek üzere bulunan koyun.
izdenğ : balık avlanan bir çeşit ağ.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 3/1 Winter 2008*

izlik : kesilen hayvanların derisinden yapılan Türk çarığı.
kah kah : köpeği çağırmak için kullanılan söz.
kakrat : davul çalarak, zararlı hayvanları, kuşları kaçırtmak.
kaltuk : yaban sığırı boynuzu.
kamçı : at deve ve sığırın erkeklik aygıtı.
kamışak : "kurbağa yavrusu" da denen su böceği.
kanat : kanat.
kanatlan- : binek sahibi olmak;uçmak;kanatlanmak; kanadı çıkmak, bitmek.
kançık : dişi köpek.
kara kuş : kara kuş,tavşancıl.
kara : deve ayaklarının ucu. (Oğuzlarca)
karga : karga.
kargılaş : kırlangıç kuşu.
karguy : atmaca.
karı kurı : tay, kısrağın arkasında geri kaldığı zaman bu sözlerle çağrılır.
karğ et- : kaz ses vermek.
karğ : kazın çıkardığı ses.
karnat : hayvan boğazlandıktan sonra, işkenbesi nişan alınarak ok atılır. Vuran adam etinden bir parça alarak götürür.
karınça : karınca.
karkuy : atmaca kuşu.
karlıgaç : kırlangıç.
kars : deve veya koyun tüyünden yapılan elbise.
karsak : derisinden güzel kürk yapılan hayvan, bozkır tilkisi.
kartal koy : akli karalı alaca koyun alaca koyun.
kası : hayvanlara ağaçtan yapılan ağıl.
kasuk : at derisinden yapılan tulum.
kaşan : hayvan, at işlemek.
kaşga at : yüzü ak, gözlerinin çevresi kara olan at, peçeli at.
kaşga koy : başı ak, başka yerleri kara olan koyun.
kaşgalak : ördekten küçük bir su kuşu.

kaşıklık müngüz : kaşık yapmak için hazırlanan boynuz.
katır : katır.
katkı(a?)ç : çiyana benzer bir böcek (Arguca)
kaz : kaz.
keçi : keçi.
kedhir : hayvan derisi yüzmek, bir hayvanı kakaç pastırma yapmak. apmak.
kedhril : et soyulup, kurutulmak, kakaç pastırma yapılmak.
kedhris : et soyup kurutmakta yardım etmek.
kedkir : hayvan camışlık etmek, üstüne yük vurduramaz olmak.
keklik : keklik.
kekre : develerin yediği acı ot.
kekük : sek sek kuşu.
kelegü : tarla sığıcı cinsinden (soyundan) bir hayvancık, geleni. geleni.
keler : keler, kertenkelelerin genel adı.
keñç : gen çocuk;her hayvanın küçüküğü.
kerğük : koyunun içerisinde, kırkbayır ile beraber bulunan şirden gibi bir şey.
keriş : atın yarnı, sırtı.
kerit : havlatmak, ürdürmek.
kerşegü at : kürek kemiğinin altında yağırlı bulunan at.
keşgük : kalka, köpeğin boynuna geçirilen halka, tasma.
ketki at : sırtı dar, yanları geniş at.
kewel at : yürüyüşlü, küheylan at;soylu at.
keyik : geyik;yaban hayvanı;aslında yabani olan her şey, eti yenen hayvanlardan ceylan, sığın, dağ keçisi gibi hayvanlar;yabani
keyik : maymun yapılı insanlar için
keyliğ : maymun.
kıl kudhruk : kıl kuyruk; aynı kuş.
kıl kuş : ördeğe benzer bir kuş.
kıl : insanda ve hayvanda.
kırguy : atmaca.
kırkuy : atmaca.
kısır : doğurmayan insan veya dört ayaklı hayvan; kısarak.
kısarak : kısarak.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

kısırakları : kısırak sahibi olmak.
kız kuş : insan üzerine düşecek gibi alçaktan uçan ve tüylerinin rengi bukalemuna benzeyip açılınca renkten renge giren bir kuş.
kızgul at : boz ile kır arasında olan at.
kimünçe : sivri sinek.
kirkin : boğanın, devenin kızgın zamanı.
kirpi : kirpi.
kişne : kişnemek.
koç : koç.
bağırdak : yaban eşiği.
kom : deve havudu.
komşuy : kanla dolmuş kene.
komut : at gübresi.
kon : koyun.
konğuz : osurgan böceği.
korday : kuğu kuşu;kuğu cinsinden bir kuş.
koş at : hakan yanındaki yedek at.
koşlan- : kendine hayvan yedek koşmak.
koşlun : iki şey birbirine yakın olmak, öğür kılınmak hayvan bir araya koşulmak.
kova : Türklerin kullandığı, gemlerde atların burnuna doğru dikilen kayış.
koy yini : koyun tersi.
koy : koyun.
koyar : hayvanlara ve kölelere söğülen bir kelime. "ağızdan salya saçan" anlamındadır.
koyun : koyun.
kögen : ilmikli köstek, süt sağılacağı zaman hayvan-ların ayağına vurulur.
kögle : hayvan yeşil ot yemek.
köğ yulki : başıboş yayılan hayvan.
köğ : koç veya başka hayvanların kışa yakın aşması.
kök tupulgan : an : bir kuş adı.
kökegün : gök sinek.
kökgan : bir kuş adı.
kökürçkün : güvercin.
kökürçkünleş- : güvercini öndül koyarak yarışa girmek.

kölük : arka; gölük, yük yükletilen herhangi bir hayvan.
kölünğ : kuşların indiği su birikintisi.
kön : at derisi veya gönü.
köpçük : eğerin ön ve arka yastıkları.
kösrik : atın ön ayaklarına vurulan köstek.
kösür : hayvanın ön ayaklarını kösteklemek.
kösürge : köstebek, tarla sıçanı soyundan bir hayvan.
kösürken : bir çeşit köstebek.
köşrük tuşaq : atın ön ayaklarına vurulan köstek.
köti kızlak : kuyruğu kırmızı bir çeşit kaba kuş.
közöldürük : at kuyruğundan dokunur bez parçası.
kuba at : rengi kumral konur al ile sarı arasında olan at.
kuburga : baykuş.
kudgu : kara sinek, sinek.
kudhgu : sinek.
kudhgulan : sineklenmek, ken-dinden sinek koğmak.
kugu : kuğu kuşu; kuğu cinsinden bir kuş.
kulna : kulunlamak, kısırak yavru doğurmak.
kulnaçı kısırak : doğuracak kısırak.
kulun : tay,
kumuk : at gübresi.
kunduz : kunduz, su köpeği.
kurbaka : kurbağa.
kurı kurı : tay kısırağın arkasında geri kaldığı zaman bu kelimelerle çağrılır.
kurıh kurıh : tay kısırağın arkasında geri kaldığı zaman bu kelimelerle çağrılır.
kurt : solucan soyundan olan hayvanlar; (Oğuzlarca) yırtıcı hayvanlardan olan kurt.
kurtan- : bitten kaşınmak, koyun-larda bit aramak.
kurtla : kurt çıkarmak.
kusgaç : küçük kara bir hayvancık; insanı ısırır. (Oğuzca)
kuş : kuş.
kuşgaç : serçe kuşu.
kuşgun : hayvanların yediği taze kamyş.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 3/1 Winter 2008*

kuşla : kuş avlamak.
kuşlağ : kuşların çok olduğu yerdir;burada av yapılır
kuşlağlan- : kuş avlağı yapmak.
kuşlat- : kuş tutturmak, kuş avlatmak.
kutız it : kuduz köpek, kudurmuş köpek.
kuturma bötek : önde arkada iki kanadı bulunan börk.
kutuz : yaban sığırı.
kutuzluk : yaban sığırı sahibi.
kuzgun : kuzgun.
kuzı : kuzu.
küben : deve havudunun altına konan çul; gölüğe gerekli olan çul ve çula benzer şeyler.
kültür : at bağlatıp kösteklemek ve yıktırmak.
kümüçe : sivrisinek.
kümüldürük : at göğüslüğü.
küsürge : tarla sıçanı soyundan bir hayvan.
küvüç : küçük yular, çilbir.
küvük : erkek kedi.
küwre : hayvan ölerək, içerisindeki nesneler çürüdükten, eti kemikler üzerinde kuruduktan sonraki kalıbı.
küwük : erkek kedi.
küyele- : güve silkmek, güveden kurtarmak ve korumak.
küzkünek : çakıra ve kelere benzer bir kuş; hava yutmakla geçinir.
küzküni : bok böceği cinsinden bir böcektir. Geceleri ses vererek uçar; ateş böceği.
küzün : kendisiyle, serçe kuşu, tarla sıçanı, köstebek gibi şeyler avlanan, sıçan kuruduktan sonraki kalıbı.
mama : harmanda, ortada bulunup, öteki öküzlerin etrafında döndükleri öküz.
man yaşlığ koy : dört yaşını geçen koyun yalnız koyun için.
mançuk : heybe, torba gibi at eğeriine takılan şey.
mançuklan- : elbiseyi eğer heybe-sine koymak.

mayak : hayvan gübresi en çok deve için.
mayguk : paytak kimse; top tırnaklı hayvanlardan tüyleri kısa olan.
me. : oğlakların ve kuzuların seslerini bildiren bir kelime.
mejek : it pisliği.
menğ : yem, tane, kuş yemi.
menğlet : yemletmek.
merdeği : ayı yavrusu.
merdek(g) : ayı yavrusu.(yalnız bir takım Türklerce) domuz yavrusu. arslan tırnağı, muska gibi şeyler.
monçuk : atın boynuna takılan değerli taş,
muguzgak : bal arısına benzeyen bir sinek. (Arguca)
muş : erkek kedi.
muyav- : miyavlamak.
müngüz : kaplumbağa.
müngüz : boynuz özü.
müngüz : boynuz.
müngüzlen- : boynuzu çıkmak, boynuzlanmak.
nek yılan : ejderha.
nek yılı : Türklerin on iki yıllarından biri, timsah yılı.
nek : timsah
oglak : oğlak.
okluğ : büyük kirpi.
okra : yem zamanında kişnemek, homurdanmak.
okraş : yem zamanında birlikte kişnemek.
olduk : nalsız, yalınayak.
op op : eşiğin ayağı kaydığında söylenen söz.
op : harman dövmek için koşulan öküzlerin ortasında bulunan öküz.
or at : doru al ile doru arasında bulunan at.
ordu : sıçan köstebek gibi yerde yaşayan hayvanların yuvası.
ot : ot, hayvan yemlerinin hepsi.
otgar- : otlatmak.
otgun : eğerin sonunda, kolanın halkası geçirilerek, dile bağlanan enli bir kayış.
otla- : otlamak.
otluğ : gözlü, gözü olan her hayvan.
otluk : yemlik, ahır.
oy at : yağız at.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

ozgan at : çok ileri giden başkalarını geçen at.
ozuk at : koşu ve benzerlerinde ileri giden ve başka atları geçen at.
öd : sığır, öküz.
ögür : koyun, geyik, ~~başkılık~~ : hayvanlardaki "kırk bayır" denilen işkembe.
 kuşu, deve cariyeye gibi şeylerin toplu halde bulunması bunların sürüsü, bölük.
ögürülen- : at sürüsü, aygıra sahip olmak; başka hayvanlar sürü ve bölük haline gelmek.
ögürlüğ : dişisi bulunan aygır.
ögürlüğ adhgır : kısırakları, eşleri bulunan aygır.
ögürlüğ er : koyun ve benzeri hayvanlardan sürüsü bulunan adam.
ök at : dört yaşını geçmiş at.
ök : orta yaşı bulup, büyümüş hayvan.
öküş yulki : haşarı hayvan, harın at.
öküz : öküz.
öküzlen- : öküz sahibi olmak.
ömzüük : eğerin ön ve arka tarafları, ucu
önğik : kadınların takma olarak keçi kılından yaptıkları zülûf.
ördek : ördek.
örk : yular at tavlasi.
örümçek : örümcek.
öt- : ötmek.
ötgen : çok öten.
pars : yırtıcı bir hayvan. Türklerin on ikili yıllarından biri, bars.
saçratgu : bir çeşit kuş tuzağı.
saçrıtu : bir çeşit kuş tuzağı.
sag- : sağlamak.
sagıl- : sağılmak.
saglık : dişi koyun; sagmal, sağılan hayvan.
sagzıgan : saksagan.
sak sak : nöbetçinin, bekçinin kaleyi ve atı koruyabilmek için uyanık olmasını emreden söz.
sakar yılı : koyun yılı.
sakar : boyunsuz koyun.
sakırgu : kene, sakırğa.
sakırkan : büyük sıçan , game.
salga : gem almaz, başı sert at.
sanduvaç : bülbül.
sanğ : kuş pisliği.

sanğla- : kuş pislemek.
sanğlat- : kuş pisletmek.
sarıçga : çekirge.
sarkanık : hayvanlardaki "kırk bayır" denilen işkembe.
sarnuç : deve derisinden yapılan tulum; ağaçtan oyulmuş kap.
sarsal : sansar; samura benzer bir hayvancık.
saxt. : eğerler, kemerin başına, tokalara işlenen altın veya gümüş işleme.
seçe : serçe kuşu. (Oğuzca)
semürgük : bülbüle benzer bir kuş. (Balasagun dilince)
sengregü at : engi hastalığına tutulmuş olup, burnundan sümük akan (irin gibi) at
sıçgan : sıçan, fare.
sıdırgak : çatal tırnaklı olan sığır, geyik gibi hayvanların tırnakları.
sıdır : sığır.
sıgun : yaban sığırı, dağ keçisi tekesi.
sıgurçuk : sığircık kuşu.
sıgurçık : sığircık kuşu.
sıkırkan : büyük sıçan , game.
sıp : iki yaşına girmiş olan tay.
sıpakur : hayvan torbası.
sır : ağustos böceğinin kalem ve kaleme benzer şeylerin çıkardığı sesi anlatan
sıret : ağustos böceği ötmek.
sırıçga : çekirge.
sırmak : eşek palanındaki teyelti.
sil : her yemekten tiksinen, boğazsız insan; az yem yiyen hayvan.
sinğek : sinek.
sirke : bit yumurtası, sirke.
sogan : tulum gibi iri bir yılan.
sogur : ada tavşanı; kelere benzer bir çeşit ada tavşanı.
sokar koy : boynuzsuz koyun.
sokar : boynuzsuz hayvan hayvan; başı saçsız adam.
songurluğ : tavşanı çok ve bol olan.
sonğkur : sonkur kuşu, yırtıcı kuşlardan biri.
sögüş : kebab etmeye yarar oğlak veya kuzu.
sugur : kelere benzer bir çeşit ada tavşanı.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 3/1 Winter 2008

sukak : sığın, geyik; beyaz geyik.
sukaklığ : geyikli, geyiği çok olan.
sundılaç : yund kuşu, çayır kuşu.
sunzi : pire soyundan bir hayvan.
suvikkudhruk : katır kuyruğu gibi kılsız ve uzun kuyruk.
suw : manda.
suwıgın : manda, dombay.
suwlağ : hayvan sulanacak yer, yalak.
suyagu : horozun ayağındaki mahmuz.
süken : eşek yükünün bir tarafında olan sepet, sele gibi şeyler.
sürüğ : sürü.
sürüş : aygır aşmak istediğinde, kısrağı dişleyerek sürüklemek. İtişmek
süwlün : sülün.
şa : alacalı bir kuş. erdemsiz : " faydasız " anlamına aynı kuşa verilen lakap. verilen lakap.
şutu : kırkayak, örümcek, çıyan gibi bir böcek. (Öz Türkçe değil)
şütük : sığır boynuzundan yapılan divit.
taban : deve tabanı, taban
tabanla- : deve tepmek.
tadhun : tosun iki yaşında olan sığır.
tadun : bir yaşındaki buzağı.
tah tah : salındıktan sonra, doğanı veya şahini çağırmak için bir nida.
takagu yılı : Türklerin on ikili yıllarından biri.
takagu : tavuk.
takuk yalığı : horozibiği.
takuk : horoz.
takukluğ : tavuklu.
talas : at yarışında, top ve çevgen oyununda çizilmiş sınır ve gerilmiş ip.
talbın : kuş dalbınmak, çırpınmak.
talpış : kanat çırpamak, dalpışmak, dalgalanmak.
talwır : keklik
tapraş : sıçramak, hoplamak yalnız deve için

taprı : sıçramak, hoplamak yalnız deve için.
targıl : attan başka her hayvan için alaca.
tarma- : tırmalamak.
tarmak : yırtıcı hayvanların pençesi.
tarmaklan- : kol kol kuş pençesi gibi akın etmek; pençe sahibi olmak kuş kol kol olmak
tarmaş- : tırmalaşmak, birlikte kaşınmak.
tarmat- : tırmalatmak.
tartar : kumruya benzer bir kuş.
tavar : mal; davar.
tawışgan yılı : Türklerin on ikili yıllarından biri.
tawışgan : tavşan.
tay : tay.
taygan : tazi, av köpeği.
teginğ : tekin samur.
tegirmek : deve üzerine iki taraflı atılarak içerisine binilen sepetle sepete benzer nesne.
teke : teke; boynuzundan yay yapılan erkek geyik.
tenğelgüç : dölengeç kuşu (Oğuzca)
tenğelgün : dölengeç (Oğuzlardan başka diğer Türklerce)
tenğil : ön ayakları çizgili.
teve : deve.
tewey : deve.
tewi kuş : deve kuşu.
tewi : deve memesi.
tezek : tezek, at gübresi.
tığ : al ile doru arası at rengi, konur al.
tılı : sığan gibi küçük hayvan.
tışı takagu : tavuk.
tışı : dişi torum.
tışı : dişi, her hayvanın dişisi; kadın.
tilki : tilki.
tilkü : tilki.
tin : yular.
tişek : şişek, iki yaşını bitirerek üçüne basmış olan koyun.
tişi : dişi, her hayvanın dişisi; kadın.
titir : dişi deve.
tiwi : deve.
tizgin : yular, dizgin
togrıl : yırtıcı kuşlardan bir kuş; bin kaz öldürür birini yer.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

toğ : at ayaklarının kazdığı çukurlardan çıkan toz
tok : tok, aç olmayan; saçsız insan; boynuzsuz hayvan.
toklu : toklu, altı aylık kuzu.
tokum : boğazlanacak, kesilecek hayvan; boğazlanan, kesilen hayvanın derisi.
tokun : hayvan kesmek, boğazlamak.
tomşuk : kuş gagası.
tonğa : bebür, kaplan cinsinden bir hayvan; kişi adı.
tonğuz merdeği : domuz yavrusu.
tonğuz yılı : Türklerin on ikili yıllarından biri.
tonğuz : domuz.
toprat : hayvan yeri kurutasiya dek otunu yemek.
tonğat : doru renkli at.
torum : torum, deve yavrusu.
tosun : haşarı atlar için; yosun tay.
toy : toy kuşu.
töpret : hayvan yeri kurutasiya dek otunu yemek.
tugrag : dönüşte geri alınmak üzere, savaş zamanında askerin binmesi için hakan tarafından verilen at.
tugraglan- : alay ve biniş günlerinde, han tarafından sonra alınmak üzere at verilmek, atlandırmak. (Oğuzca)
tugum : kesilmiş hayvan.
tugzaglan- : alay ve biniş günlerinde, han tarafından sonra geri alınmak üzere at verilmek, atlandırmak.
tugzağ : dönüşte geri alınmak üzere savaş zamanında askerin binmesi için hakan tarafından verilen at.
tunçuk : kaygıdan soluyamaz olmak; hayvan kış için inine girip bahara dek çıkmamak.
turbi : yardımcı, yaver, uyuntu; tosun.
turğa : turğa kuşu, bir çeşit serçe.

turlak : zayıf; her hayvanın arığı; insanın ihtiyarlayışında zayıf-lığı.
turna : durna, turna kuşu.
turşu turşu : eşeği durdurmak için söylenen kelimeler.
turumtay : yırtıcı bir kuş; erkek adı.
tuşağ : köstek, at ayağına vurulan bukağı.
tuşu tuşu : eşeği durdurmak için söylenen kelimeler.
tutgak : geceleyin, düşmanın gözcülerini ve ileri karakollarını yakalamak için çıkarılan atlı bölük. rılan
tuyağ : at tırnağı, hayvan tırnağı, tuynak.
tü : tüy; lık; saç; renk, at tonu.
tüğe : düğe, iki yaşına varmış olan buzağı.
tükü түкү : köpek eniğini çağırmak için kullanılan kelime. atlı bölük.
tüküz at : alnında bir parça beyaz olan at.
tüküz yulkı : tüliden, kış tüyünü döken hayvan.
tüküz : atın alnındaki akıtma.
tülek(ğ) : dört ayaklı hayvanların tüylerini atıp döktükleri sıra;koyun kırkımı.
tüm at : düz, tamamıyla doru at.
tüm kara : düz kara at
tüm taruğ : düz tamamen doru at.
tüm : at tonlarında düz renk.
ud yılı : Türklerin on ikili yıllarından biri.
ud : sığır, öküz.
udh : sığır, öküz.
ugar : alnında akı olan at.
ulaga : savaş atı.
ulağ : ulak, beyin emriyle koşa koşa giden postacının başka bir ata erişip bininceye değin bindiği at.
ular : erkek keklik.
ularluğ : keklığı çok olan.
ulduk : nalsız, yalınayak.
uluk : atın omuz başı.
us : kerkes kuşu.
uslayu : kerkes kuşu gibi.
uş uş : öküzü suvarmak için söylenen söz.
uya : kuş yuvası.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 3/1 Winter 2008*

übgük : ibibik kuşu.
übüp : ibibik kuşu.
üçlüç : başları bir demirle birleş-
tirilerek üç çubukla yapılan
tavşan tuzağı.
ügi : baykuş
ügürmek : deve üzerine iki taraflı
yükletilerek içerisine binilen
sepet ve benzeri şey. (Oğuzlarca
)
ühi : baykuş.
ürpek : tüyleri ürpermiş
insan ve hayvan.
ürünğ kuş : akdoğan.
üs : kerkes kuşu.
yab : eğerin altına ve üstüne konan
keçe, eğer yastığı. (Çiğilce)
yabakulak : baykuş. 114
yabıtak : çıplak, eğersiz.
yag(i)r : at, katır ve eşek gibi
hayvanların sırtında semer,
eğer ve yük vurmasından
meydana gelen yara, yağır.
yagan : fil.
yaganlık : fili olan, filci.
yagırla- : yağırı sağaltmak, iyi
etmek.
yagırlan- : yağırılanmak; yağırı
çoğalmak; yağırdan ka-şınmak.
yagırlıç : yağırlı, sırtı yaralı.
yagrı : yağır olmak.
yal : at yelesi.
yalgıl : yelesi ak, ak yelesi.
yalıç : at yelesi; ibik; eğer kaşı.
yalu : taylan bağlamak için
kullanılan ip, örk.
yamlan : bir çeşit sıçan, geme.
yamraş- : kuzular anaları ile
karışmak.
yanğan : alaca karga, yalnız başı ak
olan karga.
yanğan : fil.(Oğuzlar bunu
bilmezler)
yapgak : kuş avlanan bir çeşit
tuzak.
yapguç : eşek ve benzeri hayvanları
sürmekte kullanılan değnek.
yapıtak : çıplak, eğersiz.
yaprat - : at, bir şeyden korktuğu
veya bir şeye tekme atacağı
zaman kulağını dikmek.
yansa : yarasa.

yarpuz : yılan yiyen bir hayvan,
firavun sıçanı.
yayguk : kısrağın meme uçları.
yazguk : kısrağın meme uçları.
ye'lin : kısrağın memesi, tırnaklı hayvan
memesi.
yengeç : yengeç.
yıl : at yelesi.
yılan nek : ejderha.
yılan ok : kendini insan ve başka
şeylerin üzerine atan bir yılan.
yılan yılı : Türklerin on ikili yıllarından
biri.
yılan : yılan.
yılıkı : başı ak dört ayaklı hayvan.
yılıkı : yaşlı olduğundan yük
vurulmayan hayvan.
yılıkı : hayvan; hayvan sürüsü, dört
ayaklı hayvanlar.
yin : in, hayvan ini.
yin : koyun pislği.
yogdu : hayvanın çenesi
altındaki uzun tüyler.
yogru : deve tütünün uzunları.
yogruy : deve tütünün uzun
olanları.
yoh : toy kuşu.
yoliç : keçi kıllarının dibinde bulunan
yumuşak ince yün.
yonak : hayvanların semerleri
altına konan şey çul, çul parçası.
yort : dört nal koşturmak; bir işe
başlamak üzere yürümek.
yortuş : at yürütmekte yarış
etmek.
yovliç : keçi kıllarının dibinde
bulunan yumuşak ince yün.
yoza : kısrağın başka hayvan kısır
kalmak.
yök : kuş tüyü, kuş yelesi, ok yelesi.
yugak : su kuşu.
yuğdu : devenin uzamış olan
tüyleri.
yular : at yuları.
yularla- : yularlamak, bağlamak.
yularlan- : yularlanmak, yular
takılmak.
yularlıç : yularlı, yularlanmış.
yuliç : keçi kıllarının dibinde bulunan
yumuşak ince yün.
yumur : hayvanların göden ba-
ğırsağı.
yun kuş : tavus, tavus kuşu.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

yund yılı: Türklerin on ikili yıllarından biri.
yund: at, cins atlar, at sürüsü.
yundak: at fışkısı, at gübresi.
yut: kışın soğukta hayvanları öldüren felaket.
yutık: yutamak, soğuktan hayvan telef olmak.
yügürgen at: koşucu, yüğrük at.

yüg(ü)r-: at koşmak, yüğrükçe koşmak; geçmek; seğırtmek, beze eriş yapmak.
yük: kuş tüyü, kuş yeleği; ok yeleği.
yünğ: kuş yeleği.
zak zak: koçları tos yapmağa kışkırtmak için kullanılan bir söz.
zabnı: gece öten çekirgeye benzer bir böcek; orak kuşu

HANYU WAILAICI CIDIAN'a (HWC) GÖRE ÇİNCEYE GEÇEN TÜRKÇE KELİMELER ÜZERİNE*

Alimcan İNAYET**

ÖZET

Bugün Çince binlerce alıntı kelime bulunmaktadır. Çinli dilcilerden Liu Zheng-yan, Gao Ming-kai, Mai Yong-qian, Shi You-wei Çincenin muhtelif dillerden aldığı **10.000** kelimeyi (aynı kelimenin değişik şekilleriyle birlikte) tespit etmiş ve bunları 1984 yılında HANYU WAILAICI CIDIAN (A Dictionary of Loan Words and Hybrid Words in Chinese) adlı sözlükte vermiştir. Bu sözlükte verilen kelimeler arasında tarihin çeşitli dönemlerinde Türkçeden ve Türkçenin muhtelif lehçelerinden doğrudan veya dolaylı olarak Çinceye geçen yüzlerce kelime bulunmaktadır. Bu kelimelerin bir kısmı Çince bugün de kullanılmaktadır. Biz bu yazıda söz konusu kitaptan tespit ettiğimiz Türkçe kökenli kelimeleri gerekli açıklamalarıyla birlikte liste hâlinde verdik.

Anahtar Kelimeler: Alıntılar, Çince, Dolaylı Yol, Türkçe.

ACCORDİNG TO HWC ON TURKİSH WORDS ADOPTED FROM CHİNE LANGUAGE

ABSTRACT

Today, there exist thousands of loan words in Chinese language. Chinese linguists -Liu Zheng-yan, Gao Ming-kai, Mai Yong-qian and Shi You-wei- have determined ten thousand loan-words (with the different versions of the same word) adopted by Chinese from various languages and published them in "A Dictionary of Loan Words and Hybrid Words in Chinese" in 1984. Among the considered words of this dictionary, there are also hundreds of words which were directly and indirectly adopted from Turkish language and Turkic dialects in various eras. Additionally, some of them are still be in use in Chinese language today. In this article, we have listed those Turkish words determined in this dictionary with the necessary explanations attached.

Keywords: Loans, Chinese, Indirectly Ways, Turkish.

Bugün Çince başta Türkçe olmak üzere Türkçe, Moğolca, Mançuca, Japonca, Tibetçe, İngilizce, Fransızca, Rusça, Sanskritçe, Farsça, Arapça, İbranice ve Malayca gibi çeşitli dillerden alınan binlerce kelime bulunmaktadır. Ancak Çincenin yabancı dillerden alıntı yapmadaki kendine has özelliği ve telaffuzunun artzamanlı ve eşzamanlı olarak değişken olma özelliğinden dolayı, alıntıların pek çoğu tanınmaz hâle gelmiştir. Buna rağmen Liu Zheng-yan, Gao Ming-kai, Mai Yong-qian, Shi You-wei gibi Çinli dilciler Çincenin muhtelif dillerden aldığı 10.000 kelime (aynı kelimenin değişik şekilleriyle birlikte) tespit etmiş ve bunları bir sözlük hâlinde 1984'te Shanghai Sözlük Neşriyatı'nca basılan HANYU WAILAICI CIDIAN (A Dictionary of Loan Words and Hybrid Words in Chinese) adlı kitapta vermiştir. Biz bu yazıda **HWC** diye kısalttığımız HANYU WAILAICI CIDIAN'deki doğrudan ve dolaylı olarak Çinceye geçen Türkçe kelimeler üzerinde durduk. HWC'de tarihin çeşitli dönemlerinde Türkçenin muhtelif lehçelerinden doğrudan Çinceye geçen kelimelerin yanı sıra diğer diller aracılığıyla geçen Türkçe kelimeler de bulunmaktadır. Türkçe kaynaklı gösterilen kelimelerin bir kısmını Arapça ve Farsça kökenli kelimeler teşkil etmektedir. Moğolca, Tibetçe, Kıtanca, Rusça, İngilizce kaynaklı gösterilen kelimelerin bir kısmını da Türkçe kelimeler teşkil etmektedir. Biz HWC'de dağınık hâlde bulunan Türkçe kelimeleri büyük bir özenle tespit etmeye çalıştık. Tespit edilen kelimeleri tasnife tabi tuttukten sonra, gerekli açıklamalarıyla birlikte liste hâlinde verdik. Kelimelerin HWC'deki orijinal şekillerini mümkün olduğu kadar aynen vermeye çalıştık. Ancak bazı özel işaretleri bilgisayar ortamında yazmak kolay olmadığından, bu tür işaretlerin, Türk yazıçevrimindeki en yakın karşılıklarını kullandık. HWC'de Türkçe kelimelerin anlamları ayrıntılı açıklanmıştır. Ancak bu kelimelerin anlamları

* Bu yazı daha önce "Doğrudan Ve Dolaylı Olarak Çince'ye Geçen Türkçe Kelimeler Üzerine" başlığıyla "IV. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri" arasında ve Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsünün "Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi"nin VI/I (Yaz 2006) sayısında yayımlanmıştır. Ancak her iki baskıda Çince karakterlerin yazımıyla ilgili bazı eksiklikler vardı. Bu seferki baskıda söz konusu eksiklikler giderildi ve makale tekrar gözden geçirildi.

** Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Bornova-İzmir, alim1962@hotmail.com.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Türkiye’de herkesçe bilindiği için ayrıntılı açıklamaya gerek duymadık, sadece gerekli açıklamaları yaptık. HWC’de bazı kelimelerin Çincedeki birden fazla yazılış şekilleri verilmiştir. Biz sadece madde başlığı olarak verilen şekillerini tercih ettik.

A. Doğrudan Çinceye Geçen Türkçe Kelimeler

1) Huncadan Çinceye Geçen Kelimeler

HWC’de 28 kelime Hunca kaynaklı gösterilmiştir. Bunlardan 14’ünün orijinal şekli gösterilmiş, 14’ünün ise gösterilmemiştir. Orijinalı gösterilmeyen kelimelerin Eski Çincenin telaffuz kurallarına göre yeniden yapılandırılması (reconstruction) gerekmektedir. Hunca kaynaklı gösterilen 单于 *chányú* “Hun hükümdarı” (XHC: 117), 骆驼 *luòtuo* “Deve” (XHC: 752), 鲜卑 *xiānbēi* “Siyanpi” (XHC: 1246), 猩猩 *xīngxīng* “Şempanze” (XHC: 1288) gibi 4 kelime bugünkü Çince de kullanılmaktadır. Hunca kaynaklı gösterilen kelimeler şunlardır:

1. 单于 *chányú* “Hun hükümdarlarının ünvanı” < Hun. *sanok* / *tsanak* (HWC: 63).
2. 撑犁 *chēnglí* “Tanrı” < Hun. *tāngri* ay. (HWC: 65).
3. 撑犁孤涂单于 *chēnglígūtū chányú* “Hun hükümdarlarının tam ünvanı” < Hun. *tāngri toğ sanok* [*tāngri* “gök”, *toğ* “oğul”, *sanok* “muazzam”] (HWC: 65).
4. 橙黎独孤 *chēnglídúgū* “Gök oğlu” < Hun. *tāngri toğ* (HWC: 65).
5. 逗落 *dòuluò* “Mezar” < Hun. *tou - lo* / *tu - lo* (HWC: 84).
6. 孤涂 *gūtū* “Hun hükümdarlarının ünvanı” < Hun. *toğ* [Aslı anlamı “oğul” < Tü. *toğ-* “doğurmak”] (HWC: 122).
7. 谷蠡 *gǔlí* “Hunlarda askeri ve memuri işleri idare eden, yabğu derecesinin altında bir memurî görev adıdır.” < Hun. *tura* (HWC: 124).
8. 骨都侯 *gūdūhóu* “Hunlarda yabancı soylu aristokratların üstlendiği memuri görev adı olup, Chanyu ve sağ sol vezirin yardımcısıdır” < Hun. *gudu* (HWC: 124).
9. 郭洛 *guōluò* “Kemer” < Hun. *qwağlag* / *qwağrag* (HWC: 127).
10. 径路 *jìnglù* “Hun kılıcı” < Hun. *king - luk* [Aslı anlamı “satır” < Tü. *qyng hrâq*. [Türkçe *qiliç*; *kilidji* “kılıç”tan geldiği de söyleniyor] (HWC: 163).
11. 骆驼 *luòtuo* “Deve” < Hun. *dada* (HWC: 219).
12. 絡鞬 *luòdī* “Bir çeşit ayakkabı” < Hun. (HWC: 219).
13. 瓠脱 *hùtuó* “1. Sınır gözetim evi; 2. Her iki tarafın egemenliğinde olmayan sınır arazi” < Hun. (HWC: 263).
14. 祁连 *qílián* “Gök, tanrı” < Hun. (HWC: 283).
15. 且渠 *qiěqú* “Hunlarda görev adı” < Hun. (HWC: 287).
16. 日逐 *rìzhú* “Hun kağanlık sarayındaki görev ünvanı” < Hun. (HWC: 292).
17. 尸逐 *shīzhú* “Hunlarda görev adı” < Hun. (HWC: 315).
18. 师比 *shībǐ* “Hunlarda kullanılan üzerinde serbi denilen hayvanın sembolü işlenmiş bir çeşit kemer” < Hun. *serbi* (HWC: 315).
19. 屠耆王 *túqíwáng* “Hunlarda chanyudan sonra en yüksek görevdir” < Hun. (HWC: 346).
20. 温禺鞬 *wēnyúdī* “Hun kağanlık sarayındaki görev adı” < Hun. (HWC: 358).
21. 吾斯 *wūsī* “Kağanlık sarayı” < Hun. (HWC: 363).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

22. 鲜卑 xiānbēi “1. Aslında eskide Siyanpilerin kutsal bildikleri, dolayısıyla onu kabile adı olarak kullandıkları bir çeşit hayvandır; 2. Bu tür hayvanın sureti işlenmiş kemer” < Hun. *serbi* (HWC: 371).

23. 猩猩 xīngxīng “Şempanze” < Hun. (HWC: 374–375).

24. 烟支 yānzhi “1. Çiçek adıdır; 2. Tütün çiçeğinden yapılmış, bayanların kullandıkları makyaj malzemesidir” < Hun. (HWC: 381).

25. 阏氏 yānzhi “Hunların evlenmiş kızlara verdikleri isimdir; 2. Han sülalesi döneminde Hunların hükümdarın hatunına verdikleri isimdir” < Hun. (HWC: 381).

26 莫鞬 yùjiān “Hunlarda görev adı” < Hun. (HWC: 397).

27. 斩将 zhǎnjiāng “Hun kağanlık sarayındaki görev adı” < Hun. (HWC: 403).

28. 𪛗 zī “Köle” < Hun. *ze* (HWC: 409).

2)Türkçeden Çinceye Geçen Kelimeler

HWC’de 52 kelime Türkçe kaynaklı gösterilmiştir. Bunlardan 屋利设 wùlishè hariç tümünün Türkçedeki orijinal şekli gösterilmiştir. Para anlamındaki “tenge” kelimesi ve bir tür çiçek adı olan “çambağ” kelimesinin Sanskritçe kökenli olduğu ifade edilmiştir. 琥珀 hǔpò ve 萨宝 sàbǎo kelimelerinin kökeni ise belirlenememiştir. Türkçeden Çinceye geçmiş kelimelerden bì lì “çalgı aleti” (XHC: 60), 箜篌 kōnghóu “kopuz” (XHC: 648), 真珠 zhēnzhū “inci” (XHC: 1467) bugünkü Çince de kullanılmaktadır. Türkçe kaynaklı gösterilen kelimeler şunlardır:

1. 阿波 ā bō “Görev adı” < Tü. *apa* (HWC: 1).

2. 艾乌赤 àiwūchì “Danışma bürosu” < Tü. *ayruçî* (HWC: 16).

3. 爱登凝黎 àidēng nínglí “Ay tanrısı” < Tü. *ai-tāngri* (HWC: 16).

4. 巴儿思 bā’ěrsī “pars” < Tü. *bars* (HWC: 26).

5. 霱篥 bìlì “Eski dönemdeki borulu çalgı aleti. Han sülalesi döneminde batı ülkelerinden girmiştir, Tang, Song sülalesi ziyafet müziklerinin önemli çalgısıdır” < Tü. *bāri / beri* (HWC: 44–45).

6. 勃布 bóbu “pamuktan yapılmış kumaş” < Tü. *böz* (HWC: 53).

7. 伯克 bóke “Beylik. Qing sülalesi döneminde Xinjiang (Doğu Türkistan) Uygur bölgesinde ‘beylik’ tesis edilmiştir. Çeşitli düzeydeki beylik mevkileri babadan oğula miras kalırdı” < Tü. *bäg* (HWC: 53).

8. 不儿忽惕 bùérhùtì “Kartal” < Tü. *bürküt* (HWC: 56).

9. 嚼 chuò “Görev adı” < Tü. *çor* (HWC: 67).

10. 达干 dágān “Türklerde görev adıdır” < Tü. *tarqan* (HWC: 69).

11. 登利 dēnglì “Gök, ilah” < Tü. *tāngri* (HWC: 77).

12. 匍你 fúnǐ “İçki” < Tü. *bāgni* (HWC: 108).

13. 哥思哥油 gēsīgēyóu “Kurt yağı” < Tü. *qasqir yağ* (HWC: 116).

14. 骨𪛗 gǔna “Deniz ayısı” < Tü. *kuna* (HWC: 124–125).

15. 合俱录 héjùlù “Yiğitliği dolayısıyla itibar kazanmış kimse” < Tü. *alp külüg* (HWC: 136).

16. 琥珀 hǔpò “Bir çeşit süs taşı” < Tü. *xubix*. Suriyelilerin dilindeki *harpax* < Yunancadan geldiği, bir de orta çağ Farsçasındaki (Pehlevi) *kahrupai*’dan geldiği söyleniyor. (HWC: 141).

Turkish Studies

17. 火不思 *huǒbùsī* “Kopuz” < Tü. *qobuz* / *qūpīz* (HWC: 145).
18. 芨芨草 *jījīcǎo* “Bir çeşit bitki, hem yem olarak kullanılır, hem sepet örülebilir” < Tü. *çi* (HWC: 147).
19. 可敦 *kèdūn* “Eski dönemde Türklerde ve Moğollarda kağanların hanımlarına verilen hürmet adıdır” < Tü. *qatun* (HWC: 184).
20. 可汗 *kèhán* “Eski dönemde Türklerin en yüksek hükümdarlarına verdikleri hürmet adı” < Tü. *qağan* (HWC: 184).
21. 箜篌 *kōnghóu* “Eski dönemdeki telli çalgı aleti, küçükleri en az 5 telli, büyükleri en çok 25 telli olurlar” < Tü. *qobuz*, *qupuz* (HWC: 190).
22. 阙律噉 *quēlǜchuò* “Şerefli” < Tü. *külüg-çor* (HWC: 290).
23. 若鞮 *ruòdī* “İyi, üstün yetenekli, saygı değer kimse” < Tü. *yaqçi*, *zaqçi* (HWC: 293).
24. 萨宝 *sàbǎo* “Kuzey Qi, Sui, Tang sülaleleri döneminde Zerdüş diniyle ilgili işlere bakan memur” < Tü. *sarbov*. Kelimenin, Uygurca *sartpau* ‘Ticaret kervanının önderi’; Orta Far. *šaθpāv*, *xšaθ-pav* < Eski Far. *xšaθrapāvau*; Suriyelilerin dilindeki *sābā* ‘ihtiyar’; Sanskritçedeki *sārthavāho* ‘ticaret kervanının önderi’nden geldiği de söyleniyor.” (HWC: 295).
25. 沙钵略 *shābōlüè* “Görev adı” < Tü. *išbara* (HWC: 305).
26. 设 *shè* “Türk ve Uygurlarda askeri rütbe adı” < Tü. *šad* (HWC: 310).
27. 俟利发 *sīlīfā* “Görev adı” < Tü. *iltäbir* (HWC: 326).
28. 苏 *sū* “Su” < Tü. *su* (HWC: 326).
29. 娑墨 *suòmò* “Sevimli” < Tü. *sābig*, *sābäg* (HWC: 330).
30. 塔勒 *tǎlè* “söğüt ağacı” < Tü. *tal* (HWC: 335).
31. 特勤 *tèqín* “Türk ve Uygur kağanlarının oğul ve kardeşlerinin üstlendikleri görev” < Tü. *tägin*, *tegin* (HWC: 341).
32. 腾格 *ténggé* “Eski dönemde Türk ve Uygur bölgelerinde kullanılan maden para” < Tü. *tanga*, *tängä* < Skr. *tanka*, Uyg. *tenge* (HWC: 342).
33. 输石 *tōushí* “Pirinç”, “altına benzer taş” < Tü. *tuç* [asıl anlamı “bronz”] (HWC: 345).
34. 秃鹿麻 *tūlùmá* “Pamuktan yapılmış bir çeşit kumaş” < Tü. *turma* (HWC: 346).
35. 吐屯发 *tūtúnfā* “Türklerde görev adı” < Tü. *tutunbat* (HWC: 347).
36. 吐屯设 *tūtúnshè* “Sui sülalesi dönemindeki Türklerde görev adı” < Tü. *tutunšad* (HWC: 347).
37. 脱思高儿 *tuōsīgā’ěr* “Av kuşatanlar” < Tü. *tosqawul* (HWC: 350).
38. 乌沙克 *wūshākè* “Küçük” < Tü. *uśaq* (HWC: 362).
39. 邬落 *wuluò* “Yük hayvanı” < Tü. *ulağ* (HWC: 363).
40. 屋利设 *wùlīshè* “Sui sülalesi dönemindeki Türklerde görev adı” < Tü. (HWC: 363).
41. 颉于伽思 *xiéyújiāsī* “Devletin bilgisi ya da danışmanı; insanların yol göstericisi” < Tü. *il ügäsi* [il “devlet; halk; yurt”, *ügäsi* “akıllı, zekalı”] (HWC: 373).
42. 烟齐 *yānqí* “Köle” < Tü. *ençi* (HWC: 381).
43. 盐 *yán* “Şarkı” < Tü. *yir* (HWC: 382).
44. 曳落河 *yèluòhé* “Çevik, yiğit” < Tü. *elaha* (HWC: 385).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

45. 叶尔 yè'ěr "Bölge, yer" < Tü. yer (HWC: 385).
46. 叶护 yèhù "Türklerde görev adı" < Tü. yabğu (HWC: 385).
47. 乙斤 yǐjīn "Türk kabile önderlerinin ünvanı" < Tü. irkin (HWC: 388).
48. 亦都护 yìdūhù "Beş Sülale, On Devlet Dönemi'ndeki Koçu Uygurlarının önderi" < Tü. idiqt < idiqt qut "kutsal hükümdar" (HWC: 389).
49. 玉兹 yùzī "Kısım, taraf" < Tü. yüz (HWC: 397).
50. 扎都尊 zhādúzūn "Hazırlık" < Tü. yaptursun (HWC: 401).
51. 瞻蜀 zhānfú "Bir çeşit çiçek" < Tü. çambag [< Skr. campaka] (HWC: 403).
52. 真珠 zhēnzhū "İnci" < Tü. inçü (HWC: 404).
- 3) Siyanpiceden Çinceye Geçen Kelimeler
HWC'de Siyanpiçe kaynaklı gösterilen 48 kelime bulunmaktadır. Bunlar şunlardır:
1. 阿摩敦 āmódūn "Anne". "Modun, modun" şeklinde de yazılır" < Siy. aḡayātun (HWC: 9).
2. 阿真 āzhēn "Kral sarayındaki mutfak" < Siy. (HWC: 14).
3. 阿干 āgān "Kardeş, büyük, değerli" < Siy. (HWC: 4).
4. 拔列 báliè "Köprü" < Siy. (HWC: 32).
5. 跋 bá "Toprak" < Siy. (HWC: 32).
6. 比德真 bǐdézhēn "Kâtip, yazıcı" < Siy. < Tü.- Mo. bitigçi(n); bitäkçin, pitäkçin (HWC: 41).
7. 叱奴 chīnú "Kurt" < Siy. (HWC: 65).
8. 处 chǔ "Kabul etmeyi ifade eden ünlemdir" < Siy. (HWC: 66).
9. 多白真 duōbáizhēn "Piyade asker" < Siy. tabaqçiin (HWC: 87).
10. 拂竹真 fúzhúzhēn "Menzil emini" < Siy. (HWC: 106).
11. 附真 fùzhēn "Aristokratların mutfağı" < Siy. (HWC: 109).
12. 纥干 hégān "Dayanak" < Siy. (HWC: 136).
13. 曷刺真 hélázhēn "Süvari, atlı asker" < Siy. allaçin (HWC: 137).
14. 贺若 hèruò "Sadık, bağlı" < Siy. (HWC: 137).
15. 候尼于 hòuníyú "Talihlinin oğlu" < Siy. (HWC: 139).
16. 后 hòu "Toprak" < Siy. (HWC: 139).
17. 可薄真 kěbózhēn "Kapıcı" < Siy. < Tü.-Mo. qabiğçi(n) < Tü. qapuçı "kapıcı" (TMEN: 536) ve (HWC: 183).
18. 可孙 kēsūn "Kraliçe" < Siy. khasun < Tü. qatun (HWC: 184).
19. 莫贺 mòhè "Baba" < Siy. (HWC: 246).
20. 莫提 mòtí "Müfettiş derecesinde bir görev adı" < Siy. (HWC: 247).
21. 木骨闐 mùgǔlū "Kel" < Siy. (HWC: 249).
22. 朴大真 púdàzhēn "Hükümdarların başlık ve giysilerine bakan kimse" < Siy. < Tü. bögtäg "Eski Türk aristokrat kadınlarının bir çeşit yüksek başlığı" (HWC: 280).
23. 乞伏 qǐfú "Küçük oğul" < Siy. (HWC: 284).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

24. 乞害真 qīhàizhēn “Cellât” < Siy. (HWC: 284).
25. 乞万真 qīwànzhen “Tercüme memuru” < Siy. < Mo. *kālmārčīn* “tercüme memuru” (HWC: 284).
26. 屈子 qūji “Alçak” < Siy. (HWC: 289).
27. 桑乾 sāngqián “Korunan yer” < Siy. *Sagan* (HWC: 301).
28. 是楼 shílóu “Yüksek” < Siy. (HWC: 318).
29. 俟汾 sifén “Ot” < Siy. (HWC: 326).
30. 俟勤地何 sìqíndihé “Bakan derecesinde bir görev adı” < Siy. (HWC: 326).
31. 索度真 suǒdùzhēn “Koruyucu, koruma” < Siy. *saqdaqčīn*, *saqdučīn* (HWC: 331).
32. 蹋 tà “Eski Siyanpilerin Gök Tanrıya tapmadan önce düzenledikleri bir çeşit tören” < Siy. *tag* < Tü. *tag* (HWC: 333).
33. 铁弗 tiěfú “Babası Hun, annesi Siyanpi olan insan” < Siy. (HWC: 344).
34. 秃发 tūfā “Yorgan” < Siy. (HWC: 345).
35. 吐奚 tǔxī “Eski, kadimi” < Siy. (HWC: 347).
36. 推寅 tuīyīn “Araştırmayı derinleştirmek” < Siy. (HWC: 348).
37. 托 tuō “Toprak” < Siy. (HWC: 348).
38. 托钵 tuōbō “Ne ilah, ne de insan olan mahlukat” < Siy. (HWC: 348).
39. 乌矮真 wū āizhēn “Birliğe girecek olan yabancı soyadlıları idare eden memur” < Siy. *uağaičīn* (HWC: 360).
40. 屋引 wūyīn “Ev” < Siy. (HWC: 363).
41. 咸真 xiánzhēn “Menzilhane süvarisi” < Siy. < Tü.-Mo. *yamčī(n)* < Mo. *yam* “istasyon, durak”, *jam* “yol”, (HWC: 371).
42. 羊真 yángzhēn “Görev adı” < Siy. (HWC: 383).
43. 壹斗眷 yīdòujuàn “Aydınlık” < Siy. (HWC: 388).
44. 有连 yòulián “Bulut” < Siy. (HWC: 396).
45. 郁若 yùruò “Asalet ünvanı” < Siy. (HWC: 397).
46. 折浪真 zhéluǎngzhēn “Yargıç” < Siy. *jilruaičīn* < Tü.-Mo. *julura(lug)čī* “memur”; Mo. *jargučī*, (HWC: 404).
47. 直勤 zhíqín “İmparatorun yakınları” < Siy. *tāgin* < Tü. *tāgin* “imparator ailesinin evlatlarının üstlendikleri görev ünvanı” (HWC: 406).
48. 直真 zhízhēn “Kendi milletinin iç işlerini idare eden yönetici” < Siy. *tāgčīn* (HWC: 406).

4) Tuyguncadan Çinceye geçen kelimeler

HWC’de Tuyguncadan geçen bir kelime kaydedilmiştir.

1. 莫何 mòhé “Baba” < Tuy. *(a)bağa* < Tü. *bağa* “küçük” (HWC: 246).

5) Uyгурcadan Çinceye Geçen Kelimeler

HWC’de 83 kelime Uyğurca kaynaklı gösterilmiştir. Bunlar arasında Türkçe kaynaklı gösterilen 6; Arapça kaynaklı gösterilen 14; Farsça kaynaklı gösterilen 14; Rusça kaynaklı gösterilen 2; Moğolca kaynaklı gösterilen 1; Çince kaynaklı gösterilen 1 kelime bulunmaktadır. Uyğurca kaynaklı gösterilen bazı kelimeler köken itibarıyla Uyğurca değildir. Örneğin: *aptowa* (Far.), *barat* (Ar.), *dawaz* (Far.), *doğa* (Moğ.), *gugut* (Far.), *majan* (Ar.), *nezir* (Ar.), *sama* (Ar.),

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

sapayi (Ar.), satar, senem (Ar.), tembur (Ar.), wehpe (Ar.). Bu kelimeler Uygurcaya yerleşerek Çinceye geçmiş yabancı kökenli kelimelerdir. **83** kelime içerisinde Türkçe kökenli **33** kelime bulunmaktadır. Kitapta Uygurcadaki kız ve bayanlara saygı ifadesi olarak kullanılan *hinim* kelimesi Farsça kökenli gösterilmiştir. Ancak buradaki *hinim* kelimesi *han-i-m* - *hanım* kelimesinden başka bir şey değildir. Dolayısıyla Türkçe kökenlidir. İki terkipli bazı kelimelerin biri yabancı kökenli, diğeri Türkçe kökenlidir. Örneğin: **阿奇木伯克 āqímùbókè** “Hakimbeg” < Ar. *hakim*- Tü. *beg*; **安巴尔其 ānbā'ěrqi** “Ambarçı” < Far. *ambar*- Tü. *çi*; **普通抵项 pǔtōngdǐxiàng** “Pütün dihan” < Tü. *pütün*- Far. *dihan*. Uygurcadan Çinceye geçen kelimelerden **坎儿井 kǎn'ěrjǐng** “Yeraltı su kanalı” (XHC: 632), **坎土曼 kǎntǔmàn** “Kazma” (XHC: 632), **饅 náng** “ekmek” (XHC: 818), **袷袂 qiāpàn** “ceket” (XHC: 906) bugün Çince kullanılmaktadır. Uygurcadan Çinceye geçen kelimeler kelimeler şunlardır:

1. **阿不都瓦壺 ābùdūwǎhú** “İbrik” < Uyg. *aptowa* (HWC: 1).
2. **阿吉 ājǐ** “Demokratik reform hareketinden önce Uygur yüksek tabaka zatlının isimlerinin sonuna ilave edilen hürmet adıdır” < Uyg. *haji* < Ar. *hajji* / *hajj* “ kutsal yere bakıp tapınan” < *hajja* “ yola çıkmak, kutsal yeri ziyaret etmek” (HWC: 5).
3. **阿大 ādà** “Yaşça ve itibarca büyük kimse” < Uyg.~ Kaz. *ata* < Tü. *ata* “baba, ata” (HWC: 2).
4. **阿尔切 ā'ěrqiē** “Uygur feodal çiftliğindeki erkek uşak; ailedeki erkek köle” < Uyg. *elqi* (HWC: 4).
5. **阿克撒卡尔 ākèsākǎ'ěr** “Uygur feodal çiftliğinin baş yöneticisi veya amiridir” < Uyg. *aksakal* (HWC: 6).
6. **阿娜 ānà** “Anne” < Uyg. *ana* < Tü. *ana* (HWC: 9).
7. **阿奇木伯克 āqímùbókè** “Qing Sülalesi dönemindeki Şincang Uygur bölgesinde şehir ve köy işlerini idare eden en yüksek yöneticidir” < Uyg. *hakim beg* [*hakim* < Ar. *hakim* “hükümdar”. *beg* < Tü.] (HWC: 11).
8. **艾捷克 āijiékè** “Keman” < Uyg. *ğijek* (HWC: 15).
9. **安巴尔其 ānbā'ěrqi** “Uygur feodal çiftliğinde ambarı idare eden insan” < Uyg. *ambarqi* [< Ar. *anbar* “depo” + Uyg. *qi* (isim yapan ek)] (HWC: 18).
10. **奥他克其 à tākèqǐ** “Ortakçı” < Uyg. *otakqi* (HWC: 24).
11. **巴达木帽 bādámùmào** “Üzerine badem çekirdeği şeklinde nakış işlenen Uygur şafkasıdır” < Uyg. *badam doppa* [*badam* < Far. *bādām*] (HWC: 26).
12. **巴拉特节 bālātèjié** “Uygur, Tacik gibi milletlerin bayramı, yani yağlı kabak bayramıdır. Genellikle ramazan bayramından 45 gün önce yapılır. Her ev yağlı kabakları bir direğe bağlayıp ateşe verdikten sonra yere dökülenleri halk ayaklarıyla çiğner, böylece bela kazalardan kurtulduğuna inanır” < Uyg. *barat* (HWC: 28).
13. **巴依 bāyī** “Servet sahibi” < Uyg. *bay* [< Tü. *bay*] (HWC: 31).
14. **巴扎 bāzhā** “Pazar” < Uyg. *bazar* [< Far. *bāzār* “bir çarşı”] (HWC: 31).
15. **拜卡尔抵项 bàikǎ'ěr dǐxiàng** “Toprak ağaları için çalışan çiftçi köle” < Uyg. *bikardihan* (*bikar* “boş, işsiz”, *dihan* “çiftçi”) [< Far.] (HWC: 34).
16. **伯克 bóké** “Yönetici, ağa” < Uyg. *beg* [< Tü.] (HWC: 53).
17. **查拉克 chálākè** “Ağırlık ölçü birimi, yaklaşık 5 kiloya eşittir” < Uyg. *qarek* [< Far. “dörtte bir”] (HWC: 62).

18. 春吉(土屋) *chùnjí(tǔwù)* “Uygurların üzüm kuruttukları toprak ev, kerpiçle yapılır, havalandırılması için dört duvarı delikli yapılır” < Uyg. *qünqe* (HWC: 67).

19. 达甫(鼓) *dáfū(gǔ)* “Tef” < Uyg. *dap* [< Far. *tabiran* “tef”] (HWC: 69).

20. 达瓦孜 *dáwǎzī* “Yüksek ip üzerinde yürüme, Uygurların geleneksel sporu. İpin bir ucu yaklaşık 30 metre yükseklikteki direğe bağlanır, diğer ucu yere çakılan bir kazığa yatay olarak bağlanır, gösterici eline aldığı uzun düz bir dayakla müzik eşliğinde ip üzerinde gösteri yapar” < Uyg. *dawaz* (HWC: 70).

21. 刀郎(舞) *dāoláng(wǔ)* “Uygur halk dansı, genellikle festival ya da düğünlerde gösterilir” < Uyg. *dolan usuli* [*dolan* “Güney Xinjiang’daki (Doğu Türkistan) bir nehir isminden gelmedir] (HWC: 75).

22. 道阿 *dào’ā* “Eskiden Uygur feodal üst tabaka zatlarının yanlarında bulundurdıkları uşaklar” < Uyg. *doğa* (HWC: 75).

23. 地待克 *dìdàikè* “Çiftlikteki kadın uşak, cariye” < Uyg. *didek* (HWC: 79).

24. 都阿 *dūwǎ* “Dua” < Uyg. *doa* [Ar. *du’ā*] (HWC: 84).

25. 独他尔 *dúta’ěr* “İki telli saz” < Uyg. *dutar* [< *dü* “iki” + *tar* “tel” < Far.] (HWC: 85).

26. 巩乃斯种羊 *gǒngnǎisīzhōngyáng* “İnce yünlü koyun” < Uyg. *küneskoyi* [*künes* Kuzey Xinjiang’daki (Doğu Türkistan) Künes ilçesi (Yani xin yuan xian)nin adından alınmadır] (HWC: 122).

27. 古古提 *gǔgǔtí* “Kükürt, kibrit” < Uyg. *gugut* (HWC: 123).

28. 哈子伯克 *hǎzǐ bókè* “Eski dönemdeki Uygur idareci, hakimbeğden bir kademe altındadır” < Uyg. *kazbeg* (HWC: 131).

29. 海里木 *hǎilímù* “Bayan, hanım” < Uyg. *hinim* [Far.] (HWC: 133).

30. 汗 *hàn* “1. 1949’tan önce bazı yüksek tabaka Uygur erkeklerinin adlarının sonuna ilave edilen san; 2. Uygurların bayanları ifade etmede kullandıkları san, ismin sonunda kullanılır” < Uyg. *han* [< Tü.] (HWC: 134).

31. 和卓 *hézhūo* “1. İslam sahabelerine, Hz. Muhammed’in soyundan gelenlere ve İslam ulemalarına, yani kutsal kişilere verilen hürmet sanı; 2. Xinjiang (Doğu Türkistan) ve Orta Asya bölgesindeki feodal yüksek tabaka İslami zatlarının kendilerine verdikleri san, yani aristokrat” < Uyg. *hoja* [< Far. *huājāh*] (HWC: 136).

32. 黑孜买提卡尔 *hēizīmǎitǐkǎ’ěr* “Hizmetçi” < Uyg. *kizmetkar* [< Ar. *hidmat* veya Far. *hizmat* + Far. *kar* (yapım eki)] (HWC: 138).

33. 吉那孜 *jínàzǐ* “Tabut” < Uyg. *jinaza* [< Ar. *janāz*] (HWC: 150).

34. 卡隆 *kǎlóng* “Eski Uygurların çalgı aleti, şekli kanuna benzer” < Uyg. *kalun* (HWC: 170–171).

35. 坎儿井 *kǎn’ěrjǐng* “Uygur ve başka millet halklarının dağdaki kar sularıyla tarlayı sulamada kullandıkları su tesisidir, kuyular ard ardına sıralanacak şekilde kazılıp sonra dipten bir birleriyle bağlanarak yeraltı su kanalı haline getirilir” < Uyg. *kariz* (HWC: 175).

36. 坎土曼 *kǎntǔmàn* “Kazma, çapa” < Uyg. *ketmen* (HWC: 175).

37. 克依克卡 *kèyīkèkǎ* “Yumurta sarısı ile undan yapılmış ince çörek” < Uyg. *kiyikqe* (HWC: 189).

38. 苦尔 *kǔ’ěr* “köle” < Uyg. *kul* (HWC: 191).

39. 库尔班节 *kù’ěrbānjié* “Kurban bayramı” < Uyg. *kurban heyit* [< Ar. *‘īd al-Qurbān*] (HWC: 191–192).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

40. 玛江 mǎjiàng “Uygur ve diğer azınlık milletlerin kullandıkları süs eşyası, incileri ipe geçirmek suretiyle yapılan bir çeşit kolye” < Uyg. *majan* (HWC: 228).
41. 买僧 mǎisēng “Müezin” < Uyg. *mezin* [< Ar. *muazz(i)n*] (HWC: 229).
42. 买西热甫 mǎixīrèfǔ “Uygur ve diğer milletlerin küçük çaptaki geleneksel eğlence partısı, genellikle kış sezonunda evlerde düzenlenir, katılımcılar genellikle erkeklerdi” < Uyg. *mexrep* [< Ar. *maşrab* “bar, yiyip içilen yer”] (HWC: 229).
43. 莫合烟 mòhéyān “Sigara” < Uyg. *mohorka* [< Rus. *maxopka*] (HWC: 246).
44. 木卡姆 mùkānmǔ “Melodi anlamına gelir, Uygurların münevver klasik halk müziği, 12 bölümlüdür, ‘12 makam’ diye adlandırılmıştır” < Uyg. *mukam* [muhtemelen < Far. *muq* “şarkı” + Tü. *an* “şarkı”] (HWC: 249).
45. 纳孜尔孔 nàzī’ěrkǒng “Uygur dansı” < Uyg. *nazirqum* (HWC: 253).
46. 乃孜尔 nǎizi’ěr “Uygurların ölenlerin ruhu için düzenledikleri bir tür faaliyet, yakın kişiler davet edilip çeşitli milli yemekler yenir” < Uyg. *nezir* (HWC: 254).
47. 馕 náng “Ekmek” < Uyg. *nan* [< Far. *nān*] (HWC: 255).
48. 奴古拉 nùgǔlā “davul” < Uyg. *nağra* [< Far.] (HWC: 261).
49. 皮皮 pípi “Uygurların nefesli çalgı aleti” < Uyg. *pipi* (HWC: 273).
50. 皮然迪克 pírándíkè “Bir çeşit şekerli bisküvi; bisküvi; pasta” < Uyg. *pranik*, *perendik* [< Rus. *pranik*] (HWC: 273).
51. 皮牙孜 píyázi “Soğan” < Uyg. *piyaz*; Kaz. *peyaz* (HWC: 273).
52. 普通抵项 pǔtōngdǐxiàng “Toprak ağalarına yıllık çalışan çiftçi” < Uyg. *pütün dihan* [*dihan* < Far.], (HWC: 282).
53. 琪曼朵帕 qímànduǒpà “Uygurlarda bir çeşit renkli çiçek işlenmiş şapka” < Uyg. *qimendoppa* (HWC: 283).
54. 袷袂 qiāpàn “Uygur, Tacik gibi milletlerde erkeklerin giydikleri bir çeşit yakasız uzun ceket” < Uyg. *qapan* (HWC: 285).
55. 热瓦甫 rèwǎfǔ “Uygurların telli çalgı aletidir. Güney Xinjiang’dakisi yedi telli, Kuzey Xinjiang’dakisi sadece beş telli olur” < Uyg. *rawap* [< Far. *rabāb*] (HWC: 291).
56. 柔巴依 róubāyī “Uygur klasik şiirindeki bir türdür. Çinlilerin dörtlüklerine benzer” < Uyg. *rubayi* [< Far.], (HWC: 292).
57. 肉孜节 ròuzījié “Ramazan bayramı” < Uyg. *Rozi heyit* [< Far. *Roza* < *roza* “perhiz”] (HWC: 292).
58. 萨巴伊 sàbāyī “Uygur çalgı aleti” < Uyg. *sapay* (HWC: 295).
59. 赛的克 sàidíkè “Eskide her bayramda çiftçi kölelerin camiye verdikleri buğday” < Uyg. *sedike* [< Ar. *sadaqa* “dilenciye verilen para”] (HWC: 298).
60. 赛乃姆 sàinǎmǔ “Xinjiang’ın (Doğu Türkistan) çeşitli yerlerine yayılan Uygur ve diğer milletlerin bir tür şarkılı dansı, bir kaç şarkının dansa uyarlanmasıyla meydana gelir” < Uyg. *senem* (HWC: 299).
61. 沙朗木 shālǎngmù “Selam” < Uyg. *salam* [< Ar. *salām* ‘sağlam, barış’, İbranicedeki *shālām* (‘barış’) ile aynı kökten] (HWC: 306).
62. 沙律 shālǔ “Öğreti” < Eski Uygurca. *şazin* (HWC: 306).
63. 沙曼 shāmàn “Uygurların bir çeşit dansı” < Uyg. *sama* (HWC: 307).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

64. 沙他尔 *shātā'ěr* “Uygurların telli çalgı aleti. 13 telli olur” < Uyg. *satar* (HWC: 307).
65. 索索 *suǒsuǒ* “Xinjiang (Doğu Türkistan) kumluklarındaki bir çeşit bitki, odun yapılı” < Uyg. *söksök* (HWC: 331).
66. 塔卜 *tǎbù* “Tabut” < Uyg. *tawut* [< Ar. *tāwūt*] (HWC: 333).
67. 塔兰其 *tǎlánqí* “Aslı anlamı ekicidir. Azadlıktan önceki Mançu döneminde İli’ye göç eden Uygur çiftçilerine verilen ad” < Uyg. *taranqi* [< Moğ. *tariyaçin* “çiftçi, tekil”; *tariyaçid* “çiftçiler, çoğul”] (HWC: 334).
68. 坛 *tán* “Eskide Xinjiang’ın (Doğu Türkistan) kuzey bölgesinde pırnç tarlasını ölçmede kullanılan birim, aşağı yukarı 20 dönümdür” < Uyg. *den* [< Çin. *dān, shi* (HWC: 337).
69. 弹布尔 *tánbù'ěr* “Uygur çalgı aleti, tanbur” < Uyg. *tembur* (HWC: 337).
70. 桶翁 *tǒngwēng* “Yakasız uzun deri giysi” < Uyg. *ton*; Kaz. *ton* (HWC: 345).
71. 托勒 *tuòlè* “Aristokrat, bey” < Uyg. *töre*; Kaz. *törê* (HWC: 349).
72. 瓦甫地 *wǎfūdì* “Dini arsa” < Uyg. *wehpe* (HWC: 352).
73. 乌麻斯 *wūmāsī* “Mısır unundan yapılan yemek” < Uyg. *umaq* (HWC: 362).
74. 吾玛什 *wūmǎshí* “Mısır eriştəsi” < Uyg. *umax* [muhtemelen un + ax “yemek”] (HWC: 363).
75. 吾受尔 *wūshòu'ěr* “İslamdaki dinî vergilerin biri, yani dinî hububat” < Uyg. *uxur*, *huxur* [Ar. *iuxur* “onda bir vergi”] (HWC: 363).
76. 线帕拉孜 *xiànpālāzī* “Pamuk ipi ya da kaba yün ipten dokulan kaba kilim” < Uyg. *palaz* (HWC: 371).
77. 雅丹 *yǎdān* “Kurak bölgelerde rüzgâr nedeniyle oluşan bir çeşit yer şekli. Aslı anlamı ‘tehlikeli kaya’” < Uyg. *yar* (HWC: 379).
78. 雅克西 *yǎkèxī* “İyi, güzel” < Uyg. *yahxi* (HWC: 379).
79. 亚西姆塞斯 *yàxīmùsēsī* “Nasılsınız, iyi misiniz” < Uyg. *yahximusiz* (HWC: 381).
80. 亚夏逊 *yàxiàxùn* “Yaşasın” < Uyg. *yaxisun* (HWC: 381).
81. 业切 *yèqiè* “Xinjiang’daki (Doğu Türkistan) müslümanların aile fertleri öldükten yedi gün ve bir yıl sonra yapılan tören, hoca çağırılıp Kur’an okutulur ve yakınlarına hediye verilir” < Uyg. *yette* [Aslında “yedi gün” demektir] (HWC: 384).
82. 伊麻木 *yīmámù* “Xinjiang (Doğu Türkistan)da İslam dini görevlisi, namaz kıldırın kişi” < Uyg. *imam* [Ar. *imām* “yönetici, yol gösterici”] (HWC: 386).
83. 依勒克其 *yīlèkèqí* “Yıllık çalışan” < Uyg. *yillikqi*, (HWC: 387).
84. 扎卡特税 *zhākātèshuì* “İslam dinindeki vergilerin biri” < Uyg. *zakat* [Ar. *zakāt* “vergi vermek, fakirlere pul para vermek”] (HWC: 401).
- 6) Kazakçadan Çinceye Geçen Kelimeler
HWC’de Kazakça kaynaklı gösterilen 21 kelime bulunmaktadır. Bunların tümünün Kazakçadaki orijinal şekli verilmiştir. Bunlar arasında 拿吾肉孜节 *náwúròuzījié* “Nevruz” kelimesi Farsça kökenlidir. 冬不拉 *dòngbùlā* “dombura” (XHC: 257) bugün de Çince kullanılmaktadır. Kazakça kaynaklı gösterilen kelimeler şunlardır:
1. 阿肯 *ākēn* “Kazakların halk şairleri ve ozanlara verdikleri isim” < Kaz. *aken* (HWC: 6).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

2. 阿肯弹唱 ākēn táncàng “Kazak halk şairlerinin atışması, bir ya da iki kişi dombura çalarak söyler, güftesi genellikle irticalen söylenir, ayrıca konuşma da vardır” < Kaz. *akendar aytese* (HWC: 6).

3. 阿吾勒 āwūlè “Kazaklarda kan bağına dayanan en küçük birlik, genel olarak bir hayvan sahibi aile ya da hayvan sahibi zenginleri temel alan, kan bağları yakın olan bir kaç aile veya ondan fazla aileden oluşur” < Kaz. *awel* (HWC: 13).

4. 巴斯 bāsī “avul (kan bağına dayanan en küçük birlik) başı, belirli yetkileri vardır” < Kaz. *base* < *bas* (HWC: 30)

5. 包尔沙克 bào'ěershākè “Kazaklarda yağda kızartılarak pişirilen bir çeşit yemek, una tuz ilave edilip hamur yapıldıktan sonra küçük parçalar haline getirilerek kızartılır” < Kaz. *bawersak* (HWC: 36).

6. 标尔克 biào'ěrlái “Kazak ve Uygurların kışın giydikleri yuvarlak deri giysi” < Kaz. Uyg. *börük/bök* < Tü. (HWC: 45).

7. 别尔莱 bié'ěrlái “Deri yen” < Kaz. *biyelay* (HWC: 46).

8. 冬不拉 dòngbùlā “Kazakların milli çalgı aleti, koyun bağırsağından yapılan iki teli vardır” < Kaz. *dombra* (HWC: 83).

9. 金特 jīntè “Kazaklarda bir yemeğin adı” < Kaz. *jent* (HWC: 162).

10. 卡斯克 kāsīkè “kurt” < Kaz. *kasker* (HWC: 172).

11. 柯布斯 kēbùsī “Kazakların millî çalgı aleti” < Kaz. *kobez* (HWC: 180).

12. 克孜苦瓦尔 kèzikūwǎ'ěr “Yani ‘kız kovalar’, Kazak genç kız ve delikanlılarının çok sevdiği bir oyundur. Bir genç kız ve bir delikanlı atlarına binerek koştururlar, dönüş sırasında kız erkeği kovalar ve kamçısıyla erkeğe vurur” < Kaz. *kez kuwar* (HWC: 189).

13. 拿吾肉孜节 nǎwúròuzījié “Kazakların önemli bayramının adı, İslam takvimine göre aralık ayında yapılır” < Kaz. *nawerez* (HWC: 251).

14. 斯布斯柯 sībùsīkè “Kazakların milli çalgı aleti, bir çeşit kısa klarnet” < Kaz. *sebezge* (HWC: 323).

15. 塔睦尔 tāmù'ěr “Kardeş gibi olmak” < Kaz. *tamer* (HWC: 335).

16. 套麻嘎 tàomágā “Kartal şaffkası, av kartalının başına konur, kartalı tutmaya yarar” < Kaz. *tomaga* (HWC: 339).

17. 吐麻克 tǔmákè “Kazak ve Uygur erkeklerinin giydikleri teneke biçiminde yuvarlak şapka, tilki derisinden yapılır” < Kaz. Uyg. *tumak* (HWC: 347).

18. 吾鲁 wūlǔ “Kabile, soy” < Kaz. *urew / uruw* (HWC: 363).

19. 耶利 yēli “Kazakların kabile, sülale ve devlete verdikleri isimdir. Bazen ‘uruw’ (uruk) da derler” < Kaz. *êl* (HWC: 384).

20. 衣什克 yīshīkè “Kazakların bağladıkları kumaşlı kemer” < Kaz. *ixik* (HWC: 387).

7) Kırgızcadan Çinceye Geçen Kelimeler

HWC'de 10 kelime Kırgızca kaynaklı gösterilmiş, orijinal şekilleri de verilmiştir. Bunlardan 密的支 mīdīzhī “kâtip” kelimesi Çince “yazmak” anlamındaki “piet” kelimesinden türetilmiş ve tekrar Çinceye verilmiştir. HWC'de Kırgızca kaynaklı gösterilen kelimeler şunlardır:

1. 艾列切克 àilièqièkè “Kırgız kadınlarının eskide başlarına bağladıkları beyaz kumaştan yapılan giysi” < Kırg. *elet t[he]k* (HWC: 15).

2. 包糟 bāozāo “Kırgızların bir çeşit içeceği” < Kırg. *bozo* (HWC: 37).

3. 加尔玛 jiǎ'ěrmǎ “Kırgızların bir çeşit içeceği” < Kırg. *dzarma* (HWC: 153).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

4. 克雅克 kèyākè “Kırgızların eski müzik aleti” < Kırg. *qhejaq* (HWC: 189).
5. 库木孜(琴) kùmùzīqín “Kopuz” < Kırg. *qhomuz* (HWC: 192).
6. 玛纳斯奇 mǎnàsīqí “Özel olarak Kırgız kahramanlık destanı ‘Manas’ı söyleyen halk ozanı” < Kırg. *manast/he* (HWC: 228).
7. 密的支 mǐdīzhī “Kırgız hükümdarlarının saray katibi” < Kırg. *bitigçi* (HWC: 239).
8. 纳仁 nàrén “Kırgızların sevdiği etli makarna” < Kırg. *naren* (HWC: 253).
9. 切克满 qièkěmǎn “Kırgızların deve yünüyle dokudukları bir çeşit kumaş” < Kırg. *t/hekhmen*, (HWC: 286).
10. 乌拉奇克 wūlāqīkè “Kuzu kapışma yarışına katılan kişi” < Kırg. *ulaqthe* (HWC: 361).

8) Özbekçeden Çinceye Geçen Kelimeler

HWC’de Özbekçe kaynaklı gösterilen kelimelerin sayısı 6’dır. Bunların Özbekçedeki orijinal şekilleri de verilmiştir. Yalnız bunlardan 萨玛瓦 sāmǎwǎ “semaver” Rusça, 东布 dōngbù “tembur” ise Arapça kökenlidir. HWC’de Özbekçe kaynaklı gösterilen kelimeler şunlardır.

1. 艾特克 àitèkè “Üzerine nakış işlenmiş çizme” < Özb. *ethik* (HWC: 16).
2. 巴斜 bāxié “Özbeklerin bir çeşit halk dansı” < Özb. *baše* (HWC: 31).
3. 东布 dōngbù “Özbeklerin milli telli çalgı aleti” < Özb. *thumbur* (HWC: 83).
4. 库尔达克 kù’ěrdákè “Patatesle yapılan etli yemek” < Özb. *qurdaq* (HWC: 192).
5. 萨玛瓦 sāmǎwǎ “Semaver” < *samawar* [< Rus. *samavar*] (HWC: 297).
6. 斜格乃 xiégénǎi “Özbeklerin çalgı aleti” < Özb. *shaqns* (HWC: 373).

9) Tatarcadan Çinceye Geçen Kelimeler

HWC’de Tatarca kaynaklı gösterilen 3 kelime bulunmaktadır. Bunların orijinal şekilleri de verilmiştir. Bu kelimeler şunlardır:

1. 忽迷思 hūmísī “Kımız” < Tat. *kumiz* (HWC: 140).
2. 克儿西玛 kè’ěrxīmǎ “Tatarların bir çeşit içkisi” < Tat. *qheşma* (HWC: 184).
3. 克赛勒 kèsàilè “Tatarlarda bir içecek çeşidi” < Tat. *khese* (HWC: 188).

B. Dolaylı Olarak Çinceye Geçen Türkçe Kelimeler

Türkçeden doğrudan Çinceye geçen kelimelerin yanısıra başta Moğolca olmak üzere Mançuca, Kitanca, Tibetçe, Tacıkçe, Rusça, İngilizce gibi çeşitli diller aracılığıyla geçen kelimeler de bulunmaktadır. Bunları şu şekilde göstermeye çalıştık:

1) Moğolcadan Çinceye Geçen Türkçe Kelimeler

HWC’de Moğolca kaynaklı olarak gösterilen kelimeler arasında 47 kelimenin Türkçe kökenli olduğu anlaşılmaktadır. Biz bunları Gerhard Doerfer’in tesbitine dayanarak belirledik. Bu kelimeler şunlardır:

1. 阿尔斯郎 ā’ěrsīláng “Arslan” < Moğ. *arslan* (HWC: 4) < Tü. *arsalan*, *arslan* (TMEN: 522).
2. 阿尔泰 ā’ěrtài “Altın” < Moğ. *altan* (HWC: 4) < Tü. *altan*, *altun* (TMEN: 522).
3. 阿寅勒 āyínlè “Aile, oba, köy” < Moğ. *ail* (HWC: 14) < Tü. *ayil* “komşuluk” (TMEN: 523).
4. 爱兰 àilán “Ayran” < Moğ. *ayirag* (HWC: 16) < Tü. *Ayirag* “İnek sütünden yapılmış kımız” (TMEN: 523).
5. 安答 anda “And içmiş kardeş, arkadaş” < Moğ. *anda*, *and* (HWC: 18) < Tü. *anda* “Yoldaş, arkadaş, dost” (TMEN: 522).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

6. 八魯 *bālū* “Gri” < Moğ. *boru* (HWC: 25) < Tü. *boro* “gri” (TMEN: 525).
7. 巴嘎 *bāgā* “Ordu. Qing sülalesi döneminde “xihu” diye adlandırılan nahiyeden küçük birimdir. Kurtuluştan sonra İç Moğolistan Özerk Bölgesi’ndeki hayvancılık yapılan bölgelerde bu ad alışkanlık olarak köy dereceli devlet organı karşılığında kullanıldı. 1954’ten sonra, Baga normal köyle eşitlendi” < Moğ. *bag* [<Tü. *bag*] (HWC: 27).
8. 巴彦 *bāyàn* “Servet sahibi, hayvan sahibi” < Moğ. *bayan*, *boyan* (HWC: 31) < Tü. (TMEN: 524).
9. 拔都魯 *bádūlū* “Kahraman, savaşçı” < Moğ. *bagator*, *baatur* (HWC: 31) < Tü. *bagatur*, *batur* “Kahraman” (TMEN: 523–524).
10. 别里哥 *biélīgē* “Akıl, bilge” < Moğ. *bilig* [<Tü. *bilig*] (HWC: 46)
11. 孛 *bó* “Şaman” < Moğ. *böke*, *böx* (konuşmada) (HWC: 53) < Tü. *böge* (TMEN: 525).
12. 孛阔 *bókuō* “Savaşçı, güçlü, güreşçi” < Moğ. *böke*, *böx*(konuşmada), (HWC: 53. <Tü. *böke* (TMEN: 525).
13. 茶迭儿 *chádié’ér* “Çadır” < Moğ. *çadir* (HWC: 62) < Tü. *çatur* (TMEN: 527).
14. 达赖 *dálài* “Aslında deniz anlamındadır. Çince Tibet’teki Lama dini Geru Mezhebinin (Sarı Din) yaşayan iki büyük Buda’sının birinin (Lasa’daki) ünvanı olan ‘Lama’ (Üstad anlamındadır) ile birlikte kullanılır” < Moğ. *dalai* (HWC: 70) < Tü. *dalai* “deniz” (TMEN: 528).
15. 答剌罕 *dálāhǎn* “Askeri rütbe” < Moğ. *darxan* (HWC: 71) < Tü. *darqan* (TMEN: 528).
16. 掇里班曲律 *duōlǐbānqūlǜ* “Dört savaşçı” < Moğ. *dörben kuluk* (HWC: 89) *dörben* “dört” < Tü. (TMEN: 528).
17. 俄木其 *émùqí* “Doktor” < Moğ. *emç* (HWC: 90) < Tü. *emçi* “Doktor” (TMEN: 529).
18. 鄂拓克 *ētòkè* “Kan bağına dayalı kabile. Qing sülalesi döneminde Cunganlar 24 otag’a ayrılmış, her otagda 1 ile 5 kadar kişi bulunmuştur” < Moğ. *otog* (HWC: 92) < Tü. *otog* “Aile, soy, temel” (TMEN: 534).
19. 哈罕 *hāhǎn* “İmparator, kağan” < Moğ. *xagan*, *xan* (HWC: 129) < Tü. *qan* “Hükümdar” (TMEN: 535).
20. 哈剌 *hālà* “Siyah, karanlık” < Moğ. *xar(a)*, *kar(a)* (HWC: 130) < Tü. *qara* (TMEN: 536).
21. 哈纳 *hana* “Çadırın ağaçtan yapılmış duvarı” < Moğ. *xana*, (HWC: 131) < Tü. *qana* “Duvar kanadı” (TMEN: 535).
22. 忽兀儿 *hūwù’ér* “Kaman” < Moğ. *xugur*, *xuur* (HWC: 140) < Tü. *qugurçi* “Kamançı” (TMEN: 538).
23. 胡拔四 *húbōsì* “Kopuz” < Moğ. *xubis*, *xubs* < Türkçe. *qobuz*, *qubuz* (HWC: 140).
24. 火你赤 *huǒnǐchì* “Koyuncu, koyun çoban” < Moğ. *xoniçi* (HWC: 145) < Tü. *qoñçi* “Çoban” (TMEN: 537).
25. 吉木申 *jímùshēn* “Meyva, yemiş, reçel” < Moğ. *jim s*, *jimisen* (HWC: 150) < Tü. (TMEN: 530).
26. 阔端赤 *kuòduānchì* “Muhafız, koruma” < Moğ. *kötüçi*, *köteçi* (HWC: 195) < Tü. *küd-* “Korumak” (TMEN: 532).
27. 怯里马赤 *qièlǐmǎchì* “Tercüman” < Moğ. *kelemürçi* (HWC: 287) < Tü. *kelmeçi* “Tercüman” (TMEN: 531).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

28. 敏里 mǐnlǐ “Bin” < Moğ. *mianga(n)* (HWC: 242) < Tü. (TMEN: 533).
29. 怯薛 qièxuè “Muhafız birliği, muhafız alayı” < Moğ. *kesig, keşigten* (HWC: 287) < Tü. (TMEN: 531).
30. 萨日朗(花) sàrlǎng(hua) “Dağ çiçeği” < Moğ. *sarana* “Çiçek” (HWC: 297) < Tü. çeçek (TMEN: 527).
31. 苏鲁克 sūlǔkè “Sürü, hayvan sürüsü” < Moğ. *süreg, sürüg* (HWC: 328) < Tü. *sürüg* “sürü” (TMEN: 540).
32. 速鲁麻 sùlǔmá “Rakı” < Moğ. *sürme* (HWC: 329) < Tü. *sorma* (TMEN: 540).
33. 塔里牙 tālǐyá “Hububat” < Moğ. *tariy-a* (HWC: 335) < Tü. (TMEN: 542).
34. 谈哈 tánhà “Damga, mühür” < Moğ. *tamag(a)* (HWC: 337) < Tü. (TMEN: 541).
35. 探马赤 tànǎchì “Deveci, deveye bakan” < Moğ. *temegeçi* (HWC: 338) *temegen* < Tü. (TMEN: 542).
36. 腾戈里 téng gē lǐ “Gök, tanrı” < Moğ. *teñri, teñgeri, tegri* < Tü. *teñri* (HWC: 342).
37. 图们 túmén “Tümen, on bin” < Moğ. *tumen* < Tohar. *tmam, tmane, tumane* < Tü. *tümen* (HWC: 346) < Tü. (TMEN: 544).
38. 斡脱 wòtuò “Ortak, arkadaş, ticaret ekibi, tüccar” < Moğ. *ortok* < Tü. *ortaq* (HWC: 360) < Tü. (TMEN: 534).
39. 邬吉门 wūjímén “Üzüm” < Moğ. *üjem* (HWC: 363) < Tü. *üjüm* (TMEN: 545).
40. 昔刺 xīlǎ “Sarı, yumurta sarısı” < Moğ. *sir(a), sar* (HWC: 367) < Tü. *sarıg* “Sarı” (TMEN: 539).
41. 札鲁花赤 zhālǔhuàchì “Yargıç” < Moğ. *jarguçi* (HWC: 402) < Tü. (TMEN: 530).
42. 倚纳 yǐnà “Uyumlu, sevilen kimse” < Moğ. *inag* (HWC: 389) < Tü. *inag* “Samimi, dost” (TMEN: 529).
43. 扎里赤 zhālǐchì “Yarlıkçı, fermanı duyuran” < Moğ. *jarliğçi* (HWC: 401) < Tü. *jarlig* “Karar name” (TMEN: 530).
44. 扎鲁忽 zhālǔhū “Dava” < Moğ. *jargu* (HWC: 401) < Tü. *jargu* “Dava” (TMEN: 530).
45. 𪛗答 zhādā “Hayvanların vücudundan elde edilen bir çeşit taş (öküzün ödü olduğu da söyleniyor)” < Moğ. *Jada* [<Tü. *gyad*] (HWC: 402) < Tü. *jada* “Yağmur büyü” (TMEN: 530).
- 2) Mançucadan Çinceye Geçen Türkçe Kelimeler
HWC’de Mançuca kaynaklı gösterilen kelimelerden 7’sinin Türkçe kökenli olduğu anlaşılmaktadır. Bu kelimeler şunlardır:
1. 阿里喜 ālǐxǐ “Avı kuşatma” < Nüzhen.¹ *abalaci* (HWC: 7) < Tü. *aba* “Av” (TMEN: 521).
2. 爱星阿巴图鲁 àixīng’ā bātúlǔ “Qing sülalesi döneminde savaşta hizmet gösterip ödül kazanmış yöneticilerin adı” < Man. *aisingga baturu. aisingga* “Faydalı”; *baturu* “Savaşçı, kahraman” anlamındadır](HWC: 17) < Tü. *batur* (TMEN: 524).
3. 谏达 àndá “Arkadaş, ortak” < Man. *anda*, (HWC: 21) <Tü. (TMEN: 522).
4. 多罗 duōluó “Tören, hak, kanuna uygun” < Man. *doro* (HWC: 87) < Tü. *törö* “hak” (TMEN: 543).
5. 额尔沁 é’ěrqìn “Elçi” < Man. *elcin* [< Tü. *elçi(n)*](HWC: 90–91).

¹ Nüzhen, Mançuların diğer bir adıdır.

6. 失魯 *shílǔ* “Hayvan sürüsü” < Man. *suruk* (HWC: 315) < Tü. *sürüg* “sürü” (TMEN: 540).

7. 兀主猛安 *wùzhǔměng'ān* “Qing sülalesi döneminde rütbe adı, binbaşı” < Nüzhen. *uju mingan* (*uju* “Baş”; *mingan* “Bin” anlamındadır) (HWC: 364) *mingen* “Bin” < Tü. (TMEN: 533).

3) Kıtancadan Çinceye Geçen Türkçe Kelimeler

HWC’de Kitanca kaynaklı gösterilen kelimelerden 8’i Türkçe kökenlidir. Bunlar şunlardır:

1. 阿札割只 *āzhágézhǐ* “Liao sülalesi dönemindeki görev adı” < Kıt. [*< Tü. ajaçi*] (HWC: 14).

2. 暴里 *bào lǐ* “Liao sülalesi döneminde kötü insanlara karşı nefret ifade eden kelimedir, asıl anlamı ‘pars’tır” < Kıt. [*<Tü. bars* “Pars”] (HWC: 38).

3. 达刺干 *dálàgān* “Liao sülalesi dönemindeki görev adı” < Kıt. *darkhan* (HWC: 69) < Tü. *darqan* (TMEN: 528).

4. 打弼 *dǎbì* “Saygı sunmak” < Kıt. *tabig* / *tabuğ* < Tü. *tabuğ* (HWC: 71).

5. 哈喇 *hālǎ* “Kara, siyah” < Kıt. *khara* [Moğ. *xara* “Siyah” kelimesiyle ilgisi vardır] (HWC: 130) < Tü. *qara* (TMEN: 536)

6. 梅里 *méilǐ* “Liao sülalesi dönemindeki görev adı” < Kıt. < Tü. *buiruk* “Vezir, aslında fermanı ileten memur anlamındadır” (HWC: 233).

7. 莫弗贺 *mòfúhè* “Liao sülalesi döneminde kabile şeflerine verilen ad” < Kıt. Muhtemelen Türkçe *bağa* “küçük” olabilir. (HWC: 246).

8. 夷离董 *yílíjǔn* “Kıtan kabilesinin siyasi ve askeri önderi” < Kıt. *irkin* / *erkin* < Tü. *irkin* / *erkin*, (HWC: 388).

4) Tibetçeden Çinceye Geçen Türkçe Kelimeler

HWC’de Tibetçe kaynaklı gösterilen kelimelerden 3’ünün kökeni Türkçe ile ilgilidir. Bunlardan *emçi* Türkçe kökenlidir, ancak diğer ikisinin kökeni tartışmaya açıktır. Bunlar şunlardır:

1. 阿姆吉 *āmǔjǐ* “Lasa bölgesinde Tibetlerin doktorlara verdikleri ad” < Tb. *emtchi* (HWC: 9) < Tü. *emçi* “Doktor” (TMEN: 529).

2. 古德里 *gǔdélǐ* “İpar” < Tb. *gou deri*, *gou* “Koç”, *deri* “Koku” anlamındadır. Türk ve Moğol dil ailesinden geldiği söyleniyor. (HWC: 123).

3. 乌拉 *wūlā* “Angarya” < Tb. *ula*, muhtemelen Farsçadır. Türkçe olduğu da söyleniyor. (HWC: 361).

5) Tacikçeden Çinceye Geçen Türkçe Kelimeler

HWC’de Tacikçe kaynaklı gösterilen kelimelerden sadece 1’i Türkçe kökenlidir. Bu da şudur.

1. 乔洛克 *qiáoluòkè* “Taciklerin giydikleri bir çeşit deri ayakkabı” < Tac. *t/horug* < Uyg. *qoruk* (HWC: 286).

6) Rusçadan Çinceye Geçen Türkçe Kelimeler

HWC’de Rusça kaynaklı gösterilen kelimelerden Türkçe kökenli olanlar 21’dir. Bunların kaynak dildeki orijinal şekilleri de verilmiştir. Bunlar şunlardır:

1. 阿尔申 *ā ěrshēn* “Rus ölçüsü, eski Ruslarda 0,71 metreye eşit uzunluk ölçüsü” < Rus. *arşın* (HWC: 4) < Tü. (STRY: 40).

2. 阿依尔 *āyǐ’ěr* “1. Altay bölgesinde oba; 2. Moğol göçmenlerinin yurdu; 3. Kırgız Cumhuriyetinde köy” < Rus. *ayıl* (HWC: 14) < Tü. (STRY: 41).

3. 贝伊勒贝伊 *bèiyǐlèbèiyǐ* “Orta çağ Osmanlı imparatorluğundaki valilere verilen ad” < Rus. *beilerbey* (HWC: 39) < Tü.

4. 别伊 *biéyǐ* “Bey” < Rus. *bey* (HWC: 46) < Tü. (STRY: 74).

Turkish Studies

5. 波加的尔 *bōjiādi'ěr* “Savaşçı, yiğit, özellikle Rus halk rivayet ve destanlarındaki güçlü kahramanları gösterir” < Rus. *bogatır* (HWC: 48) < Tü. (STRY: 82).
 6. 布乍 *bùzhà* “Boza” < Rus. *buza* (HWC: 60) < Tü. (STRY: 90).
 7. 禅格琴 *chángéqín* “Azerbaycanda bir çeşit telli çalgı” < Rus. *çeng* (HWC: 63) < Tü. (ATS: 198).
 8. 昌科布兹琴 *chāngkēbùzīqín* “Özbeklerde bir çeşit ağız kopuzu” < Rus. *çang - kobuz* (HWC: 64) < Tü. (STRY: 188).
 9. 杜塔尔 *dùtǎ'ěr* “Orta Asyada halk çalgı aleti” < Rus. *dutar* (HWC: 86) < Tü. (STRY: 129).
 10. 给亚克琴 *gěiyàkèqín* “Kırgızların bir çeşit çalgı aleti” < Rus. *kıyak* (HWC: 120) < Tü. (KS: 464).
 11. 基什拉克 *jīshílàkè* “Orta Asyalıların köylere verdikleri bir ad” < Rus. *kışlak* < Tü. (HWC: 48).
 12. 捷克曼 *jiékèmán* “Kafkaslıların giydikleri bir çeşit ceket” < Rus. *çekmen* < Tü. (HWC: 160).
 13. 柯布札 *kēbùzhá* “Ukraynada eskide kullanılan sekiz telli bir çeşit çalgı aletidir” < Rus. *kobza* (HWC: 180) < Tü. (STRY: 188).
 14. 科穆兹琴 *kēmùzīqín* “Kırgızların bir çeşit çalgı aleti” < Rus. *komuz* < Kırg. *qhomuz* (HWC: 182).
 15. 科培兹琴 *kēpéizīqín* “Kazakların bir çeşit çalgı aleti” < Rus. *kobız* < Kaz. *qhobez* (HWC: 182).
 16. 库贝兹琴 *kùbèizīqín* “Başkurdistan ve Tataristan Cumhuriyetlerinde yaygın olan bir çeşit ağız çalgı aleti” < Rus. *kubiz* (HWC: 191) < Tü. (STRY: 188).
 17. 锵克琴 *qiāngkèqín* “Özbeklerin bir çeşit vurularak çalınan çalgı aleti” < Rus. *çank* (HWC: 286).
 18. 秋伊久克笛 *qiūyǐjiūkèdí* “Türkmenlerin üfleyerek çaldıkları bir çeşit çalgı aleti” < Rus. *tyodyok* (HWC: 289) < Tü. (TDS: 663).
 19. 散图尔琴 *sǎntú'ěrqín* “Türkiye ve Kafkaslarda vurularak çalınan bir çeşit çalgı aleti” < Rus. *santur/ santuri* (HWC: 300) < Tü. (TS: 1257).
 20. 司贝兹加笛 *sībèizījiādí* “Kazak ve Kırgızların borulu çalgı aleti” < Rus. *sıbzga* (HWC: 321) < Tü. (KTS: 592).
 21. 塔尔琴 *tǎ'ěrqín* “Kafkas ve Orta Asyada bir çeşit telli çalgı aleti” < Rus. *tar* (HWC: 334) < Tü. (ATS: 1106).
 22. 乌芦斯 *wūlúsī* “Eskide Moğolistan, Sibirya ve Avrupa ile Rusya'nın güney doğusundaki bazı kabilelerin oluşturduğu bir devlet teşkilatı” < Rus. *ulus* [< Türkçe] (HWC: 362) < Tü. (STRY: 346).
 23. 乌宗达拉舞 *wūzōngdálāwǔ* “Azerbaycan halkının tek kişilik dansı” < Rus. *uzundara* (HWC: 362) < Tü. (ATS: 1172).
 24. 雅蕾舞 *yǎlěiwǔ* “Azerbaycan'ın bir çeşit halk dansı” < Rus. *yallı* (HWC: 379) < Tü. (ATS: 1215).
- 7) İngilizceden Çinceye Geçen Türkçe Kelimeler
HWC'de İngilizce kaynaklı gösterilen kelimeler arasında Türkçe kökenli 9 kelime bulunmaktadır. Bunlar şunlardır:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

1. 阿哈 āhā “Türkiye ve diğer İslam ülkelerinde önemli yetkililere verilen hürmet adı” < İng. *aga agha* < Tü. *Agha* “Sahip, efendi” (HWC: 4).
2. 拜兰节 bàilánjié “İslamda dini bayram” < İng. *Bairam* < Tü. *bäiram* (HWC: 34).
3. 巴夏 bāxià “Eskide Türkiye ve Mısır’da yüksek dereceli ordu ve hükümet yetkililere verilen ad” < İng. *pasha, pacha* < Tü. *pāshā, bāshā* (*bāsh* “baş, önder”) (HWC: 31).
4. 贝伊 bèiyī “Bey” < İng. *bey* < Tü. *bey* (HWC: 39).
5. 布祖基琴 bùzǔjīqín “Yunan kökenli bir çeşit uzun saplı çalgı aleti” < İng. *bouzouki/ bousouki* < Çağdaş Yunanca. *Mpouzouki*. Muhtemelen Türkçeden gelmedir (HWC: 60).
6. 库鲁 kùlǔ “Kuruş, Türkiyenin para birimi” < İng. *kurus* < Tü. (HWC: 192).
7. 惹尼恰利(兵) rěníqiàlì(bīng) “Yeniçeri” < İng. *Janizary / janizary; Janissary / janissary* < Fr. *janissaire* < İt. *giannizzero* < Tü. *yenicheri*, asıl anlamı “Yeni ordu” (HWC: 291).
8. 台伊 táiyī “1. Eskide Cezayir’deki yerli yetkililere verilen ad; 2. Eskide Tunus veya Tripoli gibi Kuzey Afrika İslam ülkelerindeki paşa” < İng. *dey* < Tü. *dāi* “dayı, aslında büyüklere saygı ifadesiydi” (HWC: 336).
9. 托马 tūomǎ “Tümen, on bin” < İng. *toman* < Far. *tūman* < Tü. *tūman* “Çok, on bin” (HWC: 349).

Sonuç olarak, Türkçeden Çinceye doğrudan ve dolaylı olarak pek çok kelime geçmiştir. HWC’den tespit edebildiğimiz Türkçe kökenli kelimelerin sayısı **349**’dur. Bu kelimelerin büyük bir kısmı Türkçe kökenlidir. Bir kısmı ise aslında yabancı kökenli olup, önce Türkçeye girip yerleşmiş, sonra Çinceye geçmiştir. Tespit ettiğimiz rakamları son ve kesin rakam olarak kabul etmemek gerekir. Çünkü konuyla ilgili etimoloji çalışmaları derinleştirilirse, bu rakamlar değişebilir. Biz bu rakamları Türkçeden Çinceye geçen kelimeler hakkında bir fikir vermek için gösterdik.

KISALTMALAR

Ar.	Arapça.
ATS	Seyfettin Altaylı. Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü, 2 Cilt, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul, 1994.
bk.	Bakınız.
Çin.	Çince.
Far.	Farsça.
Hun.	Hunca.
HWC	HANYU WAILAICI CIDIAN [Çincedeki Yabancı Kelimeler Sözlüğü], Shanghai Cishu Chuban She (Shanghai Sözlük Neşriyatı), 1984.
İng.	İngilizce.
Kaz.	Kazakça.
Kırg.	Kırgızca.
Kıt.	Kıtanca.
KS	K. K. Yuhadin. Kırgız Sözlüğü, Çev. Abdullah Taymas, 2 Cilt, 3. Baskı, TDK Yayınları, Ankara 1994.
KTS	Kazak Tılning Sözdigi, Ultık Gılım Akademiyası, Almatı 1999.
Man.	Mançuca.
Moğ.	Moğolca.
Özb.	Özbekçe.
Rus.	Rusça.
Siy.	Sıyanpiçe.
STRY	E. N. Şipova, Slovar Tyorkizmov f Russkom Yazike, İzdatelstvo “Nauka” Kazahskoi SSR, Alma-Ata, 1976.
Tac.	Tacikçe.
Tb.	Tibetçe.
TDS	Türkmen Dilinin Sözlüğü, Türkmenistan SSR İlimler Akademiyasının Neşriyatı, Aşgabat 1962.
TMEN	Gerhard Doerfer. Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen, unter besonderer Berücksichtigung älterer Neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuriszeit, Band I, Wiesbaden 1963; Band II, Wiesbaden 1965; Band III, Wiesbaden 1967; Band IV, Wiesbaden 1975.
TS	Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Basımevi, Ankara 1988.
Tü.	Türkçe.
Uyg.	Uygurca.
XHC	XIANDAI HANYU CIDIAN [Çağdaş Çincenin Sözlüğü], Shangwu Yinshu Guan, Pekin 1986.

Bazı işaretlerin ses değerleri:

dz-c	
γ-ğ	
q-ç	(Uygurca)
qh-k	
q-k	(Özbekçe)
x-h	(Diğer diller)
x-ş	(Çince ve Uygurca)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

MİLLÎ MÜCADELE'DE İZMİR'E DOĞRU GAZETESİ

Erol KAYA*

ÖZET

İzmir'e Doğru Gazetesi, 16 Kasım 1919-27 Haziran 1920 tarihleri arasında toplam 74 sayı olarak Balıkesir'de yayınlanmıştır. Gazetenin yayın kadrosu üç kişiden oluşmaktadır: Esat Çınar, Mustafa Necati ve Hüseyin Vasıf beyler. İlk zamanlar haftada iki gün yayınlanan gazete, daha sonra haftalık yayın sayısını üç güne çıkarmıştır.

İzmir'e Doğru Gazetesi'ni dönemin diğer gazetelerinden ayıran en önemli özelliği, Milli Mücadele'yi kesintisiz olarak desteklemesi ve Batı Anadolu'da çıkan bir gazete olmasına rağmen Anadolu'da oluşan bağımsızlık ve mücadele ruhunu tam olarak yansıtmamasıdır.. Nitekim, "Harekât-ı Milliye'nin hadim ve mürevvicidir" şeklinde hedefini belirleyen gazete, "Amal-i Milliyeyi müdafaa edecek yazılar kabul edilir" şeklindeki ifadesi ile de Müdafaa-i hukuk şuurunu uyandırma hedefini açıkça ortaya koymuştur.

İzmir'e Doğru Gazetesi, Anadolu'nun işgali müddetince adeta bağımsızlık isteğinin en önemli temsilcilerinden birisi olmuştur. İtilaf Devletlerinin propagandalarına karşı halkın direnme gücünü ve moralini hep ayakta tutmaya çalışmıştır. Bir anlamda cephe gerisini tutarak cephede verilen mücadeleye destek olmuştur. İzmir'e Doğru Gazetesi, verdiği haberlerde ağırlıklı olarak Batı Anadolu'yu öne çıkarmasına rağmen, sadece Batı Anadolu'da değil, Anadolu'nun işgale uğramış bütün bölgelerinde dikkatle izlenen bir gazete olma özelliğini kazanmıştır. Bu yönüyle İtilaf devletlerinin sıkı bir takibine maruz kalmıştır.

Gazete, bir yandan cephe haberlerini yayınlarken diğer yandan da halkın içinde bulunduğu durum hakkındaki haberlere de geniş yer vermiştir. Özellikle Batı Anadolu'nun içinde bulunduğu durumu bütün çıplaklığıyla veren haberlere gazete sütunlarında sıkça rastlanmaktadır. Haberler verilirken Türk halkının maneviyatını yükseltici ve insanları ümide sevk edici bir surette verilmesine azami dikkat gösterilmiştir. İzmir'e Doğru Gazetesi sadece Anadolu halkı tarafından değil, Anadolu'nun durumunu dikkatle takip eden yabancı kurum ve basın tarafından da dikkate alınan bir gazete olma özelliğini hiç kaybetmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Basın, İzmir'e Doğru Gazetesi, Milli Mücadele, İtilaf Devletleri

THE NEWSPAPER TO İZMİR" IN THE NATIONAL STRUGGLE

ABSTRACT

"The Newspaper To İzmir" Was published as 74 issues between November 16, 1919 and June 27, 1920. At first, the newspaper was published two days in a week, and then three days in a week.

The most important feature, which apart from the other newspapers of that period, of "The Newspaper to İzmir" is to support The National Struggle throughly. The newspaper became one of the most important representatives of the independence desire in fact in the occupation period of Anatolia.

"The Newspaper To İzmir, which placed to the news came from the sources in İzmir and its surround ratherly in the first periods, noticed to give news from every places of Anatolia as from the first days of the year of 1920.

Keywords: Press, National Struggle, To İzmir.

* Yard. Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi.

Giriş

Milli Mücadele tarihi içerisinde basın çok önemli bir yeri vardır. Basın organlarının önemli bir kısmının toplandığı İstanbul'da bazı gazeteler (Tasvir-i Efkâr, Vakit, İleri gibi) Milli Mücadele'yi destekler ve o yönde yayın yaparlarken, bazı gazeteler de (Peyam-ı Sabah, Alemdar gibi) Milli Mücadele aleyhtarı yayınlar yapmakta idiler. Anadolu'da çıkan gazetelerin büyük bir çoğunluğu ise Milli Mücadele taraftarı idiler.

Anadolu gazeteleri içerisinde, Balıkesir'de çıkan İzmir'e Doğru Gazetesi'nin ayrı bir önemi vardır. Zira, İzmir'in işgalinden sonra Batı Anadolu'nun en güçlü Kuva-yı Milliye yapılanmalarından birisi olan ve topladığı kongrelerle de Milli Mücadele tarihindeki mümtaz yerini alan Balıkesir'de çıkan İzmir'e Doğru Gazetesi, hem Kuva-yı Milliye'nin sözcülüğünü yapmış hem de Yunanlılara karşı direnişin adeta sembolü haline gelmişti. İzmir'e Doğru, yayımlandıktan sonra etki alanını o kadar genişletip Yunan makamlarını da o kadar rahatsız edecekti ki, Yunanlılar tarafından gazetenin yazarları hakkında idam, gazeteyi okuyanlar hakkında da hapis cezaları verilecekti.

İzmir'e Doğru Gazetesi, Batı Anadolu bölgesinde Milli Mücadele'nin nasıl ve hangi şartlar altında gerçekleştirildiğini sayfalarında bütün açıklığıyla veren bir yayın organıdır. Özellikle halkın milli Mücadele içerisindeki yeri ve bu mücadeleye bakışı çok canlı bir şekilde verilmiştir. Dolayısıyla, bu Gazete'nin incelenmesiyle, yayımlandığı sekiz aylık bir dönem için de olsa, Yunan işgalinin en fazla hissedildiği ve Milli Mücadele'nin askeri cephesinin büyük oranda gerçekleşeceği Batı Anadolu bölgesinde yaşananları adeta birinci elden öğrenmiş olacağız.

İzmir'e Doğru Gazetesi'nin incelendiği bu makalede, önce gazetenin yayınlanma amacı ve yayın kadrosunu oluşturan kişiler üzerinde durulacaktır. Daha sonra, İzmir'e Doğru'nun en önemli kısmını oluşturan başyazılar ve bu başyazıların konuları verilecektir. Son olarak da, gazetede yer alan diğer başlıca haber ve yazılardan örnekler verilecektir.

A- İzmir'e Doğru Gazetesi'nin Yayınlanmaya Başlaması

9 Mayıs 1921 tarihini taşıyan bir askeri beyanname ile Anadolu'da Yunan yönetimi altında bulunan yerlerde yayınlanan bütün gazetelere sansür konuldu. Böylece Yunan yönetimi kendi sansürünü kurmuş oluyordu. Gazeteciler, yayınlanacak gazetelerin müsveddelerini İzmir'deki matbuat kalemine vermek zorunda idiler. Anadolu'nun Yunan işgali altındaki yerlerle, Yunanistan'da çıkan Türkçe gazeteler dışındaki Türkçe yayınların sansür dairesinin izni alınmaksızın buralara sokulmaları kesinlikle yasaklanıyordu. Bu durumda, işgal altındaki yerlere girmesine izin verilecek yayınlar, özel bir mühürle damgalanacaktı. Bu buyruğa uymayanlar, İzmir'de bulunan "*Fevkalade Divan-ı Harb*" tarafından beş yıla kadar hapis cezasına çarptırılacaklardı¹.

İzmir'e Doğru Gazetesi, çalışmalarını 22 Eylül 1919 tarihinde tamamlayan Üçüncü Balıkesir Kongresi'nin sonunda, kamuoyunu Kuva-yı Milliye konusunda aydınlatacak ve uyaracak bir yayın organının çıkarılmasının kararlaştırılması sonucunda yayın hayatına başlayacaktır².

Mücteba İlgürel, İzmir'e Doğru Gazetesi'nin çıkışı ile ilgili olarak şu değerlendirmede bulunmaktadır:

"Balıkesir'de Kuva-yı Milliye'nin sesini bütün yurda hatta yurt dışına duyuracak bir gazetenin yayını düşünüldü. Bu görevi Vasıf Çınar ve Esat Çınar büyük bir şevk ve heyecanla üstlendiler. Henüz Balıkesir'e gelmiş bulunan bu

¹ Zeki Ankan, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını* (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922), Ankara 1989, s. 12.

² Tülay Alim Baran, *Vasıf Çınar ve İzmir'e Doğru Gazetesi Yazıları*, İstanbul 2001, s. 43.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

vatanperver gençler yayın hazırlıklarını memnuniyetle yerine getirdiler. Daha sonra Mustafa Necati de onlara katıldı. Esat Çınar’ın hatıralarından nakleden Hayrettin Karan “Kuva-yı Milliye’nin nâşir-i efkârı olmak üzere” bir gazete çıkarılmasına karar verildiğini söylemektedir. Heyet-i Merkeziye önce yüz liralık bir tesis sermayesi ayırdı. Gazete, İzmir’in kurtuluşu için çalışan Kuva-yı Milliye’nin sesi olacağından, adının “İzmir’e Doğru” olması kararlaştırıldı³.

61. Fırka Kumandanı olan Kazım Özalp Bey ise hatıralarında, İzmir’e Doğru Gazetesi hakkında şunları yazmaktadır:

“Kuva-yı Milliye’nin gayesini bütün dünyaya ilan etmek ve meşru emelimizi bütün memlekete anlatmak düşüncesiyle Balıkesir’de bir gazete neşretmeyi faydalı gördük. Mustafa Necati Bey’in idaresi altında, Vasıf Bey ve kardeşi Esat Bey tarafından bu görüşe hizmet için Balıkesir’de “İzmir’e Doğru” gazetesi 16.11.1919 tarihinden itibaren çıkarılmaya başlandı. Bu gazetenin o zaman bizlere çok hizmetleri ve faydası oldu. Her şeyden evvel müdafaa hareketinin içinde çalışanlar bütün mevcudiyetleriyle hissettikleri vatani heyecanı etrafa yayıyorlardı. Ayrıca cephedeki çarpışmalar ve diğer hadiseler de muntazam yayınlanarak halkı vaziyetten günü gününe haberdar etmek imkanı oluyordu. Bu sebeple İzmir’e Doğru’nun nüshaları herkes tarafından aranıyor ve heyecanla okunuyordu. Gazetenin İzmir’e sokulması Yunanlılar tarafından yasaklanmıştı. Bununla beraber İzmir’deki Türkler bu gazeteyi arıyor ve bir nüshasına çok fazla bedel vererek temin ediyorlardı. Bu suretle gittikçe yayılan milli hareketten haber alıyor ve ileriye güvenle bakmak kuvvetini buluyorlardı”⁴.

Böylece, Yunan işgaline karşı mücadele etmek amacıyla kurulmuş olan Kuva-yı Milliye’nin amacını bütün dünyaya ilan etmek, halkı bu dava etrafında toplamak, cephelerde meydana gelen bütün gelişmeleri halka anlatarak halkın moralini yüksek tutmak, kısaca bu meşru davayı bütün dünyaya anlatmak amacıyla Balıkesir’de İzmir’e Doğru Gazetesi çıkarılmaya başlanmıştı.

Gazetenin sahipliğini Esat Bey, sorumlu müdürlüğünü Vasıf Bey, başyazarlığını ise Mustafa Necati Bey yürütüyordu. Mustafa Necati Bey’in ateşli yazıları, halkın Kuva-yı Milliye’ye verdiği desteği daha da arttırmıştı. Gazetenin tirajının artmasında önemli hizmetleri olmuştu. O heyecanlı günlerde halk İzmir’e Doğru’yu gazeteden ziyade bir bayrak olarak görüyordu⁵.

İlk sayısı 16 Kasım 1919 günü çıkan İzmir’e Doğru Gazetesi, 27 Haziran 1920 tarihine kadar toplam 74 sayı olarak yayınlanmış, Balıkesir’in Yunan işgali altına girmesinden itibaren (30 Haziran 1920) ise yayınlanma imkânı bulamamıştır. İzmir’e Doğru Gazetesi, yayınına, pazar ve çarşamba günleri olmak üzere haftada iki gün olarak başlamış, 28 Ocak 1919 tarihinde ise cuma, pazar ve çarşamba günleri olmak üzere haftada üç gün yayınlanmıştır. Ancak kâğıt sıkıntısı baş gösterince, 31 Mart 1920 tarihinden kapanıncaya kadar tekrar haftada iki gün (pazar ve çarşamba) yayınlanmıştır. Başlangıçta nüshası iki kuruştan satılan gazete, 30 Kasım tarihinden itibaren 100 paradan satılmaya başlamıştı⁶. İlk sayfasında, başlığın hemen altında yer alan “Hareket-i Milliye’nin hadim ve mürevvicidir” ifadesiyle takip edeceği yol, “Amel-i Milliye’yi müdafaa

³ Mücteba İlgürel, *Milli Mücadele’de Balıkesir Kongreleri*, İstanbul 1999, s. 150. Gazeteye “İzmir’e Doğru” isminin konulması, Ömer Sami Coşar’a göre şöyle olmuştur: “Gazeteye konulacak isim konusu, Esat, Vasıf ve Mustafa Necati beyler arasında tartışılmıştı. Esat Bey, amaçlarını açıklayacak “İzmir’e Doğru” üzerinde ısrar ediyor, buna karşılık “Mücadele-i Milliye”, “Kuvayi Milliye” gibi isimlerde ileri sürülüyordu. Gazetenin ismine karar verildikten sonra, Balıkesir’de mümkün olmadığı için, başlığın klişesini yaptırmak üzere İstanbul’daki dostlara sipariş verilecekti. Esat Bey, bu durumdan faydalanıp bir emri vaki yaparak, Bandırma’dan kalkan vapura “İzmir’e doğru” ismiyle sipariş vermişti. Olup bitti karşısında kalan Vasıf ve Mustafa Necati, diğer isimler üzerinde durmaktan vazgeçmişlerdi.” (Ömer Sami Coşar, *Milli Mücadele Basını*), İstanbul (Tarihsiz), s. 25-26.)

⁴ Kazım Özalp, *Milli Mücadele I 1919-1922*, Ankara 1985, s. 71.

⁵ İlgürel, *Milli Mücadele’de Balıkesir Kongreleri*, s. 151.

⁶ *İzmir’e Doğru*, 30 Teşrin-i sani 1335 /Kasım 1919.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

edecek yazılar kabul edilir” ifadesiyle de yayınlanma amacı açıkça ortaya konmuştur⁷.

Gazetenin idarehane adresi; “Balıkesir: Kuva-yı Milliye Karargâhında Daire-i Mahsusa” olarak verilmiştir ki burası Halit Bey’in konağıdır⁸. Satış yeri ise Hükümet Caddesi’nde Alemdar-zâde Kamil Efendi’nin dükkanı idi⁹. 16 Kasım 1919 tarihinde basılan İzmir’e Doğru Gazetesi’nin ilk nüshası, Vilâyet matbaasının kırık dökük harf kasaları ve elle güçlülkle çevrilen hantal baskı makinesinde bin adet basılmıştı. Bir kısmı bedava Kuva-yı Milliye cephelerine yollanmış, geri kalanı da kasabalara ve köylere gönderilmişti. Gazetenin ilk nüshaları görüldükten sonra her taraftan talepler gelmeye başlayınca 27 Kasım 1919 tarihinde yayınlanan dördüncü sayı üç bin adet olarak basılmıştı. İzmir’e Doğru’nun önemli bir kısmı dağıtılıyordu. Fakat aboneleri de mevcuttu. İdare Müdürü olan Avni Bey tarafından takip edilen abonelik sisteminde sürekli olarak aksamalar meydana geliyor ve bu aboneliklerin paralarının tahsili çoğu zaman mümkün olamıyordu¹⁰.

Gazetenin başyazıları Vasıf Bey ve Mustafa Necati tarafından yazılıyordu. Gazetede ilk başyazı, Mustafa Necati Bey tarafından kaleme alınan ve “Mister Balfor’un Nutku” başlığıyla gazetenin 4 Aralık 1919 tarihli nüshasında yer almıştır. Mustafa Necati Bey, müfreze kumandanı olarak cepheye gittiği dönemlerde ise (özellikle Şubat-Mart-Nisan 1920) başyazılar Vasıf Bey tarafından yazılmıştır. Mustafa Necati Bey’in, yapılan seçimler sonucu Saruhan Mebusu olarak seçilip, 29 Nisan 1920 tarihinde Ankara’ya hareket etmesi üzerine¹¹ bu tarihten sonraki bütün başyazılar Vasıf Bey tarafından kaleme alınmıştır.

B- İzmir’e Doğru Gazetesi’nin İki Önemli Siması: Mustafa Necati ve Vasıf (Çınar) Beyler

1. Mustafa Necati Bey

Gazetenin başyazarlığını yürüten Mustafa Necati Bey, 1894 yılında İzmir’de dünyaya gelmiştir. Horasan’dan Anadolu’ya gelip Darende’ye yerleşen Ahmet Han’ın onuncu batında torunu olan Mustafa Necati Bey’in babası Darendeli Halit Bey, annesi Elbistanlı Mustafa Necati Efendi’nin kızı Naciye Hanımdır. Dedesi Mustafa Efendi torunu dünyaya gelmeden iki-üç ay evvel vefat ettiğinden torununa onun adı verilmiştir. Mustafa Necati her ne kadar İzmir’de doğmuş ise de ecdadı ve babası Halit Bey gibi Darende’lidir¹².

Çocukluğu İzmir’de geçen Mustafa Necati, ilk ve orta öğretimini İzmir’de tamamladıktan sonra yükseköğretim için İstanbul’a gitmiş ve İstanbul Hukuk okulunu bitirdikten sonra İzmir’e dönerek avukatlık ve İzmir Kız Öğretmen Okulu’nda öğretmenlik yapmaya başlamıştır. Daha sonra yakın arkadaşı olan Hüseyin Vasıf (Çınar) Bey’le birlikte 1915 yılında Özel Şark Mekteb-i İdadisi’ni kurmuşlardır. Bu sırada bir süre de Aydın-Kasaba Demiryollarında Hukuk Müşavirliği görevini yürütmüştür¹³.

Birinci Dünya Savaşı sonrası mütareke döneminde Mustafa Necati, İzmir’deki dağınık güçlerin bir araya toplanarak ülke çıkarları doğrultusunda

⁷ İzmir’e Doğru, 16 Teşrin-i sani 1335 /Kasım 1919.

⁸ “O günlerde Balıkesir’de, Halit Bey’in konağının birkaç odasını “Kuva-yı Milliye Karargâhı” yapmışlardı. Bu öyle bir karargâhtı ki cepheleri yaygın, düşmanı bol fakat silahla cephanesi kut, efrağı da dağınık, irtibatsız ve çok noksandı”. (Coşar, Milli Mücadele Basını, s. 25.)

⁹ İzmir’e Doğru, 23 Teşrin-i sani 1336 /Kasım 1919.

¹⁰ Coşar, Milli Mücadele Basını, s. 26-27, 28.

¹¹ İzmir’e Doğru, 24 Kanun-ı sani 1336 /Ocak 1920.

¹² Hüseyin Ragıp Uğural, “Mustafa Necati’nin Ecdadı ve Kimliği”, *Mustafa Necati Sempozyumu 9-11 Mayıs 1991-Kastamonu*, Ankara 1991, s. 186-187.

¹³ M. Rauf İnan, “Mustafa Necati (Mustafa Kemal’in Maarif Vekili)”, *Mustafa Necati Sempozyumu 9-11 Mayıs 1991-Kastamonu*, Ankara 1991, s. 190.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

örgütlenmesi gerektiğini savunanların başında gelmektedir. Bu amaçla, savaştan sonra terhis edilen yedek subayların aralarında birlik ve dayanışmayı sağlamak için bir dernek kurulmasını teklif etmiş ve bir müddet sonra da “*İhtiyat Zabitanı Teavün Cemiyeti*” adıyla bir dernek kurulmuştur. Dolayısıyla bu örgütlenmenin de fikir babası Mustafa Necati’dir¹⁴.

Mustafa Necati, İzmir Türk Ocağı’nın da faal bir üyesiydi. Bu ocak, yaklaşmakta olan işgal tehlikesine karşı koymak için büyük bir çaba gösteriyor, terhis edilmiş yedek subaylarla, işlerinden kovulmuş Aydın-Kasaba demiryolu çalışanlarıyla da yakın bir iletişim kurmuş bulunuyordu. Yapılan çalışmalar bir uyarı niteliğinde idi. Muhtıralar yazılıyor, toplantılar yapılıyor. İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti de bu doğrultuda çaba gösteriyordu. İzmir’in işgalinden on beş yirmi gün önce Türk Ocağı’nda yapılan bir toplantıda Mustafa Necati, ilk kez bir silahlı direnişin zorunlu olduğu üzerinde durmuştu. Bu teklif pek çok kişiyi telaşlandırmıştı. Yapılan tartışmalardan, teklifinin oy birliği ile kabul edilmeyeceğini anlayan Mustafa Necati, Türk Ocağı yönetim kurulu üyeliğinden çekilmişti¹⁵.

İzmir’in işgalinden sonra Haydar Rüştü ile birlikte saklandıkları evlerinin çevresinin Yunan askeri tarafından kuşatılmış olması nedeniyle ancak beşinci günü İzmir’den kaçarak İstanbul’a gitmişti¹⁶. İstanbul’da Halide Nusret (Zorlutuna) Hanımların evine yerleşen Mustafa Necati Bey’e, kardeşi Hüsnü ile Vasıf ve Esat (Çınar) kardeşler de katılmıştı¹⁷. Burada bir müddet kalan Mustafa Necati Bey, daha sonra Balıkesir’e dönerek Balıkesir Kuva-yı Milliyesi’nde yer almıştır.

Mustafa Necati Bey, Balıkesir’de yakın arkadaşı ve Balıkesir Kongresi’ne İzmir Türk Ocağı Üyesi olarak katılan ve II. Balıkesir Kongresi’nde Kongre kâtipliğini yapan Hüseyin Vasıf Bey ve Hacim Muhittin Bey’in de aralarında bulunduğu kongre temsilcileri ile çeşitli konulardaki tartışmalara katılmıştı¹⁸.

Saruhan Mebusu seçilerek I. Dönem Milletvekili olarak TBMM’ne gelmiştir. 1920’de kurulan I. Dönem İstiklal Mahkemelerinde, Sivas İstiklal Mahkemesi üyesi olarak görev yapmıştır. Bu mahkemelerin kapatılmasından sonra TBMM’ne dönmüş ve Meclis çalışmalarına katılmıştır.

1921 yılı başlarında ülkede asayiş bozulmuş ve büyük tartışmalardan sonra İstiklal Mahkemelerinin kurulması yeniden gündeme gelmiştir. Bunun üzerine Mustafa Necati, II. Dönem Kastamonu İstiklal Mahkemesi Başkanlığına seçilmiştir. Ankara’dan Çankırı’ya hareket etmiş, birkaç gün orada kaldıktan sonra 18 Ağustos 1921 günü Kastamonu’ya gelmiş ve Mahkemeyi kurarak çalışmaya başlamıştı. Kastamonu’da kaldığı 1 yıl içerisinde Mustafa Necati Bey sadece İstiklal Mahkemesi’nin faaliyet konularıyla ilgilenmemişti. Kimsesizler, dullar, hastalar, gaziler ve şehitlerin geride bıraktıkları insanlar olmak üzere herkesle ilgilenmiştir. Şehre çeşitli yönlerden hizmet edecek derneklerin çalışmalarına katılmış, onlara güç vermiştir. Okullar başta olmak üzere resmi kurumları ziyaret etmiş, bilgi almış, bir anlamda onları denetlemiştir. Mustafa Necati, 24 Ağustos 1922 günü parlak bir törenle Kastamonu’dan uğurlanmıştır¹⁹.

¹⁴ Zeki Arıkan, “Mütarekede Mustafa Necati’nin İzmir’deki Çalışmaları”, *Mustafa Necati Sempozyumu 9-11 Mayıs 1991-Kastamonu*, Ankara 1991, s. 31.

¹⁵ Arıkan, “Mütarekede Mustafa Necati’nin İzmir’deki Çalışmaları”, s. 33-34.

¹⁶ Haydar Rüştü Öktem, *Mütareke ve İşgal Anıları*, (Haz: Zeki Arıkan), Ankara 1989, s. 110-113.

¹⁷ Arıkan, “Mütarekede Mustafa Necati’nin İzmir’deki Çalışmaları”, s. 35.

¹⁸ Hacim Muhittin Çarıkçı, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıkçı’nın Kuvayı Milliye Hatıraları*, Ankara 1967, s. 63-65.

¹⁹ Mustafa Necati Bey’in Kastamonu’daki Çalışmaları için bkz: Mustafa Eski, *Mustafa Necati Bey’in Kastamonu’daki Çalışmaları*, Ankara 1990.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Mustafa Necati Bey, 13 Ekim 1923'te kurulan Mübadele İmâr ve İskan Vekaleti'nin ilk bakanı olmuştur. 30 Ocak 1923'te Lozan'da Türk ve Yunan Heyetleri arasında imzalanan Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi'ne göre, Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türkiye tebası ile Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyrukluların zorunlu mübadelesi kararlaştırılmıştı. Bu anlaşma gereği Yunanistan'dan Anadolu'ya göç eden Türk göçmenlerin Anadolu içerisinde iskânları için yapılacak çalışmaları birinci elden yürütmek üzere kurulan Mübadele İmâr ve İskan Vekaleti'nin başına Mustafa Necati Bey getirilmişti.

Mübadele İmâr ve İskan Vekili olarak beş aya yakın bir süre, 13 Ekim 1923- 6 Mart 1924 tarihleri arasında bu görevde kaldı. Vekaletin teşkilatı onun zamanında tamamlandı ve 140 bin göçmenin Anadolu'ya sevki gerçekleştirildi ki, bu rakam toplam mübadillerin üçte birinden fazladır²⁰.

Mustafa Necati Bey, 1924 yılında kısa bir dönem Adliye Vekilliği görevini yürüttükten sonra, 20 Aralık 1925'ten, vefatı olan 1 Ocak 1929'a kadar Maarif Bakanlığı yapmıştır. Onun bugüne kadar unutulmamasını, öğretmen hafızalarında ve eğitim tarihimizde önemli bir yer tutmasını sağlayan, bu üç yıllık bakanlığı dönemi olmuştur. O dönemde, Atatürk'ün idealinde kurmak istediği yeni Türkiye'nin eğitim temelleri atılmış, öğretmenler ve Bakanlık kaynaşmasının saygı ve samimiyet esasları üzerinde kurulması sağlanmış, milli eğitimimiz en başarılı dönemlerinden birini yaşamıştır. Mustafa Necati Bey'in bakanlığı döneminde; Genel Eğitim Yasası TBMM'nden geçirilerek yasalaşmıştır. Milli Talim ve Terbiye Dairesi kurulmuştur. Ortaokul, lise ve Öğretmen okullarına müzik öğretmeni yetiştirmek için 1925 yılında Musiki Muallim Mektebi kurulmuştur. Yine aynı yıl, Ankara Üniversitesi'nin temeli olan Hukuk Mektebi açılmıştır. Mustafa Necati Bey'in bakanlığı dönemindeki en önemli gelişme, Latin harfleri esası üzerine yeni bir Türk alfabesinin kabul edilmesidir. 1928 yılında "Dil Encümeni" bir yazı komisyonu gibi çalışmaya başlamış, bir çok milletin alfabesinin incelenmesiyle hazırlanan yeni yazı sistemimiz, Atatürk'ün başöğretmen desteğiyle 1928 Ağustos'unda uygulamaya konulmuş ve Mustafa Necati'nin Eğitim Bakanlığı da "Millet Mektepleri"ni kurarak, kısa sürede bütün Türkiye'yi bir okul haline getirmişlerdir²¹. Mustafa Necati Bey, 1 Ocak 1929 tarihinde rahatsızlık sonucu ameliyat edilmişse de kurtarılamayarak vefat etmiştir. Mezarı, Ankara'da Asri Cebeci mezarlığındadır.

2. Vasıf (Çınar) Bey

İzmir'e Doğru Gazetesi'nin sorumlu müdürü ve başyazarlığını Mustafa Necati Bey ile birlikte yapan Hüseyin Vasıf Bey, Söke Eski Kaymakamı Abdullah Hulusi Bey'in oğludur²². 1896 yılında Girit-Kandiye'de dünyaya gelmiştir²³. 1910 yılında İzmir İdadisi'nden mezun olmuştur. 1916 yılında Hukuk mektebinden diploma almıştır. 1915-1918 yılları arasında yakın arkadaşı Mustafa Necati ile birlikte İzmir'de kurduğu Özel Şark İdadisi'nin yönetiminde ve öğretmenliğinde bulunmuştur²⁴.

20 Ağustos 1912'de İzmir'de şubesi açılan Türk Ocağı'nın etkili isimlerinden birisi olarak bu ocak içerisinde son derece önemli hizmetlerde bulunmuştur. Mütarekede ocağın üye sayısı 190'ı bulmuştu. Türkçü Necip'in başkanlıktan ayrılmasından sonra onun yerine Doktor Ethem geçti. İşte ocağın

²⁰ Mesut Çapa, "Cumhuriyetin İlk Mübadele, İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati Bey", *Mustafa Necati Sempozyumu 9-11 Mayıs 1991-Kastamonu*, Ankara 1991, s. 62, 69.

²¹ Mustafa Ergün, "Mustafa Necati'nin Eğitim Tarihindeki Yeri", *Mustafa Necati Sempozyumu 9-11 Mayıs 1991-Kastamonu*, Ankara 1991, s. 101-107.

²² Bilâl N. Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, Ankara 1996, s. 234.

²³ Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, s. 234; Baran, *Vasıf Çınar ve İzmir'e Doğru Gazetesi Yazıları*, s. 11.

²⁴ *Türk Parlamento Tarihi*, T.B.M.M. II. Dönem 1923-1927, C. III, Ankara 1995, s. 671.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

bu sıradaki yönetim kurulu üyeleri arasında müdür ve Murahhas-ı Mesul olarak Vasıf Bey’de bulunuyordu²⁵.

İzmir’in işgali sonrasında aralarında Vasıf Çınar’ın da bulunduğu ve çoğu Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti üyesi olan kişiler, önce Kemeraltı girişindeki Askeri Kiraathane’de ve daha sonra Sultani binasında toplanmışlardır. Eczacıbaşı Süleyman Ferit Bey “*Bir çağrı bildirisiyle İzmirliileri en uygun yer olarak seçilen Musevi Maşatlığı’nda toplayarak işgali protesto etmek ve Yunanlılara nasıl karşı konulacağını tartışma kararı aldık. İkinci toplantımız Türk Ocağı’nda yapıldı. Redd-i İlhak Heyet-i Milliyesi adını aldık*” demektedir. Mustafa Necati, Hasan Tahsin ve Vasıf Çınar’ın coşkulu konuşmalar yaptığı Maşatlık Mitingi, işgale karşı direnme fikrinin yerleşmesine hizmet etmiştir²⁶.

Vasıf Bey’in Milli Mücadele içerisindeki en önemli çalışmalarından birisini de, Balıkesir kongrelerinin toplanmasına ve çalışmalarına yaptığı katkılar oluşturmaktadır. 26 Temmuz 1919 tarihinde toplanan İkinci Balıkesir Kongresi sonucunda yapılan seçimlerde Vasıf Bey, Heyet-i Merkeziye üyeliğine seçilmişti²⁷. Kongre toplantılarını tamamladıktan sonra da çalışmalarına devam eden Heyet-i Merkeziye, Padişah ve Heyet-i Vükelâ’yı temsilen Balıkesir’e gelen Umum Jandarma Kumandanı Kemal Paşa ile bir görüşme yapmıştı. Belediye de gerçekleşen ve Hacim Muhittin Bey başkanlığında Vehbi, İbrahim ve Vasıf beylerin katıldıkları toplantıda Hacim Muhittin Bey, “*Yunanlıların tardı gayesi etrafında toplandığımızı, başkaca hiçbir emel ve maksadımız olmadığını tafsilatıyla*” Kemal Paşa’ya anlatmışlardı²⁸.

Balıkesir Kongreleri devam ederken, Dahiliye Nazırı Adil Bey’in, Balıkesir Kongresi temsilcileriyle konuşup görüşmek ve Kuva-yı Milliye’ye yardım etmek istediği, bunun için de bir heyeti İstanbul’a davet etmek istediği mesajının Balıkesir’e ulaşması üzerine, kongreyi temsilen Vasıf ve Hulusi beylerin İstanbul’a gönderilmesine karar verilmişti. Vasıf ve Hulusi beyler, 1 Ekim de Dahiliye Nazırı Adil Bey tarafından kabul edilmişler, Dahiliye Nazırının; Sivas Kongresi ile ilişkilerinin bulunmadığı ve onları tanımadıklarını ilan etmeleri şartı ile Kuva-yı Milliye’ye her türlü yardımda bulunacaklarını, silah, para ve cephaneye gibi her türlü ihtiyaçlarının karşılanacağı vaadini Vasıf ve Hulusi beyler kesin bir dille reddetmişlerdi. İstanbul’da bir süre daha kalarak üst düzey görevlilerle temaslarda bulunan Kongre Heyeti, 12 Ekim’de Balıkesir’e dönmüştü²⁹.

Vasıf Bey’in Balıkesir’de yaptığı hizmetlerin en önemlilerinden birisini, Mustafa Necati Bey ile birlikte yayınladıkları İzmir’e Doğru Gazetesi oluşturmaktadır. Bu gazetenin sorumlu müdürü ve başyazarı olarak ateşli yazılar yazarak halkın moralini ayakta tutan Vasıf Bey, Balıkesir’in işgalinden sonra buradan ayrıldı.

1920’de Maarif Vekâleti Özel Kalem Müdürlüğü’ne atandı. 1922’de İzmir Maarif Müdürlüğü’ne getirildi. Bu görevini yürütürken TBMM’nin II. Dönem seçimlerine katıldı. 5 Temmuz 1923’te yapılan seçimde 580 oy alarak Saruhan Milletvekili seçildi. 11.8. 1923’te Meclise katıldı ve ertesi günü mazbatasını onaylandı. İrşad, Maarif, Mübadele, İmar ve İskân komisyonlarında çalıştı. 13.8.1923’te Başkanlık Divanı Kâtipliğine, 8.12.1923’te İstanbul İstiklal Mahkemesi Başkanlığına seçildi. 6 Mart 1924-22 Kasım 1924 tarihlerinde Maarif Bakanlığı yaptı³⁰.

²⁵ Baran, *Vasıf Çınar ve İzmir’e Doğru Gazetesi Yazıları*, s. 12.

²⁶ Baran, *Vasıf Çınar ve İzmir’e Doğru Gazetesi Yazıları*, s. 14.

²⁷ İlgürel, *Milli Mücadele’de Balıkesir Kongreleri*, s. 103.

²⁸ Hacim Muhittin Çanklı, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri*, s. 28.

²⁹ Balıkesir heyetinin İstanbul’daki ziyaretleri hem Heyet-i Merkeziye hem de Milli Mücadele hesabına olumlu tesir bırakmıştı. İstanbul’da Kuva-yı Milliye’nin önemli bir teşkilat olduğu kabul ve tasvip görmüştü. Üst derecedeki görevlilerle yapılan görüşmeler bunun işaretiydi. (İlgürel, *Milli Mücadele’de Balıkesir Kongreleri*, s.135-136.)

³⁰ *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM II. Dönem (1923-1927), C. III, s. 671-672.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Vasıf Bey, Tevhid-i Tedrisat Kanununun TBMM'ne önerilmesine öncülük etti. 3 Mart 1924 günü kabul edilen bu devrim kanunu, bütün okulları Maarif Vekâletine bağlıyor, din eğitimi yapan medreseleri de Şeriye ve Evkaf Vekâletinden alıyor ve bu vekaletle son veriyordu. Tanzimattan beri devam eden mektep-medrese ikiliğini ortadan kaldırıyordu. Vasıf Bey, bu sıfatla, kanunun süratle uygulanmasında önemli rol oynadı. Tevhid-i Tedrisat Kanununun kabulünden üç gün sonra, 6 Mart günü, Maarif Vekili oldu ve bu sıfatla, kanunun süratle uygulanmasında önemli rol oynadı. Tevhid-i Tedrisat Kanununu uygulayan bakan oldu³¹. Vasıf Bey, sekiz buçuk aylık bakanlık görevinden sonra 21 Kasım 1924 tarihinde görevinden istifa etti.

Altı ay kadar sonra, 16 Haziran 1925'te Prag Elçiliğine atandı. Türkiye Cumhuriyeti'nin Prag'da ilk elçisi oldu. Vasıf Bey, Prag'da iki yıl kadar kaldıktan sonra 11 Aralık 1927'de Budapeşte Elçiliğine atandı. Orada da bir yıl kaldı ve 3 Kasım 1928'de Moskova Büyükelçiliğine nakledildi. Vasıf Bey, Moskova'da sadece üç ay kalabildi. 1 Ocak 1927 günü, Maarif Vekili Mustafa Necati Bey, apandisitten ölmüştü. Vasıf Bey, bu yakın arkadaşından boşalan İzmir Milletvekilliğine seçildi ve Maarif Vekâletine atandı. Böylece Vasıf Bey, Dışişleri kadrosundan çıkıyordu. Elçi olarak atandığı yurtdışında büyükelçiliğe yükseltilmişti ve bakan olarak geri geliyordu. Maarif Vekilliğinden ayrılarak yurtdışına gitmişti, şimdi yine Maarif Vekili olarak dönüyordu. Üç yılda üç başkentte elçilik ve büyükelçilik yapmıştı³².

Vasıf Çınar, ikinci kez getirildiği Maarif Vekâleti görevinden, İtalya Büyükelçiliğine atanması nedeniyle ayrılmıştı. İtalya'daki görevine 28 Mayıs 1932 tarihinde başlayan Vasıf Bey, 16 Temmuz 1936 günü, Roma'dan Moskova'ya atanmıştı. Vasıf Bey, 10 Eylül 1934 günü, ikinci kez Moskova Büyükelçisi olarak işe başlamıştı. İki ay kadar sonra, 7 Kasım'da, Moskova'daki görevine ek olarak "Litvanya Cumhuriyeti Hükümeti yanında da Türkiye Cumhuriyeti Hükümetini orta elçi sıfatıyla temsil etmesi" kararlaştırıldı. Vasıf Çınar, Moskova'daki görevinin başında iken 30 Mayıs 1935 akşamı aniden hastalanması üzerine hastaneye kaldırılmış, yapılan bütün müdahalelere rağmen 2 Haziran 1935 günü vefat etmiştir³³.

C- Başyazılar

1. Mustafa Necati Bey Tarafından Yazılan Başyazılar

16 Kasım 1919-27 Haziran 1920 tarihleri arasında toplam 74 sayı olarak yayınlanan İzmir'e Doğru Gazetesindeki 22 başmakalenin yazarı Mustafa Necati Bey'dir. Mustafa Necati Bey, müfreze kumandanı olarak cepheye gittiği dönemlerde ise (özellikle Şubat-Mart-Nisan 1920) başyazılar Vasıf Bey tarafından yazılmıştır. İlk başyazısı 4 Aralık tarihinde çıkan Mustafa Necati Bey, yazılarına, 29 Nisan 1920 günü Saruhan Mebusu seçilmesi nedeniyle Ankara'ya gitmek için Balıkesir'den ayrılıncaya kadar devam etmiştir.

Mustafa Necati Bey'in başyazılarının önemli bir kısmı; Wilson ilkelerine duyulan güven ve bu ilkelere rağmen Anadolu'nun işgaline Avrupa tarafından müsaade edilmesinin yarattığı hayal kırıklığı üzerinedir. Mustafa Necati Bey, özellikle Yunan birliklerinin İzmir'e çıkarılmasına izin verilmesi ve bu işgalin Anadolu'nun içlerine kadar genişleyerek Türk halkına karşı mezalim boyutlarına ulaşmasına rağmen Avrupalıların sessiz kalmasına duyduğu öfkeyi yazılarına fazlasıyla ve olabildiğince sert ifadelerle yansıtmıştır.

Başyazılarda vurgu yapılan ikinci konu ise, İstanbul'un işgali ve bu işgalin anlamı üzerinedir. Mustafa Necati Bey, "Bir Müslüman ve Türk şehri

³¹ Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, s. 235.

³² Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, s. 236-237.

³³ Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, s. 237-240.

olması ve hilafetin bulunması hesabıyla bilumum Müslümanların ve Türklerin muhafaza ve müdafaasına dinen, vicdanen mecbur oldukları bir şehir-i muazzam ve mukaddesdir” dediği İstanbul’un işgalinin sadece Anadolu’da değil bütün İslâm aleminde büyük yankılar yaptığından bahsetmektedir.

Mustafa Necati Bey, İzmir’in Yunanlılar tarafından işgal edilmesini ve bu bölgede Yunanlıların ortaya koydukları vahşeti, Milli Mücadele için bir dönüm noktası olarak görmektedir. Nitekim “Mütareke ve Sulh” isimli başyazısında; milli hissiyatımızı ve seciyemizi bilen Avrupalı devletlerin, bunları rencide edecek ve milletlerin yaşama haklarına saygılı olacaklarını düşünerek Paris sulh konferansında “gayr-i vicdani ve gayr-i insani” kararlara imza atmayacaklarını ümit ettiklerini ve bu ümitlerini de İzmir’in işgaline kadar muhafaza ettiklerini yazmaktadır. Ancak İzmir’in işgali ve orada dökülen Müslüman Türk kanı, Türkleri vazifeye davet etmişti. Yunanlıların İzmir’in işgali günü yaptıkları katliamlar ve Süleyman Fethi Bey’in şehit edilmesi manevi bir işaret ve “bütün cihana karşı Türkün hak uğrunda yapacağı fedakârlığı ihtardır”. Türk İzmir için Anadolu’nun her tarafında başlayan galeyan, Kuva-yı Milliye adıyla asil bir kuvvet doğurmuştu³⁴.

Mustafa Necati Bey, Wilson Prensiplerinin gerçekleşmemiş olmasını, bir takım “ahkam-ı insaniyeyi” ihtiva etmesine bağlamaktadır. Bu ilkeler boşa çıktığı içindir ki, en gelişmiş devletlerin en namuslu diplomat ve askerleri verdikleri sözleri ve imzaladıkları anlaşmaları unutarak silahsız ve kuvvetsiz bıraktıkları milletlere saldırmaya başlamışlardı. Ancak bütün bunlara rağmen Türk milleti için ümitvar olunmalıdır. Çünkü: “Harb-i Umumide yoktan bir Çanakkale zaferi temin eden bu millet, elbette ölüm karşısında da bir harika ihtar edecektir. Cihanın tarih-i istikbali Türk için ölüm kaydetmiyor. Saadeti kılıcının ucunda, tüfeğinin namlusunda gören bir millet için ölüm yoktur”

Anadolu’ya huzur ve barışın gelebilmesi ise ancak şu şekilde olabilirdi. “Kim ne derse desin ve kim ne yaparsa yapsın, İzmir’deki cinayetler hitama ermedikçe ve Anadolu’ya doğru ilerleyen istilaya nihayet verilmedikçe, Payitahtımız ve Sultanımız etrafında yabancı bir kuvvet kalmadıkça Türk için huzur ve sükunet olamaz”³⁵.

Yunanlıların Batı Anadolu’da işgal ettikleri bölgelerde yaptıkları mezalimi her geçen gün arttırmaları ve buna karşılık Avrupa’nın bütün bunlara sessiz kalması, Mustafa Necati’nin kaleminden bir çılgık olarak gazete sütunlarına dökülmektedir. O’na göre, Yunanlıların yaptıkları mezalim, Türkler tarafından yeterince ortaya konulamamaktadır. Yunanlıların, nüfus üstünlüğünü sağlamak için halkı göçe zorlamaları karşısında da Avrupa sessiz kalmaktadır. O sırada Anadolu’da incelemelerde bulunan Amiral Bristol’un, Avrupa’nın sükutu devam ettiği takdirde Anadolu’nun Balkanlaşabileceği sözüne vurgu yapılarak deniliyordu ki, “bu vakalar devam ettikçe biz Anadolu’nun değil bütün cihanın Balkanlara tahvil edeceğine kani oluyoruz”³⁶.

Yunan işgalinin devamı karşısında Anadolu halkını artık kararını vermiş ve son sözünü söylemiştir. “Binlerce sene şeref ve şanla yaşamış, altı yüz bu kadar senedir kurduğu saltanatın haşmet ve debdebesi için hayat sürmüş bir milletin boğazına Yunan gibi bir sefilin hançer saplamasına, İslâm ve Türk namusunun barbarların elinde parçalanmasına müsaade ediliyorsa istikbal için felaket ve keşmekeş muhakkaktır. Hiçbir millet tasvir edilemez ki namusu ezilirken eli kolu bağlı kalsın. Türk milletinin de bugün Yunan vahşeti karşısında elini kolunu sallayarak bi-hareket kalmayacağı öylece kabul edilmelidir... Biz son sözümüzü söyledik.... Yunanın İzmir’de, yabancıların da topraklarımız üzerinde

³⁴ Mustafa Necati, “Mütareke ve Sulh”, İzmir’e Doğru, 24 Kanun-ı evvel 1335/Aralık 1919.

³⁵ Mustafa Necati, “Harb-i Umumiden Sonra”, İzmir’e Doğru, 27 Kanun-ı evvel 1335/Aralık 1919.

³⁶ Mustafa Necati, “Milletlerin Hakk-ı Hayatı Karşısında Avrupa”, İzmir’e Doğru, 3 Kanun-ı sani 1336/Ocak 1920.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

saltanat sürmesi tekrar edecek olursa son kararı da “ölünceye kadar uğraşmak olacaktır”³⁷.

“Anadolu Türkleri Harb-i Umumi de büyük imparatorluğun hukukunu muhafaza için senelerce çarpışmışlar. Fakat mukaddes emellerine eremiyerek öz vatanlarının hudutlarına çekilmişlerdir. Şimdi Türk Milleti suskun değildir. Anadolu’ya, Türkün olduğu yere uzanan elleri kırmak için silahlanmışır”. Bu aşamada Avrupa’dan beklenenler ise şunlardır: “Cihan için saadet ve refah hazırlamayı vaat eden Avrupa devletleri eğer istirahat etmeyi arzu ediyor ve sulh-u cihanı temin etmeyi kendileri için bir vazife telakki ediyorlarsa İslâmiyet’in hadim-i hakikisi olan Türk saltanatını takviye eylemelidirler. Aksi takdirde Asya’da kopacak fırtına pek müthiş olacaktır”³⁸.

Mustafa Necati Bey’in başyazılarında şikayet sadece Avrupa’dan değildir. Aynı şiddette İstanbul Hükümetlerinden de şikayet etmektedir. Mütarekenin imzalanması ile başlayan yeni dönem için cüretli ve azimli siyasetler iş başında bulunması gerekirken maalesef menfaat endişesi ile hareket eden şahıslara bu milletin geleceği emanet edilmişti. İzmir işgal edilip Yunanlılar Anadolu’nun içlerine doğru ilerlerken, siyasetin başında olan kişiler, bir yandan düşmana karşı konulmamasını isterken bir yandan da milletin hukukunu müdafaa etmeye çalışanları milletin gözünden düşürmek için her türlü vasıttan yararlanıyordu. Öyleyse “bundan sonra Türk için yalnız bir gaye vardır o da hak ve hakikat uğruna sonuna kadar ihtiyar-ı fedakarlık etmektir. Türk Milleti hakkı teslim etmeyen hiçbir kuvvet önünde boyun eğmeyecektir. Türk için bundan sonra açık ve kati bir siyaset vardır. O da ölünceye kadar hak ve hakikat uğruna çalışmaktır”³⁹.

Mustafa Necati Bey bir yandan Yunanlıların Anadolu’da yaptıkları mezalimi gazete sayfalarına taşıyıp bu konuda gerek iç ve gerekse dış çevrelerin dikkatlerini çekmeye çalışırken, bir yandan da o sırada İstanbul’da toplanmış bulunan Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı’ndan beklentilerini dile getirmektedir. Mustafa Necati Bey milletvekillerini, milletin emellerini özümsemiş ve onun dertleriyle dertlenen bir kuvvet olarak kabul etmektedir ve inanmaktadır ki bu kuvvet, geçilen olağan üstü dönemde birlik içinde hareket edeceklerdir. Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nda kabul edilen ve gelecekteki Türkiye’nin sınırlarını çizen Misak-ı Milli’yi de memleketin selameti için hayırlı bir teşebbüs olarak değerlendirmektedir. Gerek Meclis ve gerekse Kuva-yı Milliye’ye karşı her türlü iftirayı yapan, milletin istek ve arzularını alayla karşılayan, iflas etmeye mahkum siyaseti izleyenleri susturmak İstanbul Hükümetinin görevidir. İstanbul Hükümetinin bu görevini yerine getirmemesi, bu gibi kişilere ilgi gösteriyormuş ve önem veriyormuş gibi anlaşılmaması için bu hususların üzerine dikkatle gidilmeliydi. “Vatanın halasını ve saadetini temin edeceğine iman eden milletin emel-i yeganesi: Sizi müttehit ve mütecanis, cüretkâr ve fedakâr görmektir”⁴⁰.

Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nın toplantılarının devam ettiği bir dönemde, İtilaf Devletleri tarafından İstanbul’un işgal edilmesi, İzmir’e Doğru’nun sayfalarında yer bulmakta gecikmez. Mustafa Necati Bey, İzmir’in Yunan işgali altına konulmasından sonra, İstanbul’un da işgalinin kabul edilemeyeceğini, İstanbul’un işgalinden beş gün sonra yazdığı başyazıda haykırmaktadır. O’na göre; “İstanbul, Anadolu ve Rumeli’de İslâmlara bir emanettir. Her İslâm İstanbul’u kurtarmaya ve Anadolu’nun hakk-ı hayatını tahlise dinen, vicdanen mecburdur. Halifenin istiklal-i hareketini temin etmek ve

³⁷ Mustafa Necati , “Son Söz Son Karar”, *İzmir’e Doğru*, 14 Kanun-ı sani 1336/Ocak 1920.

³⁸ Mustafa Necati , “ Anadolu İnkılâbı”, *İzmir’e Doğru*, 24 Kanun-ı sani 1336/Ocak 1920.

³⁹ Mustafa Necati, “İflas Eden Siyaset”, *İzmir’e Doğru*, 11 Şubat 1336/1920.

⁴⁰ Mustafa Necati , “Mebuslarımızdan İstediklerimiz”, *İzmir’e Doğru*, 8 Şubat 1336/1920.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

mukaddesat-ı diniyyeyi kurtarmak İslâmlar için bir vecibe-i diniyedir ve hiçbir milletin üç yüz elli milyon İslâmın bu akide-i vicdaniyesine taarruz hakkı olamaz. Madem ki milletlerin hak ve hürriyet ve saltanatları tasdik edilmiştir, madem ki mukaddesat çiğnenemez. Nasıl olur da en medeni milletler bu hareketi ihtiyar ederek cihana bir su-i misal olabileceklerdir”.

O halde yapılması gereken, İzmir’i, Adana’yı gerçek sahiplerine teslim etmektir. Avrupa devletleri insani düşünce ve medeni bir şekilde hareket ederek Türklere haklarını vermelidirler. Aksi taktirde *“istedikleri tarzda işgal keyfiyetine devam etsinler, istedikleri kadar Yunan zulmünün devamına rıza gösterebilirler. Şu katiyen tahakkuk etmelidir ki Anadolu susmayacaktır ve susmaz”*⁴¹.

Mustafa Necati Bey haklı olarak, İstanbul’un işgalinin basit bir mesele gibi değerlendirilemeyeceğini yazmaktadır. Avrupalılar sadece Kuva-yı Milliye teşkilatını ortadan kaldırmak, mütareke hükümlerine aykırı faaliyetlere son vermek ve özellikle de Türkleri barış anlaşması hükümlerine zorlamak için bu işgali gerçekleştirdiklerini açıklamakla doğruyu söylemiş olmuyorlardı. İşgalin gerçek sebepleri başkaydı. Kuva-yı Milliye’ye son vermek demek, Yunanlıların vahşetlerini sergileyecekleri geniş bir saha açmak demekti ki Avrupalıların bu kadar vicdansız bir harekete meydan vereceklerini düşünmek mümkün değildi. Zira yüz milyondan fazla Müslüman nüfusu içinde barındıran İngiltere’nin *“bu garip ve feci kararda ısrarı her halde İslâm aleminde yeniden galeyan ve heyecanlar vücuda getirecektir”*⁴².

Mustafa Necati Bey’in Saruhan Milletvekili olarak TBMM’ne katılmak üzere gittiği Ankara’dan, gazeteye sadece bir makale göndermiş ve o makalesi de İzmir’e Doğru’nun 13 Haziran 1920 tarihli sayısında *“Sulh Muahedesi ve Azm-ı Milli”* başlığıyla yayınlanmıştır. Mustafa Necati Bey bu yazısında; İtilaf Devletleri açısından bir durum değerlendirmesi yapmaktadır. Buna göre, Fransa ve İtalya’nın, Mondros Mütarekesi şartlarının Anadolu’da sağlanabileceğine ilişkin ümitleri oldukça azalmıştır ve bu devletler Kuva-yı Milliye için daha olumlu ifadeler kullanmaya başlamışlardır. Amerika ve Japonya ise Avrupa’daki gelişmelere tarafsız kalmaktadırlar. Bütün bu gelişmeler karşısında İngiltere’nin elinde Türklere karşı kullanabileceği tek silah olarak Yunanlılar kalmaktadır. Ancak şu ana kadar Yunanlılar her türlü silaha sahip olarak gerçekleştirdikleri saldırılara rağmen işgal sahaları dışında bir adım bile atamamışlardır. Öyleyse *“bütün cihan bilmelidir ki Türk Milleti için hayatta esaret olamaz. Hak ve Hakikat namına yükselttiğimiz sedaların şimdiye kadar kabul olunmaması bize bu hakikati öğretmiştir”*⁴³.

2. Vasıf (Çınar) Bey Tarafından Yazılan Başyazılar

Vasıf Bey tarafından yazılan başyazıların önemli bir kısmı, İzmir’in Yunan işgali altına girmesi, Yunanlıların İzmir ve çevresinde işledikleri mezalim ve Avrupa’nın buna seyirci kalması ile ilgilidir.

Bu konular dışında, Damat Ferit Paşa Hükümeti ve bu hükümetin uyguladığı Milli Mücadele karşıtı faaliyetlerde sıkça başyazılarda konu edilmektedir. Vasıf Bey, Anadolu’nun İtilaf Devletleri tarafından Damat Ferit Paşa Hükümetleri zamanında işgal edildiğine dikkat çekmektedir.

Başyazılarda temas edilen bir diğer konu ise Anzavur meselesidir. Susurluk, Biga, Gönen ve Manyas bölgelerinde etkili olan Anzavur ayaklanması ile gelişmeler sadece başyazılarda değil, İzmir’e Doğru Gazetesinin haber sütunlarında da önemli bir yer tutmaktadır. Bu da oldukça normaldir. Zira, İzmir’e Doğru Gazetesinin yayınlandığı Balıkesir ve civarını o tarihlerde tehdit

⁴¹ Mustafa Necati, “Anadolu’nun Sesi”, *İzmir’e Doğru*, 21 Mart 1336/1920.

⁴² Mustafa Necati, “Sevgili Payitahtımızın İşgali Karşısında”, *İzmir’e Doğru*, 24 Mart 1336/1920.

⁴³ Mustafa Necati, “Sulh Muahedesi ve Azm-ı Milli”, *İzmir’e Doğru*, 13 Haziran 1336/1920.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

eden en önemli tehlike Anzavur ayaklanması idi. Hatta Mustafa Necati Bey dahi dönem dönem Anzavur'a karşı cephede müfreze komutanı olarak savaşmaktadır.

Anadolu'nun geleceği ile ilgili Avrupa'daki görüşmeler de başyazılarda kendisine yer bulabilmektedir. Özellikle San Remo Konferansı, Vasıf Bey tarafından dikkatle takip edilmiş, o konferansta alınan kararlar, Anadolu'nun mahvedilmesi için alınmış kararlar olarak gazete okuyucusuna duyurulmuştur. Vasıf Bey de, Mustafa Necati Bey gibi, İstanbul'un işgal edilmesine şiddetle karşı çıkmıştır. Bu işgali gerçekleştiren İtilaf Devletleri şiddetle tenkit edilmiştir.

Bütün bu olumsuz gelişmelere karşın Anadolu'nun geleceği konusunda Vasıf Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni tek dayanak olarak görmektedir.

Vasıf Bey, 7 Aralık 1919 tarihli sayıya yazdığı "*Medeniyet Namına Cinayetler*" başlıklı başyazısında, Wilson Prensipleri ve Avrupa'nın ortaya koyduğu bir takım kavramlara rağmen Türklere yapılan muamelenin birbiriyle uyuşmadığını yazmaktadır. Almanya, Avusturya Macaristan ve Bulgarlar ile de anlaşmalar imzalandığını ancak bu anlaşmaların bu devletlerin bütün mevcudiyetlerini ortadan kaldırmadığını yazarken "*Türk'ün kabahati nedir ki ruhu bile kabz edilmek isteniyor?*" diye sormaktadır. Eğer kabahat, senelerden beri Rumları şefkat ile himaye edilmesi ise bununla ancak bu milletin insanlık esasları içerisinde iftihar edebileceğini ifade etmektedir⁴⁴.

Vasıf Bey'in başyazılarında İzmir ile ilgili gelişmeler önemli bir yer tutmaktadır. İzmir'in işgalinin birinci yılında yayınladığı "*İzmir Türktür*" isimli başyazısında, İzmir'in işgal gününü "15 Mayıs tarih-i meşumu" olarak nitelendirmektedir. Bu gün "*bütün Türklüğün en şeni ve zehirli hançerler altında mukaddesat-ı diniye ve mevcudiyetinin pây-mâl edildiğini görmekle müteazzi olduğu kara bir gün idi*".

Avrupalı devletlerin savundukları bütün medeni değerlere rağmen İzmir'e Yunan askerlerinin çıkmasına ve burada cinayetler işlemesine sesiz kalmalarını eleştirmektedir. "*Hristiyan taassubu galip ve hakim kalmıştı*". "*Öldürülen masumlar yirmi bini, kanlı Yunan süngülerinden kaçabilen bedbaht muhacirler yüz yirmi bini, mahv ve gasb edilen servet-i milliye iki buçuk milyonu aşmıştı*". İzmir'e gelen bir tahkik heyeti bütün bu vahşet karşısında derin bir vicdan azabı duyarak Yunan işgal kuvvetlerinin geri çekilmelerini talep etmiş, fakat Avrupalılar bu teklifi de kabul etmemişlerdi. Bundan sonra artık Anadolu Türkünün silaha sarılmaktan başka çaresi kalmamıştı. "*Her Türk mukaddes yeminini Huzurullah da tekrar edecektir: İzmir'i kurtarıncaya kadar kan ve ölüm*"⁴⁵.

Vasıf Bey, İtilaf Devletleri Fevkalâde Komiserlerine yazdığı açık mektupta, Avrupa devletlerinden beklediklerini açıkça ortaya koymaktadır: "*Artık Hak ve Adalet Bekleriz*". Avrupalıların geçmişte ortaya koydukları medeniyet ilkelerine rağmen halen daha Anadolu ovalarında Türk kanı dökülmeye devam edilmektedir. "*Cihanın bütün inkılâbât-ı içtimaiyesi her milletin hukukunu kabul etmek esasını tespit ederken pek gaddarane olan emperyalizm cereyanlarının hâlâ vukuata ve cereyan-ı hadisata hakim olması bütün medeniyet mübdeilerini ebediyen mahkum bırakacak bir riyâ ve süfliyyettir*".

Anadolu'da binlerce Türk öldürülür veya işkence edilirken, buna karşılık bir tek Rum ve Ermeni'nin bile Türklerin saldırısına uğramamasını bir fazilet örneği olarak gösteren Vasıf Bey, "*Sizin milletlerinizin hangisi gözünün önünde kardaşlarının boğazlandığını görürken bu sabır ve sükûn, bu şefkat ve himayeyi gösterebilir*" diye sormaktadır⁴⁶.

⁴⁴ Vasıf (Çınar), "Medeniyetler Namına Cinayetler", *İzmir'e Doğru*, 7 Kanun-ı evvel 1335/Aralık 1919.

⁴⁵ Vasıf (Çınar), "15 Mayıs", *İzmir'e Doğru*, 16 Mayıs 1336/1920.

⁴⁶ Vasıf (Çınar), "Düvel-i İtilâfiye Fevkalâde Komiserlerine Açık Mektup. Artık Hak ve Adalet Bekleriz", *İzmir'e Doğru*, 14 Mart 1336/1920.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

İstanbul Hükümeti’nin desteğiyle Balıkesir civarında ayaklanan Anzavur meselesi, başyazılarda birlikte ele alınıyor ve çok şiddetli bir şekilde tenkit ediliyordu. İstanbul Hükümeti’nin Anzavur’u desteklemekteki amacı Kuva-yı Milliye’yi ortadan kaldırmaktı. Bunun için Damat Ferit Paşa iktidara getirilmişti. Bu hükümet, “*vasıta-i icra olan Anzavur gibi Şah İsmail gibi birtakım zalim şakileri ileri sürdü. Bunlara utanmadan rütbeler*” vermişti. Ancak sonuçta “*Sersem Damat Ferit Paşa’nın şaki paşası Anzavur toplanını ve kuvvetlerini terk ederek kaçtı. Ve hâlâ büyük bir rezaletle kaçmaya devam ediyor*”.

Vasıf Bey’e göre bu olayın arkasında, milleti birbirine kırdırmak siyaseti yatmaktadır. Ancak “*Damat Ferit Paşa Hükümeti de yakında anlayacaktır ki Kuva-yı Milliye meşrûiyet ve kaderini doğrudan doğruya millettten iktisab etmiştir. Bu kadar esaslı teşkilatı mahv ve ifnâya çalışmak hem vatana ihanettir hem de budalalıktır*”⁴⁷.

Vasıf Bey, “*Tebeddül-i Hükümet*” başlıklı başyazısında, Nisan 1920 tarihine kadar olan gelişmelerin bir özetini yapmaktadır. Balkan Savaşları’ndan beri savaştan bu millet artık savaştan bıkmış ve imzalanan Mondros Mütarekesi’ni ilk başlarda tevekkülle karşılamıştı. Wilson Prensipleri çerçevesinde bir barış anlaşmasının yapılacağından herkes ümitli idi. Fakat Yunanlıların İzmir’e çıkmaları ve gün geçtikçe de işgal sahalarını genişletmeleri bu ümidi kısa zamanda ortadan kaldırmıştı. Bu işgalin ilk günlerinde İstanbul yönetimi de halkın direnmesinin tabii bir şey olacağı fikrinde idi. Fakat, Anadolu’ya Yunan ordusunun çıkmasına izin veren İtilaf Devletleri, kendi amaçlarına hizmet edecek bir kabine olarak Damat Ferit Paşa Hükümetini bulmuşlardı. Bu hükümet, Kuva-yı Milliye’yi dağıtabilmek için İtilaf Devletleri’nin yardımına başvurmakta hiçbir sakınca görmemişti. Ancak bütün bunlara rağmen Anadolu’nun böyle bir idareyi kabul etmesi mümkün değildi⁴⁸.

San Remo’da toplanan konferans, Vasıf Bey tarafından ihtiyatlı bir iyimserlikle karşılanmıştı. Bu iyimserliğin altında, Fransa ve İtalya’nın, Milli Mücadele’ye daha yakın durmaya başlamaları ve bu iki devletin kendi basınlarında Anadolu için daha olumlu yazıların çıkması yatmaktadır. Ancak, Wilson Prensiplerine rağmen İzmir’e Yunan askerinin çıkarılması ve Anadolu’daki mezalimler, Vasıf Bey için iyimserliğe kapılmayı önleyici hatıralardır. Nitekim San Remo’dan alınan haberler, ilk planda çok da memnuniyet verici değildi. Ayrıca, Mayıs ayının onunda Paris’te bir barış görüşmesi yapılması kararlaştırılmış ve bu toplantıya Damat Ferit Paşa Hükümetinin de temsilci göndereceği haberi alınmıştı. Oysa “*Anadolu Damat Paşa Hükümetini gayri meşru ve hain bir hükümet olarak telakki etmektedir. Damat Paşa hempalarının ne kadar sefil ve vicdansız olduğuna ve milleti İngilizlere nasıl ve niçin çiğnettiklerine bu millet tamamen agâhtır. Binaenaleyh ihanet-i vataniyyesine kâil olduğu bir hükümetin imzası millet nazarında hiçbir kıymeti ihtiva etmeyecektir*”.

Anadolu şu dakikada Büyük Miller Meclisi’nin idare ve hakimiyeti altında vahdet ve istiklalini kurtarmak için sonuna kadar mücadeleye ahd ve pey-man etmiştir. Bu arzuy-ı umuminin timsâl-i celâdeti olan Kuva-yı Milliye’ye istinat etmeyen bir hükümet hiçbir muahede-i sulhiye yapamaz”⁴⁹.

San Remo Konferansı, Vasıf Bey tarafından dikkatle izlenmeye devam etmiştir. Konferanstan alınan haberler, Milli Mücadele taraftarları için olumsuz olarak değerlendirilmektedir. Trakya ve İzmir’in Yunanlılara bırakılacağı haberlerinin gelmesi üzerine Vasıf Bey; “*Sevgili Edirne’miz ve Trakya Yunanistan’a verilmiş. ..Aylardan beri bütün Anadolu evladlarının uğrunda kan*

⁴⁷ Vasıf (Çınar), “Hak ve Hakikat Daima Hakimdir”, *İzmir’e Doğru*, 25 Nisan 1336/1920.

⁴⁸ Vasıf (Çınar), “Tebeddül-ü Hükümet”, *İzmir’e Doğru*, 11 Nisan 1336/1920.

⁴⁹ Vasıf (Çınar), “San Remo Konferansı”, *İzmir’e Doğru*, 5 Mayıs 1336/1920.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

döktükleri kıymetli İzmir Yunan işgal kuvvetleri altında bırakılmış... Niçin ve ne hakla” diye haykırmaktadır.

Bütün bu gelişmelerden İngilizleri sorumlu tutmaktadır. Çünkü İslâmiyet’in son dayanağı ve koruyucusu olan Anadolu’yu tamamen mahvetmek İngilizler için ana gaye idi. Bu gaye ulaşmak isteyen İngilizlerin kullandıkları vasıta da Yunanlılardı. Gerçekte İngilizler de çok iyi bilmektedirler ki, bu kadar değerli bir armağanı hak etmek için Yunanlıların ne kıymetli bir zaferleri ne de bir Yunan medeniyet ve fazileti vardı. Eğer İzmir Yunanlılara bırakılacak olursa, ortaya çıkacak durumu Vasıf Bey şöyle özetlemektedir: “İzmir’in Yunanlılar tarafından işgali müsellâh bir Anadolu hareketi meydana getirdi. İzmir’in Yunan işgaline terki ise bu hareketi mütearrız ve müteceviz bir şekle sokacaktır”⁵⁰.

D- Gazetede Yer Alan Diğer Yazı ve Haberler

İzmir’e Doğru Gazetesi, her an işgale uğrama ihtimali olan, Milli Mücadele yılları Anadolu’nun içerisinde bulunduğu yokluk ve sıkıntıları derinden yaşayan ve İzmir’e nispetle daha iç bir bölge olan Balıkesir’de yayınlanmıştır. Bu şartları taşıyan bir bölgede yayınlanan bir gazetenin, ilk bakışta, mahalli bir özellik göstermesi ve etki alanının da oldukça dar olması gerektiği kanaati hasıl oluyor. Ancak gazete nüshaları incelendiği zaman görülmektedir ki, İzmir’e Doğru Gazetesi, gerek haber içeriği gerekse etki alanı bakımından İstanbul gazetelerinden sonra belki de taşranın en etkili gazetesidir.

İşgal altında yayınlanan Türkçe gazetelerin ağzına kilit vurulurken Balıkesir’de yayınlanıp gizlice İzmir’e sokulan İzmir’e Doğru Gazetesi yurtseverlerin yanık bağına su serpiyordu.

Yayın hayatı boyunca İzmir’e Doğru Gazetesi yazı ve haber bulmakta hiç sıkıntı çekmemiştir. Bunun başlıca sebebi, gazeteyi çıkaranlardan Esat (Çınar) Bey’in, aynı zamanda Balıkesir Kuva-yı Milliye karargahının İstihbarat Müdürlüğü görevini de yürütmesidir⁵¹. Özellikle cephe haberlerinin adeta günü gününe gazetede yer almasında Esat Bey’in bu görevinin önemli bir rolü vardır.

İlk çıkışında iki sayfa olarak yayınlanan İzmir’e Doğru Gazetesi, zaman içerisinde dört, hatta bazı sayılarında altı sayfa olarak yayınlanmaya başlamıştır. Balıkesir Bölgesi Kuva-yı Milliyesi’nin resmi yayın organı olarak çalışan İzmir’e Doğru, Anadolu’daki bütün Kuva-yı Milliye (İzmir, Balıkesir, Adana, Trabzon, Aydın, Nazilli, Trakya v.s) haberlerini vermiştir.

İzmir’in Şimal Cephesi’nin meydana gelmesinde önemli rol oynayan Balıkesir Hareket-i Milliye Redd-i İlhak Cemiyeti’nin topladığı kongrelerden üçüncü ve dördüncüsünün toplanma haberi, üzerinde çalışma yaptığı konular, alınan kararlar, yayınladığı beyannameler İzmir’e Doğru aracılığıyla halka duyurulmuştur. Ayrıca Balıkesir Hareket-i Milliye Redd-i İlhak Hareket-i Milliyesi’nin de faaliyeti yayınlanarak, halkla Kuva-yı Milliye Hareketi bütünleştirilmiştir. Karesi Sancağı’nda faaliyet gösteren ve Kuva-yı Milliye’nin insan kaynağı olan “İdman Yurdu”, “Çalışma Derneği”, cephe gerisinde önemli bir görevi üstlenen “Kadınlar Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti”nden de haberler vererek yakın tarihimizin aydınlatılmasında önemli rol oynamıştır⁵².

Sansürden uzak olması nedeniyle, gerek İstanbul’da gerekse İzmir’de yayınlanan gazetelere nispetle yazı ve haberlerini daha rahat ve baskıdan uzak bir ortamda verebiliyordu. Hatta sansür nedeniyle İstanbul’da yayınlanma imkanı bulamayan yazı ve haberler Balıkesir’e gönderiliyor ve burada İzmir’e Doğru Gazetesi’nde yayınlanıyordu. Bu yazılardan bir tanesi de, Fransız yazar Pierre Loti tarafından kaleme alınan ve Recaizade Ercüment Ekrem Bey’in

⁵⁰ Vasıf (Çınar), “Muâhade-i Sulhiye”, *İzmir’e Doğru*, 23 Mayıs 1336/1920.

⁵¹ Coşar, *Milli Mücadele Basını*, s. 27.

⁵² Şerafettin Yılmaz, “Mustafa Necati ve İzmir’e Doğru”, *Mustafa Necati Sempozyumu 9-11 Mayıs 1991-Kastamonu*, Ankara 1991, s. 219.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

tercüme ettiği “Bize Lazım Olan Müttefikler” başlığını taşıyan yazıdır. İlk makalenin üzerinde “Bu makale sansürün mevcudiyeti dolayısıyla hafiyen neşri tevzi olunmuştur” kaydı bulunan bu yazı dizisi, sansür nedeniyle İstanbul’da yayınlanamayınca Balıkesir’e gönderilmiş ve İzmir’e Doğru Gazetesi’nde 3 Ocak 1920 tarihinden itibaren haftalarca yayınlanmıştır.

Dış haberler açısından gazeteye baktığımızda ise, özellikle Türklerin yaşadıkları yerlerle ilgili ciddi haber ve yazıların gazetede yer aldığını görmekteyiz. Bunun yanında Arap halklarının yaşadığı yerlerle ilgili olarak ta, Arap basını ciddi şekilde izlenmiştir. Anadolu’yu işgal eden ve İzmir’e Yunan askerlerinin çıkmasına izin veren İtilaf Devletleri nedeniyle de Avrupa basını, “Avrupa Matbuatı” adı altında gazetede geniş olarak yer almıştır. İzmir’e Doğru Gazetesi’nin bu kadar geniş bir haber çeşitliliğine sahip olmasında ve dış basının bu kadar geniş olarak taranmasında şüphesiz İstanbul’dan sağlanan desteğin önemi büyüktür. Gazete klişelerinin yapılması için her İstanbul’a gönderildiğinde, klişelerle birlikte İstanbul’dan yazı ve haberler de gelmekteydi⁵³.

İzmir’e Doğru Gazetesi’nde yayınlanan yazı ve haberleri ana hatlarıyla şöyle tasnif etmek mümkündür:

1. İzmir ile İlgili Haber ve Yazılar

İzmir’e Doğru Gazetesi’nde en fazla haber ve yazı İzmir hakkında yayınlanmıştır. 16 Kasım 1919 tarihli ilk nüshanın ilk yazısı “İzmir’e Doğru” başlığını taşımakta idi. Gazetenin neden yayınlanma gereği duyulduğunun açıklandığı bu yazıda; temel amacın İzmir’in kurtarılması olduğu ifade edilerek, “Anadolu’nun gözbebeği, Türk’ün mübarek yurdu İzmir’in içinde ağlayan anne ve kardeşleri susturmadan, orada mahvedilmek istenen hissiyatımızı kurtarmadan” bu mücadeleden vazgeçilmesi mümkün değildi. İzmir sefil bir düşmanın saldırısı karşısında ezilirken, Paris Barış Konferansı’nda Türkün sesi işitilmemişti. Gerek nüfus bakımından ve gerekse emlak ve arazi bakımından açık ara üstünlüğün Türklerde olduğu ortada iken, “İzmir’in semasına doğru yükselen minareler İzmir’in bir İslâm ve Türk diyarı olduğunu ilan ederken, İzmir’in bütün muhitini saran mezarlıklarda yüz binlerce İzmirli Türk yatarken”, bütün bu gerçeklere rağmen Yunan zulmüne ve Yunan idaresine karşı olan hareketin lüzumsuz olduğunu söylemek mümkün değildir. Sonuç olarak “Türk diyarında mavi ve beyazın hakimiyetini Hükümetçe kabul etmek, Türkün ruhuna zehirli hançer saplamaktır”⁵⁴.

Yunanlılar sadece İzmir’de işgal ve mezalim yapmamakta, aynı zamanda Osmanlı Meclis-i Mebusanı için İzmir milletvekillerinin seçilmelerini de engellemektedir. Hukuki açıdan önemli sonuçlar doğurabilecek ve gelecekte İzmir’de Yunan idaresinin kalıcı olmasını ve devamında da İzmir’in Osmanlı coğrafyasından ayrılmasının altyapısını oluşturacak olan bu karar, İstanbul Hükümeti tarafından İtilaf Devletleri katında protesto edilmişti⁵⁵.

İzmir’in işgali, ile birlikte Yunanlıların bölgede uyguladıkları mezalim ve baskıdan dolayı, yüz binlerce Türk, mülteci olarak yollara dökülmüşlerdi. İzmir mültecileri için ilk yardım eli Hilal-i Ahmer tarafından uzatılmıştı. Bu mültecilerin iskan ve iaşeleri için iki yüz bin lira ayırdığı gibi seyyar Hilal-i Ahmer heyetleri de bu mültecilerin bulundukları yerlere hareket etmek üzereydiler⁵⁶.

4 Nisan 1920 tarihli gazetede yer alan ve İzmir’in Anadolu için ne kadar önemli olduğunu açıklayan başyazının başlığı “İzmirsiz Anadolu Yaşayamaz” idi. Anadolu ticaretinin yegane “mahreç-i iktisadisî” olan İzmir’den mahrum bir

⁵³ Coşar, Milli Mücadele Basını, s. 31.

⁵⁴ “İzmir’e Doğru”, İzmir’e Doğru, 16 Teşrin-i sani 1335/Kasım 1919.

⁵⁵ “İzmir İntihabatı”, İzmir’e Doğru, 30 Teşrin-i sani 1335/Kasım 1919.

⁵⁶ “Hilal-i Ahmer Faaliyeti”, İzmir’e Doğru, 30 Teşrin-i sani 1335/Kasım 1919.

Anadolu'nun yaşayabileceğini düşünmek saflıktan başka bir şey olmazdı. Yüzde seksen sekiz derecesinde bir Türk nüfus yoğunluğu bulunan İzmir'de, Yunan işgali başladıktan sonra Türkler için rahat ve huzur kalmamıştı. Bundan sonra artık Türkler için iki yol vardır. Ya Yunanlıların bu istilalarına boyun ederek yavaş yavaş mahvolmak ya da göğsünü siper ederek Yunanlıların hücumlarına mukavemet etmek ve bu suretle Anadolu'da bin senelik şerefli tarihini kurtarmak.

Anadolu halkı ikinci yolu seçmiş ve harekete geçmişti. Avrupalı devletlerin, Anadolu'da meydana gelen bu hareketlenmelerden şikayet etmeye hakları yoktu. Zira bütün bu galeyanın sebepleri kendileriydi. Eğer İtilaf Devletleri, Anadolu'nun her tarafını "zehirli yılanlar gibi" işgale başlamasalar, Türkler kendi medeni gelişmelerini sağlamaktan başka bir düşünceye sahip olmayacaklardı. Şu anda Anadolu'da barışı sağlamanın tek yolu, İzmir'i terk etmektir. Türklerin bütün ümitleri yine silahlarındaydı. Zira Anadolu tamamen mahvolmadan İzmir koparılamayacaktı⁵⁷.

2. İstanbul ile İlgili Haber ve Yazılar

İstanbul'un geleceği ile ilgili olarak Fransa ve İtalya basınında, İstanbul'un Türklere bırakılmasının Avrupa Devletlerinin çıkarları açısından daha uygun olacağı ile ilgili olarak haberlerin yer alması üzerine, İzmir'e Doğru, bu haberlerden yaptığı bir seçmeyi sütunlarına taşımıştı.

Bu haberlerin genelinde, İstanbul'un geleceği ile ilgili olarak henüz kesin bir kararın verilmediği ifade edilirken, İstanbul'un Türklere bırakılmasının özellikle İngiltere'nin menfaatleri açısından önemli olduğu vurgulanıyordu. Bu haberlerde, İstanbul'un neden Türklerde kalması gerektiği düşüncesi birkaç açıdan ele alınıyordu:

Öncelikle, Osmanlı Devleti'nden sonra en fazla Müslüman nüfusu içerisinde barındıran İngiltere, İstanbul'un Türklerden alınması durumunda çok ciddi bir iç karışıklıklarla karşı karşıya bırakırdı ki, İngiliz yöneticilerin bunu düşünmemiş olmaları mümkün değildi.

İkinci olarak, İstanbul'un Türklerden alınması durumunda; Rusya'daki Bolşevik idaresine karşı yürütülen mücadelede Müslümanların desteğini alma şansı kalmayacaktı.

Son olarak da; İstanbul üzerindeki Osmanlı hakimiyetine son verme kararı için zaman oldukça erkendi ve böyle bir karar alınması durumunda Halife'nin İstanbul'dan çıkarılması gerekecekti ki bu durumda da İslâm aleminde ortaya çıkacak karışıklıkları göze almak gerekecekti⁵⁸.

İstanbul'un Türklere bırakıldığına dair haberlerin İzmir'e Doğru'da yer almasına daha sonraki günlerde de devam edildi. Londra Konferansı'nın toplandığı tarihlerde, İstanbul'un kesin olarak Türklere bırakılacağına dair bir yazı, İzmir'e Doğru Gazetesi'nin 20 Şubat 1920 tarihli nüshasında yer alıyordu. Bu yazıya göre; "Garp diplomatları nihayet şarkın sesini duyabilmişlerdi". Londra Konferansı İstanbul'un Türklere bırakılmasına karar vermişti. İstanbul'un geleceği, bir seneden beri bütün Anadolu'yu silah başında tutan büyük bir endişe idi. Bu endişe etrafında ilahi bir azim ile toplanan Türk ve Müslüman alemi, nihayet bütün fedakarlığının ilk semeresini almıştı.

İstanbul'un geleceği meselesi sadece Anadolu'yu değil, Fas'tan Çin hudutlarına kadar dünyadaki bütün Müslümanları ilgilendirmekte idi. İstanbul'un Türklerden alınması, Türk hayatını felce uğrattırdı ki bu da, medeniyet aleminin gelişmesine katkı sağlamış bir milleti mahvetmek demektir⁵⁹.

⁵⁷ "İzmirsiz Anadolu Yaşayamaz", *İzmir'e Doğru*, 4 Nisan 1336/1920.

⁵⁸ "İstanbul'un Mukadderatı ve Avrupa Matbuatı", *İzmir'e Doğru*, 17 Kanun-ı sani 1336/Ocak 1920.

⁵⁹ "İstanbul Türklere Bırakılıyor", *İzmir'e Doğru*, 20 Şubat 1336/1920.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

Ancak bütün bu yazı ve haberlerin aksine, 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul İtilaf Devletleri tarafından resmen işgal edildi. Bu işgal, bütün Anadolu’da olduğu gibi Balıkesir’de de çok sert tepkilerle karşılanmıştı. Bu tepkileri, işgalden üç gün sonra çıkan İzmir’e Doğru’nun sayfalarına taşıyan ise Vasıf (Çınar) Bey’dir. Almanlara, Bulgarlara ve bütün mağlup milletlere kural ve uygulamaların Türklere uygulanmasını, dini hassasiyetlere bağlayan Vasıf Bey, “*Türk milletinin kusuru Müslüman olması mıdır?*” diye sormaktadır. Eğer medeniyet ve adalet denilen esaslar zehirli birer yalanlar değilse İslâm aleminin bu kadar çiğnenmesine insanlık vicdanı müsaade etmeyecekti⁶⁰.

İzmir’e Doğru, İstanbul’un işgalinden dolayı sadece İngilizleri değil, onlarla birlikte Damat Ferit Paşa Hükümetini ve Milli Mücadele aleyhtarı gazeteciler içerisinde kalemi en yıkıcı olan Ali Kemal’i de suçlamaktadır. İstanbul’da İngilizlerle birlikte hareket eden Damat Ferit Paşa Hükümeti, memleketin ne kadar münevver ve fedakar evlatları varsa hepsini birer bahane ile tutuklatmaktadırlar. İngilizler de 15 ila 45 yaş arası erkeklerin Anadolu’ya geçmesine müsaade etmemektedir⁶¹.

3. Seçimler ve Türkiye Büyük Millet Meclisi İle İlgili Haber ve Yazılar

İstanbul’un 16 Mart 1920 tarihinde İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesi üzerine, Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı çalışmalarına ara vermişti. Bu gelişmeler karşısında Mustafa Kemal Paşa bir beyanname yayınlayarak Ankara’da toplanacak Meclis için seçimlerin yapılmasını istemiştir.

Mustafa Kemal Paşa’nın bu beyannamesi, İzmir’e Doğru’nun 21 Mart 1920 tarihli nüshasında sevinçle haber verilmektedir. Habere göre; on beş gün içinde Ankara’da bir “*Meclis-i Milli*”nin açılması için Heyet-i Temsiliye’ce her tarafa tebligatlar yapılmıştı. Bunun için her liva müntehib-i sanilerini, mahalli Müdafaa-i Hukuk heyetleri, belediye ve meclis idare azalarıyla birlikte beş milletvekili seçerek Ankara’ya göndereceklerdi. Böylece pek yakın bir zamanda “*bütün mukadderât-ı milliyemize amil olacak bir Meclis-i Milli’nin içtimasına muvaffakiyet hasıl olacaktı*”⁶².

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 23 Nisan’da açılma haberi, iki gün sonra, 25 Nisan’da yayınlanan İzmir’e Doğru Gazetesi’nde, “*Meclis-i Milli-i Kebirimizin Küşadı*” başlığıyla verilmişti. İngilizler ve Damat Ferit Paşa Hükümeti’nin zulüm ve baskıları sonucu kapatılan Meclis-i Mebusan’ın yerine “*milli hakimiyetimizin mümessili olmak üzere*” Ankara’da, bütün vilâyet ve liva temsilcilerinden oluşan Büyük Millet Meclisi açılmıştı. Bu açılış nedeniyle, Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa tarafından Karesi Müdafaa-i Hukuk Başkanlığına gönderilen telgraf, haber olarak yayınlanmıştır. Bu telgrafta Mustafa Kemal Paşa, Meclisin açılması nedeniyle Ankara’da yapılan törenlerden bahsederek, Ankara dışındaki yerlerde de yapılması istenen törenler hakkında bilgi vermektedir. Nitekim bu telgrafta istenenlere uygun olarak, camilerde hatm-ı şerifler kıraat edilmiş, Cuma namazından sonra da Heyet-i Merkeziye Reisi Vehbi Bey tarafından, mevcut durum hakkında halkı aydınlatıcı bir konuşma yapılmıştı. Namazdan sonra da Hükümet Dairesi’nde Belediye Başkanı ziyaret edilmiş ve davullar çalınarak Meclisin açıldığı her tarafta ilan edilmişti⁶³.

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılması, İzmir’e Doğru’da başyazı olarak da yer almıştır. Vasıf Bey tarafından yazılan başyazı da; bütün gelişmelerden İngilizleri sorumlu tutmakta ve İstanbul’un işgali ile üç yüz elli milyon Müslümanın “*şuursuz*” bırakılmak istediğini ifade etmektedir. Fakat bu

⁶⁰ Vasıf (Çınar), “Sevgili İstanbul”, *İzmir’e Doğru*, 19 Mart 1336/1920.

⁶¹ “Payitahtımızın Vaziyeti”, *İzmir’e Doğru*, 18 Nisan 1336/1920.

⁶² “Ankara’da Meclis-i Milli”, *İzmir’e Doğru*, 21 Mart 1336/1920.

⁶³ “Meclis-i Milli-i Kebirimizin Küşadı”, *İzmir’e Doğru*, 25 Nisan 1336/1920.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

işgal ve Yunanlıların yapmasına müsaade ettikleri mezalime rağmen Türkler gerekli olan tepkileri her alanda vermekteydiler ve bunun en önemlilerinden birisi de Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması idi. "23 Nisan tarih-i millisinde Anadolu'nun selahiyettar mümessillerinden terkip ederek müzakeratına başlayan Büyük Millet Meclisi, artık bütün milletin yegane istinadgahı ve dimağıdır"⁶⁴.

4. Anzavur Ayaklanması

İzmir'e Doğru Gazetesi'nin yayınlandığı tarihlerde Balıkesir ve civarını en fazla tehdit eden hadise Anzavur ayaklanmasıdır. İzmit Mutasarrıflığında bulunmuş Emekli Jandarma Binbaşısı olan Bigalı Ahmet Anzavur; İstanbul Hükümeti'nden aldığı güç ve İngilizlerden aldığı destekle Susurluk-Manyas-Gönen bölgesinde Kuva-yı Milliye'ye karşı harekete geçmişti. Bu bölge halkının kendi aralarındaki anlaşmazlıklardan da faydalanan Anzavur'un ayaklanması, henüz teşkilatlanma aşamasında olan Kuva-yı Milliye ve Milli Mücadele için oldukça tehlikeli bir durum arz ediyordu. Hatta İzmir'e Doğru'nun başyazılarını yazan Mustafa Necati Bey, Anzavur isyanının en yoğunlaştığı dönemlerde cepheye giderek bizzat müfreze komutanı olarak çatılgılara katılmıştır.

Ekim 1919-Haziran 1920 tarihleri arasında fasılalarla devam eden Anzavur isyanı, İzmir'e Doğru Gazetesi'nin yayınlandığı zaman dilimine denk gelmesi ve önemi nedeniyle adeta gazetenin her nüshasında bu isyanla ilgili haberlere rastlamak mümkündür.

İzmir'e Doğru Gazetesi'nde Anzavur ile ilgili haberlerin genel özellikleri şu noktalarda toplanmakta idi:

Merkezi İstanbul'da bulunan bu hain teşkilatın ana gayesi, içeride birtakım çatışmalar meydana getirerek ortaya çıkacak durumdan yararlanmaktır. Halkın Kuva-yı Milliye lehine temayüller gösterdiği bir dönemde bu tür hadiselerin ortaya çıkması da manidardır. Dindarlık ve İslâmiyet perdesi altında faaliyet gösteren Ahmet Anzavur'un halkı tahrik ettiği noktalar şunlardır:

"Muntazam Yunan kuvvetleri karşısında milli kuvvetlerle mukavemet etmek mümkün değildi. Bu milli teşkilat, hain birtakım İttihatçıların memleketi soymak için ihdas ettikleri fırıldaklardır. Padişahımız buna razı değildir. Halifenin bende fermanı vardır. Emrediyor, millet silahlansın ve bu İttihatçılardan memleketi korusun"⁶⁵.

Bundan sonraki sayılarda, Anzavur hadisesinin seyrine dair haberler verilmektedir. Rahmi Bey ve Çerkez Ethem'in, Anzavur isyanını bastırmak için yaptıkları çalışmalar geniş bir şekilde gazete sütunlarında yer alıyordu. Özellikle, dini konularda yoğun bir şekilde propaganda yapan Ahmet Anzavur'un bölge halkı üzerinde etkili olmasını engellemek için, Anzavur'un bölgede yaptığı baskılar ve halkın can, mal ve namusuna yönelik faaliyetlerini anlatan yazılara da yer verilmektedir. Ayrıca Anzavur hakkında bölge halkından gelen şikayetlerde yayınlanarak bu isyanın halk katında zemin bulmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır⁶⁶.

Mayıs 1920 tarihi itibarıyla Anzavur isyanının tamamen bastırılması ile, Balıkesir ve civarı rahat bir nefes alabilmiştir. Artık bu tarihten itibaren Anzavur hadisesi ile ilgili haberler İzmir'e Doğru'da yer almayacaktır.

Sonuç

16 Kasım 1919-27 Haziran 1920 tarihleri arasında 74 sayı olarak Balıkesir'de yayınlanan İzmir'e Doğru Gazetesi, Milli Mücadele içerisinde birçok açıdan oldukça önem arz eden bir yayın organıdır.

⁶⁴ "Büyük Millet Meclisi", *İzmir'e Doğru*, 2 Mayıs 1336/1920.

⁶⁵ "Anzavur Ahmet Hadisesi", *İzmir'e Doğru*, 20 Teşrin-i sani 1335/Kasım 1919.

⁶⁶ "Anzavur ve Hempâlarının Şikayet ve Melanetleri", *İzmir'e Doğru*, 28 Nisan 1336/1920.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

Öncelikle, İzmir’in işgalinden sonra Balıkesir’de aktif bir şekilde faaliyet gösteren Balıkesir Kuva-yı Milliyesi’nin resmi yayın organı olarak yaptığı yayınlarda halkın maneviyatını ve moralini destekleyerek Kuva-yı Milliye’nin daha güçlü bir şekilde hareket etmesini sağlamıştır.

Cephelerden adeta günü gününe haberler vererek gelişmelerden halkı haberdar etmiş ve zafere olan inancıyla da halkın içerisinde yapılabilecek olumsuz propagandaların önünü kesmiştir.

Gerek Anadolu içinden ve gerekse dış basından haberler vermek suretiyle halkın bilgilmesini sağlamıştır.

Ankara’nın ve TBMM’nin yayınladığı yazıları sütunlarına taşıyarak, halk ile TBMM arasındaki bağların kuvvetlenmesini sağlamıştır. Halkın desteğini temel alarak hareket eden ve bu şekilde kendisini meşrulaştıran TBMM için bu yayınlar oldukça kıymetli idi.

İtilaf Devletleri ve özellikle de Yunanlıların Anadolu’da yaptıkları baskı ve mezalimi, yayınlamak suretiyle hem o dönem için yapılanlar kaydedilmiş ve bunlara karşı direnme odaklarının oluşmasına katkıda bulunulmuş hem de bu yapılanların gelecek nesiller tarafından da unutulmaması sağlanmıştır.

Nihayet, Milli Mücadele’nin hangi şartlar altında kazanıldığı ve halkın bu mücadele esnasındaki durumunu incelemek isteyen araştırmacılar için İzmir’e Doğru Gazetesi oldukça fazla sayıda bilgi ve doküman vermektedir.

KAYNAKÇA

- Arıkan, Zeki, Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922), Ankara 1989.
- Baran, Tülay Alim, Vasıf Çınar ve İzmir’e Doğru Gazetesi Yazıları, İstanbul 2001.
- Coşar, Ömer Sami, Milli Mücadele Basını, İstanbul (Tarihsiz).
- Çarıklı, Hacim Muhittin, Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı’nın Kuvayı Milliye Hatıraları, Ankara 1967.
- Eski, Mustafa, Mustafa Necati Bey’in Kastamonu’daki Çalışmaları, Ankara 1990.
- İlgürel, Mücteba, Milli Mücadele’de Balıkesir Kongreleri, İstanbul 1999.
- İzmir’e Doğru Gazetesi.
- Mustafa Necati Bey Sempozyumu 9-11 Mayıs 1991-Kastamonu, Ankara 1991.
- Öktem, Haydar Rüştü, Mütareke ve İşgal Anıları (Haz: Zeki Arıkan), Ankara 1989.
- Özalp, Kazım, Milli Mücadele I, Ankara 1985.
- Şimşir, Bilâl N., Bizim Diplomatlar, Ankara 1996.
- Türk Parlamento Tarihi, T.B.M.M. II. Dönem 1923-1927, C. III, Ankara 1995.

KAZAK ŞAİRİ SAKEN SEYFULLİN VE ESERLERİ ÜZERİNE

Gülmar KOKYBASSOVA*

ÖZET

Kazak Sovyet edebiyatının temelini atan büyük fikir adamı, yazar, şair Saken Seyfullin Kazak Türkleri için çok önemlidir. Biz bu çalışmamızda S.Seyfullin'in hayatını, eğitimle ilgili çalışmalarını, siyasî çalışmalarını ve farklı yıllarda yazılan eserlerini tanıtmaya, şiirlerinden örnekler vermeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Kazak Edebiyatı, Ötken Kunder, Birlik Derneği.

A STUDY ABOUT KAZAK POET SAKEN SEYFULLIN AND HIS WORKS

ABSTRACT

Saken Seyfullin, who laid the foundation of Soviet Kazak literature and is known as a great mind, author and poet, is a very important name for Kazak Turks. In this paper, we try to introduce S. Seyfullin's life, studies on education, political activities, and works written in different years and also try to give samples from his poems.

Keywords: Kazak Literature, Ötken Kunder, Birlik Union.

Saken (Sadvakas) Seyfullin, 15 Ekim 1894'te eski ismi Akmola olan Jana-arka vilayetinin Nildi kasabasına bağlı Birinci Köy'de (Günümüzde Jezkazgan vilayeti, Jana Arka ilçesi) doğmuştur.

S. Seyfullin'in babası Seyfolla Orta Jüz'ün Argın boyundan, annesi Jamal Altay'ın Alsay boyundandır¹.

Eğitim Durumu

S.Seyfullin ilk eğitimini köy imamından almış, Arapça okuma yazma öğrenmiştir. Böylece İslâmî kıssaları, hikâyeleri bizzat okuma imkânı bulmuştur.

Babası Seyfolla, oğlunu 1904'da Nildi bölge idari yöneticisi Rus Lavrenti'nin yanında kalıp, eşi Marta Temaseyevna'dan Rusça öğrenmesi ve okula gidebilmesi için Nildi'ye gönderir².

S. Seyfullin 1905–1908 yılları arasında Nildi'de bulunan Kazak – Rus okulunda eğitim alır. Sonra 1908–1910 yılları arasında Akmola'daki üç yıllık okulda eğitimine devam eder. 21 Ağustos 1913 tarihinde Sibirya Üniversitesi adıyla bilinen Ombı Öğretmen Okuluna kabul edilir ve bölgenin iki öğrenciye verdiği burstan birini kazanır. Bu okuldan 1916 yılında mezun olur.³

Bu yıllar S. Seyfullin'in dünya görüşünün belirginleştiği, vatanseverlik duyguları ile dolduğu, idari açıdan geniş ve kararlı düşünme nitelikleri kazandığı yıllardır. Bu yıllarda Abay'ın başlatmış olduğu eğitim seferberliği de Kazak bozkırlarında geniş yankı bulmuştur. Ombı'daki okulda iki yüzden fazla Kazak öğrenci toplanır. Ombı siyasî, sosyal, edebî ve medenî etkinliklerin sık yapıldığı bir şehirdir. Bu dönemde Ombı'da eğitim alan Kazak gençlerinin bir araya toplanma fikri ortaya atılır. Bu fikri ilk önce Naymerden Alyanov belirtir. Nıgmet Nurmahanov, Magjan Jumabayev ve Saken Seyfullin tarafından da desteklenir.

1914'de Kazak öğrencileri derneği kurulur.⁴ Derneğin adı üzerinde epeyce tartışma yapılır, "Ayna", "İyilik", "Gençler Cemiyeti" ve "Eğilim" gibi

* Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Lehçeleri ABD Doktora Öğrencisi. gulnar_kz@hotmail.com

¹ T Kakişov, *Önegeli Ömir*, Jalın Baspası, Almatı 1976, s 15.

² X Adibayev, M Bazarbayev, *Kazak Sovyet Adebieti*, Mektep Baspası, Almatı 1989, s 56.

³ S Saken, *Öleñderi men Poemaları*. Korkem Adebiet Baspası, Almatı 1998, s 27

⁴ T Kakişoğlu, *Magjan – Saken*, Kazak Universiteti Baspası, Almatı, 1999, s 13.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

isimler teklif edilir. Sonunda “Birliğin olduğu yerde dirlik vardır” sözüne uygun olarak derneğin adı S. Seyfullin’in teklif ettiği “Birlik” olur.⁵

S. Seyfullin’in ilk şiir kitabı “**Ötken Kunder**”, 1914’da Kazan şehrinde “Matbuğat Kârimiya” adlı yayın evinden çıkar.⁶ Eser yayımlandığında S. Seyfullin yirmi yaşındadır. İlk kitabının gelirini “Birlik” fonuna devreder.⁷

9 Mart 1917’de “**Asığıp Tez Attandık**” adlı şiirini yazan S. Seyfullin daha sonra Akmola’ya gelip “**Jas Kazak**” adlı bir dernek kurar, “**Tirşilik**” gazetesinin çıkmasına yardımcı olur. Aynı zamanda Akmola’daki üç aylık öğretmenler kursunda öğretmenlik yapmıştır.

1917’de “**Kel Jigitter**” şiirini yazar. Bu şiir Kazak Sovyet edebiyatında yazılan ilk eser olarak bilinmektedir. 27 Aralık 1917’de Akmola’da Sovyet hükümeti kurulur ve S. Seyfullin Sovyet eğitim bölümüne işe alınır. 1918 yılının Şubat ayında Kommunist Partisine üye olur. 1 Mayıs 1918 tarihinde ünlü “**Jas Kazak Marselezası**” adlı şiirini yazar.

Devrim

4 Haziran 1918’de devrimci ayaklanmaları sonucunda, S. Seyfullin bir grup arkadaşlarıyla ihtilal düşmanlarının eline düşer. “Memleket ve millet güvenliği için tehlikeli adam” olarak görülür ve diğer mahkûmlarla beraber 5 Ocak 1919’da Petropavl hapishanesine gönderilir. Ataman Annenkoğlu’ nun “Azap vagonu” nda ve Kolçak’ın Ombı toplama kampında 47 gün (24 Ocak – 12 Mart) işkence görür. 3 Nisan 1919’da Ombı toplama kampından kaçır, Temmuz ayında köyüne gelir. İki ay dinlendikten sonra Avliye Ata (Günümüzde Taraz) şehrine kaçmak zorunda kalır.

Devrimden Sonraki Çalışmaları

7 Mayıs 1920’de Akmola’ya geri döner Kolçak diktatörlüğünün sona erdiği şehirde Sovyet çalışmalarını canlandırma hareketine katılır. Burada bölge Yürütme Komitesi başkan yardımcısı olarak çalışır.

S. Seyfullin 1920’de sosyal ve siyasi faaliyetlerinin yanı sıra, edebî eserleri üzerinde de çalışarak en önemli Sovyet şairleri arasında yer alır.⁸

1920 senesinin yaz ayında Kazak Otonom Cumhuriyeti’ni ilan etmek için düzenlenen toplantıda devrim komitesi üyesi seçilen S. Seyfullin aynı zamanda Kazakistan’ın Merkezi Yürütme Komitesinin Yönetim Kurulunda yer alır. 1921’de Akmola ve Semey illerinin Kazakistan’a dâhil edilmesi için girişimde bulunan komitenin üyeliğine seçilir.

13 Haziran 1922’da “**Enbekşı Kazak**” gazetesi redaktörlüğüne ve Halk Sovyet Komiserleri başkanlığına seçilir.

Haziran 1922’de Kazak Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Halk Komiserleri Meclisi, S. Seyfullin’i eğitim halk komiserinin yardımcısı görevine getirir.

Ekim 1922’de gerçekleşen III. Sovyet toplantısında Halk Komiserleri Meclisinin Başkanlığını üstlenir.

30 Ocak 1923’te Bütün Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği çapında düzenlenen X. Sovyet toplantısında SSCB’nin yürütme komitesine üye olur.⁹

7 Nisan 1925’te Kazak Akademi bilim merkezinin müdürü olarak çalışır.

Aralık 1926’da Gulbaram Batırbek kızıyla evlenir

⁵ T Kakişoğlu, *Kızıl Suñkar*, Kazakistan Baspası, Almatı, s.43

⁶ S Seyfullin, a.g.e.,s 6

⁷ A Konıratbayev, “Kazak Sovyet Âdebiyetiniñ Kızıl Suñkarı”, *Lenin Jolı Gazetesi*, 17 Ekim 1984. s 13.

⁸ K Kasenoğlu; A Törehanoğlu, “Kızıl Kırgının Kırbandarı”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, (Çev: Hatice Şirin Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul, Temmuz 1996, S. 115, s 31

⁹ T Kakişoğlu, “Sakenniñ Tarihtağı Orını Jayında”, *Halık Kenesi Dergisi*, Almatı 28 Eylül 1994, s 41

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

1925–1936 yılları arasında S.Seyfullin, Kazakistan'ın çeşitli kurumlarında, eğitim merkezlerinde, üniversitelerinde çalışır. Akmola Yönetim Komitesinin müdürü, idari bölümlerin yöneticisi, Kazak Sovyet Otonom Cumhuriyeti Merkezi Yönetim Komitesinin Üyesi, Halk Eğitim Merkezinin müdür yardımcısı, Bilim Merkezinin müdürü, Kazakistan Proleter Yazarlarının müdürü, 1927'de Kızılorda'daki Halk Eğitim Enstitüsü ve 1928'de Taşkent Kazak Pedagoji Enstitüsünün müdürü, 1929'da Kazak Devlet Enstitüsünün doçenti, "Âdebiyet Maydanı" dergisinin redaktörü, Kazak Komünist İletişim Enstitüsünde profesör olarak çalışır

Kazak gençlerinin edebî topluluğuna başkanlık yapar, "**Kedey Aynası**" adlı yıllık araştırma dergisinin yayınlama çalışmalarına yardımcı olur.

İlmî Çalışmaları

V.V.Barthold'un 1926–1927 öğretim yılında Kazak Pedagoji Enstitüsünde "**Türk- Moğol Halkının Tarihi**" hakkında sunduğu bildirinin özetini yayımlama işini S. Seyfullin üstlenir. Zor bir iş olmasına rağmen bu çalışma ona ufuk açar. Boş zamanında Taşkent kütüphane ve arşivlerinde, Kazak halkının tarihi ve zengin halk edebiyatı üzerinde birçok bilgi toplayıp, araştırmalar yapar.¹⁰

S. Seyfullin Kazak halkının birçok edebî örneklerini derleyip, araştırıp, yayınlar.

S. Seyfullin'in "**Kazaktın Eski Âdebi Nusxaları**" (1931) "**Kazak Edebiyatının Beyler Devri**" adlı kitap ve antolojisi 1931'de tamamlanıp, 1932'de basılır, "**Batırlar Jırı**"nın 1.cildi 1931'de, 2. cildi 1933'te yayımlanır. "**Akan Seri Aşktoqtı**", "**Leyli Mejnün**" adlı araştırmaları 1932'de çıkar.

S. Seyfullin Kazak Türklerinin önemli şahıslarından; **Akan Seri**, **Ibray Altın Sarın** ve **Akmolla**'nın şiirlerini derleyip, Şekerim Kudayberdioglu'nun "**Leyli Mecnunu**" ile beraber 1932–1935 yıllarında baskıya hazırlar.

S. Seyfullin, Ä. Mametova, B. Maylin'le beraber 1933'te "**Edebiyattanuv**" kitabını, Ö. Turmanjanov'la 1934'te 5. sınıfa uygulanan "**Edebiyattanuv**" ders kitabını yayınlar.¹¹

Çeşitli Faaliyetleri

Mayıs 1936'da Kazak sanatı ve edebiyatının tanıtıldığı "**Kazakistan Sanatının On Günlüğü**" kutlamaları Moskova'da büyük ses getirir. Bu kutlama sırasında ilk Kazak yazarlarından S. Seyfullin'e Kazak Edebiyatı alanında yaptığı çalışmalarından dolayı "Başarı" ödülü verilir.

Almatı şehrinde S. Seyfullin'in sanat ve ilmi çalışmalarının 20. yıl dönümü kutlanırken, Moskova'da Kazakistan yazarlarının eserleriyle ilgili araştırma, soruşturmalar başlamış, yazılan eserlerde suçlayıcı unsurlar bulunmaya çalışılmıştır. Tehlikeli günler yaklaşmasına rağmen S. Seyfullin, Rusların ünlü şairi Puşkin'in ölümünün 100. yıl dönümünü kutlamak için kurulan millî komitenin üyesi ve "Ülkelik Birleştirme Organizasyon Komitesi"nin başkanı seçilir. "**Âdebiyat Maydanı**" dergisi ve "**Sosyalist Kazakistan**" gazetesinde "**Puşkin'in 100. Yıl Dönümü**" adlı makalesini yayınlar.

Kanlı Kasırga

1937 yılının ilkbaharında ülkedeki siyasî ve sosyal durum değişmeye başlamıştır. Moskova'da başlayan soğuk rüzgâr, Kazakistan'da da kanlı bir kasırga haline dönüşmüştür. Bunun ilk belirtisi "Kazakistan Yazarlar Birliğinin" soruşturmasına dair düzenlenen toplantılar olmuştur. Bu yok edici soğuk rüzgâr bütün insanî davranışları değiştirmiştir. Öncü olan Kazak aydınlarını, yeni

¹⁰ T Kakişoğlu, *Magjan – Saken*, Қазақ Университети Баспасы, Алматы, 1999, s 351

¹¹ T Kakişoğlu, a.g.e, s 388.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

seçilmiş vekilleri tutuklama, hapse atma “yarışı” başlamıştır. Bu infazın kurbanları edebiyat ve medeniyetin en değerli temsilcileri, şair ve yazarları olmuştur.¹²

Kazak Edebiyatının bel kemiği kırılmaya çalışılmış: S. Seyfullin, B. Maylin, İ. Jansügirov, vb şair ve yazarların edebiyat meydanından uzaklaştırılması çalkantılı bir durum meydana getirmiştir. Açlıktan ölen iki milyon üç yüz binden fazla insanın acısının üzerine takip ve sürgün neticesinde yüz beş bin kişi tutuklanıp, yirmi iki bini kurşuna dizilmiştir.¹³

Tutuklanması

S. Seyfullin 24 Eylül 1937’ tarihinde tutuklanmıştır. Halk düşmanı olarak tutuklandığından 27 Eylül 1937’de partiden çıkarılmıştır.

S. Seyfullin’e yapılan suçlamalarda şunlar yer almıştır:

Kazak halkının milli partisi “Alaş” ta görev yapan, eserlerinden dolayı “Milliyetçi Yazar” olarak suçlanan Magjan Cumabayev’ e yardımda bulunmak¹⁴ Diğer bir suçlama ise 1927’de yazdığı “**Tar Jol Taygak Keşöv**” adlı romanıyla ilgilidir. Bu romandaki tarihi olaylar, Kazak halkının yaşayışı, şahıslar üzerindeki görüşleri ve onların tasviri Sovyet eleştirmenlerinin işini güçleştirmişti.¹⁵

S. Seyfullin’in duruşması 25 Şubat 1938’de, saat 4.40’ta başlamıştır. Bu saat değerli şairin son anları olmuştur. Hapisteyken NKVD (Askeri İşlerle İlgilenen Halk Komitesi) adamlarından beş ay süreyle işkence görmüştür. Uydurma belgedeki suçlamaları S. Seyfullin “**Görmedim, bilmiyorum, böyle zulme katılmadım**” diyerek kabul etmemiştir. Ama NKVD’ nin adamları S. Seyfullin’e yapılan suçlamayı kabul ettirmek için, acımadan onu ayağından tavana asıp tırnağını koparmışlardır.¹⁶

Aklanması

S. Seyfullin 1957’de suçsuz bulunup, edebiyat ve medeniyetimizdeki büyük emeği kabul görmüştür. “Alaş” insanlarına gösterilen hürmetten o da nasibini almış, eserleri 1958 yılından itibaren araştırılmaya başlanmıştır.¹⁷

Eserlerinin Araştırılması

S. Seyfullin’in hayatı, eserleri, sanatı, ilmî araştırmaları, yaşayış tarzı hakkında yazılmış pek çok makale, hatıra, kitap, monografi bulunmaktadır.

S. Seyfullin’in değerli mirası, sosyal hayatı hakkında ünlü yazar Muhtar Avezov şöyle demiştir; “*Saken’ de başkasında olmayan iki farklı özellik vardır. Birisi yalakalığı olmayan doğruluğu, ikincisi ise şairlik bilgeliğidir.*”¹⁸

Kazak Sovyet Edebiyatının kurucularından biri olan Sabit Mukanov, S. Seyfullin hakkında kapsamlı makaleler ve “**Saken Seyfullin**” adlı piyes yazmıştır. Ünlü tenkitçi Prof. Dr M. Karatayev onunla ilgili olarak “**Kızıl At ve Sosyalist Realizmi**” adlı bir araştırma yapmıştır. S. Seyfullin hakkında ilk monografik eseri yazan ünlü tenkitçi Prof. Dr. Serik Kırabayev’in “**Saken Seyfullin**” (1962), tenkitçi E. İsmaylov’ un “**Akın jäne Revaluytsiya**” (1964), yazar G. Müsirepov’un “**Öner Jolında Küres**”, T. Jangeldin’in “**Saken Seyfullin**” gibi eserleri vardır.

¹² T Kakişoğlu, a.g.e., s 417

¹³ T Kakişoğlu, a.g.e, s 421

¹⁴ T Kakişoğlu, a.g.e, s 416

¹⁵ O Söylemez, “Bağımsızlığının 10. Yılında Kazakistan Cumhuriyeti”, *Türkler*, C.19, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s 352

¹⁶ T Kakişoğlu, *Merey Ortalık* Gölümü Kitaphana Baspası, Almatı 2002, C I, s 359

¹⁷ T Kakişoğlu, a.g.e., s. 592

¹⁸ A Kanafin, “Saken Seyfullin”, *Kazakistan Kommünisi Dergisi*. Almatı 1977, S. 4, ss. 92- 94

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

İsmi efsaneye dönüşen şairin zor hayatı pek çok yazarımızın eserlerine konu olmuştur. A. Tokmağanbetov'un "**Akınnıñ Ömir Jolı**", S. Seythan' ın "**Bizdiñ Saken**" adlı poemleri, S. Taljanov'un "**Seyfullanıñ Sakeni**", G. Müsirepov'un "**Kezdespey Ketken Bir Beyne**" adlı eserleri S. Seyfullin'e armağan olarak yazılan eserlerdir.¹⁹

S. Seyfullin'in hayatı, eserleri üzerinde en kapsamlı araştırmayı yapan, Kazak edebiyatçısı Prof. Dr. Tursınbek Kakişulı'dır. Ünlü Rus yazarı Maksim Gorki' nin fikri ile 1933 yılından itibaren "**Harika İnsanların Hayatı**" adlı eser seri halinde çıkarılmaya başlanmıştır. Bu seri kitaplardan biri de 1972'de Orta Asya ve Kazakistan çapında ilk kez T. Kakişoğlu' nun yayınladığı "**Saken Seyfullin**" adlı kitabıdır. Kitap "Molodaya Gvardiya" yayın evinde basılmıştı. Rusça olarak çıkan eser yazarın senelerce gayretli, düzgün, sabırlı emeğinin başarılı bir sonucudur. Bu eserin dışında T. Kakişulı S. Seyfullin hakkında birçok kitap, makale yazmış; yüksek lisans, doktora tezlerine danışmanlık yapmıştır. "**Kızıl Suğkar**", "**Saken Seyfullin**", "**Saken Seyfullin, Önegeli Ömir**", "**Saken Seyfullin: Mektep Okuvşıları Üşin**", "**Saken Süygen Suluvlar**", "**Saken Seyfullin: Gumurnama**", "**Magjan - Saken**"; S. Seyfullin hakkında yazmış olduğu kitaplardır.

1984'de S. Seyfullin'in doğumunun 90. yıl dönümü, 1994'da ise 100. yıl dönümü kutlaması yapılmıştır. 1978-1979 yıllarından itibaren Almatı'daki Al Farabi Devlet Üniversitesinde "**Sakentanuv**"²⁰ dersleri verilmektedir. Bu dersleri Prof. Dr. R. Sızdık ile Prof. Dr. Tursınbek Kakişoğlu yürütmektedirler.

20 Şubat 1988'de Kazak SSR'nin Bakanlar Sovyeti'nin kararıyla eski ismi Tselinograd'ta (şimdiki başkent Astana) S. Seyfullin' müzesi açılmıştır. Müzede on dört binden fazla özel eşya sergilenmektedir. Bunların arasında S. Seyfullin'in resimleri, kitapları, evrakları, gazete ve dergileri, özel eşyaları ve ailesiyle ilgili malzemeler bulunmaktadır.

Eserleri Üzerine

Sovyetler Birliği'nde 20. yüzyılın ilk yıllarında yaşayan şairlerin eserlerindeki genel temalar; eğitim, demokratik düşünce ve yenilik olmuştur. S. Seyfullin de bu konular üzerinde şiirler, hikâyeler, romanlar yazmıştır. İlk eseri olan "**Ötken Kunder**" adlı şiir kitabı 1914'te Kazan'da çıkmıştır. Bu kitabın ana temaları: Kazak köylülerinin sosyal hayatı, sanat, bilim, medeniyet ve eğitimidir.

S. Seyfullin'in şairlik yoluna girmesini etkileyen ulu Kazak şairi Abay'dır. Abay hakkında şiir yazmayan şair belki de yoktur. S. Seyfullin'in de Abay'a armağan olarak yazdığı "**Akın**" şiiri ilk kitabı "**Ötken Kunder**" de yer almıştır.

1922'de Orınbor'da yayınlanan "**Asav Tulpar**" adlı şiir kitabının Kazak edebiyatında çok önemli bir yeri vardır. Sovyet döneminin en önemli ilkelerine değinen bu eser S. Seyfullin'in şairliğinin üç dönemini içine almaktadır.

1. Devrimden önce yazmış olduğu aşk, sevgi, tabiat, peyzaj hakkındaki şiirleri, çeşitli çevirileri ve edebi parodileri.

2. Bağımsızlık konularını işlediği ve doğa olaylarından felsefi anlam çıkardığı şiirleri. "**Jazgı Tünde**", "**Könil**", "**Savlem**", "**Ötken Kün**", "**Dalada**" şiirlerinde bunlar ele alınmıştır.

3. "**Asav Tulpar**" da işlenen başlıca konu - Annenkoğlu'nun "Azap Vagonu"ndan kaçarken çektiği azap ve gördüğü zorluklardır. Şair hürriyet özlemini şiirleri vasıtasıyla aktarmıştır. Şiirlerinde üzüntü, kaygı, acı çekme motifleri yoktur; aksine vatan sevgisi, güzel kız, cesur yiğit, hürriyeti alkışlama

¹⁹ A. Kanafin, "Saken Seyfullin", *Kazakistan Kommunisti. Dergisi*, Almatı 1977, S. 4, ss. 92- 94

²⁰ Kazak kültüründe belli şahıslar üzerinde çalışmalar yapmış olan araştırmacı ve yazarlar için bir adlandırmadır. Örneğin: Abay ile ilgili çalışma yapanlar "Abaytanuvşı" Bu alan ile çalışanlara ise "Abaytanuvşı" adı verilmektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

motifleri vardır. Bu eserler, insanî duygular yönünden ve ideolojik hedefi gerçekleştirme isteği bakımından Kazak edebiyatı için yeni bir ufuk açmıştır. Bu konuları içeren şiirleri şunlardır: **“Tulparım”, “Sağındım”, “Kamavdan”, “Adaşkandarga”, “Şahit Bolğan Dostarım”, “Türmeden Kaşıp Şıkşıkanda”, “Bizdiñ Jaқта”, “Babalarım”, “Tav İçinde”, “Şölde”, “Kaşkınnıñ Avılı”**.

1924'te şairin **“Dombıra”** adlı şiir kitabı yayınlanmıştır. Bu kitabında şair doğduğu yeri tasvir etmiş ve teknolojik gelişmeleri, insan gücünün neler yapabileceğini ortaya koymuştur. **“Altay”, “Jazgı Dalada”, “Lezde Artta Kaladı”, “Bizdiñ Savle”, “Jas Kazak”, “Sarsen”, “Bizdiñ Ulan”, “Jetkinşegim Tartınba”, “Bulşık Et”** bu türden şiirlerdir.

1926'da Kızılorda'da **“Ekspres”** adlı şiir kitabı çıkmıştır. Bu şiir kitabının ana konuları, gurbet hasreti, anne özlemi, anne- çocuk sevgisi, memleketinin güzellikleridir. **“Ananın Hatı”, “Anağa Javap”, “Kara Jer”, “Küzgi Küngi Dala” “Mine Köl”, “Orman”** gibi şiirleri bu türdendir.

“Turmis Tolkınında” adlı şiir kitabı 1928'de basılmıştır. **“Avıl Baygus Minekey”, “Karlı Ayazda”, “Izgırık Ayazda Kedey Avılı”, “Izgırık Ayazda Jumat Üyinde”, “Kelinşek Oyı”** adlı şiirlerinin yer aldığı bu eserde işçi hayatının güçlüklerini yansıtmıştır.

Yukarıda adı geçen eserlerin ortak konuları Ekim devrimidir.

S. Seyfullin edebiyatın diğer türlerine de birçok yenilikler getirmiş, Kazak Türklerinin şiir geleneğini geliştirmiştir.²¹ Şiirlerin dışında çeşitli konularda birçok poema, roman, hikâye, tiyatro eserleri yazmıştır.

Poemaları

“Sovetstan” : Felsefî bir eserdir. 1925'te yazılmıştır. Eserde sadece Kazakistan'ı değil, bütün Sovyet Birliği'ne içine alacak şekilde bu yerlerin tarihi, doğası, Kafkasya ile Altay, İdil ile Yayık (Kazakistan'da bulunan göller) anlatılmıştır.

“Akkıvdıñ Ayrılıvı” 1925'te yazılmıştır. S. Seyfullin'in şiirlerinde işlediği konular pek zengindir. **“Kırmızı Küheylan”, “Dombıra”, “Kırmızı Sungur”, “Dalga”, “Ekspres”, “Sır Sandık”** gibi şiirlerinden sonra **“Akkıvdıñ Ayrılıvı”** adlı şiirinde kuğuyu güzellik ve temizlik sembolü olarak kullanmıştır. Şair, Arkada'ki altın kumları, gümüş suları, yeşil otları tasvir etmiştir. Kuğunun göle gelişini yeni dirliğin ve güzelliğin başlangıcı olarak göstermiştir. İki kuğunun sevgi bayramı kuğunun göle gelişle başlar. Acımasız birisinin kuğuyu vurmasından sonra güzelliğin bir anda yok olduğunu, ikinci kuğunun yalnız kalmaya razı olmayıp yukarıya uçarak aşağıya kendisini atışını çok güzel bir üslupla anlatmıştır.²²

“Laşın Añgimesi”, “Kızıl At” (1934): **“Kızıl At”**ta 1930 yıllarının başlarındaki Kazakistan'da yapılan tarım işlerindeki olumsuzluklar ele alınmıştır. Bu eserde ayrıca halkın eğitimi, sosyal hayatı, özgürlük, o dönemin sorunları, zorlukları anlatılmış ve bulunabilecek çözümler göstermiştir.

“Albatros”: 1932'de yazılmış, 1933'de basılmıştır. Bu eserini V. İ. Lenin'e armağan etmiştir. **“Küheylanım, Lenin Bayrağının Altında, Düşmana Karşı, İki Güç, Bizim Yerde, Düşman, Düşmanı Kovmak, Ben, Savaşta Savaş, Lenin Planı, Lenin Gitti”** gibi bölümlerden oluşan eserde çeşitli konular ele alınmıştır.

“Kökşetav”: Tarihi konu alan, tarihi şahısları her yönüyle anlatan kapsamlı bir eserdir. “Kökşetav” tarihinden çeşitli mitolojik konuların anlatımıyla başlar. Şair: yer, su, dağ, taş, isimleri hakkında Kazak halkının

²¹ Httm: www.karagandi.kz “Karağandının âdebi ömiri”.

²² S Seyfullin, a.g.e., s. 225

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

efsanelerinden yararlanmıştır. Eserin en önemli bölümü Kazak Kalmuk ilişkisidir. Kazak destanlarında her zaman Kalmuklar ilk saldıran taraf olarak bilinir. S. Seyfullin'in bu eserinde ise rahat yaşamlarını sürdüren Kalmuk halkına ilk saldıran Kazak hanı Abılay olarak gösterilir²³.

Roman

Kazak Sovyet edebiyatındaki en kapsamlı, ideolojik derinliği büyük, sosyal görüşü zengin, değerini hiçbir zaman kaybetmeyecek eserlerden biri **"Tar Jol Taygak Keşüv"**dir. Bu eser 1927'de yazılmıştır, 1936'da tekrar düzeltilmiş ikinci kez basılmıştır. 1960- 1964 yıllarında Rusçaya çevrilmiştir.

S. Seyfullin bu kitabın önsözünde şöyle der: **"Tar Jol Taygak Keşüv hikâyesinin ilk sayıları önce 'Kızıl Kazakistan' dergisinde yayınlanmıştır. Bu sayılarda yazdıklarımı toplayıp, düzelterek ve yeni bilgiler ekleyerek bu kitabı çıkardım. Amacım 1916, 1917, 1918, 1919 yıllardaki tarihî ihtilali, Kazakistan'da gördüğüm ve bildiğim olayları kâğıda aktarmak bir iz bırakmaktır. Bu kitapta birçok kişinin adı geçer. Maksadım birisini övüp, birisini kötülemek değil, onların bu dönemlerde yaptıklarını, tarihe mal etmektir"**²⁴

Yazar romanına öğrencilik çağından itibaren gördüğü, duyduğu bütün olayları yansıtmış. 1916 yılındaki ihtilalin gerçek yüzünü o zamanki Kazakistan'ın durumunu, çeşitli partileri, onların programları ve amaçlarını net bir şekilde vermiştir.

Uzun Hikâyeleri

"Ayşâ" (1922), "Jubatuv" (1917): **"Ayşâ"** hikâyesi 1922'de yazılmış, daha sonra 1935'te düzeltilmiştir. **"Ayşe"** ve **"Jubatuv"** hikâyelerinin konusu ortaktır, yani Kazak kadınlarıyla ilgilidir.

"Jer Kazğandar" (1928): Hikâye tren yolunu yapmakta olan işçilerin hayatını, çalışmalarını ele almıştır.

"Jemister" (1935): Bu hikâyedeki olay on beş yıllık bir sürecin olaylarını kapsar. 1919 yılında başlayan hikâye, günlük yaşayışın hayattaki yansımaları üzerine kurulmuştur.

"Bizdiñ Turmıs", "Sol Jıldarda": Bunlar bazı sebeplerden dolayı tamamlanmamış iki hikâyedir. İkisi de Kazak geleneklerini, yaşayış tarzını, millî oyunlarını, atışmalarını, yarışlarını, giyinme tarzlarını anlatan hikâyelerdir.

Tiyatro Eserleri

"Bağıt Jolına" (1917): Eser üç bölümden oluşan bir dramdır. Bu dramın konusu XX. asrın ortak konusu olan kadın-erkek eşitliğidir.

"Kızıl Sunğarlar" (1920): Şair burada halkın ihtilal zaferini felsefî bakımdan anlatmıştır.

"Baht Jolu" ve "Kızıl Sunğarlar": Bu eserlerin edebiyatımızda çağdaş tiyatronun oluşmasında önemli yeri vardır. ²⁵

Şiirlerinden Örnekler

1. Kel Jigitter

Kazak Türkçesi:

Kel jigitter
Boliñdar er
Jüykit,
Orgit tulpardı,

1. Gelin Yiğitler

Türkiye Türkçesi

Gelin yiğitler
Cihangir olun
Koşturun
Koşturun küheylanı.

²³ K, Alpısbayev, *Kazak Adebieti*, Atamura Baspası, Almatı 1992, s 73.

²⁴ S Seyfullin, *Tar Jol Taygak Keşüv*, Jazuvşı Baspası, Almatı 1977, s. 5

²⁵ S Seyfullin, *Şığarmalar*, Jazuvşı Baspası, Almatı 1968, Cilt 3, s 288.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Jaz kanattı
 Silte kattı,
 Uykit örlet suñkardı.,
 Zulımdık pen
 Ädildiktiñ
 Alışkanın aytayık.
 Jer jüzinde
 Bay men kedey,
 Şabışkanın aytayık.
 Kedey süyer,
 Baylar küyer,
 Avızdan ot şaşayık
 Salıp uran,
 “Kedey kural”
 Kedeyden top jasayık.

Kanadını aç
 Sert çırp,
 Uçur yükseğe sunguru
 Zulüm ile
 Adaletin
 Savaşlığını söyleyelim.
 Yeryüzünde
 Zengin ile fakirin
 Koşuştuğunu söyleyelim.
 Fakir sevinir
 Zenginler kıskanır
 Ağızdan ateş saçalım.
 Sesimizi yükseltip
 Fakirler toplanın
 Fakirlerden bir grup oluşturalım.

2. Kökşetav ²⁶

Kazak Türkçesi

Arkanıñ kerbez suluv Kökşetavı
 Damılsız suluv betin juvğan javın.
 Jan- jañtan erteli keş bulttar kelip,
 Juredi bilip ketip esen savın.

Seksen köl Kökşetavdın sayasında,
 Ąrkaysısı altın kese ayasında,
 Avası dertke dava, jupar isi ,
 Kökirek ғанша jutsa toyasın ba?

Irğalğan kökke boylap ғағағayı,
 ғasında kök jelekti äppaқ ғayın,
 Jibektey jelmen şarpıp tönirekti,
 Balqıtıp mas қıladı iyis mayı.

Қағағай biyik şıñdı қıyалаған
 Eş adam onı барıp қиға алмаған,
 Şañқıldap tav jaңğırtıp, şıñға қonıp,
 Jalғız-aқ kök қарşıға uyalаған.

Kökpenkök şıñ basınan munar ketpes,
 Basına atsañ-dağı oğıñ jetpes,
 Bir jutsañ Kökşetavdın juparınan,
 Ölgенşe kökiregiñnen қumar ketpes.

Sarı altın Kökşetavdın erte keşi,
 Tav men күn süyiskendey erkelesip,
 Süvretti şejiresi ötkен күnniñ
 Silekey ağızadı ertegeşi.

Talay sır ertegini el aytadı,
 Izındap tavidan soққан jel aytadı.
 Sırlasıp sıbırlaşқан japıraқtar,

²⁶ Kısaltılarak verilmiştir. S Seyfullin, *Ölenđer Men Poemalar*, Mektep Baspası, Almatı, 1993, s.112

Kyndiz- t ni k n rengen k l aytadı.

Tol anıp t men  arap  al aytadı,
Tamsanıp- ta ır anıp bala aytadı,
Tav tastı tunjıragan k v   ılıp,
Ot bası  atın-  ala  b ri aytadı.

Ertegi bolmasada hatta  al an,
Avzında  ejireni   artta  al an,
 arttardı  bayan  ıl an   ngimesin,
Esitgen keyingiler jattap al an.

2. K k setav

T rkiye T rk esi

Arka'nın nazlı g zeli K k setav'ın
Devamlı g zel y z n  yıkayan ya mur
Etraftan sabah ak am bulutlar gelip
Y r yor   renip bilip hal hatırını.

Seksen g l K k setav'ın g lgesinde
Her birisi altın k se de erinde
Havası derde deva, g zel kokusunu
G  s ne kadar yutarsa da doyum olmaz.

G ge do ru sallanan  am a acı
Yanında mavi yapraklı beyaz kayın
 pek gibi r zg rla dalgalanıyor her yanı
Eritip sarho  eden kokuları.

Y ksek tepeye uzanan  am a acı
Hi bir adam onu gidip kesememi 
 ı lık atıp da  yankılandırıp tepeye konup
Yalnız mavi ala do an yuva yapmı .

Masmavi zirvesinden sis arınmaz
Tepesine atsan dahi mermer ula maz
Bir yutsan K k setav'ın havasından
 l nceye dek g  s nden heves gitmez.

Sarı altın K k setav'ın sabahı ak amı
Da  ile g n  ımarıp  p  m   gibi
Resimli  eceresi ge mi  g n n
Masalı akıtır salyanızı.

Pek  ok sırlı masalı halk s yler
Vızıldayıp da dan  ıkan yel s yler
Sırla ıp, fısıldayan yapraklar
Gece g nd z sızlanan g l s yler

Duygulanıp a a ı bakıp ihtiya s yler
 mrenip, gururlanıp  ocuk s yler,
Da  ta ı efk rla tanık olup
Ev halkı, kadın gelin hepsi s yler

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/ 1 Winter 2008*

Masal olmasa da mektupta kalan
Ağzında şecerenin ihtiyarda kalan
İhtiyarların anlattığı hikâyesini
İşitmiş sonrakiler ezberleyen.

3. “Bizdiñ Jaқта”²⁷

Kazak Türkçesi:

Şalkığan bizdiñ jaqtıñ kölderi bar
Ağaştı biyik tavlı jerleri bar
Özen, suv, kölder jaylap, tav kıstaytın,
Meymandos, berekeli elderi bar.

Jerine bizdiñ jaqtıñ layıq eri
Er palvan, añşı- mergen, añşıl, seri
Jasınan jüyrik minip ösken bulan
Jav jürek, er köñildi jürekteri.
Kızdarı bizdiñ jaqtıñ kara kaştı,
Tisine uqsatarsıñ mervet tastı
Sımbattı, körkem boylı tal şıbıqtay,
Mamıq tös, suñgaq moyın, sümbil şaştı.

Kızdarı bizdiñ jaqtıñ kara közdi,
Sırnayday davıstarı, tätti sözi
Kızıl gül albırağan erinderi,
Şıraylı aşık köñil bal minezdi.
(1919)

Bizim Tarafta

Türkiye Türkçesi:

Bizim tarafın gösterişli gölleri var
Yüksek ağaçlı dallı yerleri var
Irmak, su, göl yaylasında kış kışlayan
Misafirperver bereketli elleri var.

Bizim tarafın yerine lâyıq eri,
Er, pehlivan, avcı, ozan, kahraman.
Küçüklükten küheylan binip büyüyen genç
Korkusuz, er gönüllü yiğitleri.

Kızları bizim tarafın kara kaşlı
Dişine benzetirsin inci taş
Uzun boylı, güzel görkemli,
Yumuşak göğüs, uzun boyun, sümbül saçlı.

Kızları bizim tarafın kara gözlü
Güzel sesli, tatlı sözlü
Kırmızı gül, tatlı dudakları
Açık gönül, tatlı huylu.

²⁷ S Seyfullin, a.g.e, s. 18.

Kaynak a

- Adibayev,H, Bazarbayev, M  zaz  Sovyet  debiyeti, Mektep Baspası, Almatı 1989.
- Alpısbayev, K, Kazak Adebıyeti, Atamura Baspası, Almatı, 1992.
- Kasenog lu, K, T rehano lu, A  ızıl  ırgının  urbandarı, ( ev: Hatice  irin) T rk D nyası Tarih Dergisi. Temmuz 1996.
- Kaki og lu, T Ma jan – S ken.  zaz  Universiteti Baspası Almatı, 1999
- Kaki og lu, T Merey, Ortalık  ılımi Kitaphana Baspası, Almatı, 1992, C I,
- Kaki og lu, T  negeli  mir, Jalın Baspası, Almatı 1976
-  anafin, A Saken Seyfullin, Kazakistan Kommunisı. Dergisi, Almatı 1977, S. 4, T rkler, C 19, Yeni T rkiye Yayınları, Ankara 2002
- Seyfullin, S,  le deri Men Poemaları, K rkem Adebıyet Baspası, Almatı 1998
- Seyfullin, S,  le deri Men Poemaları, Mektep Baspası, Almatı 1993
- Seyfullin, S, Tar Jol Tay ak Ke  v Jazuv ı Baspası, Almatı 1977

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/ 1 Winter 2008*

İŞLEVSEL SÖZLÜK ve OSMANLI ŞİİRİNDE BAĞLAM

Furkan ÖZTÜRK*

ÖZET

Bu makalede, Osmanlı şiiri üslup çalışmalarına farklı bir gözle bakma amaçlanmaktadır. Bakî Divanı'ndan alınan tanıklar, eş zamanlı bir yöntemle incelenmiştir. Böylelikle anlamların bağlama göre nasıl değişkenlik ve işlevsellik kazandığı gösterilmeye çalışılmıştır. İşlevsel sözlük, bağlamlı dizinle (concordance) ortaya çıkarılan söz varlığının işlenmesiyle oluşturulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı şiiri, Bakî Divanı, üslup, bağlamlı dizin, işlevsel sözlük, bağlam, sözvarlığı, eş zamanlı yöntem

FUNCTIONAL GLOSSARY AND IN OTTOMAN POETRY CONTEXT

ABSTRACT

In this study, it is aimed to view the stylistic studies Ottoman Poetry through a different eye. The instances from Bakî's Divan have investigated within a synchronic method. Hereby, it is endeavored to indicate how the meanings get alterability and functionality in respect of the context. The functional glossary has formed by processing the vocabulary which was obtained from the concordance.

Key Words: Ottoman poetry, Bakî's Divan, style, concordance, functional glossary, context, synchronic method

Bu makale, Bakî Divanı'nın bağlamlı dizinle (concordance)¹ oluşturulmuş işlevsel sözlüğünden seçilen tanıkların yorumlanmasını konu edinmektedir. Örnek olarak verilen kesitlerdeki tanıklar, Bakî Divanı Sözlüğü [Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük] adlı tezin² sözdizimine göre değişen bağlamsal anlamlarından bir seçkidir. Bu çalışmayla devrindeki eleştirmenlerce 'Sultanü's-Şuarâ' (Şairlerin Sultanı) ilân edilen Bakî'nin sözvarlığının³ (deyimler, atasözleri, kalıplaşmış sözler, tarihsel terimler, kültür dili, çeviri sözcükler) ortaya çıkarılması öngörülmektedir. Batı'da Shakespeare'den Proust'a kadar birçok yazar ve şairin bağlamlı dizini ortaya çıkarılmıştır.⁴ Türkiye'de bu alanda bir çalışma henüz yapılmış değildir.

* Arş. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi

¹ İngilizce ve Fransızcası 'concordance', Almancası 'Konkordanz' olan bu terimi, Berke Vardar 'bağlamlı dizin' olarak karşılamıştır. Krş. Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yay., İstanbul 2002, s. 32; Ayrıca sözlükbilim ve sözlük türleri içinde 'bağlamsal sözlükler' hakkında genel ve öz bilgiler için bkz. Özcan Başkan, *Bildirişim, (İnsan-dili ve Ötesi)*, Multilingual Yay., İstanbul 2003, s. 149-153. Berke Vardar, Özcan Başkan'ın 'bağlamsal sözlük' diye adlandırdığı kavrama sözlüğünde yer vermemesine karşın her iki dilbilimcinin de tanımladıkları sözlük biçimi aynıdır.

² Furkan Öztürk, *Bakî Divanı Sözlüğü [Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük]*, [yayımlanmamış doktora tezi], Ankara 2007.

³ 'Sözvarlığı' terimini ilk defa Almanca 'Wortbestand' teriminden çevirerek kullanan dilbilimci Doğan Aksan olmuştur. Bkz. Doğan Aksan, *Türkçenin Sözvarlığı, [Türk Dilinin Sözcükbilimiyle İlgili Gözlemler, Saptamalar]*, Engin Yay., Ankara 2000, s. 7; ayrıca 'kelime hazinesi', 'sözcük dağarcığı', 'sözcük dağarı', 'sözcük gömüsü', 'vokabüler' gibi terimler de kullanılmaktadır. Bu çalışmada, 'sözvarlığı' terimi yeğlenmiştir.

⁴ A. M. John Bartlett, *A Complete Concordance or Verbal Index to Words, Phrases and Passages in the Dramatic Works of Shakespeare with a Supplementary Concordance to the Poems*, St. Martin's Press, Newyork 1990; Michele Aina Barale, *Concordance To Samuel Beckett's Trilleogy: Molloy, Malone Dies, and The Unnamable*, Garland Pub., 1988; Frances Stern, *A Concordance To Proust*, Barnes/Noble Books, Lanham 1993; M. Siddikiyân, E. Mirâbidini, *Ferheng-i Vâje-nümâ-yı Hâfız [A Concordance to the Poems of Hâfız]*, Tahran 1392.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

İşlevsel sözlük çalışmaları, temelde anlam-bağlam ilişkisine dayanmaktadır. Bağlam terimiyle sözü edilen dilbilimsel bağlam (context linguistic)'dır. Doğan Aksan, bağlam hakkında şunları söylemektedir: '...Bir göstergenin, birlikte bulunduğu öteki göstergelerle oluşturduğu ve anlamını aydınlatan bu bütüne bağlam (context) adını veriyoruz. Göstergenin bağlama göre değer kazanması, dilin bir dizge olduğunu da kanıtlar. Geleneksel dilbilgisinde, hatta dilbilimin eski dönemlerinde, kimi bilginlerce sözcükler, içi boş kutular olarak düşünülmüştür. Saussure'un gösterge kuramı ve daha sonraki çalışmalarda dizge anlayışının genelleşmesiyle sözcüklerin dil içindeki yeri ve dolayısıyla bağlam kavramı önem kazanmıştır. Bağlamsal anlam (contextual meaning) terimi de kullanılmıştır.'⁵ Bağlam ve anlam ilişkisi konusunda birçok dilbilimcinin farklı farklı görüşleri vardır.⁶ Bütün bunların yanı sıra, anlamın dil öğeleri ile ilişkisi, şairin yeğlediği dil öğelerini farklı farklı bağlamlarda nasıl şiir diline dönüştürdüğü konusu modern edebiyat eleştirmen ve kuramcılarının temel sorunlarından biridir. Ayrıca sözü edilen bu konunun son zamanlarda yapılan çalışmalarda Osmanlı edebiyatı alanında da epey önem kazandığı görülmektedir. Tunca Kortantamer, dil ile şiir dili arasındaki ilişkiye şu şekilde değinmektedir: 'Nasıl heykel taş veya bronzun, resim renk ve çizginin, müzik tonların biçimlendirilmesi, düzenlenmesi, bir bütün haline getirilmesiyle oluşuyorsa, şiir de dilden seçmeler yoluyla ortaya çıkarılır. Şiir örgüsünde kullanılan araçlar incelenebilen, araştırılabilen ve kanıtlanabilen dil öğeleridir. Şâir neyin peşinde koşarsa koşsun, neyi amaçlarsa amaçlasın, dilden oluşmuş bir yapı gerçekleştirir...şiirin varlığını dil öğelerinin ve onların taşıdığı anlam birimlerinin düzenlemeleriyle ortaya çıkan bir biçim belirler.'⁷ Tunca Kortantamer'in şiirdeki estetik işlevi, Doğan Aksan'ın ise dilbilimsel yönü incelemelerine karşın adı geçen yazarların temelde söyledikleri ortaktır.

Bu çalışmada, bütün bu kuramsal görüşlerin ışığında, Osmanlı şiirinde anlamların bağlama göre nasıl değiştiği ve çağrışım imkânları kazandığı Bakî Divanı'ndan alınan tanıklarla gösterilecektir. Farklı farklı dil öğeleri ve söyleyiş kalıplarından seçilen tanıkların sıklıkları, şiirsel sözdiziminde nasıl işlevler yüklendikleri ve şairin bu dil öğelerini kullanım biçimleri, sözü edilen çalışmadan verilen kesitlerden hareketle açıklanmaya çalışılacaktır.⁸

⁵ bkz. Doğan Aksan, *Anlambilim [Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi]*, Engin Yay., 4. baskı, Ankara 2006, s. 74-78.

⁶ Bu tartışmalar için bkz. Cemal Çakır, 'Anlamın Bağlam Açısından İncelenmesi: Kök Anlambilim ve Art Anlambilim', *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2004, C. 24, S. 3, s. 245-255; ayrıca dilsel bağlam için bkz. F. R. Palmer, *Semantik [Yeni Bir Anlambilim Projesi]*, çev. Ramazan Ertürk, Kitâbiyât Yay., Ankara 2001, s. 111-120.

⁷ Tunca Kortantamer, 'Türk Şiirinde Ses Konusunda ve Ses Gelişmesinin Devamlılığı Üzerine Genel Bazı Düşünceler', *Eski Türk Edebiyatı Makaleler*, Akçağ Yay., Ankara 1993, s. 273.

⁸ Verilen tanıklarda, alışılmışın dışında, iki satırda yazılan beyitler araya '/' işareti konarak tek satıra indirgenmiştir. Örneğin Bakî Divanı'nın tenkitli metninde;

G424/5 Bâde hayli alındı meclisde
Öpdiler sâkiyi dudagında

olarak yazılan beyit bağlamlı dizin (concordance) metnine dönüştürülürken

G424/5 Bâde hayli alındı meclisde / Öpdiler sâkiyi dudagında

biçimine sokulmuştur. [] işareti anlam sıklıklarını, ayrıca 'G' kısaltması 'gazel'i, 'K' kısaltması 'kaside'yi, 'M' kısaltması 'musammat'ı, 'Kt' 'kıta'yı, 'Mt' ise matla'ı imlemektedir. Yukarıdaki örnekteki 'G424/5' kısaltması, Divan'da 424. gazelin 5. beytine işaret etmektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Örneğin ‘alınmak’ eylemine bakılınca Bakî Divanı’nda beş tanıklık bir kullanım sıklığına sahip olduğu görülür. Bu beş tanık, üç farklı anlamda kullanılmıştır. Bu anlamlardan ‘incinmek, gücenmek’ ve ‘elde edilmek’ anlamları bugün bilinmesine ve ölçünlü dilde kullanılmasına karşın ‘aldanmak, sevdaya düşmek, tutulmak’ anlam değerleri bugünün okuyucusu ve araştırmacısı için arkaik durumdadır. Bu yönüyle bağlamlı dizin (concordance) ve işlevsel sözlükler, bir sözcüğün farklı farklı bağlamlarda kazandığı anlam değerleri ve çağrışım olanaklarını belirlemede önemli bir yer tutmasının yanında tarihsel sözlükler için de temel dil malzemesi durumundadır.

I. KESİT

alınmak [5]

1. incinmek, gücenmek

G424/5 Bâde hayli **alındı** meclisde / Öpdiler sâkıyı dudagında

G11/4 Dest-i mihnetden **alınmaya** yakam / Ger olursa iki ‘âlem bir yana

2. elde edilmek

M6/II/3 Bâg-ı bihişt çünkü **alınmaz** bedel virüp

3. aldanmak // sevdaya düşmek, tutulmak, kapılmak; diğer şairlerden üç farklı tanık için bkz. TS. C. I, s.104; MAZMUNLAR ve İZAHİ, s. 86. (‘alınmak’ md.)

G220/3 **Alındı** ‘aşkuna dil kaldı fikr-i bî-hâsıl / Sipâhî gibi ki timârını iderler hâs

G33/3 **Alınmazdı** gönül yâr olmayaydı / Ser-i zülfün gibi kec-bâze ger ruh

Yine ‘çeng eylemek’ birleşik eylemine bakıldığında bir müzik enstrümanı olan ‘çeng’in sahip olduğu anlam vurgusundan artık uzaklaşmış olarak ‘eğmek, iki büküm etmek’ anlamına dönüşmüş olduğu görülür. Bu tanıklarda, ‘çeng’, yalnızca şeklinden dolayı uzak çağrışım alanı oluşturarak şiirin anlam düzlemlerine katılmakta ve estetik bir işlev yüklenmektedir. Ancak Osmanlı şiirinin ‘diliçi çeviri’⁹ çalışmalarında, bu bağlamda geçen ‘çeng eylemek’ birleşik eyleminin, ‘eğmek, boyunu iki büküm etmek’ olarak çevrilmesinin daha uygun olacağı düşünülmektedir. Bütün bunların yanında ‘çeng urmak’ çok farklı bir bağlam ve anlam ekseninde ‘el vurmak’, ‘saza başlamak’ anlamında kullanılmıştır.

II. KESİT

çeng eylemek [2]

1. eğmek, iki büküm etmek

⁹ ‘Diliçi çeviri’ teriminin ilk kullanımı, Türk edebiyatı metinlerinin diliçi çevirileri yapılırken uyulması gereken kurallar için bkz. Cem Dilçin, ‘Divan Şiirini Günümüzün Türkçesine Çevirme ve Diliçi Çeviri’, *Edebiyat ve Dil Yazıları [Mustafa İsen’e Armağan]*, edit. Ayşenur Külahlıoğlu İslam, Süer Eker, Ankara 2007, s. 154-158.

G75/4 Pırlıkde bu dü-tâ kaddümi **çeng eylemege** / Neydügin bilmeyüp ol tâze cevânüm özenür

2. çenge çevirmek || iki büküm etmek

G142/5 Ehl-i 'aşkun nâlesin ney kâmetin **çeng eyledün** / Pâdişehsin itdüğün şimden girü kânün olur

çeng itmek [1] çeng diye vermek (mutrib'e) || boyun eğmek

G121/2 Kıldı mürgân-ı çemen kadd-i nihâl-i servi ham / Mutrib-i bezm-i bahâra güyiyâ **çeng itdiler**

çeng urmak [1] el vurmak || başlamak

K1/4 Bezm-i felekde **urmuş** idi Zühre sâza **çeng** / 'İş u safâda hurrem ü handân u şâd-mân

Bakî divanı'nın 'kabak' sözcüğünün farklı bağlamlarda kullanımına ilişkin toplam sekiz tanıklık kullanım sıklığına sahip olduğu görülmektedir. XVI. yüzyıl Osmanlı Türkçesi sözvarlığında, kabaktan anlaşılan bugün bildiğimiz kabak algısının yanında 'su kabağı'dır. Su kabağı, daha çok şarap kadehi bağlamında geçtiği gibi bazı tanıklarda da göz kapağı ve esrar anlamlarında da kullanılmaktadır. Yine meyhanede 'kabak asmak' ritüeli ve 'kabak kabak' ikilemesi, 'kabak' sözcüğünün Bakî'nin şiirinde nasıl imge ve çağrışımlar oluşturduğunu göstermektedir.

III. KESİT

kabak [8]

1. su kabağı || şarap kadehi ; 'Eskiden şişe bol olmadığı, cam ve billurdan yapılmış eşyayı zenginler kullandığı ve ağırlığından cüppe altında taşınmadığı için şarap bu kabakların büyüklerine konurdu. Biraz küçüğü kadeh yerine kullanılırdı.' MAZMUNLAR ve İZAHİ, s. 264; TS. C. IV, s. 2144-45.

G241/1 Kasd eyler agzun öpmek için dâ'imâ **kabak** / Olur bogazı iplü degüldür şehâ kabak

G241/2 Hoş şevk virdi meclise mihr-i münîr-vâr / San kurs-ı âfitâbdur ey meh-likâ **kabak**

G241/6 Ol vâsitayla la'l-i leb-i dil-beri öper / Câmün yüzine gülse n'ola Bâkiyâ **kabak**

G241/4 Bezmünde gerçi sâgar-ı sahbâya baş eger / Bedr-i münîre dil uzadur dil-berâ **kabak**

G241/5 'Aşık hadis-i câm-ı lebün alsa agzına / Meclisde çok lakırdamasun sâkiyâ **kabak**

1.1. 'bogazı iplü' deyişi, 'kabak asmak' ritüeli bağlamında geçer ve kabak (şarap kadehi/tası) boğazı ipli olmadığı için sevgilinin dudaklarını öpmeye yeltenir; 'meyhanelerde kabak asmak adeta oturduğu köşeyi benimsemek, bir nevi balta asmak sayılmış.' bkz. MAZMUNLAR ve İZAHİ, s. 265. ('kabak asmak' md.)

G241/1 Kasd eyler agzun öpmek için dâ'imâ kabak / Olur bogazı iplü degüldür şehâ **kabak**

1.2. kadeh || çağ. göz kapağı; TS. C. IV, s. 2143.

G241/3 Bezm-i gamunda sanma kabak minnetin çekem / Eşküm şarâb u didelerümdür bana **kabak**

2. esrar

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

G241/3 Bezm-i gamunda sanma **kabak** minnetin çekem / Eşküm şarâb u didelerümdür bana kabak

kabak kabak [1] önden önden, ileri ileri

G242/3 Yâd-ı lebünle işret için büstânlara / Allâh çekildi bâde-i gül-gün **kabak kabak**

Bakî'nin şiirsel sözvarlığı içinde söyleyiş kalıplarının da büyük bir önemi vardır. Çalışmada bütün bu dil öğelerine eş zamanlı (synchronic) bir yöntemle yaklaşılmıştır. Bunların içinde, Farsçadan yarı çeviri yoluyla dile yerleşmiş ilenç sözlerinden biri olan 'bâme çıkmaya!' örneği incelendiğinde, bu dil öğelerinin Bakî'nin şiir dilinde işlevsel bir özellikte olduğu hemen görülür. Farsça 'bâm' sözcüğüyle kurulmuş 'bâme çıkmaya' söyleyiş kalıbı, temel Osmanlıca sözlüklerine bakılarak 'dama çıkmak' olarak anlamlandırılabilir. Fakat şiir sözdizimi içinde bu söyleyiş kalıbına sadece bu anlam değerinin verilmesiyle şairin vermek istediği çağrışım imkânlarından uzaklaşılacağı açıktır. Yine aynı dizede bir diğer ilenç belirten söyleyiş kalıbı 'şâma irişmeye' ile Bakî'nin dizeyi 'bâm-şâm' karşıtlığında düzenlemesi ve günlük Türkçe'de 'sabaha çıkmamak' deyiminin varlığı bu tür söyleyiş kalıplarının şiir dilindeki yerinin sanılandan da önemli olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle 'bâme çıkmaya!' söyleyiş kalıbını diliçi çeviride 'dama çıkması' yerine 'sabaha çıkması' diye karşılamak büyük önem taşımaktadır. Yine aynı doğrultuda, iyi haber ve müjde verme bağlamında kullanılan 'beşâretler!', uyanık olmayı öğütleyen 'bir gözün aç!' gibi söyleyiş kalıpları da Bakî'nin şiir dilini oluşturan çok önemli dil öğeleri durumundadır.

IV. KESİT

bâme çıkmaya! [1] 'sabaha varmasın!, sabaha çıkmadan ölsün!' anlamında ilenç sözü

G474/4 Bâmundâ pâs-bânılgun itmezse mâh-ı nev / Şâma irişmeye dilerin **bâme çıkmaya**

beşâretler! [1] müjdeler!, iyi haberler!

K5/3 **Beşâretler** zemîne âsmânun gözleri aydın / Cihânı rûşen itdi pertev-i envâr-ı Yezdânî

bir gözün aç! [1] uyanık ol!

G426/7 Bu tasavvurlar eger bâtul olursa nic'olur / Katı hayret yiridür **bir gözün aç** bi-çâre

Yarı Farsça yarı Türkçe deyimler ile Farsça'dan aktarılma deyimler de Bakî'nin şiir dilinde önemli bir yer tutar. Örneğin, 'şâdîlik eylemek' tanığına bakıldığında 'şâdî' kelimesine temel başvuru sözlüklerinin hemen hemen hepsinde 'sevinç, keyiflilik, mutluluk' anlamları verildiği görülür ve bundan yola çıkarak 'şâdîlik eylemek' söyleyiş kalıbına 'mutlu olmak, sevinmek' gibi anlamlar verilebilir. Ancak 'şâdî' sözcüğüne Mütercim Asım'ın Burhân-ı Kâtî'da verdiği anlamlardan biri olan 'maymun tabir olunan cânvere denir' tanımına başvurulunca şairin vermek istediği anlamın 'mutlu olmak, sevinmek'in ötesinde o devir toplumundaki kaba dindar (sofî, vâiz) davranışlarını imleyen 'şaklabanlılık yapmak/şebeklik etmek' olacağı daha iyi anlaşılır. İkinci dizelerdeki 'yek mu'allak' ve 'meymûn itmek' söyleyişleri diliçi çeviride bu anlamların verilmesinin daha uygun olduğu fikrini daha da sağlamlaştırmaktadır. Yine aynı çerçevede Farsça'dan çeviri olan 'bâmden düşmek' deyimini de Bakî'nin şiir dilini

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

oluşturan yarı Farsça yarı Türkçe deyimlere bir örnektir. Bütün bunların yanısıra tamamıyla Farsça sözcüklerle kurulmuş yapıları da anlamlandırma önemlidir. Örneğin 'pây-ı melah' deyimini, 'çekirgenin ayağı' diye, dize bağlamında ise '**pây-ı melahdur** ki Süleymâna pîş-keş çeker' (çekirgenin ayağıdır ki Süleymana armağan getirir/çeker) diye düzyazıya çevrilebilir. Ancak anlamın açık olmadığı, şairin anlatmak istediğini vermediği açıktır. Ancak Türkçe-Farsça Ortak Deyimler Sözlüğü¹⁰ne bakıldığında, Türkçe'deki 'çam sakızı, çoban armağanı' deyiminin Farsça'da 'armagân-ı mûr pây-ı melah' şeklinde karşılandığı görülür. 'Karınca gibi zayıf canını sevgiliye feda etse, (bu can) çam sakızı çoban armağanıdır ki onu Süleyman'a hediye eder' anlamının, 'çekirgenin ayağı' uzak çağrışım imkânının hatırlanması kaydıyla daha iyi oturmakta olduğu görülmektedir.

V. KESİT

bâmdan düşmek [1] Tahir Olgun, Farsça'da 'ez-bâm üftâden' deyiminin duyulması istenilmeyen bir şeyin ortaya çıkması ve kime aitse onu utandırması durumunda kullanıldığını belirtmektedir. Ayrıca, hilâlin tasının düşmesiyle onun cızlığının görülmesi arasında ilgi kurmaktadır. Krş. MAZMUNLAR ve İZAH, s. 312-313. (leğen mad.)

K25/15 **Bâmdan düşdi** dilâ taş-ı meh-i nev bu gice / Güft ü güy ile pür olsa n'ola şehîr ü bâzâr

şâdîlik eylemek [2] şebeklik/şaklabanlık yapmak || sevinmek, neşelenmek; 'şâdî'nin maymun/şebek anlamı için bkz. BURHÂN, s. 703; TS. C. V, s. 3643.

G444/4 Bihişt şevkına **şâdîlig eyleyüp** vâ'iz / Miyân-ı meclise atıldı yek mu'allakda

G491/7 Bâkıyâ **şâdîlik eylemse** 'aceb mi agyâr / Çarh anun tâlî'ini gör nice meymûn itdi

pây-ı melah [1] çam sakızı, çoban armağanı {armagân-ı mûr, pây-ı melah} || küçük hediye ('cân-ı za'îf paralelliğinde) bkz. TOKMAK, s. 58.

K12/4 Yâre ser kalsa fidâ mûr-sıfat cân-ı za'îf / Pîş-keş **pây-ı melahdur** ki Süleymâna çeker

Osmanlı şiirini günümüz Türkçesine aktarmada zarf, edat ve bağlaçların anlamlandırılmasının da büyük önem taşıdığı düşünülmektedir. Bunların şiir bütünlüğü içinde, metne kattığı anlam inceliklerinin ortaya çıkması yönüyle çok önemli işlevlerinin olduğu unutulmamalıdır. Aşağıda 'çü' ve 'çün' edat/zarflarının kullanıldıkları yerler ve bağlam içinde kazandıkları anlamlar verilmeye çalışılmıştır.

VI. KESİT

çü [7]

1. ne vakit ki, -diğinde/-diğında

K20/22 Dem-i vegâda **çü** pây-i semendi deprense / Sipihre lerze düşer arzâ irişür zilzâl

¹⁰ Naci Okçu, *Telaffuzlu Türkçe Farsça Ortak Deyimler Sözlüğü*, Simurg Yay., İstanbul 1998, s. 58.

G150/3 **Çü** zülfi halkalarından görine ruhsârı / Şeb-i siyâhda güyâ olur ‘ayân ülker

2. mademki

K20/33 Elündedür **çü** bu gün hall-i müşkilât-ı enâm / Enâmîl-i keremün kıl bu ‘ukdeye hallâl

G172/5 Nûr-ı Hakdur **çü** mezâhirdeki eşyâ Bâkî / Görinen arada bu sûret-i esbâb nedür

G181/4 Açılsun gönlümüz sâkî kadehsun var ise bâkî / Temâşâ eyle âfâkî **çü** açıklık zamânıdır

G341/4 ‘Acûz u pîre-zen dehrün **çü** kasdı cân imiş bildüm / Erenler himmetinde anı ben merdâne tapşurdum

3. çünkü

G488/7 Mâ’il ol ‘îş u nûşa ey Bâkî / Bî-vefâdur **çü** ‘âlem-i fânî

çünkü [4]

1. diye

K11/2 Eger tahsîl-i derd itdünse düş küy-ı harâbâta / Seni genc itdiler **çünkü** mukîm-i künc-i virân ol

K19/14 Bu gül-istânda yiter ‘ârife bir gül **çünkü** / Takınur farkına bir dâne gül-i ter hâtem

2. -ınca/ince

M7/I/2 Degül **çünkü** müyesser lem’a-i hurşide nezzâre

Kt21/1 ‘Adem ikîmine ‘azm eyledi **çünkü** Süleymân Hân / İlâhî kabrine revzenler aç firdevs-i a’lâdan

Bütün bu dil öğelerinin yanında incelenen tarihsel yapıtı, eş zamanlı yöntemlerle ele almak da büyük önem taşımaktadır. Bugün ‘anlam daralması’ ile sadece ‘güreşçi’ anlamına sahip olan ‘pehlevân’ sözcüğü, XVI. yüzyıl Osmanlı Türkçesi’nin sözvarlığında aşağıdaki tanıklardan da görüleceği üzere ‘savaşçı’ ve ‘kemankes/okçu’ anlamlarını da içerdiği tespit edilmektedir. Bu anlam değerlerini, Meninski sözlüğü gibi özel tarihsel sözlükler yanında son yıllarda yapılan terim sözlüklerini de referans göstererek kanıtlamak mümkündür.

VII. KESİT

pehlevân [4]

1. pehlivan (güreşçi bağlamında)

K22/11 Dest-bürd-i sarsarı âhır görüp şâh-ı çenâr / Didi el arkası yirde âferinler **pehlevân**

1.1. pehlivan || en cesuru/en yiğiti (şairlikte)

K22/31 **Pehlevân-ı** ‘arsa-i nazmem diyen ferzâneler / Bir iki zâr u zebûnumdur za’îf ü nâ-tevân

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

2. kemankeş/okçu; bkz. TÜRK OKÇULUĞU, s. 85. (ayrıca Osmanlı şiirinde de geçen, atışa hazır bulunanların kemankeşe söylediği başarı dileği 'koluna kuvvet pehlivan' söyleyiş kalıbı için krş. TÜRK OKÇULUĞU, s. 75.)

G154/1 Ebrûların gamını dil-i nâ-tevân çeker / Şol **pehlevâna** döndi ki iki kemân çeker

3. savaşçı asker; bkz. MENINSKI, C. I, süt. 960.

M1/VI/5 Şemşîr gibi rûy-ı zemîne taraf taraf / Saldun demür kuşaklu cihân **pehlevânları**

Bağlamli dizin ve işlevsel sözlük çalışmaları, şairin sözvarlığını oluşturan dil öğelerini bütün olarak görmeyi sağlaması ve bütün bunların anlamlandırmaya olan katkısı yönüyle önemli bir alandır. Ayrıca, edebiyat ve dil araştırmacıları için de büyük bir öneme sahiptir. Edebiyatta dil kullanımı (üslup) çalışmalarının bilimsel bir temele dayanması için somut verilerden hareket etmek gerekmektedir. İşlevsel sözlük ise bir yapıtta bağlamli dizin (concordance) yardımıyla ortaya konan söz varlığını, eş zamanlı (synchronic) bir yöntemle ele almayı ve tespit etmeyi gerektirmektedir. Türkiye'de dil çalışmaları kapsamında ele alınabilecek, dilbilgisi kavramlarını açıklamaya ve tanık göstermeye yönelik bazı önemli çalışmalar yapılmıştır. Ancak bunların yanında, herhangi bir şair ve yazarın üslubunu ve sanatsal yönünü ortaya koymaya yarayan çalışmalar için, bağlamli dizin ve işlevsel sözlüklerin de yararlı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmed Asım, (BURHÂN), *Burhân-ı Katı*, (haz. Mürsel Öztürk-Derya Örs), TDK Yay, Ankara 2000.
- Aksan, Doğan, *Türkçenin Sözcük Bilimiyle İlgili Gözlemler, Saptamalar*, Engin Yay., Ankara 2000.
- Aksan, Doğan, *Anlambilim [Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi]*, Engin Yay, 4. baskı, Ankara 2006.
- Barale, Michele Aina, *Concordance To Samuel Beckett's Trilleogy: Molloy, Malone Dies, and The Unnamable*, Garland Pub., 1988.
- Bartlett, A. M John, *A Complete Concordance or Verbal Index to Words, Phrases and Passages in the Dramatic Works of Shakespeare with a Supplementary Concordance to the Poems*, St. Martin's Press, Newyork 1990.
- Başkan, Özcan, *Bildirişim, (İnsan-dili ve Ötesi)*, Multilingual Yay., İstanbul 2003.
- Çakır, Cemal, 'Anlamanın Bağlam Açısından İncelenmesi: Kök Anlambilim ve Art Anlambilim', *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 24, S. 3, Ankara 2004.
- Dilçin, Cem, 'Divan Şiirini Günümüzün Türkçesine Çevirme ve Diliçi Çeviri', *Edebiyat ve Dil Yazıları [Mustafa İsen'e Armağan]*, edit. Ayşenur Külahlıoğlu İslam, Süer Eker, Ankara 2007.
- Kuşoğlu, Mehmet Zeki, *Türk Okçuluğu ve Sultan Mahmut'un Ok Günlüğü*, Ötüken Yay., İstanbul 2006.
- Küçük, Sabahattin, *Bâkî Dîvânı (Tenkitli Basım)*, TDK Yay. Ankara 1994.
- Kortantamer, Tunca, 'Türk Şiirinde Ses Konusunda ve Ses Gelişmesinin Devamlılığı Üzerine Genel Bazı Düşünceler', *Eski Türk Edebiyatı Makaleler*, Akçağ Yay., Ankara 1993.
- Meninski, Franciscus a Mesgnien (MENINSKI), *Thesaurus Linguarum Orientalium Turciace-Arabicae-Persicae, Lexicon Turcico-Arabico-Persicum*, yay., Mehmet Ölmez, C. I, Simurg Yay., İstanbul 2000.
- Onay, Ahmet Talât (MAZMUNLAR ve İZAH), *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (haz. Cemal Kurnaz), 4. bsk., Akçağ Yay, Ankara 2000.
- Öztürk, Furkan, Baki Divanı Sözlüğü [Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük], [yayımlanmamış doktora tezi], Ankara 2007.
- Palmer, F. R., *Semantik [Yeni Bir Anlambilim Projesi]*, (çev. Ramazan Ertürk), Kitâbiyât Yay, Ankara 2001.
- Sıddıkiyân M., Mirâbidini E., *Ferheng-i Vâje-nümâ-yı Hâfız [A Concordance to the Poems of Hâfız]*, Tahran 1392.
- Stern, Frances, *A Concordance To Proust*, Barnes/Noble Books, Lanham 1993.
- Tarama Sözlüğü* (TS), (haz. Ömer Asım Aksoy-Dehri Dilçin), TDK Yay, C. I, V, Ankara 1996.
- Tokmak, Naci, (TOKMAK) *Telaffuzlu Türkçe Farsça Ortak Deyimler Sözlüğü*, Simurg Yay., İstanbul 2001.
- Vardar, Berke, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yay., İstanbul 2002.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

THE IMPACT OF THE FRENCH REVOLUTION ON THE OTTOMAN-SPANISH RELATIONS

Hüseyin Serdar TABAKOĞLU*

ÖZET

Osmanlı ve İspanya Devletleri 16. yüzyıl boyunca Akdeniz'in siyasi kontrolü için mücadele etmişler ancak yüzyılın sonunda her iki devlet de siyasi önceliklerini yeniden belirleyerek Akdeniz merkezli çatışmayı terketmişlerdi. Osmanlılar ve İspanyollar 17. ve 18. yüzyıllarda siyasi ve askeri güçlerini büyük ölçüde kaybettiler ve İngiltere, Fransa ve Rusya gibi büyük güçlerin meydan okumalarıyla karşılaştılar. İspanya ancak 1782 yılında imzalanan Dostluk ve Ticaret Antlaşması ile Osmanlı Devleti ile ilişkilerini yeniden kurabildi. Osmanlılar ise bu antlaşmayı 18.yüzyılın sonunda Akdeniz'de beliren Rus tehdidine karşı bir güvence olarak gördüler. Fransız İhtilali bu dönemde yaşanan en önemli gelişme olarak Avrupa'da sosyal, ekonomik, siyasi ve diplomatik hayata doğrudan etki etmiştir. Yüzyıllardır İngiliz karşıtı politikalar benimseyen İspanya ihtilal Fransa'sı ile ittifak yapmayı tercih etmiştir. Napoleon'un Osmanlı egemenliğindeki Mısır'ı istila hareketine İspanyol gemilerinin de destek olması ve İstanbul'daki İspanyol elçisinin Fransızlara yardım etmesi Osmanlı-İspanyol ilişkilerinde önemli bir kırılma noktası oldu. Fransız İhtilali'nin ve Napoleon'un Mısır'ı istilasının yarattığı gerginlik İstanbul'da Fransız yanlısı ve karşıtı yabancı temsilciler arasında diplomatik bir savaş yaşanmasına sebep oldu. Bu çalışma Fransız ihtilalinin ve sonrasında değişen uluslararası dengelerin Osmanlı-İspanya ilişkilerine etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, İspanya, Fransız İhtilali, Napoleon, Bouigny, Correl, Elgin.

ABSTRACT

The Ottoman and Spanish Empires struggled for the control of the Mediterranean throughout the entire 16th century. However, they preferred to re-set their political objectives and left the struggle for the Mediterranean in the late 16th century. The Ottomans and Spanish lost their political and military powers in the 17th and 18th centuries and they were challenged by the new great powers namely Britain, France and Russia. Spain managed to re-establish her diplomatic relations with the Ottomans by the Treaty of Peace and Trade in 1782. The Ottomans, on the other hand, saw this treaty as a document that contributed their security in the Mediterranean against the increasing Russian naval activities. The French Revolution, as the most important development in this period, effected social, economic, political and diplomatic life in Europe. Spain which followed anti-British policies, made an alliance with the revolutionary France. However, Napoleon's invasion of Egypt and the pro-French acts of the Spanish ambassador in Istanbul was an important breaking point in the Ottoman-Spanish relations. The French Revolution and Napoleon's invasion of Egypt caused a diplomatic battle between the pro-French and anti-French diplomats. This article aims to understand the effects of the French Revolution and the new balance of power on the Ottoman-Spanish relations.

Key Words: Ottoman, Spanish, the French Revolution, Napoleon, Bouigny, Correl, Elgin.

* Tarihçi-Yazar, Yeditepe Üniversitesi, htabakoglu@yahoo.com.

INTRODUCTION

This article aims to understand the impact of the French Revolution on the Ottoman-Spanish diplomatic relations in the late 18th and the early 19th centuries. Although there is an immense academic study on the 16th century and the imperial struggle between the Ottoman and Spanish Empires, it is very difficult to see academic studies on the Ottoman-Spanish relations in the 18th and 19th centuries except the socio-economic comparisons. There is no study which examines the Ottoman-Spanish diplomatic relations in the 18th century and in addition, we could not see any research that reviews Napoleon's invasion of Egypt within the framework of the Ottoman-Spanish relations. I would try to reveal the effect of the Franco-Spanish alliance and the diplomatic crisis which caused the deportation of pro-French diplomatic representatives in Istanbul, including Don Juan de Boulogne, the Spanish ambassador.

The main source on the Mediterranean in the 16th century is undoubtedly the Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II by Fernand Braudel. Unfortunately it is limited to the 16th century¹. Andrew C. Hess has important studies on the Ottoman-Spanish struggle in the Mediterranean in the 16th century but they are again limited to 16th century and it focuses on North Africa. Muzaffer Arıkan and Paulino Toledo have important works in the field of Ottoman-Spanish relations, they are based on the documents from the Spanish archives but they cover the 14th-16th centuries.² Leopold von Ranke wrote on the Ottoman and the Spanish Empires in the 16th and 17th centuries³ but it is far from satisfying today's standards of the science of history. Ali Sinan Küneralp studied on the Ottoman diplomatic representation in Spain in the 19th and early 20th centuries⁴ but it is out of my topic. I have examined Tarih-i Cevdet for the negotiations of the Ottoman-Spanish peace talks in the late 18th century since it gives a detailed information on the subject and a copy of the Ottoman-Spanish treaty⁵. In addition, *the Institute of Cervantes* gave me the Spanish version of the Treaty of Peace and Trade which was signed in 1782 between the Ottoman-Spanish Empires⁶. Zinkeisen in his monumental work, *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa* gives a detailed information on the events in Istanbul after the French Revolution.⁷

I used *İspanya Ahkâm Defteri* from the Ottoman archives but I could not find an Ahidnâme Defteri which has a record of capitulations for the Spanish Empire, while there are multiple volumes of Ahidnâme Defteri for Venice, France and England. In addition to the *İspanya Ahkâm Defteri*, I tried to use some other

¹ . See Fernand Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, vol. I-II, trans. Sian Reynolds (London: Fontana/Collins, 1976).

² Muzaffer Arıkan and Paulino Toledo, *XIV.-XVI. Yüzyıllarda Türk-İspanyol İlişkileri ve Denizcilik Tarihimize İlgili İspanyol Belgeleri* (Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Karargah Basımevi, 1995).

³ See Leopold von Ranke, "Onaltıncı ve Onyedinci Asırda Osmanlılar ve İspanya Krallığı," in *Batı Dillerinde Osmanlı Tarihleri*, vol. VI (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971).

⁴ Ali Sinan Küneralp, "İspanya'da Osmanlı Temsilciliği ve Osmanlı-İspanyol Münasebetleri (1857-1922)," *Türk Kültürü Araştırmaları*, XI-XIV, (1973-1975): 161-175.

⁵ Ahmet Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, vol. II (İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1891).

⁶ I am grateful to Instituto Cervantes Estambul and its former director Pablo Martín Asuero for sharing his expertise on the Ottoman-Spanish relations and granting me a scholarship for my Spanish education. He was also kind enough to provide me a copy of Spanish version of Ottoman-Spanish peace treaty. See *Artículos De Paz y Comercio Ajustados Con La Puerta Otomana en Constantinopla a 14 de septiembre de 1782 por el ministro plenipotenciario de S.M. el Sr. D. Juan de Boulogne y el de la misma Puerta El Haggi Seid Muhamed Baxa, gran visir. En virtud de los plenos poderes que se comunicaron y canjearon reciprocamente cuyos artículos fueron ratificados por el Rey Nuestro Señor en 24 de diciembre de 1782 y por la Puerta en 24 de Abril de 1783 y sus ratificaciones canjeadas en Constantinopla el mismo día 24 de abril, habiendo llegado a Madrid de la Puerta en noviembre del propio año.* (Madrid, Imprenta Real, 1783).

⁷ I have to thank Prof. Dr. Kemal Beydilli for the translation of German text of Zinkeisen and his exceptional help in my research. J. W. Zinkeisen, *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa* (Gotha: 1863), vol. VII.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

records from the *Cevdet – Hariciye Tasnifi* and *Hatt-ı Hümayun* in the archives. However, it is very difficult to see a general picture of the Ottoman-Spanish diplomatic relations since these documents surprisingly focused on the local and individual events.

This study aims to be an introduction to the Ottoman-Spanish diplomatic relations in the late 18th and early 19th centuries. Although, 19th century and the diplomatic reforms were studied, we could not see a perspective which examines Napoleon's invasion of Egypt within the framework of Ottoman-Spanish relations. In the academic field, it is possible to see lack of studies on this subject. For example, there is no separate study which examines the mission of Don Juan de Bouligny, the first Spanish ambassador in Istanbul and his deportation. It is possible to find some information in general histories such as Zinkeisen and Jorga but this article aims to bring a new perspective to the Ottoman-Spanish relations.

THE OTTOMAN-SPANISH RELATIONS UNTIL THE LATE 18TH CENTURY

The Ottoman-Spanish relations have a long history, we could see the Catalan commercial and military activity in the Mediterranean before the Ottomans. However, the relations has gained its unique nature by the rise of the great empires in this region. When the Spanish Kingdom became a part of the Habsburg Empire, it faced “the Ottoman problem” in its North African frontier. In addition, the Ottomans struggled with the Habsburg Spain for the control of the Mediterranean. In order to have a better understanding of the Ottoman-Spanish relations we may divide this engagement into two periods; the first period covers the imperial rivalry in the Mediterranean and the second one was the period of re-approachment and peace after 1782.

In the first period, I would try to summarize the Ottoman-Spanish relations until the 18th century in order to draw a picture of the past. That was a period of imperial struggle and naval warfare in the Western Mediterranean and North Africa. The major point in this chapter would be the Battle of Lepanto on October 7, 1571 and the following period of disengagement. Then, in the second period, I would try to analyse the Ottoman-Spanish relations after 1782 and the period of embassy of Don Juan de Buligny, the first permanent representative of Spain in Istanbul. I will try to show some documents from the Ottoman archives to have a better understanding of the period of embassy of de Bouligny. And then, I would examine the effects of the French Revolution on the Ottoman-Spanish relations and their diplomacy in the late 18th and early 19th centuries. The focus of my article would be limited to early 19th century and it solely aims to understand the reasons of change in the Spanish diplomacy towards the Ottoman Empire after the French Revolution.

As I stated in the main part of my article, I would try to analyze the effects of the French Revolution on the Ottoman-Spanish relations. After the revolution, France challenged the established monarchies and promote liberal thoughts in 1789. Spain, in the beginning, joined the anti-French coalitions but she was unsuccessful and lost some of her territories. In 1796, Spain preferred to make an alliance with the revolutionary French against the British due to anti-British feelings. As a result, Spain joined the French coalition and took position against the anti-French camp. I will try to reveal the consequences of the pro-French policies of Spain when Napoleon invaded Egypt and France became an enemy of the Ottoman Empire in 1798.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

The Period of Imperial Rivalry

Although there were facts of Catalan commercial and military activity in the Eastern Mediterranean⁸, I would examine the imperial struggle between the Ottoman and Spanish Empires which could be perceived as another example of confrontation between the East and the West. The Ottoman-Spanish interaction in the 16th century was a reflection of the Ottoman-Habsburg confrontation because the Habsburg prince Karl was crowned as Carlos I in 1516 and became the King of Spain.⁹ After a while, Carlos was elected as the Holy Roman Emperor, and re-crowned as Karl V in 1519.¹⁰ And as a result, the Habsburgs had the control of the Spanish Kingdom along with their other European domains. Karl V used this new advantage to balance the increasing Ottoman activity in the Mediterranean. The struggle for the European front was carried by the Austrian branch of the Habsburg Empire, while the Spanish branch was determined to swept away the all Ottoman presence in North Africa and the Western Mediterranean. The Ottomans and Spanish Empires mobilized most of their sources in the battle against each other and the land battles was fought in North Africa while the waters of the Mediterranean became the grave of the sailors of the Ottomans and Spanish.

North Africa was the main field of battle because of the critical proximity to the Western Mediterranean and the Spanish ports. After the appointment of Barbaros Hayreddin Paşa as the grand admiral¹¹, the Ottomans had adopted a more aggressive stand in the Western Mediterranean. The Ottoman strongholds of Algeria and Tunis formed a constant threat to the Spanish Empire because Algeria was the base of the Ottoman attacks to the eastern shores of Spain while Tunis was controlling the waterway until Sicily. For that reason, Karl V concentrated his attacks on this region in order to remove all the Ottoman presence in North Africa.¹²

In the late 15th and 16th centuries, the Ottoman Empire needed to create a strong navy in order to extent her expansion in the Mediterranean basin. During the reigns of Mehmed II and Beyazid II the Ottoman navy was expanded and organized with specific strategic needs such as the support missions for the army, coastal patrol and corsair activities.¹³ The only thing that determines the limits of the naval operations was the limited technology of the galley warfare. The Mediterranean galleys were small and fast but their operational capability was determined by their load of fresh water. In addition the campaigning season ends by October due to the storms. These storms could easily destroy the large fleets, and that is why the navies tried to avoid to sail in this deadly season.¹⁴ Within that framework we can see that it was not possible to launch long-range naval operations without the solid supply centers which were located in North Africa and Italy. The Ottomans used their North African

⁸ A group of Catalan soldiers served for the Byzantine Empire against the Ottomans in the beginning of the 14th century see Muzaffer Arkan and Paulino Toledo, *XIV.-XVI. Yüzyıllarda Türk-İspanyol İlişkileri...* 24 and also Catalans had a district for their trade colony in Constantinople in 1451. See Robert Mantran, *İstanbul Tarihi*, trans. Teoman Tunçdoğan (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 179.

⁹ Stephen J. Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789*, trans. Ertürk Demirel (Ankara: Dost Kitabevi, 2004), 59.

¹⁰ Lee, 30.

¹¹ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, vol. II, trans. Nilüfer Epçeli, ed. Kemal Beydilli (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005), 317-318.

¹² Andrew C. Hess, *The Forgotten Frontier: A History of the Sixteenth-Century Ibero-African Frontier* (Chicago: The University of Chicago Press, 1978), 72-73 and also see Muzaffer Arkan and Paulino Toledo, *XIV.-XVI. Yüzyıllarda Türk-İspanyol İlişkileri...* 37-38.

¹³ Palmira Brummett, *Ottoman Seapower and Levantine Diplomacy in the Age of Discovery* (Albany: State University of New York Press, 1994), 89-98.

¹⁴ Hess, 85.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

bases while the Spanish depended on their strongholds in Italia and Sicily in the war.

In 1556, Karl V left the throne, and divided his lands between his brother and son. Karl V left Austria, Bohemia, Hungary and Croatia to his brother Ferdinand, the throne of Spain, the Spanish Netherlands and Italian estates were left to his son, Philip.¹⁵ After 1556, the struggle against the Ottomans in the Mediterranean was carried on by Philip II. Although Philip II inherited many problems such as the rising Protestantism and hostility from England and France, he decided to solve the Ottoman problem first. That is why, Philip II organized an attacks to Gerba, near Tripoli but the Spanish forces failed.¹⁶ The Ottomans, as a response, decided to have a campaign on Malta but they could not achieve their goal.¹⁷ On the other hand, the Ottomans utilized all the possibilities against the Habsburg Empire and its Spanish branch. For example, they had connections with the Protestants who were fighting against the Catholic Habsburgs in Netherlands and also communicated with the Moriscos who were Muslims in Spain, in order to coordinate their efforts against the Catholic Spanish Empire.¹⁸

The Morisco uprising broke out in Spain and it spread quickly in 1568. Although the Ottomans could not send the navy for a full-scale invasion of Iberian peninsula, they supported the Moriscos with men and weapons. For that reason the uprising could continue until 1570 when Don Juan de Austria, commander of the Mediterranean fleet, managed to suppress the revolt.¹⁹ However, the Ottomans used this power gap to invade Tunis in 1569.²⁰ In addition, the Ottomans decided to seize Cyprus to strengthen their sovereignty in the Eastern Mediterranean. Although the Ottomans were successful from the military point of view, their political stand was damaged because it caused a shift in the Venetian diplomacy towards the anti-Ottoman camp and as a result, they decided to take a part in the Holy League with Spanish against the Ottoman Empire.

The Battle of Lepanto which took place on October 7, 1571²¹, was the last major confrontation between the Ottoman and Spanish Empires. From the military point of view, the battle itself was undoubtedly a crushing defeat for the Ottomans since they lost most of their galleys and more importantly experienced sailors. Only 30 of the Ottoman galleys managed to escape under the command of Uluç Ali Paşa, and later they would form the core of the new Ottoman

¹⁵ John Merriman, *A History of Modern Europe: From the Renaissance to the Present* (New York and London: W. W. Norton and Company, 2004), 188.

¹⁶ Lee, 72.

¹⁷ The Ottoman attack on Malta had two main objective. Firstly, the Christian corsairs and their base had to be eliminated and secondly the safety of the muslim pilgrims who were going to the Holy Lands had to be provided. In the end, the Ottomans failed to seize the island. See Hess, 84-85.

¹⁸ The Ottoman interventions played an important role in the official recognition of Protestantism. See A. Fisher Galati, *Türk Cihadi ve Alman Protestanlığı, 1551-1555*, trans. Neval Öke (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1992), 133.

¹⁹ 1568-1570, the Muslim population of Spain revolted because of the Christianization policies of Philip II, he ordered the Muslim population to wear Spanish clothes, speak Spanish (Castilian) and adopt Christian customs. The Ottoman Empire ordered the governor of Algeria to assist the rebels. See Andrew C. Hess, *The Moriscos: An Ottoman Fifth Column in Sixteenth Century Spain*, *The American Historical Review*, vol. 74, no.1 (October, 1968), 5,15 and also see Hüseyin Serdar Tabakoğlu, "Osmanlı ile İspanya Müslümanları arasındaki ilişkiler," *Kültür: Üç Aylık Kültür, Sanat, Araştırma Dergisi, Endülüs Özel Sayısı* (Fall, 2007), 23-25.

²⁰ Hess, *the Forgotten Frontier*, 89.

²¹ John F. Guilmartin, "The Tactics of the Battle of Lepanto Clarified: The Impact of Social, Economic and Political Factors on Sixteenth Century Galley Warfare," *New Aspects of Naval History: Selected Papers at the Fourth Naval History Symposium, United States Naval Academy 25-26 October 1979*, edited by Craig I. Symonds (Annapolis, Maryland: the United States Naval Institute, 1981), 10.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

armada.²² However, this victory did not bring any additional political advantage to the Holy League because Venice had to make peace with the Ottomans on March 7, 1573.²³ On the other hand, the Spanish was willing to continue the engagement with the Ottomans and that is why Don Juan de Austria invaded Tunis but the Ottomans quickly retailed next year. The navy sailed under the command of Sinan Paşa and Tunis was re-conquered in 1574.²⁴ As a result, the Ottomans managed to restore their damaged imperial prestige and strengthen their position in North Africa. However, the Spanish decided to set the lines here and focus its western frontier rather than the eastern one.²⁵

The capture of Tunis by the Ottomans marked the end of large-scale Ottoman-Spanish struggle in the Mediterranean since they decided to re-set their priorities. The Spanish Empire had to deal with the England and France which were challenging her maritime empire and threaten her commercial links with America. In addition, the Dutch Revolt became a permanent problem since the Spanish forces failed to suppress the uprising.²⁶ It caused an immense burden on the Spanish treasure and the empire was becoming weaker due to the prolonged conflicts with several enemies. On the other hand, the Ottomans did not wish to resume expensive naval campaigns in the Mediterranean. In stead, they used all their forces to defeat the Safevid Iran at the end of the 16th century. In conclusion, the both Ottomans and Spanish left the struggle for the Mediterranean for their new objectives.²⁷ The Ottomans and Spanish agreed on a truce rather than a formal peace in 1578.²⁸ Although there were some initiatives to sign a peace treaty by the Spanish, these were prevented by the English ambassadors in the Sublime Port.²⁹

Transformation in the 17th and 18th Centuries

In 17th and 18th centuries the Ottoman and Spanish Empires had lost their primary roles in the world politics mainly because of the change in the historical conjuncture.³⁰ As Braudel emphasized that although the Mediterranean did not lost its commercial importance immediately, it began to decline in the late 16th century.³¹ The Atlantic Ocean replaced the Mediterranean as the center of economic and political struggle because of its commercial importance. Newly rising powers such as England, France and Dutch dominated this struggle in the Atlantic and challenged the Spanish power in Americas. The Ottomans, on the other hand, faced the Russian as well as Austrian aggression because they were both willing to change the status quo

²² Guilmartin, 10 and Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, vol. III, trans. Nilüfer Epçeli, ed. Kemal Beydilli (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005), 137 and Muzaffer Arkan and Paulino Toledo, *XIV.-XVI. Yüzyıllarda Türk-İspanyol İlişkileri...* 39.

²³ Venice chosed to end the hostilities with the Ottomans because the Venetian trade in Levant was harmed by the constant warfare and it became increasingly difficult to feed the Venetian settlements without the Ottoman grain. See Fernand Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, vol. II, trans. Sian Reynolds (London: Fontana/Collins, 1976), 1125.

²⁴ Hess, *The Forgotten Frontier*, 95.

²⁵ Philip II could not afford to fight in both Netherlands and the Mediterranean because the financial situation of his empire did not allow that. See Hess, *The Forgotten Frontier*, 95.

²⁶ Merriman, 211-214.

²⁷ In the Ottoman Empire, the pro-Mediterranean camp, leaded by Sokullu Mehmet Paşa was overwhelmed by their political rivals and they promoted the need of a campaign towards the East. See Hess, *The Forgotten Frontier*, 98-99.

²⁸ Kemal Beydilli, "İspanya," in *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, vol. 23 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2001), 165.

²⁹ Akdes Nimet Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1953), 154-157.

³⁰ The Ottomans and Spanish were no longer respected as the great powers of once and in stead they became vulnerable against the foreign threats. See Leopold von Ranke, "Onaltıncı ve Onyedinci Asırda Osmanlılar ve İspanya Krallığı," in *Batı Dillerinde Osmanlı Tarihleri*, vol. VI (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971), 118.

³¹ Braudel, 1186.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

in their borders at the expense of the Ottomans. In this period, the Ottoman and Spanish Empires had to face similar problems due to their similar natures.

Spain had financial difficulties because the maintenance of an overseas empire was a quite costly job. Although there were important revenues from colonies in America, they were not enough to cover the expenses of prolonged armed conflicts with several countries. In the 16th century, Castile, as the core of the Spanish Empire contributed this aim in terms of gold and manpower. However, it became increasingly difficult for Castile to keep this role in the 17th century.³² In addition to the financial problems, the trade with America and even the internal trade of Spain was under the foreign control because the national production could not compete with the foreign production, especially French industry. In the end, Spain was an importer of manufactures and an exporter of raw materials in the overall 17th century.³³ In this period England and France gained the control of the international trade in the Atlantic.

In addition to her economic problems, Spain faced the fact that maintaining an empire was increasingly becoming difficult because the population which was declining, and the wealth of Spain simply was not enough to finance the needs of a large empire and that caused the new taxes and loans from foreign merchants because there was no other way to feed the military machine of the Spanish Empire. So, the Spanish had established an artificial empire that was based on not solid, regular incomes but irregular taxes, foreign loans and silver from Americas. The reformers in Spain tried to increase state revenues in agriculture and commerce but they could not be sustained.³⁴ The war of the Spanish Succession in 1701-1713 ended the Spanish position as a primary actor in the European politics.³⁵ However, the Treaty of Utrecht determined that the Bourbon monarchy would replace the Habsburgs in Spain, and under the Bourbons, Spain lived a period of development and economic revival. The central government was reformed for executive efficiency and traditional views on the commercial activities were tried to be changed and the trade was encouraged in terms of mentality.³⁶

In the 17th century the Ottoman Empire was still one of the main powers in Europe but their power was also challenged and they were forced to began to "negotiate"³⁷ with the European powers rather than dictating treaties. The last major Ottoman offensive in Europe aimed Vienna, the capital of the Austrian Empire but this offensive caused the formation of the Holy Alliance against the Ottomans. The Battle of Vienna in 1683 and the following Wars of Holy Alliance which resulted in the Treaty of Karlowitz in 1699³⁸ seriously damaged the Ottoman reputation and they began to question themselves to reveal what was going wrong with the Empire. They felt a strong need to restore their military and economic institutions in order to maintain their position in Europe.

In the 18th century, the Ottoman Empire was threatened by the Russian and Austrian advance. The long and devastating wars caused a major burden on the Ottoman treasure. And especially after the Treaty of Küçük Kaynarca in

³² John H. Elliot, "The Decline of Spain," *Past and Present*, no. 20 (November, 1961), 56-60.

³³ Henry Kamen, "The Decline of Spain: A Historical Myth?," *Past and Present*, No. 81 (November, 1978), 24-30.

³⁴ Merriman, 211-221.

³⁵ Spain had to turn over some of her territories to Austria, and Britain acquired from Spain Gibraltar and the island of Minorca in the Mediterranean. See Beydilli "İspanya", 164.

³⁶ "Spain," *Encyclopedia Britannica*. 2007. Encyclopedia Britannica Online. 6 November 2007, www.britannica.com/ed/article-70425.

³⁷ The Ottoman Empire began to "negotiate" peace with the Austrians by the treaty of Zitvotorok in 1606 and as a result of this treaty, the Ottomans had to accept the title of "Kaiser" for the Austrian ruler and accept them as their equals. See Jorga, vol. III, 285-286.

³⁸ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, vol. IV, trans. Nilüfer Epçeli, ed. Kemal Beydilli, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005), 231.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

1774, the Ottomans realized the importance of reforms in the military and financial institutions.³⁹ The military, economic and bureaucratic system of the Ottomans felt the need to transform itself and began reforms as the Bourbons did in Spain. In the late 18th century the reformation of the state was the main problem due to the military defeats that could not be tolerated anymore. These military disasters caused the beginning of an era of reformation called as "Nizam-ı Cedid" in the Ottoman history. In this period, many Ottoman statesmen prepared official reform reports in which they proposed their suggestions to Sultan Selim III. For example, the artillery and other technical classes had to be reformed, western experts had to be called in order to modernize the training and education of the technical branches of the army, the financial and bureaucratic structure of the state had to be reformed in order to finance these military reforms and even the reform in the central organization of state was suggested in order to rationalize the administration.⁴⁰ In addition, it was a period of adaptation to new roles in world politics and that is why the Ottomans also decided to adopt a new way of diplomacy in which they made alliances with European powers and used the balance of power in their favor.⁴¹

In conclusion, in this period the Ottomans tried to protect the status quo in their western border against the Austrian-Russian aggression when the Spanish worked to prevent any British or Dutch intervention to her Atlantic links. The Ottoman and Spanish statesmen were aware of their changing positions and in order to restore their former glory, they proposed several measures to their courts. The Spanish proposed that the taxation had to be reformed, the agricultural production had to be increased and lastly the royal expenses had to be limited.⁴² On the other hand, as I emphasized before, the Ottoman statesmen showed a similar mentality to solve their problems. They argued that the expenses had to be controlled, the incomes had to be increased. We could see that the Ottomans and Spanish were aware of their changing positions and they tried to slow down this process by the reforms and the modernization of their old state structure.

The Ottoman Diplomacy in the late 18th Century

The Ottoman Empire was the target of expanding Russia in the 18th century. This aggressive Russian policy was promoted by the Peter the Great. He knew that Russia was a land-locked country and it needs to be saved from its isolation. Therefore, he fought with Poland, Sweden and the Ottoman Empire in order to reach the seas. In 1696, Russian forces managed to capture port of Azov which was gateway to the Black Sea, but the Ottomans defeated Peter the Great in 1711 and forced the Russians to surrender Azov.⁴³ When Peter the Great was stopped by the Ottoman resistance, he directed his efforts on the Sweden and Poland to control the Baltic Sea.⁴⁴

Peter's policy to expand towards the Baltic and the Black Sea became the main element of the Russian foreign policy and it was carried on by his successors. Russia continued to face the Swedish opposition in the Baltic front while the Ottomans blocked the southern route for the centuries. However, the Ottoman-Russian War of 1768-1774 realized the Russian dreams when the

³⁹ Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a Islahat Düşünceleri," *İlmi Araştırmalar*, vol. 8 (İstanbul, 1999), 26.

⁴⁰ Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan...", 26-45.

⁴¹ Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan...", 53 and also see Ömer Kürkçüoğlu "The Adoption and Use of Permanent Diplomacy," in *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional?* Ed. A. Nuri Yurdusev (Hampshire: Palgrave Macmillan, 2004), 131-132.

⁴² Elliot, 65.

⁴³ Merriman, 298.

⁴⁴ Merriman, 299.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Khanate of Crimea was given its independency and thus it became an easier prey for the Russian Empire by the Treaty of Küçük Kaynarca in 1774. In addition, this war caused two important shocks⁴⁵ for the Ottomans and these shocks forced them to re-think their policies and set new diplomatic objectives. These shocks were the Battle of Çeşme, the first Russian initiative in the Mediterranean and the loss of Crimea with the large muslim population. The Ottoman Empire realized that she needs allies in her battle with the Russians because the Ottoman military was no longer able to restrain the Russian aggresssion by itself.⁴⁶

The Ottoman Empire had been suffering from the over-expansion and it became increasingly difficult for them to fight on multiple fronts and that is why the new allies had to balance the Russian and Austrian aggression. There were three major fronts that the Ottomans encountered with the Russian and Austrian attacks. They were the Mediterranean, the south-eastern Europe and the Baltic (because of the Russian naval bases). The Baltic front may be controlled by Sweden which had a proven military. The first treaty of alliance with Sweden had been signed in 1740⁴⁷ and a second one could serve the Ottoman needs in the late 18th century. The second treaty of alliance with Sweden was signed in 1789.⁴⁸ There were mainly two reasons for this alliance. First reason was to create deterrence against the Russians by creating a joint front. And secondly, Sweden may keep the Russian fleet in Baltic if she managed to control the Strait of Sunt.

The Ottomans also faced problems in the south-eastern Europe because of the Russian as well as Austrian aggression. Prussia was one of the strongest military powers in Europe and an alliance may create the necessary deterrence against the Russian and Austrian attempts. The treaty of alliance with Prussia was signed in 1790. This alliance provided the Prussian support for both the Russian and Austrian aggression and that is why it was an incredible diplomatic success.⁴⁹ The Mediterranean front became a reality after the Battle of Çeşme in 1770 because prior to this date, there were no Russian naval activity.

The need for a third pillar which would cover the Mediterranean front, forced the Ottomans to welcome the Spanish envoy who wished to normalize relations in 1779. If they could convince the Spanish representatives to sign an alliance, it would end the Russian naval activity in the Mediterranean.⁵⁰ In conclusion, we may see that most of the problems were caused by the Russian and Austrian expansionist policies. The Ottomans determined to prevent the Russian expansion by a system of alliance which had three main pillars namely Spain, Sweden and Prussia, since there was no chance to resist the enemies alone. Although there was no evidence of a grand plan, we could say that the

⁴⁵ The first shock came when the Russian fleet managed to enter the Mediterranean and was able to destroy the Ottoman fleet at Çeşme in 1770. And the second one occurred when Crimea became independent, the Ottomans lost this territory with huge muslim population, this incident caused demoralization in the Ottoman Empire. See Hasan Şahin, "Kaynarca'dan (1774) Paris Barışına (1856) Kadar Şark Meselesi Perspektifinde Osmanlı-Rus Münasebetlerine Genel Bir Bakış," in *Türkler*, vol. XII, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 531-532.

⁴⁶ Thomas Naff, "Reform and the Conduct of Ottoman Diplomacy in the Reign of Selim III, 1789-1807," *The Journal of American Oriental Society*, (1963), 310.

⁴⁷ Uzunçarşılı, vol. IV, part, I, 294.

⁴⁸ Uzunçarşılı, vol. IV, part, I, 543-546.

⁴⁹ Kemal Beydilli, *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı: Meydana Gelişi, Tahlili, Tatbiki* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1984), 67-70, the Ottoman-Prussian alliance was also important because it was the first mutual defensive treaty signed with a Christian power, see Ali İbrahim Savaş, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Diplomasisi," in *Osmanlı*, vol. I (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 655.

⁵⁰ Although the British controlled the Gibraltar, the Spanish forces may disturb any Russian attempt to enter into the Mediterranean.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/ 1 Winter 2008*

Ottomans used all possibilities and most of their diplomatic skills to create a joint front against Russia as well as Austria.

The Re-establishment of Ottoman-Spanish Relations

Carlos III, the former king of Two Sicilies became the King of Spain in 1759. As an enlightened Bourbon monarch Carlos III was aware of the importance of trade and commercial development. When he was the king of Two Sicilies, he had initiated the normalization of the Ottoman-Sicilian relations and signed a Treaty of Trade and Friendship (Ahidnâme) in 1740.⁵¹ When he became King of Spain, he wished to normalize the Ottoman-Spanish relations too and establish direct commercial link with Levant without intermediaries like Britain and France. Carlos III started his first initiative during the reign of Mustafa II and sent an envoy for that purpose but the negotiations ended because of the death of Koca Ragıp Paşa who was responsible for the Ottoman-Spanish talks in 1763.⁵² A second attempt occurred in 1779 when Carlos III sent his representative Don Juan de Bouligny⁵³ to the Sublime Porte to begin negotiations⁵⁴.

The Spanish side had mainly two expectations from this re-approachment. Firstly, the establishment of direct political and commercial relations with the Ottomans became a necessity to avoid the unnecessary intermediaries. The second expectation was the prevention of attacks of the North African gazis to their ships and shores.⁵⁵ The Ottomans, on the other hand, had a different agenda which was dominated by the security concerns. However, they decided to start talks to further understand the Spanish position and search for possible "political" benefits from such a re-approachment. In addition, they could not afford to alienate Spain which had partial control of the Strait of Gibraltar, especially after the increasing Russian naval activity in the Mediterranean. At the end, the Ottomans decided to use this opportunity and tried to sign an alliance with Spain against the Russians. The Spanish envoy had no instruction to sign an alliance, but the Ottomans based their argument on the need of *reciprocity*. According to them if the Spanish would have the peace and right of trade in the Ottoman waters, the Ottomans should have a treaty of alliance or neutrality at least.

The Spanish envoy, Don Juan de Bouligny insisted that the Treaty of Peace and Trade which was signed with the Two Sicily in 1740 should be the basis of the negotiations.⁵⁶ However, the Ottomans pointed out that the Two Sicilies was a relatively small state and that is why nothing was expected from it, but Spain as a major power may offer something in return of friendly relations. Reisül-Küttâb Abdürrezzak Efendi stated the Ottoman demands as the closure of the Strait of Gibraltar⁵⁷ and the release of the Muslim prisoners in Spain.

⁵¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, vol. IV, part II (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983), 240.

⁵² Ahmet Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, vol. II (İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1891), 184.

⁵³ Bouligny family had an interesting story, his family engaged in commercial activity and slave trade. His brother Jose was unsuccessful in his merchant career, his other brother Francisco was an officer and by time became the governor of Louisiana. They were the sons of Juan Bouligny from Marseille and Maria Paret from Alicante. See <http://www.cervantesvirtual.com/servlet/SirveObras/0137130754458279522257/p0000001.htm>, May 7, 2007.

⁵⁴ For a detailed analysis of the negotiations see Hüseyin Serdar Tabakoğlu, "The Re-Establishment of the Ottoman-Spanish Relations in 1782," *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, www.turkishstudies.net, (ed. Atabey Kılıç, Sibel Üst), vol. 2/3 (Summer 2007), 510-515.

⁵⁵ ...para contener las regencias de Africa... todo el norte de Africa dependia directa o indirectamente de Estambul... See Antonio Dominguez Ortiz, *Carlos III y la Espana de la Ilustracion* (Madrid: Alianza Editorial, 1990), 111-112 and also see Luis M. E. Recio, Agustin G. Enciso, *Historia de Espana: Los Borbones en el Siglo XVIII (1700-1808)*, (Madrid: Editorial Gredos, 1991), 638-639.

⁵⁶ Cevdet, II, 184.

⁵⁷ Bouligny said that Spain could not control the Strait of Gibraltar due to lack of power. See Cevdet, II, 184-185.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

When Halil Hamid Efendi became Reisü'l-Küttab, he asked the opinion of the other statesmen in a meeting which was gathered to discuss the issue of Crimea in August 1779. However, the discussions were inconclusive and they decided to ask the opinion of Sadrazam.⁵⁸ Meanwhile Spain declared war on the British which was fighting with the Bourbon France because of the colonies and Spain besieged the British forces at Gibraltar. Despite of Boulogny's efforts to use the besieged Gibraltar in negotiations, the Ottomans did not accept to bargain on a place which was still under the British occupation. The Ottomans who saw no prospect of benefit, had adopted a policy of slowing down the negotiations and they had no news from Boulogny for a while.

7-8 months later, Boulogny reappeared with two questions. He asked the position of ships in open waters, what should be their attitude towards each other and secondly he wished to have an imperial order to prevent the attacks of gazis in North Africa. However, the Ottoman side argued that Kaptan-ı Derya was responsible for these matters and they should wait him to return Istanbul.⁵⁹ When Süleyman Fevzi Efendi became Reisü'l-Küttab, Boulogny insisted on the matter of an imperial order for the gazis in North Africa and demanded the extension of the Treaty of Peace and Trade signed with the Two Sicilies so that it would include Spain.⁶⁰ The Ottomans rejected these proposals and repeated their view on an alliance, "a written document" that shows the friendship of Spain.

The negotiations were carried on by the new Reisü'l Küttab Hayri Efendi in 1782 and the Swedish chargé d'affaire was assigned to help the negotiations by the King of Sweden. The Swedish dragoman Ignatius M. D'Ohhson attended the meetings. After the long and exhausting negotiations, Boulogny and the Ottoman side agreed on the main principles on the Treaty of Peace and Trade along with the Treaty of Neutrality in which the Spanish Empire accepted to not to help the enemies of the Ottomans. When Boulogny had a confirmation from Madrid, the Ottomans finally signed the Treaty of Peace and Trade with Spain on September 14, 1782 along with a Treaty of Neutrality.⁶¹ According to the Treaty of Neutrality, the Ottomans would not help the enemies of Spain except Moracco and Yemen which were the muslim states and Islam ordered to help them in any condition. Spain would not assist the enemies of the Ottoman Empire except Bourbon France and the Two Sicilies and would remain neutral. In addition, the Ottoman-Spanish agreement would be noticed to the North Africans and the Ottomans would issue an order that states friendly relations with Spain is desired. The attacks of the Christian corsairs would be prevented by Spain.⁶² Don Juan de Boulogny became the first Spanish ambassador in Istanbul. In 1784, a small the Spanish fleet under the command of Gabriel de Aristizabal brought the gifts from Don Carlos III to the Sultan Abdülhamid I.⁶³

⁵⁸ Cevdet, II, 185.

⁵⁹ Cevdet, II, 186-187.

⁶⁰ Cevdet, II, 187-188.

⁶¹ "... En Constantinopla a 14 Septiembre de 1782." See *Articulos De Paz y Comercio Ajustados Con La Puerta Otomana en Constantinopla a 14 de septiembre de 1782 por el ministro plenipotenciario de S.M. el Sr. D. Juan de Boulogny y el de la misma Puerta El Haggi Seid Muhamed Baxa, gran visir. En virtud de los plenos poderes que se comunicaron y canjearon reciprocamente cuyos articulos fueron ratificados por el Rey Nuestro Senor en 24 de diciembre se 1782 y por la Puerta en 24 de Abril de 1783 y sus ratificaciones canjeadas en Constantinopla el mismo dia 24 de abril, habiendo llegado a Madrid de la Puerta en noviembre del propio ano.* (Madrid, Imprenta Real, 1783) for the Turkish version of the text see Cevdet II, 338-343 and Mahmud Mesud Paşa, *Muahedat Mecmuası*, vol. I, İstanbul: 1294 (1877), 212-223.

⁶² Cevdet, II, 200.

⁶³ Eloy Martin Corrales, "İspanya-Osmanlı İlişkileri, 18. ve 19. Yüzyıllar," in *İspanya-Türkiye: 16. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Rekabet ve Dostluk*, ed. Pablo Martin Asuero, trans. Peral Bayaz Çarum (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006), 236-237, in addition, the Ottomans issued several orders to commanders in the Ottoman ports and fortifications to provide needs of the

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

When Bouligny became the first permanent representative of Spain in Istanbul, he quickly realized his difficult mission. First of all, he had to establish the embassy from nothing and he noticed that there were no educated Spanish translators available for this mission. Bouligny informed the King that the translators were the key elements in relations with the Sublime Porte because they were the intermediaries between the foreign embassies and the Ottoman government.⁶⁴ Due to lack of educated Spanish personnel Bouligny worked with non-Muslim Ottomans and Italians as professional translators. However, Bouligny continued his efforts to raise Spanish translators and that is why he proposed that a "school of language" for Spanish boys should be established in Istanbul so that they would learn the Turkish customs and traditions as well.⁶⁵

In addition, Bouligny tried to create a network of consulates in important cities of the Ottoman Empire.⁶⁶ When he began to organize the embassy and his staff, Bouligny faced an immense burden of work, because he was asked to write reports on the general status of the Ottoman Empire.⁶⁷ On the other hand, Bouligny's communication with Spain was not always easy. For example, some of his possessions and more importantly diplomatic documents were stolen in Edirne region by bandits. He immediately informed the Ottoman authorities and the Ottomans issued few orders for the military and administrative officials of Edirne to catch and punish the brigands who were responsible for that incident.⁶⁸ The Ottomans, on the other hand, also showed some acts of good will. For instance, the Ottoman government released 40 Spanish prisoners and arranged their safe-return to Spain by ordering the officials, commanders and more importantly North African gazis in the Mediterranean not to disturb them.⁶⁹

In conclusion, the original aim of the Spanish mission was to establish direct political and economic relations with the Ottoman Empire and the prevention of the attacks of the gazis in North Africa. On the other hand, the Ottomans had no immediate concern or benefit in normalizing relations with Spain. They stated that they needed a political benefit and they achieved their goal when the Spanish side finally agreed to sign a Treaty of Neutrality along with the Treaty of Peace and Trade in 1782. That was an important diplomatic success in which all the Ottoman tactics and tricks were used. Although it was not an alliance, it was perceived as an alliance between the Ottoman and Spanish Empires by the European powers which claimed that there were secret articles within this treaty. As a result, the Ottoman-Spanish re-approachment psychologically created an effect of alliance and caused an important deterrence against the Russian plans in the Mediterranean.⁷⁰

four Spanish vessels which were bringing the presents for the Sultan. See Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İspanya Ahkâm Defteri*, A.DVNS.DVE.d 047/2, p.4, order 7 and 8.

⁶⁴ Antonio Jurado Aceituno, "Bir Filolog Olarak Dragoman," in *İspanya-Türkiye: 16. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Rekabet ve Dostluk*, ed. Pablo Martín Asuero, trans. Peral Bayaz Çarum (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006), 218-219.

⁶⁵ Aceituno, 219.

⁶⁶ Bouligny asked the Ottoman government to approve the Spanish consulates and their translators. The Ottomans approved some of the names after the necessary investigation. See Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İspanya Ahkâm Defteri*, A.DVNS.DVE.d 047/2, p.4, order 5, another document shows the Spanish demand to open a consulate in Aleppo since there were Spanish subjects and merchants. See *ibid.* p.5, order 11.

⁶⁷ Aceituno, 223.

⁶⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İspanya Ahkâm Defteri*, A.DVNS.DVE.d 047/2, p.4, order 9.

⁶⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İspanya Ahkâm Defteri*, A.DVNS.DVE.d 047/2, p.4-5, order 10.

⁷⁰ Although there was no alliance, the Ottomans continued to seek military benefits and bought 133.386 kg. of gunpowder from Spain in 1783. See Gabor Agoston, Barut, *Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, trans. Tanju Akad. (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006), 210-215.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

The Ottoman-Austrian and Ottoman-Russian Wars (1787-1792)

The Ottoman-Spanish agreement especially gained importance during the Ottoman-Russian and the Ottoman-Austrian Wars (1787-1792). In order to convince the Spanish Empire to cooperate with the Ottomans against the Russians, Ahmed Vasıf Efendi was sent to Spain in 1787.⁷¹ His mission was to ensure the closure of the Strait of Gibraltar against a possible Russian initiative because the Ottomans were remembering the disaster at the Battle of Çeşme and they intended to prevent a second disaster in the Mediterranean. In addition to Ahmed Vasıf Efendi who was sent to Spain, Ahmed Azmi Efendi was sent to Morocco for the same purpose.⁷² The Spanish Empire was willing to mediate between the Ottomans and the Russian-Austrian camp. For that purpose the Spanish ambassador Don Juan de Boulogny offered his helps.⁷³

Although the Ottoman-Prussian alliance did not work in the war, Frederick Wilhelm II, King of Prussia put pressure on the Austrians and forced them to accept the peace conditions which they were not satisfied with. As a result, the Austrians signed the Treaty of Zistovi on August 4, 1791.⁷⁴ The Russians, on the other hand, accepted the peace with the Ottomans by the Treaty of Yaş on January 9, 1792.⁷⁵ Although the Ottomans could not get Crimea back, they successfully avoided from the further territorial losses after poorly fought battle. As a result, we may analyse that the new Ottoman diplomacy was successful in finding allies and the Prussian and Sweden alliances played their positive roles in the war and more importantly in the peace negotiations with the Russians and Austrians.

The French Revolution and change in the diplomacy

The French Revolution was a great development because it completely changed the existing social, economic, political and diplomatic relations in Europe. It destroyed ancien régime and challenged monarchies. After the French Revolution, major European powers formed an alliance against the revolution. At the end of the 18th century there were two main blocs. The first one was the French bloc with her allies and client states like Holland, Denmark, Sweden and Spain (since 1796). On the other hand, enemies of the French bloc were the Great Britain, Austria, Prussia, Russia and Naples.⁷⁶

The Ottoman Empire preferred to remain neutral and closely watched the developments in Europe. Naturally, Istanbul, as the capital of a neutral power became a diplomatic battleground for the French and British diplomats. The Ottomans, reforming their diplomatic abilities, adopted themselves to the new situation. In the process of modernization, Reis'ül-Küttâb had adopted the role of foreign minister. His mission was to provide the balance in relations with the rival powers because the Ottomans did not wish to alienate the French or British. The Ottoman government provided the information that it needed by its consulates in Europe and more importantly by the foreign embassies in Istanbul. The dragomans, official translators, were the main elements between

⁷¹ See Hadiye Tuncer and Hüner Tuncer, *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler* (Ankara: Ümit Yayıncılık, 1997), 85-94 and Beydilli, "İspanya", 168.

⁷² Ibid.

⁷³ Ibid. And see Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Cevdet Hariciye*, no. 8860.

⁷⁴ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, vol. V, trans. Nilüfer Epçeli, ed. Kemal Beydilli (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005), 93.

⁷⁵ Jorga, vol. V, 96.

⁷⁶ Alexander H. De Groot, "Dragomans' Careers: Change of Status in Some Families Connected with the British and Dutch Embassies at Istanbul 1785-1829," in *Turkology Update Leiden Project Working Papers Archive*, www.let.leidenuniv.nl/tcimo/tulp/Research/ahdg3.pdf, January 10, 2008, 2.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

the embassies and the Ottoman government and they provided the necessary information.⁷⁷

The Spanish Empire, as other monarchies of Europe was very uncomfortable with this new revolutionary France. In the beginning, like the Ottomans, the Spanish preferred to remain neutral. However, after the execution of the French monarch Louis XVI, Spain joined the first anti-French coalition and declared war on France in 1793. However, the Spanish forces were defeated and the French invaded Bilbao, San Sebastian and Figueres. Spain was forced to make peace in 1795. Manuel de Godoy, the prime minister of Spain, realized that the neutrality between the British and French forces was impossible and decided to approach France for an alliance.⁷⁸

The Spanish Empire signed alliance with the revolutionary France by the Treaty of San Ildefonso against the British in 1796. The main reason for this alliance was the anti-British feelings in Spain. However, we should not forget that as a Catholic Monarchy, Spain did not have any sympathy for the French Revolution or its ideology. On the other hand, the British damaged the Spanish interests in America and Gibraltar since the 16th century.⁷⁹ From the French point of view, the Spanish navy was the main asset that encouraged them for such an alliance because if they managed to merge with the Spanish navy, the French armada would finally balance the British forces in the Mediterranean. The united French-Spanish armada supported the French invasion of Egypt in 1798, but there serious communication problems in the command structure of these forces which was one of the reasons of failure of the Egyptian campaign.⁸⁰

The Ottoman Empire entered into war with the revolutionary France when they invaded Egypt which was an Ottoman territory. Although the Spanish forces supported this invasion, there was no official declaration of war on Spain. The French ambassador Ruffin was imprisoned in Yedikule, and as a result Don Juan de Boulogny, the Spanish ambassador took the responsibility of protecting the French interests and worked for the release of Ruffin.⁸¹ The Ottoman government which was unhappy from the Spanish assistance to Napoleon, asked Boulogny the following questions; "*Did the Spanish government know the French plans to invade Egypt? Who is the target of the Spanish alliance with France?*" And finally "*What is the situation of the Spanish vessels within the French navy? Do they have any official order to sail separately?*" The Ottomans were concerned because the Spanish vessels would be targeted if they sail with the French.⁸²

Boulogny as a response to these questions, stated that he did not have any knowledge on the naval activities but the King of Spain wished to preserve the friendly relations with the Ottomans. On the other hand, the Ottoman government had serious doubts because the intelligence showed that the Spanish were under the influence of France. In addition, the Spanish consulates in the Mediterranean were acting suspicious and there was an intelligence which showed that they were helping the French vessels by providing their logistic needs.⁸³

⁷⁷ Ibid. And native Dragomans also fulfilled several missions in foreign embassies, they even acted as professional advisors who had the knowledge of Istanbul and power centers but in time, foreign representatives preferred to educate national translators for security concerns. See G. R. Berridge "Dragomans and Oriental Secretaries in the British Embassy in Istanbul," in *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional?* Ed. A. Nuri Yurdusev (Hampshire: Palgrave Macmillan, 2004), 151-159.

⁷⁸ "Spain." *Encyclopedia Britannica*. 2007. *Encyclopedia Britannica* online. 6 Nov. 2007. <http://www.britannica.com/eb/article-70426>.

⁷⁹ Godechot, Hyslop, Dowd, *The Napoleonic Era in Europe* (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1971), 104.

⁸⁰ Ibid. 105.

⁸¹ J. W. Zinkeisen, *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa* (GOR), vol. VII, 62.

⁸² Zinkeisen, GOR, VII, 63.

⁸³ Ibid.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

As a result of this intelligence and the pressures of the British and Russian ambassadors, Lord Elgin and General Tamara, the Ottoman government gave a diplomatic note to Spain on October 1, 1799. It stated that the Ottoman government was always loyal to the agreement with the Spanish which was signed in 1782, and although Spain was an ally of France, the Ottoman Empire would keep the friendly relations. However, the Spanish representative Bouligny became a "servant" of the French cause and he was working on the behalf of the French interests, and his acts were probably out of instructions which were given by the Spanish government. Bouligny was claimed to have ordered the Spanish consulates to assist the French vessels by providing them the Ottoman goods and products. That is why, Don Juan de Bouligny was declared *persona non grata* by the accusation of being a French collaborator, and asked to leave within two weeks in 1799.⁸⁴

The wish for his re-assignment was told to the Spanish authorities by the channel of the Ottoman representative in Vienna. The Ottoman ambassador İbrahim Afif informed the Spanish representative in Vienna for the matter and asked Bouligny's re-assignment. He and his Swedish and Dutch colleagues, D'Ohhson and Van Dedem⁸⁵ were deported in the same year by the same accusation.⁸⁶ We may understand that Spain, Dutch and Sweden were all under French influence and the anti-French coalition, mainly Britain and Russia played an effective role by forcing the Ottomans to deport them.

The new Spanish Ambassador, Chevalier de Correl

After Bouligny's departure, the Spanish Empire appointed Chevalier de Correl who was the Spanish chargé d'affaires in Hague, as their new ambassador to the Sublime Porte on May 1800.⁸⁷ But his arrival was delayed by the British and Russian ambassadors who argued that the new Spanish ambassador may help the Ottoman-French peace which was not desired by the anti-French camp. When Chevalier de Correl arrived Berlin, he asked the King of Prussia to instruct the Prussian representative in Istanbul, von Knobelsdorf to help him in his mission of peace.⁸⁸ The King of Prussia gave the necessary order to his representative in the Sublime Porte because he wished to help the evacuation of Egypt.

On the other hand, the British and Russian views were quite different than the Prussian ones because they opposed the Spanish mediation for the Ottoman-French peace. As a result, the Ottomans informed von Knobelsdorf that she was not ready to accept the new Spanish ambassador and preferred to wait for the consent of her allies namely Britain and Russia.⁸⁹ The Ottoman government wished to have a positive stand to accept the new ambassador but this was prevented by the British-Russian diplomatic note.

According to their diplomatic note, the British and Russian governments stated that they had no objection of Correl as a person but it was clear that the Spanish representatives were acting on the behalf of the French interests. And finally, if the Ottoman government was determined to accept the new Spanish ambassador, she should know that the British and Russian policies would change accordingly. Reisü'l-Küttab asked von Knobelsdorf to convince the

⁸⁴ Zinkeisen, GOR, VII, 64 and also see Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Hatt-ı Hümayun*, no. 5836.

⁸⁵ Baron Frederik Gysbert van Dedem van de Gelder was in Istanbul since August 1785. He was known as sympathetic to the French revolutionary ideas and a francophile politician. See Alexander H. De Groot, "Dragomans' Careers...", 3-7.

⁸⁶ Beydilli, "İspanya", 168.

⁸⁷ Zinkeisen, GOR, VII, 65.

⁸⁸ Zinkeisen, GOR, VII, 66.

⁸⁹ Ibid.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

British and Russian representatives.⁹⁰ As a result, the Russian representative re-evaluated his stand and asked the Ottomans to wait before accepting Correl. However, the British representative Lord Elgin⁹¹ did not change his stand and even argued that a pro-French ambassador in Istanbul may lead a revolution (!) and cause a shift in the Ottoman diplomacy towards the French camp.⁹²

Although the British representative continued to work against the arrival of Correl, the Prussian ambassador von Knobelsdorf also increased his efforts to convince the British on this matter. On the other hand, there were also some arguments that the British wished to delay the evacuation of Egypt by French forces in order to invade the territory themselves.⁹³ These arguments also disturbed the Russians and as a result, they changed their policy and sent new instructions to their representative in Istanbul to cooperate with von Knobelsdorf. At the end, Chevalier de Correl who was waiting in Vienna, was allowed to come to Istanbul on November, 1800. Lord Elgin protested.⁹⁴

Despite of the protests by the English representative, Correl leaved Vienna on April and finally arrived to Istanbul on May, 1801.⁹⁵ He was settled in Istanbul by the help of von Knobelsdorf and soon accepted by the Ottoman government. On the other hand, time showed that it was not worth to all those diplomatic struggle because even the French did not trust the new ambassador and when the Ottomans understood that Correl could not help them in peace efforts, he quickly lost his influence in the Sublime Porte.⁹⁶ The Ottomans signed the Peace Treaty of Amiens with France on March 1802.⁹⁷

The diplomatic struggle in Istanbul reached its peak when the French forces invaded Egypt in 1798. The pro-French diplomats including Ruffin, Bouligny, Van Dedem and D'Ohhson struggled against the British and Russian representatives, Lord Elgin and General Tamara. They pressured the Ottomans to deport the pro-French ambassadors and they achieved this goal when the Ottoman Empire deported the Spanish, Swedish and Dutch diplomats. On the other hand, the Prussian representative von Knobelsdorf preferred to have a neutral stand between them and tried to help the Ottoman-French peace. After the deportation of the pro-French ambassadors, Lord Elgin and General Tamara continued their work to prevent the arrival of the new Spanish ambassador, Chevalier de Correl because they believed that a pro-French name in Istanbul may lead the Ottoman-French approachment. The Ottomans who could not afford to lost allies, delayed the arrival of the new Spanish representative. However, the Russian representative changed his stand because the Russians thought that a prolonged French invasion in Egypt may turn a British one in the long-run.

CONCLUSION

In conclusion, the Ottoman and Spanish Empires dominated the European politics by their imperial rivalry in the 16th century. North Africa and Mediterranean became their battlegrounds for a century. The Battle of Lepanto was undoubtedly a turning point in this struggle because after this battle Spain showed reluctance to continue her engagement with the Ottomans. However, the Ottomans could not end the hostilities with Spain after a major defeat and they

⁹⁰ Zinkeisen, GOR, VII, 68.

⁹¹ Ambassador from November 1799 to January 1803. See Alexander H. De Groot, "Dragomans' Careers...", 3.

⁹² Zinkeisen, GOR, VII, 68.

⁹³ Zinkeisen, GOR, VII, 69.

⁹⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Cevdet Hariciye*, no. 7433.

⁹⁵ Beydilli, Ibid.

⁹⁶ Zinkeisen, GOR, VII, 69.

⁹⁷ Jorga, V, 130.

retailed at Tunis in order to restore their damaged imperial prestige and reputation. After this final Ottoman victory in the Mediterranean, they were ready to make a honourable disengagement.

The Ottomans and the Spanish decided to leave this struggle at the same time because they re-set their priorities. Spain preferred to fight with England and suppress the Dutch revolt while the Ottomans were concentrating all their sources against the Safevid Iran which was a political as well as ideological threat to the Ottoman Empire. In the 17th and 18th centuries, as von Ranke wrote, the Ottoman and Spanish Empires were longer respected as the great powers of once but they became vulnerable to foreign threats. They initiated reform programs at the same period in order to re-organize their old state structure and better adopt themselves into the new age.

In the late 18th century, the King of Spain, Carlos III initiated the re-establishment of the Ottoman-Spanish relations by sending his envoy, Don Juan de Bouligny. The Spanish envoy had two main objective. First, the normalization of the relations and then the prevention of the attacks of the gazis in North Africa. The Ottoman, on the other hand, had different expectation from the re-establishment of relations with Spain. They seek a political benefit in return of the Treaty of Peace and Trade and they achieved their goal when the Spanish side agreed on the Treaty of Neutrality.

The Ottomans had serious military problems in the late 18th century. That is why, they decided to reform their foreign policy as well. They adopted an active diplomacy in order to find allies against the Russian and Austrian aggression. In this period, the Ottomans opened their first embassies in London, Berlin and Vienna. The Ottomans managed to form a system of alliance which was composed of three pillars. The first pillar was the Treaty of Neutrality which was signed with the Spain in 1782. Although it was not an alliance, it was perceived as an alliance by the European powers who claimed that there were secret articles within this treaty. As a result, the Ottoman-Spanish re-approachment psychologically created an effect of alliance and managed to create deterrence against the Russian plans of aggression in the Mediterranean.

The second pillar was the Ottoman-Swedish alliance which was signed in 1789. This alliance aimed the Ottoman-Swedish cooperation against the common enemy, Russia. The Ottomans needed to hold the Russian navy in its Baltic bases in order to avoid a second disaster like Çeşme. This alliance fulfilled this mission in the Ottoman-Russian and the Ottoman-Austrian Wars (1787-1792). In this war, the Swedish forces managed to close the Strait of Sund and hold the Russian navy in the Baltic waters. The third and last pillar was the Ottoman-Prussian alliance which was signed in 1790. The Ottomans approached Prussia because it was strong in terms of military power and may create the necessary deterrence against both Austria and Russia. Although Prussians did not enter the war, they successfully put pressure on Austria and forced her to accept the peace conditions with the Ottomans.

The French Revolution was an important development that also forced the Russians to make peace with the Ottomans. The revolution destroyed the old regime and challenged the monarchs in Europe. Although Spain was a part of first coalition against the French in 1793, they decided to make an alliance with the revolutionary France in 1796 due to the anti-British feelings. The Spanish navy joined the French armada and they balanced the British forces in the Mediterranean.

The Spanish vessels assisted Napoleon's attack on Egypt in 1798. The Ottoman Empire protested this situations by diplomatic notes but she did not declare war on Spain. On the other hand, the Spanish ambassador, Don Juan

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

de Boulogny was accused to have ordered the Spanish consulates to assist the French forces and that is why he was declared *persona non grata*. The Ottomans, however wished to state that this incident would not harm the friendship with Spain, and the new Spanish ambassador, Chevalier de Correl was finally accepted in 1801 and the Ottoman-Spanish relations survived the French Revolution.

BIBLIOGRAPHY

Archive Materials

Başbakanlık Osmanlı Arşivi:
İspanya Ahkâm Defteri. ADVNS.DVE.d 047/2.
Hatt-ı Hümayun. No. 5836.
Cevdet Hariciye. No. 7433.
Cevdet Hariciye. No. 8860.

Books

- Agoston, Gabor. *Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*. Trans. Tanju Akad. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006.
- Ahmet Cevdet. *Tarih-i Cevdet*. İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1309 (1891).
- Arıkan, Muzaffer and Paulino Toledo. *XIV.-XVI. Yüzyillarda Türk-İspanyol İlişkileri ve Denizcilik Tarihimizle İlgili İspanyol Belgeleri*. Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Karargah Basımevi, 1995.
- Braudel, Fernand. *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*. Vol. II. Trans. Sian Reynolds. London: Fontana/Collins, 1976.
- Brummett, Palmira. *Ottoman Seapower and Levantine Diplomacy in the Age of Discovery*. Albany: State University of New York Press, 1994.
- Beydilli, Kemal. *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı: Meydana Gelişi, Tahlili, Tatbiki*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1984.
- Godechot, Hyslop, Dowd. *The Napoleonic Era in Europe*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1971.
- Hess, Andrew C. *The Forgotten Frontier: A History of the Sixteenth-Century Ibero-African Frontier*. Chicago: The University of Chicago Press, 1978.
- Galati, A. Fisher. *Türk Cihadı ve Alman Protestanlığı, 1551-1555*. Trans. Neval Öke. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1992.
- Jorga, Nicolae. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. Vol. II. Ed. Kemal Beydilli. Trans. Nilüfer Epçeli. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005.
- _____. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. Vol. III. Ed. Kemal Beydilli. Trans. Nilüfer Epçeli. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005.
- _____. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. Vol. IV. Ed. Kemal Beydilli. Trans. Nilüfer Epçeli. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005.
- Kurat, Akdes Nimet. *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1953.
- Mahmud Mesud Paşa. *Muahadat Mecmuası*. Vol. I. İstanbul: 1294 (1877).
- Mantran, Robert. *İstanbul Tarihi*. Trans. Teoman Tunçdoğan. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Merriman, John. *A History of Modern Europe: From the Renaissance to the Present*. New York and London: W. W. Norton and Company, 2004.
- Ortiz, Antonio Dominguez. *Carlos III y la Espana de la Ilustracion*. Madrid: Alianza Editorial, 1990.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

- Ranke, Leopold von. "Onaltıncı ve Onyedinci Asırda Osmanlılar ve İspanya Krallığı." In *Batı Dillerinde Osmanlı Tarihleri*. Vol. VI. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971.
- Recio, Luis M. E, Agustin G. Enciso, Teofanes E. Lopez, Maximiliano B. Gozalo, Rafael T. Sanchez. *Historia de Espana: Los Borbones en el Siglo XVIII, 1700-1808*. Madrid: Editorial Gredos, 1991.
- Tuncer, Hadiye and Hüner Tuncer. *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler*. Ankara: Ümit Yayıncılık, 1997.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. Vol. IV. Part II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983.
- Zinkeisen, J.W. *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa*. Vol. VII. Gotha: 1863.

Articles

- Aceituno, Antonio Jurado. "Bir Filolog Olarak Dragoman." In *İspanya-Türkiye: 16. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Rekabet ve Dostluk*. Ed. Pablo Martin Asuero. Trans. Peral Bayaz Çarum. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006: 217-233.
- Berridge, G. R. "Dragomans and Oriental Secretaries in the British Embassy in Istanbul." In *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional?* Ed. A. Nuri Yurdusev. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2004: 151-166.
- Beydilli, Kemal. "İspanya." In *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Vol. 23. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2001: 162-170.
- . "Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a İslahat Düşünceleri." *İlmi Araştırmalar*. Vol. VIII (İstanbul, 1999): 25-64.
- Corrales, Eloy Martin. "İspanya-Osmanlı İlişkileri, 18. ve 19. Yüzyıllar." In *İspanya-Türkiye: 16. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Rekabet ve Dostluk*. Ed. Pablo Martin Asuero. Trans. Peral Bayaz Çarum. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006: 235-254.
- De Groot, Alexander H. "Dragomans' Careers: Change of Status in Some Families Connected with the British and Dutch Embassies at Istanbul 1785-1829." In *Turkology Update Leiden Project Working Papers Archive*. www.let.leidenuniv.nl/tcimo/tulp/Research/ahdg3.pdf January 10, 2008.
- Elliot, John H. "The Decline of Spain." *Past and Present*. No. 20 (November, 1961), 52-75.
- "Spain." *Encyclopedia Britannica Online*. 6 November 2007. www.britannica.com/eb/article-70425.
- Guilmartin, John F. "The Tactics of the Battle of Lepanto Clarified: The Impact of Social, Economic and Political Factors on Sixteenth Century Galley Warfare." *New Aspects of Naval History: Selected Papers Presented at the Fourth Naval History Symposium, United States Naval Academy 25-26 October 1979*. Edited by Craig L. Symonds. Annapolis, Maryland: the United States Naval Institute, 1981: 41-65.
- Hess, Andrew C. "The Moriscos: An Ottoman Fifth Column in Sixteenth-Century Spain." *The American Historical Review*. Vol. 74. No. 1 (October, 1968): 1-25.
- Kamen, Henry. "The Decline of Spain: A Historical Myth?" *Past and Present*. No. 81 (November, 1978), 24-50.
- Kürkçüoğlu, Ömer. "The Adoption and Use of Permanent Diplomacy." In *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional?* Ed. A. Nuri Yurdusev. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2004: 131-150.
- Naff, Thomas. "Reform and the Conduct of Ottoman Diplomacy in the Reign of Selim III, 1789-1807." *The Journal of American Oriental Society*. (1963): 295-312.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

- Savaş, Ali İbrahim. "Genel Hatlarıyla Osmanlı Diplomasisi." In *Osmanlı*. Vol. I. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999: 643-659.
- Şahin, Hasan. "Kaynarca'dan (1774) Paris Barışı'na (1856) Kadar Şark Meselesi Perspektifinde Osmanlı-Rus Münasebetlerine Genel Bir Bakış." In *Türkler*. Vol. XII. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002: 545-553.
- Tabakoğlu, Hüseyin Serdar. "The Re-Establishment of the Ottoman-Spanish Relations in 1782." *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. www.turkishstudies.net. Ed. Atabey Kılıç-Sibel Üst. Vol. 2/3 (Summer, 2007).
- . "Osmanlı ile İspanya Müslümanları Arasındaki İlişkiler." *Kültür: Üç Aylık Kültür, Sanat, Araştırma Dergisi, Endülüs Özel Sayısı* (Fall, 2007): 22-25.

Internet Sources

<http://www.cervantesvirtual.com/servlet/SirveObras/01371307544582795222257/p0000001.htm>, May 7, 2007.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

ANA ALTAYCA GÖVDESONU ÜNLÜLERİNİN KUTADGU BİLİĞ'DEKİ İZLERİ

İbrahim TAŞ*

ÖZET

1922'de Ramstedt'in ortaya attığı Altay dilleri teorisinin en önemli ses denkliklerinden birisi de Ana Altaycadaki kısa ve vurgusuz gövdesonu ünlülerinin İlk Türkçe ve devamındaki Ana Türkçe ile Ana Bulgarcada düşmüş olmalarıdır. Ancak, bu kısa ve vurgusuz gövdesonu ünlülerinin Türkçede bütünüyle kaybolmuş olduğu söylenemez. Bu ünlüler, Türkçede en iyi biçimde bazı tek heceli ve belirli eklerle türemiş çok heceli eylemlerin geniş zamanı ile belirli sayıda çok heceli türetmede korunmuş olmalıdır. Biz de bu yazımızda Karahanlı Türkçesinin en önemli eserlerinden biri olan *Kutadgu Bilig*'de Ana Altayca gövdesonu ünlülerinin izlerini taşıyan sözcükleri tespit etmeğe çalıştık.

Anahtar Sözcükler: Altay dilleri teorisi, Gövdesonu ünlüleri, Kutadgu Bilig

THE TRACES OF PROTO-ALTAIC STEM-FİNAL VOWELS İN QUTADGU BİLİĞ

ABSTRACT

One of the most important phonemic equivalence of Proto-Altaic theory, put forward by Ramstedt in 1922, is the fall of stem-final vowels firstly in Pre-Turkic and then in Proto-Turkic and Proto-Bulgarian. But it can not be said these short and unstressed vowels are not used completely. These vowels are protected in some one syllable verbs, in present simple form of some derivated verbs and in some multisyllable verbs in definite number. In this work, we studied *Wisdom of Royal Glory*, one of the most important work of Karakhanid Turkic, to discover the words which have the traces of the stem-final vowels of Proto-Altaic.

Key Words: The Altaic theory, Stem-final vowels, Wisdom of Royal Glory

Altay dilleri teorisine göre, Türkçe tek heceli sözcüklerin çoğu Ana Altaycada ünlü ile biten bir gövde biçimindeydiler. Bu kısa ve vurgusuz olan ünlüler daha sonra İlk Türkçe ve devamındaki Ana Türkçe ile Ana Bulgarcada düşmüşlerdir: ET *ab* “av” < İT **āb*¹ < AA **āba* (krş. Mo. *aba* “av, süreklilik avı”), ET *boz* “gri” < İT **bor* < AA **bora* (krş. Mo. *boro* “gri” < **bora*), ET *er* “adam” < İT **ēr*² < AA **ēre* (krş. Mo. *ere* “adam”), ET *kıs*- “zorlamak” < İT **kıs*- < AA **kısa*- (krş. Mo. *kısa*- “engel olmak”), ET *kök* “gök, mavi” < İT **kōk*³ < AA **kōke* (krş. Mo. *kōke* “mavi, boz, yeşil”) vb. (Poppe 1994: 180, 185, 193). Ne var ki, Ana Altayca gövdesonu ünlülerinin Türkçede tamamen yitmiş olduğu söylenemez. Bu gövdesonu ünlüleri Türkçede en iyi biçimde kimi tek heceli ve belirli eklerle türemiş çok heceli eylemlerin geniş zamanında ve belirli sayıda çok heceli türetmelerde korunmuştur: ET *bulır* “elde eder, alır” (krş. Mo. *buli*- “yenmek, üstesinden gelmek, ele geçirmek; güçte en önde bulunmak, üstün olmak” (Lessing 2003: 216a)), DLT *kısar* “engel olur” (krş. Mo. *kısa*- “engellemek, engel olmak, set çekmek, mâni olmak” (Lessing 2003: 752b)), *konar* “yerleşir” (krş. Mo. *kono*- “konmak, konaklamak, geceyi geçirmek, geceleme” < **kona*- (Lessing 2003: 1487b)), ET *sıkar* “basar, sıkır” (krş. Mo. *sika*-, *siha*- “sıkırmak, sıkıştırmak, basmak, bastırmak, ezmek; burkmak, burmak, sıkarak germek; doluşturmak, kalabalıklaştırmak, yığmak; baskı yapmak; zorlamak, bir şeyi zorla yaptırmak; kesimlik hayvanı beslemek, semirtmek” (Lessing 2003: 1117a)); DLT *irkeş*- “toplanmak” < **irke*- (krş. DLT *irk*- “toplamak, biriktirmek”, Mo. *irge*- “doldurmak, yığmak, tıkamak, basmak; toplamak” (Lessing 2003: 661b)), DLT *konaş* “komşu”, *konat* “birlikte yaşayan insanlar”, *konat*- “üzerine koydurmak” < **kona*- (krş. ET *kon*- “yerleşmek”, Mo. *kono*- “konmak, konaklamak, geceyi geçirmek, geceleme” < **kona*-) vb. (Ramstedt 1952: 86; Tekin 2003a: 331).

* Dr., Selçuk Üniversitesi, ibrahimhakantas@hotmail.com.

¹ DLT *āw* “av”, Trkm. *āv* ay. (Tekin 1995b: 171).

² Uyg. (Br.) *hēre* “koca”, Trkm. *ēr* “erkek, koca”, Soy. *ēr*, *er* ay., Koyb. *īr*, *er* ay., Karag. *ier*, *ir*, *er* “erkek, adam” (Tekin 1995b: 74).

³ DLT *kōk* “mavi, yeşil; gök”, Trkm. *gōk* “gök, mavi”, Az. *gōy* “mavi, yeşil; sema”, Yak. *kūōh* “mavi”, Koyb. *kōk* “mavi, yeşil”, Çuv. *kivak* “gök, mavi”, Hlç. *kīk* “yeşil”, Mac. *kék* [kék] “mavi” < EB (Tekin 1995b: 50, 121, 184).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

Bu yazımızda, *Kutadgu Bilig*'deki Ana Altayca gövdesonu ünlülerinin izlerini taşıyan sözcükleri tespit etmeğe çalışacağız.

1. Tek heceli eylemlerin geniş zamanı:

al- “almak”: *al-ır* (470, 473, 694, 724, 878, 1146, 2140, 2715, 2808, 2921, 2995, 4015, 4178, 4266, 4331, 5232, 5248, 5462, 5466), *al-ır men* (6035), *al-ır sen* (3554, 5367) ~ *al-ur* (154, 1394, 2056, 2996, 3048, 3533, 4064, 4067, 6313) (krş. ET *al-ır* “alır”); *al-* < **avl-* < **abl-* < **ablī-*⁴ = Mo. **abli-* < **abli-* (*abliga* “haksız kazanç; rüşvet; haraç” sözcüğünde) (Tekin 1978: 46-47; 2003a: 329; Lessing 2003: 7a)

büt- “ses kesilmek, alçalmak; borcu veya alacağı gerçekleşmek; yara kapanmak; sona ermek; yük olmak; bir şeye inanmak, ikrar etmek”⁵: *büt-er* (2580), *büt-er men* (1944, 3486, 5615) = Mo. *büte-* “örtülmek, kaplanmak, örtülü, kaplı ve tıkalı hâle gelmek; (yara) kapanmak veya iyileşmek; (hava) kapalı veya bozuk olmak; boğulmak, nefesi kesilmek, bunalmak, oksijensiz kalmak” (Tekin 2003a: 329; Lessing 2003: 244b)

kan- “kanmak, doymak” < **kān-*⁶: *kān-ur* (6035) = Mo. *kanu-* “kanmak, doymak, memnun olmak; yeterli bulmak, doymuş olmak; dolmak” (Tekin 2003a: 329; Lessing 2003: 1435b)

ķay- “caymak, dönmek, geri dönmek”: *ķay-ar* (3422) = Mo. *ķaya-* “caymak, vazgeçmek” (Tekin 2003a: 329)

ķol- “istemek, dilemek”: *ķol-ur* (C 82, 226, 239, 899, 1879, 1909, 2397, 2406, 2438, 2872, 2888, 2978, 3597, 3640, 3814, 3931, 4488, 4515, 4787, 5836, 5839, 5955), *ķol-ur men* (3056, 3484, 3693, 3756, 5934), *ķol-ur sen* (243, 5424) = Mo. *ķuyu-* “sormak, rica etmek, dilemek, aramak” < **ķulu-* (Tekin 2003a: 329; Lessing 2003: 582b)

ķon- “konmak, yerleşmek”: *ķon-ar* (73) = Mo. *ķono-* “konmak, konaklamak, geceyi geçirmek, geceleme” < **ķona-* (Tekin 2003a: 329; Lessing 2003: 1487b)

ķuĉ- “kucaklamak” < **ķūĉ-*⁷: *ķuĉ-ar* (401, 3036, 3609) = Mo. *ķuriĉa-* “kızıışmak, şiddetle istemek, arzulamak, hararetle sevmek, kontrol edilemeyen bir sevgiyle sevmek” (Tekin 2003a: 329; Lessing 2003: 1525b)

sor- “sormak, emmek” < **sōr-*⁸: *sor-ar* (655), *sor-arlār* (6601) = Mo. *soro-* “sormak, soğurmak, emmek, yutmak, içine çekmek, solukla içeriye çekmek, içmek, sömürmek; sızdırmak; çekmek (mıknatıs taşı vb.)” < **sōra-* (Tekin 2003a: 330; Lessing 2003: 1131a)

sōn- “sönmek, bitmek, tükenmek” < **sōn-*⁹: *sōn-er* (2580) = Mo. *sōnō-* “sönmek, (ateş) bitmek, tükenmek; ölmek, can vermek, telef olmak, ortadan kalkmak, göze görünmemek” < **sōne-* (Tekin 2003a: 330; Lessing 2003: 1134b)

tap- “tapmak, bulmak, kavuşmak; hizmet etmek”: *tap-ar* (1319) = Mo. *taga-* “sanmak, tahmin etmek, bilmece çözmek; şüphelenmek, şüphe etmek; (ihtimali) kabul etmek” (Tekin 2003a: 330; Lessing 2003: 1179b)

tar- “dağıtmak” < **tār-*¹⁰: *tar-ar*¹¹ (2268) = Mo. *tara-* “dağılmak, saçılmak; ayrılmak; bölünmek; bitmek, sona ermek” < **tāra-* (Tekin 2003a: 330; Lessing 2003: 1203b)

tart- “tartmak, çekmek, uzatmak, çıkarmak”: *tart-ar* (6369, 6372) = Mo. *tata-* “tartmak, çekmek, germek; cezbetmek; çizgi çizmek; düzenlemek, yerleştirmek; müzik aleti çalmak; nefes almak; (et) doğramak, kıymak” < **tarta-* (Tekin 2003a: 330; Lessing 2003: 1213a)

tıd- “menetmek, alıkoymak” < **tīd-*¹²: *tıd-ar* (1197, 6153) = Mo. *ĉida-* “yetmek, dayanmak, yapabilmek, üstesinden gelmek; üstün gelebilmek, yenebilmek” < **tīda-* (Tekin 2003a: 330; Lessing 2003: 282b)

⁴ GT -l = Mo. -bl- ses denkliği için Tekin 1978: 46-47'ye bakılabilir.

⁵ Burada iki ayrı *büt-* eylemi de söz konusu olabilir (Tekin 2003a: 328).

⁶ Uyg. (Br.) *ķām-* “kanmak”, DLT *ķān-* ay., Trkm. *gān-* “kanmak, doymak” (Tekin 1995b: 173).

⁷ EAT *ķuĉ-*, *ķuc-* “kucaklamak”, Az. (Kaş.) *gūĉ-* ay., Az. *guc-*, *gucu-* ay., Yak. *kūs-* ay. (Tekin 1995b: 179).

⁸ DLT *sōr-* “emmek”, Trkm. *sōr-* “sormak, emmek”, D. Tü. *şora-* ay., Tat. *suwr-* “çekmek, içine çekmek” (Tekin 1995b: 178).

⁹ Trkm. *sōn-* “sönmek”, Terc. *sōyün-* ay., Tuhf. *sōvün-* ay., EAT *sōyün-* ay. (Tekin 1995b: 184).

¹⁰ DLT *tār-* “dağıtmak”, Trkm. *dāra-* “kaçıp gitmek, uzaklaşmak” (Tekin 1995b: 174).

¹¹ Arat 1979: 426. s.daki *tara-r*, Clauson 1972: 529a'ya göre *tar-ar* olmalıdır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

uğ- “anlamak”: *uğ-ar* (B 30, B 74, 155, 976, 1531, 2631, 6430, 6490), *uğ-armu* (908, 1530) = Mo. *uğa-* “anlamak, bilmek, kavramak, öğrenmek” (Tekin 2003a: 330; Lessing 2003: 1372b)

üz- “kesmek”: *üz-er* (655, 2419, 3583, 4460, 5383, 6384) = Mo. *üre-* “boşa harcamak, israf etmek; bozmak, yıkmak, harap etmek; silmek, yok etmek, kazımak” (Tekin 2003a: 330; Lessing 2003: 1561b)

yalk- “bıkmak, usanmak”: *yalk-ar* (6628) = Mo. *calğa-* “korkmak, ürkmek; bıkip usanmak, yorulmak, yorgun düşmek; bir alışkanlığını bırakmak” (Tekin 2003a: 330; Lessing 2003: 1595a)

yan- “tehdit etmek” < **yān*¹²: *yan-ur* (967, 6168) = Mo. *canu-* “korkutmak, gözdağı vermek, tehdit etmek, sallamak, savurmak; sertçe basmak, damgalamak; kin gütmek, kıskanmak” (Tekin 2003a: 330; Lessing 2003: 1601b)

yap- “örtmek, kapamak”: *yap-ar* (3232), *yap-ar sen* (319) = Mo. *niga-*, *naga-* “yapıştırmak; yakmak, sürmek, yapışkan veya yağlı şeyle sıvamak” (Tekin 2003a: 330; Lessing 2003: 869a, 904b)

Ne var ki, *Kutadgu Bilig*’deki bütün tek heceli eylemlerin geniş zaman ünlülerinin Moğolca denkliklerindeki gövdesonu ünlüleri ile bir ve aynı olduğu söylenemez: *bul-ur* “bulur” (B 52, 129, 154 ...) = Mo. *buli-* “yenmek, üstesinden gelmek, ele geçirmek; güçte en önde bulunmak, üstün olmak” (Lessing 2003: 216a), *kaz-ar* “kazar” (1734, 1735) = Mo. *karu-* “kazımak, sıyırmak, kazıyarak toplamak, rendelemek” (Lessing 2003: 1451b), *yit-er* “yiter, kaybolur” (890, 4759) = Mo. *nitu-* “ölmek; telef olmak, harap olmak, çürümek, bozulmak” (Lessing 2003: 916b) vb. {-Ar} geniş zaman ekini taşıyan örneklerin, örnekseme yoluyla, {-Ur} ekinen geliştiği düşünülebilir: Orh. *kör-ür* “görür” / DLT *kör-er*, Uyg. *öt-ür* “sona gelir; kaybolur; geçer” / DLT *öt-er*, Uyg. *sal-ur* “atar, fırlatır” / DLT *sal-ar*, Uyg. *ür-ür* “üfler” / DLT *ür-er*, Uyg. *yit-ür* “kaybeder” / DLT, KB *yit-er* vb. (Tekin 2003a: 327-28). *bul-ur* “bulur” ise, ilerleyici ünlü benzeşmesiyle, eski bir **bul-ır*’dan gelişmiş olabilir; krş. Uyg. *bul-ır* “bulur, elde eder” < **bulı-r*.

2. Belirli eklerle türemiş çok heceli eylemlerin geniş zamanı:

{+k-} // {+gA-} = Mo. {+gA-}

Türkçede geçişsiz eylemler türeten {+k-} ve {+gA-} ({+gAr-} ekinin içinde yer alan) eklerine karşılık Moğolcada {+gA-} eki bulunur: *edege-* “sağaltmak, düzeltmek, tedavi etmek, iyileştirmek” (Lessing 2003: 466b), *colga-* “karşılaşmak, tanışmak, kendini takdim etmek; yeni yılda ‘hadag’ ile selamlamak” (Lessing 2003: 1652a), *mungani-* (< *mun+ga-ni-*) “oyalanmak, ağır davranmak; bunalmak, karıştırmak, şaşırarak; sıkılmak, üzüntülü olmak; ahmaklaşmak” (Lessing 2003: 861b) (Tekin 2003a: 333).

birik- “birikmek, toplanmak, bir olmak” < **bīrik*¹³: *birik-er* (862) < **bīr+’k-* (Tekin 2003a: 333)

çawıq- “ün sahibi olmak, ünlenmek”: *çawıq-ar* (3077, 3080, 3265) < *çaw+’k-*; KB *çaw* “şöhret, şan, ses”

çık- “çıkarmak”: *çık-ar* (745a, 974, 985, 996, 1381b: 2, 2686, 3477, 3987, 4043, 4441, 4826b: 2, 5364), *çık-arda* (394, 2550, 2869, 3577), *çık-arı* (745b) < *taş+’k-*; KB *taş* “dış” (Tekin 2003a: 334)

ılık- “çürümek, bozulmak”: *ılık-ar* (337) < *ıl+’k-*; KB *ıl* “aşağılık, alçak, değersiz” (Erdal 1991: 495; Tekin 2003a: 334)

Şu sözcükte {+k-} ekinin daha eski biçimi olan {+gA-} geçmektedir:

muḡkar- “bunaltmak, sıkıntıya sokmak” (2391, 2397, 4024) < **muḡgar-* < *muḡ+ga-r-*; KB *muḡ* “bun, sıkıntı, acı; ihtiyaç” (Tekin 2003a: 334)

¹² DLT *tīd-* “menetmek, alıkoymak” (Tekin 1995b: 104).

¹³ Yak. *sān-* “tehdit etmek”, Gag. *yān-* ay., Miş. *yāni-* ay. (Tekin 1995b: 175).

¹⁴ DLT *bīr* “1”, Trkm. *bīr* ay., *bīrik-* “birleşmek”, Yak. *bīr* “1” (Tekin 1995b: 105, 183).

{+kIr-} // {+krA-} = Mo. {+kirA-}¹⁵

Türkçede yansıma eylemler türeten {+kır-} // {+krA-} ekine karşılık Moğolcada yine yansıma eylemler türeten {+kirA-} eki bulunur: *kaskira-* “bağlamak” < *kas*, *barkira-* “kükremek, gürlemek, ağlamak” < *bar* (Poppe 1992: 87).

bürkir- ~ *büwkir-* “püskürmek, serpmek”: *bürkir-er* (4892), *büwkir-er* (98) < **bür+kir-er* < **bür+kire-r*; krş. YUyg. *pürkü-*, *pürke-* “fışkırmak, taşmak”, Kzk., Kırg. vb. *bürk-* ay., Tat., Bşk. *börk-* ay., Trkm., YUyg. (diya.) *pürk-* ay. < **bürki-* = Mo. *bürgi-* “korku veya dehşetle kuşatılmak, korku ve dehşet içinde kalmak; panik ve şaşkınlık içinde olmak; dağılmak, saçılmak” < **bürki-* (Tekin 2003a: 333; Lessing 2003: 238b)

*kükre-*¹⁶ “kükremek” (86) sözcüğünde, Ana Altayca gövdeseonu ünlüsü, yanlış çözümleme sonucu eke katılmıştır: *kükre-r* < **kükir-er* < **kür+kire-r*; krş. Mo. *kürki-* “saçma konuşmak, düşüncesizce gevezelik etmek” < **kür+ki-*, *kürkire-* “gurlamak, homurdamak, hırlamak; (şalele) gürlemek” < **kür+kire-* (Tekin 1994: 258, 270-71; Lessing 2003: 800b)

{+r-} = Mo. {+rA-}

Türkçede geçişsiz eylemler türeten {+r-} ekine karşılık Moğolcada yine geçişsiz eylemler türeten {+rA-} eki bulunur: *kökere-* “göğermek, mavileşmek” < *köke* “gök, mavi”, *kögşire-* “eskimek, yaşlanmak” < *kögşin* “eski, yaşlı”, *üگویه-* “fakirleşmek, güçsüzleşmek” < *ügey* “fakir, zavallı” (Poppe 1992: 84).

belgür- “belirmek, meydana çıkmak”: *belgür-er* (3006, 3080, 3414, 5877) < **belgü+re-r* (Tekin 2003a: 334)

bur- “kokmak, güzel kokmak” < **bür-*¹⁷: *bur-ar* (6625) < **bū+ra-r* (Tekin 2003a: 335)

kağgur- “kaygılanmak”: *kağgur-ar* (1233) < **kağgu+ra-r* (Tekin 2003a: 335)

{-çIr-} < {-çI-} + {-r-} < {-çI-} + {-rA-}

külçir- “gülümsemek”: *külçir-er* (5680) < *kül-çir-er* < **kül-çire-r* (Ercilasun 1984: 43; Erdal 1991: 538; Tekin 2003a: 343).

{-d-} = Mo. {-DA-}

Türkçede orta (medial) ya da edilgen çatılı eylemler türeten {-d-} ekinin karşılığı olarak Moğolcada {-DA-} eki bulunur ve bu ek “bir şeye konu olmak, bir şeye mecbur olmak” anlamında edilgen ya da geçişsiz eylemler türetir: *olda-* “bulunmak” < *ol-* “bulmak”, *bolda-* “olmak zorunda kalmak” < *bol-* “olmak”, *abta-* “alınmak” < *ab-* “almak”, *ögte-* “verilmek” < *ög-* “vermek”, *garta-* “geçilmek, aşılmak” < *gar-* “geçmek, aşmak” (Poppe 1992: 80).

küđ- “beklemek” < **kūd-*¹⁸: *küđ-er* (1050, 1391, 1406, 1875, 5184, 5342, 6179, 6271) < **kū-đ-* *er* < **kū-đe-r*; krş. KB *kü-* “korumak” (Erdal 1991: 115)

toğ- “doymak”: *toğ-ar* (923) ~ *toğ-ur* (2003) < *to-đ-ar* < **to-đa-r*; krş. ET *to-* “doymak” (Tekin 2003a: 344)

yod- “silme, bozmak” < **yōd-*¹⁹: *yod-ar* (2798) < **yō-đ-ar* < **yō-đa-r*; krş. KB *yog* “yas, matem” < **yō-ğ*, *yok* “yok” < **yō-k*

yüđ- “yüklemek, yüklenmek”: *yüđ-er* (1720, 1875, 2797, 3198, 3391), *yüđ-er sen* (1876) < **yū-đ-er* < **yū-đe-r*; krş. KB *yük* < **yū-k*

Şu sözcüklerde geniş zaman eki {-Ur}’dur:

eşit- “işitmek, duymak, dinlemek” ~ *eşit-* < **eşid-*: *eşit-ür* (3767), *eşit-ür* (5642)

ıđ- “salmak, göndermek, serbest bırakmak, geçirmek, ulaştırmak” < **ıđ-*²⁰: *ıđ-ur* (2593, 2594, 2945, 3902), *ıđ-ur men* (3907, 4953)

koç- “koymak, bırakmak”: *koç-ur* (2003, 4719, 5159, 5264, 5755, 6074), *koç-ur men* (925, 1261), *koç-ur sen* (3984, 5382)

¹⁵ Yansıma köklerden geçişsiz yansıma eylemler türeten {+kIr-} eki, daha eski bir {+kIrA-} ekinden gelişmiştir. Bu ek de, büyük bir olasılıkla, Mo. *ki-* “etmek, eylemek, yapmak, davranmak” (< **kı-*) eyleminin, geçişsiz eylemler türeten {-rA-} ekli biçimidir. Bu ekle ilgili olarak Tekin 1982’ye bakılabilir.

¹⁶ Eylemin ö’lü okunuşları için Taş 2007: 236’ya bakılabilir.

¹⁷ DLT *bū* “buğu, buhar”, Trkm. *būğ* ay., Çağ., EAT *buğ* ay., Tü. *buğu* ay. (Tekin 1995b: 179).

¹⁸ Uyg. *kūi-* [kü-] “beklemek, gözetmek”, DLT *kūd-* “beklemek, intizar etmek”, Trkm. *güyt-* “beklemek”, Yak. *kūit-* “beklemek, ümit etmek” (Tekin 1995b: 185).

¹⁹ DLT *yōđ-* “silme, yok etmek”, EAT *yoyul-* ~ *yöyül-* “silinmek, kazınmak, zail olmak” (Tekin 1995b: 178).

²⁰ DLT *ıđ-* “göndermek”, Yak. *ıt-* ay., Çuv. *yar-* ay. < **ıđ-* (Tekin 1995b: 175).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

{-k-} = Mo. {-gA-}

Türkçede öze dönüşlülük ve edilgenlik bildiren {-k-} ekine karşılık Moğolcada geçişsiz eylemler türeten {-gA-} eki bulunur: **korgo-* (*korgolca-* “korkmak; çekinmek, sakınmak” eyleminde), *oŋgo-* “rengi atmak, solmak” (Tekin 2003a: 335).

korķ- “korkmak”: *korķ-ar* (2288, 2751, 2755) ~ *korķ-ur* (5070) < **kor_i-ķ-ar* (Tekin 2003a: 335)

yaķ- “yaklaşmak”: *yaķ-ar* (3448) < **ya-ķ-ar*; krş. KB *yaġu-* “yaklaşmak” < **ya-ġ+u-* (Tekin 2003a: 336)

yalķ- “bıkmak, usanmak”: *yalķ-ar* (6628) < **yal-ķ-ar*; krş. Muk. *yalıl-* “bıkmak, usanmak” < **yal-l-*

{-k-} // {-gA-} = Mo. {-gA-}

Türkçede pekiştirme ve yoğunluk bildiren {-k-} ekine karşılık Moğolcada geçişli ve ettirgen eylemler türeten {-gA-} eki bulunur: *surġa-* “öğretmek” < *sur-* “öğrenmek”, *kürge-* “ulaştırmak” < *kür-* “ulaşmak”, *ġarġa-* “çıkarmak, boşaltmak” < *ġar-* “çıkarmak”, *bolġa-* “yapmak” < *bol-* “olmak” vb. (Poppe 1992: 78).

Şu sözcüklerde {-k-} ekinin daha eski biçimi olan {-gA-} geçmektedir:

ađķaş²¹ (*ađķaşu yat-* “örülme, sarılmak” (2936) deyiminde) < **ağ-ġa-ş-*; krş. ET *adut* “avuç” < **ad-^ut*, Yak. *atın* “çevre, yöre” < **ad-l-n* (Tekin 1990: 308)

bulġaķ “düşmanın gelmesi yüzünden halk arasında çıkan karışıklık, bulanıklık” (221, 1313, 4121, 4213, 4271) < **bul-ġaķ* < **bul-ġa-*, *bulġanuķ* “bulanık” (1856, 2131, 3632, 4940, 5201, 5512, 5646, 5951) < **bul-ġa-n-^uķ*, *bulġaş-* “karışmak” (2336) < **bul-ġa-ş-*

tatġan- “tatlı bulmak, tat almak” (4607) < **tāt-ġa-n-²²*; krş. Mo. *taĉiya-* “tutuşmak, güçlü bir arzu duymak, tutkuyla sevmek; şehvete düşmek, nefsin arzularına kapılmak” < **tāt_i-ġa-* (Tekin 2003a: 337; Lessing 2003: 1178b)

turġaķ “kapıcı, nöbetçi” (608, 2536) < *tur-ġaķ* < **tur-ġa-* < *tur-* “durmak, kalkmak, yükselmek”

tutġaķ “öncü” (1067, 1352, 2343 vb.) < *tut-ġaķ* < **tut-ġa-* < *tut-* “tutmak”

yalġa- “yalamak” (2888) < **yāl-ġa-²³*; krş. Mo. *doluga-*, *doliya-* “yalamak” < **daluga-* (Ölmez 1991: 174-75; Tekin 2003a: 338; Lessing 2003: 412a, 413a)

yatġaķ “muhafız, bekçi” (608, 1606, 2533 vb.) < *yat-ġaķ* < **yat-ġa-* < *yat-* “yatmak”.

{-r-} = Mo. {-rA-}

Türkçede geçişli eylemler türeten eski {-r-} ekine karşılık Moğolcada karşılaştırma yoluyla tespit edilebilen {-rA-} eki bulunmaktadır: Mo. *ķabira-* “bilemek; ovmak, gıcırdatmak, öğütmek, sürtmek; geçerken hafifçe değmek; (hayvan) birbirine yakın durmak” (Lessing 2003: 1384a), *ġacira-* “eğrilmek, bükülmek, kıvrılmak” (Lessing 2003: 569a), *teberi-* “kucaklamak, sarmak, etrafını sarmak, kollarıyla taşımak veya etrafını sarmak; bağrına basmak” < **tebire-* (Lessing 2003: 1219b).

ağır- “ayırmak”: *ağır-ar* (2752, 2772), *ağır-ara* (4633) < **ağı-r-ar* < **ağı-ra-r*; krş. Mo. *acira-* ²⁴ “ilerlemek, ileri gitmek, öne geçmek, üzerine almak, başvurmak; kalmak, konuk olmak; çekilmek, geri çekilmek, çekinmek, üst kişilerden uzak durmak” < **ağıra-* > Kırğ. vb. *acira-* “ayrılmak” (Tekin 2003a: 336; Lessing 2003: 99b)

ewür- “evirmek, çevirmek, döndürmek”: *ewür-er* (403, 718, 2995, 3042, 3562, 4364, 5232, 6133) ~ *ewür-ür* (5089) < **ebire-r*; krş. ET *ebir-*, *evir-* “çevirmek, döndürmek; tercüme etmek”; Mo. *egere-* “dönmek, fırlanmak, döndürmek, çevirmek; eğirmek, bükmek; kuşatmak, etrafını sarmak; yığın hâlinde toplamak; dolaştırmak, karıştırmak, karmakarışık etmek; gütmek, hayvan sürüsünü bir arada tutmak için atla etrafında koşmak; (hastalık) sık sık tekrarlamak” < **egire-* (Tekin 2003a: 336, Lessing 2003: 475b)

²¹ Erdal (1991: 552-53), Arat’ın *ađķaşu* okuduğu sözcüğü, yapısal olarak mümkün görmeyip *ađķaş-u* yerine bir yazım yanlış kabul ediyor.

²² Uyg. (Br.) *tāt-ir* (*tāt-*) “tadına bakmak”, DLT *tātġ* “tat”, Trkm. *dāt-* “tatmak”, Az. *dad-* ay., Tü. *tat-* ay., fakat *tad-ar* (Tekin 1995b: 96, 175).

²³ Trkm. *yāla-* “yalamak” (Tekin 1995b: 175).

²⁴ Clauson 1972: 66b Mo. *acira-* biçimini Türkçeden alıntı sayar. Tekin 1976: 283’e göre *d* fonemi Türkçenin hiçbir döneminde *ı* ya da *i* ünlüsü önünde *c*’ye dönüşmemiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

{-r-} = Mo. {-rA-}

Türkçede geçişsiz ve dönüşlü eylemler türeten {-r-} ekine karşılık Moğolcada dönüşlü eylemler türeten {-rA-} eki bulunur: *asķara-* “dökülmek” < *asķa-* “dökmek”, *ebdere-* “parçalanmak” < *ebde-* “kırmak” (Poppe 1992: 82).

*yilgür*²⁵ “çırpınmak”: *yilgür-er* (74, 3329) < **yilgü-r-er* < **yilgü-re-r*; krş. KB *yilgüt-* “heyecanlandırmak” < **yilgü-t-* (Tezcan 1981: 74; Erdal 1991: 536)

Şu sözcükte geniş zaman eki {-Ur}’dur:

kir- “girmek” < **kīr*²⁶: *kir-ür* (991a, 991b, 1134, 1512, 1515, 1516, 1733, 2023, 2895, 2906, 3531, 4032, 4043, 4395, 4615, 4674, 5906, 6383), *kir-ür men* (4994)

{-sIlk-} < {-z-} + {-k-} < {-z-} + {-gA-}

alsık- “soyulmak, elindekini kaptırmak, kaybetmek”: *alsık-ar* (2726, 4119) < *al-sık-ar* < **al-sıka-r* < *al-* “almak”

bassık- “basılmak, baskına uğramak”: *bassık-ar* (679) ~ *basık-ur* (6271) < *bas-sık-ar* < **bas-sıka-r* < *bas-* “basmak” (Tekin 2003a: 341)

3. Türemiş sözcükler:***adı- “ayırma”:**

adğır “aygır” (4064, 4441, 5781) < **adığır* < **adı-ğır* (krş. Çuv. *ıyır* “aygır”, Yak. *atır*²⁷ ay. < **dığır* < **adı-ğır* “(doğurmak için sürüden) ayrılmış (olan aygır); krş. bir de Mo. *acırga(n)* “aygır, damızlık at; başka hayvan isimlerinin önünde kullanılırsa hayvanın erkekliğini belirtir”, Hlh. *azrağa* ay. < **adırga(n)* < **adır+ğa(n)*), *adın* “başka, diğer, ayrı, gayrı, başkası” (B 19, 7, 8 ...) < **adı-n*, *adınsıg* “başka, öbür, başkasına göre, öbürüne göre” (562, 718, 777 ...) < **adı-n+sıg*, *adır-* “ayırma” (B 39, 329, 385 ...) < **adı-r-*, *adırt* “ayırma” (1845, 4635) < **adı-r-t*, *adırt-* “ayırtmak, ayırt etmek” (2080, 2787) < **adı-r-t*, *adırtla-* “ayırt etmek, ayırmak” (1839) < **adı-r-t+la-*, *adırtlıg* “ayrıntılı” (2775) < **adı-r-t+lıg*, *adrl-* “ayrılmak” (1075, 1276, 3295 vb.) < **adı-r-l-*, *adruk* “fark, farklı” (201a, 201b, 2067) < **adı-r-uk*, *adış-* “ayırma, yaymak” (4115) < **adı-ş-* (Brockelmann 1954: 128; Räsänen 1957: 138; 1969: 6a; Clauson 1972: 60a, 66b, 72b; Tezcan 1975: 108; Ercilasun 1984: 30; Dankoff 1985: 4; Erdal 1991: 304, 535; Tekin 1994: 254, 275; 2003a: 336; 2003b: 359-60; Lessing 2003: 99b)

***alı- < *abl- “almak”:**

alık “meziyet; taviz; alışkanlık” (1490, 3629, 4757) < **alı-k*; GT *al-* “almak” < **avl-* < **abl-* < **abl-*; Mo. *ab-*, *abu-* (-u- bağlama ünlüsü) “almak, kapmak, sımsıkı tutmak, kavramak, yakalamak; elde etmek, kazanmak; tedarik etmek, edinmek; toplamak, vergi toplamak; satın almak; emmek, içine çekmek; benimsemek, özümsemek; tasarlamak”, Hlh. *av-* ay., Bur. *aba-* ay., Klm. *aw-* ay., Mo. *abliğa* “haksız kazanç; rüşvet; haraç”, Hlh. *avliğa* ay., Mo. *abliğa* “haraççı, rüşvet alan kimse, rüşvetçi; para karşılığı iş gören kimse; para ile satın alınan, yiyici; para canlısı”, Hlh. *avliğa* ay. < *ab-liğa* < **abl-ğa* < **abl-ğa*, Mo. *abulğa* “alım, alınan veya alınacak şey; bir kimsenin istediği şey; istek; iddia; toplanacak borç; alma, kavrama ve anlama yeteneği, alım gücü”, Hlh. *avlağa* ay., Klm. *awlğan* “alım, alacak; rüşvet” < **ablğan*, **abulğan*, Mo. *abulça-* “karşılıklı veya birlikte almak; birleşmek, tutuşmak, bir araya gelmek; dövüşmek”, Hlh. *avaltsa-* ay. < *abu-lça-* < **abul-ça-*; krş. bir de ET *alımır* “hırs, tamah” < **alı-mır* (Clauson 1972: 135b; Tekin 1978: 46-47; Erdal 1991: 227; Lessing 2003: 1b, 7a, 8b, 9a)

***amı- “yatışmak, sakinleşmek”:**

amul “sakin, yavaş” (25, 26, 107 vb.) < **amıl* (krş. ET *amıl* ay.), *amulluk* “sükûnet” (325, 584, 585 ...) < **amıllık* < **amı-l+lık*, *amrul-* “sükûna kavuşmak” (26, 3084, 5623 vb.) < **amırl-* < **amı-r-l-*; krş. Mo. *amu-* “dinlenmek, durup dinlenmek, gevşeyip istirahat etmek, yorgunluğunu atmak; memnuniyet veya mutluluk hissetmek, rahatlamak; sıkıntısından kurtulmak, ferahlamak”,

²⁵ Clauson (1972: 928b) ve Tekin (2003a: 342) bu eylemi, kapalı *é* ile, *yēlgür-* biçiminde okuyup bunu da, *yēl* “yel, rüzgâr” adından {-gXr-} ekli bir eylem kabul ediyorlar.

²⁶ Trkm. *gīr-* “girmek”, Yak. *kīr-* ay., Az. *gīr-* ay. (Tekin 1995b: 60, 183).

²⁷ Eren’in (1999: 27a), Yak. *atır* ve Çuv. *ıyır* biçimlerinin “komşu diyalektlerden geçtiği” yolundaki görüşü tartışmaya açıktır. Yakutça biçim **dığır* üzerinden daha eski bir **adıgır* (Tekin 2003b: 359), Çuvaşça biçim ise kuralı **d-r > y-r* değişimi ile (krş. Çuv. *şıyır-* “sıyırmak” < **sıdır-*; DLT *sıdır-* ay., Çuv. *uyır-* “ayırma” < **adır-*; Uyg. *adar-*, *adır-* ay. vb.) daha eski bir **adğır*’dan geliyor olmalıdır (Ceylan 1997: 73).

Turkish Studies

Hlh. *ama-* ay., Mo. *amura-* “dinlenmek, rahatlamak; memnuniyet, hoşnutluk veya sevinç duymak; ferahlamak, sıkıntıdan kurtulmak”, Hlh. *amra-* ay., Mo. *amur* “dinginlik, barış, huzur, sessizlik, sakinlik, durgunluk; boş vakit; zevk, keyif, mutluluk; sağlık, iyi oluş; kolay, basit, zor olmayan; sakince, sessizce”, Hlh. *amar* ay. < *amu-r*, Mo. *amurçi-* “rahat ve huzur içinde yaşamak” < **amur+di-*, *amurcigul-* “sakinleştirmek, dindirmek; teselli etmek, avutmak, yatıştırmak, huzura kavuşturmak” < **amur+di-gul-* (Brockelmann 1954: 115; Clauson 1972: 160b, 161b, 163b; Dankoff 1985: 9; Erdal 1991: 330, 653; Ölmez 2001: 196; Tekin 2003b: 365; Lessing 2003: 64a, 65a, 65b, 66a)

***barı- “inşa etmek, yapmak”:**

barı “bark, mülk” (4545, 4645, 4727 vb.) < **barı-k*; krş. Mo. *bari-* “bina etmek, yapmak; inşa etmek, tesis etmek; yerleştirmek, kurmak, dikmek”, Orh. *balbal* “öldürülen düşman heykeli” < **barbal* < **barmal* < Mo. *bari-mal* “yontmacılık, heykeltıraşlık; yontulmuş, biçimlendirilmiş; heykel, yontu” (Ölmez 1997: 176-77; Tekin 2000b: 63, 74, 92; Lessing 2003: 136a, 140a)

***bāya²⁸ “zengin”:**

bayat “kadim (Tanrı)” (B 1, 1, 6 vb.) < **bāya+t*²⁹; krş. Mo. *bayan* “zenginlik, baylık, refah, bolluk; bay, zengin, varlıklı, hâli vaktinde yerinde” < **bāya+n* (Erdal 1991: 82; Lessing 2003: 122a)

***bodu “boy, kabile”:**

*boğun*³⁰ “halk, kabileler” (C 56, 53, 194 ...) < **boğun+n* (topluluk eki); krş. Mo. *boda* “öz, madde, özdek; cisim, beden, fizik; nesne” (Clauson 1972: 306b; Dankoff 1985: 75; Erdal 1991: 92; 2004: 99, 158; Tekin 2000b: 85; Lessing 2003: 173a; Tezcan 2004: 349)

***boğu- “boğmak”:**

boğuz “boğaz” (993, 994a, 994b ...) < **boğu-z*; krş. Mo. *bogu-* “bağlamak, boğmak, iliştmek, boğçalamak, sarıp sarmalamak, dolamak” (Brockelmann 1954: 142; Räsänen 1969: 78b; Clauson 1972: 322a; Dankoff 1985: 75; Erdal 1991: 326; Tekin 2000a: 3; 2000b: 94; Lessing 2003: 177b)

***ēli- “göndermek”:**

ēlet- “iletmek, götürmek; ilişmek” (81, 1389, 3885 ...) ~ *ēlt-* “iletmek, götürmek, göndermek, ulaştırmak” (335, 1118, 1210 ...) < **ēli-t-* (krş. Orh. *ilt-*, *ēlt-* “götürmek, sevk etmek”, Uyg. *ēlt-*, *ēlit-* ay., DLT *ēlet-* ay., Tü. *ilet-* ay., Az. *elet-* ay.), *ēltgüci* “ulaştıran, eriştiren” (4431) < *ēli-t-güci*, *ēlti-* “sulh yapmak, barışmak” (4305) < *ēli-t-i-*; krş. Mo. *ile-* “göndermek” (Tekin 2000b: 63; 2003a: 338; Lessing 2003: 645b; Erdal 2004: 110)

***kağı- “eğmek, bükmek, dönmek; döndürmek; geri döndürmek”:**

kaçır- “döndürmek, karşı koymak” (6244) < **kağı-r-*, *kağıt-* “dikilmek, geri dönmek, yüz çevirmek, inat etmek” (2290, 6539) < **kağı-t-*; krş. DLT *kaçır-ar* (geniş zaman) < **kağı-ra-r*; krş. Mo. *kaçagai* “çarpık, eğri, kıvrılmış, eğik, meyilli; çarpık çurpuk, eğri büğrü; yamuk, şerefsiz” < **kaci-gai*, *kaçayi-* “kıvrılmak, eğrilmek, bükülmek; meyletmek, yönelmek; sapmak” < **kaci-yi-* < **kağı-* (Clauson 1972: 597a, 604b; Tekin 2003a: 336; Lessing 2003: 1461b, 1462b)

***kāna³¹ “kanat tüyü”:**

kanat “kanat” (1934, 3671, 3673 ...) < **kāna+t*, *kanatsız* “kanatsız” (3005) < **kāna+t+sız*; krş. Mo. *kana* “kanat tüyü” (Räsänen 1969: 230b; Doerfer 1967: 1531; Eren 1999: 205b; Tekin 2000b: 103)

***kara- “yağmalamak, talan etmek”:**

*karağçı*³² “yağmacı, yankesici” (1737, 5547, 5577) < **kara-k+çı*; krş. DLT, KB *karma* “yağma, talan” < **kar-ma*, DLT *karmala-* “yağma etmek” < **kar-ma+la-*, Kırğ. *karma-* “tutmak, yakalamak, sıkıca kavramak” < **kar-ma-*, *karmala-* ay. < **kar-ma-la-* (Doerfer 1967: 1445; Clauson 1972: 656b, 660a; Eckmann 1988: 32; Erdal 1991: 318; Tekin 1994: 267)

²⁸ ET *bāy* “zengin”, DLT *bāy* ay., Trkm. *bāy* ay., Yak. *bāy* ay., Behc. *bāy* ay. (Tekin 1995b: 90, 100, 115, 172).

²⁹ Büzülme ile eski bir **bāy+agut*’tan değilse; krş. Uyg. *nelük* “niçin? nasıl?” < **negülük* vb. (Erdal 1991: 82; 2004: 123; Kaçalin 2004: 94).

³⁰ Yazmalarda 6279. beyitte *yoğun* biçiminde yazılmış olan sözcüğün *boğun* “şahsen, bizzat” (*boğ* “kişi, kendisi” ve {+n} araç durumu eki) yerine bir müstensih yanlışlığı olduğu yolundaki açıklama için bk. Tekin 1998: 265-66.

³¹ Trkm. *gānat* “kanat”, Tefs. *kānat* ay., Terc. *kānat* ay., Çuv. *sunat* ay. < **(k)ānat* (Tekin 1995b: 138, 173).

³² Erdal 1991: 395’e göre *karağçı* < *kağra-* “beddua etmek”.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

***kavı- “sıkışmak; yaklaşmak” < *kabi-:**

*kawur*³³ “sıkıştırmak, yaklaşmak, yakalamak” (6561) < **kawır*- (krş. Uyg., DLT *kavır*- “toplamak, bir araya getirmek”) < **kawı-r*-, *kawuş*- “kavuşmak” (3295, 3301, 3314 vb.) < **kawış*- (krş. Orh. *kabış*- “kavuşmak, birleşmek, ittifak etmek”) < **kawı-ş*-, *kawşur*- “kavuşturmak” (4056) < **kawı-ş-ur*-, *kawuştur*- ay. (766, 4896) < **kawı-ş-tur*-; krş. Mo. *kabira*- “bilemek; ovmak, gıcırdatmak, öğütme, sürmek; geçerken hafifçe değmek; (hayvan) birbirine yakın durmak” < **kabi-ra*-, *kabildu*- “yaklaşmak, yakınlaşmak, yanaşmak” < **kabi-ldu*- (Clauson 1972: 588a; Tezcan 1975: 102; Ercilasun 1984: 31; Dankoff 1985: 134; Erdal 1991: 560, 715; Tekin 2003a: 336-37; Lessing 2003: 1383b, 1384a)

***kılı- “kılmak, yapmak, etmek”:**

kılık “kılık, huy, gidiş, tavır” (C 12, 881, 1824 ...) ~ *kılğ* ay. (149, 777, 1218) < **kılı-k*, *kılıklığ* “mizaçlı, yaratışlı” (5129, 5526) ~ *kılıklığ* ay. (1290a, 1290b, 2863) < **kılı-k+lığ*, *kılıksız* “görgüsüz, nasıl davranacağını bilmeyen” (4321, 4595, 4606) < **kılı-k+sız*; krş. Uyg. *kılı-r* (geniş zaman) (Brockelmann 1954: 110; Doerfer 1967: 1517; Clauson 1972: 620b; Dankoff 1985: 136; Erdal 1991: 237)

***kıyı- “birden sapmak, aniden yön değiştirmek”:**

kıyık “eğrilik, cayma” (1723) < **kıyı-k*, *kıyısız* “doğrulukla, dürüstlikle” (482, 608, 615 vb.) < **kıyı-k+sız*, *kıyıl*- “kıyılmak, kusur işlemek, sözünden dönmek” (597, 607, 1652 vb.) < **kıyı-l*- (Clauson 1972: 676a, 677a; Tezcan 1981: 49; Dankoff 1985: 139; Erdal 1991: 237-38, 665)

***sézi- “sezmek, anlamak, bilmek, farkına varmak”:**

sézik “seziş, sezme, şüphe” (1090, 3785, 4256 vb.) < **sézi-k*, *séziklig* “kuşku, şüphe; kuşkulu, şüpheli” (2584, 2826, 3633) < **sézi-k+lig*, *séziksiz* “şüphesiz, şüpheden yoksun” (10, 339, 479 vb.) < **sézi-k+siz*, *sézin*- “şüphelenmek” (3882) < **sézi-n*-; krş. Mo. *seri*- “sezmek, uyanmak, ayıkmak, bilincine yeniden kavuşmak; ayılmak; uyanık kalmak, gece nöbeti tutmak; öğrenmek, anlamak, sezmek, sezinlemek; şüphe etmek” (Clauson 1972: 862ab, 864b; Dankoff 1985: 160; Erdal 1991: 242, 613; Tekin 1994: 256; Lessing 2003: 1069b)

***tuta- “tutmak”:**

*tuç*³⁴ “her zaman, sürekli” (62, 119, 126 ...) < **tutçı*³⁵, *tutçı* ay. (41, 332, 345 ...) < **tuta-ç*-, *tutşı* ay. (324) < **tutaşı*, *tutaşı* ay. (31, 434a, 434b ...) < **tuta-ş*-, *tutamça* “tutam kadar” (5265) < **tuta-m+ça* (Erdal 1991: 343; Tekin 1994: 268; 2000a: 10; 2003a: 330-31)

***yada- “yapamamak”:**

yadağ “yaya” (1734, 2370, 2961 vb.) < **yada-ğ*, *yadağın* “yayan, yaya olarak” (5039) < **yada-ğ+n*; krş. Mo. *yada*- “dayanıklılığı ve gücü olmamak; bıkmak; ihtiyacı olmak; acı çekmek; muktedir olmamak; yapamamak”, *yadağı* “zayıf, fakir, zavallı; ihtiyacı olan, yoksul; güçsüz, zayıflamış” (Räsänen 1969: 177a; Lessing 2003: 675a)

***yāy- “sarsmak, çalkalamak”:**

yayığ “dönek” (91, 398, 399 vb.) < **yāy-ğ*, *yayığlık* “döneklik” (715) < **yāy-ğ+lık*, *yayıl*- “yayılmak, sarsılmak” (A 24, 1428, 2336 vb.) < **yāy-l*-; krş. DLT *yayık* “yayık” < **yāy-l-k* (Clauson 1972: 981b; Dankoff 1985: 220; Erdal 1991: 685)

³³ Arat 1979: 229. s.da *kawur*- eylemi “kavramak, yakalamak” anlamıyla karşılanmış; “kavramak” anlamının Arat ve Dankoff’un çevirisine göre “sıkıştırmak, yaklaşmak” olarak değiştirilmesi daha doğru olur (Arat 1959: 471; Dankoff 1983: 256).

³⁴ *tuç* ve *tuççı*’daki -ç-, iştahlık eki -ş-’nin daha eski biçimi olabileceği gibi (Tekin 1988: 72), ilerleyici ünsüz benzeşmesiyle (*tuçşı* > *tuççı*) oluşmuş ikincil bir biçim de olabilir (Erdal 1991: 343).

³⁵ *tç* > *ç* için krş. DLT *köçük* “but, kalça” < **köt+çük*, ET *oçuğ* “ocak” < **ot+çuk*, KB *oķıçı* “davetçi” < **oķı-t+çı* vb. (Erdal 2004: 113).

³⁶ Hlç. *yāy*- “yayık dövmek”, Trkm. *yāy*- “yayık yaymak” (Tekin 1995b: 175).

Turkish Studies

KISALTMALAR

AA	Ana Altayca	KB	→ Arat ⁴ 1999
Az.	Azerice	Kırg.	Kırgızca
Behc.	→ Ertaylan 1960	Klm.	Kalmukça
Br.	→ Gabain 1952	Koyb.	Koybalca
Bşk.	Başkurtça	Kzk.	Kazakça
Bur.	Buryatça	Mac.	Macarca
Çağ.	Çağatayca	Miş.	Tatarcanın Mişer lehçesi
Çuv.	Çuvaşça	Mo.	Moğolca
D. Tü.	→ Jarring 1964	Muk.	→ Yüce ² 1993
DLT	→ Dankoff 1985	Orh.	Orhon Türkçesi
EAT	→ Dilçin 1983	Soy.	Soyot
EB	Eski Bulgarca	Tat.	Tatarca
ET	Eski Türkçe	Tefs.	→ Borovkov 2002
Gag.	Gagavuzca	Terc.	→ Houtsma 1894
GT	Genel Türkçe	Tü.	Türkçe
Hlç.	Halaçça	Trkm.	Türkmençe
Hlh.	Halha	Tuhf.	→ Atalay 1945
İT	İlk Türkçe	Uyg.	Uygurca
Karag.	Karagasça	Yak.	Yakutça
Kaş.	Azericenin Kaşkay lehçesi	YUyg.	Yeni Uygurca

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/ 1 Winter 2008*

Kaynakça

- ARAT, Reşid Rahmeti, 1979: *Kutadgu Bilig, III: İndeks*: (İndeksi neşre hazırlayanlar: Kemal ERASLAN, Osman F[ikri] SERTKAYA ve Nuri YÜCE): İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 47, Seri: IV - Sayı: A 12.
- , 2006: *Yusuf Has Hacib: Kutadgu Bilig*: İstanbul: Kabalcı Yayınevi: 265, Şark Klasikleri Dizisi: 4.
- , ⁴1999 (1947): *Kutadgu Bilig, I: Metin*: Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları: 458.
- , ⁶1994 (1959): *Yusuf Has Hâcib: Kutadgu Bilig, II: Çeviri*: Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları II. Dizi — Sa. 20^e.
- ATALAY, [Ahmet] Besim, 1945: *Ettuhfet-üz-zekiyye fil-lûgat-it-türkiyye*: İstanbul.
- BOESCHOTEN, H[endrik] E., M. VANDAMME, S[emih] TEZCAN, 1995: *Al-Rabghūzī, The Stories of the Prophets: Qışaş al-Anbiyā', An Eastern Turkish Version I, II*: Leiden: E. J. Brill.
- BOROVKOV, A[leksandr] K[onstantinoviç], 2002: *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. Yüzyıllar)*: Çeviren: Halil İbrahim USTA, Ebulfez AMANOĞLU: Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 811.
- BROCKELMANN, C[arl], 1954: *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratursprachen Mittelasien*: Leiden: E. J. Brill.
- CEYLAN, Emine, 1997: *Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi*: Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 675.
- CLAUSON, Sir Gerard, 1972: *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*: Oxford: Oxford University Press.
- DANKOFF, Robert, 1983: *Yūsuf Khāṣṣ Ḥājib. Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig). A Turko-Islamic Mirror for Princes*: Chicago and London: Publications of the Center for Middle Eastern Studies Number 16.
- ve James KELLY, 1985: *Maḥmūd al-Kāşyarī: Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luḡāt at-Turk)*, III: Cambridge: Sources of Oriental Languages and Literatures 7, Turkish Sources VII.
- DİLÇİN, Cem (düzenleyen), 1983: *Yeni Tarama Sözlüğü*: Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 503.
- DOERFER, Gerhard, 1967: *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*, III: Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- , 1972: "Der Imperativ im Chaladsch", *Finnisch-ugrische Forschungen* 39: 295-340.
- , 1976: "Proto-turkic: Reconstruction Problems", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1975-1976: 1-59.
- , 1980: "Der Aoristvokal im Chaladsch", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 130/1: 51-61.
- ve Semih TEZCAN, 1980: *Wörterbuch des Chaladsch (Dialekt von Xarrab)*: Budapest: Akadémiai Kiadó Bibliotheca Orientalis Hungarica XXVI.
- ECKMANN, Janos, 1988: *Çağatayca El Kitabı*: Çeviren: Günay KARAAĞAÇ: İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 3412.
- ERCİLASUN, Ahmet B[ican], 1984: *Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-*: Ankara: Gazi Üniversitesi Yayın No: 33, Gazi Eğitim Fakültesi Yayın No: 3.
- ERDAL, Marcel, 1979a: "Die Konverb- und Aoristendungen im Alttürkischen", *Ural Altaische Jahrbücher* 51: 104-25.
- , 1979b: "Die Morphemfuge im Alttürkischen", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 71: 83-114.
- , 1986: "Constraints on Poetic Licence in the Qutadgu Bilig: The Converb and Aorist Vowels", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* XXIV-XXV: 205-14.
- , 1991: *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon*, I-II: Wiesbaden: Turcologica 9.
- , 2004: *A Grammar of Old Turkic*: Leiden-Boston: Brill.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

- EREN, Hasan, 1999: *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*: Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- ERTAYLAN, İ[smail] H[ikmet] (yayınlayan), 1960: *Behcetü 'l-hadā'ik, fī mev'izeti 'l-halā'ik*: İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 859.
- GABAIN, A[nnemarie] von, 1988: *Eski Türkçenin Grameri*: Çeviren: Mehmet AKALIN: Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 332.
- HOUTSMA, M. Th., 1894: *Ein türkisch-arabischer Glossar*: Leiden.
- JARRING, Gunnar, 1964: *An Eastern Turki - English Dialect Dictionary*: Lund.
- KAÇALIN, Mustafa S[inan], 2004: "Dede Korkut Kitabı'nda Okuma Önerileri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1998/T: 93-100.
- LESSING, Ferdinand D., 2003: *Moğolca-Türkçe Sözlük 1: A-N, 2: O-C (Z)*: Çeviren: Günay KARAAĞAÇ: Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 829/1.
- NADELYAYEV, V. M., D. M. NASILOV, E. R. TENİŞEV ve A. M. ŞÇERBAK, 1969: *Drevnetyurkskiy slovar'*: Leningrad: Akademiya Nauk SSSR Institut Yazıkoznaniya.
- NECİP, Emir Necipoviç, 1995: *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*: Rusçadan çeviren: İklil KURBAN: Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları: 615.
- ORALTAY, Hasan, Nuri YÜCE ve Saadet PINAR, 1984: *Kazak Türkçesi Sözlüğü*: İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Yayını: 8.
- ÖLMEZ, Mehmet, 1991: "Ana Altayca Sözbashi *d-", *Türk Dilleri Araştırmaları* 1991: 167-90.
- , 1997: "Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Öğeler (2)", *Türk Dilleri Araştırmaları* 7: 175-86.
- , 2001: "Altayca-Türkçe Sözlük, Prof. Dr. Emine Gürsoy-Naskali, Muvaffak Duranlı, TDK, ISBN 975-16-1146-6, Ankara 1999, 266 s.", *Türk Dilleri Araştırmaları* 11: 191-236.
- POPPE, Nicholas, 1992: *Moğol Yazı Dilinin Grameri*: Çeviren: Günay KARAAĞAÇ: İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 68.
- POPPE, Nikolaus, 1994: *Altay Dillerinin Karşılaştırmalı Grameri*: Çeviren: Zeki KAYMAZ: İstanbul: Fatih Ofset.
- RAMSTEDT, G[ustaf] J[ohn], 1952: *Einführung in die altaische Sprachwissenschaft, II: Formenlehre*: Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- RÄSÄNEN, Martti, 1957: *Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen*: Helsinki: Studia Orientalia Edidit Societas Orientalis Fennica XXI.
- , 1969: *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*: Helsinki: Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVII, 1.
- TAŞ, İbrahim, 2005: *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*: İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi.
- , 2007: "Kutadgu Bilig'in Söz Varlığından Örnekler", *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 4: 231-44.
- TEKİN, [Mehmet] Talat, 1976: "E.V. SEVORTYAN, *Etimologičeskiy slovar' tyurkskih yazıkov* (Obşçetyurkskiye i mejtyurkskiye osnovı na glasniye), 767 s., Moskva 1974 (Akademiya Nauk SSSR, Institut Yazıkoznaniya, İzdatel'stvo "Nauka")", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1975-1976: 274-85.
- , 1978: "Ön Türkçede Ünsüz Yitimi", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1977: 35-51.
- , 1982: "On The Structure of Altaic Echoic Verbs in {-KIrA}", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.* XXXVI/1-3: 503-13.
- , 1988: "Türkçe /ş/, Çuvaşça /ś/ ve Moğolca /ç/", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1986: 71-75.
- , 1990: "On The Etymology of Uighur *adgan/-adkan/-atkan-*", *Central Asiatic Journal* XXXIV: 300-08.
- , 1994: "Notes on Old Turkic Word Formation", *Central Asiatic Journal* XXXVIII/2: 244-81.
- , 1995a: "Al-Rabghūzī, The Stories of the Prophets: Qışaş al-Anbiyā', An Eastern Turkish Version, Leiden 1995", *Türk Dilleri Araştırmaları* 5: 259-64.
- , 1995b: *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*: Ankara: Simurg. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 13.
- , Mehmet ÖLMEZ, Emine CEYLAN, Zuhul ÖLMEZ ve Süer EKER, 1995c: *Türkmençe-Türkçe Sözlük*: Ankara: Simurg. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 18.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

- , 1998: “On Middle Turkic *budun/buḍun* ‘null, annihilated’”, *Studia Turcologica Cracoviensia* 5: 263-66.
- , 2000a: “Ana Türkçe’de z’leşme ve ş’leşme”, *XIII. Dilbilim Kurultay Bildirileri 13-15 Mayıs 1999*: 1-12: İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- , 2000b: *Orhon Türkçesi Grameri*: Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9.
- , 2003a: “Relics of Altaic Stem-Final Vowels in Turkic”, *Makaleler I. Altayistik* (Yayıma Hazırlayanlar: Emine YILMAZ - Nurettin DEMİR): 327-46: Ankara: Grafiker Yayıncılık: 11.
- , 2003b: “Altaic Etymologies: I”, *Makaleler I. Altayistik* (Yayıma Hazırlayanlar: Emine YILMAZ - Nurettin DEMİR): 356-75: Ankara: Grafiker Yayıncılık: 11.
- TEZCAN, Semih, 1975: *Eski Uygurca Hsüan Tsang Biyografisi, X. Bölüm*: Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Doçentlik Tezi.
- , 1981: “Kutadgu Bilig Dizini Üzerine”, *Belleten* XLV/2 (178): 23-78.
- , 2004: “Über die ursprüngliche Bedeutung von *bodun*”, *Turfan Revisited - The First Century of Research into the Arts and Cultures of the Silk Road*. Edited by Desmond Durkin-Meisterernst, Simone Christiane Raschmann, Jens Wilkens, Marianne Yaldiz, Peter Zieme. Monographien zur indischen Archäologie, Kunst und Philologie Band 17: 349-50: Berlin.
- TÜRK DİL KURUMU, 1963-77: *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklariyle Tarama Sözlüğü*, I-VIII: Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları - Sayı: 212/[1]-8.
- , 1963-82: *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, I-XII: Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları - Sayı: 211/[1]-12.
- YUDAHİN, K[onstantin] K[uz’miç], ³1994 (1945): *Kırgız Sözlüğü I (A-J), II (K-Z)*: Çeviren: Abdullah TAYMAS: Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 93.
- YÜCE, Nuri, ²1993 (1988): *Ebu’l-Kāsim Cārullāh Maḥmūd bin ‘Omar bin Muḥammed bin Aḥmed Ez-Zamaḥṣarī el-Ḥvārizmī: Mukaddimetü’l-Edeb Ḥvārizm Türkçesi ile Tercümeli Şuṣter Nüshası Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*: Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 535.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Ertüt ~ Belek SÖZCÜKLERİ ÜZERİNE

Ersin TERES*

ÖZET

Bu makalede Dîvânü Lûgati't-Türk'te rastladığım hediye anlamına gelen *ertüt* (ya da *artut*) ve *belek* sözcükleri üzerinde durdum. *Ertüt* ya da *artut* sözcüğü Eski Uygurca metinlerden beri kullanılagelen bir sözcüktür. Kaşgarlı Mahmud sözcüğü "Emirin huzurunda sunulan at vb. "bir hediye (*hadiyya*)" biçiminde tanımlanmıştır." Daha sonra hediye için kullanılan genel bir ifade olmuştur. İkinci sözcük olan *belek* de Eski Türkçeden beri "hediye" anlamında kullanılan bir sözcüktür, bazı günümüz Türk Dillerinde de yaşamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Eski Türkçe, Karahanlı Türkçesi, Dîvânü Lûgati't-Türk, Etimoloji.

ON THE WORDS OF Ertüt~Belek

ABSTRACT

In this article, we will dwell upon two words in Dîwan Lugat et-Turk. These words are *ertüt* or *artut* and *belek*. The meaning of both of them is gift. The former is used as from Old Uigur Textes. Kaşgarlı Mahmud has defined this word as "a gift as a horse which is served in the in the presence of the king or sultan" This word has become a general word for gift. The latter is *belek*. This is used as from Old Turkic. We can note this word in some modern Turkic Language.

Keywords: Old Turkic, Qaraqhanid Turkic, Dîwan Lugat et-Turk, Etimology.

Türk dilinin ilk sözlüğü olan Dîvânü Lûgati't-Türk hakkında hacimli hacimsiz pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların en önemlilerinden biri de Prof. Dr. Robert Dankoff'un Prof. Dr. James Kelly ile birlikte hazırlayıp yayınladığı Compendium of The Turkic Dialects "Türk Şiveleri Lûgati" adlı Dîvân'ın İngilizce çevirisidir. 1982–1985 yılları arasında 3 cilt olarak yayımlanan bu esirin birinci ve ikinci cildi Dîvânü Lûgati't-Türk'ün çevirisi, üçüncü cildi ise dizin olarak hazırlanmıştır.

Bu eserin ilk iki cildini Türkiye Türkçesine aktarırken daha sonra üzerinde durmak istediğim pek çok sözcüğü işaretlemiştim. Bu sözcüklerden ikisi hediye anlamında kullanılan *ertüt* ~ *belek* sözcükleridir.

Bu makalede bu iki sözcük üzerinde duracağım. Bunların ilki *ertüt*'tür. Sözcük DLT'de "Emirin huzunda sunulan at vb. "bir hediye (*hadiyya*)" biçiminde tanımlanmıştır. Kaşgarlı Mahmud daha sonra her hediye için *ertüt* sözcüğünün kullanıldığını ifade etmektedir.

Sözcük *ıd-* "vermek" ve *kıl-* "vermek" eylemleriyle birlikte *ertüt ıd-*, *ertüt kıl-* "hediye vermek" biçimlerinde Türk Dilinin tarihi metinlerde görülmektedir.

Ertüt ya da *artut* biçimindeki sözcük, Karahanlı Türkçesi Döneminden önceki Eski Türkçe metinlerinde de görülür. Sözcüğe Eski Uygurca döneminden itibaren rastlamaktayız.

Öz yüklerin açtılar, *artutın açuğın ötündiler* "kendi yüklerini açtılar ve hediyelerini gösterdiler" (Uig I 6₁₂)

Ertüt sözcüğünün kullanımını daha iyi anlayabilmek amacıyla sözcüğe rastladığımız tarihi metinlerde yer alan şu örneklerle göz atmak faydalı olacaktır.

Ol mağa ertüt idişdi "O benimle hediyeleşti (*ahdani wa-inni aydan ahdaytuhu şay*)."

(DLT I: 182)

Koşni konum oğışka

Kılgıl añar ağırlık

Ertüt alıp anungıl

Edgü tavar ugurluk

* Araş. Gör, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-mail: esogutlu@gmail.com

Ey kabilenin onurlu ve saygın kişileri, bir hediye aldığınızda onun karşılığını da hazırlayın. (DLT I: 114)

Sözcük Kutadgu Bilig’de art ünlülü olarak *artut* biçiminde görülmektedir.

Kamug işçi barça köründi kelip

Tapug tozgu birle neş artut kılıp

İşçilerin hepsi gelip göründü,

Hizmet göstererek, armağan verdi.

(Arat 1999: KB. 1769. beyit, s. 194)

Aya til törüt medh ötüngil kanı

Men artut kılaysın şahımka anı

Ey dil, medihler yarat ve sun, hani,

Ben onları şahıma armağan edeyim.

(Arat 1951: AH. 41-42. mısralar, s. 44)

Sözcüğün metin içindeki kullanımına baktığımızda genelde hükümdarın verdiği hediyeler ve hükümdara verilen hediyeler için kullanıldığını görürüz. Dîvânü Lûgati’t-Türk’te bu sözcüğün “at” vb hediyeler için de kullanıldığı ifade edilmiştir.

Karahanlı Türkçesinden sonraki dönemlerde de sözcük görülmektedir.

Sözcüğü Harezmi Türkçesi metinlerinden Mukaddimetü’l-Edeb’de *artut* biçiminde geçtiği görülmektedir: *Bu artut / nimetlig kıldı anı, baksız kıldı, munduz kıldı anı* “bu hediye onu nimetli sahibi yaptı, korkusuz kıldı, onu nimetli kıldı.” (Yüce 1993:35₂₂)

Clauson’a göre, sözcük *ert-* “geçmek, zamanın geçmesi” kökünden gelmiştir. Eylemden ad yapan “(ü)t” eki eklenerek ad yapılmıştır. Clauson bu sözcüğü *ertüt* biçiminde okumuştur. *ert-* “geçmek” eylemine dayandırmıştır. (Clauson 1972: 204b) Klaus Röhnborn ise sözcüğü UW’de *art-* “yüklemek, kaygılanmak” eylemine bağlamıştır. Röhnborn ayrıca sözcüğün AH’da aldığı eke dayanarak *a’lı* biçimde *artut* olduğunu söyler. (UW 1981: 205b).

DTSL’de sözcük *artut* biçiminde ve “*podarok, podnaşenie*: hediye” anlamıyla görülür. (DTSL 1969: 58a). Marcel Erdal, sözcük için UW’deki görüşün doğru olduğu, yani sözcüğün *art-* “bir şeyi bir insana ya da bir hayvanın sırtına yüklemek” eyleminden türediği (*artut < art-ut*) görüşünü kabul etmektedir (Erdal 1991: 314-315)

Semih Tezcan bu sözcükle ilgili şunları ifade eder:

*Sözcük muhtemelen Soğdca metinlerden çevrilen Hristiyan Uygur metinlerinde 2 kez geçmektedir. Sözcük Soğdca’dan alınan ödünç bir sözcük olarak düşünülebilir. Soğdcada r’t “hediye” anlamındadır. Bu İran dillerine ait bir sözcüktür. Eski Hintçe’de **ratih’e** denk gelir. Avesta’da **ra-** “müsaade vermek, tahsis etmek” eylemi vardır. Bunun Indogermanic kökü ***re-**’dir. **r’tt**, **r’t**’nin Soğdca çoğul şeklidir. Türkçeye geçtiklerinde başında bir ünlü türemesine uğrayan başka sözcükler de vardır. Örneğin, Sogd. rz’y, Eski Uygurca arzi “aziz” veya Sogd. rttny, Eski Uygurca ärdini “inci” vb. Biz artut’la benzer duruma sahip olan sözcüklere sahibiz. Burada tek zorluk ikinci hecedeki ünlünün nasıl yuvarlaklaşmaya uğradığıdır. Bu da r’nin etkisiyle ortaya çıkan bir dudaksızlaşmayla açıklanabilir. Bu durum Türk dillerinde görülen bir durumdur. Meselâ Eski Uygurca, Karahanlı Türkçesi erkek, Azerbaycan Türkçesi öyeç, Anadolu şivelerinde ögeç “erkek keçi” (Tezcan 1997: 157–164).*

Karahanlı döneminde “hediye” için kullanılan bir diğer sözcük, *belek* “hediye (*hadiyya*)”dır. Sözcük DLT ve KB’de görülmektedir. *Belek* sözcüğü Eski Türkçe’den Moğolca’ya *beleg* biçiminde geçmiştir ve bazı Türk dillerinde sözcük Moğolcadan tekrar ödünç alınmıştır (Doerfer 1967-75: 883). Sözcük Budist Uygur metinlerinde de *belek ötügüm* “mütevazı hediyem” biçiminde karşımıza çıkmaktadır.

Kaşgarlı Mahmud’da sözcüğün anlamı, “komşular için seyahatten dönüşte getirilen hediye” veya birinin başka bir yere gönderdiği hediye” biçiminde anlamı verilmiştir (DLT I: 385)

15. yüzyılda Çağatayca metinlerde de sözcüğe rastlanmaktadır: Babürname’de sözcük *belek* biçiminde geçer. Osmanlıca metinlerde ise 16. yüzyıla kadar *belek* biçiminde ve “hediye” anlamında bu sözcüğe rastlanır.

Clauson’a göre, *belek* sözcüğü *bele-* eyleminden türemiştir. Sözcük tam olarak “paket yapılan bir şey”, pratikte özel bir nedenle birine paketlenip gönderilen “hediye” anlamındadır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Sözcük bugün Türk dillerinin Kuzeydoğu ve Kuzeybatı gruplarında yaşamaktadır. Kaz. *büle*, Kırg. *belek* “hediye” (*belek-beçek*), Radloff, *pelek* (Soy.) “hediye” *pelege* ve *pele* (Kız.) “hediye”, Radloff, *beleh* (Yak.) (Clauson 1972: 338b).

Belek sözcüğünün okunuşuyla ilgili Türkologlar arasında bazı ayrılıklar vardır. Sözcüğünün *belek* mı yoksa *beleg* mi okunacağı tartışmalı bir konudur. Sözcük üzerinde duran bazı Türkologlar okuyuşları şöyledir: Robert Dankoff “beleg” (1985: 70), Atalay “beleg” (1999: 81), Clauson “beleg” (1972:338b), Tietze “belek II” ‘Hediye, düğün hediyesi’ DS 609, TS 486-487 < ET. *beleg* [*bele-* ‘sarmak, kundaklamak’ eyleminden], Sevortyan (1978 II, 112–113) *belek*, A. von Gabain *belek* ve *bilek* (2000: 267).

Bu konuda bizim görüşümüz /-g/ ile okunan *beleg* biçimlerinin hepsinin, Moğolcada Türkçeden ödünç olarak görülen *beleg*’in tesiriyle olduğudur. Sözcük runik harfli Yenisey Yazıtlarında K² ile *belek* biçiminde geçer. Ayrıca bir kitabın adı, Belek Bitig’dir (Doerfer Armağanı). Yukarıda da söylediğimiz gibi Türk dillerindeki /-k/’li okuyuşlar Eski Türkçe’den gelmekte, /-g/’liler ise Moğolca’nın tesiriyle ortaya çıkmaktadır.

Bilek biçimi için bkz. Radloff, *bilek* [Çağ.] (1911: 1762) ve *pilek* [Bar.] “hediye.” (1911: 1338).

DLT’deki biçimde sözcüğün aslında *belek* olup, bundan *e/i* değişmesi ile *bilek* ve yuvarlaklaşma sonucunda *bölek* şeklini aldığı düşünülebilir.

Belek sözcüğünün *belekle-* “armağan kılmak, hediye vermek” *bölekleş-* “karşılıklı hediye vermek” şeklinde eylem olarak da geçtiği görülmektedir. (DLT III: 340–12, 307–17, 340–10, 340–12)

*Bölek ıddım anı şahımka men ök
Havadarlıkımı tükel bilsü tēp
Ben onu şâhıma, bağlılığımın bir
Nişanesi olsun diye, hediye gönderdim.
(Arat 1951: AH. 79-80. mısralar, s. 47)*

Bu sözcük DLT’de özel bir nedenle birine paketlenip gönderilen “hediye” anlamında kullanılırken, AH’de yine hükümdara gönderilen özel bir hediye anlamında kullanılmıştır.

Kısaltmalar

AH	Atabetü’l Hakayık
Bar.	Baraba Tatarcası
Çağ.	Çağatayca
DLT	Dîvânü Lûgati’t-Türk
DS	Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü
ET	Eski Türkçe
Kaz.	Kazakça
KB	Kutadgu Bilig
Kırg.	Kırgızca
Kız.	Kızıl Diyalekti
Moğ.	Moğolca
Soy.	Soyotça
TS	Türkçe Sözlük
TT	Türkiye Türkçesi
Uig.	Uigurica
Yak.	Yakutça

KAYNAKÇA

- Atalay, Besim, *Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi*, I 1939, II 1940, III 1941, IV Dizin “Endeks”, TDK, Ankara 1943, (1991³).
- Arat, Reşit Rahmeti, *Kutadgu Bilig*, I, *Metin*, TDK, İstanbul 1947 (Ankara 1999⁴); II, *Tercüme*, TTK, Ankara 1959 (1995⁵); III, *İndeks*, Yay. K. Eraslan, O. F.Sertkaya, N. Yüce, TKAE, İstanbul 1979.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/ 1 Winter 2008*

- Arat, Reşit Rahmeti, *Atabetü'l-Hakayık*, TDK, İstanbul 1951.
- Clauson, Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford University Press, London 1972.
- Dankoff, Robert [with James Kelly], Mahmud al-Kaşgarî, *Compendium of the Turkic Dialects* (Dîwan Luyat at-Turk). I-III, 1982, 1984, 1985.
- Doerfer, Gerhard, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen I-IV*, Wiesbaden 1963, 1965, 1967, 1975.
- Erdal, Marcel, *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon*. I-II, Wiesbaden 1991.
- Gabain, Annemarie von, *Alttürkische Grammatik*, Leipzig 1941 (1950², 1974³). [Eski Türkçenin Grameri, çev. Mehmet Akalın, TDK, Ankara 1988 (2000³)].
- Nadaleyaev, V. M., vs., *Drevnetyurkskiy Slovar'*, Nauka, Leningrad 1969.
- Radloff, Wilhelm, *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*, Sanktpeterburg, I: 1893; II: 1899; III: 1905; IV: 1911 (I-IV Leiden 1960; Moskva I. ½-IV. ½ 1963).
- Räsänen, Martti, *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki 1969.
- Röhnborn, K., *Uigurisches Wörterbuch*, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, I (a-agrıg), Wiesbaden 1977.
- Röhnborn, K., *Uigurisches Wörterbuch*, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, III (anta-asanke), Wiesbaden 1981.
- Sevortyan, E.V., *Etimologičeskiy slovar' tyurksix yazıkov*. I-IV, Moskva 1974–2003 →.
- Tezcan, Semih, Additional Iranian Loan-Words in Early Turkic Languages, *Türk Dilleri Araştırmaları*, Simurg Yayınları, Ankara 1997, s. 157–164.
- Tietze, Andreas, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı I. Cilt A-E*, Simurg Yay, İstanbul-Wien 2002.
- Yüce, Nuri, *Mukaddimetü'l-Edeb* (Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks), Ankara, TDK 1993.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/ 1 Winter 2008*

“HİKÂYE”YE TERMINOLOJİK BİR YAKLAŞIM

Necati TONGA*

ÖZET

Anlatmak, insanoğlunun en önemli ihtiyaçlarından biridir. Anlatma eylemi sosyal hayatta genel olarak sözlü ve yazılı anlatım olmak üzere iki şekilde karşımıza çıkar.

Roman, tiyatro, mektup, deneme, gezi yazısı, biyografi, oto-biyografi, hâtıra... insanın anlatma ihtiyacı sonucunda ortaya çıkan edebî türlerden bazılarıdır. Bu edebî türlerden biri de hikâyedir. Hikâye ve türleri, gerek doğuda gerekse batıda çeşitli kelime ve kelime grupları ile karşılanmıştır.

Biz bu yazımızda çeşitli anlam katmanları olan hikâye kelimesini, terminolojik bir bakış açısıyla değerlendirmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Hikâye, anlatmak, edebî terim.

A TERMINOLOGICAL APPROACH TO STORY

ABSTRACT

Narration is one of the outstanding needs of humankind. The activity of narration is encountered in two ways in social life as oral and written narration.

Novel, theater, letter, essay, travel critic, biography, autobiography, recollection... are some of the literary types appeared as the result of the need for narration. Story is one of these literary types. Story and its kinds are characterized with different word or words both in the west and east.

In this study, we will try to discuss the word story which has various categories in terms of meanings with a terminological approach.

Keywords: Story, narration, literary term

I. Giriş

Kapsayıcı bir edebiyat terimi olarak Tahkiye

“Homo hominu lupus: İnsan insanın hikâye anlatıcısıdır.”

Anlatmak, insanoğlunun en önemli ihtiyaçlarından biridir. İnsanlar, başlarından geçen veya geçmeyen, şahit oldukları ya da olmadıkları olay yahut durumları belirli bir kurguyla birbirlerine anlatırlar. Roland Barthes, *Anlatıların Yapısal Çözümlemesine Giriş* adıyla Türkçeye çevrilen eserinin giriş bölümünde ‘Anlatı, insanlık tarihinin kendisiyle başlar; dünyanın hiçbir yerinde anlatısı olmayan bir halk yoktur.’ şeklinde bir genelleme yapar. Ona göre anlatı, sonsuz denebilecek biçimlerle ortaya konmaktadır.¹

Anlatma eylemi, sosyal hayatta genel olarak iki şekilde karşımıza çıkar: a. Sözlü anlatım b. Yazılı anlatım. Tüm alt başlıklarını da kapsayacak şekilde roman, hikâye, tiyatro, deneme, mektup, biyografi, hâtıra, oto-biyografi, gezi yazısı... insanın anlatma ihtiyacının edebî bir çehreye bürünerek ve estetik bir şekilde ortaya konduğu edebî türlerdir.

Anlatma ihtiyacı sonucunda ortaya çıkan edebî türlerden biri de hikâyedir. Biz bu çalışmamızda anlam katmanları olan “hikâye” kelimesini terminolojik bakış açısıyla değerlendirmeye çalışacağız.

* Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, Kırıkkale necatitonga@mynet.com

¹ Barthes Roland, *Anlatıların Yapısal Çözümlemesine Giriş*, Çev:Mehmet Rifat-Sema Rifat, Gerçek Yay., İstanbul, 1988. Barthes, adı geçen eserinde bu anlatım biçimlerinden bazılarını şöyle sıralar: “Söylende, söylencede, fablde, masalda, uzun öyküde, destanda, hikâyede, trajedide, drama, güldürüde, pandomimde, tabloda (Carpaccio’nun Azize Orsola’sını düşünelim), vitrayda, sinemada, çizgi resimde, gazete haberinde, konuşmada hep anlatı vardır.” Barthes Roland, *Age.*, s.7

Hikâye'ye geçmeden önce vak'aya dayanan edebî metinlerin genel adı olan "tahkiye" kavramını tanımlamak, bizlere yeni bakış açıları kazandıracaktır.

Tahkiye kavramı sözlüklerde hemen hemen birbirine yakın bir şekilde tanımlanmıştır:

"Tahkiye: 1. Bir olayı anlatmadaki düzen, anlatış düzeni 2. Hikâye etme, anlatı"²

"Tahkiye: Hikâye etme, anlatma"³

"Tahkiye: (o.i) Türkçede kullanılmıştır. (Hikâyeden) Hikâye etme, anlatma"⁴

Prof. Dr. Sadık Tural ise *Zamanın Elinden Tutmak* adlı eserinde ve *"Roman Teorisi Üzerine Düşünceler"* adlı yazısında tahkiyeyi şu şekilde tanımlamıştır:

"Tahkiyeli ifade, olmuş, olması mümkün olsun veya olmasın, tasavvur edilmiş konuları vak'aya dayanarak anlatmaktır."⁵

"Tahkiye, hafızanın imkânlarını, hayâl ve düşünce eleğinden geçirerek, kendine veya başkalarına ait yaşantıların, merak ile temellendirilip, kelimeler aracılığıyla, estetik/teknik bir sıraya konulmasıdır."⁶

Tahkiyeli ifade; destan, masal, menkıbe, efsane, gazavatnâme, halk hikâyesi, makame, fıkra, anekdot, hayvan hikâyesi, fabl, kıssa, latife, nekre, tiyatro, senaryo, roman, kısa hikâye, uzun hikâye... vb. edebî türleri içerisine alan genel bir edebiyat terimidir.

"Tahkiyeli ifade terimi ve onun bu geniş çerçevesi, hayatın her yönündeki gelişmenin, zenginleşmenin ve ihtisasın doğurduğu bir mecburiyetle mânâ daralmasına uğramıştır: Önce, nakledeni teklemiş ve teatral sanatlar müstakilleşmiştir; sonra, nazım tahkiyeli esere hâkimken, bu hâkimiyet kırılmış, yer yer manzum parçalar bulundurma döneminden sonra nesir hâkim olmuştur."⁷

Prof. Dr. Şerif Aktaş, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş* adlı çalışmasında roman, hikâye ve benzeri niteliklere sahip edebî eserler için "*anlatma esasına bağlı metinler*" tâbirini kullanmıştır⁸. Fethi Naci ise çalışmalarında tahkiyeye karşılık olarak *anlatı* kelimesini kullanmayı tercih etmiştir:

"Batıda bu romanlar yayımlanırken toplumumuzda görülen *anlatı* türleri Leyla ile Mecnun, Yusuf ile Züleyha gibi Farsçadan kaynaklanan

² *Türkçe Sözlük*, C.2, TDK Yay., Ankara, 1988,s.1401 [Türkçe Sözlük'ün anlatı maddesine karşılık olarak da tahkiye verilmiştir. Anlatı: "Hikâye etme, tahkiye", Age., s.72]

³ Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi Yay., 13.bs., Ankara, 1996, s.369

⁴ Par, Arif Hikmet, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Sözlük*, Serhat Yay., İstanbul, 1984, s.144

⁵ Tural, Sadık, *Zamanın Elinden Tutmak*, Ecdâd Yay., 2.bs., Ankara, 1991, s.34

⁶ Tural, Sadık, "*Roman Teorisi Üzerine Düşünceler*", Türk Yurdu, Türk Romanı Özel Sayısı, C.20, S.153-154, Mayıs-Haziran 2000, s.13

⁷ Tural, Sadık, Age., s.35 Tahkiyeli ifade terimi ile ilgili olarak daha ayrıntılı bilgi için bk: Önal, Mehmet, "*Tahkiyeli Eserleri Tahlil Planı Hakkında Bir Deneme*", Umay Günay'a Armağan, Feryal Matb., Ankara, 1996, s.124-134.

⁸ Aktaş, Şerif, Age., Akçağ Yay., 2.bs., Ankara, 1991, s.11

*mesnevîler, ya da sözlü anlatım geleneğine bağlı olan Koroğlu, Kerem ile Aslı, Battal Gazi gibi Halk hikâyeleriydi.*⁹

Bununla birlikte anlatının, modern edebiyatta özellikle postmodernizme bağlı olarak ortaya çıkan bir edebi tür adı olarak da karşımıza çıktığı(burada Hilmi Yavuz'un *Üç Anlatısı*, Mehmet Önal'ın *Efsane* adlı anlatısı örnek verilebilir) gözden kaçmamalıdır.

II. Girift bir kelime: Hikâye

“Dört bin yıl önce, gözlem ve düşlerini papirüslere dökmüş Mısır. Hint, Hikâye İrmakları Okyanusu’nu yaratmış.”

Cemil Meriç

Hikâye, Arapça ha-ke-ve kökünden türemiş bir kelimedir. Hikâye kelimesinin Arapça’da *“bir sürü haberi nakil ve rivayet eylemek, bir nesneye benzemek, fi’len yahut kavlen bir nesneyi taklit etmek, bir kimseden bir sözü nakletmek, eğlendirmek maksadıyla taklit, bir fülün taklidi, bir metnin kopyasını çıkartmak”* gibi anlamlar yüklendiği görülür.

Arapça’dan dilimize geçen “hikâye”nin Arap edebiyatında ilk zamanlarda, genel olarak *“bir olayın anlatımı”*ndan ziyade *“taklit”* mânâsında kullanıldığı, daha sonraları *“nakil ve tekrar”* anlamıyla yaygınlaşarak bugünkü ifadesiyle yerleştiği kaynaklarda belirtilmektedir.¹⁰

Hikâye kelimesi ve hekâ fiil kökü Kur’an-ı Kerim’de geçmez. Çünkü “hekâ fiili Cenâb-ı Hakk’a tatbik olunamaz, zirâ onun kelâmı başka hiçbir kelâma benzemez. Maamafih Kur’an’da kıssalara ahbâr yahut bâzân ahâdis, asmârın zıddı eğlendirici masallara hurâfât yahut aynı zamanda ahâdis denildiği halde, hiçbir vakit hikâyât kelimesi kullanılmamaktadır.”¹¹

Bununla birlikte hadislerde ve bazı Arapça söz gruplarında bu kelime ile karşılaşırız:

“hakaytu anhu’l hadîs: hadisi onun ağzından tekrar ettim.

Hikâyâ min hattih: yazının kopyası.

*Hazihi hikâyatuhu: bu onun kopyasıdır, sûretidir.”*¹²

M. Kayahan Özgül *“Hikâyenin Romanı”* adlı makalesinin başında “hikâye” kelimesini şöyle değerlendirmiştir:

*“Hikâye kelimesi edebiyâtımızın en girift adlandırmalarından biri için kullanılır. Girifttir; zirâ, bir kavramın karşılaması gerektiğinden çok daha geniş ve çeşitli mânâları içerir. Bu kavram genişliğinin aslî sebebi Arapça’da hikâye kelimesinin üretildiği fül kökü “Hakeve”nin “taklit etmek”, “bir metnin kopyasını çıkarmak”; aynı kökten “hekâ”nın “benzetmek”, “aynen nakletmek” mânâlarına gelmesidir. Demek ki, kelimenin temelinde “bir gerçeğin taklidini, kopyasını yazılı veya sözlü olarak nakletme”nin genişliği vardır.”*¹³

⁹Naci, Fethi, *“Türkiye’de Roman Var mı?”*, Eleştiri Günlüğü, Özgür Yay., İstanbul, 1986.

¹⁰Macdonald D. B, “Hikâye” maddesi, İslâm Ans., C.5, s.447; Tansel, Fevziye Abdullah, “Hikâye” maddesi, Türk Ans., C.19, s.231

¹¹ Macdonald D. B, agm., İslâm Ans., C.5, s.478

¹² “Hadislerde bu kelime, ekseriyâ tezyîfkâr bir mânâda olmak üzere ‘bir fülün taklidi’ demektir.” İslâm Ans., C.5, s.477

¹³ Özgül M. Kayahan, *“Hikâyenin Romanı”*, Hece, Türk Öykücülüğü Özel Sayısı, S.46–47, Ekim-Kasım 2000, s.31

a. Sözlük ve ansiklopedilerde hikâye

"Râviyân-ı ahbâr, nâkilân-ı âsâr..."

Terim olarak hikâye hakkında sözlüklerde yapılan tarifler küçük bazı farklılıklar dışında muhteva olarak aynıdır. Hikâye kelimesi için sözlüklerde şu karşılıklarla verilmiştir:

"Hikâye: Bir kelâmı nakl edip haber vermek"¹⁴

"Hikâye: Kitâbe vezninde, bir sözü ve haberi nakl ve rivayet eylemek"¹⁵

"Hikâye: Nakl, beyân, bir vak'ayı hikâye, bir hususun hikâyesi, bazı vukûatın hey'et-i mecmuası"¹⁶

"Hikâye: Nakl etmek, bir vak'a ve sergüzeşti sırasıyla anlatma, rivayet; hakikî veya uydurma ve ekseriya hisse yapmaya mahsus sergüzeşt ve vukûat, kıssa, mesel; Fransızcada roman denilen uzun sergüzeşt ki esasen ahlâka hizmet etmek şartıyla envâi vardır."¹⁷

"Hikâye: "Bir hadisenin sûret-i vukû'unu etrafıyla anlatmak ve söylemek, nakl ve rivâyet etmek, (...) bir hadise hakkında söylenen sözler, nakl, rivâyet, hakikî veya hayâlî bir vak'aya dair söylenen gülünç veya şâyân-ı i'tibâr sözler, kıssa, masal roman."¹⁸

"Hikâye:1. Anlatma 2. roman 3. masal 4. olmuş bir hadise"¹⁹

"Hikâye:1. Bir olayın sözlü veya yazılı olarak anlatılması 2. Gerçek ya da tasarlanmış olayları anlatan düz yazı türü, öykü 3. Aslı olamayan söz, olay"²⁰

"Hikâye: Hayâlde tasarlanan meraklı birtakım olayları anlatarak okuyanda heyecan veya zevk uyandıran ve çoğu ancak birkaç sayfa tutan yazı."²¹

"Hikâye: 1. Nakletme, bir vak'a ve macerayı sırasıyla anlatma, söyleme 2. Gerçek veya uydurma ve ekseriya hisse kapmaya mahsus macera ve olaylar."²²

¹⁴ *Lûgat-ı Vankulu*, Hikâye maddesi, C.2, İstanbul, 1218, s.621

¹⁵ Mütercim Âsım, *Terceme-i Kâmûsü'l-Muhit*, Hikâye maddesi, C.3, İstanbul, 1272, s.792

¹⁶ Naci, Muallim, *Lûgat-ı Nâci*, Hikâye maddesi, İstanbul, 1322,s.358

¹⁷ Sami, Şemseddin, *Kamûs-ı Türkî*, Hikâye maddesi, Dersaadet, 1317, s.554

¹⁸ Kadri, Hüseyin Kâzım, *Türk Lûgati*, Hikâye maddesi, C.2, İstanbul, 1928, s.552

¹⁹ Devellioğlu Ferit, Age. , Hikâye maddesi, s.369

²⁰*Türkçe Sözlük*, Hikâye maddesi, T.D.K. Yay., s.645(Türk Dil Kurumu'nun hazırladığı Türkçe Sözlük'te hikâye ve öykü maddesinin birbiriyle örtüşmediği görülmektedir. Bu eserde öykünün birinci anlamı "ayrıntılarıyla anlatılan olay" olarak verilmiştir. Bk: Age., C.2, s.1145; aynı şekilde Türk Dil Kurumu'nun daha önce hazırladığı Türkçe Sözlük'te de "hikâye" kelimesine birinci karşılık olarak "az çok ayrıntıları verilerek anlatılan olay" verilmiştir. Bk:*Türkçe Sözlük*, Hikâye maddesi, TDK Yay., 6.bs., Ankara, 1974, s.380)

²¹ *Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü*, Hikâye maddesi, T.D.K. Yay., İstanbul, 1948, s.53

²² Hayat Büyük Türk Sözlüğü, *Hikâye maddesi*, Hayat Yay., s.528

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

“Hikâye: 1. Olmuş veya olması mümkün olayları yazılı veya sözlü olarak anlatma 2. Bu şekilde anlatılan olay, mesel, kıssa 3. Anlatma, nakletme 4. Olmuş veya olması mümkün olayların anlatılması esasına dayanan edebî tür”²³

“Hikâye: 1. Bir olayın sözlü ya da yazılı olarak anlatılması 2. Öykü 3. Gerçek olmayan uydurulan olay”²⁴

“Hikâye: ar. (Fr.nouvelle, conte; ing. story) Gözlem ya da tasarlama ürünü bir olayı anlatan yazı.”²⁵

Şimdi hikâyenin bazı ansiklopedilerdeki karşılıklarına bakalım:

“Hikâye: Bir olayın sözlü veya yazılı olarak anlatılması; bu şekilde anlatılan olay”²⁶

“Hikâye: Arapça hakeve kökünden türeyen bu kelime “anlatma, benzetme, târih, destan, kıssa, masal, rivâyet” mânâlarını da ifade eder. Hikâye en basit mânâsıyla vak’a demektir; vak’alarla, hikâye yolu ile anlatma, en eski ifade nevi’lerinden biri olup, maksadı dinleyenleri düşündürmekten çok heyecanlandırmaktır; vak’alar, uyandırdıkları heyecan yüzünden alâkayı artırarak ifadeye çekicilik kazandırır.”²⁷

“Öykü: Hikâye olarak da bilinir, gerçek ya da düş ürünü bir olayı edebî bir üslupla aktaran kısa düzyazı, anlatı”²⁸

“Hikâye: Arapça olan kelimenin lügât mânâsı, bir sözü veya bir haberi nakl ve rivayet eylemek, bir kimseden bir söz nakletmektir. Kelime ayrıca, anlatı, benzetme, tarih, destan, kıssa, masal, latife, fıkra, roman, siyer, menkıbe, maktel vb. gibi birbirinden farklı muhtevalara sahip ve fakat umumiyetle olaya dayalı anlatım unsurlarını da karşılamaktadır.”²⁹

Görüldüğü üzere hikâye kelimesi, sözlüklerde ve ansiklopedilerde bazen birbirine çok yakın bazen de uzak tanımlamalarla karşımıza çıkmaktadır. Bu, biraz da “hikâye” kelimesinin edebiyat sahasında olduğu kadar sosyal hayattaki çağrışım gücünden kaynaklanmaktadır.

Edebiyat sahasında hikâye “*olay, vak’a*” anlamlarında kullanıldığı gibi, kelimeyi Servet-i Fünûn muharrirlerinden Halit Ziya, *Hikâye* adlı eserinde “*roman*” karşılığında kullanmıştır:

²³ Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Hikâye maddesi, Rehber Yay., 8.bs., Ankara, 1990, s.476

²⁴Püsküllüoğlu, Ali, *Arkadaş Türkçe Sözlük*, Hikâye maddesi, Arkadaş Yay., Ankara, 1994, s.500(Arkadaş Türkçe Sözlük’te de hikâye maddesi ile öykü maddesi örtüşmemektedir. Bu çalışmada da öyküye karşılık olarak T.D.K. Türkçe Sözlük’te olduğu gibi “*geniş bir biçimde anlatılan olay*” açıklaması verilmektedir.Bk:Age., s.819)

²⁵Özkırımlı, Atilla, *Açıklamalı Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Hikâye maddesi, Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 1991, s.84

²⁶ Meydan Larousse, “*Hikâye maddesi*”, C.5, Meydan Yay., s.850

²⁷ Tansel, Fevziye Abdullah, *agm..*, s.231

²⁸ Ana Britannica, “*Öykü maddesi*”,C.17, Ana Yay., s.314

²⁹ Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, “*Hikâye maddesi*”, Dergâh Yay., C.4, İstanbul, 1981, s.225

“Edebiyat-ı Osmanide mazharı olduğu mevki-i mühimi ihraz edemeyen aksam-ı edebiyattan biri de ecnebi bir kelime altında zıkr etmekten ise Osmanlı lisanına hürmeten ‘hikâye’ namını vereceğimiz kısım-ı edebîdir.”³⁰

Yazdığı romanlar ile Türk romanının babası nâminı kazanan Halit Ziya Uşaklıgil, Osmanlı lisânına hürmeten de olsa, roman kelimesine karşılık olarak gelenekten yana tavır koymuş ve hikâyeyi kullanmayı tercih etmiştir.

Sosyal hayatta da hikâyenin “*Kes şu hikâyeyi*”, “*Boş ver uzun hikâye*”, “*anlattıklarının hepsi hikâye, sadede gel*” gibi kalıplaşmış söz gruplarında karışımıza çıkması kelimenin giriftliğini ve kullanım alanının genişliğini göstermektedir.

b. Batı dillerinde hikâye kelimesi

“*Kelimeler... Kelimeler... Kelimeler...*”
W.Shakespeare

Hikâye, yüzyıllarca tahkiye dünyamızda birden çok tahkiyeli türü kapsayan bir kelime olarak kullanılmıştır. Bizdeki kelimenin bu kapsayıcı anlam genişliğine rağmen batı dillerinde anlatma esaslı edebî türler ve formlar çok çeşitli adlarla karşılanmıştır.

Hikâye; İngilizcede *story, short short story, long short story, tale, yarn, narration*; Almancada *geschichcte, erzählung*; Fransızcada *histoire, narration*; İtalyancada *roconto, storia*; İspanyolcada *cuento, historia* kelimeleri ile isimlendirilmiştir.

Hikâye’nin batı dillerindeki karşılıklarının yanı sıra bu konuda dikkatimizi çeken iki önemli nokta vardır:

1. Hikâye kelimesinin batı dillerindeki karşılıklarının çoğunun aynı zamanda “*tarih*” anlamına gelmesidir. (İngilizcede *story, history*; Almancada *geschichte*; Fransızcada *histoire*; İtalyancada *storia* ve İspanyolcada *historia* kelimeleri aynı zamanda “*tarih*” mânâlarına gelmektedir.)
2. Bizde son zamanlarda “*hikâye yazmak*” fiili yaygın bir şekilde kullanılmasına rağmen, batı dillerinde hâlâ “*hikâye anlatmak*” fiili kullanılmaktadır. [Mesela İngilizcede *story* ile *narrate* kelimeleri fiil olarak “*hikâye anlatmak*”tır.³¹ Aynı şekilde Almancada *hikâye anlatmak* “*Geschichten erzählen*”³² söz grubu ile karşılanmaktadır.]

Görüldüğü üzere “*hikâye*” kelimesi; gerek batı, gerekse doğu dillerinde çoğunlukla “*bir vak’ayı anlatmak ya da taklit etmek*” eylemi ile birlikte verilmektedir.

c. Hikâye öykü müdür? Öykü hikâye midir?

“*Öykünürmüş leblerine la’l ü yâkût ey sanem*
Gâlibâ işbu gûnahtır anları taş eyleyen.”³³
Necâtî

³⁰ Uşaklıgil Halit Ziya, *Hikâye*, Haz:Nur Gürani Arslan, Y.K.Yay., İstanbul, 1998, s.20-21

³¹ Redhouse İngilizce-Türkçe Sözlük, Sev Matbaacılık ve Yayıncılık A.Ş. Yay., 29.bs., İstanbul, 1999, s.648,961

³² Von Karl Steuerwold, *Türkçe-Almanca Sözlük*, ABC Kitabevi Yay., İstanbul, 1988, s.390

³³ Tarlan, Ali Nihat, *Necati Bey Divanı*, Akçağ Yay., Ankara, 1992, s.326

Öykü kelimesi, çağrışımı çok kuvvetli, girift olan “hikâye”yi dilimizden kovmak üzere ortaya atılmış uydurma bir kelime olarak yorumlanabilir. Öykü kelimesinin uydurma olmasının yanı sıra dikkate şayân bir diğer taraf, kelimenin türetilmesinde uygulanan alelâde yöntemdir. Bir şeyi taklit etmek mânâsındaki “Öykün-”³⁴ fiilinden “öykü” gibi bir ismin türetilişi, fiil kökünün yok sayılarak kelimenin değiştirilmesi, dilbilgisi mantığına aykırıdır.

Eserlerinde Şark hikâyesi ile modern hikâyeyi birbirinden ayırmak için öyküyü kullandığını belirten Ömer Leksiz, kendisiyle yapılan bir konuşmada bu konu üzerine şunları belirtir:

“Öykü, “hikâye”yi dilimizden kovmak üzere uydurulmuş ama yerine uydurulduğu kelimeyi kovmak bir yana onun kıyıcılığına, biraz ürkek bir halde tutunuvermiş. Çünkü “kes şu hikâyeyi” demişiz de, “kes şu öyküyü” dememişiz, ya da “onun anlattıkları hikâye” demişiz de “onun anlattıkları öykü” dememişiz. “Hikâye”yi telmihli, tecahül-i arifli, tevriyeli, istiareli kalıplarla rahatça kullanırken “öykü”yü daha çok edebiyatla ilişkilendirerek kullanmışız. Buna göre, yaşayan iki sözcüğün farklı içerikler yüklenerek kullanılması, bir zorunluluk olarak belirmiş.”³⁵

M. Kayahan Özgül de, hikâye kelimesi yerine öykü’nün kullanılmasını eleştirir:

“İlginç olan o ki, Türkçe’yi özleştirme furçası içerisinde “hikâye” kelimesini gerici bularak dilimizden atmaya çalışırken, modern bir edebî form olduğunu hiç umursamadan, hikâyenin ancak yüzlerce yıl evvelki “öykünme”(taklit) mânâsını karşılayabilen bir kelimeyi, “öykü”yü türettik. Akıllara sezâ bir gericilik!”³⁶

Günümüz Türk edebiyatında bu konuda farklı algılamaların yaşandığı gözlemlenmekte ve bu durum süreli yayınlara da yansımaktadır. (Mesela *Hece Öykü*, *İmge Öyküler*, *Kül Öykü*, *Notus Öykü* dergileri “öykü”yü tercih ederken; *Türk Edebiyatı*, *Dergâh*, *Edebiyat Otağı* gibi dergiler “hikâye” kelimesini kullanmaktadır.)

Eğer öykü kelimesi gerçekten modern hikâye ile klâsik Şark hikâyesi arasındaki farkı göstermek ve bahsedilen edebî türü sadece edebiyatla ilişkilendirmek için kullanılıyorsa akla şu sorular gelmektedir:

1) Öykü=hikâye midir? Bu iki edebî terim, eğer aynı anlamı karşılamıyorsa, neden ülkemizde Türkçe dilbilgisi alanında yazılan yüzlerce kitapta, sözlüklerde, ansiklopedilerde hâlâ eş anlamlı sözcüklere örnek olarak verilmektedir?

2) Günümüzde yazılan “bütün hikâyeler” öykü müdür?

3) Modern hikâye(öykü) ile hikâye arasındaki hangi farklar, hikâyeye öykü deme gereğini ortaya çıkarmıştır?

4) Karşımızdaki edebî eserin hangisinin öykü, hangisinin hikâye olduğuna karar vereceğimiz kriterlerimiz nelerdir?...

³⁴ Bu fiil, Anadolu ağızlarında taklit etmek anlamında “ağza ökenmek” (ö harfi uzun telaffuz edilerek) şeklinde hâlâ kullanılmaktadır.

³⁵ Leksiz, Ömer[Söyleşi], “*Türk Öykücülüğünün Yüz Yıllık Hikâyesi*”, *Dergâh*, S.106, Aralık 1998, s.12

³⁶ Özgül M. Kayahan, agm., s.31

Öykü kelimesi ile ilgili bu terim karmaşası, içerisinde öykü kelimesinin geçtiği edebî tür/form adlandırmalarında da karşımıza çıkmakta; mesela Batı edebiyatlarındaki *short-short story*’e karşılık olarak Türk edebiyatında artık “küçürek öykü”, “minimal öykü”, “minimalist öykü”, “kısa kısa öykü”, “mini öykü” gibi kullanımlar yaygınlaşmaktadır.³⁷

III. Sonuç

“Kenâre gelmiş iken yâr-ı çârdeh-sâle
Hikâyet-i gam-ı deh-sâlenin zamânı mıdır?”³⁸
Nazîm

Arapça ha-ke-ve kökünden türeyen ve “taklit etmek, bir nesneye benzemek, nakletmek, nakil” gibi ilk anlamlara gelen *hikâye*, yüzyıllardır tahkiye dünyamızdaki vak’aya dayalı edebî türleri/formları kapsayan bir kelime olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hikâye, kelime olarak giriftir, kapsayıcıdır; bu sebeptendir ki Servet-i Fünûn yazarlarından Halit Ziya Uşaklıgil, geleneğe uyarak “*Hikâye*” adlı eserinde hikâye kelimesini “roman” karşılığında kullanmıştır. Sosyal hayatta “Boş ver, uzun hikâye” gibi çeşitli ifade kalıpları içerisinde sık sık kullandığımız hikâye kelimesinin, batı dillerinde pek çok kelime veya kelime grubu ile karşılandığı görülür.

Sözlük ve ansiklopedilerde hikâye kelimesine karşılık olarak bazen birbirine çok yakın, bazen de uzak tanımlamalar yapılmıştır. Bu tanımlamalarda, hikâyenin diğer edebî tür veya formlarla farklı/benzer yönleri, doğu ve batı edebiyatlarındaki tarihî gelişimi, yapısı... gibi özellikler göz önüne alınmamış, bu sebeple de genellikle tekrarlara düşülmüştür.

Öykün- fiil kökünden türetilen öykü ise, hikâye kelimesine karşılık olarak kullanılmaya başlamıştır. Ülkemizde kaleme alınan yüzlerce dilbilgisi kitabında, sözlüklerde, ansiklopedilerde hikâye ve öykü; anlamdaş kelimelere örnek gösterilmesine rağmen, iki kelimenin özellikle son dönem Türk edebiyatında farklı anlamlar yüklenerek kullanıldığı görülmektedir. Bu durum süreli yayınlara da yansımakta, fakat hikâye ve öykü kelimeleri arasındaki anlam farklılığı sebepleriyle birlikte ortaya konulmadığı için bu edebî terim karmaşası sürüp gitmektedir.

Edebiyat; bir sanat dalı olmakla birlikte, bir bilgi alanının ve edebî eserleri inceleyen bir bilim dalının da adıdır. Edebiyat biliminin gelişmesi için de öncelikle kavram ve terimlerin yerli yerine oturması, bu sayede edebiyat metodolojisinin ve terminolojisinin sağlam bir zemin üzerine inşâ edilmesi gerekir. Bu noktadan hareketle hikâyenin eksiksiz bir tanımının yapılması ve öykü ile hikâye arasındaki farkların ortaya konulması edebiyat bilimi açısından bir zaruret olarak görülmektedir.

KAYNAKÇA

Aktaş, Şerif, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Akçağ Yay., 2.bs., Ankara, 1991.

Ana Britannica, *Öykü maddesi*, C.17, Ana Yay., s.314

³⁷Bk:Hece Öykü, Öyküde Sözcük Ekonomisi: Kısa Kısa(Küçürek) Öykü-1, S.19, Şubat-Mart 2007, s.30-85;Korkmaz, Ramazan, “Küçürek Öykü”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Kültür ve Turizm Bak.Yay.,C.IV, İstanbul, 2006, s.475-479

³⁸ Onay, Ahmet Talât, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, M.E.B. Yay., 2.bs., İstanbul, 2004, s.145

- Barthes, Roland, *Anlatıların Yapısal Çözümlemesine Giriş*, Çev:Mehmet Rifat-Sema Rifat, Gerçek Yay., İstanbul, 1988.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi Yay., 13.bs., Ankara, 1996.
- Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Rehber Yay., 8.bs., Ankara, 1990.
- Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü*, T.D.K. Yay., İstanbul, 1948.
- Hayat Büyük Türk Sözlüğü, Hikâye maddesi*, Hayat Yay., b.y.y., b.t.y., s.528
- Hece Öykü, *Öyküde Sözcük Ekonomisi: Kısa Kısa(Küçürek) Öykü-1*, S.19, Şubat-Mart 2007, s.30-85
- Kadri, Hüseyin Kâzım, *Türk Lügati*, C.2, İstanbul, 1928, s.552
- Korkmaz, Ramazan, *"Küçürek Öykü"*, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Kültür ve Turizm Bak.Yay.,C.IV, İstanbul, 2006, s.475-479
- Lekesiz, Ömer, *"Türk Öykücülüğünün Yüz Yıllık Hikâyesi"*, Dergâh, S.106, Aralık 1998.
- Macdonald, D. B, *Hikâye maddesi*, İslâm Ans., C.5, s.447
- Meydan Larousse, *Hikâye maddesi*, C.5, Meydan Yay., s.850
- Mütercim Âsım, *Terceme-i Kâmûsü'l-Muhîr*, Hikâye maddesi, C.3, İstanbul, 1272, s.792
- Naci, Fethi, *"Türkiye'de Roman Var mı?"*, Eleştiri Günlüğü, Özgür Yay., İstanbul, 1986.
- Naci, Muallim, *Lûgat-ı Nâci, Hikâye maddesi*, İstanbul, 1322, s.358
- Onay, Ahmet Talât, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, M.E.B. Yay., 2.bs., İstanbul, 2004.
- Önal, Mehmet, *"Tahkiyeli Eserleri Tahlil Planı Hakkında Bir Deneme"*, Umay Günay'a Armağan, Feryal Yay., Ankara, 1996, 124-134
- Özgül, M.Kayahan, *"Hikâyenin Romanı"*, Hece, Türk Öykücülüğü Özel Sayısı, S.46-47, Ekim-Kasım 2000.
- Özkırımlı, Atilla, *Açıklamalı Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 1991.
- Par, Arif Hikmet, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Sözlük*, Serhat Yay., İstanbul, 1984.
- Püsküllüoğlu, Ali, *Arkadaş Türkçe Sözlük*, Arkadaş Yay., Ankara, 1994.
- Redhouse İngilizce-Türkçe Sözlük*, Sev Matbaacılık ve Yayıncılık A.Ş. Yay., 29.bs., İstanbul, 1999.
- Şemseddin Sami, *Kamûs-ı Türkî, Hikâye maddesi*, Dersaadet, 1317, s.554
- Tansel, Fevziye Abdullah, *Hikâye maddesi*, Türk Ans., C.19, s.231
- Tarlan, Ali Nihat, *Necati Bey Divanı*, Akçağ Yay., Ankara, 1992.
- Tural, Sadık, *Zamanın Elinden Tutmak*, Ecdâd Yay., 2.bs., Ankara, 1991.
- Tural, Sadık, *"Roman Teorisi Üzerine Düşünceler"*, Türk Yurdu, Türk Romanı Özel Sayısı, C.20, S.153-154, Mayıs-Haziran 2000.
- Türkçe Sözlük*, TDK Yay., 6.bs., Ankara, 1974.
- Türkçe Sözlük*, C.2, TDK Yay., Ankara, 1988.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Hikâye maddesi*, Dergâh Yay., C.4, İstanbul, 1981, s.225
- Uşaklıgil, Halit Ziya, *Hikâye*, (Haz:Nur Gürani Arslan), Y.K.Yay., İstanbul, 1998
- Vankulu, *Lûgat-ı Vankulu, Hikâye maddesi*, C.2, İstanbul, 1218.
- Von, Karl Steuerwold, *Türkçe-Almanca Sözlük*, ABC Kitabevi Yay., İstanbul, 1988.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

19. YÜZYIL METİNLERİNDE GENEL BİR TERCİH: “YAHUT”LU BAŞLIK KALIPLAŞMASI

Cem Şems TÜMER*

ÖZET

Metne uygun bir başlık koymak, her dönemde edebiyatta önemli bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazı dönemlerde, çeşitli sebeplerle yazarların eserlerine isim verirken ortak hareket ettikleri görülebiliyor. İşte edebiyatımızın hızla Batılılaştığı 19. yüzyılda; telif, tercüme, ilmi, edebî birçok eserde, “yahut” bağlacı kullanılarak kitaba isim vermede dikkat çekici bir yaygınlık görülmesi, bunun dönemin önemli bir tercihi ya da gizli bir modası olduğunu düşündürmektedir.

Anahtar Kelimeler: 19. Yüzyıl, kitap başlıkları, “yahut”, edebî alışkanlık

A COMMON PREFERENCE IN THE TEXTS OF THE 19TH CENTURY: THE TITLE CASTING WITH “YAHUT”

ABSTRACT

To determine a suitable title for a text poses an important matter in literature in every period. In some periods, it has been seen that the writers take common action for some reasons while giving names to their texts. In the 19th century, in which Turkish literature tended to westernize, “yahut” coordinator was used in translations, many scientific and literary works, which was quite common in giving title to the book. This suggests that the use of “yahut” is an important choice or a literary habit of the period.

Key words: 19th century, title of book, “yahut”, literary habit

I - Öğretim Kademelerinden Edebiyat Dünyasına Önemli Bir Mesele: Yazıya Başlık Bulmak

Hangi türde olursa olsun, bir metin oluşturmada en önemli meselelerden biri, metne uygun bir başlık bulabilmektir. Kısa olsun, kitap hacminde olsun bir metin ancak başlığıyla birlikte anlam bütünlüğü kazanabilir.

Genel anlamıyla *kompozisyon bilgisinin* ve *yazılı antlının* da bir meselesi olan *yazıya başlık bulmak*; ülkemizde ilkokuldan üniversiteye kadar öğretimin her kademesinde ve nihayet edebiyat metinlerinde bünyesinde çeşitli sıkıntıları, yanlışlıkları barındıran karmaşık bir görüntü arz eder.

İlkokullarda, öğrencinin yazıya alışması ve daha kolay yazı yazabilmesi için, metni bitirdikten sonra başlık bulmasının hoş görülmesi, sonraki yıllar için yanlış bir alışkanlığın doğmasına sebep olmaktadır. Öğrenciler ya bir başlık bulup uzun süre metnin içini doldurmaya çalışmakta, ya da konunun çağrıştırdığı her şeyi yazarak genel bir başlıkla yazısını tamamlayabilmektedir. Yani kendilerine özgü bir bakış açısıyla konuyu ele alabilme, bu doğrultuda sınırlandırabilme ve bunun çarpıcı ya da ilgi çekici bir ifadesi olan güzel bir başlıkla yazıyı tamamlayabilme kolay kolay mümkün olmamaktadır.

Kompozisyon kitaplarında “başlık” konusunda genellikle birbirine yakın şeyler söylenmektedir. Başlık o yazıda işlenecek fikrin izlerini taşır. Başlık konu demek değildir. Konu kelimesinin anlamı başlığa göre daha geniştir. İyi bir

* Yrd. Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, cmstumer@mynet.com

başlık konuyu değil yazıdaki esas fikri kapsar, okuyanların esas fikre dikkatini çekmeye yarar. “Bir başlığın iyi olabilmesi için (1) yazının esas fikrini tesirli bir surette ifadesi, (2) uzun değil kısa, birkaç kelimeden ibaret bulunması, (3) câzip ve mânâlı olması lâzımdır.”¹

Bu arada yazı türlerine göre başlığın da farklı kullanılabileceğini unutmamak gerekir. Bir edebî metinle sanat yazısının, bilimsel bir makale ya da kitapla bir gazete yazı başlığının eş değer tutulması doğru olmaz. Kaldı ki aynı tür içerisinde bile farklı yaklaşımlar olabilmektedir. Örneğin 1998 yılında günlük tirajı en çok bulunan ulusal gazetelerdeki köşe yazarlarının yazılarında Türkçe kullanımı ile ilgili durum tespiti yapıldığı bir çalışma, bu tür yazıların başlığının %70 oranında konuyu, %30 oranında ana fikri yansıttığını ortaya koymuştur.² Bununla beraber geçmiş için, en azından konumuz olan 19. yüzyıl için geçerli olmasa da, bu gün için başlık konusunda bazı ortak noktalara da gidilebilir: “Bilimsel yazılar ve bu yazıların alt başlıkları dışındaki sanat yazılarında uzun başlıklardan mümkün olduğu kadar kaçınmak lâzımdır. Uzun başlıklar daha işin başında yazının etkisini azaltır. Roman, hikâye, şiir, tiyatro vb. itibari metinlerin başlıkları incelendiğinde hepsinin bir, iki, yahut en çok üç kelimeden oluştuğu görülecektir.”³

II- Bir Metin Unsuru Olarak Roman Adları

Günümüz metin bilgisine doğru gelindiğinde ise, “başlık” meselesini “yazardan kaynaklanan metin dışı öğeler” içerisinde değerlendirmenin mümkün olduğu görülür.⁴ Bu açıdan bakıldığında başlık artık klasik kompozisyon bilgisinin dışında daha fonksiyonel bir anlam taşımaya başlamıştır. Başlığın okunacak metni diğerlerinden ayırt etmeyi sağlayan, okuyucunun bir kitabevinde diğerleri arasından bu kitaba yönelmesini sağlayan önemli bir işlevi vardır. Bir bakıma başlık gelecekte söylenecek (yani okuyucunun okuyacağı) metinle ilgili bilgilerin tümünü kapsayıcı bir ön söyleme biçimidir.

Roman başlıkları yalnızca sözdizimsel bir açıklama değildir. Dikkatli bir okur için kahraman, olay ya da anlatıda geçen bir durumla ilgili önemli ipuçları da verebilir. Başlıkta anlatıdaki kahraman ya da kahramanların toplumsal durumu, dinsel yanı, serveti, medeni durumu, kendisini belirten önemli bir fiziksel yanı, ruhsal yönü, ya da bir başka yanı belirtilebilir. Ya da olayla ilgili (eylemin değeri olumlu/olumsuz, başarılı/başarısız), sürekliliği ya da bitmişliği) olayın geçtiği yer, zaman ya da olgu ile ilgili olabilir. Bu bakımdan seçilecek başlık metinle ilgili olmalıdır, metindeki tüm yönleri ayrıntılı olarak ortaya koymadan içerikle ilgili önemli bir ipucu vermelidir.⁵

Ayrıca, roman adlarının hem eser okunmadan, hem de okuma anında hatta okunduktan sonra, ayrı ayrı işlevleri vardır. Okuma anında, okur romanın adını hep kafasında taşıyarak gerektiğinde bununla karşılaştırmalar yapar. Başlık, metni doğru anlamada katkı sağlar. Eser okunduktan sonra ise, okurlar söz konusu romanları bu ad ile kodlayıp belleklerinde saklarlar. Eserin dünyası, bu roman adının geçmesiyle okurun gözünde canlanır.⁶

Kullanılan sözcük ya da tümce bakımından da başlıklar arasında ayırt edici yönler bulunabilir. Dilimizde yayınlanmış, ya da başka ülkelerde yayınlanmış

¹ Fevziye Abdullah Tansel, *İyi ve Doğru Yazma Usulleri*, Ötüken Yayınevi, 3. bs., 1975, s. 7.

² Mehmet Kurdayoğlu, 1998 Yılı İçinde Ulusal Gazetelerimizdeki Yazarların Köşe Yazılarında Türkçeyi Kullanma Becerileri Üzerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkçenin Eğitimi ve Öğretimi Bilim Dalı, Çanakkale 2000, s. 25.

³ Şerif Aktaş-Osman Gündüz, *Yazılı ve Sözlü Anlatım Kompozisyon Sanatı*, Akçağ Yayınevi, 1. bs., Ankara 2001, s. 65.

⁴ Doğan Günay, *Metin Bilgisi*, Multilingual Yayınevi, İstanbul 2001, s. 44.

⁵ Günay, *age*, s. 47.

⁶ Fatih Tepebaşı, *Edebiyat ve Roman*, Çizgi Kitabevi, Konya 2001, s. 48.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

anlatılarda değişik türde başlıkların kullanıldığını görebiliyoruz. Örneğin tek bir harf (Ferit Edgü, **O**, 1977; Georges Perec: **W**; Philippe Sollers: **H**), tek bir sözcük (Peyami Safa, **Canan**, 1925; Kerim Korcan, **Linc**, 1967; Yaşar Kemal, **Kimsecik**, 1980), bir formül ya da sayı (Firuzan **47'liler**, 1974; Peride Celal, **Üç Yirmi Dört Saat**, 1977; Güney Dal, **E5**, 1979), bir tümce (Oktay Akbal, **İnsan Bir Ormandır**, 1975, Hidayet Karakuş, **Yağmurlar Nereye Yağar?**, 1981) olabilir.

Genel olarak anlatılarda en sık kullanılan başlık türünün kahramanla ilgili olduğu söylenebilir. Her dönemde romana verilen ad, kahramanın adı olarak kullanılagelmıştır. Bu ad yalnızca kahraman adı (Güzide Sabri, **Necla**, 1941; Orhan Kemal, **Murtaza**, 1952; Orhan Hançerlioğlu, **Ali**, 1955; Kemal Bilbaşar, **Cemo**, 1966; Fatma İrfan Serhan, **Marziye**, 1979), kahraman olduğu var sayılan belirsiz bir kimlik (Peyami Safa, **Sözde Kızlar**, 1923; Yusuf Atılgan, **Aylak Adam**, 1959; Selçuk Baran, **Bir Solgun Adam**, 1975), kahramanı belirten bir yönle birlikte ad (Mahmut Yesari, **Pervin Abla**, 1927; Sabahattin ali, **Kuyucaklı Yusuf**, 1937; Yaşar Kemal, **İnce Memed**, 1955; Suat Derviş, **Fosforlu Cevriye**, 1968; Muzaffer İzgü, **İlyas Efendi**, 1971) ya da kahramanın ailesi (Ercüment Ekrem Talu, **Çömlekoğlu ve Ailesi**, 1945; Tarık Dursun K, **Rıza Bey Aile Evi**, 1957; Orhan Pamuk **Cevdet Bey ve Oğulları**, 1982) biçiminde olmuştur. Bu tür başlıklar okuyucu için önemli ipuçlarıdır denilebilir. Bununla birlikte toplumsal bir durumu, tarih, yer, zaman ya da başka yanları belirten başlıklar da vardır.

“Ancak özellikle yazınsal anlatılardaki her başlık, okuyucuya bu kadar yardımcı olmayabilir. Başlık, okunacak metinle ilgili önemli bir ipucu verebileceği gibi, bir bilmece ya da gizeme dayalı da olabilir. Örneğin Boris Vian’ın **Pekin’de Sonbahar** (L’Automne ‘a Pekin) olay ne Pekin’de geçer ne de sonbaharda. Ya da Claude Mauriac’ın **Markiz Saat Beşte Çıktı** (Marquise Sortit ‘a Cinq Heures) adlı romanında gerçek anlamda soylu bir kişinin, bir markizin öyküsü anlatılmaz. Aslında yazar bu sözcüklerle bir roman yazmak istemediği için böyle bir başlık vermiştir”.⁷

Bütün bunlardan sonra romanlarda başlığın sahip olduğu işlevleri şöyle sıralayabiliriz:

- 1- *Eстетik ve Edebî İşlev*: Bunların birbirinden ayrı düşünülmemesi gereklidir. Eстетik işlevden yazarın öteden beri sahip olduğu edebiyat anlayışı, edebî işlevden ise yazarın özellikle söz konusu romanına katmak istediği değer anlaşılmalıdır.
- 2- *Merak Uyandırma*: Roman okuru, öncelik vermese bile, diğerlerinin yanında biraz da katılma veya paylaşım sonucu doğan merak ile beslenir. Bu yüzden yazarlar merak unsuruna ayrıca özen gösterirler.
- 3- *Etkileme*: Dilin imkânlarından yararlanarak, çarpıcı adlar yardımıyla, geniş bir yelpazede yer alan okurların değişik beğenilerine hitap etmeye ve onları daha başlangıçta bir şekilde etkilemeye çabalanır.
- 4- *İmge Dünyasına Seslenme*: Edebîyat eseri, ancak okuyucusuna ulaşarak çıktığı yolculuğu tamamlar. Yalnızca yazarın imge dünyası değil, okurun imge dünyası da söz konusudur. Dolayısıyla başlık bütün okur kitlesine ve onların imge dünyasına hitap eder.
- 5- *Ekonomik Kaygılar*: Hiç kuşkusuz her yazar, eserlerinin geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmasını ister. Böyle bir amacın gerçekleşmesinde ilk adımlardan birini eserin adı oluşturur.⁸

⁷ Günay, *age*, s. 47-48.

⁸ Tepebaşılı, *age*, s. 48.

III- 19. Yüzyıla Ait Kitap İsimlerinde Önemli Bir Tercih

Günümüzde metinler için böyle bir anlamı ve fonksiyonu olan başlık konusu acaba edebiyatımızın Batılılaşmaya başladığı, yeni türlerin ve yeni bir okuyucu kitlesinin ortaya çıktığı 19. yüzyılda nasıl bir görünüm arz ediyordu?

Bu soruya cevap vermeden önce, yazım kurallarında devirlerin tercihlerinin belirleyici olduğunu gözden uzak tutmamak gerekir. Eskiden yazı *yazma sanatı* birbirinden anlam bakımından az çok farklı kelimelerle “*inşâ, kitâbet, tahrir*” gibi kavramalarla ifade edilirdi. Bunları öğreten kitaplara da *kompozisyon tekniği* karşılığı olarak “*usûl-i kitâbet, usûl-i inşâ, usûl-i tahrir*” adı verilirdi. O devre ait bu çeşit kitaplar gözden geçirilirse, bugün için tamamını kabul edemeyeceğimiz birtakım kuralların mevcut olduğu görülür. Dille beraber ifade tekniğinin de gelişmesi ve değişmesi son derece doğaldır. Bu tercihler devirlere göre değişebileceği gibi, aynı devir içerisinde şahsiyetlere göre de farklılıklar gösterebilir.

Ancak 19. yüzyılda, bariz bir şekilde, kitap başlıklarında “*yahut*” bağlacının tercih edildiği görülmektedir. Hatta bazı araştırmacılar tarafından Türk aydınının ve bütünüyle Türk toplumunun, sancıları bugüne kadar uzanacak bir biçimde, gelenekle modernlik, kendisi kalmakla Batılılaşma tercihleri arasında bocaladığı bir zaman dilimi olan 19 yüzyıl *bir kitaba ad koyma bakımından* “*Yahutlar Asrı*”⁹ olarak da değerlendirilebilmektedir.

Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesinde bulunan Seyfettin Özege Bağış Kitapları Koleksiyonunu incelediğimizde, (1289 (1873)–1929) tarihleri arasında yayımlanmış *Arap Harfli Türkçe Eserlerden* 226’sının isminde “*yahut*” denkleştirme bağlacının kullanıldığını görmekteyiz.* “*Farsça yâ bağlacı ile hod kelimesinin birleşmesinden oluşan bu bağlaç Türkiye Türkçesinde birbirine denk veya birbirinin yerini alabilecek seçenekli iki ögeyi birbirine bağlar ve bağladıkları ögelerden sonra gelir*”.¹⁰

Yukarıda verilen tarihler arasında yayımlanmış olan ve adında “*yahut*” bağlacı bulunan kitapların tarihlere ve türlerine göre dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. (Tabloya yalnızca yazar adı ve tarihi belli olan kitaplar alınmıştır.)

Yıl	Telif Edebî	Telif İlmî	Çeviri Edebî	Toplam
1289-1873	1	-	-	1
1290	-	1	1	2
1291	6	-	3	9
1292	5	-	-	5
1293	1	-	-	1
1294	-	1	-	1
1295	-	1	1	2
1296	-	-	1	1
1297	1	-	-	1
1298	2	1	-	3
1299-1883	2	-	2	4
1301	5	1	2	8
1302	5	1	-	6
1303	6	-	2	8

⁹ M. Fatih Andı, *Hayata Edebiyatla Bakmak*, 3F Yayınevi, 2. bs., İstanbul 2007, s. 37.

* Yazar adı olmayanlar ve tarihsizlerle bu sayı 290’a ulaşmaktadır. Bu katalogta olmayanlar veya gözden kaçanlarla bu sayı daha yukarı çıkabilir. Biz, katalogta görebildiklerimizin tamamının bibliyografik bilgilerini, makalenin sonunda *Ek*’te gösterdik. Bunu yaparken aynı kitabın mükerrer baskılarını çıkardık ve *Özege Katologu*’nun imlâsına uyduk.

¹⁰ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK Yayınları, Ankara 2003, s. 1114.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

1304	9	4	1	14
1305	2	1	-	3
1306	3	3	5	11
1307	3	2	8	13
1308	10	4	6	20
1309-1893	-	-	2	2
1310	1	1	3	5
1311	1	2	2	5
1312	-	1	-	1
1313	3	2	3	8
1314	1	2	-	3
1315	1	1	-	2
1316	1	3	-	4
1317	1	1	-	2
1318	-	3	-	3
1319	1	-	-	1
1320	-	1	-	1
1323	1	-	-	1
1324-1908	3	-	-	3
1325	6	1	-	7
1326	9	1	3	13
1327	10	7	-	17
1328	5	3	1	9
1329	1	2	-	3
1330	1	1	-	2
1331	-	1	-	-
1332-1917	2	-	-	2
1335	-	1	4	5
1337	3	-	-	3
1338	2	-	1	3
1339	1	-	-	1
1922	-	-	1	1
1925	2	-	-	2
1926	-	1	-	-
1927	-	-	1	1
1928	1	-	-	1
1929	-	-	1	1
Genel Toplam	118	54	54	226

Arap Harfli Türkçe Eserler göz önüne alındığında “yahut”lu isimlendirmenin ilk kez Namık Kemal’in meşhur tiyatro eserinde ortaya çıktığı görülmektedir: **Vatan Yahut Silistre** (1289–1873)

1291 (1875) tarihinde ise bu sayı 9’a yükselmiştir. Bu dokuz eser arasında Tanzimat devrinin önemli yazarlarından Ahmet Mithat Efendi (**Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul’da Neler Olmuş; Hasan Mellâh Yahut Sır İçinde Esrar**) ve Recaizâde Mahmut Ekrem (**Vuslat Yahut Süreksiz Sevinç**) dikkati çekmektedir.

Bu tarihteki üç çeviriden ikisi Victor Hugo’ya aittir. Tercümelerde bir adaptasyon izlenimi veren, bu eserlerin orijinallerinde olmadığı halde “yahut”

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

bağlacının kullanılmasına 19. yy.'da yaygın olarak rastlanılmaktadır. Meselâ V. Hugo'nun 1835 tarihli **Angelo** isimli eseri, **Ancelo Mali Piyeri Yahut Venedik Barbari** (A(hmet) B(edrettin)-1291) şeklinde çevrilmiştir.

Yaklaşık olarak edebiyatımızın hızla Batılılaştığı ve *Tanzimat'ın II. Devresi*yle *Ara Nesil* dönemine denk gelen 1302/1886-1308/1892 yılları arasında, “yahut”lu kitap isimleri birdenbire anlamlı bir şekilde yükselerek 75'e ulaşmıştır.

Bu yıllarda edebiyatımızın Batılılaşmasında iki önemli isim olan Abdülhak Hamit Tarhan ve Recaizâde Mahmut Ekrem'in kitaplarına isim verirken “yahut” bağlacını kullandığı görülür. (**Divaneliklerim Yahut Belde**- 1303-1887, **Tezer Yahut Melik Abdurrahman-ı Salis**- 1297-1881; **Muhsin Bey Yahut Şairliğin Hazin Bir Neticesi**- 1307-1891) Ahmet Mithat Efendi ise **Gürcü Kızı Yahut İntikam** (1306-1890) adlı eseriyle bu modayı devam ettirir.

Aynı dönemde bu bakımdan en çok dikkati çeken isim, *Ara Nesil* şairi Mehmet Celâl olmuştur. Marazî denilecek seviyede bir hassasiyet sahibi olan Mehmet Celâl, kitaplarından 19 tanesini “yahut” bağlacını kullanarak isimlendirmiştir.

Ara Nesil'in bu meşhur velûd şairinin bu tarz isimlendirmeyi şiirden fikrî eserlere varıncaya kadar bu kadar çok kullanmış olması, tesadüfî olmaktan çok, devrin modasına uygun bilinçli bir tercih gibi görünmektedir. Örneklemek gerekirse;

Siir Kitabı: **Sultan Osman Gazi Yahut Bir Sayyâd-ı Hümâyûnbaht** (1308-1892)

Roman: **Dehşet Yahut Üç Mezar** (1886)

Uzun Hikâye: **Hâlâ Seviyor Yahut İftirak** (1891),

Vicdan Azapları Yahut Bilinmeyen Kıymet (1891)

Mensûre: **İstîrak Yahut Nesirlerim** (1886)

Fikrî Eser: **Terâcim-i Ahvâl-i Meşâhir Yahut Zamanımızın Osmanlı Üdebâ ve Muharririni Ahmet Rasim Bey** (1900)

Edebiyat Bilgileri ve Kompozisyon: **Musahhah, Mükemmel ve Mufassal Gülşen-i Muharrerât Yahut Muharrerât-ı Resmiye ve Gayr-ı Resmiye ve Tüccâriye** (1889)

Yine aynı yıllarda eserler vermiş olan tiyatro yazarı Ferâizcizâde Mehmet Şakir'in de altı eserinden üç tanesi bu şekildedir: **İcâb-ı Gurur Yahut İnkılâb-ı Muhabbet** (1883), **Teehül Yahut İlk Göz Ağrısı** (1884), **İnatçı Yahut Çöpçatan** (1884)

Ayrıca aynı nesil içerisinde değerlendirilen Nabizâde Nâzım, Mehmet Ziver, Mustafa Reşit, Halil Edip gibi diğer şairlerin eserleri dikkate alınırsa, bu dönemde bahsi geçen isimlendirmenin moda olmaya doğru yaygınlık kazanmaya başladığı görülür: Nabizâde Nâzım, **Mini Mini Yahut Yine Heves** (1303-1887); Mehmet Ziver, **Tecrübe-i Kalem Yahut Anibal** (1303-1887); Ahmet Rasim-Mustafa Reşit, **Hazine-i Mekâtib Yahut Mükemmel Münşeât** (1309-1893); Halil Edip, **İki Refika Yahut Bir Nümune-i İzdivac** (1304-1888)

Hattâ bu yıllarda “yahut”lu başlık kalıplaşmasının tanınmamış yazarlar tarafından bile kullanılması bu tavrın özellikle tercih edildiğini göstermektedir. Ancak bu tür yazarların yaklaşımları bazen tenafür yaratacak düzeydedir ve pek başarılı görünmemektedir: **Hilekâr Karı Yahut Hilekârın Mumu Yatsıya Kadar Yanar** (Yağcızâde A. Nuri, 1302-1886); **Lüleci Yekta Efendi Yahut İyilik Eden İyilik Bulur, Garip Çocuk Yahut Doğruluk İnsana Yardım Eder, Eskici Kasım** (A. Cemil, 1303-1887 – üç hikâye bir arada-) Bazen de hem içerisinde bir öz eleştiri ve ironi taşıyan, hem de eserin içeriğini çok açık bir biçimde ele veren **Romancıklarım Yahut İşsiz Zamanın Mahsulü** (Salahî, 1303/1304) gibi başlıklara da rastlanmaktadır.

Bu dönemde ve ileriki yıllarda bazen ilmi eserlerde bile bu tarz isimlendirmeye gidilmesi ise, bu işin bir alışkanlık ya da moda haline gelmeye başladığı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

yönündeki kanaatimizi güçlendirmektedir: **Batn-ı Küm Yahut Fransızca Efâl-i Gayr-i Kıyasiye** (Ali Nâzima, 1900), **Çocuklara Münşeât Yahut Rika Hattıyla Mektup Nümûneleri** (Emin, 1312-1896), **Harekât-ı Kevniye Yahut Tahavvülât-ı Arziye** (Haşim Nazmi, 1318-1902), **Allah’ı İnkâr Mümkün müdür? Yahut Huzûr-ı Fende Mesâlik-i Küfür** (Ahmet Hilmi Filibeli, 1327-911), **Vatan-ı Mukaddes Yahut Memâlik-i Osmaniye Coğrafyası** (Behram Münir, 1328-1912), **Edvâr-ı Mısır, Yahut Tarih-i Mısır-ı Kadime Bir Nazar-ı İcmâlî** (İsmail Hakkı, 1327-1911), **Mükemmel İstilahât-ı Kavânin Yahut Mâlûmât-ı Kanuniye Hulâsası** (H. M. Ziyâeddin, 1313-1897)

Tanzimat ve Servet-i Fünûn yıllarından sonra “yahut”lu başlık kalıplaşmasıyla isimlendirilmiş kitap sayısında bir kez de II. Meşrutiyet yıllarında artış olur. 1326/1910-1327/1911 yılları arasında toplam 29 kitap bu şekilde isimlendirilmiştir.

II. Meşrutiyet’in aşırı serbest havası içerisinde, istibdat yönetimi ve hafiye teşkilâtı yeni yayımlanan kitapların hedefi haline gelirken, bu türden kitapların isminde bol miktarda “yahut” kullanılmıştır. Bunlara örnek olarak 1326-1910 yılına ait ; **İstibdatın Vahşetleri Yahut Bir Fedâinin Ölümü** (Şehbenderzâde Ahmet Hilmi), **Bir Hafiye Ailesi Yahut Mazlume-i İstibdat** (Hasan Nadir), **Genç Zabıt Yahut İstibdat Zulûmleri** (Hasan Nazmi), **İstibdatın Son Günü Yahut Zavallı Valide** (İbnülkemaal Ahmet Tevfik) ve 1327-1911 yılına ait; **Cemiyet-i Hafiye İşkenceleri Yahut Bir Següzeşt-i Hunîn** (Hafız Kemal), **Hafiye Darbesi Yahut Bir Kızın İntikamı** (Vahit Lütüf), **Hırs-ı Saltanat Yahut İntikam-ı Meşru-ı Millet** (Mehmet İhsan), **Bekir Ağa Bölüğü Faciaları Yahut Serâir-i İstibdattan Bir Nebze** (M. Nihat), **Sevda-yı Medfun Yahut Safahat-ı İstibdat** (H. Remzi) adlı eserler sıralanabilir.

IV- Kitap İsimlerinde “Yahut” Bağlacı Kullanılmasının Sebebi Ne Olabilir?

M. Fatih Andı, *Bir Kitaba Ad Koymak*, adlı yazısında bu dönemde kitap başlıklarında “yahut” bağlacının sık kullanılmasının sebebini, dönemin sansürcü uygulamaları karşısında bir taktik yahut esneklik gibi göstermeye çalışanlar olduğundan söz etmektedir.¹¹ Bize göre, bu durum belki bazı kitaplar için geçerli olabilir. Ancak önceki paragrafta dile getirdiğimiz gibi sansür kalktıktan sonra da kitaplarda bol miktarda bu tarz isimlendirmeye gidilmesi, “yahut”lu isim vermenin gerçek sebebini sansür olmadığını göstermektedir.

Aslında “yahut” bağlacı başlıkta yazara genel anlamda iki imkân sağlamaktadır: *Açıklama* ve *Sezdırme*. Bu aynı zamanda iki işlev anlamına gelmektedir ve esasen bir edebîlik ölçüsü olarak da kabul edilebilir. Birinci fonksiyon ya daha çok düşünce ve bilgi ağırlıklı eserler, ya da aslında edebî değer taşıyıp, tercüme edilince okuyucuya tanıtılma ihtiyacı duyulan eserlerde hâkim olurken; ikinci fonksiyon daha çok yazarın eserle ilgili kaygılarından ortaya çıkan edebî bir tavır olarak göze çarpmaktadır. Roman adlandırma yollarından söz edilirken, “*ilk başta, eserden ya da okurdan hareketle adlandırmalar yapılabilir. Hatta edebî eserler ile edebî olmayanlar arasındaki farklardan biri buradadır. Edebî olmayanlar daha çok okurdan, diğeri ise eserden hareket eder*”¹² değerlendirmesi de bu görüşümüzü doğrulamaktadır. Bu iki tavrın eserlere nasıl yansıdığını şu şekilde örnekleyebiliriz:

- 1- 19. yüzyılda tiyatro, roman, gezi yazısı, tercüme roman gibi yeni türlerle yüz yüze gelen okuyucuya, kitabı içeriğiyle birlikte şüpheye yer

¹¹ Andı, *age*, s. 39.

¹² Tepebaşılı, *age*, s. 50.

vermeyecek ve okuyucunun merakını çekecek biçimde sunma, tanıtmaya ihtiyacı. (Açıklama-Okurdan Hareket Etme)

Bu aynı zamanda, gerek acemice ortaya çıkan yeni türlerin ilk örneklerine ve gerekse yüksek bir edebî değeri olmaktan ziyade, popüler ve basit macera kitapları tercümelerine oldukça uygun bir isimlendirmedir. Meselâ, **Anadolu ve Rumeli'ye Bir Küçük Seyahat Yahut Her Yerde Terakki** (Halil Salim, 1308-1892) isimlendirmesi; bu kitabın, Anadolu ve Rumeli'ye yapılmış bir geziyi ve bu gezi vesilesiyle oralardaki ilerlemeyi ve gelişmeyi anlatan bir eser olduğunu bir şüpheye yer bırakmayacak şekilde okuyucuya ifade etmektedir. Ya da, **Eden Bulur Yahut Merhametsiz Bir Valide** (Mehmet Ziya 1298 -1882) uzun hikâyesinde görüldüğü gibi, hikâyeden çıkarılacak ders daha baştan okuyucuya iletilmekte; bir yandan okuma eylemine yön verilirken, bir yandan da geleneğin belirlediği “kıssadan hisse” anlayışı doğal olarak kullanılmaktadır.

Bazen de, bir kavramı okuyucuya açıklama ihtiyacı “yahut” bağlacını kullanmayı gerektirmiştir. **Durûb-ı Emsâl-i Türkiye Yahut Atalar Sözü** (Tekezâde M. Said 1311-1895) isimli kitap, bu anlamda tipik bir örnektir. Aynı anlama gelen Arapça ve Türkçe iki tamlamanın bir araya getirilmesi ihtiyacı “yahut” bağlacını gerekli kılarken, diğer taraftan okuyucuya “durûb-ı emsâl” yerine artık “atalar sözü” Türkçe kullanımının benimsetilmeye çalışılmasının bu ihtiyaçta etkili olduğu açıktır.

Yukarıda sözünü ettiğimiz tercüme romanların isimlendirilmesinde; okuyucunun yeni bir tür karşısında yabancılık hissetmemesi, kitabın içeriği hakkında bilgilendirilmesi durumu kendiliğinden ortaya çıkmış ve “yahut” bağlacının kullanılmasına zemin hazırlamıştır. Örneğin *Alexandre Dumas Père*’in **Antony** (1831) isimli eseri, **Antoni Yahut İkmâl-i Nâmus** (Hasan Sadrettin-Mehmet Rifat 1929) adıyla; Chateaubriand’ın **Atala** (1801) isimli eseri, **Atala Yahut Amerika Vahşileri** (R. M. Ekrem 1290-1874) adıyla; Hector Malot’nun **Kimse Sız Çocuk (Sons Famille-Nobody’s Boy)** (1878) isimli eseri, **Bikes Yahut Familyadan Mahrumiyet** (M. B. Arabacıyan 1892) adıyla; Wilkie Collins’in **The Dead Secret (Ölüm Sırrı)** (1857) isimli eseri, **Bir Sırr-ı Acîb Yahut Kapdanın Kızı** (Mustafa Refik 1313-1897) adıyla; Chamisso’nun **Peter Schlemihls Wundersame Geschichte (Peter Schlemihl’in Garip Hikâyesi)** (1814) isimli eseri, **Peter Şlemil’in Sergüzeşt-i Garibi Yahut Gölgesini Satan Adam** (S. Vehbi 1308-1892) adıyla çevrilmiştir. Öyle ki, bazen bu durum bugün için bir edebî metnin tahammül edemeyeceği kadar metnin içeriğini açıklayıcı bir fonksiyonla tercüme eserlerde yer bulmuştur. **Deniz Ortasında Yanmış Bir Gemi Yahut Kazazede Olmuş Altmış Altı Kişi** (Vnfv, Çev., H. Ağâh, 1307-1891)

2- “Yahut”lu isim kalıplaşmasının içinde barındırdığı romantik tavr. (Sezdirme-Eserden Hareket Etme)

Böyle bir bağlacı kullanarak metne isim vermek, yukarıda izah ettiğimiz gibi, bazen kitabın içeriğini açıklama imkânı verirken, bazen de bir varlığın ya da kavramın iki ayrı görüntüsünü, ya da anlamını –tıpkı bir madalyonun iki yüzü gibi- aynı anda veya bir arada vermekten ortaya çıkan duygusal, romantik bir hava yarattığı için de tercih edilmiş olabilir. Bu havayı yaratırken somut ve soyut iki kavramı bir arada kullanma gayreti de dikkat çekmektedir. Bu aynı zamanda “bir dualiteyi, bir tereddütü ve ‘Bu böyledir!’ diyememe güvensizliğini”¹³ de göstermektedir. Meselâ; **Divaneliklerim Yahut Belde** (Abdülhak Hâmit, 1303-1887), **İstigrak Yahut Nesirlerim, Dehşet Yahut Üç Mezar** (Mehmet Celâl, 1304- 1888), **Eyvah Yahut Talihsiz Bir Kız** (S. H. Rüşdü, 1308-1892), **Sâniha**

¹³ Andi, age, s. 39.

Yahut Manzara (Şekibzâde A. Ziya, 1315-1899), **Vuslat Yahut Süreksiz Sevinç** (Recâizâde Mahmut Ekrem, 1291-1875), **Mihnet Yahut İttifâk-ı Aşk** (Ahmet Muhtar, 1301-1885), **Sükût Yahut Cezâ-yı Mel'anet** (Yusuf Niyazi, 1327-1911) gibi örneklerde bu durum açıkça gözlenebilir.

V- Sonuç

Bütün bunlar, “yahut” bağlacı kullanarak eserlere isim vermenin, 19.yy’da ve 20. yy. başlarında telif ve tercüme edebî eserlerden, ilmi eserlere kadar birçok kitapta dönemin önemli bir tercihi veya gizli bir modası olduğunu göstermektedir. Biz bu sınırlı çalışmamızda sadece dönemdeki kitap isimlerine dikkat ettik. Makaleler ve süreli yayınlardaki yazılar dikkate alındığında, bu başlık kalıplaşmasının çok yaygın olduğu, adeta bir gelenek halinde Cumhuriyet devrinde kullanıldığı ve günümüzde de kullanılmakta olduğu görülmektedir.

Kaynaklar:

- 1- Fevziye Abdullah TANSEL, *İyi ve Doğru Yazma Usulleri*, Ötüken Yayınevi, 3.bsk., 1975.
- 2- Mehmet KURUDAYIOĞLU, *1998 Yılı İçinde Ulusal Gazetelerimizdeki Yazarların Köşe Yazılarında Türkçeyi Kullanma Becerileri Üzerine Bir Araştırma*, Yüksek lisans Tezi, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkçenin Eğitimi ve Öğretimi Bilim Dalı, Çanakkale 2000.
- 3- Şerif AKTAŞ-Osman GÜNDÜZ, *Yazılı ve Sözlü Anlatım Kompozisyon Sanatı*, Akçağ Yayınevi, 1. bsk., Ankara 2001.
- 4- Doğan GÜNEY, *Metin Bilgisi*, Multilingual Yayınevi, İstanbul 2001.
- 5- Fatih TEPEBAŞILI, *Edebiyat ve Roman*, Çizgi Kitabevi, Konya 2001.
- 6- M. Fatih ANDI, *Hayata Edebiyatla Bakmak*, 3F Yayınevi, 2. bsk., İstanbul 2007.
- 7- Zeynep KORKMAZ, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK Yayınları, Ankara 2003.

Ek:

Kitabın Adı	Yazarı	Çeviren	Basıldığı Yer	Yayımlayan Kuruluş	Baskı Tarihi	Sayfa Sayısı
<i>Afet-i Cehil Yahud İnhimak-ı Sefahat</i>	Mehmet Sadi		İstanbul	Hayal Mat.	1291	111
<i>Afv ile Mahkum Yahud Şeref Kurbanları</i>	Silistreli Mustafa Hamdi		Mısır	Osmanlı Mat.	1323/ 1907	350
<i>Ahval-ı Âlem Yahud İrtikâb-ı Cinayetle Mazhar-ı Saadet Olmanın Neticesi</i>	Albert Delpit	B.Z.	İstanbul	Mahmud Bey Mat.	1307	112
<i>Akıl Yahud Ahir Zaman Peygamberi</i>	Mehmet Ubeydullah		Filibe		1316	62
<i>Allah-ı İnkâr Mümkün Müdür ? Yahud Huzur-u Fende Mesalik-i Küfür 1. Cüz</i>	Ahmed Hilmi Filibeli		İstanbul	Hikmet Matbaa-ı İslamiyesi	1327	77
<i>Alparslan Yahud Azminde Sebât</i>	Hilmizâde İbrahim Rifat		İstanbul		1327	23
<i>Altın Nehir Hükümdarı Yahud Kara Kardeşler</i>	John Riskin		İstanbul	Agob Matyosyan Mat.	1922	47
<i>Anadolu ve Rumeliye Bir Küçük Seyahat Yahud Her Yerde Terakki</i>	Halil Salim		İstanbul	İstapan Mat.	1308	36
<i>Anadoludan Bir Ses Yahud Türkçe Bir Hutbe</i>	Ahmet Rasim Avni		İstanbul	Necm-i İstikbâl Mat.	1337	15
<i>Ancelo Mali Piyeri Yahud Venedik Barbarı</i>	Victor Hugo	Ahmed Bedreddin	İstanbul	Hayâl Mat.	1291	42
<i>Antoni Yahud İkmâl-ı Nâmus</i>	Alexandre Dumas Pére	Hasan Sadreddin	İstanbul	Kırkanbar Mat.	1929	65
<i>Araba İle Devr-i Âlem Yahud Sezar Kaskabel</i>	Jules Verne	Ahmed İhsan	İstanbul	Alem Mat.	1309	232
<i>Arslan Avcıları Yahud Hak Yerini Bulur</i>			İstanbul	Ceride-i Askeriye Mat.	1303	47
<i>Asım Beyle Şems Banû Yahud Hindistan Güzeli</i>						31
<i>Asniyer Cinayeti Yahud Milyonlar Sahibi Bir Adam 2.Cilt</i>	Xavier de Montépin	Karabet Y. Panosyan	İstanbul	Tabhane-i Manzume-i Efkar	1885	302
<i>Asyada Çernayef Yahud Türk Kahramanları</i>	W. Wiesenenthal		İstanbul	Hakikat Mat.	1294	47
<i>Atalâ Yahud Amerika Vahşileri</i>	Chateaubriand	Recaizâde Mahmud Ekrem	İstanbul	Camlı Han Matbaa-i Fehmi	1290	113
<i>Bahtiyar Familya Yahud Tesadüfi Aşk</i>	A. Hami		İstanbul	Ceride-i Askeriye Mat.	1298	16
<i>Bahtiyar Yahud Son Görüşü</i>	Mustafa Hilmi		İstanbul	Sartaryan Mat.	1291	44
<i>Batn-ı Küm Yahud Fransızca Ef'al-i Gayr-i Kıyasiye</i>	Ali Nazima		İstanbul	Kasbar Mat.	1900	192
<i>Bedreka-i Zafer Yahud Tesalya ve Yenişehir</i>	Mahir Mehdi		İstanbul	Yuvanaki Panayotidis Mat.	1314	24
<i>Bekir Ağa Bölüğü Faciaları Yahud Serair-i İstibdaddan Bir Nebze</i>	M. Nihad		İstanbul	Matbaa-i Hayriye Ve Şürekası	1327	48
<i>Besa Yahud Ahde Vefa</i>	Ş. Sami				1292	176
<i>Bihaber Peder Yahud Bir Günde Üç Kişinin Vefatı</i>	Davud Esad		İstanbul	Cemal Efendi Mat.	1305	104
<i>Bikes Yahud Familyadan Mahrumiyet</i>	Hector Malot	M. Tevfik	İstanbul	Hakkak Nişan Berberyan Mat.	1308	
<i>Bikes Yahud Familyadan Mahrumiyet 2. Cilt</i>	Hector Malot	M.B.Arabacıyan	İstanbul	G: Biberyan Mat.	1892	
<i>Bir Hafife Ailesi Yahud Mazlume-i İstibdad</i>	Hasan Nadir		İstanbul	İkdam Mat.	1326	40

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

<i>Bir Mahkumun İzdivacı Yahud İstakad Köprüsü Cinayeti 1.Kitap 2. Kitap</i>	Alexis Pauillet	Ali KEMAL	İstanbul	A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Mat.	1306	135
<i>Bir Mahkumun İzdivacı Yahud İstakad Köprüsü Cinayeti 3.kitap</i>	Alexis Pauillet	Ali KEMAL	İstanbul	A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Mat.		
<i>Bir Mahkumun İzdivacı Yahud İstakad Köprüsü Cinayeti 4.kitap</i>	Alexis Pauillet	Ali KEMAL	İstanbul	A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Mat.		
<i>Bir Sırr-ı Acib Yahud Kapdanın Kızı</i>	Wilkie Collins	Mustafa REFİK	İstanbul	Kırkanbar Mat.	1313	535
<i>Bülbul Yahud Aile-i Andelib</i>	Ş.İşmit	A. Hulusi	İstanbul	Nişan Berberyan Mat.	1313	96
<i>Büyücü Kadın Yahud Teehhül-i Cebri</i>	Mustafa Nuri		İstanbul	Mihran Mat.	1301	31
<i>Canlı Cenaze Yahud Yıldızda Meşrutiyet Telaşları</i>	Dr.Kâmil		İstanbul	Arşak Garoyan Mat.	1325	16
<i>Cebel-i Hârâ Yahud Yeralında Pagot</i>	Pierre Loti	M. SAFVET	İzmir	Hizmet Mat.	1327	32
<i>Cemiyet-i Hafîye İşkenceleri Yahud Bir Sergüzeşt-i Hunin</i>	Hafız Kemal		İstanbul	Keteon Bedrosyan Mat.	1327	32
<i>Cidal Yahud Ma'kes-i Hakikat</i>	İsmail Hakkı		Kahire		1908	32
<i>Cinlerle Muhabere Yahud İspiritizm, Fakirizm, Manyatizm 2. Cilt</i>	Hasan Mazruk		İstanbul	Necm-i İstiklal Mat.	1328	256
<i>Cüder-i Ağnam Yahud Koyun Çiçeği</i>	M.Ali		İstanbul	İstepan Mat.	1312	45
<i>Çengi Yahud Danış Çelebi</i>	Ahmed Midhat		İstanbul	Tercüman-i Hakikat Mat.	1301	33
<i>Çiftçi Kızı Yahud Nail-i Emel</i>	Emile Richebourg	Süleyman Süreyya	İstanbul	Saadet Mat.	1308	54
<i>Çifte Avcılar Yahud Nisada Vefa</i>	H. A. B.		İstanbul	Matbaa-i Âmire	1292	78
<i>Çocuklara aş Yahud Validelere Hediye</i>	Besim Ömer		İstanbul	Alem Mat.	1314	124
<i>Çocuklara Münşeât Yahud Rik'a Hattıyla Mektub Nümuneleri</i>	Emin		İstanbul	Kasbar Mat.	1312	32
<i>Dahiye-i Aşk Yahud Hicran</i>	Osman Tevfik		İstanbul	Mahmud Bey Mat.	1303	77
<i>Dehşet Yahud Üç Mezar</i>	Mehmet Celal		İstanbul	Karabet ve Kasbar Mat.	1304	64
<i>Delile Yahud Kanlı İntikam</i>	Hasan Bedreddin- Mehmet Rıfat(Manastırlı)		İstanbul	Kırkanbar Mat.	1292	52
<i>Deniz Ortasında Yanmış Bir Gemi Yahud Kazazede Olmuş Altmışaltı Kişi</i>	Vnvf	H. Agâh	İstanbul	İstepan Mat.	1307	32
<i>Dilber Kız Yahud Bir Genç Kızın Serencamı</i>		Avanzâde M. Süleyman	İstanbul	Kadınlar Dünyası Mat.	1335	160
<i>Divaneliklerim Yahud Belde</i>	Abdülhak Hamid Tarhan		İstanbul	Dikran Karabetyan	1303	44
<i>Dost Yahud Düşman</i>	M. C. Ekster		İzmir	Marifet Mat.	1331- 1921	45
<i>Dönmez Yüz Yahud Hürriyet Ordusu</i>	Dr.Kâmil		İstanbul	Necm-i İstikbâl Mat.		82
<i>Durub-i Emsal-i Türkiye Yahud Atalar Sözü</i>	Tekezâde M. Said		İstanbul	Kasbar Mat.	1311	380

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/ 1 Winter 2008

Duvardaki Gölge Yahud Tecrîbe		Mehmed Ziya	İstanbul	Matbaa-i Âramyan	1299	32
Dünyaya İkinci Geliş Yahud İstanbul' da Neler Olmuş	Ahmed Midhat		İstanbul	Şark Mat.	1291	126
Ebü'l Alâ Yahud Mürüvvet	Hasan Bedreddin-Mehmet Rıfat(Manastırlı)		İstanbul	Kırkanbar Mat.	1292	76
Eden Bulur Yahud Merhametsiz Bir Valide	Mehmed Ziya		İstanbul	Tercüman-i Hakikat Mat.	1298	42
Edvar ve Anais Yahud Hergün Görülen Bir Hal	Alexandre Dumas Fils	Dikran Kelekyan	İstanbul	Saadet Mat.		29
Edvar-ı Mısır Yahud Tarih-i Mısır-ı Kadime Bir Nazar-ı İcmali	İsmail Hakkı		Selanik	K.G.Semenciyef ve kumpanyası Mat.	1327	36
El Müşezzeb Yahud El Mürteab	Mehmet Zihni		İstanbul	A. Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Mat.	1320	103
El Yahud İntikam-ı Manevi	X. Rikar	Bıçakçızâde Hakkı	İstanbul	Müşterek'ül Menfaa Osmanlı Şirketi Mat.		16
Emsile-i Ahlâk Yahud Mukaddime-i Gayret	Azizbeyzâde Hüseyin Zeki		İstanbul	Mahmud Bey Mat.	1304	75
Ermeni Mazlumlari Yahud Fedakâr Bir Türk Zabitî	Mehmed İhsan		İstanbul	İkdam Mat.	1324	60
Es' ile ve Ecvibe-i Hikemiye Yahud Tenvir-i Efkâr	Hüseyin Vasfi b. Ahmed Hulki-i Filibevî		İstanbul	Matbaa-i Âmire	1305	67
Eski Yare Eski Yara Yahud Dördüncü Mahkeme-i Kübra	Mehmed Celal		İstanbul	Matbaa-i Ahmet Kâmil	1324	16
Esrar-ı Hindu Yahud Paris Kimyagerleri	Blonar	M. Muhiddin	İstanbul	İstepan Mat.	1307	100
Eyvah Yahud Talihsiz Bir Kız	Samakovlu Halil Rüştü Akır		İstanbul	İstepan Mat.	1308	56
Ezhar Yahud Mecmua-i Eş'arım	Nakibzâde Refik Tarsusî		Kahire	Osmanlı Mat.	1327	48
Fakire Yahud Mükafat-ı İffet	Hasan Bedreddin-Mehmet Rıfat(Manastırlı)		İstanbul	Kırkanbar Mat.	1293	50
Fatih Sultan Mehmed Sanî Yahud İstanbul Fethi	Mehmed Celal		İstanbul	Kasbar Mat.	1308	32
Fedakâr Hoca Yahud Üç Meçhul Kardeşler	Ali Rıza		İstanbul	Mekteb-i Sanayi Mat.	1301	94
Ferhad İle Şirin Yahud Hain Valide	İhsan Rahim		İstanbul			16
Fezay-ı Nâmütenahiye Doğru Seyahat Yahud Esir İçinde Temaşay-ı İclal-ı Hilkat	Camille Flammarion	Mehmed Cemal	İstanbul	Enver Efendi Mat.	1310	16
Fransızca Konuşalım Yahud Yeni Paris Sedası	Garbis Fikri		istanbul	Müşterek'ül Menfaa Osmanlı Şirketi Mat.	1325	176
Fürs-i Kadimde Bir Facia Yahud Siyavüş	Ahmed Midhat		İstanbul	Tercüman-i Hakikat Mat.	1301	44
Garib Çocuk Yahud Doğruluk İnsana Yardım Eder	A. Cemil		İstanbul	Mekteb-i Sanayi Mat.	1303	13
Gaston' un Muaşakası Yahud Cesur Kız	Ponson du Terrail	Mustafa Refik	İstanbul	Tercüman-i Hakikat Mat.	1313	373

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/ 1 Winter 2008

<i>Gayet-ül Beyan Fi Hakikat-il İnsan Yahud İlm-i Ahval-i Ruh</i>	Yusuf Kemal		İstanbul	Mihran Mat.	1295	50
<i>Genç Zabit Yahud İstibdad Zulümleri</i>	Hasan Nazmi		İstanbul	Hilâl Mat.	1326	96
<i>Gençlere İbret Yahud Sevdanın Sonu</i>	Muhasebecizade M. Nurullah		İstanbul	Matbaa-i Hukukiye	1327	12
<i>Gençlere İbret Yahud Zavallı Delikanlı</i>	Raifbeyzade Mehmed Muzaffer		İstanbul	Keteon Bedrosyan Mat.	1328	15
<i>Gençlik Yahud Son Falcı Karı</i>	Gules Sandean	Hayreddin Leskovikli Göçen	İstanbul	Mahmud Bey Mat.	1304	28
<i>Geri Kalmış İzdivaç Yahud Bu İşe Ben de Şaşdım</i>	Ali Muzaffer		İstanbul	Kasbar Mat.	1316	16
<i>Güftar-ı Perişan Yahud Mahsul-i Teessür</i>	H. İrfan		İstanbul	Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Mat.	1306-1307	32
<i>Gülzâr-ı Edeb Yahud Eş'âr-ı Müntahabe</i>	Ahmed Reşad		İstanbul		1304	135
<i>Gürcü Kızı Yahud İntikam</i>	Ahmed Midhat		İstanbul	Tercüman-i Hakikat Mat.	1306	198
<i>Güzel Hemşire Yahud Bir Mahkûmun Kızları</i>		Avanzâde M. Süleyman	İstanbul	Kadınlar Dünyası Mat.	1335	220
<i>Habibe Yahud Semahat-ı Aşk</i>	Victor Hugo	Ebüzzıya Tefik	İstanbul	Hayâl Mat.	1291	125
<i>Hafıye Darbesi Yahud Bir Kızın İntikamı</i>	Vahid Lütfi		İstanbul		1327	80
<i>Hakk-ı Vatan Yahud Tarik-i Mücâhadede Hakikat Ketmedilemez</i>	Mevlânzade Rifat		İstanbul	Serbesti Mat.	1328	109
<i>Halid Bin Velid Radiyallahü Anh Yahud Seyf-i Sarim-i İlâhi</i>	Hilmizâde İbrahim Rifat		İstanbul	Şirket-i Mürettibiye Mat.	1317	334
<i>Harekat-ı Kevniye Yahud Tahavvûlat-ı Arziye</i>	Haşim Nazmi		İstanbul	Hurşit Mat.	1318	54
<i>Hasan Mellah Yahud Sır İçinde Esrâr</i>	Mehmed Cevdet (Ahmed Midhat)		İstanbul			
<i>Haşim Bey Yahud Münasebetsiz İzdivaç</i>	S. Vehbi		İstanbul	Matbaa-i A.K. Tozliyan	1302	45
<i>Hata-i Nisvan Yahud Sakız Esirleri</i>	Rıfat Giridi		İstanbul		1291	78
<i>Hatıra Yahud Mirat-ı Bursa</i>	Hasan TAİB		Bursa	Bursa Hüdavendigâr Vilayeti Mat.	1323	48
<i>Hatırat-ı Niyazi Yahud Tarihçe-i İnkılab-ı Kebir-i Osmaniden Bir Sahife</i>	Resneli Ahmed Niyazi		İstanbul	Sabah Mat.	1326	240
<i>Hazan Yahud İlk Eserim</i>	Mehmed Cemal		İstanbul	Mahmud Bey Mat.	1304	29
<i>Hazine-i Kiraat Yahud Çocuklara 200 Hikaye 2.kısım</i>	Ali Nazima		İstanbul	Kasbar Mat.		223
<i>Hazine-i Mekatip Yahud Mükemmel Münşeat</i>	Ahmet Rasim-Mustafa Raşit		İstanbul	A.Maviyan Şirket-i Mürettibiye Mat.	1306	314
<i>Hırs-ı Saltanat Yahud İntikam-ı Meşru-i Millet</i>	Mehmed ihsan		İstanbul	Arşak Garoyan Mat.	1327	95

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

Hırsız Kim ? Yahud Kıymetdâr Halı	Mustafa Remzi					40
Hicretten Evvel Ne Oldu Yahud Şemmü'n-Nesim Gününde Bir Mübahase			İstanbul	Zerafet Mat.	1331	45
Hikmet Yahud Mahcure'nin Kısım-ı Sânisî	Vecihi		İstanbul	İkdam Mat.	1314	311
Hilekâr Karı Yahud Hilekârın Mumu Yatsıya Kadar Yanar	Yağcızade A. Nuri		İstanbul	Civelekyan Mat.	1302	100
Hitab-ı Millet Yahud Yine Mi İstibdat	Faruki Ömer		İstanbul	Asır Mat.	1324	14
Hudavendigâr Gazi Yahud Fetihler ve Kosova Sahrası	Mehmed Celâl		İstanbul	Kasbar Mat.	1308	40
Hükûm-i Beşer Yahud İki Sevdazadeler	Ahmed Fahri Mustafa		İstanbul	Mekteb-i Sanayi Mat.	1302	89
İbn-i Musa Yahud Zatülcemâl	Abdülhak Hamid Tarhan		İstanbul	Sanayi-i Nefise Mat.	1928	415
İki Mazlumun Netice-i Ahvalı Yahud Kanlı Bir Hayat	Eyübzade M. Hayri		Trabzon	Mirkoviç Mat.	1328	72
İki Kıskaç Hemşireler Yahud Biçâre Delikanlı	İhsan Rahim		İstanbul	Hürriyet Mat.		16
İki Öksüz Evlatlar Yahud Hikmetle Nimet	A.Cemil		İstanbul	Cemil Efendi Mat.	1306	30
İki Refika Yahud Bir Nümune-i İzdivaç	Halil Edib		İstanbul	A. Maviyan Şirket-i Mürettebiye Mat.	1304	51
İki sevdâ Yahud Vahşi (Birinci Cilt)	Xavier de Montepin	M.Şefik	İstanbul	İstefan Mat.	1307	246
İlaveli Güldeste-i Hürriyet Yahud Mükemmel ve Mufassal Hazine-i Mekatip	Ali cezmi		İstanbul	Mahmud Bey Mat.	1329	288
İlaveli Hazine-i Mekatip Yahud Mükemmel Münşeat	Ahmet Rasim		İstanbul	A. Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Mat.	1318	412
İlaveli Nevdeste Yahud Mufassal Münşeat-ı Cedide	Zeki					240
İlaveli Vâveyla Yahud Mesâib-i Kerbela	Ahmed SAFA		İstanbul	Matbaa-i Jirayir Keteon	1327	48
İlk Yazılarım Yahud bir Nevhesim Mecmua-i Muharreâtı	Osman Rıfat		İstanbul	asır Mat.	1319	36
İmam Şafîi Yahud Bir Hatıra	Hilmizâde İbrahim Rifat		İstanbul	Mahmud Bey Mat.	1316	28
İslama Çekilen Kılıç Yahud Alemdaran-ı İslam-ı Müdafaa	Hüseyin kıdvayî (Şeyh Müşir)		London	Huddam-ul Kabe Neşriyatı	1919	206
İstenyo Marakzi Yahud Meyyal-i Fena Bir Zekânın Saniha-i Ahiresi	Georges Ohnet	Hamdi Kenan	İstanbul	Nişan Berberyan Mat.	1310	106
İstibdad Maskarahlıkları Yahud Kahkaha ile Gülünüz	Mehmed İhsan		İstanbul	Matbaa-i Arşak Garoyan		32
İstibdadın Son Günü Yahud Zavallı Valide	İbnülcemal Ahmed Tefvik		İstanbul	Artin Asaduryan Mat.	1326	96
İstibdadın Vahşetleri Yahud Bir Fedainin Ölümü	Şehbenderzâde Ahmed Hilmi		İstanbul	Müşterek'ül Manzaa Osmanlı Şirketi Mat.	1326	68
İstibdadın Zehirleri Yahud Bir Menfinin Sergüzeşti	Mehmed yuşa		istanbul	Ruşen Mat.	1325	32
İstiğrak Yahud Nesirlerim	Mehmed Celal		İstanbul	Mihran Mat.	1304	96

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

<i>Kahvecizade Fazıl Yahud Hayal Sandığı</i>	A.C.					48
<i>Kanun-ı Aşk Yahud İki Aşıklar</i>	Emin		İstanbul	Mihran Mat.	1304	32
<i>Kanun-i Sultan Süleyman Yahud Fütuhât</i>	Mehmed Celal		İstanbul	Kasbar Mat.	1308	48
<i>Karadeğirmen Cinayeti Yahud İngiltere Polisleri 1.cilt</i>	Mary E. Braddon	Mustafa Refik	İstanbul	Mihran Mat.	1311-1312	311
<i>Karadeğirmen Cinayeti Yahud İngiltere Polisleri 2.cilt</i>	Mary E. Braddon	Mustafa Refik	İstanbul	Mihran Mat.	1311-1312	296
<i>Karagözün Başına Gelenler Yahud Bahçe Safası</i>	Hayâli Memduh		İstanbul	Necm-i İstikbâl Mat.	1925	23
<i>Karagözün Bekçiliği Yahud Mahalle Baskını</i>	Hayali Menduh		İstanbul	Necm-i İstiklal Mat.	1925	16
<i>Karagözün Evlenmesi Yahud Bedava Dayak Yemesi</i>	İhsan Rahim		İstanbul			16
<i>Katil Kadın Yahud Müdhiş Bir Cinayet</i>	Avanzâde Mehmed Süleyman		İstanbul	Evkaf Mat.	1335-1338	20
<i>Kayıp Alınlar Yahud Hind’de Facia (Nat Pinkerton, Amerikalı Bir Polis Hafiyesinin Mahareti)</i>	Vedat Örfi		İstanbul	Necm-i İstiklal Mat.	1338	23
<i>Kız mı? Çiçek mi? Yahud Mini Mini Nadire Cüz 1,</i>	Mehmed İrfan		Filibe	Hurşit Mat.	1328	38
<i>Kolonel Rober Yahud Belvil’dekiŞahs-ı Meçhûl</i>	Pierre Zaccane	H.M.A	İstanbul	Alem Mat.	1307	228
<i>Konak Yahud Şeyh Şamil’in Kafkasya Muhaberatında Bir Hikâye-i Garibe</i>	Ahmed Midhat-W. Wiesenthal		İstanbul	Kırkanbar Mat.	1296	354
<i>Kum Adasındaki Matrudlar Yahud Fedakar Balıkçı Kızı</i>	Emile Chavelier	Osman Tevfik	İstanbul	Cemal Efendi Mat.	1306	187
<i>Kurtlar Paskalyan Yahud Bir Zevcin Nedameti</i>	Eugene Granjé-Lamber Tibaust-Emile De Najac	Ali Rıza			1301	96
<i>Kuyruklu Yıldız Yahud Alem-i Şemsde Seyahat</i>	Jules Verne	M. Sünbülî	İstanbul	Asya Mat.	1326	286
<i>Lâ Heroîn Dö Dezer(La Heroïne De desert) Yahud Çöl Kahramanı Kız</i>	Gustave Amar Dvziac	Hüseyin Tayfur	İstanbul	Alem Mat.	1306	112
<i>Loranten Yahud Saadet Yüzünden Felâket</i>	Paul De Kock	Mehmet Fahri	İstanbul	Matbaa-i Es’ad İzzet	1299	148
<i>Lügat-ı Meşhure –i Farisi Yahud Sermaye-i Fedai</i>	Mehmed Said		İzmir	Hidmet Mat.	1311	56
<i>Lülecî Yekta Efendi Yahud İyilik Eden İyilik Bulur-Garip Çocuk Yahud Doğruluk İnsana Yardım Eder</i>	Eskici Kasım	A. Cemil	İstanbul	Mekteb-i Sanayi Mat.	1303	62
<i>Madam Blakizkof Yahud Fitne-i Cihan</i>	Paul De Kock	Mehmed Atâ	İstanbul	Mihran Mat.	1295	107
<i>Mağdur Kalb Yahud Fedakâr Validenin Fedakâr Çocuğu</i>	Victor Sejour-Jules Henri Brésil	Mehmed Fahri	İstanbul	Mihran Mat.	1301	207
<i>Matem-i Milletden Bir Kaç Yahud Midhat Paşanın Son Seneleri</i>	Selânikli A. Faik			Selanik Mat.		39

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

Mavi Parmaklar Yahud Canlı Hayâl	Etel King	Avanzâde Mehmed Süleyman	İstanbul	Evkaf Mat.	1335-1338	16
Mazlum Şehzadeler Yahud Hürrem Sultan	Yusuf Niyazi		İstanbul	Matbaa-i Jirayir Keteon	1325	72
Mecmua-i Hatıratımdan Bir İki Yaprak Yahud İlk Seyahatım	Nafi'zade Ahmed Fuad		İstanbul	Alem Mat.	1313	56
Medrese Yahud Miftah-ı İmla	A. S. Serai		İstanbul	A. Mavyan Şirket-i Mürettibiye Mat.	1306	80
Mehmedçğin Esareti Yahud Esir Olma	H. Cemal		İstanbul	Nefaset Mat.	1329	39
Mehmetçğin Enveri Yahud Milletin Sevdikleri	H. Cemal		İstanbul	Resimli Kitap Mat.	1332	32
Mektep Muallimleri İle Evliya-yı Etfala Hediye Yahud Türkçe Diline Başlangıç Nam Risaleye Rehber	Mustafa faik		İstanbul	Selanik Mat.	1926	26
Meskat-ı Resim Yahud Birecik	Namık Ekrem		İstanbul	Ruşen Mat.	1325	32
Mevtli Aşık Yahud Sınar Ormanı	K. Pergam		İstanbul	Basiret Mat.	1291	96
Me'yus Delikanlı Yahud Nail Efendinin Sefil Oğlu						
Miftah-ül Münteheb vel Müktebet vel Müşezzeb Yahud Sarf-ı Arabi Defteri 1. Defter	Ali Nazima		İstanbul	Kasbar Mat.	1306	56
Mihnet Yahud İtifak-ı Aşk, Facia 6 Perde	Ahmet Muhtar		İstanbul	Mihran Mat.	1301	192
Mirat-Muhammedi Yahud Safay-ı Ruh	Ahmed Esad b. Abdunnafi		İstanbul	A.K. Tozliyan Mat.	1302	141
Muhacir Kitabı Yahud Hikayâtı Nadide	Emin		İstanbul		1304	120
Muhsin Bey Yahud Şairliğin Hazin Bir Neticesi	Recaizade Mahmut Ekrem		İstanbul	İstapan Mat.	1307	70
Muntasar Nevdeste Yahud Münşeat-ı Cedide	Zeki		İstanbul	Mahmud Bey Mat.	1325	80
Musavver İki Palyaço Yahud Fotit ile Şokola	Frank Nohen		İstanbul	Asır Mat.		62
Müşahadat-ı Şairane Yahud Vuslat-ı Aşıkane	M. Cemal		İstanbul	Mahmud Bey Mat.	29	1313
Muvaffakiyat-ı Osmaniye Yahud Yedigâr-ı Zafer	Müstecabizade İsmet		İstanbul	Karabet Mat.	1315	48
Mükemmel İstilahat-ı Kavanin Yahud Malumat-ı Kanuniye Hülasası	H.M.Ziyaeddin		İstanbul	Bab-ı Ali Caddesinde 25 Numaralı Matbaa	1313	344
Mülevves Yahud Bir Casusun Akibeti	Ebul Kemal Yusuf Niyazi		İstanbul	Uhuvvet Mat.	1327	64
Müneccim Ahter-Şinas Yahud Geveze Berber Hikayesi						22
Mürebbiye Yahud Mismari	Eugene Sue	Halil Edip	istanbul	Mahmud Bey Mat.	1306	226
Mürsel Yahud Yeni Paris Esrarı	Fortuné de Boigobey	Diran	İstanbul	Ceride-i Şarkıye Gazetesi Mat.	1306-1307	214
Müşabehet Yahud Ye's içinde Sürur	Mustafa Kamil-İbrahim Neşet		İstanbul	Âlam Mat.		208

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

<i>Müşahadat-ı Şairane Yahud Vuslat-ı Aşıkane</i>	M.Cemal		İstanbul	Mahmud Bey Mat.	1313	24
<i>Napolyon Bonapartın Menfa Yadigarı Yahud Saint Helene Adasındaki Metrukâtı Kalemiyesinden</i>			İstanbul	Uhuvvet Mat.	1327	57
<i>Nasıl Mebus Olayım Yahud El Fıraş-ül Mebsûs Fi Ahkami'l- Meb'us</i>	Abdunnafi		İstanbul	Matbaa-i Amire	1339-1341	11
<i>Nasihat Yahud Kumar Belası</i>	Mehmed Nuri		İstanbul		1291	63
<i>Nedime Yahud Dügün Mü Matem Mi ?</i>	S. Vehbi		İstanbul	Mahmud Bey Mat.	1308	23
<i>Nesis Yahud Bir Muhtazarın Dem-i Ahiri</i>	Georges Ohnet	Asaf Şerafeddin	İstanbul	Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Mat.	1308	96
<i>Neva-yı Şevk Yahud Sada-yı Aşk</i>			İstanbul	Mihran Mat.	1299	480
<i>Nev-Usul Örnek Yahud Çocuklara Mahsus Mektup Demeti</i>	H.Rıza		İstanbul	Kasbar Mat.	1307	32
<i>Nevyorklu Mösyö Barn Yahud Korsikalı Bir Kızın Muaşakası</i>	Gunter	Mustafa Refik	İstanbul	Mihran Mat.	1309	326
<i>Oku Yahud Yeni Risale-i Ahlak Ve Zeaif-i Etfal</i>	Ali Nazima		İstanbul	Kasbar Mat.	1316	152
<i>Ömer İbn Abdülaziz Yahud Böyle Olmalı</i>	Hilmizâde İbrahim Rifat		İstanbul		1327	16
<i>Padişah ve Meb'uslar Yahud Bu Gidiş Fena Değildir</i>	Ahmed Mazhar					15
<i>Peter Şlemil'in Sergüzeşt-i Garibi Yahud Gölgesini Satan Adam</i>	Chamisso	S. Vehbi	İstanbul	Karabet Mat.	1308	104
<i>Polisin İlk Mağlubiyeti Yahud Ölümünden Korkmayan Kadın</i>	Behlül DANA (İskender Fahreddin Sertelli)		İstanbul	Ahmed Kâmil Mat.	1927	24
<i>Rahibe Yahud Fedakar Kızcağz</i>	Jean Richepine	Mehmed Nasuhi-Mehmed Fuad	İstanbul	İstepan Mat.	1307	16
<i>Rebab-ı Rikkat Yahud Râşel</i>	A. Vicdanî		Manastır	Bâkîm-i Kombit Mat.	1325	32
<i>Rehber-i İmlâ Yahud Esmâ-i Türkiye 1. Kısım</i>	Ali Nazima		İstanbul	Kasbar Mat.	1318	63
<i>Rehber-i İmlâ Yahud Esmâ-i Türkiye 2. Kısım</i>	Reşad		İstanbul	Kasbar Mat.	1308	84
<i>Rehnûma-yı Muhavverat-ı Seyyahin Yahud Mukamelat-ı Müntahba</i>	Mehmed Hayri		İstanbul	Kasbar Mat.	1311	79
<i>Ressam Roland Yahud Hain Zevce</i>	Pierre Alizear	Halil Edip	İstanbul	Alem Mat.	1306	56
<i>Romancıklarım Yahud İşsiz Zamanın Mahsûlü 1.Cüz</i>	Salâhî		İstanbul	Mihran Mat.	1302	32
<i>Romancıklarım Yahud İşsiz Zamanın Mahsûlü 2.Cüz</i>	Salâhî		İstanbul	Mihran Mat.	1303	32
<i>Safâ Yahud Netice-i İbtıla</i>			Lefkoşe	Mirat-ı Zaman Mat.	1908	93
<i>Safa-yı Dil Yahud Yeni Şarkı Ve Kanto Mecmuası</i>	Hasan Tahsin		İstanbul	A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Mat.	1317	
<i>Sahte Misafir Yahud Başa Gelen Çekilir</i>	Zekai		İstanbul	Cemal Efendi Mat.	1305	32
<i>Saliha Hanım Yahud Müstebide Karşı Kahraman Osmanlı Ordusu</i>	Y. Odyan	Süleyman Tevfik	İstanbul	A. Asaduryan ve Mahdumları Mat.	1328	456

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

Saniha Yahud Manzara	Şekibzade A. Ziya		İstanbul	Kasbar Mat.	1315	248
Sefil Ahmed Yahud Perişan Aşık						16
Sevda Kurbanı Yahud Debdebe Delisi	Ernest Daudet	Bedi Fıtrat	İstanbul	Arşak Garoyan Mat.	1326	247
Sevda Kurbanları Yahud Hamiyetsiz Vicdan	Ahmed Fahri		İstanbul	Mekteb-i Sanayi Mat.	1302	124
Sevda Yahud Kuğu Nağmesi	Georges Ohnet	Leskovikli Hayreddin	İstanbul	Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Mat.	1308	95
Sevda'nın Meyusiyeti Yahud İnkişaf-ı Esrar	Alexandre Dumas père	Süleyman Nazif	İstanbul	İstapan Mat.	1308	143
Sevda-yı Medfun Yahud Safahat-ı İstibdad	H. REMZİ		İstanbul	Uhuvvet Mat.	1327	72
Seyyat-ı Sabıkamız Yahud Eski Hicranlar	D. Cemil		İstanbul	Matbaa-i Artin Asaduryan ve Mahdumları	1325	72
Sezarın Yahud İspiritizma ile Âtisi Keşf Edilen Bir Kadının Sergüzeşti	Alexandre Dumas fils	Adil Nami	İstanbul	Arşak Garoyan Mat.	1326	144
Sultan Beyazıt-ı Sani Yahud Elvah-ı Zafer	Mehmed Celal		İstanbul	Kasbar Mat.	1308	32
Sultan Mehmed-i Salis Yahud Fatih-i Şehir	Mehmed Celal		İstanbul	Kasbar Mat.	1308	31
Sultan Osman Gazi Yahud Bir Şeyyad-ı Hümayûn-i Baht	Mehmed Celal		İstanbul	Kasbar Mat.	1308	64
Sultan Selim-i Sani Yahud Muzafferiyat	Mehmet Celal		İstanbul	Kasbar Mat.	1310	25
Sükut Yahud Cezayı Mel'anet	Yusuf Niyazi		İstanbul	Uhuvvet Mat.	1327	48
Sünbilistan Yahud Kıraat-ı Farisi	Ali Naima		İstanbul	Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye	69	1308
Şaban-ı Vatan Yahud Hürriyet kahramanları Enver Ve Niyazi Beylerin ve Sattar Han'ın Vatan Uğrunda Fedakarlıkları	Ali Asgar		İstanbul			1
Şark Güneşi Yahud Bir Türk ile Bir İngiliz Kızının İzdivacı	Zeki Beyzade Ahmed Hilmi		İstanbul	Karabet Mat.	1337	326
Şatoda Bir Facia Yahud Sefaleti Müteakib Saadet	İbnişşaki Hünü		İstanbul	İstapan Mat.	1308	72
Şehitlerin sesleri Yahud Askerin Büyük Duygusu	H. Cemal		İstanbul	Yeni osmanlı Mat. ve Kütüphanesi	1332	30
Şöhrete Muhabbet Ne Harabiyet Yahud Tasvir-i İtaaat	Y. Nuri		İstanbul	Ceride-i Askeriye Mat.	1298	156
Tabsıra Yahud Adana Tamaşası	Hüseyin Hayri		Adana	Adana Vilayeti Mat.		24
Tahkire Mukabele Yahud Cinayet Setr Olunur Mu?	Mehmet Seyfi		İstanbul	İstapan Mat.	1308	43
Taklib-i Elfaz Yahud Mebadi-i İştikak	İbnürreşat		İstanbul	Mihran Mat.	1304	78
Tarihçe-i İnkılab Yahud Çerkes Hasan'ın Tercüme-i Hali						15
Tebessüm Yahud Güzel Eğlence	Mahmut Şakir		İstanbul	Mekteb-i Sanayi Mat.	1299	
Tecrübe-i Kalem Yahud Anibal	Mehmed Ziver		İstanbul	Mahmud Bey Mat.	1303	80

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

Tek Göz Yahud Felaketzede İki Öksüzün Mes'udiyeti	A-M.V		İstanbul	Matbaa-i Şirket-i Mürettebiye	1308	112
Tenbellik Yahud Gayrete Teşvik	A.Nuri		İstanbul	Karabet ve Kasbar Mat.	1304	40
Tesadüf-i Acibe ve Hikaye-i Garibe Yahud 3 Sergüzeşt	Ahmet Rifat		İstanbul	Şeyh Yahya Efendi Mat.	1292	57
Tezer Yahud Melik Abdurrahmani-i Salis	Abdülhak Hamit Tarhan		İstanbul	Mihran Mat.	1297	127
Tuhaf Bir Ressam Yahud Kambur Baronun Damadı	M.Oskar	S. Memduh	İstanbul	Mahmud Bey Mat.	1307	36
Tuna Yahud zafer	Mehmet Sadettin				1290	98
Üç mü Bir mi? Yahud Hristiyanların Salus-i Şerifi	Ohannes Kirkoryan		İstanbul	Müşterek'ül Menfaa Osmanlı Şirketi Mat.	1329	32
Ümid Yahud BirKatilin Akibeti	Reşat		İstanbul	Kasbar Mat.	1307	44
Validelere Rehber Yahud Hıfz-ı Sıhha-i Etfâl	Menlas Sotiri		İstanbul	Kasbar Mat.	1310	104
Vatan Yahud Silistre	namık kemal		İstanbul		1289	169
Vatan-ı Mukaddes Yahud Memalik-i Osmaniye Coğrafyası	Behram Münir		İstanbul	Mürettibin-i Osmaniye Mat.	160	1328
Vaveyla-ı Peder Yahud Evlad Acısı	Ziya		İstanbul	Keteon Mat.	1330	65
Volter (Voltaire) 20 Yaşında Yahud İlk Muşakası	Ahmet Mithat		İstanbul	Tercüman-ı Hakikat Mat.	1301	64
Vuslat Yahud Süreksiz Sevinç	Recaizade Mahmut Ekrem		İstanbul	Şark Mat.	1291	120
Yadigar-ı Edebiye Yahud Mehcur-i Aşk	Fatma		İstanbul	Mürettibin-i Osmaniye Mat.	1328	28
Yaldızlı Kitap Yahud Mahzun Bir Kadın	Ali Muzaffer		İstanbul	Yuvanaki Panayotidis Mat.	1314	15
Yavuz SultanSelim-i Evvel Yahud Afitab-ı Safvet	Mehmet Celal		İstanbul	Kasbar Mat.	1308	24
Yazı Hocası Yahud Meşk Mecmuası	Hüseyin Hüsnü		İstanbul	Mahmud Bey Mat.	1435	
YeniKafa Yahud Kuru Kafa						13
Yeni Medhal-i Kiraat Yahud Esmâ-l Eşya	Ebülcezmi		İstanbul	Artin Asaduryan ve Mahdumları Mat.	1330	64
Yeni Medhal-i Kiraat Yahud Esmâ-l Eşya 3. Kısım	Ebülcezmi		İstanbul	Artin Asaduryan ve Mahdumları Mat.	1328	93
Yeni Medhal-i Kiraat Yahud Esmâ-l Eşya 1. Kısım	Ebül Cezmi		İstanbul	A. Asaduryan Ve Mahdumları Mat.		32
Ye's Yahud Bir Cürm-i Meşhûd	Mustafa Raşid		İstanbul	Mihran Mat.	1303	71
Yıldırım Sultan Bayezid-i Evvel Yahud Bir Cihangir	Mehmet Celal		İstanbul	Kasbar Mat.	1308	37
Zavallı Delikanlı Yahud Gaddar Pederin Müşfik Zevcesi	Tedori Akıllıoğlu		İstanbul	Asya Mat.	1326	78
Zavallı Jilber Yahud Bir Mahkûmun Zevcesi	Mehmet Şakir		İstanbul	Ahter Mat.	1307	47

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

TÜN SÖZÜ ÜZERİNE

Emek ÜŞENMEZ*

ÖZET

Türk dilinin önemli devrelerinden birisini de Karahanlı Türkçesi oluşturmaktadır. Karahanlı dönemine ait beş önemli eserdeki kelimelerden pek çoğu günümüze kadar ulaşmıştır. Bu kelimelerden bazıları kullanıldığı yer ve kullanıcıya göre değişik anlamlar kazanmıştır. Karahanlı eserlerindeki *tün* sözünün asıl anlamı ve yan anlamları, geçtiği esere göre türevleri ile birlikte sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Karahanlı Türkçesi, Tün, Yan anlam

ABOUT THE WORD TÜN WHICH EXISTS IN THE WORKS OF KARAHANLI

ABSTRACT

Karahanli Turkish forms one of the most important periods of Turkish literary language. The words in the five important works which have come up to now, are very important in the aspect of word formation and its meaning. The word *tün* and its variants are presented in the language works of the Karahanli period with its basic and connotative meanings.

Key Words: Karahanli Turkish, Tün, connotation

GİRİŞ

Canlı bir varlık olan dilin temel taşları kelimelerdir. Tıpkı dil gibi canlı olan kelimeler de zaman içinde gelişir, değişir ve yok olabilirler. Özcan Başkan yaptığı bir araştırmada *1000 yıl içinde dildeki temel sözcüklerin %19 oranında yitime, anlam ve ses değişimine uğradığını* belirtmektedir (1964: 160-64). Türk dilinin kelimelerini tarihî metinlerden hareketle inceleyecek olursak çok sayıda kelimenin -konuşma ve yazı dilinde- değişime uğramış veya kullanımdan düşmüş olduğunu görebiliriz.

MALZEME VE METODLAR

Bu yazımızda Karahanlı eserlerindeki *tün* kelimesi ve türevlerini şekil ve anlam yönünden incelemeğe çalışacağız. *tün* sözünü ve türevlerini incelerken şu eserlerden yararlanacağız:

- *Divanü Lügâti't Türk*
- *Kutadgu Bilig*
- *Atebetü'l Hakayık*
- *Dîvân-ı Hikmet*¹
- *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi-Karahanlı Türkçesi (Rylands Nüshası)*²

tün sözü esâsen “gece, karanlık, aydınlık olmayan” veya ara sıra alternatif olarak “dün, geçmiş gün” anlamlarına gelmektedir.³

Türk dilinin başyapıtlarından olan *Divânü Lügâti't-Türk*'ün yazarı, Kâşgarlı Mahmud, *Divan*'da *tün* sözcüğünü çeşitli şekillerde açıklar. *Divânü Lügâti't-Türk* esasen bir Türkçe sözlük olduğu için buradaki açıklama bizler için daha da önemlidir diyebiliriz. Kâşgarlı'nın eserinde *tün* kelimesi ve türevleri şöyle ifade edilmektedir:

*tünle keldim. (DLT I, s.339)*⁴

* İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü, Beyazıt-İSTANBUL, fahemek@gmail.com 0212 455 57 00/15852.

¹ Kemal Eraslan, *Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Ankara 2000.

² Aysu Ata, *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi-Karahanlı Türkçesi*, Ankara 2004.

³ S.G. Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972.

⁴ Metin örnekleri Besim Atalay'ın hazırlamış olduğu *Divanü Lügâti't Türk Tercüme* (3 cilt) ve *Index'ten* alınmıştır. DLT I, DLT, II, DLT III sayıları *Divan*'ın kısaltmasını ve cilt numaralarını göstermektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/ 1 Winter 2008

*kışka etin kelse kalı kutluğ yay
tün kün keçe alkanur ödhlek bile ay. (DLT I, s. 82)*

tün karardı. (DLT II, s.77), tün kün birle karıştı. (DLT II, s. 97)

*ajun tüni kündüzi yelkin geçer
kimni kalı satgasa küçin gewer. (DLT III, s. 288)*

Karanlık, gece anlamlarına bağlı olarak *tüne-* fiiline fiilden isim yapan –k eki eklenerek *tünek* ismi meydana getirilmiştir. Bu ad ise “hapishane” ve “zindan” anlamlarında kullanılmaktadır. Kâşgarlı Mahmud bu kelimenin Barsgan lehçesinde kullanıldığını belirtmiştir.

tüne- fiili “gecelemek, konaklamak” anlamlarında kullanılmıştır:

ol mende tünedi. (DLT III, s. 273)

tüner- fiili ise bir “yerin karanlık olmasını, orada akşam olduğu”nu belirtmek için kullanılmaktadır. *tünerdi* yer (DLT II, s.86) denilirken “mekanın karanlık olduğu”na dikkat çekilmiştir. *tüner-* fiili aynı zamanda vaktin, zamanın geçtiğini ifade etmek için de kullanılmıştır.

tüner- fiilinden /-i-/ bağlayıcı ünlü yardımıyla /-g-/ fiilden isim yapma eki kullanılarak *tünerig* ismi oluşturulmuştur. Bu isim, iki anlama gelmektedir: Birinci olarak “herhangi karanlık yer”e verilen addır. Eserde *tünerig yer* (DLT I, s. 488) kelimesi “karanlık” yer olarak açıklanmıştır. Türk dil mantığı güneş ışığı almayan zindan gibi karanlık olan mezarlara da *tünerig* (DLT I, s. 488) demiştir. Bir başka ifadeyle kelimenin ikinci anlamı “mezar” dır.

tüne- fiilinden /-t-/ fiilden fiil yapma eki (ettirgen) ile *tünet-* fiili oluşturulmuştur. Bu kelime ise bir misafiri, konuğu gece vakti ağırlamak (DLT II, s. 312) için kullanılır. Bir kişinin evine akşam vakti gelen misafiri ağırlaması, ona hürmet ve ikramda bulunması bu kelime ile karşılanmıştır.

Divânü Lügâti’t-Türk’te geçen bir diğer kelime ise *tünlüktür*. Bu kelime de esas anlama bağlı olarak “baca veya pencere” anlamında kullanılmıştır. Bilindiği gibi pencereler evlerin karanlıktan kurtulup, güneşi, gün yüzünü gördükleri noktalardır.

Eldin kirse törü tünlüktin çıkar. (DLT III, s. 120) (baca anlamında)

Divan’da dikkati çeken bir başka kelime de *tüngşüdü*. (DLT III, s. 378) Anlam olarak karanlıkta aydınlanmak için kullanılan *şamdana* karşılık gelmektedir. Söz konusu kelime eserde sadece bir yerde geçmektedir.

tünül- fiili *Divânü Lügâti’t-Türk*’te deyim olarak kullanılmıştır. *Er iştin tünüldi*. Adam işten umudunu kesti. Günümüz Türkiye Türkçesindeki *umut kesmek* (bir şeyden ümidi kesmek anlamında) deyimini o dönemde *tünül-* fiili ile karşılanmıştır. Gerçekten de sonucu olumlu olmayan işlere günümüzde ‘bu işin sonu karanlık’ tarzında deyimler kullanılmaktadır. Öyle ki *kara* kelimesi “olumsuzluk, kötülük, fenalık, yokluk” ifade eder. Günümüzden binlerce yıl önce de “kara”, “gece”, “karanlık” anlamlarına gelen *tün* kelimesi esas alınarak üretilen *tünül-* fiili de olumsuz, umutsuz işleri ifade eden deyim anlamıyla kullanılmıştır. *DLT*’de bu kelime sekiz (8) değişik şekilde on (10) farklı anlamda kullanılmıştır.⁵

Divan’da çalışmaya temel oluşturan kelime ve türevleri anlamlarıyla birlikte şu şekilde sıralanabilir:

tün: Gece.

⁵ S. Erdi, S. Yurteser, *Divanü Lügâti’t Türk, İstanbul 2005.*

tünle: Geceleyin.

tüne-: Gecelemek.

tünek: Hapishane, zindan.

tüner-: Karanlık olmak, kararmak, gecenin olması.

tünerik: Karanlık; mezar.

tünet-: Geceletmek.

tünglük: Pencere, ocak, baca vb. evde bulunan deliklere verilen genel ad.

tüngşü: Şamdan.

tünül-: Bir şeyin sonunun karanlık olmasından dolayı o işten umut kesmek; ümitsizlik.

Karahanlı dönemi dil yadigârlarından birisi de bilindiği üzere Balasagunlu Yusuf Has Hacib tarafından yazılan ve bir siyasetname niteliğindeki *Kutadgu Bilig*dir. Eserde *tün* sözcüğü değişik manzumelerde geçmektedir. Kelime bu yapıtta da esas anlamına bağlı olarak “gece, karanlık” anlamlarında kullanılmaktadır.

Kutadgu Bilig’de *tün* sözü “gece, karanlık” anlamında elli altı (56) farklı beyitte geçmektedir. Buradan anlıyoruz ki Karahanlı Türkçesi döneminde bu kelime yaygın bir kullanım alanına sahip idi. *tün* ve türevleri ile ilgili metin örneklerinden bazıları şu şekildedir:

*Sini kodı tün kün bu emgek bile*⁶

Anı ög sen emdi sevinçin tile. (39) (gece anlamında)

Karangku ev ol bu kişi tün sanı

Ukuş bir yula teg yaratur anı. (1840)

Tiriglik tükeli tükül üç kün ol

Anıngda narusı neçe tüş tün ol. (3605)

Mungadı muyanlıkta tüşti barıp

Kiçe yatdı anda tünedi serip. (489) (gecelemek anlamında)

Tünek ol bu dünya kötürgil köngül

Ediz ordu il kol sen amrul amul. (3084) (zindan anlamında)

Kişensiz külündi mangumaz adak

Tünerdi yarumaz körügli karak. (374) (kararmak anlamında)

Nerek bu karangku tünerig orun

Süzük mengü ilke aşungıl burun. (3083) (karanlık anlamında)

Kalık tügdi kaşın tünertti yüzün

Tutup badı barça kişiler közin. (5670) (karartmak anlamında)

Kutadgu Bilig’de *tün* kelimesi, türevleri ve anlamları şöyledir:

tün: Gece.

tüne-: Gecelemek.

tünek: Zindan.

tüner-: Kararmak.

tünerig: Karanlık.

tünert-: Karartmak.

⁶ *Kutadgu Bilig*’in metin örnekleri ve kelime anlamlarında R. Rahmeti Arat’ın hazırlamış olduğu *Kutadgu Bilig I Metin, III İndeks*’ten alınmıştır.

Karahanlı dönemi Türkçesi'nin bir diğer önemli eseri de Yükneklî Edip Ahmet tarafından kaleme alınmış olan dinî tasavvufî içerikli *Atebetü'l Hakayık*'dır. Bu eserde *tün* sözünün iki farklı türevini görmekteyiz. Birincisi 'tün' olup 'gece' anlamına gelir. Diğeri ise 'tünet-' fiilidir ki bu da 'karartmak' şeklinde geçer. Her iki kelime eserde üç farklı yerde geçer. Kelimelerin eserde geçtiği yerler şunlardır:

*Yarattı ol ugan tününg kündüzüng*⁷
Udup biri bikre yorır öng songa. (13,14) (gece anlamında)

Tünetür tününgni kününg kiterip
Tününg kiterip baz yaratur tanga. (15,16) (karartmak anlamında)

Atebetü'l Hakayık'da söz konusu kelime ve türevleri anlamlarıyla birlikte şöyle sıralanabilir:

tün: Gece.

tünet-: Karartmak.

Gece ve gündüz anlamına gelen *tün* ve *kün* kelimeleri burada da birlikte kullanılmıştır. Buna benzer bir kullanım *Orhun Abideleri*'nde de geçmektedir.⁸ Edip Ahmet tasavvufî kişiliğe sahip olduğu için bu mısralarda Allah'ın gece ve gündüzü yarattığından ve bunların birbirini izlediğinden bahsetmektedir. *Kutadgu Bilig* ve *Divânü Lügâti't-Türk*'e göre *tün* kelimesi ve türevleri *Atebetü'l Hakayık*'da çok az sayıda geçmektedir.

Hoca Ahmet Yesevi'nin hikmetlerinden meydana geldiği sanılan *Divân-ı Hikmet*'de Karahanlı dönemi Türk edebiyatı ürünlerindendir. Bugün elimizde müretteb bir *Divan-ı Hikmet* nüshası yoktur. Çeşitli nüshalardan derlenmiş hikmetler ise değişik yerlerde yayınlamıştır. Bu çalışmada Kemal Eraslan'ın *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler* adlı eserini kendimize dayanak aldığımızdan açıklamalar ve örnekler de aynı eserden verilecektir.

*Şiblî dik âşık bolup semâ ursam*⁹
Bâyezîd dik tün kün tınmay Ka'be barsam
Ka'be içre yüzüm sürtüp zâr ingresem
Bu iş birle yâ Rab sini tapkay mu min. (XV/4)

Divan-ı Hikmet'te, söz konusu kelime *tün* şekliyle kullanılmış olup "gece" anlamına gelmektedir.

Sûret munda sîret anda kudretinde
Uzun tünde yaruk künde könglüm anda
Yörer tünde bolup bende barı kanda
Sorsa anda yazuk turur tilim mening. (XIV/4)

Hikmetlerde geçen *tün* ve türevleri şöyledir:

tün: Gece.

tün kün: Gece gündüz.

tüni küni: Gece gündüz.

⁷ Metin örnekleri R. Rahmeti Arat'ın hazırlamış olduğu *Atebetü'l Hakayık* adlı eserden alınmıştır.

⁸ (D 27) tiyin, Türük bodun üçün tün udımadım, küntüz olurmadım. (diye, Türk halkı için gece uyumadım, gündüz oturmadım.), (Tekin 2003: 46)

⁹ Şiir örnekleri Kemal Eraslan'ın hazırlamış olduğu *Divân-ı Hikmet'ten Seçmeler* adlı eserden alınmıştır.

Karahanlılar dönemi dil eserlerinden birisi de Kur'an tercümeleridir. Bilindiği üzere Karahanlılar döneminden kalma Kur'an tercümelerinin günümüzde bilinen dört nüshası mevcuttur. (Ercilasun 2004: 337-338)

1. Türk İslam Eserleri Müzesi Nüshası (TİEM), İstanbul
2. Manchester John Rylands Nüshası, İngiltere
3. Özbekistan İlimler Akademisi Nüshası, Özbekistan
4. Anonim Tefsir, Asya Halkları Enstitüsü Kitaplığı, Petersburg

Bu çalışmada İngiltere'de bulunan Rylands nüshası esas alınmıştır. Türkçe İlk Kur'an Tercümesinde *tün* sözü iki farklı anlamda kullanılmıştır. "Gece ve "dün", "dünkü gün" anlamlarında kullanılan bu kelimenin geçtiği bazı metin örnekleri şu şekildedir:

*Yorınglar anıng içinde tünler hem künlerde imînler.*¹⁰ (33/39a2=34:18)

Örnekte de görüldüğü gibi *tün* sözü burada gece anlamında kullanılmıştır. Gece ve gündüz zıtlığı "tün"... "kün"... ifadeleri ile karşılanmıştır.

Ol kim yârî tiledi andın tün. (32/12b3=28:18)

Kelimenin *dün*, *dünkü* gün anlamlarını pekiştiren bir başka ibare ise eserde *tünki kün* yani *dünkü gün* olarak geçer.

Tileyür mü sen öldürmek méni, neteg kim öldürdüg biregüni tünki kün. (32/13b2=28:19)

Tercümede geçen *tün* sözü ve türevleri şu şekildedir:

tün: 1. Gece, 2. Dün.

tünki kün: Dün.

tünle: Gece, geceleyin.

tünle...elt-: Geceleyin götürmek.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Türkçe, çok geniş bir coğrafyada konuşulduğu için farklı lehçelere ayrılmıştır. Türk dilinin önemli tarihî dilimlerinden biri de şüphesiz Karahanlı Türkçesidir. *Orhun Abidelerinden* sonra Türk dilinin en önemli ve eski yazılı belgeleri bu döneme aittir. İşte bu bağlamda ele alınan *tün* sözünün Karahanlı dönemi dil yadigârlarındaki ortak ve değişik anlamlarıyla türevleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Günümüzden yüzlerce yıl önce kullanılmış bir kelimenin günümüz Türkiye Türkçesinde kullanımı arasındaki farklılığın sebepleri neler olabilir? Kelimelerdeki bu değişimlerin coğrafya, sosyal ve ekonomik hayat, kültürel değerler ve dışarı ile etkileşimle nasıl bir ilgisi vardı? XIII. yüzyılda kullanılan bir kelimenin manası günümüzde niçin farklı anlam ve yan anlamlar kazanmıştır? Bir kelime tarihî gelişim süreci içerisinde herhangi bir değişime (anlam ve şekil yönünden) uğramadan da gelebilmektedir. Bu süreç içerisinde kelimenin değişim göstermesi veya göstermemesi hangi ölçüler çerçevesinde gerçekleşmektedir?

Tün kelimesi esasen gece, karanlık anlamlarına gelmektedir. Daha sonra anlam daralmasına uğrayarak *tünek* "zindan", *tünerig* "mezar" anlamlarında kullanılmıştır. Genel ifadeden hareketle özel bir isim türetilmiştir. Kelimenin şekil ve anlam yönünden bir değişmeye uğradığını görüyoruz. Burada şöyle bir mantık yürütülebilir. Eğer insanlar ölen kişileri mezara koymasalardı böyle bir isme de ihtiyaç olmayacaktı. Burada bir ölüm gerçeği ve inanca bağlı olarak ölen kişinin mezara gömülmesi gerçeği vardır. Burada ölünün mezara gömülmesi bir dış

¹⁰ Metin örnekleri Aysu Ata'nın hazırlamış olduğu *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi-Karahanlı Türkçesi* adlı eserden alınmıştır.

etkendir yani inanç unsuruna bağlıdır. Tün sözünün ifade ettiği karanlık anlamından hareketle, güneş almayan karanlık yere *tünerig* adı verilmiştir.

“Dil bir iletişim aracıdır. Duygu ve düşüncelerimizi başkalarına aktarmamızı sağlar. Sözcüklerin ve kuralların oluşturduğu bu gizemli sistemin en zayıf halkasını kelimeler ve yükledikleri anlamlar oluşturur. Sözcüklerin tek başlarına bir anlamları yoktur. Eşzamanlılık düzleminde anlam, sözcüğün aynı bağlamdaki diğer sözcüklerle kurduğu ilişkilere ve bunları kullananlar arasındaki artzamanlı bir uzlaşmaya bağlıdır. Demek ki, bir adın birden çok anlamı olabilir, ancak belli bir bağlamda bu anlamlardan sadece biri gerçekleşebilir.” (Sav 2003: 165)

Dil, canlı bir varlık olması hasebiyle sürekli bir gelişme içersindedir. Bu değişimin hızı yavaştır. Dildeki değişimleri incelerken genellikle yüzyıl veya asır ifadeleri esas alınmaktadır. Yani dilin bünyesinde meydana gelen değişimler ancak belli bir zaman diliminden sonra belirginleşmektedir. Anlam değişimleri uzun bir zaman dilimi içinde gerçekleşmektedir. Bunun için bazen yüzyıllar gerekebilir. (Sav 2003: 150)

Özcan Başkan, 1000 yıl içinde dildeki temel sözcüklerin %19 oranında yitime, amlam ve ses değişimine uğradığını belirtmektedir. (1964: 160-64)

Dildeki kelimelerin değişimi iç ve dış etkenlerden kaynaklanmaktadır. Kullanılan bütün nesneler, eşyalar gibi dildeki kelimeler de değişime maruz kalmaktadırlar.

“Dil toplumsal bir olgu olduğuna göre değişmez bir varlık değildir. Kuşaktan kuşağa farklı koşullar içinde gerçekleşen öğrenme süreci içinde toplumların sözcük dağarcıkları da değişir.” (Sav 2003: 148)

Dildeki değişimin nedenleri arasında coğrafi hareketlilik, savaşlar, kıtlık, yeni siyasî koşullar, toplumu derinden etkileyen olaylar, teknik alanda gelişmeler vs. haricî etkenler gösterilebilir. Dilde meydana gelen bu değişimin halk tarafından kabulü çok önemlidir. Bireysel olarak yapılan değişiklikler bu anlamda sağlıklı değildir. Dildeki değişimi halkın kabul etmesi, büyük çoğunluğun söz konusu değişikliği onaylaması değişim için esas teşkil etmektedir.

Dildeki değişmeye bağlı olarak sözcükler anlam değişmesine uğrarlar. Bu değişme anlam daralması, anlam genişlemesi, anlam iyileşmesi, anlam kötüleşmesi, başka anlama geçiş gibi değişik dallarda gerçekleşmektedir. Genelde Türk dili özelde Karahanlı Türkçesi içerisinde ele aldığımız *tün* kelimesi de bu tür şekil ve anlam değişmelerinin etkisinde kalmıştır.

KAYNAKÇA

- ARAT, R.R. (1991), *Eski Türk Şiiri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- _____, (1999), *Kutadgu Bilig I Metin*, Ankara: TDK Yay.
- _____, (1979), *Kutadgu Bilig III İndeks* (İndeksi neşre hazırlayanlar: Kemal Eraslan v.d.), İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- _____, (1992), *Edib Ahmed b. mahmud Yükneki. Atebetü'l-Hakayık*, Ankara: TDK Yay.
- ATA, A. (2004), *Karahanlı Türkçesi-Türkçe İlk Kur'an Tercümesi*, Ankara: TDK Yay.
- ATALAY, B. (1943), *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I-II-III; IV. Endeks*, Ankara: TDK Yay.
- BAŞKAN, Ö. (1967) *Lengüistik Metodu*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- CLAUSON, G. (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth- Century Turkish*, Oxford
- ERASLAN, K. (2000), *Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- ERCİLASUN, A.B. (2004), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: TDK Yay.
- ERDİ S., YURTESER S. T. (2005), *Divânü Lugâti't Türk*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- SAV, B. (2003), *Anlam Değişimleri Üzerine Artzamanlı Bir İnceleme*, G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt 23, Sayı 1 (2003) 147-166
- TEKİN, T. (2003), *Orhon Yazıtları*, İstanbul: YILDIZ Yay.
- TÜRK DİL KURUMU (1998), *Türkçe Sözlük I-II*, Ankara: TDK Yay.

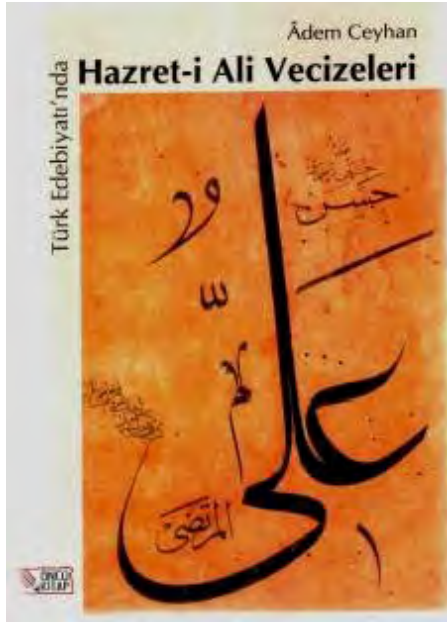
Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

CEYHAN, Âdem (2006). Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri, Öncü Kitap, Ankara, 559 s.

*İsmail AVCI**

Her cerâhat bir münâsib merhem ile hoş olur
Bir marazdur sū-i hulk olmaz aña hergiz devâ

Tarihi süreç içinde farklı sebeplere bağlı olarak gelişip çeşitlenen kültür, gerek dinî gerekse millî unsurları, toplumsal hayatın birer gerçeği olarak her yönüyle içinde barındıran bir kompozisyon arz eder. Türk toplumunun günlük yaşamda olduğu kadar estetik anlamda ortaya koyduğu bütün ürünlerde, hep bu yapının belirleyiciliği görülür. Kültürel gelişmişliğin göstergesi olan bu ürünlerin tespiti ve ilmi yollarla incelenmesi, hem geçmişe verilen değer hem de o geçmişin üzerine sağlam bir gelecek inşa etmek bakımından son derece önemlidir. Bizim, bu tanıtma yazısında üzerinde duracağımız eser de böyle bir kültürel ve edebî birikim içinde önemli yer tutan Hz. Ali'nin veciz sözleri üzerine yazılmış eserleri inceleyen *Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri* adlı çalışmadır.

Doç. Dr. Âdem CEYHAN tarafından hazırlanan eser, bir *Giriş* (s. 17-44) ve her biri *Kapı* olarak adlandırılmış üç bölüm (s. 45-516) ile inceleme sonunda ulaşılan verileri içeren *Sonuç* (s. 517-538) kısmından oluşmaktadır. Ayrıca eserin sonunda, yararlanılan kaynaklar da *Bibliyografya ve Kısaltmaları* (s. 539-559) başlığıyla verilmiştir. Yazar tarafından belirtilmemesine rağmen, bölümlerin *Kapı* olarak adlandırılması, Hz. Ali'nin "ilim şehrinin kapısı" olarak nitelendirilmesiyle ve ilim yolculuğuna böyle bir kapıdan girilebileceği ile ilgili olmalıdır.

CEYHAN, Türk Edebiyatı'nda Hz. Ali vecizeleri konusunu niçin araştırıp incelediğini, eserini sunarken şöyle açıklamaktadır: "*Son yıllara kadar Hz. Ali'nin sözleri konusunda çeşitli yayınlar yapılmış, fakat bunların çoğunda dilimize çevrilen vecizelerin kaynakları, Hz. Ali'ye aidiyetinin doğruluk derecesi, Arap, Fars ve Türk Edebiyatı'ndaki derleme, tercüme ve şerh geleneğiyle alakalı hiç bilgi verilmemişti. Bahis konusu yayınların bir kısmında gördüğümüz eksikliklerden biri de Hz. Ali'ye isnat edilen vecizelerin, Arapça metinlerine yer verilmeden, dilimize "serbest, açıklamalı" denilebilecek biçimde çevrilmiş olmasıdır. Hz. Ali'ye nisbet edilen vecizelerin ona aidiyeti konusunda şüphe ve tereddüt gösterilmesinde, asıllarının belâgatini, icazını, çağrıştırdığı mana çeşitliliğini aksettirmeyen bu kusurlu tercümelerin de payı olduğunu sanıyoruz. Hâlbuki nakledilen sözlerin çevirileriyle birlikte asılları da neşredilen metne konulsaydı, Arapça bilen okuyuculara tercümenin ne derece isabetli yapıldığını kontrol etme imkânı verilmiş olurdu. İşte bizim, seleflerimizin yaptığı tercüme ve şerhleri*

* Arş. Gör., Balıkesir Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi, mailavci@hotmail.com

incelemek suretiyle sunduğumuz şu ilmi çalışma ürünü, bir taraftan bu konu hakkında daha önce meydana getirilmiş eserlerde işaret ettiğimiz eksiklikleri giderme niyetinin semeresi, diğer taraftan dili ve üslubu eskimiş olmakla birlikte, içinde gizli hikmetler yönünden değerini koruyan eski eserleri, zamanımızın Türkçe'sine aktararak manen diriltmenin bir örneği sayılabilir." (s. 12).

Eserin Giriş bölümünde, dört halifenin, özellikle Hz. Ali'nin hayatı, şahsiyeti ve sözleri etrafında teşekkül eden bazı edebî türler hakkında bilgi verilmiştir. Bunlar, *Faziletnameler*, *Methiyeler*, *Mevlitler*, *Menkıbe Kitapları*, *Dini-Menkıbevi Kahramanlık Hikâyeleri*, *Hilyeler* ve *Vecizeler* olarak sıralanmıştır. Burada, bahsi geçen türlerin konularına değinilmiş ve her bir türü temsil edebilecek nitelikteki manzum veya mensur eserlerin içerikleri tanıtılarak örnekler verilmiştir. *Faziletnameler* üzerinde durulurken Hz. Ali'nin hayatını ve kerametlerini anlatan Yemîni'nin *Fâziletnâme'sinden*, methiyelerden bahsedilirken Fuzûlî'nin *Medh-i Hazret-i Şâh-ı Velâyet* kasidesinden, mevlitler kısmında 19. asır Türk şairlerinden Süleyman Celâleddin'in Hz. Ali için yazdığı *Mevlûd-i Cenâb-ı Alî Kerrem-Allâhu Vechehu* adlı eserinden örnek beyitler sunulmuştur. Hz. Ali'nin yaşayışıyla ilgili menkıbeler, dört halife hakkındaki menakıpnamelerden başka, *Kasas-ı Alî*, *Menâkıb-ı Hazret-i Alî* gibi adlarla, müstakil olarak da kaleme alınmıştır. Şemseddin-i Sivasî'nin *Menâkıbu hulefâ'î'r-râşidîn* adlı mensur eseri, menkıbe kitaplarının en çok sevilen ve okunan örneklerinden biri olarak verilmiştir. Dursun Fakih'in *Gazavâtnâme'si*, Beypazarlı Maazoğlu Hasan'ın *Cenâdil Kal'ası Manzûmesi*, Şeyyad İsâ'nın *Salsalnâme'si*, yazarı bilinmeyen *Gazavât-ı Kısas-ı Mukaffa* (Ali Cengi), *Kısas-ı Kahkaha* (Ali Cengi), *Hâvernâme* gibi eserler de Hz. Ali'nin dinî-menkıbevi yönüyle birlikte kahramanlık hikâyelerini işleyen eserler olarak anılmıştır. Hilyeler, daha çok Hz. Muhammed'i konu alırlar. Ancak diğer bazı peygamberler, dört halife ve İslâm büyükleri hakkında yazılan hilyeler de mevcuttur. Cevrî İbrahim Çelebi'nin *Hilye-i Çehâr-Yâr-i Güzîn*'i dört halife ile ilgili yazılan hilyelerin en tanınmış olanlarından biridir ve eserde bu türe örnek olarak tanıtılmıştır. Çoğu Hz. Ali'ye ait olmak üzere dört halifenin veciz sözleriyle ilgili *Sad-Kelimât-ı Çihâr-Yâr-ı Güzîn*, *Terceme-i Sad-Kelimât-ı Çihâr-Yâr-ı Güzîn*, *Sad-Kelime-i Alî bin Ebî Tâlib*, *Nesrû'l-le'âlî min Kelâmi Emîrû'l-mü'minîn Alî*, *Mie Kelime fi'l-hikme*, *Hikemiyyât*, *Nazmû'l-cevâhir* gibi eserler *Vecizeler* başlığı altında anılmıştır. Elbette, eser Türk edebiyatında Hz. Ali'nin vecizelerini ele aldığından, konu ileriki bölümlerde geniş bir şekilde incelenmiştir.

I. *Kapı*, Hz. Ali'nin hayatına ve ona atfedilen eserlere ayrılmıştır. Güvenilir hadis, tefsir, tarih ve biyografi kitaplarından faydalanılarak Hz. Ali'nin hayatı kısaca anlatıldıktan sonra, ona nispet edilen birtakım eserler, a) *Manzum Eserler*, b) *Mensur Eserler* başlıklarıyla tanıtılmıştır. Burada tanıtılan manzum eserler, *Divânu Emîrû'l-mü'minîn Alî bin Ebî Tâlib*, *Kasidetü'l-Celcelûtiyye*, *Kasidetü'z-Zeynebiyye*, *Mu'ammeyât-ı 'Alî Kerrem-Allâhu Vechehu*; mensur eserler, *Sahîfetu 'Alî bin Ebî Tâlib*, *Musnedu 'Alî*, *Nehcû'l-belâga*, *Ahidnâme-i Alî*, *Ecvibetu Alî bin Ebî Tâlib li Es'ileti Kümeyl bin Ziyâd*, *Miftâhu'l-felâh ve musbâhu'n-necâh*, *el-Hurz*, *el-Cefr el-Câmi'a* (*Kitâbü'l-cefr*), *el-Emsile*, *Hutbe-i Münika*, *Emsâl-i 'Alî*'dir. Bu bölümde, Hz. Ali *Divânu* tanıtılırken, eserden seçilen 66 beyit de Türkçe tercümeleriyle birlikte nakledilmiştir.

II. *Kapı*, Türk edebiyatında Hz. Ali vecizeleri ile ilgili derleme, tercüme ve şerhleri konu alır ve eserin asıl bölümünü oluşturur. Burada, önce Hz. Ali vecizelerinin derleme, tercüme ve şerh sebepleri açıklanmış ve mezkûr derleme, tercüme ve şerhlerde 40, 100, 200 gibi belirli sayıların tercih edilme nedenleri üzerinde durulmuştur. Daha sonra, 14. yüzyıldan 20. yüzyıl başlarına kadar yazılmış olan ve araştırmalar neticesinde tespit edilen toplam 50 eser, sanatkarı bilinmeyenler ve bilinenler şeklinde gruplandırılarak zaman sırasına göre

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

tanıtılmıştır. Bu tanıtılmalarda, eserlerin hangi kütüphanelerde bulundukları, özellikleri, tercüme ve şerh edeni, istinsah yeri ile tarihi, hangi eserden tercüme ve şerh edildiği bilgileri yanında, eserlerden örnek kısımlar da mevcuttur. Yine *Temas ve tavsifler* şeklinde bir başlık açılarak, bu eserlerle ilgili şimdiye kadarki bilgiler “tenkitli bibliyografya” denebilecek bir yöntemle gözden geçirilmiştir. Ayrıca, Türk edebiyatında Hz. Ali ve ondan önceki halifelerin vecizeleriyle ilgili sanatkârı bilinen kırk eser, tarihî seyir konusunda bir fikir vermesi bakımından bir tablo hâlinde sunulmuştur. Bu bölümün sonunda, çeşitli eserlerde Hz. Ali’ye nispet edilen vecizelere rastlandığı belirtilmiş; *Diğer Edebî Eserlerde Hz. Ali Vecizeleri* başlığıyla, *Kutadgu Bilig*, *Mesnevî-i Manevî*, *Murad-nâme*, *Muhammediye*, *Fuzûlî Dîvânı*, *Nâbî Dîvânı*, *Tahrîb-i Harâbât...* gibi eserlerden örnekler verilmiştir.

III. *Kapı*, Türk edebiyatında Hz. Ali vecizeleriyle ilgili yazılmış müstakil eserlerden seçilmiş sözlerin asıllarıyla çevirilerini ihtiva etmektedir. Bu bölümde Hz. Ali Dîvânı’ndan 108, *Sad-Kelime-i Alî*’den 100 ve *Emsâl-i Alî*’den 427 veciz söz yer almaktadır. Yazının sonunda, biz de bu vecizelerden bazı örnekleri sunacağız.

Sonuç bölümünde, Hz. Ali’nin veciz sözleri üzerine yapılan bu çalışmanın tespit, teyit veya tashih mahiyetindeki sonuçları, eserin muhtevisiyatını da yansıtabilecek şekilde, sanatkârı bilinen eserler üzerinde tek tek durularak bir araya getirilmiştir. Bundan başka, Hz. Ali vecizeleri üzerine yazılmış eserlerin şekli özellikleri de maddeler hâlinde sıralanmıştır. Ayrıca eserin bu bölümünde “... Türk kültürüne tesir eden bu sözler, muhtevaları bakımından daha ziyade inanç, ibadet, ahlâk ve adapla alakalı ise de, veciz söylenmiş olmaları, nazım ve nesir ifade tarzları, dilde, üslûpta meydana gelen değişiklikleri aksettirme... gibi çeşitli yönlerden edebiyatın ilgi sahasına da girmektedir.” (s. 537) denilerek Hz. Ali vecizeleri ile ilgili yazılan eserlerin Türk edebiyatındaki yeri de tespit edilmiştir.

Âdem CEYHAN’ın bu eseri, Türk edebiyatında Hz. Ali’nin veciz sözleriyle ilgili derleme, tercüme ve şerhler üzerine şimdiye kadar yapılan en geniş çalışmadır. Eserin sonuna eklenen 21 sayfalık geniş bibliyografya, araştırma ve incelemeler esnasında, konuyla ilgili hiçbir kaynağın dışarıda bırakılmamasına gayret edildiğinin bir işaretidir. Uzun ve yorucu bir mesainin, titiz bir çalışmanın mahsulü olduğu açıkça belli olan bu kapsamlı eserin, Türk kültürü ve edebiyatıyla ilgilenenler için faydalı olacağı rahatlıkla söylenebilir.

Hz. Ali Dîvânı, *Sad-Kelime-i Alî* ve *Emsâl-i Alî*’den seçilmiş bazı örnekler:

Her cerâhat bir münâsib merhem ile hoş olur

Bir marazdur sū’-i hulk olmaz aña hergiz devâ

Her yaranın ilâcı var; fakat kötü huyun ilâcı yoktur... (s. 458)

‘Ulûma sa’y idüp nûr-ı basîretle seni aña

Bilürsin ki berâber olamaz nâ-dân ile dâna

Bilgili ve anlayışlı olanla cahil bir değildir... (s. 459)

Habl-i mihnet ile gerden-gîr olursa rûzgâr

Iztrâba düşme sabr olur halâsına sebeb

Dünya (meşakkat) gerdanlığıyla zaman zaman seni sıkar ve boğarsa, dövünüp üzülme, (sabr et)... (s. 460)

Her kimün ferzendi iseñ eyle tahsîl-i edeb

Medhe kâfidür saña yok hâcet-i zikr-i neseb

Kimin oğlu olursan ol, edep ve terbiye tahsil et!.. Övülmen için bu vasf yeter; soyunu anmana ihtiyaç bırakmaz. (s. 461)

Musâhib olmak insâna ne hoşdur killet üzre

Olursa kesret üzre fâsid olur hubb-i nâ-yâb

Görüşme ve sohbet aşırı gitmemek ve ölçülü davranmak, ne güzeldir! Çünkü bunun çokluğu, sevgiyi fesada uğrattır... (s. 462)

Şol ki ayagıyla basmazdı zemîne nâzdan
Basdı gül ruhsârına hâk eyledi habs-i medid
(Naz ve gururundan dolayı) ayağını toprağa basmaya kıyamayan kişi,
yumuşak yanağını toprağa sürüyor... (s. 464)
Nâsa sen vasf-ı cemîl ile görün lutf it müdâm
Rûzgâr eyler tebâ'üd ya cefâ eyler halil
Zaman sana muhalif olduğu ve dostun sana eziyet ettiği vakit dahi halka
güzellikten başka bir şey gösterme... (s. 468-469)
Hayr ümid itme televvün ehli hubbindan sakın
Tâbi'-i ahvâl-i devrândur ebed olmaz hacil
Renkten renge giren, döne kimsenin dostluğunda hayır yoktur. Çünkü o,
rûzgârın döndüğü tarafa döner... (s. 469)
'Akl ile mümkün olaydı celb-i dünyâ vü gınâ
Her lebîb olurdu elbet mâl-i Kârûn'a karîn
Eğer akıl sahibi, akılla zenginliğini artırabilseydi, her akıllı kişi, Karun gibi
zengin olurdu... (s. 470)
'Unsûrî pâk olmayup tîyneti bed olanuñ
Agzı açılrsa eger söyleye lafz-ı bedi
Aslı ve mayası temiz olmayan kişinin ağzından güzel söz çıkmaz. (s. 471)
Kişi dilinin altında gizlidir. (s. 473)
Kişi (insanlar), bilmediğine düşmandır. (s. 475)
Aklı tamam olduğu zaman, söz azalır. (s. 475)
Zahmetleri, sıkıntıları gizlemek erdemdir. (s. 481)
Güler yüz, sevginin bağıdır. (s. 483)
Akıllının zenginliği ilminde, cahilin zenginliği malındadır... (s. 485)
Kişiye öfkesi helâk eder. (s. 487)
Zaferin tatlılığı, sabrın acılığını giderir. (s. 488)
Sevginin samimiyeti, vefa güzelliğindendir (Dost verdiği söze riayet
ediyorsa halistir). (s. 489)
Borç, kişinin gamıdır. (s. 491)
Ölümün habercisi, doğumdur. (s. 492)
İlmin ayıbı, âlimin övünmesidir (Âlimin değerini düşüren, kendini
beğenmişliğidir). (s. 497)
Akıllı düşman, cahil dosttan daha iyidir. (s. 501)
Kanaatle yaşa, sultan gibi ol. (s. 501)
Bilginin sonu, insanın kendisini bilmesidir. (s. 502)
Gıybet, âcizin işi gücüdür. (s. 503)
Çok ziyaret usanç verir. (s. 505)
Kişinin sözü, aklının terazisidir. (s. 506)
Tatlı su başı kalabalık olur. (s. 508)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

KILIÇ Atabey (2005). *Mürîdî ve Pend-i Ricâl Mesnevîsi (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*, Akademi Kitabevi, İzmir.

Abdülkadir DAĞLAR*

Eski Türk Edebiyatı sahasının temel ilgi alanlarından biri olan “mesnevî” üzerinde, birçok araştırmacı tarafından şekil ve tür incelemesi, tenkitli metin neşri ve mukayese çalışmaları yapılmıştır. 13-19. yüzyıllar arasında Türkçe kaleme alınmış telif, tercüme pek çok mesnevî, bilhassa son yüz elli yıl içinde popüler ve ilmî usullerle neşredilmiştir. İlmî neşirler arasında “metin tenkidi usulü”ne uygun olanların sayısı ise henüz istenilen seviyede değildir. Bu yazı vesilesi ile, Atabey Kılıç tarafından doçentlik takdim tezi olarak hazırlanan, ilk baskısı Kayseri’de 2001 yılında Laçın Yayınları tarafından sınırlı sayıda yapılan *Mürîdî ve Pend-i Ricâl Mesnevîsi (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)* adlı eserin tanıtımını yapmaya çalışacağız.

Doç. Dr. Atabey Kılıç’ın *Prof. Dr. Tunca Kortantamer şahsında üzerinde hakkı bulunan tüm hocalarına* ithaf ettiği eser 570 sayfadan oluşmaktadır. *İçindekiler* (s. 5-6) kısmından anlaşıldığına göre, *Önsöz* (s. 7-12) ve *Giriş* (s. 13-23)ten sonra *Mürîdî (Hayatı, Sanatı)* (s. 25-34), *Pend-i Ricâl (Nüshaları, Muhtevası)* (s. 35-94), *Metin* (s. 97-551), *Bibliyografya* (s. 553-559) ve *Dizin* bölümlerinden oluşmaktadır. *İçindekiler* bölümünde, eserin *Metin* kısmında yer alan 21 bölüm ve 27 alt bölüm metin içindeki başlıklarıyla transkripsiyonlu olarak verilmiştir: *Der Na‘t-i Muhammed Muştafâ Şallallâhu ‘aleyhi ve sellem*, *Der Münâcât-ı İlâhî*, *El-Meclisü’l-Evvel*, *Hikâyet*, *Hikâyet-i Mûsâ ‘Aleyhi’s-Selâm*, *Hikâyât-ı Hatun*, *Kaşide-i Devâzde İmâm*, *Şî‘r güften* gibi.

Kılıç *Önsöz*’de, 14-15. asrın telif ve orijinal mesnevîlerinden olan Pend-i Ricâl’e dâir 20. asrın başlarında Bursalı Mehmed Tâhir’in Osmanlı Müellifleri’nde verdiği sınırlı bilgilere kadar hiçbir kaynaktan ipucuna rastlanmadığını, biyografik kaynaklarda hayatı hakkında bilgi bulunmayan Mürîdî’nin, bu eserinden hareketle gün ışığına çıkarılmaya çalışıldığını belirtmektedir. Bu çalışmanın orijinalitesi ve önemi de buradan kaynaklanmaktadır. Yazar bu bölümde, çalışmasını hazırlarken, bilhassa metnin okunması ve tenkitli neşrinde, Eski Türk Edebiyatı sahasının ilmî teâmül ve gelenek sınırları içindeki şahsî tercih ve uygulamalarını tek tek belirtmektedir.

Giriş bölümünde, “mesnevî”nin lügat ve terminolojideki anlamlarına, Arap ve Fars edebiyatlarında mesnevî türü, karakteri ile mesnevî yazarları hakkında özet mahiyetinde bilgilere yer verilmiştir. Mesnevî türünün yazarlar, eserler, konu ve şekil açısından 13. yüzyıldan 15. yüzyılın ilk yarısına kadar Anadolu sahası Türk edebiyatındaki gelişimi, tür üzerinde yapılan araştırmalar ışığında ele alınmış; bu araştırmalarda mesnevîleri şekil özellikleri ve muhtevaları yönlerinden değerlendiren çeşitli tasnif denemelerine yer verilmiştir. Araştırmaların çoğunda ve tasnif denemelerinde, 3748 beyitlik hacimli denebilecek ebada sahip Pend-i Ricâl yer almamaktadır. Bu, araştırma sahiplerinin eserden henüz haberdar olmadıklarını göstermektedir.

Kitabın *Mürîdî* bölümünün *Hayatı* alt bölümünde, Vasfî Mahir Kocatürk’ün Büyük Türk Edebiyatı Tarihi’nden istifade ile Pend-i Ricâl’in 14-15. yüzyıl Anadolu sahasının dil özelliklerini göstermesinin, Mürîdî’nin yaşadığı dönem hakkında bilgi verdiğini ifade eden Kılıç, bu durumun, eserin elde bulunan en eski nüshasının H. 1096 Ramazan / M. 1685 Ağustos’una ait olması, yani arada en az iki asırlık uzun zaman dilimi bulunması yönünden şüpheyle karşılanması gereken bir durum olduğunu belirtmektedir. Yazar bununla beraber, Mesnevî metninin 217-224. beyitleri arasında bulunan manzumeden, Mürîdî’nin M. 1429’da Bursa’da ölen Emir Sultan’ın mürîdî

* Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, KAYSERİ. adaglar@erciyes.edu.tr

olduğunun anlaşıldığını ve 14-15. yüzyıllarda yaşamış olma ihtimalinin kuvvet kazandığını ileri sürmektedir.

Yazar, Mürîdî'nin nereli olduğuna dair eserin 244. beytini (*Sorarsañ şehrinî Aydın ilinde / Adı Şart bellü meşhur halk içinde*) delil olarak gösterir. Ancak, ilk mısırâdaki *Aydın ili* terkibi ile Pend-i Ricâl'in bazı nüshaları ve Mürîdî'nin diğer eserlerinin bazı nüshalarında müellif ismi olarak sonradan eklenen *Mürîdî-i Aydınî* ibaresindeki *Aydınî* nisbetinin, bazı araştırmacıların yaptığı gibi, müellifin günümüzdeki Aydın ilinden sayılmasına yetmeyeceğini ifade eden Kılıç, ikinci mısırâdaki *Şart* kelimesinden ve o dönemle ilgili tahrir defterlerinden hareketle Şart'ın, Aydın vilâyetine bağlı bir kaza olduğu, günümüzde ise Manisa ili sınırlarında bulunduğunu tespit eder. Bu duruma göre Mürîdî Manisalı olmalıdır.

18. YY.'ın *Meşhur Âilelerinden Mîrzâ-zâdeler* (Laçin Yayınları, Kayseri 2001), *Mîrzâ-zâde Ahmed Neylî ve Divanı* (Kitabevi, İstanbul 2004) adlı çalışmalarından tarih, edebiyat tarihi ve biyografi kaynaklarını incelemedeki ustalığı bilinen yazar, bu bölümde Mürîdî hakkında imkânlar dâhilinde güvenilir bilgiler vermektedir.

Mürîdî'nin *Sanatı* adlı alt bölümde yazar, daha çok Pend-i Ricâl hakkında bilgi vermektedir. Kaynaklarda *Gülizar*, *İbretnâme*, *Mansurnâme*, *Mevlid* gibi ona isnad edilen veya onun olduğu tahmin edilen eserlerin varlığından bahsedilse de, Kılıç'a göre *Mürîdî'nin elimizde bulunan tek eseri dinî, tasavvufî, didaktik özellikler arz eden Pend-i Ricâl adlı nasihatnâmesidir*. Mürîdî'nin, bu eseri ölmeden önce bitirme gayreti içinde olduğu metnin 225. beytinden (*Adını virdüm bunuñ Pend-i Ricâl / Ölmeden ger bulurısam ben mecâl*) anlaşılmakta; bu da, müellifin eseri âhir-i ömründe yazdığını düşündürmektedir. Ancak Mürîdî'nin hayatı hakkında elde kesin bilgiler olmadığı için eserin yazılış tarihi hakkında da net bir bilgiye ulaşılamayacaktır.

Pend-i Ricâl'in yazımında esas olarak aruzun *fâilâtün fâilâtün fâilün* kalıbı kullanılmıştır. Bunun yanında *mefâilün mefâilün feülün* ve çok az olmak üzere *mefâilün mefâilün feülün* kalıpları da kullanılmıştır. Kılıç'a göre bu birden fazla vezinlilik eserin Eski Anadolu Türkçesi döneminde, yani 14-15. yüzyıllarda yazıldığı tezini güçlendirmektedir ki bu dönemde bu özelliğe sahip iki mesnevî daha vardır, "İbrâhim Big Külliyyâtı (Mesnevî Şerhi)" ve "Muhammediye".

Bu bölümde yazar *hayatı hakkında yeterince bilgi bulunmayan Mürîdî'nin, Pend-i Ricâl adlı eserinden hareketle, sanatçı yönünden çok eğitici-öğretici yönünün daha ağır bastığını, bu sebeple eserinde estetik endişelerden uzak bir edip tablosu ile karşılaştığımızı, aruza hâkim, ancak ona çok da fazla tâbi olmayı düşünmeyen bir düşünceye sâhip olduğunu, hattâ nâdir olarak görülen mesnevî beyitlerinde birden fazla vezin kullanma yolunda giderek eserini iki farklı vezinle yazacak kadar rahat bir düşüncede olduğunu, ulaşmayı hedeflediği kitle sebebiyle yabancı tamlamalardan mümkün olduğunca arınmış sâde bir dil kullandığını* söylemenin mümkün olduğunu örneklerle anlatmaktadır.

Çalışmanın *Pend-i Ricâl* bölümünde yazar, Bursalı Mehmed Tâhir'e kadar, eski Türk edebiyatının temel biyografik kaynaklarında müellif ve eseri hakkında *tek satır* bilgi bulunmadığını belirterek eserin, mesnevî türü üzerinde yapılan tasnif denemelerinde yer almadığını tekrarlar ifade etmiştir. Kılıç bu tasnif denemelerinden hareketle Pend-i Ricâl'i, muhtevasına göre *ahlâkî-dinî veya nasihat nev'inden mesnevîler* sınıfında *ahlâkî mesnevîler* alt başlığı altında, şekil özelliklerine göre de *edebî-ilmî mesnevîler* sınıfında değerlendirilebileceğini ileri sürmüştür.

Pend-i Ricâl'in *Nüshaları* alt bölümünde eserin 4 nüshasının olduğu bilgisini veren yazar, istinsah tarihlerinden hareketle bu nüshaların bir şeceresini oluşturmuştur. Ancak, şecere sonunda müellif hattına ulaşılamadığını ortaya koyan yazar, eldeki nüshaların 4'ünü de kullanarak tenkitli metni kurmaya karar vermiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

Eserin *Muhtevası* alt bölümünde de, Pend-i Ricâl'in klâsik mesnevî tertip husûsiyetlerine uygun olarak *tevhîd* beyitleri ile başladığını, *münâcât* beyitlerinin ardından Hz. Muhammed, Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali *na'ları*nın geldiğini (Hz. Ali bölümünde Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Hz. Hamza ve Hz. Abbas'ın da zikredildiğini), bu na'ların ardından Emir Sultan için bir *manzûmenin* yer aldığını ortaya koyan yazar, 267 beyitlik bu *giriş* bölümünden sonra *asıl konunun işlendiği bölüme* gelindiğini ifade etmiştir. Mevt, ulemâ, gussa, fakr, muhabbetullâh gibi konuların işlendiği asıl bölüm (268-3748. beyitler arası), *meclis* başlığı altında 21 ana bölüm ve *hikâyet*, *kasîde* gibi başlıklarla 27 alt bölümden oluşmaktadır. Eserin 21. bölümü aynı zamanda *sonuç* bölümüdür. Bu bölümün son kısmında da *salâvât* ve *mahlâs* bulunmaktadır. Yazar çalışmasının bu bölümünde, Pend-i Ricâl'in bütün bölümlerinin muhtevası ile ilgili bilgi vermekte, eserin halka dinî ve insanî konularda bilgi verme amacında olduğunu, tasavvufî telkin yönü fazla olmamakla beraber dinî-tasavvufî mahiyette bir mesnevî sayılabileceğini ifade etmektedir.

Metin bölümünde Pend-i Ricâl'in bilinen 4 nüshasının da göz önüne alınmasıyla kurulan tenkitli metni, sahada kullanılan ilmî transkripsiyon usulleri ve teâmüllerine uygun olarak ortaya konmuştur. Kılıç, her beyti numaralandırmış, aparatları sayfa sonlarında göstermiş, dipnotları da aparatlarla karışma ihtimaline karşı her sayfa için yeniden başlatmıştır. Yazar ayet, hadis gibi Arapça kısımların anlamlarını, vezin aksaklıklarını ve özel açıklamalarını dipnotlarda göstermiştir. Bunların yanında, veznin değiştiği her bölüm başında ve aralarda yeni vezni belirtmiştir. Arap harfli metin okuma ve tenkitli metin neşri konusunda çok hassas bir gelenekten geldiğini bildiğimiz Kılıç, bu bölümde tüm ayrıntılara çok dikkat ederek sıhhatli bir metin ortaya çıkarmıştır.

Çalışmanın sonunda *Bibliyografya* ile şahıs, yer ve eser isimlerinin verildiği *Dizin* bölümleri yer almaktadır.

Mürîdî ve Pend-i Ricâl adlı mesnevîsi hakkında müdekkikâne bir araştırma neticesinde verilen bilgilerden sonra ilmî metin tenkidi usulleri ışığında kurulan transkripsiyonlu metin ve sonunda dizin bölümü ile ciddî ve titiz bir mesâinin ürünü olan bu eserin orijinalitesi ve bilim âlemine esas katkısı, varlığından haberdar olunan ancak kayıp olan hacimli bir mesnevînin gün ışığına çıkarılmasından kaynaklanmaktadır. Eser, şekil ve muhteva tasniflerini göz ardı ederek mesnevîleri "dönemin romanları" olarak genelleyen dar bakış açısına antitez olarak güzel bir örnektir. Atabey Kılıç tenkitli metin neşri ve edebiyat tarihi ile ilgili yapacağı yeni çalışmalarla bilim dünyasına önemli katkılarda bulunacak, bilhassa genç araştırmacılara örnek olacaktır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

En eski dinî kıssalardan biri olan “Yûsuf ve Züleyhâ” kıssası menbainı tâ Tevrat’tan alarak çeşitli renklere bürüne bürüne zamanımıza kadar gelmiştir. Kur’anda “ahsenülkıssa” diye anılan bu kıssa hakkında, Renan da, “değil sadece en eski, belki bu ana kadar hiç eskimemiş roman” diyor.¹ Manzum ve mensur olarak Arap ve Fars edebiyatlarında sıkça işlenen Yûsuf kıssası Klasik Türk edebiyatında da en çok işlenen konular arasındadır.

Anadolu sahasında yazılan ilk Yûsuf u Zelihâ mesnevisi, 13. asrın sonu ile 14. asrın ilk yarısında yaşamış olma ihtimali yüksek olan Şeyyâd Hamza’ya aittir. Son derece pürüzsüz ve sade bir Türkçe ile kaleme alınmış olan bu eser, Eski Anadolu Türkçesinin kuruluş dönemi dil özelliklerini bünyesinde barındıran bir kaynak niteliği olması bakımından son derece önemlidir. Bu eser, Doç.Dr. Osman Yıldız tarafından yapılan “Yûsuf u Zelihâ (Destân-ı Yûsuf) Giriş – İnceleme – Metin – Dizinler” başlıklı bir çalışmayla yayımlanmıştır.

Osman Yıldız, Anadolu sahasında yazılmış ilk Yûsuf u Zelihâ mesnevisi olan Şeyyâd Hamza’nın Yûsuf u Zelihâ’sını geniş bir gramer süzgecinden geçirerek ele almıştır. Yıldız’ın çalışmasına esas olan eser, adı geçen mesnevinin geç bir tarihte istinsah edilmiş bir nüshası olmakla birlikte; Yıldız’ın tespitine göre bu nüsha “telif çağının ses ve şekil özelliklerini geniş ölçüde yansıtmaktadır”.

Sanat kaygısı gözetilmeksizin gayet sade ve pürüzsüz bir Türkçe ile kaleme alınan Şeyyâd Hamza’nın Yûsuf u Zelihâ’sı Eski Anadolu Türkçesinin kuruluş dönemi mahsullerinden biridir. Söz konusu çalışma Türkçe’nin bu önemli devresine ait bir dil hazinesini geniş bir dilbilim tetkikine tabi tutması açısından da ayrıca önemlidir.

Eser, Giriş bölümünden sonra dört ana başlıktan oluşmaktadır. Bunlar:

1. Yazılış (İmla) Özellikleri
2. Fonetik Özellikler
3. Çeviri-Yazılı Metin
4. Dizinler

Giriş bölümünde Yıldız, Yûsuf kıssasının Doğu edebiyatındaki önemine değinerek bu hikayenin yalnızca Doğu’da değil, Batı edebiyatında da büyük rağbet gördüğünü Fransız tarihçisi Renan’ın mezkûr cümlesiyle güçlendirerek ifade etmiştir. 15. asra kadar Türk edebiyatında yazılmış Yûsuf u Züleyhâ manzumeleri hakkında tek tek bilgi veren yazar; Şeyyâd Hamza’nın hayatı, edebi kişiliği ve eserleri hakkında geniş bilgiler verdikten sonra Hamza’nın Yûsuf u Zelihâ’sını tanıtarak birinci bölüme geçiş yapmıştır.

Yazılış (İmla) Özellikleri başlıklı birinci bölümde yazar, eserin imla hususiyetlerine değinerek metinde yer alan ünlü ve ünsüz durumlarına ayrı ayrı işaret etmiş ve bu durumların metinde geçtiği yerleri numaralandırarak tek tek belirtmiştir. Daha sonra aynı şekilde; yazılışı bitişik olan kelimeler, yazılışı ayrı olan ekler, şeddenin yazılışı, tenvinin yazılışı ve eklerin yazılışını ayrıntılı olarak inceledikten sonra ikinci bölüme geçmiştir.

Yazar ikinci bölümde metindeki ünlü ve ünsüz hususiyetlerinden yola çıkarak Eski Türkçe dönemi – eserin telif edildiği Eski Anadolu Türkçesi dönemi – günümüz Türkiye Türkçesi dönemlerine karşılaştırmalı bir bakışla metnin fonetik özelliklerini ele almıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde yazar, metni çeviri - yazılı olarak vermiştir. Bu bölümde “Türk İlmî Transkripsiyon Sistemi” esas alınmıştır.

Son bölümde Yıldız, metinde geçen kelime ve ekleri kapsayan dizinlere yer vermiştir. İmla bölümünde olduğu gibi bu bölümde de yazar eserdeki şekil özelliklerine temas etmiştir. Yıldız, çalışmaya ayrıca bir “Morfoloji Bölümü” eklenmemesinin nedenini bu bölümlerde

* Arş. Gör. ,Erzincan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
ozkandasdemir@hotmail.com

¹ ERTAYLAN, İsmail Hikmet, Yusuf ile Züleyha, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1960, s.1.

metindeki şekil hususiyetlerine geniş ölçüde temas edildiğinden ikinci bir tekrara düşülmemesi olarak ifade etmektedir.

Eski Anadolu Türkçesinin kuruluş dönemi ürünlerinden birisi ve Anadolu sahasında yazılmış ilk Yûsuf u Zelihâ mesnevisi olan Türk dilinin bu değerli hatırası, Osman Yıldız tarafından derinlemesine incelenerek bilim dünyasının hizmetine sunulmuştur.

Bu değerli çalışma, Türkçenin çok önemli bir devresi olan Eski Anadolu Türkçesine ait önemli bir başvuru kaynağı niteliğindedir.